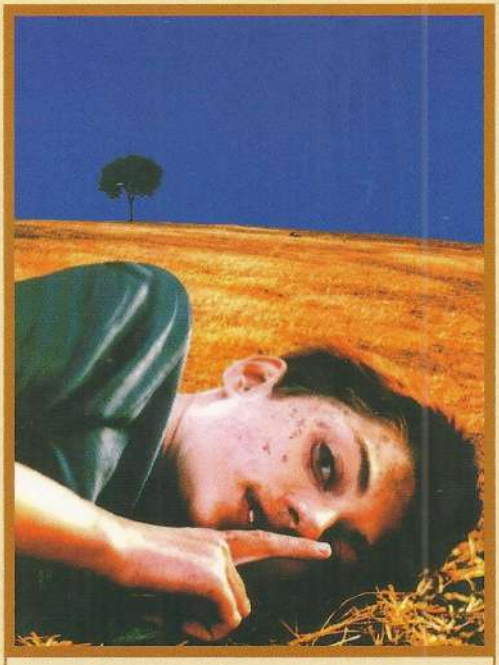
DOĞU BATI

DÜŞÜNCE DERGİSİ | YIL: 23 | SAYI: 91 | KASIM, ARALIK, OCAK 2019-20 | ISSN: 1303-7242

BALKANLAR - III

DOĞUBATI

DOĞU BATI

DOĞUBATI

DOĞUBATI

DÜŞÜNCE DERGİSİ

BALKANLAR - III

91

DOĞUBATI
ÜÇ AYLIK DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yaygın süreli hakemli yayın.
ISSN:1303-7242
Sayı: 91
Doğu Batı Yayınları
adına sahibi
ve
Genel Yayın Yönetmeni: Taşkın Takış
Sayı Editörü: Ahmet Özcan
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Bilal Akın
Dış İlişkiler Sorumlusu: Harun Ak
Ankara Temsilcisi: Fatih Yavuz Bakır

Onur Kurucuları: Halil İnalcık, Şerif Mardin

Yayın Kurulu
Oğuz Adanır, Ali Akay, Simten Coşar, Özcan Doğan, Kurtuluş Kayalı,
Ahmet Özcan, Armağan Öztürk, Özgür Taburoğlu, Ali Utku, Aytaç Yıldız

Doğu Batı, yılda dört sayı olmak üzere Kasım, Şubat, Mayıs ve Ağustos
aylarında yayımlanır.
Doğu Batı ve yazarın ismi kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.
Dergiye gönderilen yazıların yayımlanıp yayımlanmaması
yayın kurulunun kararına bağlıdır.

Reklam kabul edilmez.

Doğu Batı Yayınları
Yönetim Yeri
Kültür Mah. Becerikli Sok.
20/5 Kızılay/Ankara
Tel: 0 (312) 425 68 64 / 425 68 65
İstanbul Şube
Narlıbahçe Sokağı, Özhekim Han,
No: 1/8 Cağaloğlu/İstanbul
Tel: 0 (212) 243 47 11
e-mail: dogubati@dogubati.com
www.dogubati.com

Kapak Tasarımı
Harun Ak

Baskı:
Tarcan Matbaacılık
1. Basım: 2000 adet
30 Aralık 2019

Sertifika No: 15036

Ön Kapak Resmi: *Yağmurdan Önce*, Milço Mançevski, 1994.
Arka Kapak Resmi: *Tarafsız Bölge*, Danis Tanović, 2001.

İÇİNDEKİLER

MÜTEFERRİKA'YA SAYGI

Szonja Emese Schmidt 9
Osmanlı Hâkimiyetinin Son Yıllarında Macaristan'da Kitap Kültürü ve Doğu'yla İlişkisi

BALKANLAR

Levent Kayapınar 27
15. ve 16. Yüzyıllarda Yunanistan'dan İstanbul'a Yapılan İskânlar

Güner Doğan 40
Balkanlarda Bir Osmanlı Muhaddidi: Mevkufâtçı Siyahi Hacı Mehmed Efendi, Mektupları ve Son Osmanlı-Venedik Sınırı (1718-1721)

H. Seçkin Çelik 65
1930'larda Bulgaristan Üzerine Bir Nazar: Ali Naci Karacan'ın "Ya Hürriyet Ya Ölüm"ü

Ömer Bedir 84
Romanya'da Türkçe Matbuatın Gelişimi ve "Türk Birliği" Gazetesi (1930-1939)

Ayşe Kayapınar 109
Bulgaristan'da Edebiyat, Sanat ve Tarih Eserlerinin Türk Azınlık Politikasına Etkisi

Ertuğrul Karakuş 122
Sosyalist Yugoslavya Dönemi Türk Şiirinde Kimlik Koruma ve Aktarma Aracı Olarak Folklor Unsurları

Eminalp Malkoç 141
1930'lu Yıllarda Belgrad Türk Elçiliği'nin Penceresinden Yugoslavya

Necmettin Turinay 169
Balkan Birliği'nin 1930'lar Dönemi Edebiyatına Yansımaları ve Buradan Doğan Bazı Tesirler

Hüseyin Mevsim 182
Bulgar Edebiyatında İlk Kadın Seyyah: Evgenia Mars

Halis Ayhan 192
Avrupa Birliği'nin Batı Balkanları Dönüştürme Siyasası

Abdülmecit Nuredin 219
Uluslararası Hukuk ve Ülke Mevzuatı Bağlamında Makedonya'da Türkçe Eğitimin Statüsü

Yücel Yiğit 231
Mübadil mi? Casus mu?: Kurnaz ve İşkilli Bir Celep Athanas Emmanuel

Kemal Ramazan Haykıran 252
Balkanlara Korku Salan Bir Güç
Deliler

Erol Karcı 264
İsyan ve Savaşla Ozdeşleşen Coğrafyada Bir Sağlık Kurumu: Manastır Gureba Hastanesi (1894-1911)

Metin Seyyar 286
19. Yüzyılda Balkanlarda Meslekî Eğitim Kurumu Islahhâneler: Tuna Gazetesi'nde Çocuk Islahı ve Çocuk Emeği

Namık Çencen 298
Balkan Savaşlarının Ortaöğretim Lise Tarih Ders Kitaplarında Bilimsel ve Biçimsel İçerik Yönünden İncelenmesi (1933'ten Günümüze)

Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu 316
Bulgaristan Tarih Ders Kitaplarında I. Dünya Savaşı'nın Nedenleri ve Sonuçları

Mevlüt Çam 327
Balkan Ülkeleri Vakıfları

İbrahim Müteferrika Kâğıt Müzesi, Yalova.

Müteferrika'ya Saygı

“Eşkal-ü Cezair-i Çin ü Hind”

İbrahim Müteferrika’ya ait, Kâtip Çelebi’nin *Cihannüma*’sında yer alan harita.

OSMANLI HÂKİMİYETİNİN SON YILLARINDA MACARİSTAN'DA KİTAP KÜLTÜRÜ VE DOĞU'YLA İLİŞKİSİ

Szonja Emese Schmidt

Batılılaşma dönemi Lâle Devri'nde başlayarak Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel yazma kitap kültürünü Batı'dan gelen bilgi ve düşünsel etkiyle matbaayla tanışmaya zorlayacaktır. Batı'nın kültürel etkisi sonucu dikkat çekici kazanımlardan biri ilk Osmanlı matbaası ve ilk Osmanlıca basılı kitap külliyatının oluşumudur. Bunun dışında matbu eserlerin iç ve dış görünüşü, kitapseverlerin kitap toplama alışkanlıkları, kütüphane tipleri de kısmen Avrupa'ya benzeyen şekle dönüşmeye başlayacaktır. Bu dönüşümün oluşumunda Macaristan kitap kültürü ve bazı Macar aktörlerin önemli rolü olmuştur. Bu makalede Osmanlı matbu kitap dünyasında etkili olmuş Macarlar ve kitap kültürü üzerinde durulacaktır.

Osmanlı Devleti'nin Batı ülkelerine yakınlaşmasının yolu 1710-1720 yılları arasında Avusturya, Venedik ile Osmanlı İmparatorluğu arasında 1718'de imzalanan Pasarofça Antlaşması'yla açılmıştır. Bu yakınlaşma Osmanlı Devleti ile Avusturya arasındaki ilişkiyi etkileyecek iki önemli sonucu doğuracaktır. Fransa, izlediği politikayla Avusturya'ya karşı Osmanlı

Devleti'ni desteklerken, Osmanlı Devleti de 1717 Ekimi'nde Habsburg hâkimiyetine karşı özgürlük savaşı başlatan II. Rákóczi Ferenc ve arkadaşlarına mülteci statüsü tanıyarak Avusturya'yı zor durumda bırakacak bir tavır almıştı. Fransa ile işbirliği sonrasında İbrahim Müteferrika ile matbaa kuracak olan Yirmisekiz Mehmed Çelebi ve oğlu Said Mehmed Efendi'nin Paris elçiliği yeni bir anlam kazanacaktır. Elçiler üzerinden gerçekleşen Batı'ya, özellikle Fransa'ya yöneliş, Fransız kültürünün devletin yüksek tabakalarında etkisini göstermesinde etkili oldu.

Esasında bu devirde kültürel anlamda etki yapan ülkelerden biri de Macaristan'dı. Macar bilim ve kültür faaliyetlerinin etkisi genellikle fark edilmemiştir. Kültürel ilişkilerde Macaristan'ın doğusunda yer alan, yarı bağımsız bir siyasi birim olan Erdel Prensliği önemli bir rol oynamıştır. Basılı kitap kültürünün Osmanlı'da yayılması bu iki ülkeden gelen ilhamların etkisiyle ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nde yaşayan Macar asıllı İbrahim Müteferrika, basım ve kitap kültürü üzerine elde ettiği tecrübesini İstanbul'da uygulamalı olarak göstermişti. İlk Osmanlı matbaası bir yandan İstanbul'da faaliyet gösteren azınlık matbaalarının tecrübesi, öte yandan Müteferrika'nın Avrupa kaynaklı bilgisiyle şekillenmiştir. Peki, Müteferrika bu bilgi birikimini nereden toplamış olabilir, şeklinde bir soruya cevap ararsak eğer, Müteferrika Matbaası'nın kuruluşundan önceki yüzyıla, yani 17. yüzyılın ikinci yarısında Erdel bölgesinde oluşan kültürel atmosfere göz atmamız gerekmektedir.

Üçe bölünmüş Macar topraklarının doğusunda bulunan Erdel bölgesi Habsburg-Macar İmparatorluğu'ndan bağımsız kalmayı başarmış ve Osmanlı'ya haraç ödeme şartıyla yönetimi Macarlara verilmiştir. Burada kurulan Erdel Prensliği 16-18. yüzyıllar arasında Macar ve Batılı bilim adamları, Protestan teologları ve matbaacıların serbestçe yaşayabildiği, kendilerini geliştirebildiği bir kültür bölgesi haline gelmiştir. Habsburglar ile Osmanlı Devleti arasında kalarak bağımsızlığını korumaya çalışan bu topraklar, Katolik Kilisesi ile Protestan mezhepler arasında sürüp giden dinsel çatışmalar, genel yalnızlığı ve bütün zorluklarına rağmen Avrupa'nın önde gelen kültürel merkezlerinden biri olmuştur. Batı Avrupa'da zulüm gören Protestan fikir adamları, papaz ve rahiplerin Erdel'e sığınmalarının nedeni de orada oluşan uygun zemindir. Bilimsel faaliyetler ve matbaalar, *kollégium* (kolej) denilen okulların olduğu şehirlerde yoğunlaşmıştır. İbrahim Müteferrika'nın *Risâle-i İslâmiye* adlı apolojetik-teolojik risalesinde açıkladığı doğum yeri Kolozsvár, bu merkezlerden biriydi.

Kolozsvár şehrinin matbaacılık tarihine göz atarak siyasi ve mezhepsel çatışmaların yoğunlaştığı bir dönemde bilimsel faaliyetlerin zor da olsa nasıl sürdürüldüğünü görebiliriz. 1550'den itibaren yüz on yıl boyunca Ko-

lozsvár'da Macar matbaacılık tarihinin ve edebiyatının önemli bir kişiliği olan Gáspár Heltai'nin yönetiminde şehirdeki matbaalar kaliteli ve estetik açıdan öne çıkan eserlerle ün kazanmıştır. Erdel bölgesinde 17. yüzyılın ilk yarısında dokuz şehirde matbaalar bulunurken 1658 yılından itibaren Erdel prensi I. Mihály Apafi'nin hükümdarlığı döneminde nitelikli matbaalar Osmanlı tehdidinden dolayı yavaş yavaş kapatılmıştır. Bu süreçte Gyulafehérvár, Nagyvárad, Nagyszeben gibi şehirlerde bulunan matbaaların donanımı ve aksamları 1669 yılına kadar Kolozsvár'a taşınmıştır. Burada on yıl önce kapatılan Heltai matbaasının yerine yeni ve eskisi kadar önemli bir matbaa kurulmuştur. Prens Apafi diğer matbaaları Kolozsvár-Nagyenyed Protestan Koleji'ne bağış olarak vermiş, fakat Kolozsvár'daki basımevi faaliyetini sürdürmüş ve prenslik matbaası pozisyonuna yükselmiştir.[1]

İbrahim Müteferrika'nın yetişme çağları, Kolozsvár şehri matbaacılığının en yoğun olduğu zamana denk gelmiştir. Doğu Macaristan'ın kolejiyle ün kazanan şehri Sárospatak'ta bulunan matbaanın kapatılması üzerine ünlü matbaacı János Rosnyai Kolozsvár'a kaçmış ve burada Mihály Veresegyházi Szentyel'in yanında çalışmıştır. Matbaa Prens I. ve sonra II. Apafi'ye bağlı olarak faaliyetlerini sürdürürken Protestan karakterini de korumayı başarmıştır.[2] 1694'te bu matbaayı başka bir küçük matbaa ile birleştiren Hollanda'dan memleketine dönmüş Miklós Misztótfalusi Kis adlı bir matbaacı 1698'e kadar matbaayı idare etmiştir.

Chronica
AZ MAGYA-
RÓKNAC DOLGAI
ROL MINT IÖTTEC KI A
HELTAI GASPAR

Resim 1. Heltai matbaasından bir kitap kapağı (1575)

[1] V. Ecsedy Judit. Könyvnyomtatás az erdélyi fejedelemségben I. Apafi Mihály korában 1661-1690. I. *Magyar Könyvszemle* 121. 2005. 4. szám, 391.
[2] V. Ecsedy 2005: 305.

Erdel'in Protestan matbaalarında çalışan şahısların ortak özelliği, Hollanda üniversitelerinde (Franeker, Leiden, Utrecht, Antwerpen) eğitim görmüş olmalarıdır. Peregrinasyon denilen bu âdet Ortaçağ Macaristan ve Doğu Avrupa eğitim kültürünün bir parçası olup Macaristan'ın Avrupa çapında meşhur bilimsel faaliyetlerine katkısı büyük olmuştur. Erdel'in Nagyszeben, Nagyvárad, Gyulafehérvárö Kolozsvár şehirlerindeki kolejler (üniversiteler) öğretmen olarak yurtdışında eğitim görmüş kişileri tercih etmiştir. Matbaa kurucularının çoğu üniversite eğitimleri yanısıra Hollanda ve Almanya'nın ünlü matbaalarında tecrübe kazanmışlardır. Bu durumu ispatlayacak elde yazılı bir belgemiz olmasa da ilk Osmanlı matbaa kurucusu İbrahim Müteferrika'nın Hollanda'da eğitim görme ihtimali üzerinde ciddi olarak durulabileceğini düşünüyoruz.

İbrahim Müteferrika'nın matbaacılık tecrübesi işte yukarıda adı geçen Kolozsvár matbaasını yüzyılın sonlarında yöneten Miklós Misztótfalusi Kis'e kadar geri götürülebilir. Erdel Protestanlarından Ferenc Pápai-Páriz, piskopos István Horti gibi birçok kişinin Protestan Kitabı Mukaddesi'ni Amsterdam'da yeniden, hataları düzelterek bastırma istekleri üzerine Misztótfalusi, eğitimini bitirdikten sonra biraz destek toplayıp 1680'de Hollanda'ya gitmiştir. Oradaki matbaalarda çalışıp harf gravürlüğü ve dökümü işlerini yapmıştır. 1686'da 4.500 nüsha *Aranyas Biblia* (Altın Kitab-ı Mukaddes) olarak isimlendirilen İncil'in yeni baskısını yapmıştır. Memleketine dönmeden önce dönemin ünlü Blaeu matbaasında çalışıp harf kesici olarak o kadar ün kazanmıştır ki kendisine yabancı ülkelerden siparişler verilmiştir. Bunun hakkında son yıllarında yazdığı *Mentség* (Mazeret) adlı yazısında şu ifadeleri kullanır: "... sadece komşu ülkelere değil... ama (ünümü duyarak) ırak ülkelerden bile hizmetimi arzu ederler. Amsterdam'a göre Armenia ülkesi ta nerede? Onlara çok hizmet etmiştim. Kafkaslar'daki Gürcistan ta nerede? Onların daha önce matbaaları olmayıp (Türkler gibi) yalnızca el yazmaları kullandıkları için kralları karar vermiş ve alfabelerini bir metinle beraber bana Amsterdam'a göndermişlerdi."[3]

Misztótfalusi Kis, ilk Osmanlı matbaasının kuruluşundan hemen hemen otuz sene önce Türklerin hâlâ yazma geleneğine bağlı olduklarını dile getirmiştir. İbrahim Müteferrika'nın hemşehrisi ve belki de ustası olan Misztótfalusi'nin harf dökümcülüğü ve kesiciliği hakkındaki ustalığını bildiği için,

[3] Asıl metin: " ... és nemcsak a szomszéd országoknak,... hanem (hiremet hallván) a messze való országok is requiráltanak engemet szolgálatom iránt. Hol vagyon Amsterdámhoz képest *Armenia*? Azoknak sokat szolgáltam! Hol vagyon *Georgia ad radices caucasi*? Azoknak soha nem lévén nyomtatások, hanem (mint a törökök) csak manuscriptummal élvén, ráveötte magát a királyok és maga leirván az alphabetumot és valami kontextust, úgy küldötte nékem Amsterdámba." *Maga személyének, életének, és különös tselekedetinek Mentsége. Mellyet Az Irigyek ellen kik a közönséges Jónak eránt meggátolói, irni kénszeríttetett.* (Kolozsvár, 1698)

matbaada kullanacağı Arap ve Osmanlı harflerini kestireceği zaman onunla muhtemel bir işbirliğini öngörmesi ve tanışıklığını kullanması mantıklı, yerinde bir tercihtir. Müteferrika'nın harf dökümü işini bilmemesinden dolayı, bir yandan yerli Yahudi, Ermeni ve Rum basımcılardan yardım aldığını, öte yandan Hollanda'dan ustalar getirtmiş olduğunu kaynaklardan biliyoruz.[4] Misztótfalusi, Gürcü kralı Artsil'in siparişi üzerine Gürcü alfabesinin harf örneklerini de kesmiştir. Sonunda Osmanlı matbaasından yirmi sene önce kurulan ilk Gürcü matbaasında kullanılan harf örneklerini Misztótfalusi'nin hazırladığı, bu harflerin Tiflis'e ulaşamadığı için harfleri başka bir ustanın yaptığı bilinmektedir. Bu Gürcü matbaası ile ilk Osmanlı matbaası arasındaki diğer ilginç ortak husus ise her iki matbaa kurucusunun Romanyalı bir Macar olmasıdır.

Resim 2. Mateos Vanandeci'nin 1685'te bastığı bir kitabın kapak sayfası

Gürcü matbaasının kurucusu Mihai İştvanovici, adının gösterdiği gibi muhtemelen Macar asıllı bir kişiydi. Eflâk'tan Gürcistan'a gitmeden önce Romanya'da da matbu eserler hazırlamıştır.[5] Misztótfalusi'nın harf kesiciliğinde hizmet ettiği diğer halk, Ermenilerdir. Ermeni matbaacılığı 1512'de başlamış, 16. yüzyıl sonuna kadar İstanbul da dâhil olmak üzere Ermenilerin yaşadığı farklı coğrafyalarda sırayla birçok basımevi kurulmuştur. Os-

[4] Franz Babinger, "18. Yüzyılda İstanbul'da Kitabiyat, Müteferrika ve Osmanlı Matbaası", 2004. 16-17. Giambatista Toderini, *İbrahim Müteferrika Matbaası ve Türk Matbaacılığı*, 1990. 24.

[5] György Haiman, "Tótfalusi grúz betűinek nyomában", *Magyar Könyvszemle* 97. (1981). 67.

manlı İmparatorluğu ile Hollanda arasında 1612'de yapılan ticari antlaşma, birçok Ermeni esnafın İstanbul'dan ve Anadolu'nun diğer kısımlarından göç edip Hollanda'ya yerleşmesine neden olmuştur.[6] Bu tüccar kolonisinin maddi desteği Amsterdam'da da Ermeni matbaaların açılmasını mümkün kılmıştır, fakat harf setlerinin kalitesi ve başka sebeplerden bu basımevleri uzun süre ayakta kalmamıştır. 1685'te yeniden harekete geçen, Mateos Vanandeci'nin yönettiği Ermeni matbaası için harfler hazırlayan kişi Amsterdam'da artık ün kazanmış harf kesici Miklós Misztótfalusi Kis'ten başkası değildir.

Macarca Aranyas Biblia ile aynı yılda Amsterdam'daki Ermeni matbaasından çıkan bu harflerle basılan eserler estetiği ile İstanbul'dan Venedik'e kadar Ermeni topluluklarında tanınmıştır.[7] İstanbul'da bundan sonraki yıllarda Ermeni basımevlerinden çıkan kitapların en güzel örnekleri bize bu Ermeni matbaadan çıkan eserleri çağrıştırır. Bu dönemde Avrupa'dan Osmanlı İmparatorluğu'na kadar matbaacıların 17. yüzyılın kitap kültüründe yaygın Barok tarzına uyarak mimari unsurlarla dolu, uzun başlıklı kapak sayfaları tasarladıklarını görüyoruz. Mamafih yukarıda örneğini gösterdiğim Gáspár Heltai'nin kullandığı tekniğe bakıldığında, daha 16. yüzyılın ikinci kısmında bu stilin Erdel'de basılan kitaplarda da kullanıldığını görüyoruz.

Resim 3. 1706'da İstanbul'da Grigor Marzvantsi'nin matbaasından çıkan Ermeni bir kitabın kapak sayfası

[6] Ödön Schütz, "Misztótfalusi Kis Miklós szolgálatai az örményeknek", *Magyar Könyvszemle* LXXXIII. (1957). s. 337.
[7] Schütz 1957: 338.

Misztótfalusi Amsterdam'dan Kolozsvár'a geri dönüşünde kendisinin hazırladığı Kitab-ı Mukaddes'in yeni basımını da beraberinde getirmiştir. Onun önceki İncil çevirilerine göre bu baskıya yaptığı düzeltme ve değişiklikler oldukça fazlaydı. Bu nedenle Altın Kitab-ı Mukaddes papazları rahatsız etmiş; Kolozsvár matbaasını yönettiği dönemde kolej öğretmenlerinin ve bilim adamlarının yazılarını tashih ederken tahrifat yapmakla suçlanmıştır. Macaristan'da yüzyılın en kaliteli basımlarını yapan bu ilginç adam gelen tepkiler üzerine matbaacılık faaliyetlerini bırakmak ve bastığı eserleri yok etmek zorunda kalmıştır.

Dikkat edilirse ilk Osmanlı matbaasının açılışına izin veren Hatt-ı Hümâyûn'un dinî kitapları basma yasağı, doğabilecek risklerin önüne geçmesi bakımından daha iyi anlaşılır. Oysa Avrupa'da Gutenberg'in matbaası Protestan akımlarıyla sıkıca birbirlerine kenetlenmiş ve kitap baskısı işi Protestan doktrinlerinin yayılmasında önemli rol oynamıştır. Bugün olduğu gibi kitap basımının artışı, bilginin dolaşımını ve yayılmasını hızlandırarak beklenmedik radikal sonuçların doğmasına yol açmıştır. Osmanlı yönetiminin uzun süre matbaacılıktan çekinmesi, Avrupa'daki gelişmeleri gördüğünü ve bu icadın toplumda ne kadar büyük husumet ve ihtilaf yarattığının farkına vardığını, bundan dolayı matbaa konusunda tereddüt etmesinin tabii ve şuurlu bir karar olduğunu göstermektedir.

Misztótfalusi'nin baskılarında uyguladığı tashih yöntemini Avrupalı matbaacıların yüzyıllar boyunca bastıkları her tür kitapta uyguladıklarını görebiliriz. Yazma geleneğinden miras kalan bu alışkanlık 19. yüzyıla kadar sürdürülmüş ve telif hakkının önemi –bazı istisnalar hariç– basılı kitaplara geçiş döneminde o kadar ön plana çıkmamıştır. İbrahim Müteferrika da bastığı eserlerde benzer geleneği sürdürerek düzeltme ve eklemeler yapmıştır. Hattâ matbaanın ikinci kitabı olan *Târîh-i seyyâh der beyân-i zuhûr-i Ağvâniyân* adlı eser ile ilgili eserin müellifi Jan Tadeusz Krusiński Müteferrika'nın tercümeyi kendi adına bastığını bundan dolayı entelektüel emeğinin çalındığını iddia etmektedir.[8]

Müteferrika Matbaası'nda basılan Kâtib Çelebi'nin üç kitabında da aynı yöntemin izlendiği, el yazması nüshalara göre baskılarda değişiklik olduğu bilinmektedir. Müteferrika'nın *Cihannüma*'ya ekledikleri eserin birçok yönüyle farklılaştığını göstermektedir. Hattâ Kopernik Kuramı, Galilei ile Descartes'ın fikirlerini Osmanlı bilim dünyasına ilk defa aktaran olmasından dolayı onu Kâtib Çelebi ile ortak yazar olarak nitelenebilecek duruma getirmiştir. Osmanlı elyazması geleneğinde müstensihlerin orijinal nüshayı kopyalamaları sırasında değişiklikler meydana geldiği sıkça görülmekte-

[8] Orlin Sabev, *İbrahim Müteferrika ve İlk Osmanlı Matbaa Serüveni* (1726-1746), İstanbul 2006, s. 191.

dir. Bu nedenle yazma eser kültüründe çoğu zaman orijinal nüshalar kadar istinsah edilenlerin de önemi vardır. İlk Osmanlı matbu eserlerinde, Osmanlı yazma geleneğiyle Avrupa matbaacılık geleneğinin buluştuğu basılan kitaplardan anlaşılmaktadır. Müteferrika baskılarının dış görünüşü ile 17. yüzyıl ikinci yarısı Kolozsvár matbu eserlerin, özellikle Miklós Misztótfalusi Kis'in bastığı kitapların kalitesini karşılaştırarak da Müteferrika'nın, Erdel-Avrupa baskılarından faydalandığını, fakat Osmanlı yazma geleneğine de bağlı kalmaya çalıştığını görüyoruz. Bastığı ilk eserlerde, ilk sayfaların başında yalnızca eserin adı geçmektedir. 9. basımdan itibaren ise başlıklar serlevha denilen bir süsleme altında görünmektedir. 14. basımdan itibaren her eser için Avrupa basımlarında olduğu gibi, ön sayfa ve başlık sayfası görünmektedir, fakat başlık burada değil, hâlâ metnin üstünde, serlevha içindedir. Bazı Müteferrika baskılarında basım tarihi ile basım yerini "kolofon" adı verilen, metnin sonunda yer alan kısa bilgi kısmında görebiliriz. Bu şeklî geleneklerle yakınlık kurma girişimine rağmen Müteferrika'nın hedefi, seçtiği ya da basılması için önerilen eserleri harf harf olarak basmak değil, kendi eklemeleriyle Osmanlı toplumuna yeni bilgileri aktarmak niyetinde olduğunu söyleyebiliriz.

Müteferrika'nın sahip olduğu bilgi Kolozsvár Protestan Koleji'nde eğitim görmüş olma ihtimaliyle birlikte düşünülmelidir. O yıllarda Sámuel Szatmárnémeti adlı bilim adamı Descartes'ın felsefesi hakkında önemli bir kitap (*Metaphysica contracta*) yazmıştır. Müteferrika'nın kendi eserleri ve eklemelerini içeren telif eserleri onun gelişmiş bir Osmanlıcası olduğunu akla getirmektedir. Mesela *Usûl ül-hikem fî nizâm ül-ümem* bunlardan biridir. Bu da onun sadece Avrupa'da değil, Osmanlı İmparatorluğu'nda da ciddi bir eğitim almış olduğunu düşündürmektedir. Özellikle bastığı kitapların tarih, coğrafya ve dil bilimi alanlarında olması Müteferrika'nın ilgisinin ve entelektüel birikiminin boyutlarını göstermektedir. Kendisini sık sık "Coğrafyacı İbrahim" olarak anması; Marmara, Karadeniz ve İran haritalarını çizip hazırlaması bu konuda diğer bilim dallarından fazla birikim sahibi olduğunun delilidir. Orlin Sabev'in İbrahim Müteferrika'nın tereke defterinden çıkarttığı örnekler Müteferrika'nın şahsi kitap koleksiyonundaki Latince eserlerin birçoğunun coğrafyaya dair olması da bunu destekler mahiyettedir.[9] Ancak gençlik yıllarında Kolozsvár Protestan Koleji'nin öne gelen karakteristiği Protestan teolojisi ve edebiyatı üzerine olup, fen bilimleri kolejin kütüphanesinde de görüldüğü üzere önemli bir yere sahip

[9] Sabev 2006: s. 125.

değildir.[10] Bu nedenle coğrafi bilgileri büyük bir ihtimalle yurtdışında ya da İstanbul'a geldikten sonra elde etmiştir.

Müteferrika'nın Osmanlı devlet sistemini konu alan ve eleştiren, reform tekliflerini sunan *Usûl ül-hikem fî nizâm ül-ümem* adlı kitabın müellifi olması onun coğrafya yanında siyaset bilimlerinde de yetişmiş olduğuna işarettir. Raimondo Montecuccoli'nin *Commentarii bellici* adlı eserinin Osmanlıcaya çevrilmiş nüshasının İbrahim Müteferrika tarafından olması muhtemeldir. Türkiye'de İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Ankara'da Milli Kütüphane ve Kayseri'de Râşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi'nde nüshaları bulunan bu çevirinin önsözüne, Cizvit bir rahip tarafından yazılan 1718'de Latinceye çevrilen metin esas alınmıştır. Râşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi'nde şahsen incelediğimiz nüshada geçen h. 1202 tarihi bu nüshanın orijinal müellif (Mütercim) nüshası olmayıp bir kopya olduğunu kanıtlamaktadır. Bu Montecuccoli çevirisinin bulunduğu mecmuada toplam beş tane, Avrupa'yı konu alan eser bulunmaktadır.[11] *Mecmuâtü'r-Resâil başlıklı cildin* kapsadığı eserler şunlardır: 1. *Âlât-i hendesiyye fî levâzimü'l-harb* –büyük ihtimalle Fransız matematikçi ve kartograf Alain Manesson Mallet'nin hendese konulu bir eserinin çevirisi, 2-3. *Nuhbetü'l-makâlât fî fûmûni'l-harbiyye - Mahiyet-i Fenn-i Harb.* Bu eserlerin temeli, Montecuccoli'nin yazdığı *Memoire del Generale Principe di Montecuccoli* başlıklı eserinin üçüncü kitabı olan *Afforismi applicati alla guerra possibile col turco del Ungheria* adlı kısmının –çeviri nüshasındaki mukaddimeden anlaşıldığı gibi– 1718'de Viyana'da yazılan Latince çevirisidir. 4. *Fenni mi'mâr-ı harbiyye* eserin mukaddimesinden aldığımız bilgilere göre Frankfurtlu Gaspar Schott'un (çeviride 'Gaşpara Şkhot' olarak geçiyor) Alman-Roma çasarı I. Leopold için 1674'te sunduğu *Cursus mathematicus* adlı eserinin 22., 23. ile 24. maddelerinin çevirisidir. 5. *İcmâl-i ahvâl-i Avrupa* adlı eserin müellifine dair bir bilgi bulamamakla birlikte önsözde yer alan tarih (1128/1712-13) çevirinin meydana gelmesini işaret edebilir. Eserin ilk kısmında Avrupa'nın idari düzeni hakkında bilgiler verdikten sonra Macaristan (Ungheria) ve Erdel'den kısaca bahsedip Avrupa devletlerinin coğrafi, siyasi, iktisadi ve dinî durumlarını konu almaktadır. Mecmuada yer alan diğer eserlerde müellif hakkında bilgi bulunmasına rağmen bu eserde böyle bir bilgi bulunmamaktadır. Metnin yapısı ve özel adların yazılışı dikkate alındığında çeviri olma ihtimali azalmaktadır. Anlaşılacağı üzere, bu eserlerin hepsi 17. yüzyılın Avrupası'nda askerlikle ilgili ilimlerin birer örneğidir. İbrahim Müteferrika'nın kendisi de *Usûlü'l-hi-*

[10] Gábor Sipos, *A kolozsvári református kollégium könyvtára a 17. században*. Olvasmánytörténeti dolgozatok I. 1991. Szeged.

[11] Râşid Efendi Kütüphanesi, Kayseri, Râşid Ef. 1220/1-5.

kem'de askerlik üzerine Latince eserleri incelediğini belirtmiştir.[12] Diğer bir veriye göre Müteferrika, Tycho Brahe'nin *Harmonia Macrocosmia* adlı eserini de çevirmesine rağmen basmamıştır.[13]

Katalogda müellif olarak geçen diğer bir isim bu tercümenin kime ait olduğu hakkında daha çok kafa karıştırıyor: Burada geçen Ömer Nailî Paşa hakkında elimizde pek az bilgi bulunuyor. Bu bilgi onun Macar bir mültecinin çocuğu olup 1730/31 ile 1780/81 arasında yaşamış, askerliğe dair eserler yazmış bir Osmanlı paşası olduğunu belirtiyor.[14] Ömer Nailî Paşa hakkındaki kısıtlı bilgimize rağmen kütüphane katalogunu yazan kişinin bu eserin henüz fazla araştırılmamış Macar asıllı bir kişiye ait olduğunu belirtmesi önemli ve incelemeye değer bir unsurdur. Ayrıca mecmuada yer alan Avrupa'yı konu alan beş eserin, 18. yüzyılda elden elde dolaştığını Cevdet Paşa da bildirdiği gibi reis'ül küttab rütbesinde yer alan, İbrahim Müteferrika ölümünden sonra 1783'te Osmanlı matbaasını yeniden canlandırmayı başaran Mehmed Râşit Efendi'nin koleksiyonunda yer alması da önemsenmiş bir eser olduğunu göstermektedir.

Genel olarak bakıldığında, İbrahim Müteferrika'nın entelektüel kariyerinde İstanbul'a geldikten sonra Erdel'le zihinsel ilişkilerinde azalma olmuştur. Bunun yerine Lehistan ve özellikle oradaki Yahudilerle ilişkilerini matbaacılıkta kullanmıştır. Uzun bir süre II. Rákóczi Ferenc yanında tercümanlık yapmasına rağmen matbaacılık ile ilgili yurtdışı desteğe ihtiyacı olduğunda önceki memleketi yerine Avusturya (Viyana), Fransa başta olmak üzere devlet görevleri için gittiği ülkelerde elde ettiği ilişkilerini tercih ettiğini görüyoruz. Lehistan ve özellikle Lehistanlı Yahudilerden matbaa ile ilgili faaliyetlerinde yardım aldığı da bildiğimiz bir vak'adır. Ahmed Nezih Galitekin'in kitabında yayımladığı belgelerden Müteferrika'nın Yalova Kâğıthanesi'nin kuruluşunda da rol oynadığı anlaşılmaktadır. İlk basım faaliyetlerinde ara verilmesinin nedeni büyük ihtimalle kâğıt sıkıntısı olup yurtdışından getirilen malzemenin matbaa masraflarını artırmış olmasıyla ilişkili olmalıdır. Bunun üzerine İbrahim Müteferrika elçi ve müteferrika olarak devlet bünyesinde kurduğu ilişkileri kullanarak Boğdan voyvodası İskerletzade Yenaki'nın aracılığıyla Lehistan'dan kâğıt ustaları getirtip onları İstanbul'da kendi evinde misafir ettiğini 22.08.1744 tarihli takririnde anlatıyor.[15] Müteferrika'nın Lehistan ile ilgili diğer bir bağı hakkında Erhan Afyoncu 2016'da Sülaymaniye Kütüphanesi'nde bulduğu yazıları

[12] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul. 2015. s. 69.
[13] Niyazi Berkes, *The development of secularism in Turkey*, s. 46.
[14] *Türkisher Biografischer Index* 781, İbrahim Alaeddin Gövsa, *Türk Meşhurları*, 1946.
[15] Ahmed Nezih Galitekin, *İbrahim Müteferrika Eserlerinden Yalova Kâğıthanesi*, İstanbul 2013. s. 43.

tanıtarak araştırmacıların dikkatini çekti.[16] Basmacı 1736 yılının Aralık ayında iki ülke arasındaki ortak meseleleri halletmek için Lehistan Kraliyet Başhatmanı Józef Potocki ile görüşmeye gönderildiğini kendisinin yazdığı sefaretnameden öğrenebiliriz. Müteferrika bu eserinde Lehistan'da gezdiği yerler ve âdetler hakkında ilginç gözlemler yapmaktadır. Potocki ile görüşmelerinde tercümana gerek duymadan rahat bir şekilde konuştuklarını ileri süren Müteferrika, bildiğimiz gibi Latince ve büyük ihtimalle Almanca da biliyordu, fakat Lehistan'daki bu sefareti ve sonraki Lehistan'la ilişkileri Lehçe dilini de bilip bilmediği sorusunu gündeme getiriyor.

Erdel'de yüksek seviyedeki öğretim birimleri olan kolejlerin (*kollégium*) Avrupa eğitim kültüründen etkilenmiş, yüzyıllardır sürdürülen gelenekleri vardı. Hiyerarşiye dayanan okul yapısında her talebenin belirli görevleri ve yükümlülükleri olup mezun olduktan sonra da öğrenciler okullarını unutmayarak eğitimi desteklemeye çalışmışlardır. Eski bir âdet olarak mezunların meslek sahibi olmaları durumunda Alma Mater'e minnetlerini sunarak Kolej Kütüphanesine kitap hediye ederlerdi. İbrahim Müteferrika'nın kişiliğine ışık tutmak için bize Kolozsvár Protestan Koleji'nin tarihçesi ve bugüne dek mevcut kütüphane katalogları yardımcı olabilir. Kolej kütüphanesine mezun olan talebelerin bağışladığı kitaplar hakkında 18. yüzyılda kolejin kütüphanecileri tarafından hazırlanan iki tane liste mevcut.[17] Bununla ilgili araştırmalarda henüz Osmanlı Devleti ya da Osmanlıca kitaplarla ilgili göndermeler bulunmamakla beraber İbrahim Müteferrika'ya ait verileri bulmak ümidiyle Kolozsvár'da bu katalogların ve üniteryen kolejinin diğer kaynaklarını incelemesinden faydalı bilgiler elde edilebilmesi mümkündür.

Erdel kolejlerinin kitap toplama geleneğinin evveliyatını Macar kütüphane tarihinin derin geçmişinde aramalıyız. Macar kütüphane tarihinin ilk dönemi burayı yurt tutmadan yaklaşık yüz elli yıl sonra kiliselerin, Hıristiyan tarikatlarının birkaç kitaba sahip olmasıyla başlamıştır. Ancak 1241-42 yıllarında Moğolların beklenmedik bir şekilde Macar topraklarına girmesiyle meydana gelen tahribat ülkeyi altüst etmiş, piskopos merkezleri olan şehirlerle beraber ülkede kopyalanan elyazmalarının çoğu da mahvolmuştur. Macaristan'da yerleşen çeşitli Hıristiyan tarikatlarından özellikle Benediktin ve Dominikenlerde eğitim başrol oynadığı için manastırlarında kütüphaneler kuruldu. 13. yüzyılda kraliçeler Szent Erzsébet, sonra Szent Margit'in *psalterium* (Zebur sûreleri) nüshalarına sahip olup okumaları ve rahibeler yanında yetişmeleri tarikatların sahip oldukları kitap kültürünün

[16] Erhan Afyoncu, "İbrahim Müteferrika'nın Lehistan Elçiliği ve Bilinmeyen Sefâretnâmesi", *Osmanlı Araştırmaları* XLVIII (2016) s. 105-142.
[17] Sipos 1991: s. 18.

birer göstergesidir. Bu tür koleksiyonların zaman ilerledikçe arttığını, çoğaldığını görüyoruz.

İlk müstakil, laik kütüphaneler 14. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmaya başladı. Lâle Devri'nin modernleşme akımlarına benzer bir süreç Macaristan'da Rönesans döneminde hümanizm ile ortaya çıkmıştır. Macaristan'ın İtalya ile siyasi ve kültürel olarak kurduğu sıkı ilişkilerin etkisiyle ve Batı Avrupa ülkelerine göre fazla gelişmemiş kitap kültürü Macaristan'ı hümanizm akımlarıyla, hümanist kütüphane tipini hızlı bir şekilde benimsemeye sevk etmiştir. Bunun en belirgin örneği Mathias Corvinus'un (1443-1490) meşhur Corvina Kütüphanesi'dir (Bibliotheca Corviniana).[18] Gutenberg Mathias Corvinus'un tahta çıkmasından on sene önce matbaayı icat etmesine rağmen bu dönemde Rönesans hükümdar ve kitapseverleri basma eserler yerine yüksek sanatsal titizlikle imal edilen el yazmaları tercih etmiştir. Osmanlı matbaacılığında yaklaşık iki yüz elli sene sonra da buna benzer bir alışkanlık görebiliriz, fakat burada dinî sebepler söz konusu iken Mathias Corvinus gibi kitap koleksiyoncuları daha çok estetik sebeplerden dolayı basma eserleri bir süre kütüphanelerinden dışlamıştır. Kitap koleksiyoncuları bir basma eserin içeriğini beğendiklerinde bile ona sahip olmak yerine müstensihlerine kopya ettirmişlerdir. Bu dönemin müstakil kütüphaneleri daha yüzyıllar boyunca aristokrat kitap koleksiyoncularının yönelimlerini göstermiştir.

Mathias Corvinus matbu eserlerin hayranı olmamışsa da Roma'da ikamet eden bir elçisi olan katedral sorumlusu ile kançılar László Karai'nin Budin'e geri dönüşünde bir matbaacıyı Macaristan'a getirmesine engel olmamıştır. András Hess adında bu kişi 1473'te ilk Macar matbu eserinin basımcısı oldu. İlk Macar matbaasından ancak iki eser çıkabildi. Açılışından çok kısa bir süre geçtikten sonra kapatılmasına rağmen sonraki yıllarında Kral Mathias Roma'dan matbu eserleri hediye alıp matbaacılığın değerini kabul etmeye başladığını gösterdi. Mathias'ın hükümdarlığından sonraki yıllarda Macarca eserler Viyana, Nürnberg ve Kraków'da basılmış olup Osmanlılar tarafından işgal edilen bölgelerde matbaa kurmak için koşullar en azından altmış sene boyunca uygun olmamıştır. Sonrasında Protestanlığın yaygınlaşmasıyla birlikte Macaristan'ın Osmanlı hâkimiyetinden çıkan bölgelerinde art arda matbaalar açılmaya başladı. 17. yüzyıla geldiğimizde en önemli matbu eserlerin, Osmanlıların fethedemediği ve Protestanların yoğunlaştığı Kuzey ve Doğu Macaristan'da, bugünkü Slovakya ve Batı Romanya'nın önemli şehirlerindeki matbaalarda ortaya çıktığını görebiliriz. Birçok matbaacının bir şehirde kalmayıp önemli bilim merkezlerinde matbaalar kurmasıyla Macar topraklarında gezgin bir matbaacı tipi oluştu.

[18] Csaba Csapody - András Tóth - Miklós Vértesy, *Magyar könyvtártörténet*, Budapest 1987.

17. yüzyıl sonları Macaristan'ın genelinde bir karışıklık ve dönüşümün yaşandığı yıllardır. İbrahim Müteferrika'nın gençlik yıllarına ve István Misztótfalusi Kis'in Macar matbaacılığına kattığı hizmetlerine denk düşen bu dönem, Budin'in 1541'deki düşmesiyle başlayan Osmanlı işgalinin son yıllarıdır. Sonuna kadar yarı yarıya bağımsız kalan Erdel'deki kültürel gelişmelerle ülkenin ortasındaki fikir hayatını karşılaştırırsak büyük bir fark görürüz. Orta Macaristan'ın büyük kısmı Katolik mezhebine bağlıyken Osmanlı fetihlerinin dışında kalan bölgelerde Protestan mezhebi yayılmıştır. Bu unsur bu iki bölge arasındaki kültürel ilişkilere de damgasını vurmuştur. Ancak bu süreci anlamak için Osmanlı idaresindeki bölgelerin kültürel faaliyetlerine göz atmak önemlidir. Osmanlı yönetimi altında kalan bölgelerde Macar kültür ve dinî faaliyetleri arka planda kalırken Osmanlı hâkimiyetiyle birlikte devlet memurları ve asker aileleri buraya taşınmıştır. Bunların büyük kısmı, Boşnaklar başta olmak üzere Güney Slav uyruklu kişilerden oluşuyordu. Din olarak Müslüman olmalarına rağmen Türkçe konuşanların sayısı düşüktü. Bunlar Macar vilâyetlerinin idari merkezlerinde yerleşip dinî ve fikir hayatlarını devam ettirmişlerdir. Yerleşim bölgelerini fetheden Osmanlılar fetih sonrasında genellikle o yerin en önemli kilisesini camiye çevirmişlerdir. Bunun yanısıra Evliya Çelebi'ye göre 1660'lı yıllarda Macar vilayetinde tekke ve dergâhlar bölgenin camiye göre daha işlevsel dinî merkezleri olmuştur. Evliya Çelebi, biraz abartarak yüz tane tekkenin varlığından söz etmektedir, gerçekte yaklaşık yirmi tekkenin varlığı ispat edilebilir.[19] Muhakkak bunların etrafında ya da üyeleri arasında eğitimli insanlar yaşıyordu, fakat onların bu özellikleriyle ilgili fazla bilgimiz yoktur. Evliya Çelebi'ye göre Osmanlıların hâkimiyeti altında kalmış 32 Macar şehir, kale ve kasabasında toplam 77 tane medrese faaliyettedir. Bu bilgi diğer kaynaklarla kıyaslandığında gerçeğe yakın bir veridir.[20] Bu sayının oldukça yüksek görünmesine rağmen Osmanlıların Macar topraklarındaki fikir hayatıyla ilgili bilgi çıkarmak zordur. Bölgedeki medreselerden Budin ve Peşte'deki iki medreseyi Bosna vilayeti kökenli meşhur Sokollu ailesinden gelen Mustafa Paşa yaptırmıştır.

Balkanlardan değil de, Osmanlı Devleti'nin merkezinden, İstanbul'dan Macar vilayetlerine gelen Osmanlı memurlarından Budin müftüsünün kütüphanesi hakkındaki bilgilerimiz bu konuya bizi birazcık daha yakınlaştırabilir. Macaristan'da Osmanlı kitap kültürünün özel bir örneği olan Budin müftüsünün kütüphanesini İtalyan asker ve mühendis Luigi Ferdinando

[19] Balázs Sudár, "Az oszmánok és Magyarország mentális meghódítása", *Identitás és kultúra a török hódoltság korában* içinde. Budapest. 2012. s. 42.

[20] Gábor Ágoston, "Budin'de Osmanlı Medreseleri ve Müderrisleri", *Türk Dünyası Araştırmaları* 58. (1989). s. 143.

Marsigli vasıtasıyla tanıyoruz ve bu şahıs Macar araştırmacıların da sadece son yıllarda dikkatlerini çekmiştir. Marsigli, Budin'in Osmanlılardan 1686'da geri alınmasından sonra Habsburg birliklerine katıldığını ve yanına birçok kitap aldığını şöyle anlatmaktadır: "Öbür gün Budin'e gitmem için izin almayı başardım. Hâlâ her yer alevler içinde, sokaklar Türklerin cesetleriyle doluydu. Altın ya da gümüş yağmalamak için değil, Türklerin kitaplarını bulmak ve daha mümkünse meşhur Budin Kütüphanesi'nin kurtarılmasını sağlamak için çıktım yola. Kendimi alevlerden korumuş, Hıristiyan döneminde Aziz İstvan'a takdis edilen bir katedral olan Budin'in başmescidine attım. İki küçük odaya girip birinde bizim askerlerimiz tarafından kafası kesilen başpapaz ve etrafında kitaplar buldum. Bir iki asker yardımıyla tüm kitapları toplayıp diğer mescide geçtim, orada da kitaplar topladım. Bunlar bu listede yer alan hukuk ve din kitaplarının büyük kısmını kapsıyor. Bunların dışında sözlük ve gramer kitapları da buldum. Yahudilerin mahallesine de geçip... listede yer alan İbranice kitapları dağınık olarak buldum."[21] Marsigli sözünü ettiği kitaplardan Şark dillerinde yazılanları "ganimet" olarak Bologna'ya götürmüştür. Kálmán Thaly'nin 1896'da yayımladığı Budin müftüsünün kitapları hakkındaki sözde bir listenin varlığı Gábor Ágoston tarafından yanlışlarıyla birlikte tespit edildi.[22] Nitekim Marsigli, Budin müftüsüne ait kitapların katalogunu arkadaşı, 1680'den 1684'e kadar Venedik'in İstanbul elçisi olan Giovan Battista Donado'ya gönderilen mektubuna eklemek istemiş ve hakkında mektupta da sıkça söz etmiştir. Büyük bir ihtimalle bu katalog hazırlanmamıştır ama Marsigli'nin kitap koleksiyonunu Viyana'dan İtalya'ya götürmesi için engizisyon mahkemesinden izin almak üzere Latince bir liste yazılmıştır. Bu listenin ikinci kısmı Mónika F. Kovács'ın vardığı sonuca dayanarak muhtemelen Budin müftüsünün kitap koleksiyonunun başlıklarını içermektedir.[23] Osmanlı paşalarının ve devlet adamlarının kitap toplama ve okuma alışkanlıklarına ışık tutan bu koleksiyon listesi 74 el yazması kitabı kapsamaktadır. Liste tematik gruplar halinde hazırlanmıştır, buna göre el yazmaları şöyledir: dilbilgisi 12, sözlükler 6, mantık 2, hukuk 2, ahlâkbilim 6, tıbbî bilimler 3, ilâhiyat, Kur'an ve tefsirler 35, edebiyat 7 tane.[24] Osmanlı İmparatorluğu'nun Macaristan vilayetinde en yüksek rütbeli gö-

[21] Zsuzsa Kovács, "A budai mufti könyvtára a bolognai Marsigli-gyűjteményben" (*Identitás és kultúra a török hódoltság korában*, Budapest 2012. s. 55.) başlıklı çalışmasında Biblioteca Universitaria di Bologna'da FM, ms. 85 E. sıra numarasında bulunan orijinal metinden alıntılar yayımladı.

[22] Kovács 2012: s. 51.

[23] F. Mónika Kovács, *Olasz hadi írók és generálisok Bécs és Isztambul között. L. F. Marsigli s kortársai*, Budapest 2016, s. 138.

[24] Kovács 2102: 77. Kovács'ın çalışmasında listede geçen 74 başlığa ayrıntılı olarak bakabilirsiniz.

revleri arasında yer alan Budin müftüsünün kitap koleksiyonu İstanbul ve Anadolu'da görev yapan devlet adamlarının kitap koleksiyonlarından sayı olarak daha düşükse de içeriğine bakarak büyük bir fark yoktur. Mamafih koleksiyonun özel bir kişiye ait olması, medrese ve vakfa bağlı olmaması dikkat çekici bir unsurdur. Budin'de yaşayan Osmanlı devlet adamlarının okuma alışkanlığı hakkında fazla bilgimiz yoktur, ama Marsigli'nin kasten müftünün kitaplarını önemsemesi koleksiyonun o dönemdeki ehemmiyetini göstermektedir.

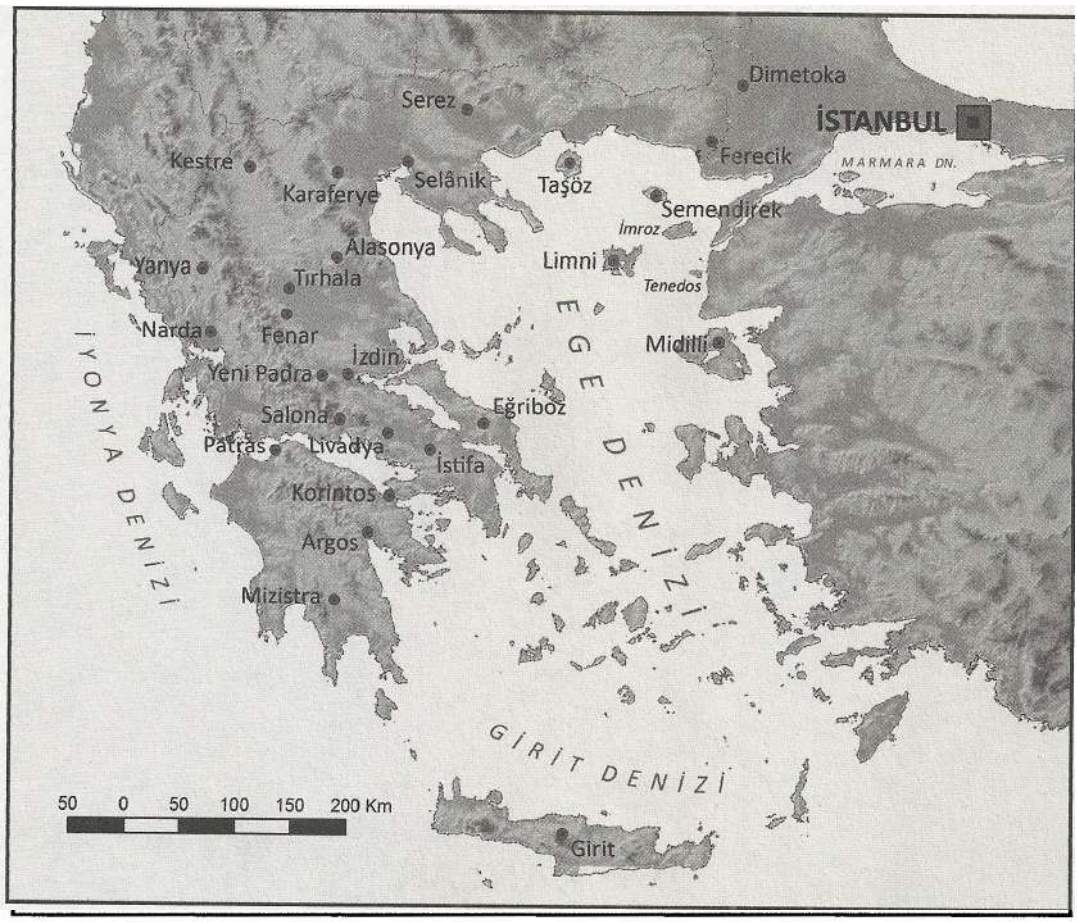
Macar kolej kütüphaneleri Osmanlı'da vakıf ve medrese kütüphanelerine tekabül etmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. yüzyıla kadar vakıf kütüphaneleri medrese öğrencileri ve ulemaya hizmet ettiği gibi koleksiyonları da bu hizmete uygun olarak çoğunlukla dinî ilimlerle ilgili eserlerden oluşuyordu. Avrupa kütüphane kültürünün etkisi sayesinde Lâle Devri'nde kitap tarihinde bir devrim gerçekleşip Osmanlı devlet adamlarının kitap koleksiyonları için ayrı binalar inşa ettirmesine ve Osmanlı kütüphane geleneğinin Batılaşmasına şahit olabiliriz. Ancak 18. yüzyılda laik kütüphaneler kurulup daha geniş bir alanda kitap toplama alışkanlığına yönelişi görebiliriz, fakat gene de bu kütüphanelerde hâlâ dinî kitapların hâkimiyeti devam etmiştir. Aynı zamanda imparatorluğun Macar sancaklarında bazı ilimlerle özellikle meşgul olunduğunu görüyoruz. Bu bilimsel faaliyetlerden doğrudan doğruya o yerleşim yerindeki kütüphanelerle ilişki kuramayız. Mesela Budin'de tıbba dair bazı İslâm klasiklerinin Budin Beylerbeyi Hüseyin Paşa'nın buyruğu üzerine Osmanlıcaya tercüme edildiğini biliyoruz. Budin'in Avusturyalılar tarafından geri alınmasından önceki dönemde bile Budin'de beylerbeyi ve müftü etrafında yoğunlaşan bilim ortamında önemli faaliyetler gerçekleşmiştir. Gene bu dönemde İbn Baytar'ın *Kitâb al-mugni fi'l-adviye al-mufrada* adlı eserini Hüseyin Paşa'nın daveti üzerine 1672'de Budin'e gelen Dendanî Osmanlıcaya çevirmiştir.[25] Macaristan'ın müstakil kütüphaneleri diğer kitap koleksiyonları gibi Osmanlı'nın tahribatına uğramıştır.

Yukarıda adı geçen matbaacılar, kütüphane sahipleri ve kitap kültür dünyasının çeşitli kişilikleri 17. ve 18. yüzyıl kitap kültürünün farklı coğrafyalardaki temsilcileridir. Ortaçağ Macar devletinin Osmanlı idaresi döneminde nasıl üç parçaya bölünmüş olduğunu bize, bu kişilerin aynı dönemde birbiriyle ilgisi olmaksızın Macar topraklarının değişik bölgelerinde faaliyet göstermeleri açıklamaktadır. Erdel Prensliği'nde, Macar kültür tarihi açısından önem taşıyan matbaacılık ve bilimsel eserlerin meydana gelmesini, kısmen Osmanlı Devleti sayesinde Habsburg yönetiminden uzak kalması desteklemiştir. Macar toprakları, Osmanlılar geri çekildikten

[25] Ágoston 1989, s. 146.

sonra Habsburg İmparatorluğu'nun bir parçası haline gelmiştir. İbrahim Müteferrika Avusturya ve Macar meselelerin aracısı olarak Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile ilk kültürel ilişkilerini kurduğu süreçte önemli bir rol oynamıştır, fakat ortaya koyduğu eserlerde Macar ve Erdel'deki geçmişi ile ilgili bilgileri Risale'sinde yer alan kısacık iması hariç aktarmamıştır. Bununla beraber Osmanlı matbaacılığı ve Lâle Devri'nin kültürel akımlarında Erdel'in önemli bir kültür merkezi ve aktarıcısı rolü olduğunu görmemiz pekâlâ mümkündür.

BALKANLAR

15. ve 16. yüzyıllarda Yunanistan coğrafyasından İstanbul'a yapılan iskânlar.

15. ve 16. Yüzyıllarda Yunanistan'dan İstanbul'a Yapılan İskânlar*

Levent Kayapınar**

Giriş

Venedik Cumhuriyeti'nin öncülüğünde Batı Avrupa'daki feodal Katoliklerin katılımıyla 1204 yılında gerçekleştirilen IV. Haçlı Seferi İstanbul'a yönelmiş, başkent olarak inşa edildiği 330 yılından itibaren hiç işgal görmemiş Ortodoks dünyasının merkezi olan İstanbul olağanüstü bir yağmaya da maruz kalmıştır. Bir zamanlar nüfusu 400 bin ilâ 600 bin arasında gösterilen İstanbul IV. Haçlı Seferi sırasında ve sonrasında kurulan ve 57 yıl devam eden Latin hâkimiyeti döneminde müthiş bir gerilemeye tanık olmuştur. Savaşa katılan Latin tarihçisi Villehardoin "Dünya yaratılalı beri bu kadar çok ganimet daha hiçbir şehirde kazanılmamıştır" cümleleriyle bu durumu anlatmaktadır. Bizans tarihçisi Niketas Khoniates ise "Omuzlarında İsa'nın haçını taşıyan bu adamlara nispetle İsmailîler (Müslümanlar) bile daha insan dostu ve daha merhametlidir" sözleriyle Katoliklerin yaptıkları zulmü ve yağma karşısında şaşkınlığını gizleyemiyordu.[1]

---

* Bu çalışma 19-21 Mayıs 2017 tarihleri arasında İstanbul'da düzenlenen V. Osmanlı İstanbulu Sempozyumu'nda 20 Mayıs 2017 tarihinde sunulan bildiriden genişletilerek üretilmiştir.

** Prof. Dr. Levent Kayapınar, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Çağdaş Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Başkanı.

[1] Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara 2015, s. 386.

İstanbul'un Latinler tarafından işgali sonucunda başkentin nüfusu 15. yüzyıla gelindiğinde 40 ilâ 50 bin aralığına düşmüştü. A. M. Schneider[2] ve Timothy Gregory gibi modern Bizans tarihçileri de Kritovulos'un[3] verdiği bilgilere dayanarak bu durumu teyit ederler.[4] Kuşatma ve fetih esnasında da İstanbul daha da kötü hale gelmiştir. Bu durumu Dukas şöyle açıklamaktadır: "Şehir ise ıssızdı, ölü yatıyordu, çıplaktı, sessizdi, hiçbir güzelliği artık yoktu."[5]

Fatih'in İstanbul'u Yeniden İmar ve İskân Etme Kararı

29 Mayıs 1453 tarihinde fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed, bir zamanlar dünyanın en kalabalık şehri olmuş bir şehirden ziyade Latin işgaliyle, Bizans iç savaşıyla ve kuşatmalardan dolayı içinde o eski şaşaalı günlerin binalarını ve özelliklerini barındırsa dahi âdeta sıradan bir şehre dönüşmüş İstanbul ile karşılaştı. Hâlbuki Fatih kendisini Roma İmparatorluğu'nun varisi olarak görüyor, "Kayser-i Rum" sıfatını kullanıyor, Skolarios'a II. Gennadios adı ile bir törende kendi eliyle patriğin makam asasını veriyordu.[6] İstanbul onun için bir tutkuydu. Sultanın ruhunda İstanbul'a karşı derin bir aşk vardı ve tıpkı daha önceden olduğu gibi İstanbul dünyanın en büyük şehri olmalıydı.[7] Ayrıca kendi devletinin de başkenti olmalıydı. Bundan dolayı Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u iskân ve imar etme kararı aldı.[8] İstanbul'un fethinden sonra Anadolu ve Rumeli'den hâkimiyeti altındaki topraklardan ve ele geçirdiği yeni yerlerden İstanbul'a zorunlu göç gerçekleştirdi.[9] Bu göçe sadece Müslümanlar değil, Hıristiyanlar ve Yahudiler de maruz kalmışlardır.

Fatih Sultan Mehmed önce İstanbul'da bir saray yapılmasını, Hrisi Pili (Altın Kapı) diye adlandırılan surların onarılmasını emretti. 1454 yılına gelindiğinde bunların kısa sürede yapıldığını gördü ve bu inşaatlarda görev alanları ödüllendirdi. Büyükçekmece (Athira) ve Küçükçekmece'de (Rigion) yer alan ve hasar gören köprülerin onarılmasını emretti. İstanbul'a ulaşımı kolaylaştırmak için şehrin etrafında yer alan bataklıkların taşlarla

[2] Halil İnalcık, "Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşaası", çev. Fahri Unan, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Samsun, Aralık 1988, s. 215.
[3] *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, çev. Ari Çokona, İstanbul 2012, s. 244-245.
[4] Timothy E. Gregory, *Bizans Tarihi*, çev. Esra Ermert, İstanbul 2008, s. 320.
[5] [Mikhael] Doukas, *Tarih (Anadolu ve Rumeli 1326-1462)*, çev. Bilge Umar, İstanbul 2008, s. 270.
[6] Donald M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, çev. Bilge Umar, İstanbul 1999, s. 421.
[7] *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, s. 443.
[8] *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, s. 263-265.
[9] *Κριτοβούλο του Ιμβρού Ιστορια*, Μετάφ. Ε. Σ. Κιαπίδου, Αθήνα 2005, s. 340-341.

döşenmesini sağladı. İstanbul'a gelen yollar üzerinde ve şehirde hanlar, kervansaraylar yaptırdı. İstanbul'un merkezinde kapalı çarşıyı yaptırdığı gibi şehre hamamlar ve suyolları inşa etti. Ancak bunlardan daha öncelikli olarak gördüğü bir konu vardı ki o da İstanbul'a Asya ve Avrupa topraklarından mümkün olan en kısa sürede ve her milletten insanları iskân etme politikasıydı. Fetihten önce ve fetihten sonra herhangi bir şekilde İstanbul'dan ayrılmış olanların tekrar İstanbul'a dönmesi için çaba sarf etti. Özellikle Edirne, Filibe, Gelibolu ve Bursa'da yaşayan meslek sahibi İstanbulluları, onların istedikleri evlerde ve arsalarda teşvikler vererek tekrar buralara yerleştirdi.[10] Bu iskân politikasıyla İstanbul'u tekrar eski refahına kavuşturmayı hedefliyordu.[11] Günümüz Yunanistanı'nda yer alan pek çok yerleşim biriminden insanlar gibi Balkanlarda yaşayan Triballi (Sırplar), Paion (Makedonlar) ve Misialılar[12] (Bulgarlar) da İstanbul'a iskân ediliyordu. Bu insanlardan şehrin etrafında toprağı verimli alanlarda "ortakçı" olarak ziraat faaliyetlerinde istifade ediliyordu.[13]

YUNANİSTAN COĞRAFYASINDAN İSTANBUL'A HIRİSTİYAN NÜFUSUN İSKÂNI

1458 YILI MORA SEFERİ VE MORA'DAN İSTANBUL'A İSKÂN

Fatih Sultan Mehmed, Mora'daki Bizans despotluğu idarecilerinin yarımadada karışıklık çıkartan Arnavutlara karşı kendisinden yardım istemeleri üzerine 1458 yılında Mora'ya askerî sefer düzenler. Edirne'den hareket eden Fatih Sultan Mehmed Teselya'yı geçerek İstmos (Germehisar ya da Eksamilion) ulaşarak Mora'ya girer. Sonra Mora'nın iç bölgelerine yönelir. Tripolis şehrinin yakınında yer alan Tegea bölgesindeki Mohlion Kalesi'ni barış yoluyla alır. Despot Tomas'ın Monemvasia'ya çekilmesi üzerine Patra'ya yönelir. Patralılar ise Venedik hâkimiyetindeki İnebahtı'ya (Nafpaktos) aileleriyle birlikte sığınırlar. Patra'nın akropolisinde kalan askerler ise Sultana teslim olur. Patralılara, Fatih Sultan Mehmed teslim olmaları karşılığında bazı imtiyazlar tanır.[14] Osmanlı ordusu daha sonra Vostiça'ya

[10] *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, s. 440-441.
[11] *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, s. 318-321.
[12] Bulgaristan'dan İstanbul'a yapılan göçler ile ilgili bkz. Ayşe Kayapınar, "XV. ve XVI. Yüzyılda Bulgaristan Coğrafyasından İstanbul'a Yapılan Sürgünler ve İskân", *Osmanlı İstanbulu*, Cilt V, İstanbul 2018, s. 263-285.
[13] *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, s. 361.
[14] Ayşe Kayapınar, "Osmanlı Döneminde Mora'da Bir Sahil Şehri: Balya Badra/Patra (1460-1715), *Cihannüma*, Sayı I/1, İzmir Temmuz 2015, ss. 67-93; *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, s. 386-389.

(Aigaion) yönelir. Burayı da barış yoluyla alır ve Korinthos'a gider. Ancak Korinthos coğrafi konumunu kullanarak Osmanlılara teslim olmaz. Sarp kayalıklar üzerinde tahkim edilmiş Korinthos kalesinin kuşatılmasına karar verilir ve dört ay süren kuşatmadan sonra şehir teslim olur. Bu arada Osmanlı ordusu Zakinthos adasının karşısında Mora yarımadasının kuzeybatısında yer alan İleia (Elis) bölgesine yönelir. Burada dört binden fazla esir alınır. Erkek, kadın ve çocuklar İstanbul'a gönderilerek buranın çevresine yerleştirilir.[15] Mora'dan İstanbul'a yerleştirilen diğer grup ise Korinthos'un teslim olmasından sonra bu şehrin civarında yer alan kalelerin yıkılması ve ahalisinin kadın ve çocuklarla birlikte İstanbul'a iskânı ile gerçekleşir.[16] Bu olayları anlatan diğer Bizans kaynağı olan Laonikos Chalkokondyles Mora'nın Phliasia bölgesine yerleşmiş olan Arnavut ve Rumların Roupele kalesine sığındıklarını ve Sultanla müzakere yaparak teslim olduklarını, Sultanın da onlara herhangi bir zarar vermeden kadınları ve çocuklarıyla birlikte İstanbul'a yerleştirdiği anlatır.[17] "Mora seferini tamamlayıp 1458 sonbaharında İstanbul'a dönen Fatih Sultan Mehmed, Moralılar arasında diğerlerinden üstün ve meslek sahibi olduklarını düşündüklerini İstanbul'un merkezine yerleştirir. Daha alt grupta değerlendirdiklerini ise İstanbul şehrinin dışındaki köylerde iskân eder. Onlara toprağı işleyerek çiftçilikle uğraşabilmeleri için buğday, öküz ve ihtiyaç duydukları başka şeyleri verir.[18]

1459 YILINDA FOÇA, TAŞOZ VE SEMENDİREK'TEN İSTANBUL'A İSKÂN

Fatih Sultan Mehmed, Zağanos Paşa komutasında 40 gemiden oluşan bir donanmayı Taşoz ve Semendirek adalarına gönderir. Ayrıca Eski ve Yeni Foça'da yaşayan yerli halkı İstanbul'a göç ettirerek buraya iskân eder. Foça'dan gelen bu insanlar Mahalle-i Yeniçe Foça, Cemaat-i Rumiyan-ı Kırca Foça, Mahalle-i Bab-ı Kum, Cemaat-i Limo[a]n-ı Kadırga tabi-i Kırça Foça, Cemaat-i Fenar tabi-i Kırça Foça ve Cemaat-i Rumiyan-ı Galata tabi-i Kırça Foça gibi mahallelere yerleştirilir.[19] Foçalıları, Taşoz ve Semendirek'ten gelenler takip eder. Onlar da İstanbul'a yerleştirilirler. Kardinalin komutasında İtalya'dan gelen donanma Bozcaada, Gökçeada, Taşoz ve Semendirek adalarını ele geçirir. Sultan tarafından Gelibolu'ya idareci

[15] *Kritovulos Tarihi 1451-1467*, çev. Ari Çokona, İstanbul 2012, s. 394-395; *Κριτοβούλο του Ιμβρού Ιστορια*, Μετάφ. Ε. Σ. Κιαπίδου, Αθήνα 2005, s. 416-417.
[16] *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, s. 402-403.
[17] Laonikos Chalkokondyles, *The Histories*, çev. Anthony Kaldellis, C. II, Londra 2014, s. 276-279.
[18] *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, s. 412-413.
[19] Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Defteri, TT 210, s. 4-7.

olarak atanmış olan İsmail, Bozcaada ve Gökçeada'yı onların elinden kurtarır. Sultanın tarafında yer almayan Semendirek ve Taşoz adaları ise İsmail'in yerine Gelibolu idaresine getirilen Zağonos tarafından ele geçirilir ve ahalisi İstanbul'a iskân edilir.[20] Buradan gelenler daha sonra Osmanlı kayıtlarına "Mahalle-i Altımermer ve Semendirek ve Gulaman-ı Hamza Bey"[21] adı ile yansıyan yerleşim biriminin oluşmasına vesile olurlar. Fatih bu dönemde inşasını emrettiği cami ve sarayın yapımında çalışacak ustaların bulunması, inşaatlar için gerekli malzemenin temini ve harcamalar ile bizzat kendisi ilgilenir.[22]

1460 YILINDA FATİH'İN II. MORA SEFERİ VE TEKRARDAN MORA'DAN İSTANBUL'A İSKÂN

Mora'ya yapılan ilk seferde olduğu gibi Fatih Sultan Mehmed Edirne'den hareket ederek hızlı bir şekilde Korinthos'a gider. Sultan sürpriz bir kararla kendisine karşı olan Despot Tomas'ın topraklarına değil, kendisini Mora'ya davet eden Despot Dimitris'in topraklarına ve Argos'a yönelir. Veziriazam Mahmut Paşa da Sparta'ya (Mistra/Tripolis) gider.[23] Despot Dimitris ve ailesi Sultana tâbi olurlar. Sonra Sultan, Mistra şehrinin 15 km mesafe uzağında Sparta (Taigetos) dağının eteklerinde yer alan Kastrion kalesini kuşatır. Kale kuvvetli direnç göstermesine rağmen düşer ve sağ kalanlar teslim olur. Kale yıkılır ve Gardikion adlı diğer kale kuşatma altına alınır. Gardikion da direndiği için Kastrion'dakiler ile aynı akıbeti paylaşır. Bölgede yaşayanların büyük bir kısmı Arnavutlardan oluşmaktadır. Fatih'in direnenlere karşı sert, teslim olanlara karşı merhametli politikası karşısında bölgedeki bütün kaleler Fatih'e boyun eğip teslim olurlar. 1504 tarihli İstanbul tahrir defterinde yer alan "ortakçıyan"lar arasında "Karye-i Kemer-i Arnavudan" "Reaya-yı karye-i mezkure Mora'dan sürgünler imiş" kaydı Mora'da yaşayan bu Arnavutlardan bir kısmının İstanbul'a iskân edildiğini kanıtlar.[24] Bizans tarihçisi Dukas, bu sefer sırasında Mora'dan iki bin aile ile ailesiz kalan iki bin çocuğun İstanbul'a göçürüldüğünü yazar. Çocukların yeniçeri olarak istihdam edildiklerini ailelerin ise İstanbul şehrine yerleştirildiğini belirtir.[25]

---

[20] Laonikos Chalkokondyles, *The Histories*, çev. Anthony Kaldellis, C. II, Londra, 2014, s. 316-317.

[21] Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Defteri, TT 210, s. 17.

[22] *Κριτοβούλο του Ιμβρού Ιστορια, Μετάφ.* Ε. Σ. Κιαπίδου, Αθήνα 2005, s. 460-463; *Kritovulos Tarihi 1451-1467*, çev. Ari Çokona, İstanbul 2012, s. 442-443.

[23] *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, s. 452-453.

[24] İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı MC O.77, v.72a.

[25] Mikhael Doukas, *Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462*, çev. B. Umar, İstanbul 2008, s. 302, Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική ιστορία*,Μετάφραση- Εισαγωγή- Σχόλια: Βρασίδας Καραλής, Εκδόσεις Κανάκη, Αθήνα, 1997, s. 634-635.

Sultan Mehmed yıktırdığı kalelerde yaşayanların isterlerse kaleleri olmayacak şekilde orada kalmalarına müsaade eder. Bazılarını ise alıp İstanbul'a yerleştirir.[26] Sultan Mehmed bu sefer esnasında Navarin (Pylos) şehri yakınlarında yer alan Salvarion ve Arkadia şehirlerinden yaklaşık on bin kadın ve erkeği alarak İstanbul'un kenar mahallelerine yerleştirir.[27] Bu sefer sırasında çok sayıda adam, hayvan ve ganimetin Osmanlılar tarafından ele geçirildiğini diğer bir Bizans müverrihi Sfrancis de teyit eder.[28] Despot Tomas ve onu destekleyen yöneticiler ve taraftarları ise Venedik hâkimiyetindeki topraklara sığınırlar. Despot Dimitrios'a ise Edirne Enez'de dirlik tahsis edilir ve Gökçeada (İmroz), Bozcaada (Tenedos), Taşoz ve Semendirek adalarının gelirleri ona bırakılır. Sultan Mehmed dönüş yolunda Atina'ya uğrar ve şehri gezer. Akropolis'e yerleştirilmiş olan yeniçeriler, bazı Atinalıların eskiden Atina tiranı olup şimdi Boiotia idarecisi olan Franko'nun ihanet ile şehri ele geçirmek istediklerinden söz ederler. Bunun üzerine tedbir amaçlı olarak Sultan, Atina'nın ileri gelen en zengin on kişisini İstanbul'a yerleştirmek üzere yanına alır.[29] 1460 yılında Amasra Cenevizlilerin elinden alındığı zaman şehrin sakinlerin üçte biri yerinde bırakılırken üçte ikisi İstanbul'a iskân edilir.[30] 1461 yılında Trabzon'un alınmasından sonra Fatih, Trabzon ve çevresinde 1500 genci alarak İstanbul'a götürür. Sultan'ın Trabzon'dan İstanbul'a getirdikleri arasında meşhur filozof ve âlim Yorgios Amirukis (Amirutzis) de yer alır.[31] Sultan, Trabzon'da ele geçirdiklerinden bir kısmını kendisi için silahdar ve sipahi yapar. Bir kısmını yeniçeri ve tüccar olarak istihdam eder. Kalanları ise İstanbul'a iskân eder.[32] 1540 yılında İstanbul'da Cemaat-i Trabzonliyan ve Mahalle-i Aya Trabzon ve Mahalle-i Fenar Trabzon gibi topluluk ve mahallelere rastlanır.[33]

---

[26] *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, s. 468-469.

[27] Laonikos Chalkokondyles, *The Histories*, çev. Anthony Kaldellis, C. II, Londra 2014, s. 326-327.

[28] *İstanbul'un Fethinin Bizanslı Son Tanığı Yorgios Sfrancis'in Anıları*, çev. L. Kayapınar, İstanbul 2009, s. 326-327.

[29] Laonikos Chalkokondyles, *The Histories*, çev. Anthony Kaldellis, C. II, Londra 2014, s. 340-341.

[30] Laonikos Chalkokondyles, *The Histories*, çev. Anthony Kaldellis, C. II, Londra 2014, s. 302-305.

[31] *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, s. 520-521.

[32] Laonikos Chalkokondyles, *The Histories*, çev. Anthony Kaldellis, C. II, Londra 2014, s. 364-365.

[33] Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Defteri, TT 210, s. 25-26.

1462 YILINDA MİDİLLİ SEFERİ VE MİDİLLİ'DEN İSTANBUL'A İSKÂN

Sultan Mehmed, 1462 yılında Veziriazam Mahmut Paşa komutasında Midilli seferini düzenler ve adayı fetheder. Adada yaşayanlardan bir kısmının burada kalmasına müsaade edilirken, bir kısmı ise sürgün edilerek İstanbul'a yerleştirilir. Adada yer alan kaleler yıkılır ve buralarda yaşayan erkek, kadın ve çocuklar da İstanbul'a iskân edilir.[34] Midilli adası fethedildiği zaman Amasra ve Trabzon'da tatbik edilen iskân politikasına benzer şekilde halk üç kısma ayrılır. İlk grupta yer alan ve herhangi bir vasfı bulunmayan sıradan insanlar Midilli'de bırakılır. Daha çok serbest gençlerden oluşan diğer grubu ise yeniçerilerin arasına dâhil edilir. Zengin ve seçkinlerden oluşan son kısmı ise İstanbul'a yerleştirilir.[35] İskân edilenler arasında Midilli'nin eski yöneticisi Nikorezos Gatilusio, maiyeti, eşleri ve çocukları da yer alır Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'a getirilen Midillileri bir bölgeye yerleştirir. Bazılarına ev, bazılarına ev yapmaları için arsa tahsis eder ve ne ihtiyaçları varsa ilgilenir.[36] Ayrıca Sultan, seçkin ve zengin Midillilerin oğulları ve kızlarından oluşan yaklaşık sekiz yüz kişiyi de kendisiyle birlikte İstanbul'a getirir.[37] Bizans kaynaklarından İstanbul'a yerleştirildiğini öğrendiğimiz bu Midillilere ve onların nesline 3 Eylül 1540 tarihli İstanbul tahrir defterinde rastlanır. Midilliler İstanbul'da "Cemaat-i Rumiyan-ı Midillüyan" tabiri altında Ayo Dimitri, Aya, Kinikoz, Fenar, Eksili Porta, Patrik, Apostol nam-ı diğer Kirici, Kemer İsa nam-ı diğer Küpçü, İvlataka, Galata ve Limnos mahallelerinde yaşamaktadırlar.[38] Bunlar Hıristiyan Ortodokslardır ve 136 hanedir. Bu aileler arasında eski imparatorluk ailelerinin soyadlarını taşıyanlara rastlanır. Komninos soyadlı bir aile Aya mahallesinde iki aile Patrik mahallesinde, Küpçü mahallesinde de iki ve İvlatka mahallesinde de üç Komninos soyadı taşıyan kişi yaşamaktadır. Bu mahallelerde ayrıca gene Bizans imparatorluk hanedanlarından olan Laskaris ve Paleologos soyadlarını taşıyan ailelere de rastlanır.[39]

1463 YILI III. MORA SEFERİ VE İSTANBUL'A İSKÂN

Osmanlı Devleti ile Venedik arasında 1463 yılında başlayacak ve uzun yıllar devam edecek savaş sırasında Mora'ya üçüncü askerî sefer gerçekleşir.

---

[34] *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, s. 544-545.
[35] Laonikos Chalkokondyles, *The Histories*, çev. Anthony Kaldellis, C.II, Londra 2014, s. 412-413.
[36] *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, s. 548-549.
[37] Laonikos Chalkokondyles, *The Histories*, çev. Anthony Kaldellis, C.II, Londra 2014, s. 414-415.
[38] Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Defteri, TT 210, s. 8-10.
[39] Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Defteri, TT 210, s. 9-10.

Akıncı ailesi Turhan Bey'in oğlu Ömer Bey ve Veziriazam Mahmut Paşa bu savaşta önemli rol oynar. Venediklilerin elindeki Argos şehri tekrar Osmanlılara teslim olur. Veziriazam Mahmut Paşa, Argos şehrini yıkar. Ancak teslim olan erkekler, kadınlar ve çocukları mal varlıklarıyla birlikte İstanbul'a yerleştirir. Argos şehrinin Türkler tarafından ele geçirilişi ve Argos'tan Anadolu'ya Argosluların iskânı daha önce de yaşanmıştır. 1397 yılında Evrenos Bey ve Yakup Paşa komutasındaki Osmanlı birlikleri Argos'u ele geçirmiş ve burada yaşayan halkı Anadolu'ya yerleştirmiştir.[40] Bizans tarihçisi Chalkokondyles, bu Argosluların Sultan Bayezid tarafından nereye yerleştirildiğini bilmediğini söylemektedir.[41] Buna karşılık 1463 yılında Argosluların nereye yerleştirildiği bilinmektedir. Onlarla birlikte yerleştirilenler arasında Venedik kalelerinden toplanan ve isyan eden İstimoslular da vardır. Sultan Mehmed Mora'dan gelen bu Argosluları günümüzde Samatya'da yer alan Tis Perivleptou Manastırı çevresine yerleştirir.[42] 1540 yılında İstanbul'da yaşayan Argoslular 83 hane olarak kaydedilir.[43] Ayrıca muhtemelen 1470 yılında fethedilecek olan Eğriboz adasından getirilen Hıristiyan Rumlar da Galata semtinde "Mahalle-i Eğribozluyan-ı Galata" isimli yerde yaşıyorlardı.[44] 27 Ocak 1504 tarihli bir Osmanlı tahrir defterinde İstanbul'da "Karye-i Evasu"da yaşayan Moralılar "Reaya-yı karye-i mezkûr an sürgünan-ı Mora" başlığı altında kaydedilmiştir.[45] Mora'dan sürgün olarak belirtilen 17 hane vardır ve bunlardan da bir tanesinin Yunanistan'ın Alasonya bölgesinden geldiğine dair not düşülmüştür. Defterin diğer varaklarında da "sürgüyan-ı Alasonya" tabiri ile pek çok ismin kaydedilmesi Alasonya bölgesinden de İstanbul'a sürgünün olduğunu bize gösterir. Ayrıca bu sürgünlerin bazılarında "ihtiyarları ile gelmiş"[46] ve "Karye-i Moha, kadim reaya imiş. İhtiyarlarıyla İstanbul fethinden sonra gelip temekken itmişler. Bazısı sipahi bazısı elliçi imiş"[47] gibi kayıtlar bu göçün İstanbul fethinden sonra ve bir kısmının da kendi istekleri ile geldiklerini ve Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u cazip bir yer haline getirmeyi başardığını bize gösterir.

---

[40] Mora tarihinin temel eserlerinden birini yazan Zakythinos, esir edilerek Anadolu'ya iskân edilen Argosluların sayısını 3.000 olarak verir. D. A. Zakythinos, *Le Despotat grec de Morée*, c. 1, Paris 1932, s. 157.

[41] Laonikos Chalkokondyles, *The Histories*, çev. Anthony Kaldellis, C. I, Londra 2014, s. 158-161. Chalkokondyles'in çalışmasında Anadolu'ya nakledilen Argosluların sayısı 30.000 olarak verilir ve "τρισμύρια" yani üç on bin.

[42] *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, s. 574-577.

[43] Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Defteri, TT 210, s. 19.

[44] Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Defteri, TT 210, s. 77.

[45] İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı MC O.77, v.22b-23b.

[46] İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı MC O.77, v.72b.

[47] İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı MC O.77, v.108a.

YUNANİSTAN COĞRAFYASINDAN İSTANBUL'A YAHUDİ İSKÂNI

1540 yılında tutulan Osmanlı kayıtlarından Yunanistan coğrafyasından sadece Hıristiyanların değil Yahudilerin de İstanbul'a iskân edildiği anlaşılır. İstanbul'a yerleştirilen bu Yahudi gruplar cemaat ismi ile kaydedilir. Cemaat-i Yahudiyan-ı Korintoz (Korintos), Dimotoka, Eğriboz, İstifa, Livadiya, İzdin, Selanik, Fere, Siroz, Mizistra, Yanya, Kesri, Ballu Badra (Paleo Patra), Yeni Badra, Narda (Arta), Fenar, Tırhala, Kara Verya, Salina ve Girit'ten İstanbul'a gerçekleşen Yahudi göçü yaşanır. Henüz bu tarihlerde Osmanlı toprağı olmayan Girit'ten de İstanbul'a Yahudi göçünün yapılmış olması bu iskânın belli bir istek ile gerçekleşen örneklerinin de olduğunu gösterir.[48]

SONUÇ

Fatih Sultan Mehmed 1453 yılında İstanbul'u fethettiği zaman şehri hayal ettiği büyük bir devletin başkentine layık bir şekilde bulmaz. Bundan dolayı İstanbul'u yeniden imar ve iskân etme siyaseti izler. Anadolu ve Balkanlardan yeni fethettiği yerlerden vasıfsızları yerinde bırakmak, güçlüleri asker olarak istihdam etmek vasıflı ve soyluları ise İstanbul'a yerleştirmek şeklinde sistematik bir iskân politikasını takip eder. Yunanistan coğrafyasından özellikle yeni fethedilen Mora'dan Hıristiyan Arnavut ve Rumları İstanbul'a yerleştirir. Yapılan bu göç ve iskân Bizans kronikleri kadar Osmanlı arşivlerine de kaydedilir. Yunanistan'dan İstanbul'a yapılan diğer bir yerleşim faaliyeti ise Yahudilerin İstanbul'a iskânıdır. Bu Yahudi iskânına dair bilgilere ise Osmanlı kayıtlarında rastlanır. Hem Bizans ve hem de Osmanlı kayıtları sadece Yunanistan değil, Sırbistan, Bulgaristan, Makedonya, Bosna, Kefe ve Anadolu üzerinden de İstanbul'a iskân yapıldığını göstermektedir. Bu iskânların sürgün şekilde mecburi olduğu kadar kendi istekleri ile de yapıldığının kayıtlara geçmesi Fatih Sultan Mehmed'in izlediği politikada başarılı olduğunu ve İstanbul'u kısa sürede bir dünya metropolüne çevirdiğini bize kanıtlar.

[48] Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Defteri, TT 210, s. 47-69.

EKLER

3 Eylül 1540 Tarihli Defterde (H.977), Midilli Rum Cemaati, TT 210, s. 8

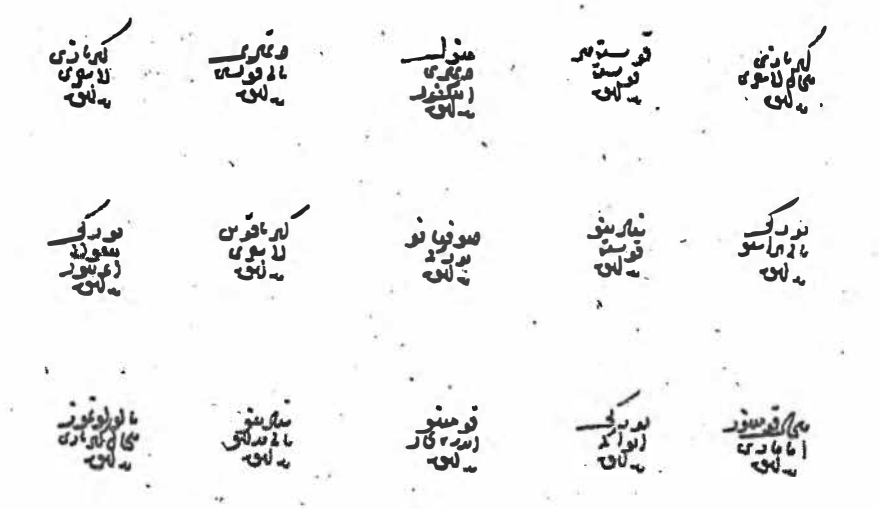

Cemaat-i Rumiyan-ı Midillüyan

Mahalle-i Ayo Dimitri

Sivasto Yanni Teodoros 48, İvrana Uzguraki 48, Varilmino Morino 48, Yanni Vrana Midillü;

İmparatorluk Hanedanının İsimlerini Taşıyan Midilli'den Gelen İstanbul Sakinleri TT. 210, s. 10.

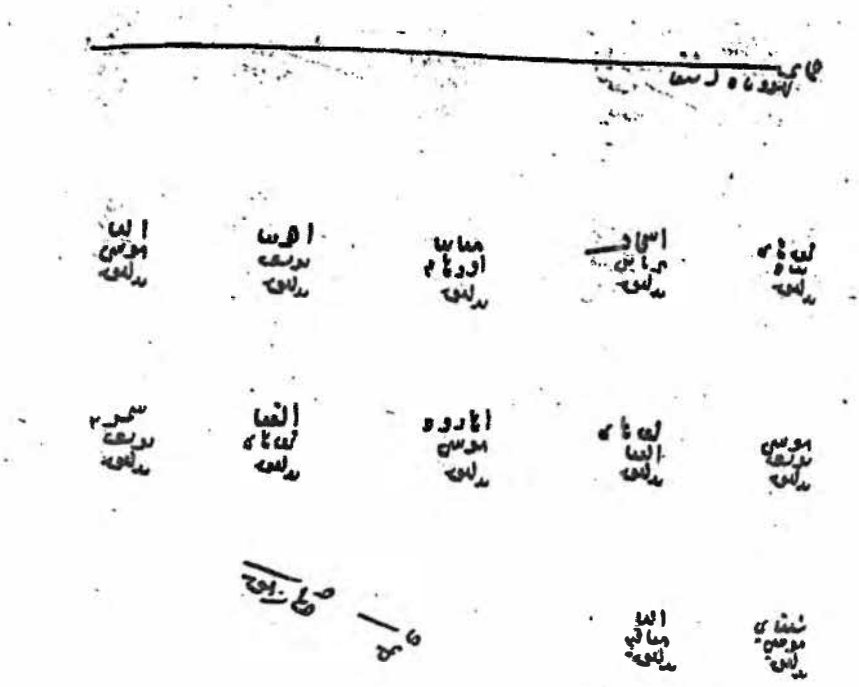

Kiryazi Mihal Laskari 48, Kosta Peter Kosta 48, Manol Dimitri İngor 48, Dimitri Yanni Kolira 48, Kiryazi Laskari 48;

Yorgi Yanni Prasino, Petarino Kosta 48, Sofiano Yorgi 48, Kiryakos Laskari 48, Yorgi Nikola Agrinor 48;

Mihal Komninoz Amamadi 48, Yorgi İvaki 48, Komnino Andria neccar 48, Makarino Yanni Midillü 48, Paliologoz Mihal Kiryazi 48;

Cemaat-i Yahudiyan-ı İstifa TT, 210, s. 50.

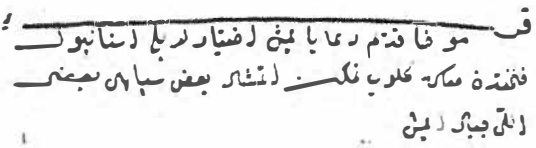
Menahim Sinan 48, İshak Miras 48, Metanya Avraham 48, Advina Yusuf 48, İliya Musa 48;

Musa Yusuf 48, Mordehay İlia 48, Aharod Musa 48, Elia Mordehay 48, Simoye Yusuf 48;

Şebatay Musa 48, İlia Mahahim;

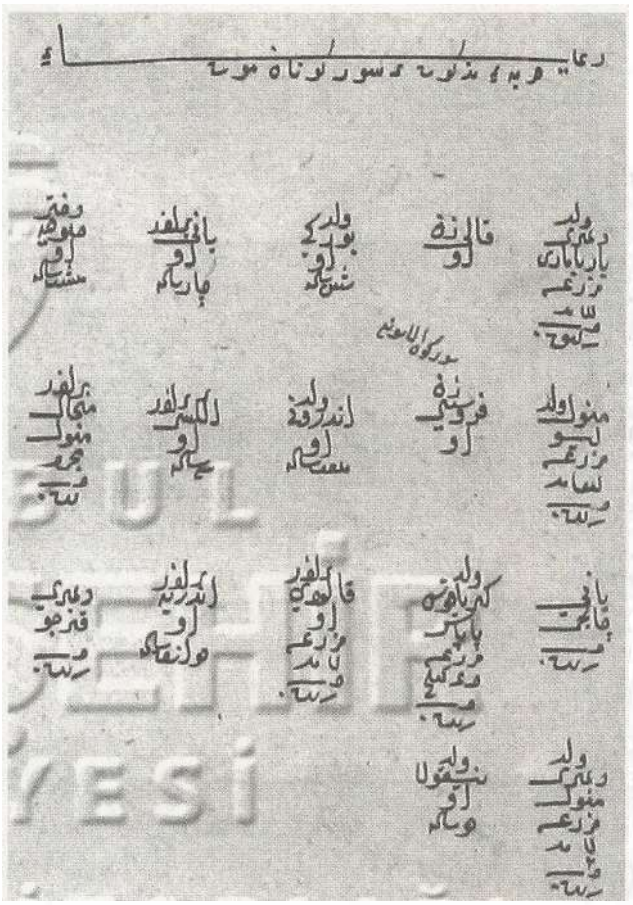
Hane 12, Cizye 576

Kendi İstekleriyle Sürgüne Tabi Olanlar MC Yz O77, v.108a.

Karye-i Muha, kadim reaya imiş. İhtiyarlarıyla İstanbul fethinden sonra gelüb temekkün itmişler. Bazı sipahi bazı elliciler imiş.

Mora'dan İstanbul'a Sürgün

MC Yz O77, v.22b-23b.

Karye-i Evasu

Reaya-yı karye-i mezkur an Sürgünan-ı Mora

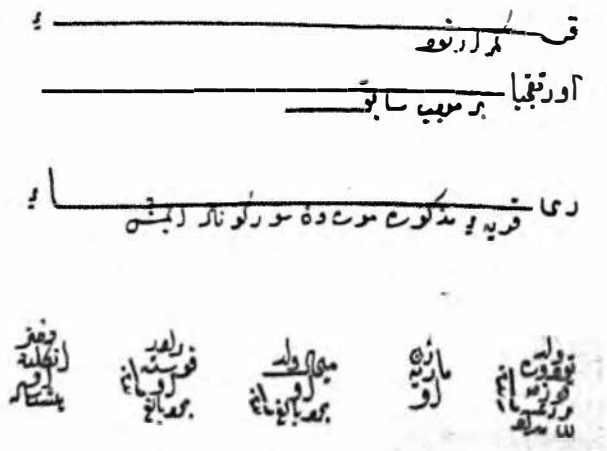
Dimitri veled-i Pariamadi mezra 3 müdd cizye 96, Kali zen-i o, Yorgi veled-i o şeş sal, Yanni birader-i o çar sal, Sofia duhter-i o heşt sal;

Manol veled-i Leo mezra 4 müdd cizye 96, Furusi zen-i o sürgün-i Alasonya, Androni veled-i o heft sal, Aleksi birader-i o se sal, Mihal birader-i Manol mücerred cizye 30;

Çanici Yanni cizye 96, Kiryakos veled-i Papas mezra 15 kile cizye 96, Kalodi birader-i o mezra 2 müdd cizye 96, Andria birader-i o de-vazdeh sal, Dimitri Kirço cizye 96;

Dimitri veled-i Manol mezra 2,5 müdd cizye 96, Nikola veled-i o dü sal;

MC Yz O77, v.72a. Mora'dan Arnavutların İstanbul'a Sürgünü

MC Yz O77, v.72a

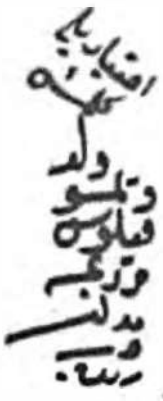
Karye-i Kemer-i Arnavud

Ortakcıyan ber muceb-i sabık

Reaya-yı karye-i mezkure, Mora'dan sürgünler imiş.

Todora veled-i Muzya mezra 4 müddan cizye 96, Maria zen-i o, Mihail veled-i o mücerredan-ı baliğ cizye 30, Kosta birader-i o mücerredan-ı baliğ cizye 30, Angelia duhter-i o heşt sal;

Kendi İstekleriyle Sürgüne Tabi Olanlar MC Yz O77, v.72b.

Dimitri veled-i Grama cizye 96 ihtiyarıyla gelmiş.

BALKANLARDA BİR OSMANLI MUHADDİDİ: MEVKUFÂTÇI SİYAHİ HACI MEHMED EFENDİ, MEKTUPLARI VE SON OSMANLI-VENEDİK SINIRI (1718-1721)

Güner Doğan*

Bu dünyada nice zaman ömr geçirdik iyâl ve evlâd sahibi olduk hak sübhâne ve teâlâ hazretlerinin emr-i şerifleriyle evlâdlarımız cümle ahirete intikal idüb dünyada müselsele ve eserimiz kalmadığı ecilden ahar sinnimizde Rab Teâlâdan bir hayırlu evlâd ihsânı mülâhazasıyla hâlâ Ahlona'da teehhül ve bir bargire kız istenildiğinin emr ü şeriati üzere akd ve nikâh olunmağla hakikatlü hamiyyetlü siz dostumuzu şenliğimize davet içün mektûb-ı mahabbet tahrir ve bizim Ahmed Ağa ve Çukadar ile irsâl kılınmışdır.[1]

* Dr. Güner Doğan, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

[1] ASVe, *Miscellanea Documenti Turchi*, (=*DT*), n.1771 (Hacı Mehmed Efendi'den Alvise III Mocenigo'ya. Tarih: 24 Aprile 1720).

Giriş

Venedik Devlet Arşivinde bulunan bir mektupta yukarıdaki satırları kaleme alan *Mevkufâtçı Siyahi Hacı Mehmed Efendi* son Osmanlı-Venedik savaşının ardından taraflar arasında *son* sınırı tayin ve tespit etmek için Osmanlı'nın uç noktası Bosna'ya gönderilmişti. Bir şenliğin haberini veren Osmanlı muhaddidinin muhatabı ise Venedik Devleti'nin sivil memuru olarak daha ziyade merkez dışında kalan bölgelerin idaresinden sorumlu olan ve bölge *provveditore*si (vali) olarak görev yapan *Alvise III Mocenigo* olacaktır. Oldukça ciddi ve zorlu bir sürecin sonunda belirlenecek olan yeni sınırlar her iki taraf için de sıkıntılı bir savaşın sonunda tespit edilmeye çalışılmıştı.

1714 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti farklı sebepleri gerekçe göstererek Venedik'e savaş ilân etmiş ve asıl amaç olarak ise onları tamamen Balkanlardan atmak gibi bir mücadeleye girişmişti. Karadağlı eşkıyaların Dalmaçya'da gerçekleştirdikleri rahatsız edici faaliyetler, takip edilen eşkıyaların Venedik tarafına geçmeleri ve onların gene Venedikli görevliler tarafından korunmaları Osmanlılar adına en başta geçen sıkıntılar ve savaşın başlatılması için önemli gerekçeler arasındaydı.[2] Bu tarz sıkıntıların sürekli olarak dile getirilmesi aslına bakılırsa bir savaşı "üretmenin" yollarından birisi olarak okunabilir. Asıl temel sebep şu idi ki; Osmanlı ordusu 1711 yılında Rusya'ya karşı Prut'ta elde ettiği önemli zaferin devamını getirmenin peşindeydi. Daha evvel 1683 yılında gerçekleşen II. Viyana Kuşatması ile başlayan başarısızlık dönemi ve ardından ilk toprak kaybının belgesi olarak kabul edilen Karlofça Antlaşmasının imzalanması Osmanlılar adına ciddi mağlubiyetlerdi. Hem Venedik tarafına hem de Osmanlıların asıl muhatap ve düşman olarak gördükleri Avusturya'ya kaybedilen toprakların çokluğu onları bir anlamda yeni zaferlere ve elbette kaybedilen önemli yerlerin geri alınmasına teşvik etmişti. Bu bakımdan Osmanlı yönetimi fazla vakit kaybetmeden askerî harekâtı başlatacaktır. Bunu gerçekleştirirken, diplomatik teamüller gereği çoğu zaman yapıldığı gibi, Venedik'in İstanbul'daki elçisi *Andrea Memmo* savaş başlangıcında esir edilmiş ardından Osmanlı yetkilileri Venedik'in kendi topraklarında Bâb-ı Âli'nin tebaasına nasıl davranacağını beklemek gerektiği gerekçesiyle Balyos'un önce Tophane'de özel bir hapishanede ve daha sonra Çanakkale'deki hisarlardan birinde sıkı bir gözetim altında tutulmasını emreden bir karar çıkartmıştır.[3]

---

[2] Bu çerçevede Venedikliler ihanet etmekle suçlanıyor ve onlardan belgelerin ifadesiyle ahz-ı intikam alınmak isteniyordu. Bkz. BOA, *İE.D.* n.27/2411.

[3] S. Romanin, *Storia Documentate di Venezia*, cilt VIII, Venezia, 1985, s. 29; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1699-1774)*, çev. Nilüfer Epçeli, c. V, İstanbul, 2011,

Osmanlı yönetimi bu savaşı tek bir cephede gerçekleştirmek niyetindeydi. Bu maksatla Viyana Sarayı ile olan diplomatik irtibatlarını kesmemişler, hem Viyana'ya hem de Polonya tarafına birer temsilci göndererek savaşın sadece Venedik üzerine gerçekleşeceğini bildirme gereği duymuşlardır. Buradaki diplomatik tavır Venedik ile yaşanacak olan savaşın sadece bölgesel ve taraflar arasında özel birtakım sebeplerden çıktığını duyurmaktan ibarettir.[4] Ancak bu diplomatik "ikna" metodu çok da (en azından uzun vadede) başarılı neticeler vermemiştir. Viyana ordusu, hem Balkanlarda hem de Akdeniz'de Venedik'e karşı mücadele eden Osmanlılara yönelik hemen bir yıl sonra savaş kararı almış ve bu karar Osmanlı ordusunun daha evvel olduğu gibi iki cephede aynı anda savaşmasına sebebiyet vermiştir. 13 Nisan 1716 tarihinde Viyana Sarayının Venedik'in yanında savaş kararı almasıyla nihayete eren bu tarafsızlık ilkesinin ortadan kaldırılmasında geçmişten gelen ve özellikle din temelli bir itici kuvvetin de etkisiyle şekillenen ittifakların ve elbette Viyana Sarayının Balkanlar ve Adriyatik üzerindeki çıkarlarının etkili olduğu aşikârdır.[5]

Her iki cephede savaşan Osmanlı ordusu her ne kadar denizlerde Venedik'e karşı kısmen başarılı olsa da karada bir zafer elde edemeyecek ve Avusturya tarafında da önemli topraklarını kaybedecekti. Kısacası, Osmanlı ordusu için yaklaşık üç yıl süren bu savaş döneminde istenilen, arzu edilen başarı kaydedilememiş ve anlaşma masasına oturmak için çok evvel İngiltere ve Hollanda elçileri özelinde başlatılan girişimlere olumlu yanıt verilmek zorunda kalınmıştır. Bize göre, Osmanlı Devleti için en azından Venedik ile bir anlaşmaya varmak, pek de istenilen bir durum değildi. Nasıl ki savaşa başlarken Osmanlı diplomasisi Avusturya'yı ayrı bir yerde değerlendirmek istemişse barış yapılırken de benzer şekilde hareket etmiştir. Bu bakımdan Pasarofça'da yapılan barış Venedikliler özelinde Osmanlılar adına istenmeyen bir barıştır.[6] Dolayısıyla Osmanlı ordusu için Venediklilerle

s. 329; Nicolea Iorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, c. IV, (İstanbul, 2005, s. 273.

[4] ASVe, *Dispacci Cos.* Busta: 171, n.19, (6 Gennaio 1714/1715, Topana').

[5] 15 Nisan 1716 tarihinde Viyana Sarayının Venedik'in yanında Osmanlı Devleti'ne karşı savaş kararı almasındaki en önemli husus Mora gibi önemli bir noktanın Osmanlı Devleti'nin eline geçme ihtimaline karşın ciddi bir tehdit yaşayacak olmalarından kaynaklanıyordu. Ancak diğer bir husus ise farklı cepheler açarak uzun zamandır alınması hayal edilen bazı noktaların (Belgrad ve Temeşvar gibi) ele geçirilmesi hedefleniyordu. Viyana Sarayı bu ittifak kararı ile kısmen de olsa hedeflerine ciddi olarak ulaşmıştır. Bkz. ASVe, *Provveditore di Terra e Mar (=PTM)*, Busta: 557, n.121/8, (4 Maggio 1716, Costantinopoli); Raşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmail Âsım Efendi. *Tarih-i Raşid ve Zeyli*, haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur vd., c. 2, İstanbul 2013, ss. 982-986; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi: Karlofça Antlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar* c. 4, 1. Kısım, Ankara 2011, ss. 110-111.

[6] Bu başlık altında kaleme aldığımız bir makale için bkz. Güner Doğan, "İstenmeyen Barış Pasarofça'da Osmanlı-Venedik Diplomatları ve Diplomatik Tavırları", *Harp ve Sulh 300. Yılında*

savaş devam etmelidir. Ancak bu istek her ne kadar ısrarla dile getirilse de zafer kazanan Avusturya'nın diplomatik baskısı galip gelecek ve Osmanlı diplomatları Venediklileri de anlaşma masasına davet etmek zorunda kalacaklardır.

Arabulucu devletlerin elçilerinin ısrarı ve Viyana Sarayının baskısı ile Osmanlı Devleti, Venedik'in anlaşmaya katılması mevzusuna şu cümleler ile rıza göstermiştir: "...Venediklünün hatırı tatyin olunmak tarrikiyle sulha idhâl olunması husûsu Roma İmparatoru hazretleri tarafından murad ve iltizâm olunmağla bâ-ı istirdâd tarafeynle yahud mübâdele vechle kavlen ve fi'ilen rıza olunmak üzere taahhüd ve kabûl olunmuşdur."[7] Burada Osmanlı Devlet yetkililerinin asıl muhatap olarak Avusturya tarafını gördüğünü bir kere daha söylememiz gerekir. Bu bakımdan Venedikliler her daim ikinci planda düşünülmüşlerdir. Pasarofça müzakerelerinin daha en başında Osmanlı murahhası *İbrahim Efendi*'nin Venedik diplomatı *Carlo Ruzzini*'ye yönelik şu cümleleri ifade ettiğimiz "isteksizliği" net bir şekilde ortaya koymaktadır: "Çasar'ın elini öpünüz ve teşekkür ediniz, çünkü bütün bu şeyleri majesteleri imparatorun hürmeti için yaptık ve anlaştık, aksi takdirde hiçbir şey yapmazdık, çünkü sizinle anlaşmaya varmaya ihtiyacımız yoktu."[8]

İşte bu isteksizlikle anlaşma masasına oturan Osmanlı diplomatları hem Avusturya hem de Venedik tarafı ile ayrı ayrı ve bazen arabulucu devletlerin müdahaleleri ile farklı maddeleri müzakere etmişler ve nihayetinde anlaşmaya varmışlardır. Pasarofça Antlaşması olarak tarihe geçecek olan müzakerelerde her bir devleti zorlayacak en önemli madde ise sınırlar konusu olacaktır. Bu bakımdan Avusturya ve Venedik ile imzalanan anlaşmanın ilk maddelerinin büyük bir kısmı sınırların nerelerden geçeceği ile alâkalıdır. Makalemiz çerçevesinden Venedik tarafına baktığımızda ise anlaşmanın ilk beş maddesinin doğrudan sınırlar mevzusu ile alâkalı olduğunu görebiliriz.[9]

Pasarofça Antlaşması içinde, İstanbul, 2019, ss. 111-127.

[7] ASVe, *Raccolta Stefani, Trattati di Carlowitz e di Pasarowitz Documenti Originali*, (=*RS*), Busta: D, (6 Luglio 1718).

[8] Bu cümleler Dubrovnik Devlet Arşivinde yer alan, İtalyanca kaleme alınmış, Dubrovnik Elçisi *Luca Chirico*'nun sekreteri *Mihajlo Pešic*'in tuttuğu bir günlükte yazılanlardır. Günlük daha sonra Rusça yazılmış kapsamlı bir önsözle basılmıştır. Bkz. Gavro Skrivanić (haz.), *Dnevnik Dubrovčanina Mihajla Pesica o Pazorevačkom Mirovnom Kongresu 1718. Godine*, Belgrad 1952, s. 57.

[9] Taraflar arasında sınırların nasıl çizileceği konusu ise şu şekilde belirtilmiştir: "*Devlet-i Âliyye ile Venedik Doju ve Cumhûru beyninde işbu 1130 senesi şabanının 22. Gününde akd-ı müsâlaha ile tarafeynden alınub verilen tezkerelerde Hersek'e vaki Imoçka Kalesi Dalmaçya ve Arnavutlukda vaki Tiskovaç ve Esterniçe ve Ünset ve Peruluğ Kalesi ve İrsanov ve gayri... kale ve palanka ve kastel ve etrafı mesrûd ve meftûh yerlerine Venedik Cumhûrunun zabt ve tasarruflarında kalub hudûd ve sınırları tefrik ve temyiz olunmak içün zikr olunan yerlerin birine hudûd-ı müstakime çekilüb hudûd-ı merkume dahilinde Venedik mülkü ve derya cânibine doğru vaki olan*

Sınır Üzerine

Hiç şüphesiz sınır işleri geçmişte olduğu gibi son Osmanlı-Venedik savaşından sonra da tartışmaların ve münakaşaların alanı olarak yer almaktadır. Sınır, bu bakımdan insan doğasının dışında bir çalışma alanı olarak görülemez. Çalışmanın başında Hacı Mehmed Efendi'nin bir mektubundan yaptığımız alıntı da görüldüğü üzere, sınır çizimleri çoğu zaman samimiyetin, dostluğun ve çok sık olarak da hediyeleşmelerin görüldüğü alanlardır. Bir anlamda sınır ve sınır müzakereleri *komşuluk* ilişkilerinin önemli parçalarıdır. Bu çerçeveden hareket edersek Hélène L'Heuillet'in ifadeleriyle; "Sınır hissedilmez bir hattır; görünmeden görünür. Sınıra bakıp gördüğümüz şey egemenliğin unsurundan başka bir şey değildir. Sınırın her iki tarafındaki devlet temsilcileri sadece üniforma değiştirir. Sınır dolayısıyla bir simgedir."[10] Duyularla ifade edilemeyen bir şeyi belirten somut nesne, işaret ve sembol olarak açıklayacağımız simge kelimesi bu bakımdan sınır denen o hattı açıklamak adına önemli bir kavramdır. Bir bakıma simge, Anthony P. Cohen'in ifadeleriyle; "anlam ifade etmekten ziyade anlam yaratma kapasitesi sağlar."[11]

Devletlerin sahip olduğu topraklarının nihai noktasını belirleyen hudûd, uç ve serhad gibi birtakım kavramlarla da karşılanan sınır, devletleri şekillendiren ya da devletlerarası ilişkileri tayin eden ve antik dönemlere kadar izleri takip edilebilen oldukça uzun ve köklü bir konudur.[12] Sınırların başlangıç sebebi her ne kadar çoğu zaman askerî birtakım durumların sonuçları olsa da sınırlar gene de sadece bu durum çerçevesinden düşünülemez. Günther Lottes'in ifadesiyle sınır, politik bir yapının kıyı organıdır[13]

---

yerler Cumhûrun tasarrufuna kalub hududun taşra üzre olan yerler Devlet-i Âliyye zabt ve tasarrufunda kalalar Karlofça müsâlahasında olduğu gibi zikr olunan hudûd dahilinde derya cânibine doğru cumhûr zabtında olan kalelerin önünde dahi yerin iktizâsına göre müstakim veyahud perkari hat ile her taraftan birer saatlik arazi kat'-ı hududa me'mûr olan vekiller cânibinden tâ'yin oluna lakin hudûd-ı mezkûrun kurbünde veyahud dâhilinde Devlet-i Âliyyemin kalesi bulunur ise ensesinde olan bütün arazi Devlet-i Âliyyeme kalub önüne dahi birer saat mikdarı yer perkari hat ile tâ'yin olunub içinde olan arazisi Devlet-i Âliyyem zabtında kala ve Karlofça müsâlahasında olduğu gibi Dobra-Venedik beylerinin arazisi ve nahiyesi Devlet-i Âliyyemin arazisi ve nahiyesi ile muttasıl ola..." Bkz. BOA, *AE. III. Ahmed*, n.98/9673.

[10] Hélène L'Heuillet, *Komşuluk: İnsanların Birlikte Varoluşu Üzerine Düşünceler*, çev. Adem Beyaz, İstanbul, 2017, s. 32.

[11] Anthony P. Cohen, *Topluluğun Simgesel Kuruluşu*, çev. Mehmet Küçük, Ankara, 1999, s. 12.

[12] Gabriel Popescu, *Bordering and Ordering the Twenty First Century: Understanding Borders*, Lanham: Rowman and Littlefield Publishers, Inc., 2012, s. 29; Sınırın kavramlar temelinde ayrıntılı olarak ele alındığı bir çalışma için bkz. Maria Pia Pedani, *Dalla Frontiera Alla Confine*, Venezia, 2002.

[13] Günther Lottes, "Frontiers Between Geography and History", *Frontiers and the Writing of History, 1500-1800*, içinde, (ed. Steven G. Ellis and Raingard Eβer), Germany: Wehrhahn Werlag, 2006, ss. 39-71.

ve biraz daha ileri gidersek sınır o sınırı oluşturan devlet ya da devletlerin politik ve siyasi bir hattıdır. Ancak bu hat "ölü" bir mekân değil tam aksine "canlı" bir organizmadır. Devletlerin gelişmesine ve fetih politikasına bağlı olarak ya da nihayetinde anlaşmalar bağlamında ilerleyen ve gerileyen bir görünüm arz ederler. Dolayısıyla sınır canlı bir alandır, işteş fiilinin yani ortak alanlardan her birinin gerçekleştiği yerlerdir. Kısacası sınır, devletlerarası hâkimiyetin sıfır noktası ve ilk ilişkilerin başladığı hattın adıdır.

20. yüzyılın başlarında sınırlar ve özellikle sınırların nasıl çizileceği hakkında yazılan eserlerin tabir yerinde ise "mekanik" bir durumu izah etmeye çalıştıklarını söyleyebiliriz. Buna en iyi örnek Stephen B. Jones'in kaleme aldığı *Boundary-Making* adlı el kitabı olsa gerek.[14] Jones, sınır komisyonlarının yararlanması adına birçok başlık altında sınırların nasıl çizileceğini "sınırları belirli" bir "kalıp" içerisinde anlatmıştır. Sınıra dair her şeyin göz önüne alındığı kitap belki de bir muhaddidin ihtiyaç duyabileceği her ne var ise ortaya koymuştur. Ancak ifade ettiğimiz gibi bu kitap daha evvel sömürgelerle şekillenmiş dünyaya ve elbette onların sınırlarına yönelik komisyonlar için yazılmıştı. Dolayısıyla çok daha evvel yaşanılan sınır çizimlerinden ayrılan çok keskin bir durumu vardır. Birazdan anlatacağımız sınır çizimlerinde yaşanılan tartışmalar, düşmanlıklar, dostluklar ve hediyeleşmeler işte var olan bu *keskinliği* ortadan kaldıran daha *yumuşak* geçişleri içerisinde barındıran bir duruma örnektir.

Son Osmanlı-Venedik Sınırının Şekillenmesi: Müzakereler, Sıkıntılar ve Uzlaşmalar

Osmanlı Devleti 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Venediklilerle hemen her savaş sonrası tayin etmek için uğraştığı sınırlarını bu sefer bir kere daha tespit etmek için Pasarofça müzakereleri sırasında karşılıklı alınan kararlar doğrultusunda çalışmalarına başlamıştı. Osmanlılar ile Venedikliler arasında Pasarofça sonrası döneme kadar 1576, 1671 ve 1701 tarihlerinde olmak üzere en temelde ve kapsamlı bir şekilde üç sınır çizimi gerçekleşmiştir. Bu üç sınır tespitinin ortak noktası ise her birinin savaş sonrasında meydana gelmesidir.

İlk sınır çizimlerinin Balkanlar özelinde gerçekleştiği tarih Osmanlı ordusu adına ciddi bir mağlubiyetin ardından oluşmuştur. Osmanlı Devletine karşı 1571 yılında Haçlı ittifakı önemli bir zafer elde etmiş ve *İnebahtı* bir bakıma sadece bir galibiyet olmamış Osmanlı-İtalyan ilişkilerinde önemli

[14] Stephen B. Jones, *Boundary-Making: A Handbook For Statesmen, Treaty Editors and Boundary Commissioners*. Washington 1945. Kitap, üç bölüm ve on iki ayrı alt başlıktan oluşmaktadır. Bu başlıklarda hangi tip sınırların nasıl çizileceği, doğa ile nasıl baş edileceği, sınır görevlilerinin nelere ihtiyaç duyacağı gibi birçok mevzu ayrıntılarla ve görsellerle anlatılmıştır.

bir kırılma olarak da tarihte yerini almıştır. Bu mağlubiyetin ardından Bosna Paşasına şu cümlelerle yapılması gerekli olan sınır işi tevdi edilmiştir: "Venedik beyinin elinde kalan hisarların kadimi sınırları ve köyleri dostluk zamanının sınırlarına ne mahalden kat' olursa üzerine varub kadimi sınırları bulub dahi onun üzerine sınır ta'yin idüb yer yer alâmetler vaz' eyleyesin..."[15] 7 Mart 1573 tarihinde Venedik'e verilen ahidnâmede yer alan; "Bosna ve Arnavutluk hudûdları savaştan evvelki gibi olacak"[16] maddesi temelinde mevcut iş karşılıklı olarak muhaddidlerin uzun uğraşları sonucunda tayin ve tespit edilecektir. Tarihe *Ferhad Paşa* olarak geçecek bu sınır daha sonra yapılacak sınır çizimlerinde de çoğu zaman referans olarak kabul edilmiştir.[17] Örneğin, 1671 yılında tekrar bir savaşın ardından değişen sınırların tespit edilmesi için yapılan çalışmalarda ilk sınır işine çokça referans gösteren ifadeleri bulabilmek mümkündür.[18] Bu bakımdan Osmanlı-Venedik diplomatları arasında meydana gelen ilk sınır uzun bir süre karşılıklı olarak korunması gereken bir yer olmuştur. Ancak bu niyet 1645 yılında hem denizde hem de karada başlayan Osmanlı-Venedik savaşları ile son bulmuş ve iki taraf gene savaşlar ile değişen sınırlarının nereden geçtiğini tespit etmek maksadıyla tekrar komisyonlar kurmuşlardır.

Osmanlı Devleti 1645 yılına gelindiğinde Venediklilerle hem denizde Girit'te hem de karada Bosna taraflarında çeşitli zaman dilimlerinde farklı mücadeleler içerisine girmiştir. Özellikle 1666-67 yılları oldukça önemlidir. Bu yıllarda Osmanlı ordusu hem zaferi hem de mağlubiyeti aynı anda yaşayacaktır. Uzun zamandır kuşattığı Kandiye'den zaferle ayrılan Osmanlı ordusu ilgili yıllarda Bosna taraflarında Venedik'in hâkim olduğu bazı bölgeleri kuşatmasına rağmen alamayacak hattâ bazı noktaları da kaybedecektir. Savaşın 1669 yılında nihayete ermesi ile birlikte Osmanlı tara-

---

[15] ASVe, *Provveditore Sopraintendente Alla Camera dei Confini, (=Confini)* Busta:243, Belge No: 8.

[16] Bu ahidnâme ve maddeleri farklı yazarlar tarafından farklı açılardan ayrıntılı bir şekilde tahlil edilmiştir. Bkz. Mahmut H. Şakiroğlu, "II. Selim'in Venedik Cumhuriyeti'ne Verdiği 1567 ve 1573 Tarihli ahidnâmeler" *Erdem*, yıl: 1986, cilt: II/5, ss. 527-553; M. Belin, "Relations Diplomatiques de la République de Venise avec la Turquie, *Journal Asiatique*, Novembre-Decembre, 1876, VII. Seri, ss. 381-424; Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, cilt 9, Graz, 1963, ss. 277-302; Özet olarak ise bkz. Maria Pia Pedani FABRIS, *I "Documenti Turchi" Dell'Archivio Di Stato di Venezia*, Roma, 1994, Busta:6, n.818. Son olarak bkz. BOA, Mühimme 21, Hüküm 404, ss. 165-166.

[17] İlk Osmanlı-Venedik sınırı hakkında tafsilatlı bilgiler için bkz. Walter Panciera, "Building a Boundary: the First Venetian-Ottoman Border in Dalmatia", 1573-1576, *Radovi-Zavod za hrvatsku povijest*, cilt 45, 2013, ss. 9-36.

[18] 1671 tarihli Osmanlı-Venedik sınırının nasıl tespit edildiği konusu, tarafımızdan şu makalede kaleme alınmıştır: Güner Doğan, "Girit Muharebesi Sonrası Osmanlı-Venedik Sınırı (1671)" *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı Özel Sayısı, yıl: Aralık 2019, cilt:10, ss. 1-18.

fi Venediklilere oldukça tafsilatlı bir ahidnâme vermiştir. 1670 tarihli bu ahidnâmede yer alan bir madde ise taraflar arasında savaş zamanında bozulan sınırların yeniden tesis edilmesi noktasında şu bilgileri içermektedir: "Ve iş bu Ahidnâme-i Hümâyûnum ihsân olunduğu tarihden dört ay mürurundan sonra tarafeynden mu'temedun-aleyh birer âdam ta'yin olunup varup Bosna serhaddinin bi-garaz ehl-i vukufları ma'rifetiyle hudûdun ta'yin ve i'lâmı vaz' olunup ba'del-yevm ol hudûda ta'arruz olunmaya..."[19] 1671 yılında Dalmaçya'da Bosna özelinde bu ahidnâme ışığında oluşturulan sınır bir sonraki savaşa kadar varlığını sürdürecektir. Ancak *Hersek Paşası Mustafa* ve Venedikli diplomat *Battista Nani*'nin gene uzun uğraşlar sonucu tespit ettikleri sınırlar[20] çok uzun süre varlığını devam ettirememiştir.

1683 yılında Osmanlı ordusunun *Kara Mustafa Paşa* liderliğinde Viyana'yı kuşatmasıyla başlayan yeni savaş dönemine Venedikliler 1684 yılı itibarıyla müdahil olacaklardır. Yaklaşık on altı yıl sürecek olan bu savaş sürecinde Osmanlı ordusu hem Avusturya tarafına hem de Venedik tarafına karşı Balkanlar özelinde başarı kazanamayacak ve birtakım topraklarını da kaybedecektir. Sınırlar açısından bakıldığında ise Osmanlı Devleti'nin gerileyen bir görünüm içerisinde olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle Dalmaçya özelinde Venediklilerin 1573 yılından itibaren adım adım sınır hattını Edirne yönüne doğru genişlettiklerini görebilmek mümkündür.

Osmanlı Devleti'nin 1683 yılında başlattığı savaş türlü kayıplarla devam etmiş ve nihayetinde 1699 yılında taraflar arasında bir antlaşmaya imza atılmıştır. *Karlofça Antlaşması* birçok bakımdan önemli bir dönüm noktasıdır. Konumuz açısında bakıldığında belki de en önemli maddeleri sınırlar hakkındadır. Avusturya tarafını bir kenara bırakacak olursak,[21] Venedikliler ile sınırların yeniden belirlenmesi işi genel kapsamıyla şu

[19] Meryem Kaçan, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-Venedik Ahidnâmeleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1995, s. 123. Ahidnâmenin tam metni için bkz. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (=BOA), *Düvel-i Ecnebiye Defterleri, Venedik Ahidnâme Defteri*, 16/4.

[20] Sınır Temessükünün İtalyanca nüshası için bkz. Biblioteca Museo Correr, Misc.LXXVIII, n.2652. Başlık şöyledir: *Traduzione di segno Imperiale concesso per la conclusione de confini fatta tra' Cusseim Passa' di Bossina comissario del Gran Signore et l'Ilmo, et Sig.r Battista Nani Cav.e Provv.e comissario della Serenissima Rep.ca di Venetia.*

[21] Karlofça müzakereleri sonrası Osmanlı-Avusturya sınır hattının nasıl tespit edildiği konusu tarafımızdan ayrıntılı olarak kaleme alınmıştır. Bkz. Güner Doğan, *Venediklü ile Dahi Sulh Oluna: 17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı-Venedik İlişkileri*, İstanbul 2017, ss. 141-217. Bunun yanısıra şu yazma eser sürece dair oldukça tafsilatlı bilgiler vermektedir. Bkz. Topkapı Sarayı Kütüphanesi, *Esna-yı Müsâlahada Tevarüd Eden Mekatib*, Revan, n. 1949, ss.199-276. Son olarak Avusturya sınır komisyonunda görevli *Kont Luigi Ferdinando Marsigli*'nin Osmanlı diplomatları ile mektuplaşmalarının bazı belgelerini ise şu çalışmada bir araya getirdik. Bkz. Mehmet Demiryürek ve Güner Doğan (haz.), *Boundary Letters: Ottoman Officials to Luigi Ferdinando Marsili (1699-1701)*, Ankara 2015.

ifadelerle karara bağlanmıştır: "Dalmaçya'da Knin ve Sin ve Gabela ile Čitluk kal'aları hâliya Venedik Cumhûrunun zabt u tasarrufunda olmağla, gene âsûde-hâl üzre zabt u tasarrufunda kalalar. Lâkin re'âyâ-yı tarafeynin âsâyiş ü istirâhatde olmaları ehemm olup, hudûdun dahi ana göre tâ'yin olunması iktizâ etmekle, akla gelür gelmez bir türlü nizâ' zuhûr eylemeyüp sınırların âsûdeliğini muhtell eder bir türlü hâlet üzre tarafeynden ta'ahhüd olunmuşdur ki, Knin Kal'asından Verlika Kal'asına ve andan Sin Kal'asından ve andan Duvara dedükleri Zadvariye Kal'asına ve andan Vergoraz Kal'asına ve kezâlik andan Čitluk Kal'asına varınca hudûd-ı müstakime çekilüp sınırlar tefrik oluna..."[22] Müzakereler sırasında kısaca verdiğimiz oldukça tafsilatlı bu karar neticesinde Osmanlı tarafından *Osman Ağa* Venedik tarafından ise *Giovanni Grimani* iki ülkenin sınırlarını yeniden belirlemek adına iki yıl gibi uzun bir süre çalışmışlardır. 1701 yılında son bulan görüşmeler neticesinde tarafların sınırları Dalmaçya özelinde bir sonraki savaşa kadar tespit edilmiştir.

1718 yılına gelindiğinde Pasarofça Müzakerelerinin sona ermesinin ardından; "hudûd ve sınır için tarafeynden muhaddid ve mutemed ve sulh u salaha hayırhah vekiller nasb ve tayin olun[sun]"[23] denilerek her iki tarafta tespit ettikleri sınır görevlilerini Dalmaçya'ya Bosna taraflarına gönderme kararı almışlardı. Her ne kadar sınırların belirlenmesi işinin (daha evvel olduğu gibi) "mümkünse iki ay içinde"[24] neticelenmesi hedeflenmiş olsa da bu istek pratikte iki yıl gibi uzun bir sürece yayılacaktır. Osmanlı Devletinden bu iş görevlendirilen kişi Mevkufâtçı Siyahi Hacı Mehmed Efendi'dir. Dönemin Bosna Paşası olarak görev yapan ve aynı zamanda sınır işinde oldukça aktif hizmet eden Osman Paşa'nın anlattığı kadarıyla Mehmed Efendi'nin sicili şu şekildedir: "Devlet-i Âliyye tarafından tahdid-i hudûda tayin buyurulan hâlâ Travnik nâm mahallde yanımızda olan Siyahi Mehmed Efendi demekle ma'rûf sâbıka Dergâh-ı Âli Yeniçeri efendisi olub ba'de sadrâzam-ı sâbık kullarıyla Ahmed Paşa merkumun kethüdası ve sonra Mora Defterdârı ve ba'de divân hocalarından mevkufâtlığı kalemi ile divân-ı hümayun hocası olmuştur."[25] Farklı alanlarda yetişen Hacı Mehmed Efendi'nin kariyer basamaklarından belki de en önemli noktası bu sınır işi olacaktır. Ancak, oldukça zor bir savaşın ardından taraflar

[22] ASVe, *DT*, n.1590. Ayrıca "Venedik Cumhuriyetine Verilen Ahidnâme ve Sulh Temessükünün Suretidir" başlığı altında bkz. BOA, *Kamil Kepeci, Amedi Kalemi Odası Defteri*, n. 53, ss. 25-27.
[23] BOA, *İE.DH*.23/2069.
[24] *Age.*
[25] ASVe, *DT*, n.1653, (Bosna Paşası Osman'dan Alvise III Mocenigo'ya. Tarih yok). Mevkufâtçı, yave bedelleri, mahlûl tımarlar hasılatı, vakıf yerlerden hazineye ait varidat fazlaları, örfi tekliflerden harbe ait olanlarla meşgul bulunan memurun unvanı idi. Bkz. Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, cilt II, İstanbul 1993, s. 497.

arasında belirlenmeye çalışılan Osmanlı-Venedik sınırının tespit edilmesi onun için son olmayacak aksine daha sonra benzer bir işte tekrar görev almasının da yolunu açacaktır. 1739 yılında imzalanan Belgrad Antlaşması neticesinde Osmanlı-Avusturya sınırlarının antlaşma maddelerine göre yeniden tespiti için belirlenen heyetin başında bulunan kişi *Mevkûfâti Elhâc Mehmed Efendi*'dir. Onun daha evvel Osmanlı-Venedik sınırının tespitinde yer alması sebebiyle tecrübesine istinaden bu göreve tayin edildiği düşünülebilir. Bu görevin mahiyeti gene sınır komisyonunda görevli olan Ebû Sehl Nu'mân Efendi tarafından kaleme alınan *Tedbirât-ı Pesendide* adlı çalışmada ayrıntısı ile anlatılmıştır.[26]

Venedik tarafından görevlendirilen sınır görevlisi *Alvise Mocenigo* ise Osmanlıların pek de yabancısı olmadığı bir kişidir. Oldukça başarılı bir geçmişe sahip olan Mocenigo, Karlofça Antlaşması sonrası Osmanlı-Venedik sınır çizimlerinde görev almış, Dalmaçya'da uzun süre provveditör olarak bulunmuş, 1717 yılında Osmanlı ordusuna karşı Dalmaçya'da *Imoçki Kalesinin* alınmasında[27] ön planda olmuş ve ardından bu başarıları neticesinde Venedik'te Doç statüsüne kadar yükselmiştir.

Her iki diplomatın görevlerine atanmalarının ardından bir an evvel, Pasarofça Antlaşmasında belirtildiği üzere, sınır işini nihayete erdirmeleri gerekiyordu. Ancak daha işin başından bunun pek de kolay bir şekilde olamayacağı anlaşılmıştı. Venedik'te bulunan Fransız elçinin sınırların tespiti için görevlilerin yola çıktıklarına dair 7 Eylül 1718 tarihinde yazdığı raporu dikkate alırsak[28] mevcut işin antlaşma sonrasında kış mevsimini pek de dikkate almadan başlatıldığını söyleyebiliriz. Hacı Mehmed Efendi'nin bu sebepten olsa gerek ilk mektuplarının temel mevzusu kış mevsiminin yaklaşmasından dolayı işin bir an evvel başlatılması üzerinedir. Ona göre; "...Devlet-i Aliyye tarafından aceleten hudûdların tahdidi ferman buyurulduğundan ma'ada kış mevsimi olmağla havalar tağyir olmadan mukaddem suhulet ile itmam-ı hudûda sai id[elim]."[29] Ancak Osmanlı tarafının bu temennisi Venedik tarafında hızlı bir şekilde karşılığını bulamayacak uzun bir süre haber dahi alınamayacaktır. Buna istinaden gene Hacı Mehmed Efendi'nin şu satırları kaleme aldığını görüyoruz: "Bir buçuk aydan

[26] Bu eser için bkz. Ali İbrahim Savaş (haz.), *Ebû Sehl Nu'mân Efendi: Tedbirât-ı Pesendide (Beğenilmiş Tedbirler)*, Ankara, 1999, ss. 13-14 ve 54-143

[27] Imoçki Kalesinin Venedikliler tarafından ele geçirilmesi hakkında bkz. Güner Doğan, *Venediklü ile Dahi Sulh Oluna*, ss. 250-254

[28] Archives du Ministère des Affaires Etrangères, (AMAE), *Correspondance Politique, Venise*, cilt 171, Tarih: 10 Settembre 1718. Gene benzer tarihte Bosna Paşası Osman'ın Alvise III Mocenigo'ya şu cümleleri kaleme aldığını görüyoruz: "*İn-şâ'-Allah ü teâlâ* vusûlünde bir gün evvel ve bir saat mukaddem vekilleri Novi kurbüne irsâl eyleyesiz". ASVe, *DT*, n.1651, (Bosna Paşası Osman'dan Alvise III Mocenigo'ya. 1718).

[29] ASVe, *DT*, n.1656, (Bosna Paşası Osman'dan Alvise III Mocenigo'ya. 30 Novembre 1718).

ziyâde oldu henüz bir işe mübâşeret ve meşru' olunmadı ma'lûmunuzdur ki kış vaktidir havalar tağyir olur ise hem cenâbınız ve hem biz zahmet çekeriz."[30] Bu tarz uyarı mahiyetindeki mektuplar bir süre sonra karşılığını bulacak ve işin zaman geçmeden bitirilmesine yönelik istekler hayata geçecekti. Aralık 1718 kışında her iki devletin diplomatları bir araya geldiler ve yapılacak işin ne yönde olması gerektiğine dair müzakerelerde bulundular. Bu müzakerelerde takvimin ne yönde olması gerektiği üzerine şüphesiz temenniler de vardı. Hattâ bu ilk müzakerelerin anlaşılan o ki samimiyet düzeyi muhtemelen iyi olmasından ötürü daha sonra görüşme nihayete ermesinin akabinde araya giren zamana dair Hacı Mehmed Efendi'nin şu içten cümleleri kullandığını görüyoruz: "rüzgârın şiddeti ve yağmurun kesreti sebebiyle... birbirimizden uzak düştük lakin gönlümüz ve muhabbetimiz bir yerdedir."[31] Bir süre sonra bu temennilerin Venedik tarafı açısından işi biraz zamana yaymak şeklinde geliştiğini görüyoruz. Büyük bir ihtimalle kış ayının etkisi ile zamana yayılan işin ardında diplomatik birtakım *oyun* da yok değildi. Daha evvel Karlofça Antlaşması sonrası yapılan sınır çizimlerinde de bu tarz zamana bırakarak rakibini *yıldırma* girişimleri olmuştu ki, aynı diplomatik hamleyi Osmanlı Devleti de uygulamaktan geri kalmamıştı. Bu bakımdan böylesine bir hamlenin başarı şansı yoktu. Bunu şüphesiz daha evvel de tecrübe eden Osmanlı diplomatlarının geçen zamana yönelik kızgınlıklarını eski benzer durumlara atıf yaparak şu satırlarda okumak mümkündür: "Karlofça müsâlahasında olduğu gibi temessükleşip ve tarihi sulhdan iki aya değin pek ziyâde olursa üç aya değin hudûdların tekmilini tahrir eylemişler şimdiye değin yedi sekiz ay oldu ve hudûda mübâşeret olunalı üç aya kâribdir henüz bir iş görüldüğü yoktur."[32] Hattâ bu mektubun devamında Hacı Mehmed Efendi kızgınlığın tonunu daha da arttırmış ve şu soruyu sormuştur: "...murâdınız hemen bu işin tehiri içindir Devlet-i Âliyye tarafından mahalliniz menzil ile geldim bu kadar tedârik getirdim cenâbları vilâyet valisi ve hâkimi iken tedârikleri görmemek münâsib midir."[33] Bu tarz sıkıntılar ve diplomatik oyalamaların ise çok zaman sürdürülebilir bir tarafı yoktu. Daha evvel her iki taraf Karlofça sonrası bu tecrübeyi yaşamıştı. Dolayısıyla Hacı Mehmed Efendi'nin Karlofça'ya dair bir atıfta bulunması diplomasinin sürekliliği bakımından değerlidir. Diplomatların karşılıklı birbirlerinin deyim yerinde ise sabırlarını test etmeleri Osmanlı yönetimi tarafından da yakından takip ediliyordu. Bu beklemenin vermiş olduğu olumsuz iklim koşullarıyla

[30] ASVe, *DT*, n.1658, (Bosna Paşası Osman'dan Alvise III Mocenigo'ya. 6 Decembre 1718)
[31] ASVe, *DT*, n.1674, (Bosna Paşası Osman'dan Alvise III Mocenigo'ya. 28 Decembre 1718)
[32] ASVe, *DT*, n.1696, (Bosna Paşası Osman'dan Alvise III Mocenigo'ya. 26 Gennaio 1718/1719). Venedik takviminde yeni yılın Mart ayında başladığını hatırlatmakta fayda var.
[33] *Age.*

bir arada yürüyen zamansal sıkıntılara Veziriâzam da müdahil olmuş ve üç maddeden oluşan, ifade tonu yüksek, bir mektup kaleme almıştır. Ona göre; Dobra-Venedik iskelesi işi bir an evvel bitmeli. Tahliye olunacak mahaller hemen boşaltılmalı ve en önemlisi ise "bir gün evvel hudûda itmam ve tekmil eyle[nilmelidir]."[34]

Hacı Mehmed Efendi ve Alvise Mocenigo'nun tafsilatlı olarak ilk müzakerelerini gerçekleştirdikleri tarih, Osmanlı tarafının kızgınlıklarını kaleme aldıkları mektuplarının hemen öncesine denk gelmektedir. Bu bakımdan taraflar 15 Aralık 1718 itibarıyla bir araya gelmişlerdir.[35] Mocenigo'nun çadırına üç yüz kişiden oluşan oldukça kalabalık bir heyetle gelen Osmanlı tarafı ile Venediklilerin müzakeresi neticesinde evvela sınır işinin *Castel Nuovo* bölgesinden başlatılması üzerine fikir birliğine varılmıştır.[36] Ardından ise vakit kaybetmeden her iki ülkenin sınırlarının tespit edilmesi ve ilgili yerlere *humka*[37] konulması çalışmalarına geçilmiştir. Yaklaşık olarak iki aya yakın, birtakım duraklamalarla,[38] nispeten sorunsuz çalışan taraflar *İskenderiye sancağındaki* bazı yerlerin tespit edilmesinde ise anlaşamamışlardır. Ahidnâme-i hümâyûn mucibince bazı noktaların cumhûr tarafına kalması gerektiğini ifade eden Mocenigo'ya[39] mevkidaşı Hacı Mehmed Efendi tarafından; "...ol yerlerin ve kurâ ve nâhiyenin isimleri

---

[34] ASVe, *DT*, n.1686, (Veziriâzamdan Bosna Paşası Osman'a, Tarihsiz). Aslına bakılırsa Veziriâzamın kızgınlığının en önemli sebebi Avusturya tarafı ile yapılan sınır çizim işinin çok hızlı ve sorunsuz olarak bitmesinden kaynaklanıyordu. Hattâ bir mektubunda Bosna Paşası Osman, taraflar arasında gerçekleşen sınır görüşmelerinin çok kısa sürede ve herhangi bir münakaşa olmadan nihayete erdiğini biraz imrenme ile Alvise Mocenigo'ya bildirecektir. (...di dividere li confini, di non dare ascolto alle parole...dalle confusioni...a' tutto potere di terminare la facenda nella maggior brevita' di tempo..." Bkz. ASVe, *PTM.* Busta: 560, n.68, 8 Aprile 1719, Dalle Tende di Metcovich).

[35] Hacı Mehmed Efendi'nin asıl yardımcılarının sayısı ise sekiz civarındadır. Osmanlı tarafından gönderilen bir hüccette bulunan bu isimler için bkz. ASVe, *PTM.* Busta: 560, n.63/1, (21 Decembre 1718).

[36] Hacı Mehmed Efendi muhatabına yönelik olarak bu ilk karşılaşma esnasında "tarafeynden aceleten menzil ile geldiğimizden ne câniblerine layık hediye getirebildik ve ne... levâzım tedârik edebildik her işimiz kusûr üzeredir" cümlesiyle bir özür ile başlamıştır. Bkz. ASVe, *DT.* n.1669, (9 Aralık 1718).

[37] Humka kelimesi Macarcadır ve sınır işareti anlamına gelmektedir.

[38] Duraklamaların temel sebebi ise havaların çoğu zaman sıkıntı çıkarmasından kaynaklanacaktır. Buna istinaden bir defasında Hacı Mehmed Efendi özür mahiyetinde şunları yazmıştır: "Bu kadar gündür cenâblarıyla görüşmediğimizden bize ziyâde iştiyâk gelmişdi hususen böyle günlerimizde taraflarınıza varmak lazım idi ancak... kaç gündür... havanın tagayyürü sebebiyle taraflarıyla varılmak... imkân olmadı kusûrumuz yoktur." bkz. ASVe, *DT*, n.1679, (Bosna Paşası Osman'dan Alvise III Mocenigo'ya. Gennaio 1718/1719).

[39] Bosna Paşası Osman sorun çıkacağını önceden bildiğinden dolayı Mocenigo'ya yönelik olarak "beyhûde yere nizâ' etmemelerine" yönelik uyarılarda bulunmuş ve Mehmed Efendi'ye yönelik olarak da "yedimizde olan senedât mezmûnu üzre iktizâsına göre tefrik ve temyiz eyleyesiz" haberini göndermiştir. ASVe, *DT.* n.1717, (20 Marzo 1719) ve ASVe, *DT.* n.1719, (Tarihsiz).

fermanımızda mesrûh olmayub sıhhatine ve iktizâ olmadığından ma'ada serhad ağalarının dahi malûmları olmamağla mahallinden suâl olunmak lazımdır deyü..."[40] cevap verilmiştir. Bu yeniden tespit meselesi beraberinde tarafların beklemesi anlamına geliyordu. Dolayısıyla Alvise Mocenigo işin bu duruma gelmesini ve havaların da kötüye gitmesi vesilesiyle olumlu karşılamıştı. Buna istinaden Mehmed Efendi, "...iâde-i kelâm idüb şimdi bu kadar eyyâm intizâr ile böyle boş durmaktan ise bâri Nova ve Resne hudûduna mübâşeret edelim..."[41] önerisinde bulunacaktır. Bu önerinin sebebi hiç şüphesiz devamlı işleri tehir etmeye çalışan Mocenigo'nun gene aynı eylemini hayata geçirmesini engellemek içindi. Ancak diğer sebepler arasında Avusturya sınır işinin bir an evvel bitmiş olmasını ve Osmanlı-Venedik deniz sınırının tespit edilmesinde sona gelinmesini gösterebiliriz.[42]

Graviçe,[43] *Bar*,[44] *Vir; Zazvina, Glavas* ve *Sternizza* tarafları ve *Imoçka Kalesi* sınırları tespit edildikten sonra[45] *Sin/Sign Kalesi* civarına geçilmişti. Bu kalenin olduğu nokta Osmanlı Devleti'nin son savaşta ısrarla almak istediği ve Venedik Cumhuriyetini Balkanlardan silme politikasının önemli noktalarından birisi idi. Bu arada Avusturya, Osmanlı tarafı ile sınırlarının çizim işlemlerinin bitirmenin rahatlığını yaşarken bir taraftan da, herhangi bir değişiklik olmamasına rağmen üçlü sınır bölgesinde (*Triplice Confine*) alametlerin yenilenmesi için bekliyordu.[46] Osmanlı ve Venedik muhaddidlerinin güney noktasında sınır çizimlerini ağırdan almaları Viyana temsilcilerinin bir hayli beklemelerine sebep olmuştu. Bu maksatla Alvise Mocenigo'nun talimatı ve ilgili yere mühendis *Melchiori*'yi göndermesi ile Knin Provveditoresi *Gio. Paolo Dolfin* gözetiminde, Osmanlılardan temsilciler ve bölgede yaşayan kişilerin tanıklıkları göz önüne alınarak buradaki işler de kısa zamanda tamamlanmıştı.[47]

---

[40] ASVe, *PTM.* Busta: 560, n.72/1, (29 Aprile 1719, Osmanlı tarafından gönderilen temessük).

[41] *Age.*

[42] Osmanlı-Venedik deniz sınırının nasıl tespit edildiği noktasında şu iki belgeye bakılabilir: ASVe, *DT*, n.1644 ve 1645.

[43] "... biz dahi Graviçe nâm mahale meks üzere olub". Bkz. ASVe, *DT*, n.1709, (Hacı Mehmed Efendi'den Alvise III Mocenigo'ya. 13 Febbraio 1718/1719)

[44] "...Ali ağayı kayık ile Bâr tarafına irsâl etmek üzere dünkü gün..." Bkz. ASVe, *DT*, n.1706, (Hacı Mehmed Efendi'den Alvise III Mocenigo'ya. 3 Febbraio 1718/1719)

[45] Bu bölgelerde sınırların nihai durumu için bkz. ASVe, *PTM.* Busta: 561, n.89/3, (23 Ekim 1719, Hacı Mehmed Efendi'den Mocenigo'ya gönderilen hüccet).

[46] Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında gerçekleşen sınır çizimlerinin nihai metni için bkz. BOA, *KK.d.* n.54 ve BOA, *CH.* n.160/7975.

[47] ASVe, *PTM.* Busta: 561, n.86, (26 Ottobre 1719, Borghi di Sign). Viyana Sarayının sınır temsilcisi *Teuffenbach* üçlü sınırın son hali hakkında Latince anlaşma metnini Knin Provveditoresi *Gio. Paolo Dolfin*'e iki mektup halinde göndermiştir. Bkz. ASVe, *PTM.* Busta: 561, n.89/1-2, (28 Ekim 1719, In Campo Pribudich)

Havaların oldukça kötüye gitmesiyle beraber iki ülke temsilcisi yaklaşık 1720 yılının Nisan ayına kadar bir araya gelemeyecekti. Bu süre zarfında iletişimleri ise birçok sebeple sürekli olarak devam etmişti. Bunlar arasında hediyeleşmeleri, hastalıklar neticesinde ortaya çıkan yardımlaşmaları ve çeşitli içeriklere sahip davetleri sayabiliriz.[48] Bu bakımdan makalenin en başında bir alıntı ile vurguladığımız üzere sınır işleri (en azından Osmanlı-Venedik sınır işleri) samimiyetin ve dostluğun türlü şekillerde açığa çıktığı alanlar olmuştur.

Osmanlı-Venedik Sınır görevlilerinin uzun süre beklemelerindeki önemli husus havaların tespit işini zorlaştırmasından kaynaklanmaktadır. Ancak diğer önemli durum ise bazı sorunlu alanların sınırlarının nereden geçtiği sorusunun cevaplanamamasıdır. Bu durumda daha evvelki sınır çizimlerinde de yapıldığı üzere her iki taraf da kendi ülkelerinin yönetimlerine sorarak karar verme yoluna gitmişlerdir. Ancak Osmanlı tarafına gönderilen suallerin yanıtı ise bir türlü gelmeyecektir. Temmuz ayının sonlarına kadar neredeyse hiçbir iş yapamayan muhaddidler Ağustos ayı itibarıyla mektubun geleceğini düşünmüşler ve buna istinaden Hacı Mehmed Efendi şu umut dolu cümleleri yazmıştır: "...İstanbul'da olan adamımız henüz gelmedi... ancak iki üç güne değin gelecekleri mukarrerdir. İn-şâ'-Allah ü teâlâ geldiklerinde tarafımızdan mahsûs adem gönderilüb hangi gün hareket olunacağını ve ne mahallde mülâkat edeceğimizi cenâbları ile haberleşüb ve kavl ü karar olundukda hudûda mübâşeret için azimet olunur."[49] Ancak bu umut dolu bir araya gelme mektupları hiç bitmeyecek ve en nihayetinde Mocenigo işin mektupla çözülmesinin doğru olacağına dair bir öneride bulunacaktır. Buna dair Hacı Mehmed Efendi'nin yanıtı ise oldukça nettir: "Mektûbunuz vârid idüb mefhûmu ma'lûmumuz oldu gayri söz ve mektûb ile mükâleme olunmaz. İn-şâ'-Allah ü teâlâ kariben mülâki olduğumuzda lisânen bir cevâb söyleşilir."[50] Eylül ayı bu bakımdan karşılıklı mektuplaşmalarla ve çok az da olsa var olan sorunları müzakere etmek ile geçmiştir.

Neden sonra İstanbul'dan gelen bir haberle birlikte harekete geçen taraflar *Vir* nâm mahalde bir araya gelmişler ve gönderilen fermanın ışığında, *Klis Valisi Reşih Paşa*'nın da katılımlarıyla, müzakere ve ölçümler ile *Prolog ve Imoçka Kalesi* civarlarının sınırları, çalışmayı zora sokacak kadar yağmura rağmen, zorluklarla da olsa tespit edilmiştir.[51] Fakat gelen

[48] Bu bakımdan sınır işleri karşılıklı olarak "alışverişi" içerisinde barındıran oldukça renkli bir tablo sunmaktadır. Bu tarz belgeler ve içerikleri hakkında bkz. Ek 1.

[49] ASVe, *DT*, n.1804, (Hacı Mehmed Efendi'den Alvise III Mocenigo'ya. 12 Agosto 1720).

[50] ASVe, *DT*, n.1821, (Hacı Mehmed Efendi'den Alvise III Mocenigo'ya. Tarihsiz).

[51] ASVe, *DT*. n.1836, (7 Settembre 1720); n.1840, (1 Ottobre1720) ve ASVe, *PTM*. Busta: 561, n.122, (1 Ekim 1720, Ponte di Cettina).

habere göre hızla başlayan ve gene aynı hızla alınan kararların devamı gelmeyecek bu sefer daha önemli bir konu ile işlere ara verilecekti. Bu sefer üçlü sınırın yani Osmanlı-Venedik ve Avusturya sınırının kesiştiği nokta olan *Knin Kalesi* taraflarına gelinmişti ki Venedik muhaddidi Mocenigo, şu cümlelerle bu işi yapamayacağını bildirmişti: "...yedlerimizde olan fermân-ı 'alişân ve Ahidnâme-i Hümâyûn hudûd-ı selâse kayd olunmamıştır ve hudûd-ı selâseye gitmekle me'mûr değilim bizim hudûdumuz ancak Taşkuça'nın kaynağı başıdır ve me'mûriyetim dahi böyledir."[52]

Daha evvel sıklıkla yaşandığı gibi defaten görüşmelere ara veren taraflar İstanbul'dan ve Venedik'ten gelen haberleri bekleyecekler ve sonrasında tekrar işlerine bakacaklardı. Bu bekleme durumu yaklaşık olarak üç ay kadar sürdü ve bu sefer İstanbul'dan gelen bilgilere bir de fazla tafsilatlı olmayan bir harita eklenerek Venedik muhaddidinin haksız olduğu "belgelerle" ortaya konuldu. Her iki tarafın son olarak bir araya gelmesiyle son bölge yani üçlü sınır 8 Haziran 1721 tarihinde Osmanlı tarafından yedi tanığın imzasıyla Venedik tarafına gönderilen hüccet ile kesin olarak belirlendi.[53] Sınırların tespit ve tâ'yininde ise daha evvel kullanılan yöntem tercih edilmiş ve "Müceddeden tahdid olunan yerlerin ve dağların ekser âlileri taşdan azimeyle ve ova ve tarla olan yerlerde topraktan humka vaz' olunub...bütün dağ ve taş olan yerlerde zâti kaya üzerinde Devlet-i Âliyye nişanı olmak için yerli taşın sağ tarafına ay resmi kazılub ve cumhûr için olmak üzere taşın sol cânibine hac kazıl[ması]..."[54] kararlaştırılmıştır. Sonuç olarak işte bu ay ve hac resimleri uzun yıllar bölgenin sembolü olarak kalacak ta ki 1815 yılında Avusturya'nın Venediklilerin Dalmaçya'daki topraklarını kendi egemenlikleri altına alıncaya kadar devam edecektir.[55]

[52] ASVe, *DT*. n.1851; ASVe, *Confini*, Busta: 259; BOA, *CH*. n.87/4316; BOA, *İE.H*. n.8/817; BOA, *AE.SAMD.III*. n.224/21594 ve n.226/21760.
[53] ASVe, *PTM*. Busta: 561, n.136/2, (8 Giugno 1721, Osmanlı tarafından gönderilen hüccet).
[54] ASVe, *DT*. n.1851; ASVe, Confini, Busta: 259.
[55] Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar: Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu*, çev. Şirin Tekeli, 6. basım, İstanbul, 2010, s. 53.

EK 1: MEVKUFÂTÇI SİYAHİ HACI MEHMED EFENDİ'NİN VENEDİK DEVLET ARŞİVİ'NDE BULUNAN MEKTUPLARI VE İÇERİKLERİ[56]

Belge Numarası	İçerik	Tarih
1644 ve 1645	Osmanlı-Venedik deniz sınırlarının nasıl çizileceğine dair bilgi. İlgili yerlerin isimleri.	16 Aralık 1718
1656	Hacı Mehmed Efendi'nin bir an evvel bir araya gelinme isteğine dair cümleleri: "*aceleten i'lâm eyleyesiz ki ol günde biz dahi ol cenâbınıza mevcud bulunub me'mûriyyetimiz üzre cenâblarıyla mülâki olub hudûda mübâşeret edelim*". Aynı zamanda havaların oldukça kötüye gittiğine dair bilgiler mevcuttur.	30 Kasım 1718
1658	Sınır işinin henüz başlamamış olmamasına dair serzeniş: "*Bir buçuk aydan ziyâde oldu henüz bir işe mübâşeret ve meşru' olunmadı...*" Mektupta havaların zaman geçtikçe daha kötü olabileceğine dair uyarılar da bulunmaktadır.	6 Aralık 1718
1663	Hacı Mehmed Efendi yazdığı mektuplara cevap alamamaktan yakınıyor. Havalar kötüye gitmeden bir an evvel sınır işinin başlamasını istiyor.	3 Aralık 1718
1674	Havaların kötüye gitmesinden dolayı bir araya gelinemeyişe dair samimiyet dozu oldukça yüksek bilgiler: "*...birbirimizden uzak düştük lakin gönlümüz ve muhabbetimiz bir yerdedir...*"	28 Aralık 1718
1677	Hacı Mehmed Efendi'den Alvise Mocenigo'ya altı maddeden oluşan güvenliğe yönelik birtakım öneriler.	Aralık 1718
1679	Karşılıklı olarak gidip gelmenin havaların kötüye gitmesinden dolayı oldukça zor olduğuna dair bilgiler: "*Bu kadar gündür cenâblarıyla görüşmediğimizden bize ziyâde iştiyâk gelmişdi hususen böyle günlerimizde taraflarınıza varmak lazım idi ancak... kaç gündü... havanın tagayyürü sebebiyle taraflarıyla varılmak... imkân olmadı kusûrumuz yoktur.*"	Ocak 1718/1719

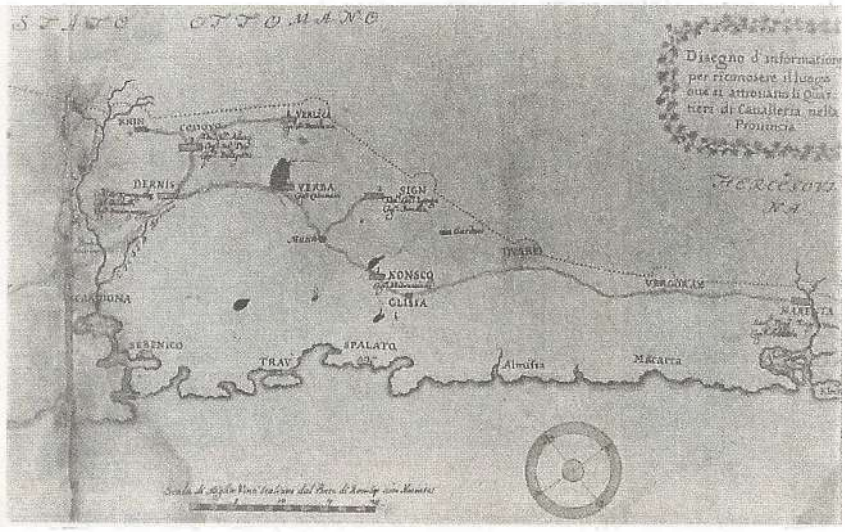
[56] Belgelerin tamamı, daha evvel Prof. Dr. Alessio Bombaci tarafından başlatılan ardından Prof. Dr. Maria Pia Pedani tarafından tamamlanan şu eserde özet ve İtalyanca olarak bir araya getirilmiştir. Bkz. Maria Pia Pedani FABRIS, *I "Documenti Turchi" dell'Archivio di Stato di Venezia*, Roma, 1994. Bizim burada yaptığımız bazı özetlerde yer alan tarihler belgelerin üzerinde gönderen kişi tarafından yazılanlardır. Ayrıca verdiğimiz özetler Osmanlıca belgelerden doğrudan tercüme yoluyla yapılmıştır. Bu bakımdan Prof. Bombaci ve Prof. Pedani'nin özetlerinde yer alan tarihlerle ve birtakım bilgilerle bazı uyuşmazlıklar olduğunu ifade etmek isteriz.

1682	Tahliye edilecek birtakım yerler ve Dubrovnik hakkında bilgiler.	15 Ocak 1718/1719
1696	Sınır işinin başlamamasına dair suçlayıcı ve kızgınlık dolu ifadeler. Karlofça Antlaşması sonrası sınır çizimlerinin nasıl yapıldığına dair birtakım bilgiler: "*Karlofça müsâlahasında olduğu gibi temessükleşüb ve tarihi sulhdan iki aya değin...*"	26 Ocak 1718/ 1719
1704	Sınır bölgesinde boşaltılacak yerler hakkında bilgi.	Tarihsiz
1706	Hacı Mehmed Efendi'nin yardımcısı Ali Ağa'nın kayık ile Bar tarafına gönderildiği bilgisi verilmektedir.	3 Şubat 1718/1719
1709	Hacı Mehmed Efendi Graviçe/Gradizza'ya geldiğini bildiriyor: "*biz dahi Graviçe nâm mahale meks olub...*"	13 Şubat 1718/1719
1721	Bazı noktalarda sınırların değiştirilmesi konusunda tartışmalar.	18 Nisan 1719
1749	Alvise Mocenigo Sin Kalesi civarında iken Hacı Mehmed Efendi Ahlona'da olduğu bilgisini verir.	29 Ekim 1719
1756	Hacı Mehmed Efendi kırk günden fazla süre haber alamamaktan ve beklemekten yakınmaktadır.	1 Ekim 1719
1769	Bosna Paşası Osman'ın rahatsızlığından dolayı Venedik tarafından doktor göndermeleri için yardım talebinde bulunulur.	19 Şubat 1719/1720
1771	Alvise Mocenigo'yu düzenlenecek bir şenliğe davet: "*Bu dünyada nice zaman ömr geçirdik iyâl ve evlâd sahibi olduk hak sübhâne ve teâli hazretlerinin emr-i şerifleriyle evlâdlarımız cümle ahirete intikal idüb dünyada müselsele ve eserimiz kalmadığı ecilden ahar sinnimizde Rab Teâlâdan bir hayırlu evlâd ihsânı mülâhazasıyla hâlâ Ahlona'da teehhül ve bir bargire kız istenildiğinin emr ü şeriati üzere akd ve nikâh olunmağla hakikatlü hamiyyetlü siz dostumuzu şenliğimize davet içün mektûb-ı mahabbet tahrir ve bizim Ahmed Ağa ve Çukadar ile irsâl kılınmışdır.*"	24 Nisan 1720
1777	Sin/Sign Kalesinden Ahlona'ya gidilirken çekilen zahmet hakkında bilgi verilir.	Nisan 1720
1781	Bosna Paşası Osman İstanbul'a gitmiştir ve onun geri dönmesi beklenmektedir. Bu arada havaların düzelmesi ile birlikte Hacı Mehmed Efendi muhatabına şu bilgileri verir: "*vücûduma kuvvet gelüb tazelendim gerekdir ki siz dahi tazelenmek içün bizim tarafa mülûk edesiz*".	19 Mayıs 1720
1786	Sınırların bazı noktalarda tespit edilmesi sırasında ortaya çıkan soruna müteakip İstanbul'dan haber beklenmektedir. Hacı Mehmed Efendi muhatabına şu bilgiyi verir: "*asla hudûda müteallik bir kâğıd ve bir haber geldiği yoktur gözlerimiz yollardadır.*"	30 Mayıs 1720

1788 ve 1790	Hacı Mehmed Efendi, Bosna Paşası Osman'a hediye edilmek üzere Alvise Mocenigo'dan birtakım isteklerde bulunmaktadır: "*... gelenlerin biriyle yâhûd mahsûs bir adem ile yüz dane ıslah limon ve bir miktar turunç ve mümkün ise bir miktar şekerleme irsâl eyle*[yesin]..."	3 ve 7 Haziran 1720
1793	Ramazan ayı ve İstanbul'dan beklenen haber dolayısıyla Hacı Mehmed Efendi Bosna Paşası Osman'ın yanında olduğunu ifade eder.	15 Temmuz 1720
1798	Bosna Paşası Osman'ın yanında hazırlıklarını tamam etmeye çalışan Hacı Mehmed Efendi muhatabına samimi bir mektup gönderir: "*ve hangi mahallde görüşmek münâsib ise mektûblarıyla bu dostunuza i'lâm ve bundan böyle her bar mektûb ve adamları eksik eylemeyeler zira mahzûz oluruz.*"	28 Temmuz 1720
1801	İstanbul'dan gelecek haber gelir gelmez bir araya gelineceği vaad edilir. Bu bakımdan oldukça sabırsız olan Alvise Mocenigo'ya bir çift çizme hediye eden Hacı Mehmed Efendi sakin bir tonda şu cümleleri kullanır: "*..İn-şâ'-Allah ü teâlâ iştiyâkınız nihayet bulub birkaç güne değin birbirimiz ile... ol menzilde kavuşup mülâki oluruz.*"	3 Ağustos 1720
1804	Venedik tarafının İstanbul'dan gelecek habere dair sabrı kalmamıştır. Buna istinaden Hacı Mehmed Efendi şu cümleleri kaleme almıştır: "*ancak iki üç güne değin gelecekleri mukarrerdir İn-şâ'-Allah ü teâlâ geldiklerinde tarafımızdan mahsûs adam gönderilüb hangi gün hareket olunacağını ve ne mahallde mülâkat edileceğini cenâbları ile haberleşüb ve kul ve karar olundukda hudûda mübâşeret içün azimet olunur*".	12 Ağustos 1720
1806, 1808 ve 1810	Osmanlı tarafının Venediklileri bekletmesi sürmektedir. Hacı Mehmed Efendi'nin iki-üç güne gelirler ifadesi devamlı tekrar edilmektedir: "*iki üç güne değin gelecekleri haberi gelmiştir İn-şâ'-Allah ü teâlâ bundan sonra geldikleri gün tarafı meveddetleri ve tarafımızdan mahsûs adam irsâl olunur ve hangi gün hareket edileceği haberleşilir*".	15, 18 ve 26 Ağustos 1720
1812	Nihayet İstanbul'dan beklenen haber gelmiştir. Hacı Mehmed Efendi Bar Kalesine geçeceğini bildirir. Mektubun sonunda şu özel ricada bulunulur: "*...verdiği ilaç kalmamıştır ve eğer var ise sâi ile bir mikdâr ilaç verüb...*"	29 Ağustos 1720

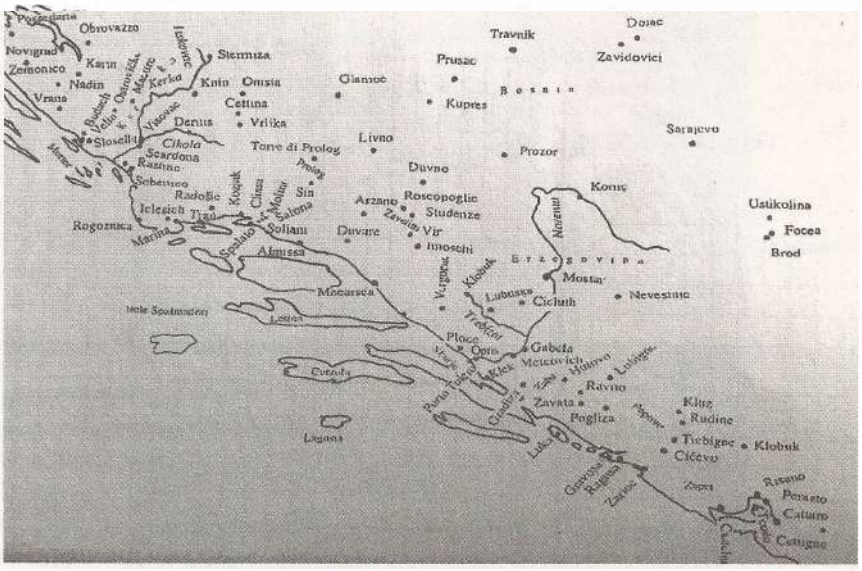
1815	İstanbul'dan gelecek habere dair: "*hâlâ âsitâne-i saadette sizin elçi bey tarafından dahi kağıd ile adam gelmekle bizim Çukadar Ahmed dahi yanına koşub tarafı meveddetlerine irsal olunmuşdur*".	Tarih yok
1816	Bulundukları yer Ahlona'dan hareket edileceğine dair bilgi.	30 Ağustos 1720
1819	Venedik tarafı Hacı Mehmed Efendi'nin bitmek bilmeyen hareket etme tarihine dair sabırsızlıklarını iletiyorlar: "*birkaç günden beri taraflarından adamlar ve mektûbları birkaç def'a gelüb hareketimizden haber taleb eylediklerinden...*"	31 Ağustos 1720
1821	Hacı Mehmed Efendi, Alvise Mocenigo'nun bir önerisine şiddetle karşı çıkıyor: "*mektûbunuz vârid idüb mefhûmu malûmumuz oldu gayri söz ve mektûb ile mükâleme olunmaz İn-şâ'-Allah ü teâlâ kariben mülâki olduğumuzda lisanen bir cevâb söyleşilür.*"	Ağustos 1720
1823	Buluşmak için ismi geçen iki mekân: Ahlona ve Vir	2 Eylül 1720
1836	Buluşma yeri netleşiyor: "*gelecek Pazar günü Vir nâm mahale varılub cenâblarıyla mülâki olmamız tesmi' olunmuşdur.*"	7 Eylül 1720
1840	Hacı Mehmed Efendi Prologh Kalesi civarına geldiğini bildirir: "*atlılarımızı ve yüklerimizi tenzil ediyoruz ve komorlarımızı tebdil ediyoruz ve hâlâ Klis Valisi yanımızdadır öyle malûmları ola*".	1 Ekim 1720
1842	Coğrafyanın oldukça zorlu olması Hacı Mehmed Efendi'nin üslubuna da yansıyor: "*cümle dağ ve taş ormandır...olur olmaz şey için beyhûde marazi ...eylemesün.*"	1 Ekim 1720 sonrası
1851	Alvise Mocenigo Osmanlı-Venedik ve Avusturya arasında üçlü sınır olarak tabir edilen Knin Kalesi ve çevresinin çizimlerine katılamayacağını şu sebeplerle açıklamıştır: "*...yedlerimizde olan fermân-ı 'alişân ve Ahidnâme-i Hümâyûn hudûd-ı selâse kayd olunmamıştır ve hudûd-ı selâseye gitmekle me'mûr değilim bizim hudûdumuz ancak Taşkuça'nın kaynağı başıdır ve me'mûriyetim dahi böyledir.* Belge aynı zamanda Osmanlı-Venedik sınır çizimlerinin nihai metnidir.	5-12 Ekim1720
1855	Alvise Mocenigo'dan uzun bir süre haber alınamamaktadır: "*bir aya karibdir...tarafınızdan dahi bir mektûb bir haberiniz gelmediğinden.*"	9 Aralık 1720
1860	Hacı Mehmed Efendi Bosna Paşası Osman'ın yanına Travnik'e geldiğinin bilgisini verir.	14 Ocak 1720/1721

EK 2: PASAROFÇA ANTLAŞMASI SONRASI OSMANLI-VENEDİK SINIRI

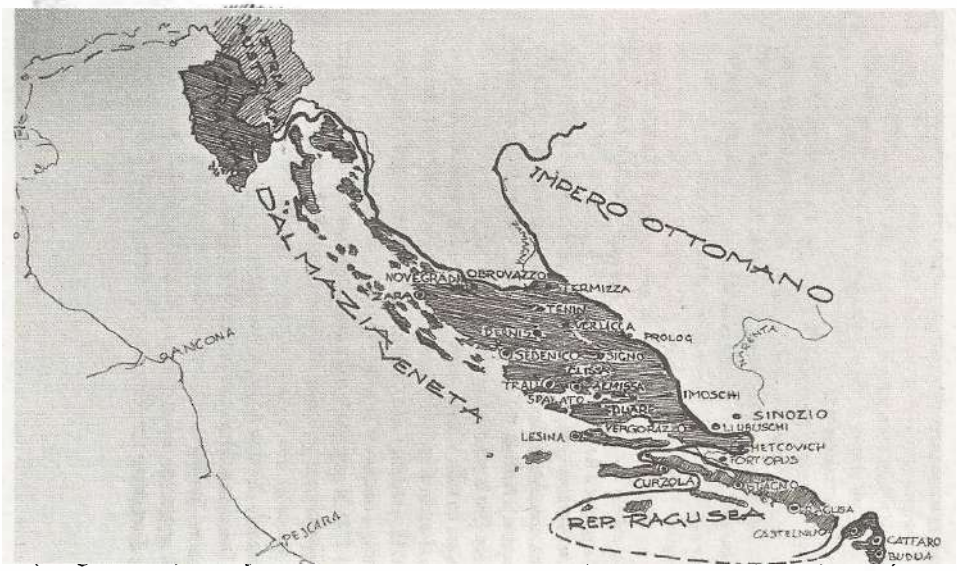
(Elizabette Molteni-Silvia Moretti (ed.), *Fortezze Veneziane Nel Levante: Esempi di Cartografia Storica Dalla Collezione Del Museo Correr*, Venezia, 1998, s.20)

EK 3: DALMAÇYA'DA OSMANLI-VENEDİK HÂKİMİYETİ

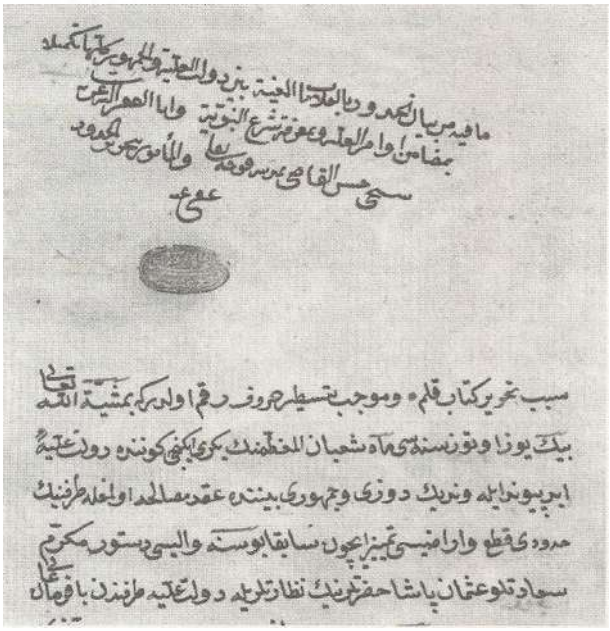

(Maria Pia Pedani FABRIS, *I "Documenti Turchi" Dell'Archivio di Stato di Venezia*, Venezia, 1994)

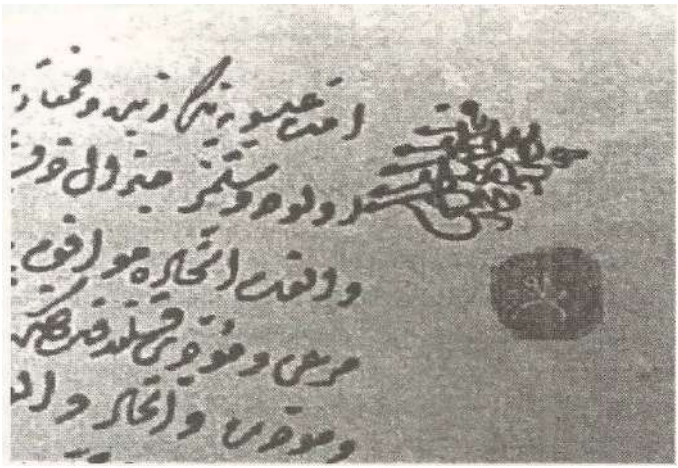
EK 4: OSMANLI-VENEDİK SINIRININ SON ŞEKLİ

EK 5: 1721 TARİHLİ OSMANLI-VENEDİK SINIRININ SON ŞEKLİNE DAİR TEMESSÜK (ASVE, *DT*. N.1851)

EK 6: MEVKUFÂTÇI SİYAHİ HACI MEHMED EFENDİ'NİN MÜHRÜ

KAYNAKÇA

I-ARŞİV BELGELERİ

A-Archivio di Stato di Venezia (=ASVe)

Senato, *Dispacci, Provveditori da Terra e da Mar (=PTM)*

PTM. Busta: 557, n.121/8, (4 Maggio 1716, Costantinopoli)

PTM. Busta: 560, n.63/1, (21 Decembre 1718)

PTM. Busta: 560, n.68, (8 Aprile 1719, Dalle Tende di Metcovich)

PTM. Busta: 560, n.72/1, (29 Aprile 1719, Osmanlı tarafından gönderilen temessük)

PTM. Busta: 561, n.86, (26 Ottobre 1719, Borghi di Sign)

PTM. Busta: 561, n.89/1-2, (28 Ottobre 1719, In Campo Pribudich)

PTM. Busta: 561, n.89/3, (23 Ottobre 1719, Hacı Mehmed Efendi'den Mocenigo'ya gönderilen hüccet)

PTM. Busta: 561, n.122, (1 Ottobre 1720, Ponte di Cettina)

PTM. Busta: 561, n.136/2, (8 Giugno 1721, Osmanlı tarafından gönderilen hüccet)

Miscellanea, Documenti Turchi, (=DT)

DT, n.1590, (Karlofça Antlaşması Sonrası Osmanlı-Venedik Sınırı Hakkında Temessük)

DT, n.1644, (Osmanlı-Venedik deniz sınırının nasıl tespit edildiği dair belge)

DT, n.1645, (Osmanlı-Venedik deniz sınırının nasıl tespit edildiği dair belge)

DT, n.1651, (Bosna Paşası Osman'dan Alvise III Mocenigo'ya. 1718)

DT, n.1653, (Bosna Paşası Osman'dan Alvise III Mocenigo'ya. Tarih yok)

DT, n.1656, (Bosna Paşası Osman'dan Alvise III Mocenigo'ya. 30 Novembre 1718.

DT, n.1658, (Bosna Paşası Osman'dan Alvise III Mocenigo'ya. 6 Decembre 1718)
DT, n.1669, (9 Decembre 1718)
DT, n.1674, (Bosna Paşası Osman'dan Alvise III Mocenigo'ya. 28 Decembre 1718)
DT, n.1679, (Bosna Paşası Osman'dan Alvise III Mocenigo'ya. Gennaio 1718/1719)
DT, n.1686, (Veziriâzamdan Bosna Paşası Osman'a, Tarihsiz)
DT, n.1696, (Bosna Paşası Osman'danAlvise III Mocenigo'ya. 26 Gennaio 1718/1719)
DT, n.1706, (Hacı Mehmed Efendi'den Alvise III Mocenigo'ya. 3 Febbraio 1718/1719)
DT, n.1709, (Hacı Mehmed Efendi'denAlvise III Mocenigo'ya. 13 Febbraio 1718/1719)
DT. n.1717, (20 Marzo 1719)
DT. n.1719, (Tarihsiz)
DT. n.1771, (Hacı Mehmed Efendi'den Alvise III Mocenigo'ya. Tarih: 24 Aprile 1720)
DT, n.1804, (Hacı Mehmed Efendi'den Alvise III Mocenigo'ya. 12 Agosto1720)
DT, n.1821, (Hacı Mehmed Efendi'den Alvise III Mocenigo'ya. Tarihsiz)
DT. n.1836, (7 Eylül 1720)
DT. n.1840, (1 Ekim 1720)
DT. n.1851 (1721 Tarihli Osmanlı-Venedik Sınırlarının Son Şekline Dair Temessük)

ASVe, *Provveditore Sopraintendente Alla Camera dei Confini, (=Confini)*
Confini, Busta:243, Belge No:8
Confini, Busta: 259

ASVe, *Raccolta Stefani, Trattati di Carlowitz e di Pasarowitz Documenti Originali, (=RS)* *RS*, Busta: D, (6 Luglio 1718)

ASVe, *Senato, Dispacci Costantinopoli*
Senato, Dispacci Costantinopoli, Busta: 171, n.19, (6 Gennaio 1714/1715, Topana')

B-Archives du Ministère des Affaires Etrangères, (=AMAE)

AMAE, Correspondance Politique, Venise, cilt: 171, (10 Settembre 1718)

C-Biblioteca Museo Correr (=MC)

MC, Misc.LXXVIII, n.2652: "*Traduzione di segno Imperiale concesso per la conclusione de confini fatta tra' Cusseim Passa' di Bossina comissario del Gran Signore et l'Illmo, et Sig.r Battista Nani Cav.e Provv.e comissario della Serenissima Rep.ca di Venetia*"

D-Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, (=BOA)

BOA, Düvel-i Ecnebiye Defterleri, Venedik Ahidnâme Defteri, n.16/4
BOA, Kamil Kepeci, Amedi Kalemi Odası Defteri, n.53, ss.25-27
BOA, Mühimme 21, Hüküm 404, ss. 165-166
BOA, AE. SAMD.III. n.98/9673
BOA, AE.SAMD.III. n.224/21594
BOA, AE.SAMD.III. n.226/21760
BOA, CH. n.87/4316

BOA, CH. n.160/7975
BOA, İE.D. n.27/2411
BOA, İE.DH. n.23/2069
BOA, İE.H. n.8/817
BOA, KK.d. n.54
BOA, Y.EE. n.31, ss.2-3

E-Topkapı Sarayı Kütüphanesi

Esna-yı Müsâlahada Tevarüd Eden Mekatib, Revan, n.1949

II-ARAŞTIRMALAR

Belin, M, "Relations Diplomatiques de la République de Venise avec la Turquie, *Journal Asiatique*, Novembre-Decembre, 1876, VII. Seri, ss. 381-424.

Cohen, P. Anthony, *Topluluğun Simgesel Kuruluşu*, çev. Mehmet Küçük, Ankara 1999.

Demiryürek, Mehmet ve Güner Doğan (haz.), *Boundary Letters: Ottoman Officials to Luigi Ferdinando Marsili (1699-1701)*, Ankara 2015.

Doğan, Güner, *Venediklü ile Dahi Sulh Oluna: 17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı-Venedik İlişkileri*, İstanbul, 2017.

Doğan, Güner, "İstenmeyen Barış Pasarofça'da Osmanlı-Venedik Diplomatları ve Diplomatik Tavırları", *Harp ve Sulh 300. Yılında Pasarofça Antlaşması* içinde, İstanbul 2019, ss. 111-127.

Doğan, Güner, "Girit Muharebesi Sonrası Osmanlı-Venedik Sınırı (1671)" *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı Özel Sayısı*, yıl: Aralık 2019, cilt: 10, ss. 1-18.

Hammer-Purgstall, Joseph Freiherr von, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, cilt 9, Graz, 1963.

Heuillet, Hélène, *Komşuluk: İnsanların Birlikte Varoluşu Üzerine Düşünceler*, çev. Adem Beyaz, İstanbul 2017.

Iorga, Nicolea, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, c. IV, İstanbul 2005.

Jones, B. Stephen, *Boundary-Making: A Handbook For Statesmen, Treaty Editors and Boundary Commissioners*, Washington 1945.

Kaçan, Meryem, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-Venedik Ahidnâmeleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995.

Lottes, Günther, "Frontiers Between Geography and History", *Frontiers and the Writing of History, 1500-1800*, içinde, (ed. Steven G. Ellis and Raingard Eβer), Germany: Wehrhahn Werlag, 2006, ss. 39-71.

Molteni, Elizabette ve Silvia Moretti (ed.), *Fortezze Veneziane Nel Levante: Esempi di Cartografia Storica Dalla Collezione Del Museo Correr*, Venezia 1998.

Pakalın, Mehmed Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, cilt. II, İstanbul 1993.

Panciera, Walter, "Building a Boundary: the First Venetian-Ottoman Border in Dalmatia", 1573-1576, *Radovi-Zavod za hrvatsku povijest*, cilt 45, 2013, ss. 9-36.

Pedani, M. Pia, FABRIS-Alessio Bombaci, *I "Documenti Turchi" dell'Archivio di Stato di Venezia*, Venezia, 1994.

Pedani, M. Pia, *Dalla Frontiera Alla Confine*, Venezia 2002

Popescu, Gabriel, *Bordering and Ordering the Twenty First Century: Understanding Borders*, Lanham: Rowman and Littlefield Publishers, Inc., 2012.

Raşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmail Âsım Efendi. *Tarih-i Raşid ve Zeyli*, haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur vd., c. 2, İstanbul 2013.

Romanin, Samuele, *Storia Documentate di Venezia*, cilt VIII, Venezia 1985.

Savaş, Ali İbrahim, (haz.), *Ebû Sehl Nu'mân Efendi: Tedbirât-ı Pesendide (Beğenilmiş Tedbirler)*, Ankara 1999.

Skrivanić, Gavro (haz.), *Dnevnik Dubrovčanina Mihajla Pesica o Pazorevačkom Mirovnom Kongresu 1718, Godine*, Belgrad 1952.

Şakiroğlu, H. Mahmut, "II. Selim'in Venedik Cumhuriyeti'ne Verdiği 1567 ve 1573 Tarihli Ahidnâmeler" *Erdem*, yıl: 1986, cilt: II/5, ss. 527-553.

Tomaz, Luigi, *Il Confine d'Italia in Istria e Dalmazia*, Roma-Venezia 1998.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı *Osmanlı Tarihi: Karlofça Antlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar* c. 4, 1. Kısım, Ankara 2011.

Yerasimos, Stefanos, *Milliyetler ve Sınırlar: Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu*, çev. Şirin Tekeli, 6. basım, İstanbul 2010.

Zinkeisen, J. Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1699-1774)*, çev. Nilüfer Epçeli, c. V, İstanbul 2011.

1930'LARDA BULGARİSTAN ÜZERİNE BİR NAZAR: ALİ NACİ KARACAN'IN "YA HÜRRİYET YA ÖLÜM"Ü

H. Seçkin Çelik*

GİRİŞ

Osmanlı Balkanlarının kaybı sürecinde Bulgarlar önemli bir rol oynamış, nihayet Berlin Antlaşması ile özerk bir prenslik olarak kurulmuştu. Aynı antlaşmayla Romanya, Sırbistan ve Karadağ da bağımsızlıklarına kavuşmuştu.[1] Daha önce Yunanistan'ın da bağımsızlığını kazandığını düşündüğümüzde, Berlin Antlaşması'ndan sonra Osmanlı'nın karşısında birçok küçük devletin kurulduğu yeni bir Balkanlar gerçeği vardı. Osmanlı vatanseverleri, bir yandan bu yeni ayrılmış devletlerin Osmanlı'dan daha fazla toprak elde etme çabalarıyla –ki mücadele Makedonya ve Trakya'da toplanmıştı– boğuşurken diğer taraftan da buradaki gelişmeleri izlemekte hattâ kimi zaman bu ülkelere imrenmekteydiler.

* Dr. H. Seçkin Çelik, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

[1] Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2007, s. 526-527.

Balkan devletlerindeki ilerlemeler karşısında örneğin Ömer Seyfettin, kimi zaman –eski tebaa olan halklara karşı gurur ve kibir duygularını saklayamayarak– bu "mini mini komşu"ların bile Osmanlı'yı tehdit edebildiğine esef ederken kimi zaman da bu tehditler karşısında gafil avlanmamak adına Balkan ülkelerinde ne gibi gelişmeler yaşandığından ve özellikle Osmanlı aleyhine gelişen "milli mefkûre"lerinden haber veriyordu.[2] Şevket Süreyya Aydemir, Osmanlıcılığın aşınması sürecinde intikam arzularıyla iç içe geçmiş yeni ülkü arayışında "Balkan hayranlığı(nın), Bulgar komitacılarını taklit ederek komitacı bir nesil yetiştirme hevesleri"nin ortaya çıktığından bile bahseder.[3] Osmanlı entelektüellerinden Cenap Şahabettin de Avrupa'ya yaptığı seyahatler sırasında Bulgaristan'da az zamanda yaşandığını gördüğü değişimler karşısında hayretini gizleyemez. Gerçi Bulgaristan gene "mini mini" ifadeleriyle tanımlanır ama son yarım yüzyılda[4] Prusya hariç hiçbir devletin Bulgaristan kadar çalışmış ve ilerleme göstermiş olmadığı da belirtilir.[5] Sofya'daki ataşemiliterliği sırasında genç subay Mustafa Kemal'in de Bulgaristan'ın şehircilik ve kültür-sanat alanlarında yaşadığı gelişmelerden ve köylüye verdiği değerden etkilendiği bilinmektedir.[6] Kısacası imparatorluğun son döneminde Osmanlı entelektüelleri, politikacıları, askerleri, Balkanlardaki ve bu minvalde Bulgaristan'daki gelişmelerden etkilenmişlerdir.

Kurtuluş Savaşı kazanılıp Yeni Türkiye özgüveni yüksek bir devlet olarak kurulunca, bu hava büyük ölçüde dağılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın otoritesi sağlamlaşıp karizması büyüdükçe, onun önderliğindeki Türkiye bir modernleşme modeli olarak sahneye çıkmıştır. Ancak bu, Balkanlardaki gelişmelerin dikkatle takip edilmediği anlamına gelmemektedir. Çizilen sınırlar henüz çok yeniydi ve Neuilly Antlaşması'nı imzalamak zorunda bırakılan Bulgaristan mevcut sınırlarından mutlu görünmemekteydi. Bu da diğer Balkan devletlerinde görülen ölçüde büyük endişeler yaratmasa da Türkiye'yi de dikkatli olmaya zorlamaktaydı.

Aslında Kurtuluş Savaşı sırasında Stamboliyski yönetimi altında Bulgaristan, kendi gerçekleştiremediğini gerçekleştirip Sevr'i yırtıp atmaya karar vermiş Türkiye'ye yardım etmişti. Genişlemeci iddialara sahip olmayan Stamboliyski zamanındaki kadar olmasa da daha sonra da Türk-Bulgar ilişkileri bir süre olumlu seyretmiş 1920'lerin ortalarından 1930'ların

[2] Ömer Seyfettin, *Bütün Eserleri*, Nazım Hikmet Polat (haz.), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 191, 208-209, 240.
[3] Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, 8. basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, s. 58.
[4] Şahabettin gezisini Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru yapmıştır.
[5] Cenap Şahabettin, *Avrupa Mektupları*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 3-4, 8.
[6] Altan Deliorman, *Mustafa Kemal Balkanlarda*, 2. basım, Bayrak Basım-Yayım-Tanıtım, İstanbul 2009.

ortasına kadar bu ülkeyle bir dizi önemli antlaşma imzalanmıştı. Atatürk ve yaptığı atılımlar, Bulgaristan'da hayranlıkla karşılanmaktaydı. Ne var ki Bulgar siyasetinde son bulmayan revizyonizm yanlısı eğilimler ve bu ülkedeki Türklere yönelik muameleler[7] iki ülke arasındaki gerilim sebepleri olarak varlığını sürdürmekteydi.[8] 1930'larda alttan alta gelişen gerilim 1934'te âdeta kreşendo yapmıştı.[9] Bulgaristan'da faaliyet gösteren Trakya Komitesi'nin[10] Türkiye aleyhine yayılmacı emelleri körükleyen tutumunun yanısıra aynı sene Bulgaristan'da bir hükümet değişikliği de yaşanmış, iktidara totaliter eğilimli ve revizyonist ülkelerle yakınlaşma taraftarı bir parti gelmişti.[11] Türkiye izleyeceği siyasetle Bulgaristan'ı frenlemeyi becerecekse de, o sene tırmanan gerilim çeşitli yayınlara ve resmî raporlara vesile olmuştur. Hiç kuşkusuz bu yayın ve raporların üçünün de aynı yılda kaleme alınması, bu gerilime ilişkindir.

Trakya'nın Türkiye'den ayrılmaması için önemli mücadeleler vermiş, Trakya-Paşaeli Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almış eski İttihatçı yeni CHP'li politikacı Edirne Milletvekili M. Şeref Aykut Bulgaristan'daki gelişmelere tepkisini *Bulgarlar ve Bulgar Devleti*[12] adlı kitabıyla ortaya koyarken, Trakya Umumi Müfettişi İbrahim Tali Öngören, hazırladığı raporda Edirne'ye yönelik yayılmacı Bulgar propagandasına dikkat

---

[7] Ayrıntılı bilgi için bkz. Bilal N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, 3. basım, Bilgi Yayınevi, Ankara 2012, s. 155-182.

[8] Hüseyin Avni Bıçaklı, *Türkiye Bulgaristan İlişkileri (1878-2008)*, İmge Kitabevi, Ankara 2016, s. 121-148.

[9] Gerilimdeki artış İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın Ocak 1935'te düzenlediği bir basın toplantısındaki sözlerinde de yansımasını bulmuştur: "Balkanlarda Romanya, Yugoslavya müttefiklerimizdir. Bulgaristan'a karşı vaziyetimiz hasmâne değildir. Fakat bu memleket bizim gösterdiğimiz dostluğa karşı iyi karşılık göstermiyor. Bu sebeple Trakya'yı kuvvetlendirmek mecburiyetindeyiz. Trakya bizim için hem İstanbul hem Boğazlar meselesi demektir. Trakya, İstanbul, Boğazlar bizim elimizde olmazsa Türkiye bir Afgan gibi bir şey olur. Trakya'yı takviye için burasını iskân edeceğiz. On senede buraya en aşağı beş yüz bin nüfus yerleştireceğiz. Burasını indelhace kendi kendini müdafaa edebilir bir hale getireceğiz. Bulgaristan'ın sekiz kolordusu varsa biz de Trakya'da sekiz kolordu bulunduracağız. Dokuz kolordusu olursa kuvvetimizi dokuz kolorduya çıkaracağız." Kaya'nın açıklamaları için bkz. Asım Us, *Atatürk, İnönü, İkinci Dünya Harbi ve Demokrasi Rejimine Giriş Hatıraları (1930-1950)*, Vakit Matbaası, İstanbul 1966, s. 93.

[10] Trakya Komitesi'nin faaliyetleri Türkiye tarafından yakından izleniyordu. Türkiye'nin Bulgaristan'daki Türklere ve Türkiye'ye karşı tutumu hakkında Devlet Arşivlerinde belgeler bulunmaktadır. Örn. bkz. BCA 030.10.0.0.242.633.1.11; BCA 030.10.0.0.241.631.32.11; BCA 030.10.0.0.242.633.10.

[11] *Age.*, s. 153. Bu hükümetin başa gelmesine kadar olan dönemde Bulgaristan, Trakya Komitesi gibi aşırı grupların faaliyetlerine Türkiye'nin talebiyle set çekmeye çalışmıştı; ancak yeni hükümet bu konuda oldukça kayıtsız bir tutum içine girmiş, Türkler üzerindeki baskıyı da arttırmıştı. Bkz. Dilek Barlas ve Yonca Köksal, "Turkey's Foreign Policy Towards Bulgaria and Turkish Minority (1923-1934)", *Southeast European and Black Sea Studies*, (14:2), 2014, s. 187-189.

[12] Mehmet Şeref Aykut, *Bulgarlar ve Bulgar Devleti*, Ayhan Tunca (yay. haz.), Ege Basım, Edirne, 2017.

çekmişti.[13] Bu sene yayımlanan ve çalışmamızın da konusunu oluşturan diğer eser, Bulgar siyasetini ve Bulgaristan'da görülen yayılmacı emelleri tarihsel bir perspektifle ele alan, Anadolu Ajansı Balkan Temsilcisi olup bu görev çerçevesinde Sofya'da üç sene kalan Ali Naci Karacan'ın *Ya Hürriyet Ya Ölüm*'üydü. Araştırmamız sırasında biraz da hayretle gördük ki, Türk-Bulgar İlişkilerini ele alan çalışmalarda dahi 1934'te resmî görevi olan kişilerin yayın ve raporlarında görülen bu yoğunlaşmaya dikkat çekilmemiştir. Ali Naci Karacan'ın yazdığı kitapsa âdeta tümden unutulmuş gibidir. Oysa Karacan tam da böyle bir araştırma misyonuyla bu göreve 1931'de atanmış, 1935'e kadar da bu görevi sürdürmüştü.[14]

Ali Naci Karacan genç yaşta gazeteciliğe başlamış, Milli Mücadele'ye yazılarıyla destek vermişti. Cumhuriyet'in kurulması sürecinde ve sonrasında Akşam gazetesinde Mustafa Kemal'e taraftar tutumundan ötürü muhalif İstanbul basını tarafından Falih Rıfkı, Kazım Şinasi, Necmettin Sadık gibi isimlerle birlikte "Mustafa Kemal'in prensleri" şeklinde anılmaya başlamıştı.[15] Mustafa Kemal'in güven duyduğu gözde gazeteci, 1931'de beklemediği bir teklifle karşı karşıya kalmıştı: Anadolu Ajansı Balkan Temsilciliği. Karacan'ın bu görevi nasıl aldığına dair bilgileri, Sadun Tanju'nun yaptığı biyografi mahiyetindeki çalışmadan öğreniyoruz. Karacan ve dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya dönemin ünlü lokantası Karpiç'te otururlarken Kaya deneyimli gazeteciye dönerek "Sofya'ya gidiyormuşsun" demiş, Karacan da bu vazifeye atandığını yeni öğrendiği için Kaya'nın her şeyden haberi olduğuna dair muhatabına espri yapmıştı. Ancak İçişleri Bakanı konuşmaları sırasında Karacan'ın görevinin mahiyetini tam bilmediğini anlamış ve şöyle demişti: "Bak Naci. Önce şunu bil. Görevi vermek Muvaffak Bey'in[16] aklına gelmiş bir iş değildir. Ona telkinde bulunuldu. (...) Hükümet bu günlerde Balkan politikasına ağırlık verdi, sen de görüyorsun. Bir Balkan Birliği sağlamak istiyoruz. Atina'da, burada toplantılar yapılıyor. Başarılabilirse, Gazi'nin eseri olacak. Son derece önem veriyor bu Birliğe."[17] Kaya, bu göreve niçin seçildiğini de Karacan'a açıklamıştı: "Sen tecrübeli bir gazetecisin. Sempatiksin. Girginsin. Kolay dost ediniyorsun. Gittiğin yerlerde iyi haber kaynakları bulabilecek kabiliyettesin. Yapacağın işi sefaretlerimiz, diğer haberalma servislerimiz yapamazlar.

[13] *Trakya Raporu (1934): Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey'in Gözünden 1930'lu Yıllarda Trakya*, Murat Burgaç (yay. haz.), Kaynak Yayınları, İstanbul 2017.
[14] Sadun Tanju, *Doludizgin & Milliyet'in Kurucusu Ali Naci Karacan: Bir Gazetecinin Hayatı*, 3. basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 63-71.
[15] *Age.*, s. 14-23.
[16] Muvaffak Menemencioğlu, Anadolu Ajansı Genel Müdürü.
[17] *Age.*, s. 59-60.

Bambaşka bir hizmet bekleniyor senden ve sen yapabilirsin."[18] Görüldüğü gibi Karacan'dan beklenen farklı bir yoldan istihbarat toplamak ve Balkan siyaseti hakkında Ankara'ya bilgi aktarmaktır.

Karacan gerçekten de Bulgaristan'da iyi bağlantılar kurmak konusunda başarılı olmuş, peşine takılan istihbarat görevlilerine aldırmadan işini yapmaya çalışmıştı. Oradaki Türklerle yakından ilgilenmekteydi; öyle ki onun hareketliliği arttıkça Bulgar gizli servisinin de hareketliliği artmıştı. Nihayet Türk Büyükelçisi Tevfik Kâmil Bey'e, Ali Naci Bey'in Türk cemaatinin arasına o kadar sık karışmaması yönünde uyarı bile gelmişti. 1933'te Razgrad'daki Türk mezarlığının yerle bir edilmesi Bulgaristan'daki Türk cemaatinin önemli isimlerinden Celilof tarafından haber verilince Ali Naci ilk trenle bölgeye gitmişti. Yapılanları fotoğraflamış Türkiye'ye bildirmişti. Olayın Türkiye'de duyulması üniversite gençliğini de ayaklandırmış, gösteriler olmuştu. Bunun üzerine Ali Naci Bey Başbakanlığa çağrılmış ve vahim bir olaya sebep olduğu kendisine bildirilmişti. Başbakan Muşanov eğer bir tekzip yayınlanmazsa aralarındaki dostluğa rağmen Türk hükümetinden kendisinin Sofya'dan alınmasını isteyeceğini de ona ihtar etmişti. Ancak Ali Naci, gözleriyle gördüğü olayı yalanlamaktansa geri dönmeyi tercih edeceğini belirtmişti. Nitekim görüşmeden sonra elindeki belgeleri korumayı başararak Türkiye'ye dönmüş ve hükümeti ayrıntılı olarak bilgilendirmişti. Türkiye'nin sert tepkisi karşısında Bulgaristan yumuşak bir tutum takınmak zorunda kalmış, hattâ Ali Naci'nin görevine dönebileceğini de belirtmişti; ancak artık kendisinin Sofya'da çalışması uygun olmayacağı için temsilcilik merkezi Bükreş'e kaydırılmıştı. Karacan, buradan nihai olarak Türkiye'ye dönecektir.[19]

Karacan'ın 1934'te yayımlanan kitabı *Ya Hürriyet Ya Ölüm*, işte böyle bir atmosferde kaleme alınmıştır. Kitabın adı Makedonya'yı Bulgaristan'a bağlamak amacıyla kurulan Makedonya Dâhili İhtilal Komitası'na[20] katılan komitacıların yeminlerinden ilhamla verilmiştir. Kitapta Osmanlı'nın parçalanma sürecinden başlayarak Bulgar siyaseti incelenmektedir. Bu incelemede iki önemli hususun ele alınmaya çalışıldığı söylenebilir. Birincisi, Balkanların Osmanlı'dan kopuş sürecinde Bulgar milliyetçilerinin faaliyetlerini ve Osmanlı yönetiminin bunları önlemedeki kusurlarını ortaya koymak, ayrıca o sırada Bulgar siyasetinde bu çizgi üzerinden hâlâ devam eden yayılmacı grupların eylemleri karşısında değerlendirmelerde bulunarak hem Türk kamuoyunu bilgilendirmek hem de Bulgaristan'a uyarılarda bulunmaktır. İkinci husus, 1920'lerdeki Bulgar yönetiminin

[18] *Age.*, s. 60.
[19] *Age.*, s. 63-71.
[20] 1893'te kurulan İç Makedon Devrimci Örgütü.

analizidir. İlgili kısımda görüleceği üzere, Cumhuriyet öncesi dönemdeki "örnek alma" yaklaşımının aksine, bilhassa Stamboliyski idaresi neredeyse tamamen Türk Devrimi'nin antitezi mahiyetinde, bir cehalet diktatörlüğü olarak ele alınmıştır. Stamboliyski sonrası dönemdeki Bulgaristan da gene Türkiye'nin tam aksine, komitacılığın devam etmesinden ötürü siyasi cinayetler, farklı gruplar arasındaki sürtüşmeler ve dolayısıyla siyasi istikrarsızlığın hüküm sürdüğü kötü bir örnek olarak resmedilmiştir. Dolayısıyla okuyucu, Bulgaristan'ın tersyüz edilmiş halinde adeta modern Türkiye'yi görüyor gibidir.

Buradan hareketle biz de Karacan'ın kitabını söz konusu iki eksen üzerinden inceleyeceğiz. İlk olarak yazarın başlangıcından 1930'lara Bulgar milliyetçiliğini ve onun Osmanlı ve Türkiye aleyhine taşıdığı genişleme emellerini nasıl ele aldığı açıklanacak, diğer başlık altında da Stamboliyski dönemi ağırlıklı olmak üzere Bulgaristan'daki devlet idaresinin nasıl yorumlandığı üzerinde durulacaktır.[21]

Bulgar Milliyetçiliğinin Gelişimi ve Emelleri

1930'larda yeniden canlılık gösteren Bulgar yayılmacı milliyetçiliğini açıklamak adına, Karacan,[22] Osmanlı döneminde bu milliyetçiliğin nasıl doğduğunu, Osmanlı'nın Balkanları/Rumeli'yi kaybındaki rolünü uzun uzun irdelemiştir. Konuyla ilgili okuduğu anlaşılan kimi kaynakların yanısıra, kendisinin verdiği bilgiye göre, Bulgaristan'da bulunduğu sırada eline geçen vesikalardan da yararlanarak bu kitabı yazmıştır.

Karacan eserinin hemen başında Rumeli'nin kaybının sorumlularını işaret eder: II. Abdülhamid ve İttihat ve Terakki. Görece genç kuşaktan olan[23] Karacan'ın İttihatçılıkla bir bağlantısı olmadığı için, eski İttihatçı Şeref Aykut'un aksine onları da yeri geldikçe sertçe eleştirecektir.

---

[21] Burada hemen belirtmek isteriz ki Karacan'ın Bulgar ve milliyetçiliği ve siyaseti hakkındaki bilgi ve değerlendirmelerinin tarihsel gerçekliğe tam olarak uygun düşüp düşmediği bu çalışmanın kapsamı dışındadır.

[22] Ali Naci [Karacan], *Ya Hürriyet Ya Ölüm*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul 1934. Kitap dışı bir kaynağa atıfta bulunulmadığı sürece verilen bilgiler bu kitaptan alınmıştır. Bu sebeple tekrar tekrar referans verilmeyecektir.

[23] İttihatçı Muhittin Birgen, Milli Mücadele sırasında İttihatçılara yönelik tavırları üç grupta ele alır. Birinci gruptakiler bir mevki peşinde koşup bunu İttihatçıların engelleyeceğinden çekindiği için onlara hücum eden kişilerden oluşmaktaydı. İkinci gruptakiler Hürriyet ve İtilafçılığa yahut Kâmil Paşacılığa ve İngiliz muhipliğine karışmış ve şimdi ülkeye geri dönmüş olan kişilerden meydana geliyordu. Üçüncü gruptakilerse "samimi bir kanaatle İttihatçıyı sevmeyen, fakat iyi bir nasyonalist ve Kemalist olan insanlardı. Bunlar ekseriyetle genç olan ve siyasi hayata yeni giren unsurlardı." Bkz. Muhittin Birgen, *İttihat ve Terakki'de On Sene-2: İttihat ve Terakki'nin Sonu*, Zeki Arıkan (haz.), Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s. 699. Karacan'ın da kuşak ve yaklaşım bakımından bu üçüncü grupla benzerlik gösterdiğini söyleyebiliriz.

Karacan'a göre Murat Hüdavendigârların, Yıldırımların, Fatihlerin, Yavuzların, Kanunilerin döneminde büyük uğraşılarla, savaşlarla, milyonlarca Türk'ün kanı pahasına ele geçirilen ülkeler, elli sene gibi az bir zaman zarfında Abdülhamid'in ve İttihatçıların kötü yönetimi sebebiyle kaybedilmiştir. Karacan, özellikle Abdülhamid'in yaptıklarıyla Türk milleti karşısındaki suçunun Vahdeddin'den daha az olmadığını dahi ifade etmiştir.

Peki, kitapta inceleme konusu olan Bulgar milliyetçiliği nasıl başlamış, nasıl örgütlenmiş, kitleselleşmişti?

Osmanlı döneminde Rumlara verilen imtiyazdan ötürü Fener Patrikhanesi bütün Ortodoks ulusları bünyesinde barındırıyor ve yönetiyordu. Osmanlı'nın tanıdığı geniş müsaadelerle "yalnız bir ahret ocağı değil yıkılan Bizans'ın yeniden kurulmasının maske takmış bir bayraktarı" olan Patrikhane, Bulgarları da Yunanlaştırmaya çalışmıştı. Onların bu siyaseti zamanla sonuç vermiş Bulgarlar milli benliklerini tamamen kaybetmişti. Yunan olmak asil sayıldığından okumuş Bulgarlar kimliklerinden utanıyorlar, milliyetlerini inkâr ediyorlardı.[24] Artık bir Bulgar milleti mevcut değildi.

Ancak 1760 senesinde Makedonya'da bir Bulgar papaz ortaya çıkmıştı. Adı Otets Paissi'ydi.[25] Aynaroz Manastırı'nda yetişen bu adam vaktini tozlu kitap mahzenlerinde geçirmekteydi. Bir gün, gene manastırdaki kâğıtları karıştırırken vaktiyle bir Bulgar milleti ve Balkanlarda da bunların bir devleti olduğunu gösteren el yazılarına rastlamıştı. Merakı uyanan papaz, araştırmalarını derinleştirmiş ve Sirakus adlı bir papazın 1601'de yazdığı Slav milletlerinin tarihine ilişkin bir incelemesini bulmuştu. Okuduklarından çok etkilenen Paissi, içinde bulunduğu coşku haliyle Bulgar milletinin tarihini yazmaya karar vermişti. "Okudukları ile hayallerini birbirine karıştırarak" 1762'de "Bulgar Milletinin, Çarlarının, Azizlerinin Tarihçesi" adıyla ilk Bulgar tarihini yazmıştı. Bu kitabın hiçbir bilimsel değeri yoktu; ama milli hissin ilk alâmeti olması bakımından çok önemli bir yer tutuyordu. Halk arasında yayılmaya başlayan bu eser, konuya ilişkin ilgiyi arttırmıştı. Paissi, Bulgarları milletlerinden utanmamaya çağırıyor, onlara güven aşılamaya çalışıyordu. Atalarının vaktiyle kuvvetli bir Bulgar Çarlığı vücuda getirdiklerini, Slav alfabesini Kiril ve Metot adlı kişilerin icat ettiğini, Ruslara okuma yazmayı Bulgarların öğrettiğini, Şarlken'in ancak bir kulübede oturabildiği zamanlarda Bulgar çarlarının mermer saraylarının, altın kubbeli kiliselerinin olduğunu anlatıyordu. Kısa zamanda Paissi'nin arkasında

[24] Bu noktada Karacan, Türk kökenli bir kavim olan Bulgarlarla Osmanlı Türklerinin yaşadıkları arasında bir benzerlik kurmuştur. Buna göre Bulgarlar nasıl Fener Patrikhanesi'nin yönetimi altında milli benliklerini kayıp ve inkâr etmişlerse, Türkler de "Acemle Arabın yaldızına bürünerek taklitçi bir kalabalık" haline dönüşmüşlerdi.

[25] Otec Paisii (1722-1773).

Bulgar münevverleri (aydın) toplanmaya başlamıştı. Bunlar içerisinde en çok Sofroni Stoyanoff[26] dikkati çekiyordu. Sofroni, Paissi'nin fikirlerini halk arasında yaygınlaştırmaya ve bir Bulgar milliyeti fikrini halkın zihninde oluşturmaya çalışıyordu. Bir diğer önemli isim de Rus Venelini'ydi.[27] O da eski ve yeni Bulgarların Rusya ile tarihi, siyasi ve dinî münasebetlerini inceleyen bir kitap yazmak kaydıyla Bulgar milliyetçiliği fikrini Rusya'da duyuran kişi olması bakımından önemli bir yere sahipti. Bu kitap Slavlık ülküsü güden çevrelerde büyük ilgi uyandırdığı gibi Bulgarlıktan utanan Bulgarlar için de güven telkin eden bir niteliği haizdi.

Yeni bir fikir hareketiyle canlanan Bulgar münevverleri milleti uyandırmak için mektepler açmaya girişmişlerdi. Osmanlılar matbaayı doğru düzgün kullanamazken Bulgar papazlar Belgrad Devlet Matbaası'nda parasız basılmış kitaplarla Bulgarları okutmaya başlamışlardı. Bu ilk mektepler "geniş ve yüksek mânâsıyla" bilimsel öğretimden ziyade milli bilinci uyandırma amacına dayanıyorlardı. Dolayısıyla temelde Paissi, Sofroni ve Venelini'nin kitapları buralarda okutuluyordu. Milli uyanışın iyice kök saldığı bir zamanda bu kez Rilski[28] adında bir Makedonyalı münevver Gabrovo mektebinin başına geçerek birçok öncü yetiştirdiği gibi ilk Bulgar gramerini de yazmıştı. Okullar ve kitaplar aracılığıyla Bulgar milleti uyandırılıyordu. Cahil Bulgar halkı "her taraftan kitap yağmuruna tutulmuş gibiydi."

Bulgar milli benliği uyandırılınca sıra Yunanların hegemonyasından tamamen kurtulmak için bağımsız bir Bulgar din örgütünün yani eksarhlığın kurulmasına gelmişti. Bulgarlar, Osmanlı İmparatorluğu tarafından kabul edilen ve Fener Patrikhanesi'nin içtimai ve hukuki meseleleri yönetmesine imkân tanıyan, "asıl devleti ikinci plana atan" mahiyetteki imtiyazların farkındaydılar. Bu sebeple 1830'larda çeşitli kentlerden Bulgarlar kendilerine bir Bulgar piskoposu verilmesi talebinde bulunmuşlardı. Buna Osmanlı'dan daha ziyade karşı olan Patrikhanenin etkisiyle bu talepler defalarca reddedilmişti. Fakat sonunda dokuz sene süren bir mücadeleyle Bulgarlar İstanbul'da bir Bulgar kilisesi açılması için müsaade koparmayı başarmışlardı. Burada artık kendi papazlarını eğiteceklerdi. Yetişecek papazlar da elbette milliyetçi olacaklardı.

Bulgar milliyetçiliği şu üç şeyden çok iyi yararlanmıştı: Mektep, kilise ve gazete. Gene de elde edilen kazanımlar yeterli değildi. Birçok mücadeleden ve isyandan sonra devlet Bulgar meselesini ciddiye almak durumunda kalınca Bulgar politikacısı Çomakof,[29] Osmanlı yönetimine, yanlış bir

[26] Sofroni Vracanski (1739-1813).
[27] Yuriy Venelin (1802-1839).
[28] Neofit Rilski (1793-1881).
[29] Stoyan Ivanov Chomakov (1819-1893).

politikayla Bulgarları Rusların, Yunanların ya da Papa'nın kucağına atacağına, kendi bağımsız kiliselerini oluşturmalarına izin verip onları kontrol altında tutması yönünde bir öneride bulunmuştu. "Akla yakın görünen bu politika, hamakat ruhuna işlemiş Babıali idaresine mülayim gelmekte gecikmemiş" ve sözde Fener Patrikhanesi'ne bağlı fakat esasta bağımsız bir Bulgar kilisesi/eksarhanesi kurulmuştu. Bulgar Eksarhanesi de tıpkı Fener Patrikhanesi gibi "ruhani örtüye bürünmüş bir devlet teşkilâtı nüvesinden başka bir şey değildi." Bulgarlar, Çomakof'un söylediklerinin aksine vakit kaybetmeden Rusya'daki Panslavist çevrelerle münasebete girmiş ve onlara Bulgaristan'ın Balkanlarda bir Rus ileri karakolu görevi ifa edeceğini söylemek kaydıyla desteklerini temin etmişlerdi. Fransa-Prusya Savaşı'ndan sonra Rusya'nın bölgedeki siyasetini engelleyebilecek önemli bir engel kalmayınca da Ruslar harekete geçmiş, Sırpları, Karadağlıları ve Bulgarları Osmanlı'ya karşı yüreklendirmişlerdi. Bu sırada zaten Bulgarların ilk komitacıları sahneye çıkmış bulunuyordu. İşte Osmanlı'nın hatalı siyaseti sonucunda Bulgar Eksarhanesi'nin kurulmasından sadece altı sene geçtikten sonra, Rumeli'de büyük ayaklanmalar baş göstermişti. Kötü şöhretli 93 Harbi de bu sebeple meydana gelmişti. Bu savaştaki ağır mağlubiyet üzerine Bulgarlara Ayastefanos Antlaşması ile çok büyük bir ülke verilmişken İngiltere'nin araya girmesiyle bir hayli daha küçültülmüş bir Bulgaristan kurulması kabul edilmişti. Bu kadar kısa zamanda bütün hayallerine kavuşan Bulgarların sevinci, daha da az zamanda gelen kayıp karşısında yerini şiddetli bir tepkiye bırakmıştı. Dolayısıyla Osmanlı kuvvetleriyle Bulgarlar arasında, 1893'te Makedonya Dâhili İhtilal Komitası kuruluncaya kadar –Bulgarların iyi örgütlü olmayışı sebebiyle– Osmanlıların kolayca üstesinden geldikleri çok sayıda çarpışma yaşanmıştı. Bunun yanısıra birçok uydurma istatistiklerle Yunanlar, Sırplar ve Bulgarlar Makedonya'da hak iddia etmeye başlamışlardı. Nihayet 1893'te Damyan Gruef[30] ve Pere Tuşef[31] adlı iki Bulgar öğretmenin öncülüğünde Makedonya Dâhili İhtilal Komitası kurulmuştu. Bu kişiler önlerindeki en büyük engel olarak halkın devletten korkmasını görüyorlardı. Bu sebepledir ki "Türk'ün korkusunu silmek için komitanın daha kuvvetli korkusunu salarız" fikri üzerine anlaşmışlardı. Karbonari cemiyetlerine benzeyen bu gizli örgüt, üzerinde bir tabanca ve kama olduğu halde İncil'in önünde "ya hürriyet ya ölüm" diye yemin edilen bir tür merasimle üye kaydetmekteydi. İhtiyaç duydukları gelirleriyse halktan zorla topluyor, vermeyenleri ölümle tehdit ediyorlardı. Haberleşmeleri de oldukça başarılıydı, öyle ki devletin postasından daha etkin bir özel postaları vardı. Ne var ki devlet, bu olan bitenden gafildi, ör-

[30] Dame Gruev (1871-1906).
[31] Pere Toshev (1865-1912).

güt kurulduktan dört sene sonra, o da tesadüfen bir suçlu aranırken örgütün varlığı öğrenilebilmişti.

Bulgar komitacılar on sene teşkilâtlarını genişletmek ve kuvvetlendirmek için çalışmışlardı. Bu arada birçok çarpışma da olmuyor değildi. Ancak esas büyük eylemler 1903'te görülecekti. O yıl ilk olarak Selanik merkezli terör eylemleri gerçekleştirilmiş, Osmanlı Bankası dinamitlerle havaya uçurulmuştu. Bu eylemlerin yapılacağının büyük devletlerce öngörüldüğü yabancı elçiliklerin yazışmalarından anlaşılıyordu; ama Osmanlı gene gafil avlanmıştı: "Abdülhamid idaresi için, gafil avlanmak mukadderdi."

Birkaç ay sonra komita bu kez İlya Günü İsyanı için emir vermişti. İsyancılar amaçlarının sadece adaletsiz Osmanlı yönetimine karşı çıkmak olduğunu söyleyerek halkı aldatmaya çalışıyorlardı ama esas amaçları Osmanlı egemenliğini tümden yıkmaktı. Ayaklanan Bulgarların sayısı o kadar çoktu ki, âdeta Makedonya'da bir savaş ilân edilmişti. İsyan oldukça sert biçimde ve güçlükle de olsa bastırılabilmişti. "Çünkü devlet, nihayet devlet, çete de çete"ydi. Diğer yandan gürültülü ve heyecanlı haberler arayan Avrupa ve Amerika gazetelerinin muhabirleriyle, Katolik ve Ortodoks yazarları komitanın tahriplerini görmezden gelip anarşik bir hareketi en yüksek kahramanlık düzeyine yükseltiyor; Bulgar komitacıları "zavallı, masum kuzular sürüsü" gibi tanıtıyor ve "bu kuzuları", "kurdun" yani Osmanlı'nın elinden kurtarmak için "şefkatli ve insaniyetli Avrupa"yı yardıma çağırıyorlardı. Nihayet yapılan görüşmeler sonucunda bölgede en çok çıkarı olan iki devlet yani Avusturya-Macaristan ve Rusya, Morsteg'de[32] bir reform programı üzerine anlaşmışlardı. Buna göre Makedonya'daki Osmanlı Umumi Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'nın yanında biri Rus diğeri Avusturyalı iki ajan kontrol için görevlendirilirken bütün Makedonya da beş mıntıkaya ayrılarak her birinde jandarmanın ıslahatı büyük devletlerden birine mensup zabitlerin kontrolüne bırakılmıştı. Bunu kabul etmek zorunda kalan Osmanlı yönetimi, bir süre sonra büyük devletlerin yeni bir dayatmasıyla karşılaşmıştı. Makedonya'da mali ıslahat da isteniyordu. Bu, elbette adım adım Makedonya'nın koparılmasına yönelik bir hamleydi. Fakat her nasılsa bu defa Babıali'nin "bu egemenlik hakkıma tecavüzdür" diye karşı çıkacağı tutmuştu. Ancak bu da fazla uzun sürmemiş, Midilli açıklarına gönderilen donanmayla Abdülhamid'in gardı düşürülmüştü. Makedonya'nın artık Osmanlı'dan kopması an meselesiydi. Reval'deki İngiliz-Rus görüşmesi de bunu gösteriyordu. Fakat tam bu sırada Meşrutiyetçi ihtilal patlak verince, çok kısa bir süreliğine de olsa bu kopuş ertelenmişti. İttihatçılar devrimin sarhoş edici ortamı içinde, kendilerinin de örgütlenmesini örnek almış oldukları Bulgar komitacılara karşı ılımlı bir

[32] Mürzsteg.

yaklaşıma sahip bulunuyor, Fransız Devrimi'nin sloganları ve Osmanlılık şemsiyesi altında herkesi birleştirebileceklerini sanıyorlardı. Bu sırada Makedonya'da muhtar bir idarenin kurulması bile konuşulmuştu. Ancak Makedonya sorunu ne Bulgar ne Osmanlı ve hattâ ne de Makedonyalı Hıristiyanların bir meselesiydi. Bu, Rusya ve Avusturya gibi güçlerin baş aktör oldukları uluslararası bir meseleydi.

Yaşanan gelişmeler karşısında İttihatçılar, Osmanlılık ve "hürriyet, müsavat" kavramlarının muhatapları için emellerine ulaşmayı kolaylaştırıcı birer örtü olduğunu geç de olsa anlamaya başlamışlardı. Bu sefer de tam ters yönde bir politika izleyerek toplanma serbestisini ağır şartlara bağlanmış, tüm silahları toplamaya kalkışmış ve Eksarhane ve Patrikhaneye Abdülhamid zamanında verilen imtiyazları baltalamaya girişmişlerdi. Zaten İttihatçılara mesafeli duran Bulgar komitası, "bu cezri hareketler üzerine tekrar dağın yolunu tut(muş) ve 'Osmanlı Bulgar' sarp patikanın tepesinde kaybol(muştu)".

İttihatçılar komitacılara yönelik politikalarını sertleştirdikleri gibi yeterli hazırlığa sahip olmadan herkesi Osmanlılaştırmaya da kalkınca Yunan, Sırp ve Bulgarları kendilerine karşı birleştirmişlerdi. Daha önceleri Abdülhamid bunları birbirlerine karşı oynayarak zaman kazanmaya çalışıyordu –ki Karacan bunu da doğru bir siyaset olarak görmüyordu– ama İttihatçıların iyi hazırlanmadan yaptıkları cezri girişimler tümden ters tepmişti. Osmanlı'ya karşı bu birleşme nihayet Balkan savaşlarına yol açacaktı. Bu ülkelerin kendi aralarında anlaşmalara gittikleri Sırbistan'daki bir gazete tarafından yayımlandığı halde Osmanlı idaresi yeterli uyanıklığı da gösterememişti. İstihbaratı berbat durumda olan devletin on sekiz sene Filibe'de görevlendirdiği istihbarat subayı, savaş patlamadan önce her şeyi sütliman gösteren bir rapor kaleme almıştı. Zaten bu gaflet neticesidir ki Balkan savaşlarının arifesinde Rumeli'den Yemen'e 51 tabur asker gönderilmişti. Sonuçta, Osmanlılar Rumeli'yi neredeyse tamamen kaybetmişlerdi.

Karacan bu noktada Bulgarların yirmi senelik bir zaman zarfında Makedonya'da meydana getirdikleri kilise ve eğitim teşkilâtlanmalarına ilişkin bazı istatistikler paylaşmıştır. Bulgarlar üç vilayette 2.248 öğretmeni olan 1.373 okul açmış, bu okullarda 78.682 Bulgarı okutmuşlardı. Bunun yanısıra bu bölgede 1.310 papazın görev yaptığı 1.625 kilise veya ruhani daire ile 73 manastıra da sahiplerdi. Makedonya'da Türkler, diyordu Karacan, Hıristiyanlardan daha büyük bir nüfusa sahip oldukları halde bu rakamların karşısına Osmanlı Maarif Nezareti hangi rakamları çıkarabilirdi? Ve sonuç olarak şu hükmü veriyordu: "Kendisinin yapabildiğinden en az on misli olan böyle geniş bir uyandırma hareketine imkân bırakmış, kendi tebasının milli terbiyesini, yani dizginini elinden kaçırmış bir devlet, Make-

donya'nın elinden alınmasını evvelden kabul etmiş ve ona kendisi yardım ediyor demekti(r)."

Karacan'a göre Bulgar komitacılığına karşı izlenmesi gereken siyasetin örneklerini Sırplar ve Yunanlar göstermişti. Öncelikle çok sıkı asayiş kuralları uygulayıp komitacıların eylemlerine karşı ağır cezalar getirmişlerdi. Devletin gücünü kullanarak "volkanik ruh ile coşan" yerleri "tertemiz bir satranç tahtasına" çevirmeye çalışmanın yanısıra okullardan ve kiliselerden Bulgar milliyetçiliği propagandası yapan papaz ve öğretmenleri çıkarmışlardı. Bunun yerine, devlet kendi ulusal bilinç aşılama programını uygulamaya koymuştu. Dışarıdan bakınca göz korkutan Bulgar komitacılığıyla bu şekilde başa çıkılmıştı.

Sadece devletlerin aldıkları tedbirlerden değil fakat 1913 ve 1918'de yaşanan savaşlardan[33] ötürü de Bulgar komitacıları büyük darbe almış durumdaydılar. Eğer Todor Aleksandrof[34] olmasaydı belki de komita tamamen silinip gidecekti. Ama o yaratıcı kişiliğiyle meseleyi ele alıp komitayı eskisinden de korkunç bir kuvvet olma imkânına sahip kılmıştı.

Karacan bu noktadan sonra Makedonya Komitası'nın Bulgar siyasetinde oynadığı role ve Stamboliyski hükümetinin politikalarına değinmiştir ki, bu konuyu bir sonraki başlık altında ele alacağız. Ancak bu başlık altında son olarak yazarın Trakya Komitesi'nin Türkiye'yi tehdit eden faaliyetlerine yönelik değerlendirmelerinden bahsedeceğiz.

Trakya Cemiyeti ilk olarak Doğu ve Batı Trakya'dan göçen Bulgarların haklarını korumaya yönelik olarak kurulmuş, Dünya Savaşı'ndan sonra gelen muhacir dalgası üzerine onların yerleştirilmesi için tekrar aktif olarak çalışmıştı. Fakat o esnada siyasi bir renk taşımayan cemiyetin rolü ve etkisi muhacirlerin yerleşmesini müteakip azalınca cemiyete siyasi bir anlam kazandırılmak ve cemiyet bu şekilde ayakta tutulmak istenmişti. Benimsenen siyasi görüş Trakya'nın özerkliğine dayanıyordu ve aslında bu da, Batı Trakya'nın bir süre İtilaf devletleri tarafından idare edilmiş olmasından yola çıkılarak sevimli görünmek için takılmış bir maskeden ibaretti. Nitekim 1928-1929'da teşkilât içinde kapsamlı bir dönüşüm gerçekleşmiş ve Trakya'nın Bulgaristan'a ilhakını talep eden liderler başa geçmişti. Bunlar Makedonya Komitası'ndan ayrı olarak, Bulgaristan'ın öncelikli milli davasının Trakya olduğuna kamuoyunu ikna etmeye çalışıyorlardı. Daha önce çıkardıkları Trakya gazetesine ilaveten Straj (Muhafız) isimli bir gazete daha çıkarmaya başlamışlardı. Amaçları doğrultusunda propaganda yapı-

[33] Ali Naci Karacan İttihatçıları ayrıca bu savaşların ilki olan Balkan savaşlarında Edirne geri alındıktan sonra Türklerle dolu olan memleketlere (herhalde Batı Trakya'yı kast ediyor) ilerlemeyişlerinden ötürü de eleştirmiştir.

[34] Todor Aleksandrov (1881-1924).

yor, konferanslar veriyor ve okul kitaplarına Trakya fikrini sokmak için uğraşıyorlardı. Yayınlarında açıkça Türk düşmanlığını körüklüyorlardı. Üstelik faaliyetleri sadece propaganda sahasında kalmıyor, ayrıca üyelerini silahlarla donatıyorlardı.

Karacan, Türkiye ile dost ilişkiler kurmak istediğini söyleyen Bulgar yöneticilerine bu durum iletildiğinde "ehemmiyet vermeyin", "aldırmayın" diye tatminkâr olmayan cevaplar verildiğinden bahsediyor ve Trakya Cemiyeti'nin konferanslarındaki konuşmalardan örnekler getirerek "aynısını biz de yaparsak ne olur" diye soruyordu.

Anadolu Ajansı Balkan Temsilcisi'nin yazdıklarına bakıldığında Türk kamuoyunu uyandırma, Bulgar hükümetini ihtar ve Trakya Cemiyeti'ne de gözdağı verme hedeflerini güttüğü görülmektedir. Nitekim yazar, eserini şu ifadelerle bitiriyordu:

> Bulgarların bilmeleri bilhassa faydalıdır ki, eğer biz, Bulgaristanla dost olmak istiyorsak bu, asla Türk toprağının emniyeti endişesinden değildir. (...) Bulgaristanla iyi olmak istiyorsak, bu, herkesle hakikaten iyi olmak şiarını Mustafa Kemal Türkiyesi'nin ve onun çocuklarının kendilerine başlıca düstur ve şaşmaz siyaset edinmelerindendir. İşte bu kadar. Yoksa Türk topraklarının Bulgar komitacılarına lokma olabileceği devirler geçmiş amma çoktan ve hem de nasıl geçmiştir? Yakın tarih: Göz önündedir.

Cehalet Diktatörlüğünden Siyasi İstikrarsızlığa: Stambuliski'den[35] 1930'lara Bulgar Yönetimi

Stambuliski zamanında Türk-Bulgar ilişkileri olumlu bir seyir izlemiş olmasına karşın Karacan'ın Bulgar lider ve yönetimi hakkındaki kanaatleri çok olumsuzdur. Stambuliski'nin çiftçi diktatörlüğü, onun gözünde, aynı zamanda münevver ve şehirli sınıfların düşmanı bir cehalet diktatörlüğüdür. Karacan onun yönetimini kendi Kemalist ve liberal eğilimlerine tamamen zıt bir tür distopya olarak tasvir eder.

Stambuliski, savaş sırasında bozgunculuk çıkarması endişesiyle kralın emriyle hapsedilmişti. Ancak savaşın sonunda Bulgar ordusu çözülüp bazı alaylar isyan halinde Sofya'ya yürümeye kalkınca, kral, onun çiftçi üzerindeki nüfuzunu kullanması için hapishaneden çıkarılarak huzuruna getirilmesini istemişti. Ondan beklenen isyanı bastırmada yardımcı olmasıydı. Gerçekten de Radomir'de perişan vaziyetteki taburlara rastlayınca

[35] Karacan eserinde bu şekilde yazmıştır. Biz de buradan itibaren yazara sadık kalarak bu şekilde kullanacağız.

önce onlardan cepheye dönmelerini istemişti. Ancak savaş sorumlularını devirme arzusu duyan bu askerlerle karşılaşması onda iktidarı isterse eline alabileceği fikrini uyandırmış, o da bu askerlerin başına geçip bir beyanname yayımlayarak "Cumhuriyet ilân ettim. Şimdi Sofya üzerine yürüyünüz!" emrini vermişti. Ancak bu cumhuriyet sadece sözde kalmış, isyancılar, General Protekerof[36] tarafından kolayca dağıtılmıştı. Tek başına kalan Stambuliski ise, gizlenmeye mecbur olmuştu. Ne var ki müttefiklerin baskısıyla Çar Ferdinand iktidardan düşünce, Stambuliski'ye yeniden fırsat doğmuştu. İşte tam burada, Karacan'a göre en büyük yeteneği olan demagogluğu ona yardım etmişti. Halkın hoşnutsuzluğunu nutuklarıyla kanalize eden Stambuliski, "Radoslavof[37] ve Malinof[38] kabinelerinin cesetlerine basa basa" iktidarı eline almıştı.

Bundan sonra üç sene sürecek bir çiftçi diktatörlüğü kurulmuştu. Stambuliski iç politikada ne kadar sertse dış politikada da o kadar teslimiyetçi[39] ve uysaldı. İrredantist milliyetçiler olan Makedonya Komitası'na karşı vaziyet almış ve onları tepelenecek birkaç yüz eşkıya olarak nitelemişti. Neuilly Antlaşması'na karşı durmadığı gibi çiftçilerin sınıfsal birliği üzerinden Yugoslavya ile iyi ilişkiler geliştirilmesinden de yanaydı. Elbette Bulgar siyasetinde uzun süredir çok etkili olan Makedonya Komitası'na karşı takındığı bu tutum, milliyetçiler nezdinde "Sırpların adamı" olarak yaftalanmasına ve onlarla arasında "ölümle neticelenmekten başka çaresi olmayan kan düşmanlığı" doğmasına yol açacaktı.

Karacan'a göre Stambuliski kendini işçilerin Lenin'i gibi görüyordu. O da bir çiftçi enternasyonali (yeşil enternasyonal) kurmak hevesindeydi; hattâ bu amaçla Cenevre'deki işçi bürosuyla beraber çalışmak üzere Cemiyet-i Akvam'a kabulünü bile istemişti. Buna karşın onun bu fikri, küçük toprak sahibi Bulgar köylüsüne ilginç gelmediği için bir sonuç yaratmamıştı. Öyleyse Stambuliski, kendi hayallerini sadece Bulgaristan'da uygulayacaktı.

İç politikada Stambuliski, zaten var olan komita içi çekişmelere bir de köylü-kentli çatışmasını ekleyecek şekilde, şehirli sınıflar aleyhine köylü kesimin hıncını tahrik eden bir siyaset izliyordu. Stambuliski'ye göre o zamana kadar bütün kanunlar yalnız şehirlinin, burjuvanın menfaati düşünülerek yapılmıştı. Şimdi de bütün bir yönetim organizasyonu, çiftçi diktatörlüğüne uygun olacak şekilde düzenlenecekti. Bulgar diktatörü, harp felaketinden bir ölçüde de olsa sağlam çıkmış ne kadar kurum varsa hepsini

[36] Aleksandar Protogerov (1867-1928).
[37] Vasil Radoslavov (1854-1929).
[38] Aleksandar Malinov (1867-1938).
[39] Karacan, onun bu vaziyetini Damat Ferit'e benzetmişti.

yıkmaya kararlıydı. Karacan'a göre Stambuliski devri, Bulgar siyasi tarihinde cahil bir adamın milyonlardan oluşan bir sürüyü önüne katarak bütün bir memleketin temellerini nasıl yıkabileceğini göstermesi bakımından çok dikkate değer bir örnek oluşturuyordu. Peki, Stambuliski bunu nasıl yapmıştı? Karacan, Stambuliski'nin fikirlerinde tam olarak samimi olmadığını düşünüyordu. Yaptıkları iktidarda tutunabilmekle doğrudan alâkalıydı. Şöyle yazıyordu:

> Müthiş demagog, üç senelik idaresinde, tutunabilmek için, evvelâ cehli imtiyazlandırdı ve büyük yığınların gafletlerini yağlayıp ballandırarak kütleleri arkasına destek yaptı. Ortaya attığı fikirleri, inandığı bir idealin fikirleri oldukları için değil, fakat kendisini iktidarda tutacak kozlar olarak ileri sürmekte idi. Bu suretle umumî cehaleti diktatörlüğüne dayak[40] gibi kullandıktan sonra, kendisini rahatsız edecek olan bütün münevver sınıfları Roma'nın esir sınıfları ve Hind'in Paryaları menzilesine indirdi. Bu dâhilî politikanın neticeleri şunlar oldu ki memlekete ait bütün faaliyetlere durgunluk çöktü.

Karacan'a göre Stambuliski'nin müthiş bir demagog oluşu anlaşılmadan üç sene bir ülkeyi yönetebilmesi havsalaya sığacak türden bir şey değildi. O, bu sanatta o kadar ilerlemişti ki, sadece Bulgaristan değil dünya ölçeğinde bu kadar başarılı bir demagog daha önce yetişmemişti. Normalde memleket yönetecek ne eğitime ne başka özelliklere sahip olmayan bu "panayır pehlivanı", hükümet reisi olunca "gayet tabii olarak her elini sürdüğü şeyi kendi aklının seviyesine indirdi ve aklı olmadığı için en mantıkî netice olarak her şeyi altüst etti." Üstelik Stambuliski'nin el atmadığı hiçbir şey yoktu. Vergi, adalet, eğitim, polis her şeyi aydın kesime de hiç danışmaksızın kafasına göre "ıslah ediyordu." Meclis emrinde olduğundan kimse ona karşı çıkmadığı gibi çiftçiler Mussolini'nin siyah gömlekli faşistleri gibi "portakal renkli muhafızlar" diye özel bir milis gücü oluşturmuş memlekette terör estiriyorlardı. Burjuva düşmanlığı o kadar yayılmıştı ki, bir apartman ya da mağazayı Stambuliski'nin partisinden ya da dostlarından biri gözüne kestirmişse "halka faydalı" mazeretini öne sürerek ele geçiriyordu. Bütün bu yağma ve yolsuzluğa karşın, Stambuliski gene demagogluğunu kullanıyor ve "en tipik burjuvalardan daha burjuva" olduğu, zengin ve rahat yaşamak en büyük ihtirasını teşkil ettiği halde bir peygamber rolüne soyunup sahip olduğu serveti "ondan nefret eden bir vatanperver rolü oynayarak muhtaç bir dilenci tavrı içinde" gizlemeye çalışıyordu. "Benim dünya malında gözüm yok! Benim malım mülküm ahlâk ve fazilettir. Benim emval ve emlâkim bu dünyaya ait şeyler değildir!" diyordu.

[40] Dayanak olmalı.

Buna mukabil bilhassa şehirli sınıfları ve muhalif siyasi liderlerin çoğu avukat olduğundan avukatları hedef tahtasına oturtmuştu. "Avukatlık mı? Bırakın şu mülevves[41] mesleği!" diyerek onlara hücum ediyordu. Nasıl kooperatifler zamanla tüccarların yerini alacaksa ilmin yayılması da avukatlık mesleğini nasıl olsa ortadan kaldıracaktı. Hekimlik de bürokrasi de üretici olmayan tüm sınıflar da ortadan kalkacaktı. Halka izlediği siyaseti anlatırken de tabirlerini daima "köyden, çiftten, inekten, keçiden" seçiyor, bu tür nutuklarla halkı zaman zaman güldürmeye de kalkışıyor; "herhangi bir devlet meselesini en müstehcen tabirlerle anlatmaktan çekinm(iyordu)."

Gerçi meclisin denetimi ondaydı ama gene de bir mebus ya da belediye başkanı mı seçilecekti? Seçmenlere öğüdü şuydu:

> Eğer birisini belediye reisi yahut vilâyet meclisi azası yahut ta mebus seçmek istiyorsanız çok mühim bir noktaya dikkat ediniz. O herifin evinin içinde olan biteni bir kere göz önüne getiriniz. Anlayınız bakalım, evinin içinde hükmü geçiyor mu? Tavuğunun omzuna sıçramasına, başına pislemesini, horozun arkasına binmesine müsaade ediyor mu, etmiyor mu?

Bu tarz politikacılıkla 1923'e gelindiğinde Bulgaristan "tam bir anarşi, bir intikamlar, kinler, cinayetlere elverişli tahrik ve tehyiçler" içinde Balkan barışını tehdit eden karmakarışık bir ülke haline gelmişti. İktidardan düşmemek için Bolşevik Rusya'dan destek almaya çalışması da içerideki milliyetçileri kızdırmış sonunda bir grup subay ihtilal örgütleyerek onu devirmeye karar vermişti. Hareketin başında General Volkof[42] ve politikacı Tsankof[43] vardı. Stambuliski çiftçi kitlenin kendisini koruyacağını, zamanında nüfuz ve servet kazananların ona destek çıkacağını ummuş ama yanılmıştı. Sonunda hükümet darbesi başarıya ulaşmış, Stambuliski gizlenmeye çalışmasına rağmen yakalanmıştı. Nihayet kimi iddiaya göre halkın linç etmesi fakat Karacan'ın duyumuna göre Makedonya Komitası'na bağlı askerlerin saldırısı sonucunda ölmüştü.

Stambuliski'nin öldürülmesinden ve ihtilal yönetiminin kurulmasından sonra da Bulgaristan istikrara kavuşamamıştı. Komita içindeki ilhakçı-muhtariyetçi kavgası ve her iki cereyandan liderlerin tek şef olma arzusu Bulgar siyasetini zehirliyordu. Sözüm ona var olan demokraside de partiler komitanın suyuna gitmeye, bu sebeple işlediği cinayetlere göz yummaya ve böylece ondan destek alarak iktidara gelmeye çalışıyorlardı.

---

[41] Pis, kirli.

[42] Ivan Valkov (1875-1962).

[43] Aleksandar Tsankov (1879-1959).

Karacan anlatımın bu kısmında Osmanlı dönemi ve İttihatçıların iktidarına yönelik birtakım hatırlatmalarda bulunur. Türkiye'nin aksine komitacı çekişmesi ve dış siyasetteki belirsizlik Bulgaristan'ı hâlâ istikrarsızlaştırmaya devam ediyordu. Türkiye'deyse bu dönem kapanmıştı. Dolayısıyla Bulgaristan, bu yönüyle de Türkiye'ye zıtlık oluşturuyordu.

Bulgaristan'da âdeta devletten ziyade komitanın varlığı söz konusuydu. Şef olmak isteyen komitacıların kavgası ve işlenen cinayetler Bulgar politikasını şekillendiriyordu. Bu fırsattan istifade, tıpkı Çarlık dönemindeki gibi hareket eden Bolşevik Rusya da Bulgaristan'da etkisini arttırmaya çalışıyordu. Aşırı milliyetçi Çankof[44] iktidarında bile Bulgar şehirleri komünistleşiyordu. Kuşkusuz bu vaziyet de içeride müthiş bir kavgaya sebebiyet veriyordu.

1930'lara gelindiğinde Bulgar siyasetinde siyasi cinayetler birbirini takip etmeye devam etmişti. Rakiplerini silahla eleyenlerin kendileri de aynı yolla eleniyordu. Komitacılar Protegerof[45] yanlıları ve Mihailof[46] yanlıları olarak bölünmüştü. Bu kavganın sonucunda 3 yıla yakın bir zaman zarfında 193 Bulgar aydını öldürülmüştü.

Karacan'ın anlatımına göre, diktatörlük, işlemeyen bir demokrasi, ölümcül parti çekişmeleri, komitacılık, belirsiz ve komşularını tedirgin eden dış siyaset Bulgaristan'ın bu döneminin özetiydi.

Sonuç

Ali Naci Karacan, hem Atatürk'ün Bulgar ve Balkan siyasetine duyduğu ilginin, hem Sofya merkezli olarak yaptığı Anadolu Ajansı Balkan Temsilciliği görevinin hem de Bulgaristan'da Trakya'ya yönelik yayılmacı emeller besleyen bir cemiyetin artan etkinliğinin sonucu olarak Bulgar siyasetine, özellikle de Bulgar milliyetçiliğinin gelişimine yönelik bir kitap kaleme almıştı. Bu kitapta hem Bulgar milliyetçiliğiyle Osmanlı'nın başa çıkmakta gösterdiği zaaflar hem de izlenmesi gereken doğru yöntem gösterilmişti. Türkiye'nin kararlı duruşunu gösterme amacı güttüğü açık olan bu çalışma, Şeref Aykut'un aynı sene aynı konuda yayımladığı eseri ve Trakya Umumi Müfettişi'nin gene aynı sene kaleme aldığı raporla birlikte düşünüldüğünde, Türkiye'nin konu üzerinde dikkatle durduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Karacan, Bulgaristan'dan ayrıldığı sırada henüz faşist eğilimli yeni hükümet başa gelmediği halde Bulgar siyasetinin çalkantılı ve belirsiz yönünü kavradığından, Bulgar hükümetinin verdiği güvencelere dayanıl-

[44] Karacan Tsankov'un isminin yazımında bir istikrar tutturmamıştır. Bir yerde Tsankof bir yerde Çankof der.

[45] Daha önce bahsi geçen General Aleksandar Protogerov.

[46] Ivan Mihailov (1896-1990).

maması gerektiğini işaret etmekteydi ki kısa süre sonra gelecek yeni hükümetin icraatları düşünüldüğünde bunun öngörülü bir yargı olduğu çok açıktır.

Doğrudan Bulgar milliyetçiliğiyle ilgili olmasa da Karacan, dönemin Bulgar yönetimini de Stamboliski ekseninde ele almıştır. Osmanlı son döneminde Bulgar/Balkan modernleşmesinin rol model olarak değerlendirilişinin aksine, bu defa Bulgaristan Türkiye'nin gerisinde kalmış bir ülke olarak tasvir edilmiştir. Stambuliski yönetimi altında Türkiye'deki yönetimin tersyüz edilmiş bir versiyonu olan bir cehalet diktatörlüğü kurulmuş, aydın kesim ve şehirli sınıflar hedef tahtasına oturtulmuş, Bulgaristan'ın Dünya Savaşı'ndan kurtarabildiği kurumlar dahi tahrip edilmiştir. Sonrasında ise gene Türkiye'dekinin aksine komitacıların etkisinden kurtulamayan Bulgar siyaseti kaos içinde, belirsiz bir görünüm arz etmiştir. Karacan'ın değerlendirmelerinde, elbette İstiklal Harbi'nde elde edilen zaferle özgüveni tazelenmiş bir Kemalist gazetecinin bakış açısını görmek mümkündür. Onun aydınlara ve şehirli sınıflara yönelik Bulgar siyasetine dair acı eleştirileri de, Türk devriminin dayandığı toplumsal grupları göstermesi bakımından dikkate değerdir. Denebilir ki Karacan, Türk Devrimi'nin ve onun dünya görüşünün merceğinden, hem Osmanlı hem de Bulgar siyasetini de tasvir etmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

TC Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (Cumhuriyet Arşivi)

BCA 030.10.0.0.242.633.1.11.

BCA 030.10.0.0.241.631.32.11.

BCA 030.10.0.0.242.633.10.

Kitaplar ve Makaleler

Arnaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2007.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Suyu Arayan Adam*, 8. basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.

Aykut, Mehmet Şeref, *Bulgarlar ve Bulgar Devleti*, Ayhan Tunca (yay. haz.), Ege Basım, Edirne, 2017.

Barlas, Dilek ve Yonca Köksal, "Turkey's Foreign Policy Towards Bulgaria and Turkish Minority (1923-1934)", *Southeast European and Black Sea Studies*, (14:2), 2014, s. 175-195.

Bıçaklı, Hüseyin Avni, *Türkiye Bulgaristan İlişkileri (1878-2008)*, İmge Kitabevi, Ankara, 2016.

Birgen, Muhittin, *İttihat ve Terakki'de On Sene-2: İttihat ve Terakki'nin Sonu*, Zeki Arıkan (haz.), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.

Cenap Şahabettin, *Avrupa Mektupları*, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

Deliorman, Altan, *Mustafa Kemal Balkanlarda*, 2. basım, Bayrak Basım-Yayım-Tanıtım, İstanbul, 2009.

[Karacan], Ali Naci, *Ya Hürriyet Ya Ölüm*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1934.

Ömer Seyfettin, *Bütün Eserleri*, Nazım Hikmet Polat (haz.), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2016.

Şimşir, Bilal N., *Bulgaristan Türkleri*, 3. basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2012.

Tanju, Sadun, *Doludizgin & Milliyet'in Kurucusu Ali Naci Karacan: Bir Gazetecinin Hayatı*, 3. basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.

Trakya Raporu (1934): Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey'in Gözünden 1930'lu Yıllarda Trakya, Murat Burgaç (yay. haz.), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2017.

Us, Asım, *Atatürk, İnönü, İkinci Dünya Harbi ve Demokrasi Rejimine Giriş Hatıraları (1930-1950)*, Vakit Matbaası, İstanbul, 1966.

ROMANYA'DA TÜRKÇE MATBUATIN GELİŞİMİ VE "TÜRK BİRLİĞİ" GAZETESİ (1930-1939)*

Ömer Bedir**

GİRİŞ

Osmanlı'da İstanbul'un Türk basınının merkezi olduğu, burada basılan gazetelerin imparatorluğun diğer bölgelerine çeşitli vasıtalarla ulaştırıldığı ve taşrada matbuatın pek gelişme göstermediği bilinmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olduğu dönemde Dobruca'da[1] da benzer şekilde yerel bir Türkçe matbuatın gelişmediği; dönemin ulaşım koşulları dikkate alındığında İstanbul'da basılan gazetelerin günler, bazen haftalar sonra Dobruca'daki kasaba ve köylerdeki okurların eline geçtiği görülmektedir. Ayrıca Dobruca'da, Osmanlıca harflerle basım yapabilen matbaa bulunmaması ve söz konusu dönemde okuma-yazma bilenlerin oranının düşüklüğü dikkate

* "Romanya'da Türkçe Matbuat: Türk Birliği Gazetesi (1930-1939)" adlı yayımlanmamış doktora tezi çalışmasından derlenmiştir.

** Araştırmacı-yazar ve çevirmen.

[1] Dobruca, bugün bir kısmı Romanya bir kısmı ise Bulgaristan sınırları içinde kalan bölgenin adıdır. Bkz. Kemal Karpat, "Dobruca", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9, İstanbul, 1994, s. 483.; Gerek Osmanlı dönemine ait gerekse Osmanlı öncesi döneme ait Türkçe yer adları ve tarihi yapılar Dobruca bölgesinde hâlâ varlığını korumaktadır. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Osmanlı Kartografya Kaynaklarında Dobruca (Dobrogea in Izvoare Cartografice Otomane), ed. Virgil Coman, Ahmet Yenikale, Etnologica, Bükreş, 2015.; 1878 yılında Türklerin Dobruca'dan göç ederek boşalttıkları köylerin isimleri için bkz. Müstecip Ülküsal, Dobruca ve Türkler, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2. basım, Ankara, 1987, s. 40.

alındığında bahse konu bölgede Türkçe matbuatın gelişememesinin sebepleri daha iyi anlaşılabilmektedir.

Bununla birlikte, Romanya'ya firar eden Jön Türklerin yürüttükleri basın-yayın faaliyetleri, 93 Harbi sonrasında Romanya sınırları içinde azınlık durumuna düşen Osmanlı tebası Türklerin kültürlerini ve kimliklerini koruma ihtiyacı hissetmeleri ve Dobruca'daki Türk aydınların yetiştiği başlıca eğitim kurumu olan Mecidiye Müslüman Semineri, zaman içinde Romanya'da yerel nitelikli bir Türkçe matbuatın gelişmesinde etkili olmuştur.

ROMANYA'DA TÜRKÇE MATBUATIN GELİŞİMİNDE JÖN TÜRKLERİN VE İBRAHİM TEMO'NUN ROLÜ

Romanya'da yerel nitelikli Türkçe matbuatın gelişimi özellikle II. Meşrutiyet'in ilânından sonra ivme kazanmış olmakla birlikte buradaki Türkçe matbuatın doğuşunda muhalif Jön Türk hareketi ve özellikle de İbrahim Temo[2] başat rol oynamıştır.

İstibdat rejimine karşı gizli bir örgüt olarak kurulan İttihat ve Terakki,[3] örgütlenme ve propaganda faaliyetlerinde zaman içinde tecrübe kazanmıştır. İttihat ve Terakki üyeleri bir yandan kulüp, ocak ve okullarda örgütlenirken, diğer yandan düşünce ve fikirlerini geniş kitlelere yaymak ve taraftar toplamak için gazeteler, dergiler ve broşürler çıkarmışlardır. İttihatçılar, bu yayın organlarını daha ziyade Osmanlı'nın nüfuzunun kuvvetli olmadığı yerlerde ve yabancı ülkelerde çıkarmak durumunda kalmışlardır.

Kendisini İttihat ve Terakki'nin "ilk müessisi"[4] olarak tanımlayan İbrahim Temo, dönemin atmosferini aşağıdaki şekilde tasvir etmektedir:

> ... Vaziyeti yanık yürekle gören ve hisseden münevver ve hamiyetli Osmanlılar uyanmaya ve kımıldamaya başladıkları sıralarda, evvela matbuatla, gazete ve eserlerle, tıbbi ve askerî ali mektepler açarak milleti ikaz etmeğe ve dâhili vatanda yaptıkları propagandalarla muvaffak olamayanların bir kısmı da, Abdülaziz'in saltanatı devrinde Avrupa'nın medeni merkezlerine kaçarak kalemle hizmet etmeye başlamışlardı.[5]

---

[2] Temo'nun hayatıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. M. Şükrü Hanioğlu, "İbrahim Temo", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 21, İstanbul, 1994, s. 355-356.

[3] Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin temelleri 2 Haziran 1889 tarihinde dört Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahane öğrencisi tarafından atıldı. İbrahim Temo'nun öncülüğünde Abdullah Cevdet, İshak Sükûti ve Mehmed Reşid İttihad-i Osmani adında bir cemiyet kurdular. Cemiyetin adı daha sonra Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak değiştirilmiştir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, İstanbul, 2014.

[4] İbrahim Temo, *İttihat ve Terakki Anılarım, Atatürk'ü N'için Severim?*, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2013, s. 13.

[5] Temo, *age.*, s. 12.

Ekim 1895'teki dördüncü tutuklanmasından sonra Anadolu'ya sürgün edileceğini öğrenen Temo, diğer birçok Türk aydını gibi ülkeyi terk etmeye karar vermiştir. Ancak Temo, birçok Jön Türk'ün tercihi olan Fransa veya İsviçre yerine Romanya'ya kaçmıştır. Anılarında bu tercihini şu şekilde izah etmektedir:

> ... Türkiye ile gününde temas ve irtibatta bulunan Balkan memleketlerinden birine firarım ve Avrupa'daki fikirdaşlarla daha serbestçe muhabere etmek fikriyle vatanı terke karar verdim.[6]

Deniz yoluyla 1 Kasım 1895'te Köstence'ye varan Temo, ihtilalci ve örgütçü faaliyetlerini Romanya'da sürdürmüştür. Temo, Romanya'da sadece Jön Türklerin hürriyetçi ve milliyetçi fikirlerinin yayılmasında değil, aynı zamanda Türkçe matbuatın gelişmesinde, Türk mekteplerinde modern tarzda eğitime geçilmesinde ve Latin harflerinin benimsenmesinde önemli rol oynamıştır.

Jön Türklerin fikirlerini yaymak amacıyla Romanya'da bir gazete çıkarmayı düşünen Temo, ilk aşamada mali ve teknik zorluklarla karşılaşmıştır. Ancak Curcuva Konsolosu İzmirli Ali Şefik Bey ve tıbbiyeden arkadaşı Mustafa Ragıp'ın yardımıyla 1896 yılında "Hareket" adıyla 500 nüsha olarak bir broşür bastırmayı başarmıştır. Temo, bu broşürü gizlice İstanbul, Selanik ve Trabzon'a göndermiştir. 93 Harbi'nden itibaren II. Abdülhamid döneminde uğranılan toprak kayıplarına dikkat çeken bu broşür gerek Balkanlarda gerek diğer Jön Türk merkezlerinde büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. Söz konusu broşürü Balkanlardaki ilk önemli muhalefet hareketi olarak değerlendiren Hanioğlu, broşürün Mısır ya da Cenevre'de yeniden basılması konusunda Ahmet Rıza Bey ile yazışan Abdullah Cevdet'in 30 Mayıs 1896 tarihli mektubuna atıfta bulunmaktadır.[7]

"Hareket", Dobruca'da Türkler tarafından basılan ilk Türkçe matbuat olması bakımından önem arz etmektedir. Diğer taratan daha öncesinde Romanya'da, içerisinde Türkçe bir bölüm barındıran ilk gazete 1 Eylül 1888 tarihinde "Gazeta Dobrogei" (Dobruca Gazetesi) adıyla yayımlanmıştır. "Gazeta Dobrogei" tarafından gerçekleştirilen söz konusu ilk Türkçe yayında Latin harfleri kullanılmıştır.[8] Romanya'da ilk Türkçe yayının Türkler yerine Rumenler tarafından gerçekleştirilmesi ve söz konusu yayında Türkiye Cumhuriyeti'nde Latin harflerinin kabulünden yaklaşık 40 yıl önce Latin harflerinin kullanılmış olması dikkate değerdir.

Temo, "Hareket" broşürünün başarısından sonra düzenli bir gazete çı-

---

[6] Temo, *age.*, s. 58.

[7] M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1986, s. 200-201.

[8] *Gazeta Dobrogei*, "Miurageat" (Müracaat), 1 Eylül 1888, Sayı 1, s. 1.

karmak için çalışmalarını hızlandırmıştır. Temo Şefik Bey, Kadri Bey ve Ebulmukbil Kemal Bey'le[9] birlikte Bükreş'te bir anonim şirket kurmuş ve bu şirket aracılığıyla "Sadâ-yı Millet" (1898) adlı bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Bu arada gazeteyi Romanya'da rahatça yayımlatabilmek amacıyla yerli bir sorumlu müdür arayışına giren Temo, eski başbakanlardan Mihail Kogalniceanu'nun oğlu Vasile Kogalniceanu'yu sorumlu müdürlüğe ikna ettiğini ve bu sayede Bükreş Sefiri Kazım Bey'in engelleme çabalarına rağmen gazetenin sorunsuz şekilde çıkarılabildiğini ifade etmektedir.[10] Temo ayrıca gazete yayıncıları Kadri Bey, Şefik Bey, Ebulmukbil Bey ve İbrahim Naci'yle beraber Bükreş'e gittiklerini, Vidin'den Selanikli Midhat Şükrü (Bleda) Bey'in[11] de oraya geldiğini ve gazeteye destek olmak üzere "Bükreş Genç Türkleri" komitesi adıyla bir şube kurduklarını aktarmaktadır.

> Bükreş Genç Türkleri şubesi üyelerine, Rumenlere dokunacak yayınlarda ve harekette bulunmayarak asıl iş görebilecek Paris, Cenevre, Mısır ve sair yerlerde teşekkül eden komitelerle, şubelerle düzenli olarak temasta bulunmak ve gazeteyi vatan dâhiline sokmak yönlerini gösterdim. Bir süre cidden çalışıldı. Elimden geldiği kadar da yardımda bulundum.[12]

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından Temo, Askerî Tıbbiye'de başladığı örgütçülük faaliyetlerine, firar ettiği Romanya'da da devam etmiş; burada Cemiyetin Balkan teşkilâtını kurmuş ve cemiyetin fikirleri doğrultusunda yayınlar yapmaya çalışmıştır. Bu suretle Temo, Romanya'daki ilk Türkçe gazetelerin çıkarılmasında ve ilk cemiyetleşme hareketlerinde öncü bir rol üstlenmiştir.[13]

Temo'nun basın alanındaki bu faaliyetleri ilerleyen dönemde Dobruca Türklerinin basının önemini kavramalarına ve basın-yayın faaliyetleri alanında tecrübe kazanmalarına zemin hazırlamıştır. Nitekim Temo'nun yakın arkadaşı ve Mecidiye Müslüman Semineri'nden de meslektaşı Mehmet

---

[9] Ebulmukbil Kemal Bey, II. Abdülhamid döneminde Matbuat Müdürü olarak görev yapmış ve basının sansüründen sorumlu olmuştur. Bkz. Burak Tuncer, "*Harf hatası resmi gazete kapattırdı*", 15 Eylül 2008, www.hurriyet.com.tr/amp/harf-hatasi-resmi-gazete-kapattirdi-9905373
Temo anılarında, Romanya'daki faaliyetlerine son vermesi amacıyla Ebulmukbil Kemal Bey'in kendisine 31 Ekim 1898 tarihli bir mektup yazdığını belirtmektedir. Bkz. İbrahim Temo, *İttihat ve Terakki Anılarım, Atatürk'ü N'için Severim?*, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2013, s. 114-122.

[10] Temo, *age*., s. 109-111.

[11] Mithat Şükrü Bleda, 1897 yılında İttihat ve Terakki'nin Cenevre Şubesi'nin kurucuları arasında yer almış, ayrıca İttihat ve Terakki'nin Kâtibi Umumiliği (Genel Sekreter) görevinde bulunmuştur. Bkz. www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html

[12] İbrahim Temo, *İttihat ve Terakki Anılarım, Atatürk'ü N'için Severim?*, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2013, s. 111.

[13] Bilgin Çelik, "Romanya'da Bir Jön Türk: İbrahim (Ethem) Temo ve Romanya'daki Faaliyetleri", *History Studies, International Journal of History*, Cilt 2, Sayı 2, Ankara, 2010, s. 366-367.

Niyazi ileriki dönemlerde Dobruca Türk matbuatının gelişmesinde önemli rol oynayacaktır.

Öte yandan, Jön Türklerin çıkardıkları gazeteler Dobruca'da Osmanlıca hurufatla basım yapabilen matbaaya duyulan ihtiyacı da ortaya koymuştur. Nitekim Dobruca'da Osmanlıca harflerle basım yapabilen ilk matbaa olan Işık matbaası Temo'nun teşvikiyle 1914 yılında Mecidiye'de kurulmuştur.[14] Bu tarihe kadar bölgede çıkarılan gazeteler ya Bulgaristan tarafındaki Osmanlıca harflerle basım yapabilen matbaalarda veya yanlarında hurufat bulunduran özel mürettibler marifetiyle Rumen matbaalarında basılabilmiştir.

AZINLIK KONUMUNA DÜŞEN DOBRUCA TÜRKLERİNİN MİLLÎ KİMLİK VE KÜLTÜRLERİNİ KORUMA ÇABALARI BAĞLAMINDA ROMANYA'DA TÜRKÇE MATBUATIN GELİŞİMİ

Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu dönem boyunca Dobruca bölgesinde Türkçe gazete veya mecmua çıkarıldığına ilişkin bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak, İstanbul'da yayımlanan gazetelerin diğer yerlere olduğu gibi Dobruca'ya da gönderildiği bilinmektedir.[15] Osmanlı topraklarına dâhil olduğu dönemde Dobruca'daki Türklerin İstanbul'da basılan Türkçe gazeteleri ve muhalif Jön Türk basınını takip edebilmeleri Dobruca'da yerel bir Türkçe matbuatın gelişmesini ötelemiştir. Ayrıca, kısıtlı teknik ve mali imkânlar nedeniyle Romanya'daki Türk müteşebbislerin yerel Türkçe gazete çıkarmayı tercih etmedikleri anlaşılmaktadır. Dobruca'nın Osmanlı hâkimiyetinde olduğu dönemlerde, bölgede Osmanlıca harflerle baskı yapabilen bir matbaanın bulunmayışının da Türkçe matbuatın gelişmesinin önündeki önemli engellerden biri olduğu değerlendirilmektedir. Ancak, bu durum 93 Harbi sonrasında Dobruca'nın kaybedilmesi ve burada yaşayan Türklerin azınlık durumuna düşmeleriyle değişmeye başlayacaktır. Matbuatla ilk aşamada Jön Türklerin muhalif nitelikli basın-yayın faaliyetleriyle tanışan Romanya Türkleri, ilerleyen dönemlerde çıkardıkları Türkçe gazeteler yoluyla Romanya Türklerinin sorunları üzerine yoğunlaşmış ve Türk azınlığın millî kimlik ve kültürünün güçlendirilmesi yönünde yayınlar yapmışlardır.

---

[14] Müstecip Ülküsal, *Dobruca ve Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2. basım, Ankara, 1987, s. 173.

[15] Ülküsal, Dobruca Rumen idaresine geçtikten sonra bölgede Türkçe gazetelerin neşredilmeye başlandığını, ondan önce İstanbul'da çıkan bir, iki gazetenin Dobruca'ya ulaştırıldığını kaydetmektedir. Bkz. Ülküsal, *age*., s. 169.

93 Harbi sonrasında Dobruca'daki Müslüman Türk ahalinin bir kısmı Anadolu'ya gelmeye çalışırken, İstanbul'daki rejim muhalifleri ise fikirlerini daha rahat şekilde yayabilecekleri Avrupa ülkelerine firar ediyorlardı. Bu kapsamda, bazı Jön Türkler de Müslüman ahalisi bulunan ve İstanbul'a nispeten yakın konumda olan Romanya'nın Dobruca bölgesine kaçmayı tercih ediyorlardı. Hükümetin baskıları nedeniyle başkent İstanbul'dan kaçmak zorunda kalan İbrahim Temo da Romanya'yı tercih edenler arasındaydı. Temo önderliğindeki Jön Türkler, Balkanlarda ve Dobruca'da örgütlenmeye, fikirlerini yaymaya çalışıyorlardı. Ülküsal, Dobruca'ya gelen Jön Türklerin bölgede hürriyet fikirlerinin yayılmasına ve Türk milliyetçiliğinin hızla gelişmesine katkı sağladıklarını kaydetmektedir.

> Jön Türkler ve yürüttükleri basın faaliyetleri, Dobruca Türk çevresinde yeni bir hava oluşturmuş, yeni bir akım doğurmuştu. Münevverler, öğretmenler, gençler, ağalar ve öğrenciler bunların çevresinde toplanıyorlar, bu yeni havayı teneffüs ediyorlar, bu yeni cereyanı kuvvetlendiriyorlardı. Böylece Dobruca'daki Türkler arasında yeni bir çığır, devir açılıyordu. Bu hürriyetçilik uyanışı içinde yalnız istibdat ve zulme karşı isyan fikirleri değil, biraz da Türklük, Türkçülük, milliyet ve milliyetçilik tohumları bulunuyordu.[16]

Dobruca'daki Jön Türk hareketi, Romanya Türk toplumunun hürriyet ve milliyetçilik fikirleriyle tanışmasına ve bu fikirlerin Dobruca Türkleri arasında yayılmasına imkân tanımıştır. Ayrıca Jön Türklerin örgütlenme ve matbuat alanındaki faaliyetlerini takip eden Dobrucalı yerel aydınlar, teşkilâtlanma ve matbuatın önemini kavramış, bu alanlarda deneyim kazanmışlardır. II. Meşrutiyet'in ilânıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda görülen cemiyetleşme ve basın faaliyetlerindeki artış Dobruca'da da yaşanmıştır. Dobruca'da tesis edilmeye başlanan kültürel teşkilâtlanmalar,[17] Romanya Türklerinin millî şuurunun güçlendirilmesi, millî ideal etrafında Türk azınlığın birlik ve beraberliğinin sağlanması hususlarında önemli görevler icra etmişler ve bu hedef doğrultusunda çeşitli yayınlar çıkarmışlardır. Bu çerçevede Dobruca'da tesis edilen yerel nitelikli ilk kültürel teşkilât, İbrahim Temo'nun arkadaşı ve Mecidiye Müslüman Semineri'nde birlikte öğretmenlik yaptığı şair Mehmet Niyazi'nin öncülüğünde kurulan "Dobruca Tamîm-i Maarîf Cemiyeti" (1909) olmuştur.[18] Bu cemiyet, Türk azınlığın sorunlarıyla ilgilenmek amacıyla faaliyet göstermiş, aynı yıl çıkardığı "Dobruca Sadâsı" adlı gazeteyle de Dobruca Türklerinin eğitim, göç gibi

[16] Ülküsal, *age*., s. 164.

[17] Dobruca'da kurulan cemiyetler ve faaliyetleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ülküsal, *age*., s. 180-184.

[18] Ülküsal, *age*., s. 179.

sorunlarına eğilmiştir.[19] Mehmet Niyazi'nin kurduğu "Dobruca Tamîm-i Maarîf Cemiyeti"nden ayrı olarak gene Dobrucalı Jön Türkler tarafından 1909 yılında Pazarcık ve Silistre'de de birer "Tamîm-i Maarîf Cemiyeti" kurulmuştur.[20] Öte yandan, gelişen dernekleşme faaliyetleri kapsamında Mecidiye Müslüman Semineri hocaları ve mezunları tarafından üyelerinin sorunlarıyla ilgilenmek amacıyla 1911 yılında "Mecidiye Müslüman Semineri Mezunları Cemiyeti"nin (Asociatia Absolventilor Seminerului Musulman din Medgidia) kurulduğu görülmektedir.[21]

Bu cemiyetler, düzenledikleri konferanslar, toplantılar ve çeşitli etkinlikler yoluyla bir yandan Dobruca Türklerinin millî bilincinin güçlenmesine diğer yandan Türk azınlığın sesini duyurmak ve sorunlarına çözüm bulmak amacıyla matbuattan yararlanmaya çalışmışlardır.

Öte yandan, II. Balkan Savaşı sonunda Romanya, Güney Dobruca denilen ve Silistre ile Pazarcık sancaklarını da kapsayan bölgeyi Bulgaristan'dan alarak kendi topraklarına katmıştır. Romanya'nın 1913 yılında topraklarına kattığı Güney Dobruca'da önemli bir Türk nüfusu yaşıyordu. Bu gelişmeyle birlikte, Romanya sınırları içerisinde yaşayan Türklerin sayısı önemli oranda artmış ve Türk nüfusu Dobruca'da daha da yoğunlaşmıştır. Söz konusu gelişmeden sonra Rumen resmî istatistiklerine göre Dobruca'daki Müslüman Türk nüfusu 41.442'den 207.684'e yükselmiştir.

Romanya'da Müslüman-Türk Nüfusu[22]			
Yıl	**Türk**	**Tatar**	**Toplam**
1869	Türk-Tatar nüfusu birlikte sayılmıştır.		125.850
1878	48.784	71.146	119.930
1880	18.624	29.476	48.100
1890	13.044	29.668	42.712
1900	12.459	28.453	40.912
1912	20.092	21.350	41.442
1913	173.940	33.744	207.684
1930	150.773	22.092	172.865

[19] Ülküsal, *age.*, s. 179-180.
[20] Ülküsal, *age.*, s. 181.
[21] Ülküsal, *age.*, s. 179-180.
[22] 11868-1869 yıllarında Mithat Paşa'nın yaptırdığı sayıma göre Dobruca'da 125.850 Müslüman nüfusu vardı. Bkz. Mehmet Naci Önal, "Romanya Türklerine Bakış", *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul, 1994, s. 180.

Türk nüfusunun Dobruca'da daha da yoğunlaşmasıyla birlikte bir yandan burada yaşayan Türk toplumunun millî kimlik ve benliğini korumaya yönelik çabalarında, diğer yandan Türklere yönelik yayın yapan gazetelerin sayısında artış görülecektir. Nitekim 1878-1913 yılları arasında Romanya'da Türklere yönelik yayın yapan gazete sayısının 10 olduğu, buna mukabil Güney Dobruca'nın Romanya'ya bağlı olduğu 1913-1940 yılları arasında Türklere yönelik yayın yapan gazete sayısının ise 22 olduğu tespit edilmiştir.[23] Öte yandan Türk nüfusunun Güney Dobruca'daki Silistre ve Pazarcık şehirlerinde yoğunlaşması sebebiyle zaman içinde Romanya'daki Türkçe gazetelerin merkezleri Köstence ve Bükreş'ten bu şehirlere doğru kaymıştır.[24]

Romanya'da Türkçe basın Jön Türklerin muhalefet ve propaganda amaçlı faaliyetleriyle doğmuş olmakla birlikte ilerleyen zamanlarda Müslüman Türk nüfusun millî kimlik ve varlığını muhafaza etme içgüdüsü ve

---

Tulça'daki Fransız Konsolosluğu'nun raporuna göre, 1878 yılında Kuzey Dobruca'da 48.784 Türk, 71.146 Tatar (toplam 119.930) bulunmaktadır. Bkz. Adriana Cupcea, "*Turc, Tătar Sau Turco-Tătar. Probleme Ale Identității La Turcii Și Tătarii Din Dobrogea, În Perioada Postcomunistă*", Institutul Pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, no: 58, Cluj-Napoca, 2015, s. 33.

1880 yılında Rumen makamlarının yaptıkları sayıma göre ise, Kuzey Dobruca'da 18.624 Türk, 29.476 Tatar olmak üzere toplam 48.100 kişilik Müslüman bir nüfus bulunmaktadır. Bkz. Mehmet Naci Önal, "Romanya Türklerine Bakış", *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul, 1994, s. 180.

1890'da Kuzey Dobruca'da yaşayan Müslüman nüfus 13.044 Türk ve 29.668 Tatardan (toplamda 42.712); 1900 yılında ise 12.459 Türk ve 28.453 Tatar'dan (toplamda 40.912) oluşmaktadır. Bkz. Metin Ömer, "The Emigration of Turks and Tatars from Dobrogea to Turkey Reflected in the Press of the Time (1936-1940)", ed. Gemil, Tasin; Pienaru Nagy; *Moștenirea Istorică A Tătarilor*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2012, s. 251.

Güney Dobruca Romanya'ya dâhil olmadan önce 1912 yılında Kuzey Dobruca'da 20.092 Türk ve 21.350 Tatar (toplamda 41.442) yaşamaktadır. Bkz. Nicolina Ursu, "Turco-tătarii dobrogeni în recensăminte şi statistici româneşti 1878-1916 (Turks-Tatars from Dobrogea in Romanian Censuses and Statistics, 1878-1916)", Tahsin Gemil (coordinator), *Tătarii în Istorie şi în Lume* (Tatars in History and in the World) içinde, Editura Kriterion, Bucureşti, 2003, s. 235.; Müstecip Ülküsal, *Dobruca ve Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2. basım, Ankara, 1987, s. 47.

Güney Dobruca, 1913 yılında Bulgaristan'dan Romanya'ya geçtikten sonra Romanya'daki Müslüman Türk nüfusu önemli ölçüde artmıştır. Rumen makamlarınca 1913 yılında yapılan nüfus sayımına göre, bölgede 173.940 Türk ve 33.744 Tatar yaşamaktadır. Müslümanların toplam sayısı 207.684'tür. Bu da Dobruca nüfusunun yüzde 30'una tekabül etmektedir. Bkz. Ülküsal, *age.*, s. 60.

1930 sayımına göre ise, bütün Dobruca'da 150.773 Türk ve 22.092 Tatar (toplamda 172.865) yaşamaktadır. Bkz. Dr. Sabin Manuilă, *29 Aralık 1930 tarihli Romanya Genel Nüfus Sayımı, Cilt II: Köken, Anadil, Din, (Recensământul General al Populației României din 29 Decembrie 1930, Volumul II: Neam, Limbă maternă, Religie)*, Imprimeria Națională, Bucureşti, 1938, s. 33.

[23] Ömer Bedir, Romanya'da Türkçe Matbuat: Türk Birliği Gazetesi (1930-1939), *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2018, s. 63-66.

[24] Bedir, *age.*, s. 63-66.

ihtiyacı çerçevesinde gelişme göstermiştir. Ayrıca Dobruca'da eğitimli, yerel bir aydın Türk kitlenin zaman içinde oluşması ve bunların Türklük milli bilinciyle beraber azınlık bilincini kuvvetlendirme gayretleri bu sürece ivme kazandırmıştır.

ROMANYA'DA ÇIKARILAN TÜRKÇE MATBUATIN ÖZELLİKLERİ

Romanya'daki Türkçe gazetelerin yayımlandıkları dönemler itibarıyla bazı ortak özellikleri bulunduğu görülmektedir. Bu bağlamda, II. Meşrutiyet'in ilânına kadar Dobruca'da yayımlanan gazetelerin, istibdat rejimine muhalif Jön Türkler veya II. Abdülhamid taraftarlarınca çıkarıldığı görülmektedir.

İbrahim Temo tarafından çıkarılan "Hareket" broşürü ve "Sadâ-yı Millet" gazetesi ile Kırımîzade Ali Rıza Bey tarafından çıkarılan "Dobruca" gazetesi istibdat rejimini eleştirmek amacıyla yayımlanmış gazetelerdir. Öte yandan, Ebulmukbil Kemal Bey[25] tarafından çıkarılan "Şark" ve İsakçalı Ali Rıza Efendi tarafından çıkarılan "Sadâkat" gazetesi ise Jön Türklerin propagandalarına karşı rejimi savunmak amacıyla yayımlanmıştır. Jön Türklerin etkisiyle Romanya'daki Türkçe matbuat II. Meşrutiyet'in ilânına kadar daha ziyade Osmanlı'daki siyasi durum ve gelişmeleri konu almıştır.[26]

II. Meşrutiyet'in ilânından sonra ise Dobruca'daki Türkçe basın içerik ve aktörler bakımından bir değişim yaşamıştır. Bu süreçte Mecidiye Müslüman Semineri öğretmenleri ve bir sonraki aşamada Seminer mezunları, sosyal ve ekonomik yaşamda etkin bir rol oynamaya başlayacaklardır. Osmanlı'dan firar eden Jön Türklerin yerini yerli Dobrucalı aydınların almaya başlamasıyla basında işlenen konuların da değişmeye başladığı görülmektedir. Bu dönemden itibaren Romanya'daki Türkçe matbuat Osmanlı'daki sorunlardan ziyade, artık Dobruca'daki Müslümanların sorunlarıyla (göç, eğitim, müftülük, kadılık, siyasi temsil gibi) daha fazla ilgilenmeye başlamıştır.[27]

Bernard Lewis, Osmanlı'da eğitimli elit kesim içinde dört sınıfın özel bir önemi olduğunu kaydeder ve bunların subaylar, memurlar, hukukçular

---

[25] II. Abdülhamid döneminde sansürden sorumlu olarak Matbuat Müdürü olarak görev yapan Ebulmukbil Kemal Bey'in, Balkanlarda hem rejimi eleştiren hem rejimi savunan gazeteler çıkarması, değişik dönemlerde Jön Türkler'le işbirliği yapması, daha sonra onları bu fikirlerinden vazgeçirmek için çabalaması gibi tutarlı olmayan davranışları dikkat çekicidir.

[26] Hüseyin Ağuiçenoğlu, "Ak Toprak'la Dobruca Arasında. Dobruca Müslüman Türk Basınında Hicret Konusunda Yapılan Tartışmalar", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi XXII* (ed. Halil İnalcık, İsmail E. Erünsal, Heath W. Lowry, Feridun Emecen, Klaus Kreiser), Enderun Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 63- 64.

[27] Ağuiçenoğlu, *agm.*, s. 64.

ve gazeteciler olduğunu belirtir. Lewis, Osmanlı'da gazetecilik mesleğiyle ilgili aşağıdaki saptamayı yapar:

> Avukatlık gibi gazetecilik de evveliyatı ve dolayısıyla sosyal gelenekleri veya ilişkileri olmayan yeni bir meslekti. Tanzimat dönemindeki ilk gazeteciler, yeni bir haberleşme aracında, değerini kavrayamadıkları imkânları eğlence kabilinden kullanan edebiyatçı, memur ya da politikacı olan ve zamanlarını kısmen bu işe veren amatör kimselerdi. Birçok gazetecinin faaliyetlerini devlet memurluğu, öğretmenlik veya diğer mesleklerle birlikte yürüttükleri Abdülhamid döneminde de durum bir dereceye kadar gene böyleydi. Bununla beraber, mesleki gazetecilik – haberlerin toplanması, takdimi ve tartışılmasında maharetli ve başlıca geçimini basından sağlayan kişiler sınıfı– açık ve hızlı bir gelişme gösterdi. Okuryazarlığın artışı –Ahmet Emin'e göre on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde bu oran üç kat artmıştı– ve haber ve diğer bilgi için artan istek, gazete yayınlamayı kârlı bir meslek yaptı ve gazeteciyeyeni bir itibar ve nüfuz sağladı.[28]

Lewis'in yukarıda işaret ettiği gibi, Romanya'daki Türkler arasında da gazetecilik yeni ve prestijli bir meslek olarak ortaya çıkmıştır. Gazeteleri çıkaranlar profesyonel anlamda gazeteci olmayıp, çoğunlukla doktorluk, avukatlık, mühendislik veya öğretmenlik gibi başka meslekleri icra eden kişilerdir.[29] Bu yeni mesleğe soyunan kişiler daha ziyade siyasi gerekçelerle veya kültürel kimliklerini korumak düşüncesiyle hareket eden Dobrucalı Türk aydınlar olmuştur. Öte yandan, bu kişilerin önemli bir bölümünün Jön Türklerin fikirlerinden etkilenen Mecidiye Müslüman Semineri hocaları veya mezunlarından oluştuğu görülmektedir.[30]

---

[28] Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. basım, Ankara, 1991, s. 456.

[29] Dr. İbrahim Temo, Hareket ve Sadâ-yı Millet gazetelerini çıkarmıştır. Ayrıca Temo'nun, Teşvik, Işık, Mekteb ve Aile, Dobruca, Hak-Söz, Türk Birliği gazetelerinde yazıları yayımlanmıştır.

Avukat Kemal Hamdi, Hak-Söz gazetesini; Avukat Müstecip Ülküsal, Emel mecmuasını; Avukat Ömer Halid, Yıldırım gazetesini; Avukat Hamdi Nusret ise Halk gazetesini çıkarmıştır.

Mühendis İrfan Fevzi, Bora mecmuasını çıkarmıştır.

Dobruca Sadâsı, Teşvik, Işık gazeteleri ile Mekteb ve Aile dergisini çıkaran Mehmet Niyazi; Dobruca gazetesini çıkaran Halil Fehim Efendi; Tuna gazetesini çıkaran İbrahim Kadri, Mecidiye Müslüman Semineri hocalarıdırlar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Bedir, Romanya'da Türkçe Matbuat: Türk Birliği Gazetesi (1930-1939), *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2018, s. 55-104.

[30] Hareket, Sadâ-yı Millet, Dobruca, Dobruca Sadâsı, Teşvik ve Işık gazeteleri ile Mekteb ve Aile mecmuası İttihatçı kimlikleriyle bilinen kişilerce çıkarılmıştır. Tan, Tuna, Hak-Söz gazeteleri ile Emel Mecmuası, Mecidiye Müslüman Semineri hocaları veya mezunları tarafından çıkarılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bedir, *age.*, s. 55-104.

Romanya'daki Türkçe gazeteleri çıkaranlar profesyonel anlamda gazeteci olmadıklarından gazeteler içerik yönünden tatminkâr değildir. Nitekim Mehmet Niyazi, Dobruca'daki Türk gazeteciliğini sıradan haberler verdiği ve Türklere ait asıl meseleleri yeterince gündeme getirmediği için eleştirmektedir. Niyazi, diğer azınlıkların gazeteleri gibi Dobruca'daki Türk azınlığın gazetelerinin de Türklerin haklarını korumak amacıyla neşriyatta bulunması gerektiğini, Türkleri ilgilendiren konularla alâkalı olarak gazetelerin seslerini Rumen hükümetine duyurabilmesinin elzem olduğunu, gazetecilerin bu anlamda Dobruca Türk toplumuna rehberlik etmesine ihtiyaç duyulduğunu ifade etmekte ve bu hususlarda Dobruca Türk gazeteciliğini yetersiz olmakla eleştirmektedir.[31]

Romanya'da çıkarılan Türkçe gazetelerin bir diğer özelliği, Dobruca Türk toplumu içindeki gruplaşmaların, fikir ayrılıklarının basına da yansımış olmasıdır. Dobruca Türk toplumunda farklılaşmanın ilk aşamada ihtiyar-genç, Osmanlı hükümeti taraftarları-Jön Türk taraftarları etrafında gerçekleştiği, daha sonraki aşamalarda ise farklılaşmanın Türk-Tatar ayrışması, inkılâpları destekleyenler ve inkılâplara karşı çıkanlar, göçü destekleyenler ve göçe karşı olanlar şeklinde zemin bulduğu ve bu ayrışmaların Türkçe gazetelerin yayın politikalarında da etkili olduğu görülmektedir. Popović, Dobruca Müslüman toplumunun siyasal eğilimlerden ziyade kendilerini ilgilendiren toplumsal konular (kadılık, alfabe değişimi, göç, Tatarcılık-Türkçülük) üzerinden ayrıştıkları tespitini yapmaktadır.[32] Popović, ayrıca tüm bu ayrışmalara rağmen söz konusu dönemde Dobruca Müslüman entelijansiyası arasında Türk milliyetçiliğinin artarak geliştiğini vurgulamaktadır.[33]

Dobruca Türk matbuatında dikkat çeken bir başka özellik ise gazeteler ve yazarlar arasında sık sık polemik yaşanmasıdır. Bu polemikler, fikri farklılıklardan kaynaklanabildiği gibi şahsi sebeplerden de ileri gelebilmektedir. Gazetelerdeki polemik içerikli makalelerin sık sık müstear adla, isimlerin sadece baş harflerinin verilmesi suretiyle veya isimsiz şekilde yayımlandığı görülmektedir.

I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Romanya'daki Türkçe matbuatın karşı karşıya kaldığı sorunların başında Osmanlıca harflerle baskı yapabilen matbaa eksikliği gelmektedir. 1914 senesinde Mecidiye kasabasında Cevdet Kemal Bey'in sermayesi ve Dr. Temo'nun desteğiyle Işık Matbaası açılmıştır. Bu matbaa, Dobruca'da Osmanlıca harflerle basım yapabilen

[31] Mehmet Niyazi, "Matbuatın Vezaifi ve Bir Teklif", *Emel*, 1931, Sayı 29, s. 21-23.

[32] Alexandre Popović, "La Presse Turque (et Tatare) de Roumanie (1888-1940)", *Presse Turque et Presse de Turquie*, ed. Nathalie Clayer, Alexandre Popović, Thierry Zarcone, Editions ISIS, İstanbul-Paris, 1992, s. 244.

[33] Popović, *agm.*, s. 248.

ilk matbaa olmuştur. Ancak söz konusu matbaa I. Dünya Savaşı sırasında kapanmıştır.[34] I. Dünya Savaşı'ndan sonra Pazarcık'ta Osmanlıca harflerle basım yapabilen Dobruca matbaası adıyla yeni bir matbaa kurulmuş, kısa süre sonra Silistre'de de bir matbaa açılmıştır.[35]

1928 yılında Türkiye'de harf inkılâbı gerçekleştirildikten sonra Dobruca'daki matbaaların Osmanlıca harflerden Latin harflerine geçmeleri, Romanya'da da Latin harfleri kullanıldığı cihetle teknik olarak güçlük arz etmemiştir. Türkçeye özgü bazı harflerin adapte edilmesi konusu da kolaylıkla çözülmüştür. Matbaacılık bakımından her ne kadar teknik geçiş kolay olmuşsa da Dobruca'daki Müslüman Türk toplumunun yeni harfleri kabullenmesi kolay olmamıştır. Mustafa Ali Mehmet, Dobruca'daki Türkçe matbuatın Latin harfleriyle neşriyata geçişinin zaman almasının esasen gazetelerin okuyucu bulamama ve gazetelerin satılamaması endişesinden kaynaklandığını belirtmekte, ayrıca söz konusu dönemde okuma-yazma bilenlerin zaten az olduğu Müslüman cemaati içinde Latin harflerini okuyup anlayabilenlerin sayısının daha da az olduğuna işaret etmektedir.[36]

Romanya'daki Türkçe gazeteler arasında Latin harfleriyle neşriyat yapmaya başlayan ilk gazete "Türk Birliği" olmuştur. Arap harfleriyle neşriyat yapan Türk Birliği gazetesi 6 Eylül 1934 tarihinden itibaren, Türkiye'deki harf inkılâbından 6 sene sonra, tamamen Latin harfleriyle basılmaya başlanacaktır.[37] Bunu zaman içerisinde diğer Türk gazeteleri takip edecektir. Yıldırım gazetesi 6 Temmuz 1935'te,[38] Tuna gazetesi 2 Şubat 1936'da,[39] Çardak gazetesi 5 Kasım 1937'de,[40] Emel mecmuası ise Temmuz 1939'dan itibaren tamamen Latin harfleriyle basılmaya başlanmıştır.[41]

Öte yandan, Osmanlıca harflerle basım yapan Romanya'daki Türkçe gazetelerin Arapça ve Farsça kelimeleri yoğun şekilde kullandıkları, oysa Latin alfabesiyle basıma geçen gazetelerin kullandıkları dilin sadeleştiği

---

[34] Müstecip Ülküsal, *Dobruca ve Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2. basım, Ankara, 1987, s. 173.

[35] Ülküsal, *age.*, s. 173.

[36] Mustafa Ali Mehmet'le mülâkat, Romanya, Bükreş, 17 Nisan 2016.
Mustafa Ali Mehmet, 1924 yılında, o sıralarda Romanya'ya ait olan Güney Dobruca'nın Pazarcık sancağına bağlı Gürgenli köyünde doğmuştur. 1954 yılında Bükreş Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nden mezun olduktan sonra Rumen Bilimler Akademisi'ne bağlı Tarih Enstitüsü'nde Araştırmacı Türkolog olarak görev yapmıştır. 1976 yılında Rumen Bilimler Akademisi'nin ödülüne layık görülmüştür. Bu ödül, Rumen Bilimler Akademisi'nin tarihinde ilk defa Türk azınlık mensubu bir bilim adamına verilmiştir. Bkz. *Bir Tuna Ülkesi Romanya*, Diyanet Avrupa, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Sayı 126, Ankara, Ekim 2009, s. 18.

[37] *Türk Birliği*, 6 Eylül 1934, Sayı 5.

[38] *Yıldırım*, 6 Temmuz 1935, Sayı 133.

[39] *Tuna*, 2 Şubat 1936, Sayı 1.

[40] *Çardak*, 5 İkinci Teşrin (Kasım) 1937, Sayı 1.

[41] *Emel*, Temmuz 1939, Sayı 140.

görülmektedir. Latin alfabesiyle basılmaya başlayan bazı gazeteler, okurları için Osmanlıca-Türkçe kılavuzlar yayımlamışlardır.[42]

Romanya'da yayımlanan Türkçe gazetelerin önemli bir bölümü sadece Türkçe yayın yaparken, bazıları hem Türkçe hem Rumence yayın yapmayı tercih etmişlerdir.[43] Diğer taraftan, üç dilde, Türkçe, Tatar Türkçesi ve Rumence yayın yapan mecmualar da bulunmaktadır.[44]

Romanya'daki Türkçe gazetelerin yayımlandıkları şehirler itibarıyla de ortak özellikler taşıdıkları görülmektedir. 1912-1913 yıllarındaki Balkan Savaşlarına kadar Dobruca'da neşredilen gazetelerin idare merkezleri çoğunlukla Köstence veya Bükreş'te bulunuyordu.[45] Balkan savaşlarından sonra özellikle Silistre ve Pazarcık sancaklarını içine alan Güney Dobruca'nın Romanya'ya geçmesiyle birlikte Türk nüfusu buralarda yoğunlaşmış ve bunun sonucunda da Türkçe matbuatın merkezi Silistre ve Pazarcık'a kaymıştır.[46]

Türkçe gazetelerin, okurlara ulaşmak amacıyla kullandıkları dağıtım kanalları bakımından da benzerlik arz ettikleri görülmektedir. Söz konusu dönemde gazeteler çoğunlukla dernekler, camiler ve bakkallar yoluyla abonelere ulaştırılmaya çalışılmıştır. Ülküsal, özellikle I. Dünya Savaşı'ndan sonra Türk köylerinin çoğunda dükkânlar açıldığını, küçük sermayelerle açılmış olmalarına rağmen dükkâncılık yapan Türklerin çoğunlukla açıkgöz, okuryazar ve az da olsa Rumence bilen kişiler olduklarını, bu kişilerin milli ve kültürel faaliyetlerde etkin olduklarını, yayınların dağıtılmasında da önemli rol oynadıklarını kaydetmektedir.[47]

Romanya'da yayımlanan Türkçe gazete ve dergilerin uzun ömürlü olmadıkları ve düzenli şekilde yayımlanamadıkları görülmektedir.[48] Haf-

---

[42] *Hak-Söz*, "Osmanlıcadan Türkçeye Karşılıklar Kılavuzu", 18 Temmuz 1935, Sayı 201, s. 2.; *Yıldırım*, "Osmanlıca-Türkçe Cep Kılavuzu", 6 Temmuz 1935, Sayı 133, s. 1.

[43] Sadâ-yı Millet (1898), Gümüş Sahil (1928), Bizim Sözümüz (1929), Aydınlık (1933), Halk (1936), Çardak (1937) gazeteleri Türkçe ve Rumence dillerinde yayın yapmışlardır.

[44] Emel mecmuası ve Bora mecmuası zaman zaman Türkçe, Tatar Türkçesi ve Rumence olarak üç dilde yayın yapmıştır.

[45] Şark, Sadâkat, Halk gazetelerinin merkezi Köstence'de; Hareket, Sadâ-yı Millet gazetelerinin merkezi Bükreş'te; Işık gazetesi ile "Mekteb ve Aile" mecmuasının merkezi ise Mecidiye'de bulunmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bedir, *age*., s. 55-104.

[46] Tuna, Hak-Söz, Aydınlık, Çardak gazetelerinin ve Bora mecmuasının merkezi Silistre'de; Dobruca, Tan, Romanya, Türk Birliği, Yıldırım gazetelerinin ve Emel mecmuasının merkezi Pazarcık'ta bulunmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bedir, *age*., s. 55-104.

[47] Müstecip Ülküsal, *Dobruca ve Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2. basım, Ankara, 1987, s. 83.

[48] Hareket, Şark, Sadâkat, Sadâ-yı Millet, Dobruca, Çolpan, Tonguç, Dobruca Sözü, Tan, Hayat, Haber, Dobruca Müslümanları Dergisi ve Aydınlık gazetelerinin yayın hayatı altı aydan kısa sürmüştür. Teşvik, Işık, Mekteb ve Aile, Gümüş Sahil, Deliorman ve Bora'nın yayın hayatı ise bir buçuk yıldan kısa sürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bedir, *age*., s. 55-104.

talık, iki haftalık veya aylık olarak yayımlanan söz konusu gazeteler çoğunlukla iki veya dört sayfadan ibarettir. Gazetelerin birçoğu sahiplerinin mali imkânlarıyla çıkarılmıştır. Okur sayısının azlığı, gazete çıkarma maliyetlerinin yüksekliği nedeniyle birçok gazete kısa süre içerisinde kapanmak durumunda kalmıştır.[49] En uzun süre yayımlanan gazeteler Romanya (1921-1936),[50] Tuna (1925-1935), Hak-Söz (1929-1940) ve Türk Birliği (1930-1939) olurken, en uzun süre yayımlanan mecmua Emel (1930-1940) olmuştur.

Romanya'da yayımlanan Türkçe gazetelerin profesyonel anlamda gazeteci olan kişiler tarafından çıkarılmaması, gazeteciliğin bazı kişi veya grupların çıkarları doğrultusuda polemik aracı olarak kullanılması, gazetecilik etiğinin henüz oluşmaması, basının Romanya Türk toplumu için birleştirici olmaktan ziyade kimi zaman ayrıştırıcı hale gelmesi Romanya Türklerinin gazeteciliğe olan itimadını sarsmıştır. Gazetelerin çoğunun kısa sürede kapanmaları ve çıkarılan gazete sayısının nispeten fazlalılığı da bu duruma işaret etmektedir.

Türk Birliği Gazetesi

Pazarcık'taki Jön Türkler tarafından 1909 yılında kurulan "Tamîm-i Maarîf Cemiyeti", 1920 yılında "Türk Gençler Derneği"ne dönüştürülmüş ve "Türk Birliği" gazetesi bu derneğin yayın organı olarak 12 Şubat 1930 tarihinden itibaren yayınlanmaya başlanmıştır.

"Türk Birliği", Romanya'da yayımlanan Türkçe gazeteler arasında Latin alfabesine ilk geçen gazete olması, Atatürk milliyetçiliğini benimsemesi, Türk inkılâplarını savunması, söz konusu inkılâpların Romanya Türk toplumu tarafından benimsenmesi için çaba sarfetmesi, ayrıca yayınlandığı dönem itibarıyla "Türk" adını kullanan tek gazete olması bakımından dikkat çekmektedir.

"Türk Birliği" gazetesi, din ve etnik köken ayırımı gözetmeden Türkçülük ideolojisini benimsemiş ve bu yönde bir yayın politikası takip etmiştir. Romanya'daki Türklerin güçlü olabilmelerinin ancak birlik ve bütünlük içinde hareket etmeleriyle mümkün olabileceğini belirterek, Türkler arasında bölünmeye, ayrışmaya neden olabilecek her türlü fikre ve girişime

[49] Mustafa Ali Mehmet'le mülâkat, *Romanya*, Bükreş, 19 Haziran 2016.

[50] Romanya gazetesi 1932-1936 yılları arasında dört yıl süreyle yayınlarına ara vermiştir. 2 Nisan 1932 tarihinde yayınlarını durduran Romanya gazetesi 18 Ocak 1936 tarihinde yeniden yayın hayatına dönmüş, ancak 21 Temmuz 1936 tarihinde tekrar kapanmıştır. Bkz. Alexandre Popović, "La Presse Turque (et Tatare) de Roumanie (1888-1940)", *Presse Turque et Presse de Turquie*, ed. Nathalie Clayer, Alexandre Popovic, Thierry Zarcone, Editions ISIS, İstanbul-Paris, 1992, s. 232-233.

karşı olduğunu beyan etmiştir. Bu anlamda gazete, en sert muhalefetini Tatarcılık yapanlara ve Atatürk devrimleri aleyhtarlarına karşı yürütmüştür.

Gazete, Türkler arasında din ayırımına da karşıdır ve bu kapsamda Hıristiyan Gagavuz Türkleriyle en fazla ilgilenen Türk gazetesi olmuştur. Gazete, adından da anlaşılacağı üzere tüm Türkler arasında "Birlik"i hedeflemektedir.

Ömer Aziz, "Türk Birliği" başlıklı yazısında Türk Gençler Derneği'nin Türk Birliği'ni neşretme gâyesini şu sözlerle açıklamaktadır:

> ... Türk Birliği, ulu Türklüğün, Türk inkılâp ve kültürünün bir alemdarı olacaktır. Genç dimağlardan fışkıran inkılâp ve yenilik hamlelerinin bir membaı olan derneklerin bu duyguları etrafına yayacak vasıtalara sahip olması lazımdır.
>
> Yüzaltmış bin Romanya Türkünün yekvücud olarak bir his, bir duygu ve bir iman taşımasını arzu eden Türk Gençler Derneği, kendi gazetesi vasıtasıyla bu emelini tahakkuk ettirmeğe çalışacaktır.
>
> Türklük büyük bir savaş ve kalkınma içindedir. Türk gençliği imkân ve şeraitin bütün ağırlığı içinde her müşkili yenmek azmindedir. O, vazifesini kavramıştır...[51]

Türk Birliği, Romanya'da yaşayan Türk azınlığın örgütlü olmaması nedeniyle birlik ve bütünlük içerisinde hareket edemediği noktasından hareketle, çıkaracakları gazete ve dergiler yoluyla derneklerin Dobruca Türklerini aydınlatmalarını, bu yolla Türk inkılâplarının geniş kitlelere anlatılmasını ve Romanya Türklüğünün kalkındırılmasını hedeflemiştir.

Romanya Türkleri arasında "Müslüman milleti" ve "Türk milleti" kavramları üzerinden bir çekişme yaşandığı, Türkiye'deki inkılâp hareketlerini ve Atatürk milliyetçiliğini benimseyen kesimlerin "Türk milleti" kavramını kullanmayı tercih ettikleri, Türkiye'deki gelişmelere mesafeli yaklaşan kesimlerin ise daha bütünleştirici olduğunu değerlendirdikleri "Müslüman milleti" kavramını kullanmayı tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti'nde gerçekleştirilen inkılâpları ve Atatürk milliyetçiliğini yakından takip eden Türk Birliği gazetesi, "Türk milleti" kavramına vurgu yapmakta ve Romanya Türkleri arasında Türk milliyetçiliği bilincinin güçlenmesi için çaba sarfetmektedir. Öte yandan gazete, uluslararası planda milliyetçilik akımının güç kazandığı bir atmosferde, birlikte yaşadıkları diğer azınlıklara göre ekonomi, kültür ve eğitim alanlarında geri kaldıklarını gören Romanya'daki Türklerin, birlikte hareket et-

[51] Ömer Aziz, "Türk Birliği", *Türk Birliği*, 6 Eylül 1934, Sayı 5, s. 1.

mek ve kalkınmak için milliyetçiliğin önemli bir unsur olduğunun farkına vardıklarını belirtmektedir.[52]

TÜRK BİRLİĞİ VE YENİ KURULAN CUMHURİYET'LE FİKRİ BİRLİKTELİK

Türk Birliği gazetesinin Latin alfabesine geçiş, öz Türkçe kullanımı, kadın hakları, kadılıkların lağvedilmesi konularında Cumhuriyet Türkiyesi'yle tam bir fikir birliği içerisinde olduğu görülmektedir. Gazete, Türkçü ve inkılâpçı bir anlayışla yayın yapmakta ve inkılâp aleyhtarlarıyla mücadeleyi asli bir vazife olarak kabul etmektedir.

LATİN HARFLERİNE GEÇİŞ: ROMANYA'DA LATİN HARFLERİYLE BASILAN İLK TÜRK GAZETESİ

Osmanlıca harflerle yayımlanmaya başlayan Türk Birliği gazetesi daha 12 Şubat 1930 tarihli ilk sayısında esasen Latin harflerini benimsediğini, ancak Dobruca Türk toplumu içinde Latin harfleriyle okuma-yazma bilenlerin azlığını göz önünde bulundurarak şimdilik Arap harfleriyle neşriyatta bulunacağını, ancak gelecekte kısmen veya tamamen Latin harflerine geçeceğini belirtmektedir.

> Bir Karar Münasebetiyle
>
> Derneğimiz yeni Türk harflerini çoktan kabul ve hazmetmiş olduğu hâlde, Latin harflerinin memleketimizde henüz taammüm etmediğini nazar-ı dikkate alarak, gazetemizi şimdilik muvakkaten yalnız Arap harfleriyle çıkarıyoruz. Bundan maksadımız, bittabi yeni harfleri henüz öğrenemeyen köylü karilerimizi gazetemizi okumaktan mahrum etmemektedir.
>
> Binaenaleyh önce yeni harfleri tamamen kabul ettiğimize dair aldığımız kararın gene bâki kaldığını arz eder, atide kısmen, ihtimâl tamamen yeni Türk harfleriyle neşriyatta bulunacağımızı da vaat ederiz.[53]

Tamamen Latin harflerini kullanmaya geçmeden önce gazetenin bazı nüshalarında Osmanlıca harflerin yanısıra kısmen Latin alfabesini de kullandığı gözlenmektedir. Bu bağlamda, gazetenin ilk sayısında Türk Ocakları Merkez Heyeti Reisi Hamdullah Suphi Bey'in Pazarcık Türk Gençler Derneği'ne hitaben yazdığı mektup Latin harfleriyle aynen iktibas edilmiştir. Söz konusu mektup, Romanya'daki Türk matbuatında Latin harfleri kullanılmak suretiyle yayımlanan ilk Türkçe metin olma özelliğini taşımaktadır.

[52] Ömer Aziz, "Bizde Milliyetçilik", *Türk Birliği*, 29 Haziran 1936, Sayı 38, s. 1.
[53] *Türk Birliği*, "Bir Karar Münasebetiyle", 12 Şubat 1930, Sayı 1, s. 2.

Türk Birliği, 6 Eylül 1934 tarihinden itibaren tamamen Latin harflerine geçerek, "*Dobrucamızda, Türkün öz yazısı ile ilk defa intişar etmek şerefini kazanan gazete*" olduğunu özellikle vurgulamıştır.[54]

Latin alfabesini kullanmaya başlayan ilk gazete olması bakımından Türk Birliği, Romanya'daki Türkçe gazeteler arasında özel bir konuma sahiptir. Bu alanda öncü bir rol üstlenen Türk Birliği, Latin harflerine geçmek suretiyle Türk inkılâplarının Romanya Türkleri arasında yayılmasına ve benimsenmesine önemli katkı sağlamıştır. Nitekim Romanya'daki diğer Türkçe gazetelerin de Latin alfabesine geçiş konusunda zamanla Türk Birliği'ni takip ettikleri görülecektir.

ÖZ TÜRKÇE KULLANIMI

Gazete, Türkiye'deki uygulamalarla uyumlu olarak Türkçe'nin Arapça ve Farsça kökenli yabancı kelimelerden arındırılmasını, öz Türkçe kelimelerin kullanılmasını savunmuş ve bunu yayımladığı yazılarda uygulama sahasına koymuştur. Gazete, okurlarını öz Türkçe kelimelere alıştırmak gayesiyle ilerleyen sayılarında bazı kelimelerin öz Türkçe karşılıklarını parantez içinde veya dipnot şeklinde vermeye başlamıştır. Gazete ayrıca, 1934 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışı vesilesiyle Atatürk'ün yaptığı konuşmada kullandığı öz Türkçe kelimelerin anlamlarını bir dizi halinde alfabetik sıraya göre yayımlamıştır.[55] Gazete, Dil Araştırma Kurumu tarafından neşredilen Osmanlıca'dan Türkçe'ye kelime karşılıklarını da bir dizi halinde neşretmiş ve bu kelimelerin Osmanlıcalarının bundan sonra gazetede kullanılmayacağını belirtmiştir.[56]

Diğer taraftan, öz Türkçe kelimelerin kullanılmasıyla birlikte bazı okurlardan gazetedeki yazıların anlaşılmasında güçlük çekildiği yönünde eleştiriler alınmaya başlanmıştır. Bu eleştirilere cevaben İsmail Kara Davud tarafından kaleme alınan bir makalede, bu konuda bir geri adım atılması hâlinde kazanımların kısa sürede kaybedilebileceği, bu nedenle öz Türkçe kullanımından kesinlikle vazgeçilmeyeceği belirtilmektedir.[57]

Türk Birliği gazetesini yakından takip eden Temo, öz Türkçe kelimelere alışması için halka zaman tanınması ve okurların anlamadığı kelimeleri kullanmakta ısrar edilmemesi gerektiğini, Türkçeleşmiş yabancı kelimeleri

[54] *Türk Birliği*, 6 Eylül 1934, Sayı 5, s. 1.

[55] *Türk Birliği*, 5 Birincikânun (Aralık) 1934, Sayı 11, s. 2.
Türk Birliği, 27 Birincikânun (Aralık) 1934, Sayı 12, s. 2.
Türk Birliği, 14 İkincikânun (Ocak) 1935, Sayı 13, s. 2.

[56] *Türk Birliği*, "Öz Türkçe kelimeler", 13 Temmuz 1935, Sayı 21, s. 2.
Türk Birliği, "Öz Türkçe kelimeler", 27 Temmuz 1935, Sayı 22, s. 2.
Türk Birliği, "Öz Türkçe kelimeler", 10 Ağustos 1935, Sayı 23, s. 2.
Türk Birliği, "Öz Türkçe kelimeler", 22 Ağustos 1935, Sayı 24, s. 2.

[57] İsmail Kara Davud, "Öz Dilimiz", *Türk Birliği*, 8 Şubat 1935, Sayı 14, s. 1.

kullanmakta da bir sakınca bulunmadığını belirterek, gazete yöneticilerine öz Türkçe kullanımına geçiş sürecinde tedrici bir yaklaşım benimsemeleri yönünde tavsiyelerde bulunmuştur.[58] Nitekim söz konusu uyarılardan sonra Türk Birliği gazetesinin, öz Türkçe kullanımı konusundaki katı tutumunu yumuşattığı görülmektedir.

MEKTEPLERDE MODERN EĞİTİME GEÇİŞ

Türk Birliği, Türkiye'deki gelişmelere paralel olarak Dobruca'daki Türk okullarında da harf inkılâbının hayata geçirilmesini ve eğitim sisteminin reforme edilmesini desteklemiştir. Bu bağlamda gazete, Rumen makamlarının Latin harflerle eğitim yapılması talimatına rağmen yıllardır Türk okullarında kullanılan alfabe konusunda bir karışıklık yaşandığını, bütün çabalara rağmen şehirlerdeki okullar hariç, köy ve kasabalardaki okullarda halen eski harflerle eğitim yapılmaya devam edildiğini, dini gerekçeleri ileri süren bazı kesimlerin mekteplerin Latin harfleriyle eğitime geçmemesi için propaganda yaptığını belirtmekte, ancak tüm bunlara rağmen Dobruca Türkünün tuttuğu yenilik yolunda ilerlemeye kararlı olduğunun altını çizmektedir.[59]

Yazarlarının önemli bir kısmı eğitimci olan Türk Birliği, kasaba ve köylerdeki Türk okullarında yaşanan sorunları ve eksiklikleri dile getirirken, Mecidiye Müslüman Semineri'nde dahi halen eski usulle eğitim verildiğine, Seminer'i ziyaret eden Elçi Hamdullah Suphi Bey'in tedrisattan memnun kalmadığına işaret etmektedir.[60]

Öte yandan, "Ulusal Varlığımız" başlıklı bir makalede, Dobruca'daki Türklerin ve Bulgarların eğitim durumları ve okulları mukayese edilerek, iki azınlığın Pazarcık'ta hemen hemen aynı nüfusa sahip oldukları, ancak Türklerin sadece bir mektebi varken, Bulgarların bir düzine mektepleri bulunduğu tespiti yapılmaktadır. Ayrıca, bu mektepler sayesinde Bulgarların Dobruca'da daha etkin oldukları, Türklerin de aynı şekilde mekteplere daha fazla ehemmiyet vermesi gerektiği vurgulanmaktadır.[61]

Diğer yandan gazete, dil inkılâbına uygun kitapların mekteplerde bulunmasında halen sorunlar yaşandığını, her okulda ayrı bir eğitim sistemi ve programı uygulanmaya devam edildiğini, ortak bir eğitim programına biran evvel geçilmesi gerektiğini, ortak kitaplar okutulması hâlinde nispeten ortak bir eğitim programı da elde edilmiş olacağını belirtmekte, öğ-

[58] İbrahim Temo, "Türk Birliği Oğullarıma", *Türk Birliği*, 23 Nisan 1935, Sayı 17-18, s. 2.
[59] Doğanoğlu, "Mektepler Açılırken", *Türk Birliği*, 16 Eylül 1934, Sayı 6, s. 1.
[60] Ömer Aziz, "Dobruca'da Türk Mektepleri", *Türk Birliği*, 8 Mart 1935, Sayı 15, s. 1.
[61] Ömer Aziz, "Ulusal Varlığımız", *Türk Birliği*, 27 Birincikânun (Aralık) 1934, Sayı 12, s. 1.

retmenlerin ve müftülüklerin bu konuda gerekli adımları atmasını talep etmektedir.[62]

KADINLAR VE MEDENİ HAKLARI

Türk Birliği gazetesinin, kadınlar ve kadın haklarıyla ilgili bakış açısı Cumhuriyet Türkiyesi'nin politikalarıyla örtüşmektedir. Türk Birliği, kadının bir birey ve ailenin önemli bir ferdi olduğunu, toplum içinde saygın bir yere sahip bulunduğunu; sosyal, ekonomik ve siyasi alanlarda hak ettiği görevleri alması gerektiğini; Atatürk'ün, Türk kadınları için gerçekleştirdiği reformların Dobruca Türkleri'nce de benimsenmesini savunmaktadır.

Gazetenin, kadın hakları bağlamında ele aldığı önemli konulardan biri medeni nikâh meselesidir. Bu konuda Türk Birliği tarafından yayımlanan bir yazıda, Romanya'da şer'i nikâhın kaldırılarak yerine medeni nikâhın getirilmesinin memnuniyet verici olduğu, kadılıklarda kıyılan nikâhların geçmişte birçok haksızlıklara sebebiyet verdiği, nitekim Türklerin önemli bir kısmının bu kararı sevinçle karşıladığı, çıkarları zedelenen bir takım kimselerin bu kararı engellemek için yaptıkları girişimin ise sonuçsuz kaldığı, bu kimselerin Romanya Türk toplumuna danışmadan bu yönde bir girişimde bulunmalarının kabul edilemez olduğu belirtilmektedir.[63]

Bahse konu dönemde Romanya Türk toplumu içinde kadılıklardan ve bunların işlemlerinden rahatsızlık duyan önemli bir kesim mevcuttur. Evlenme işlemleri esnasında kadılıklar tarafından nakısa adı altında ücretler kesilmesi nedeniyle maddi durumları iyi olmayan kişiler evlenme süreçlerinde sıkıntılar yaşamaktaydı. Benzer şekilde boşanmalarda da kadınlar mağdur edilebilmekteydi. Nitekim bu gibi nedenlerden ötürü Romanya Türk toplumundaki aydınlar, kadılıkların kaldırılması için çaba sarfetmişlerdir. Türk devrimlerini benimsemiş olan Türk Birliği de kadılıkların kaldırılmasını ve medeni nikâha geçilmesini desteklemiştir. Bununla birlikte, Romanya Türk toplumu içinde kadılıkların mevcudiyetini sürdürmesinden yana olan bir kesimin de bulunduğu ve bu kesimin başında söz konusu kurumların varlığından menfaattar olan memurların geldiği görülmektedir. Kadılıkların Romanya Türk toplumu içinde memnuniyetsizliklere yol açan uygulamaları muvacehesinde Rumen makamları, 1930 yılında Türkler için medeni nikâhı zorunlu hâle getirmiş ve daha sonra 1935 yılında ise kadılıkları kaldırmıştır.

Gazetenin sütunlarında yer verdiği bir diğer önemli konu "taaddüdü zevcat" yani çok eşlilik meselesidir. Türkiye'de gerçekleştirilen inkılâplar-

[62] Mehmed Kemal, "Dobruca Türk Mekteplerinin Kitap Derdi", *Türk Birliği*, 7 Haziran 1936, Sayı 37, s. 1.

[63] *Türk Birliği*, "Nikâh-ı Medeni ve Nikâh-ı Şer'i Etrafında", 12 Şubat 1930, Sayı 1, s. 2.

la çok eşliliğin tarihe karıştığı, çok eşliliğin aile kurumuna zarar verdiği, kadını bir meta ve şehvet unsuruna indirgediği, toplumların ve ülkelerin ilerlemesinin önünde bir engel olduğu, Dobruca'da bu âdetin halen yaygın olmasının sebebinin kadılıklar olduğu, Türkiye'nin bu uygulamayı tamamen kaldırarak sorunu kökünden çözdüğü belirtilmektedir.[64]

Türkiye'de kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesi münasebetiyle yayımlanan "Türk Kadını" başlıklı bir diğer makalede ise, toplumların gelişmesinde ve ilerlemesinde kadınların rolünün büyük olduğu, bunu ihmal eden toplumların geri kaldıkları, Cumhuriyet Türkiyesi'nin gerçekleştirdiği inkılâplarla kadının hak ettiği konuma yükseldiği, Türkiye'de kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınmasıyla kadın ve erkek eşitliğinin siyasal alanda da sağlandığı, Dobruca Türklerinin bu adımı da takdirle karşıladıkları belirtilmektedir.[65]

KADILIKLARIN KALDIRILMASI

1878 yılında Romanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını kazanmasından sonra da Dobruca'da kadılıklar görevlerine devam etmişlerdir. 30 Mart 1886 tarihli Dobruca Mahkemeleri Kanunu'nun 39. maddesine göre, Köstence ve Tulça şehirlerinde birer sancak kadılığı kurulmuştur. Kadılar, sancak müftülerinin tavsiyesi üzerine Adliye Nezareti tarafından tayin olunurlardı. Kadılıklar, Müslümanlar arasındaki evlenme, boşanma ve miras davalarına bakmakla görevliydi. Güney Dobruca'nın Romanya'ya dâhil olmasından sonra 1921 yılında Silistre, Tutrakan, Akkadınlar, Kurtpınar, Pazarcık ve Balçık şehirlerinde de kadılıklar ihdas edilmiştir.[66]

1926 yılında Türkiye'de Medeni Kanunu'nun kabul edilmesinden sonra, Rumen parlamentosunda senatör olarak görev yapan Kurt Ali Mehmet 1928 yılında Adalet Bakanlığı'na başvurarak Romanya'da kadılıkların kaldırılmasını talep etmiştir. Milletvekili Ömer Vehbi de 1931 yılında aynı taleple Rumen makamlarına müracaat etmiştir.[67] Rumen hükümeti, önce Akkadınlar ve Kurtpınar, daha sonra ise Balçık ve Tutrakan kadılıklarını kapatmış, bu adımlardan sonra 3 Nisan 1935 tarihli ve 79 sayılı Adli Teşkilât Kanunu'nun Bazı Maddelerini Tadil ve İlga Etmek için Kanunun 3. maddesi kapsamında tüm kadılıkları kaldırmıştır.[68]

---

[64] *Türk Birliği*, "Bir Mevize-i Dinîye Münasebetiyle", 2 Mart 1930, Sayı 2, s. 1-2.

[65] M.R., "Türk Kadını", *Türk Birliği*, 27 Birincikânun (Aralık) 1934, Sayı 12, s. 1.

[66] Müstecip Ülküsal, *Dobruca ve Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2. basım, Ankara, 1987, s. 155-156.

[67] Nuredin İbram, *Dobruca'daki Müslüman Topluluğu Manevi Hayatından Sayfalar*, (çev. Belghiuzar Cartali Bulıga, Namık Kemal Yıldız), Ex Ponto, Constanta (Köstence), 1999, s. 89.

[68] Müstecip Ülküsal, *Dobruca ve Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2. basım, Ankara, 1987, s. 155-156.

Türk Birliği gazetesi "Kadılıklar Lağvedildi" başlıklı haberinde, kadılıkların kaldırılmasını memnuniyetle karşılamakta, Türk Gençler Derneği ve münevverlerin bu yolda büyük çaba sarfettiklerini belirtmektedir.[69] "Kadılıkların Kalkmasını Niçin İstedik?" başlıklı yazıda ise, "*Yirminci asırda, hiçbir akıl ve mantığın kabul edemeyeceği nahoş hadiselerin kadılıklarda cereyan ettiği*" belirtilerek, kadılık müessesinin yozlaşması anlatılmakta ve "*işte bunun içindir ki biz, umumun menfaatı namına bu müesseselerin biran evvel ortadan kalkmasını istemiştik*" denilmektedir.[70]

Ülküsal ise, Romanya Türk toplumu içinde kadılıkların geleceği hakkında sağlıklı bir tartışma ortamı oluşmadığını, bazı kimselerin ideolojik gerekçelerle kadılık müessesine karşı çıktığını, bazı kimselerin ise din adamlarına ve dindar halka yaranmak için bu müesseselere sahip çıktığını, ancak sonuç olarak Rumen hükümetinin bu çekişmeden yararlanarak kadılıkları kaldırmaya karar verdiğini ifade etmektedir.[71]

İNKILÂPLARIN BENİMSENMESİ VE DEVRİM ALEYHTARLARIYLA MÜCADELE

Cumhuriyet'in kurucusu Atatürk'ün ve gerçekleştirdiği devrimlerin Türk milleti için öneminin bilincinde olan Türk Birliği, bir taraftan Atatürk devrimlerinin Dobruca Türkleri tarafından öğrenilmesine ve benimsenmesine gayret etmiş, diğer taraftan devrim aleyhtarlarıyla sürekli bir mücadele içerisinde olmuştur.[72]

Gazete, Türkiye'den kaçarak Dobruca'ya sığınan inkılâp aleyhtarlarının Türkiye Cumhuriyeti'nin dinsiz olduğu yönünde propaganda yaptıklarını, şapka giymenin din dışı olduğunu iddia ettiklerini, Romanya'daki Türkler arasında dinsizliğin yayıldığı yönünde makaleler kaleme aldıklarını, "İntibah" ve "Yarın" isimli gazetelerde bu doğrultuda yayınlar yapıldığını belirtmiş, bu yönde faaliyetler yürüten Pazarcık'taki Türkiye kaçaklarının faaliyetlerine son vermemeleri halinde sınırdışı edilmeleri için Rumen makamlarına müracaat edileceği uyarısında bulunmuştur.[73] Görüldüğü üzere, Atatürk devrimlerinin benimsenmesi için çaba sarf eden gazete aynı zamanda inkılâp aleyhtarlarının faaliyetlerini de yakından takip ederek bunlara engel olmaya çalışmıştır.

---

[69] *Türk Birliği*, "Kadılıklar Lağvedildi", 23 Nisan 1935, Sayı 17-18, s. 2.

[70] Ömer Aziz, "Kadılıkların Kalkmasını Niçin İstedik?", *Türk Birliği*, 23 Nisan 1935, Sayı 17-18, s. 4.

[71] Müstecip Ülküsal, *Dobruca ve Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2. basım, Ankara, 1987, s. 156.

[72] *Türk Birliği*, 2 Mart 1930, Sayı 2, s. 4.

[73] *Türk Birliği*, "Yine Abdullah Hoca", 19 Mayıs 1930, Sayı 4, s. 2.

Öte yandan gazete, Rumen basınında Atatürk ve inkılâplar hakkında çıkan olumlu makaleleri okurlarıyla paylaşmış, bu şekilde Türk inkılâplarının yabancıların gözüyle nasıl algılandığı hakkında Romanya Türk toplumunu aydınlatmaya çalışmıştır. Bu bağlamda, Rumen milletvekili Stelian Popescu ve Rumen gazeteci Nicolae Batzaria tarafından yayımlanan makaleler Türkçeye tercüme edilerek, gazetede yayımlanmıştır.

Balkan devletleri hariciye nazırları konferansı münasebetiyle Türkiye'yi ziyaret eden Rumen milletvekili Stelian Popescu, ülkesine döndüğünde "Universul" gazetesinde "Gazi Mustafa Kemal" başlıklı bir makale neşretmiştir. Söz konusu makalede Popescu, Mustafa Kemal'in büyük bir lider olduğunu; ileride dönemin liderleri arasında dünyanın en fazla dikkatini Mustafa Kemal'in çekeceğini; Atatürk'ün, Türkiye'yi medeniyet dünyasına bağlayan önemli inkılâplar gerçekleştirdiğini; yeni ve modern bir Türkiye inşa ettiğini kaydetmektedir.[74]

Türk Birliği'nin, okurlarıyla paylaştığı bir diğer makale ise Rumen gazeteci Nicolae Batzaria'ya[75] aittir. Gazete önce Nicolae Batzaria'yı tanıtarak, muharririn hayatının en kıymetli çağlarını İstanbul'da bir Osmanlı vatandaşı olarak geçirdiğini, 1908 Meşrutiyet inkılâbını başaran ihtilalcilerle bilfiil teşriki mesai ettiğini, Meşrutiyet devrinde nazırlık görevi icra ettiğini, Abdülhamid idaresi ve Meşrutiyet devrini yakinen bildiğini, ayrıca Cumhuriyet idaresini de çok iyi tanıdığını belirtmiştir.[76]

Gazete, Batzaria'yı tanıttıktan sonra adı geçenin 18 Ağustos 1939 tarihli "Universul" gazetesinde yayımlanan "Parlak Bir Örnek" başlıklı makalesini okurlarıyla paylaşmıştır. Batzaria söz konusu makalesinde, Osmanlı döneminde imparatorluğun resmî evraklarında, adında, başkentinde dahi Türklüğe ilişkin hiçbir ibare kullanılmadığına dikkat çekmekte, Atatürk Türkiyesi'nin kısa zamanda büyük ilerlemeler kaydettiğini, Türkiye'nin

---

[74] Stelian Popescu, "Gazi Mustafa Kemal", *Türk Birliği*, 17 Teşrinisani (Kasım) 1934, Sayı 10, s. 1.

[75] Nicolae Batzaria, 20 Kasım 1874 tarihinde Makedonya'da doğmuştur. Bükreş Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden mezun olan Ulah kökenli Batzaria, Makedonya'daki Ulah okullarında Rumence öğretmeni olarak görev yapmıştır. Osmanlı ve Romanya vatandaşlığı bulunan Batzaria, 1907 yılında İttihat ve Terakki'ye katılmış, II. Meşrutiyet'in ilânından sonra Osmanlı Meclisi'nde ayan olarak görev almıştır. Ayrıca, 1913 yılında Osmanlı İmparatoluğu'nda Kamu İşleri Bakanı olarak görevlendirilmiştir. Balkan Savaşları sonrasında 1913 yılında düzenlenen Londra Konferansı'nda Türk heyetinde yer almıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'na girmesinden önce İstanbul'dan ayrılarak Romanya'ya dönmüştür. Romanya'da gazetecilik yapan Batzaria, 28 Ocak 1952 tarihinde Bükreş'te hayatını kaybetmiştir. Bkz. www.m.adevarul.ro/cultura/arte/va-mai-amintiti-de-nicolae-batzaria.html

İbrahim Temo da anılarında, Ulah olan Batsarya Efendi'den söz etmekte ve "elan Türk dostu olarak Bükreş gazetelerinde çalışmaktadır" demektedir. Bkz. İbrahim Temo, *İttihat ve Terakki Anılarım, Atatürk'ü N'için Severim?*, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2013, s. 59.

[76] *Türk Birliği*, "Parlak Bir Örnek", 6 Eylül 1939, Sayı 19, s. 1.

bu ilerlemeleri Osmanlı döneminde mevcut olmayan milliyet prensibini benimsemesiyle başardığını; Atatürk'ün, Türkiye'yi Türkleştirdiğini, uyuşturulan milliyet duygusunu uyandırdığını ve ülkeyi milliyet temelinde yeniden inşa ettiğini açıklamaktadır.[77]

Türk Birliği, Rumen gazetelerinde Türkiye ve Atatürk'le ilgili yayımlanan yukarıdaki makaleleri okurlarıyla paylaşarak Türkiye'de gerçekleştirilen büyük değişimin yabancılar tarafından da takdir edildiğini vurgulamak istemiştir. Bu suretle, Romanya'daki Türklerin kendilerine ve anavatanlarına olan güvenlerinin pekişmesini hedeflemiş, ayrıca Romanya Türklerinin milliyetçiliğin ve inkılâpçılığın önemini kavramalarını amaçlamıştır.

Sonuç

Her ne kadar süreklilik arz etmezse de Romanya'da ilk Türkçe yayının 1888 yılında Türkler yerine Rumenler tarafından gerçekleştirilmesi ve söz konusu yayında Türkiye Cumhuriyeti'nde Latin harflerinin kabulünden yaklaşık 40 yıl önce Latin harflerinin kullanılmış olması dikkate değerdir.

Esasen Romanya'da Türkçe matbuat, 1890'ların ikinci yarısından sonra muhalif Jön Türk hareketi ve İbrahim Temo liderliğinde gelişme göstermiştir. Temo'nun çıkardığı "Hareket" (1896) broşürü ve "Sadâ-yı Millet" (1898) gazetesi ile Kırımîzade Ali Rıza Bey'in çıkardığı "Dobruca" (1901) gazetesi Romanya'da Türkçe matbuat alanında öncü rol oynamıştır. Jön Türklerin ve özellikle İbrahim Temo'nun yürüttüğü çalışmalarla Romanya Türkleri basınla tanışmış, muhalif nitelikli Jön Türk hareketi Dobruca Türkleri için matbuat ve örgütlenme konusunda bir nevi okul görevi ifa etmiştir.

93 Harbi sonrasında Dobruca'da azınlık konumuna düşen Türkler, milli kimlik ve kültürlerini muhafaza etmek amacıyla çeşitli dernekler kurmuş ve gazeteler çıkarmışlardır. Teşkilatçılık ve matbuat konularında Jön Türkler'in tecrübelerinden yararlanan Dobrucalı yerel aydınlar özellikle II. Meşrutiyet'in ilânından sonra çıkardıkları gazete ve dergiler yoluyla Dobruca Türklerinin eğitim, göç, siyasi temsil ve kadılıklar gibi sorunları üzerinde yoğunlaşmışlardır.

Türk Birliği gazetesi, Dobruca'daki en faal ve en uzun ömürlü teşkilâtlardan biri olan Türk Gençler Derneği'nin yayın organı olarak çıkarılmıştır. Gazetenin kurucuları geçmişte Jön Türk hareketi içerisinde yer almış Dobrucalı aydınlardan oluşmaktadır. Pazarcık'taki Jön Türkler tarafından 1909 yılında kurulan "Tamîm-i Maarîf Cemiyeti" 1920 yılında "Türk Gençler Derneği"ne dönüştürülmüş ve bu dernek 12 Şubat 1930 tarihinden itibaren Türk Birliği gazetesini çıkarmaya başlamıştır.

[77] *Türk Birliği*, "Parlak Bir Örnek", 6 Eylül 1939, Sayı 19, s. 1.

Türk Birliği, Latin alfabesine geçiş ve öz Türkçe kullanılması konusundaki öncü tutumunun yanısıra inkılâp aleyhtarlarına karşı mücadelesiyle, Gagavuzlara yönelik faaliyetleriyle, göçler konusundaki yayın politikasıyla ve ele aldığı konulardaki milliyetçi bakış açısıyla dikkat çekmektedir. Gazete ayrıca, medeni nikâh, kadılıkların kaldırılması, kadınların siyasi haklarının tanınması gibi konularda da Cumhuriyet Türkiyesi'yle tam bir fikir ve ideal birliği içerisinde olmuştur.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

Romanya Bilimler Akademisi Arşivi

Türk Birliği, Fon: P.III.15.154

Gazeta Dobrogei, Fon: P.IV.625

KİTAPLAR

Akşin, Sina; *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, İstanbul, 2014.

Coman, Virgil (Koord.); *Osmanlı Kartografya Kaynaklarında Dobruca (XVI.-XIX y.y.)*, Etnologica, Bükreş, 2015.

İbram, Nuredin; *Dobruca'daki Müslüman Topluluğu Manevi Hayatından Sayfalar*, (çev. Belghiuzar Cartali Bulıga, Namık Kemal Yıldız), Ex Ponto, Constanta (Köstence), 1999.

Hanioğlu, M. Şükrü; *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1986.

—, *Preparation for a Revolution: The Young Turks, 1902-1908*, Oxford University Press, New York, 2001.

Lewis, Bernard; *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Prof. Dr. Metin Kıratlı, 4. basım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

Temo, İbrahim; *İttihat ve Terakki Anılarım, Atatürk'ü N'için Severim?*, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2013.

Ülküsal, Müstecip; *Romanya Türkleri, Türk Dünyası El Kitabı*, TKAE Yayınları, Ankara, 1976.

—, *Dobruca ve Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2. basım, Ankara, 1987.

—, *Kırım Yolunda Bir Ömür, Hatıralar*, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları, Ankara, 1999.

TEZLER

Bedir, Ömer; *Romanya'da Türkçe Matbuat: Türk Birliği Gazetesi (1930-1939)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2018.

MAKALELER

Ağuiçenoğlu, Hüseyin; "Ak Toprak'la Dobruca arasında. Dobruca Müslüman Türk

Basınında Hicret Konusunda Yapılan Tartışmalar", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi XXII* (ed. İnalcık, Halil, Erünsal, İsmail E.; Lowry, Heath W.; Emecen, Feridun; Kreiser, Klaus), Enderun Kitabevi, İstanbul, 2003.

Bozkurt, Giray Saynur; "Geçmişten Günümüze Romanya'da Türk Varlığı", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 5, Sayı 17, Ankara, Bahar 2008.

Çelik, Bilgin; "Üç Kimlikli Bir Jön Türk Aydını: Dr. İbrahim (Ethem) Temo (1865-1945)", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1, İzmir, 2010.

—, "Romanya'da Bir Jön Türk: İbrahim (Ethem) Temo ve Romanya'daki Faaliyetleri", *History Studies, International Journal of History*, Cilt 2, Sayı 2, Ankara, 2010.

Karpat, Kemal H.; "Foreword: The Story of an Institution and a Former Student's Memories", ed. Adriana Cupcea - Manuela Marin - Metin Omer, *Seminerul Musulman din Medgidia, Documente şi memorie*, Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităţilor Naţionale, Cluj-Napoca, 2016.

Ömer, Metin; "The Emigration of Turks and Tatars from Dobrogea to Turkey Reflected in the Press of the Time (1936-1940)", ed. Tasin Gemil, Nagy Pienaru, *Moştenirea Istorică A Tătarilor*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2012.

—, "Balkan Savaşlarında Romanya-Bulgaristan Anlaşmazlığı: Güney Dobruca", *Türk Yurdu*, Yıl 101, Sayı 303, Ankara, Kasım 2012.

—, "Romanya'da Çıkan Türk Bir Gazete: Türk Birliği", *CTAD*, Yıl 9, Sayı 17, Ankara, Bahar 2013.

Popović, Alexandre; "La Presse Turque (et Tatare) de Roumanie (1888-1940)", *Presse Turque et Presse de Turquie*, ed. Nathalie Clayer, Alexandre Popovic, Thierry Zarcone, Editions ISIS, İstanbul-Paris, 1992.

Yıldırım, Seyfi; "Balkan Savaşları ve Göç", *Türk Yurdu*, Yıl 101, Sayı 303, Ankara, Kasım 2012.

MÜLÂKATLAR

Mustafa Ali Mehmet'le Mülâkat, *Romanya*, Bükreş, 17 Nisan 2016 ve 19 Haziran 2016.

ANSİKLOPEDİ

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

İNTERNET KAYNAKLARI

Tuncer, Burak; "*Harf hatası resmi gazete kapattırdı*", 15 Eylül 2008, "www.hurriyet.com.tr/amp/harf-hatasi-resmi-gazete-kapattirdi-9905373" (Erişim: 6 Nisan 2017)

- "www.m.adevarul.ro/cultura/arte/va-mai-amintiti-de-nicolae-batzaria.html" (Erişim: 3 Mayıs 2017)

BULGARİSTAN'DA EDEBİYAT, SANAT VE TARİH ESERLERİNİN TÜRK AZINLIK POLİTİKASINA ETKİSİ

Ayşe Kayapınar*

Bulgaristan'da yayımlanmış bazı edebiyat, sanat ve tarih eserleri Türk azınlık politikasına zemin hazırlayan, destek veren ve bu politikayı meşrulaştıran niteliktedir. Bu eserlerin büyük bir kısmı Osmanlı döneminde Bulgarların zorla İslâmlaşması ve Türkleşmesi konusu etrafında kurgulanmıştır. Bu çalışmada Bulgaristan'daki edebiyat, sanat ve tarih eserlerinin Bulgaristan'ın Türk azınlığına uyguladığı politikasında oynadığı rol belirlenmeye çalışılacaktır. Burada hedefimiz bazı edebiyat, sanat ve tarih eserlerinin belli propaganda ve siyasi emellere hizmet etmek amacıyla üretildiğini göstermektir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinin akabinde imzalanan önce Ayastefanos Antlaşması ve daha sonra Berlin Antlaşması çerçevesinde o tarihe kadar Bulgaristan'da hâkim unsur olan Bulgaristan Türkleri, oluşturulan yeni Bulgaristan Prensliği içerisinde siyasi azınlık konumuna düşürülmüşlerdir. Ulus devlet kuran Bulgaristan, Osmanlı imparatorluk geçmişinin izlerinden ve Osmanlı mirası Türk Müslüman unsurundan kurtulmak üzere Bul-

* Prof. Dr. Ayşe Kayapınar, Milli Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu Tarih Bölümü.

garistan'daki rejimin şekli ne olursa olsun azınlık politikası değişmeyecek surette bir politika benimsemiştir. Bu politika edebiyat ve sanat alanında verilen eserler ve tarih alanında yapılan araştırmalarla da her boyutuyla desteklenmeye çalışılmıştır. Bulgaristan, 93 Harbi'nden sonra ülke sınırları içerisinde kalan Türk Müslüman azınlığına iki temel bakış açısıyla bakmıştır. Birinci bakış açısı, Bulgaristan Türklerinin Bulgarlara "beş asır" boyunca esaret yaşatmış Osmanlıların torunları oldukları ve bu sebeple onları hedef tahtasına oturtarak onlardan öç alınması gerektiği yönündeydi. Diğer bakış açısı da Bulgaristan'da yaşayan Türk Müslümanların büyük bir kısmı, Osmanlı döneminde İslâmlaşmış Bulgarlardı ve onların "Bulgarlık" ana gövdesinden kopmuş olduklarına dair bir iddia çerçevesinde şekillenmişti. Bu bakış açısı doğrultusunda kopan kütleyi tekrar "Bulgarlık"a döndürmek ve yerine koymak gerekiyordu. "Bulgarlık", Bulgaristan sınırları içerisinde yaşamak, Bulgarca konuşmak, Ortodoks Hıristiyan olmak ve Bulgar geleneğine bağlı kalmak anlamına gelmekteydi.

Başlangıç tarihi olarak 1762 yılında Papaz Payisiy Hilendarski'nin kaleme aldığı "Slav-Bulgar Tarihi" adlı kitabı kabul edilen Bulgar Rönesansı ya da Bulgarların Yeniden Doğuş'u (Bılgarsko Vrızrajdane) döneminde öncelikle Bulgar aydınları Bulgarlık bilincini uyandırmak için edebiyat, etnografi, halkbilimi ve tarih alanında çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Bu çalışmaların amacı, Türk ile Bulgarın farklı olduğunu ortaya koymak ve onları farklı kılan öncelikle dinî mensubiyetin olduğunu ortaya koymaktır. Türklük İslâmiyet ile, Bulgarlık da Hıristiyanlık ile özdeşleştirilmektedir. Özellikle 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılda sık sık edebî eserlerin duygusal gücü ile Bulgar edebiyat ve tarihyazımında bu farklılığa vurgu yapılmıştır.

Bulgaristan coğrafyasının İslâmiyet'le tanıştığı tarih Sarı Saltuk Baba'nın bugün Romanya'nın güneydoğusu ile Bulgaristan'ın kuzeydoğusunu kapsayan Dobruca bölgesine geçtiği tarih, yani 1260'lı yıllar kabul edilmektedir.[1] Belki bu tarihi daha eskilere götürebiliriz. Çünkü 1240'lı yıllarda Deşt-i Kıpçak bölgesinden İslâmiyet'e geçen Tatarlar da Dobruca'ya gelmiş ve daha sonra II. Bulgar Devletinin iç işlerine müdahale etmeye başlamışlardır.[2]

1334 yılında Aydınoğlu Umur Bey, Ege adalarına, bugünkü Yunanistan ve Bulgaristan topraklarına akınlar düzenlemiş ve Balkanları İslâmiyet'le tanıştırma açısından üçüncü bir dalgayı başlatmıştır.[3] Ancak iskân anla-

[1] A. Yaşar Ocak, *Sarı Saltuk, Popüler İslâm'ın Balkanlardaki Destanî Öncüsü*, Ankara 2002; Machiel Kiel, "Sarı Saltuk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 36, İstanbul 2007, s. 147.

[2] İstvan Vassary, *Kumanlar ve Tatarlar. Osmanlı Öncesi Balkanlarda Doğulu Askerler (1185-1365)*, çev. Ali Cevat Akkoyunlu, İstanbul 2008, s. 83.

[3] Irène Melikoff, *Le Destan d'Umur Paşa (Düstûrnâme-i Enveri)*, Paris 1954, s. 1209-1306.

mında kitlesel olarak Müslüman Türklerin Balkanlara gelip yerleşmesi, 1352 yılında Çimpi ve 1354 yılında Gelibolu'nun Osmanlılar tarafından alınmasından sonra Trakya, Yunanistan ve Bulgaristan coğrafyasında ilerlemesiyle gerçekleşmiştir. Osmanlıların Balkanlarda fethettiği topraklar, basit bir yağma amacıyla değil, tavattun etmek üzere Osmanlı topraklarına dâhil edilmekteydi. Dolayısıyla 14. yüzyıldan başlamak üzere Balkanlarda gerçekleştirilen Osmanlı fütuhatının en önemli neticesi, Balkanlarda Müslüman Türklerin yerleşmesidir. Bu da yerleşilen toprakların hem Türkleşmesini hem de İslâmlaşmasını sağladı. Bugünkü Bulgaristan coğrafyasında da bu iki süreç gözlemlenmektedir. Elbette Osmanlıların fethettiği Bulgaristan coğrafyasında kitlesel bir İslâmlaşma ve Türkleşme süreci söz konusu değildi. Bulgar edebî eserlerde ve Bulgar tarihyazımında sık sık anlatılan devlet eliyle yapılan zorla İslâmlaşmanın gerçekten hikâyeci tarihte yer aldığı şekliyle ne ölçüde uygulandığı konusu çok açık değildir. Bulgar tarihyazımında hikâyeci/sözlü/destansı/mitolojik tarih unsurlarından yararlanarak zorla İslâmlaşmaya vurgu yapmak suretiyle 20. yüzyılda Bulgarların ülkelerinde yaşayan Türk Müslüman azınlığına yönelik gerçekleştirdikleri zorla Hıristiyanlaştırma kampanyaların meşru zemini oluşturulmak istenmektedir.

Osmanlı hâkimiyetinde 482 yıl kalan Bulgaristan'da 5 asır boyunca Müslüman Türkler, Hıristiyan Bulgarlarla yan yana yaşadılar. Osmanlı tarihyazımında pek bilinmeyen ancak Hıristiyan Bulgarların kaleme aldığı ve Müslüman Türkleri, Bulgarların nasıl algıladığını gösteren pek çok kaynak vardır. Bu kaynakların büyük bir kısmı dinî ve apokrif metinlerden oluşmaktadır. Diğer bir kısmı ise istinsah edilen metinlerin derkenarlarına dâhil edilen notlardan, birtakım hikâye, kronik ve edebî eserlerden, otobiyografik ve tarihsel eserlerden oluşmaktadır. Bulgarca kaleme alınmış bu kaynaklar dini niteliktedir. Elbette konuyla ilgili verdikleri bilgiler bakımından bunlara şeriye sicillerinde ve fetvalarda da geçen bilgileri ilave etmek gerekir. Çünkü şeriye sicilleri Hıristiyan Bulgarlarla Müslümanlar arasındaki münasebetlere ışık tutan bilgiler ihtiva etmektedir.[4]

Bahsedilen bu kaynaklardan hareketle Bulgarlarla Türkleri ayıran çizgi dinî aidiyetlerle alâkalıdır. Etnik aidiyete dair bilgiler 15-18. yüzyıl Bulgarca kaynaklarda pek yer almamaktadır. Bu aynı kaynaklarda Hıristiyan olarak ise sadece Ortodokslar kabul edilmiştir. Bulgar yazımına göre Katolik Hıristiyanlar da Müslümanlar gibi inançsız ya da yarı-inançsız kabul edilmekteydi. Osmanlı belgelerinde ise Katolikler Frenk olarak nitelendirilmekte, Yahudiler de illâ ki Yahudi olarak adlandırılarak Müslümanlardan

[4] Rositsa Gradeva, "Bılgari i turtsi, XV-XVIII v.", *Predstavata za "drugiya" na Balkanite*, Sofya 1995, s. 48.

ve Ortodokslardan ayrı tutulmuşlardır. Ortodokslar için tercih edilen terim "zımmi"dir, yani Osmanlı tebaası olarak kabul edilmiş gayrimüslimlerdir. Bulgarca literatürde Ortodoksluk "Bulgar inancı" olarak nitelendirilirken İslâmiyet "Türk inancı" olarak tanımlanmaktadır. Bundan dolayı Bulgar olarak tanımlanan kişi, 15-18. yüzyıllar arasındaki dönemde anadili Bulgarca olan kişi değildir. Sadece Ortodoks olan kişi Bulgar kabul edilmektedir. Böylece Katolik, Pavlikyan veya Müslüman olan Bulgarlar "öteki" olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda 15-18. yüzyıllarda İslâmiyet'i kabul etmiş Bulgarlar, etnik aidiyetini de değiştirmiş olarak algılanmaktaydılar. Osmanlı tabiri ise, Osmanlı yönetiminde yer alan kişileri, Müslümanların ibadet hayatını, çok etnikli yapıyı ve Osmanlı hanedanının hâkimiyet alanını ifade etmek üzere kullanılmaktadır.[5]

14-17. yüzyıl Bulgarca kaynaklarda Müslüman Türk'e karşı tam bir düşmanlık görülmemektedir. Ancak 18. yüzyıl kaynaklarında artık Türklerin düşman olduğu ve kesinlikle onlarla dost olunmaması telkin edilmektedir.[6] 19. yüzyılda artık Türklere karşı düşmanlık daha da kuvvetlenmektedir. Nitekim bu yüzyılda Bulgar edebiyatının temsilcileri şair, romancı ve hikâyecilerin eserlerinde Osmanlılara/Türklere karşı mücadele etmenin vakti geldiğini vurgulanmaktadır. Şair Dobri Çintulov (1822-1886) Bulgarlara ayaklanma çağrısında bulunarak şöyle demektedir:

Ey büyük sevgi, içimizde alevlen!
Türklerin karşısına dikilelim!

...

Atalarımızın toprağı için ayaklanın,
Türklerin soyunu ezin, ...

Çintulov'un şiirlerinde Osmanlı yönetimine ve onun öz halkı Türklere düşmanca duygu ve düşüncelere yer verilmektedir. Türklerle kardeşliğe yer yoktur. Bu çizgide pek çok 19. yüzyıl Bulgar yazarını sayabiliriz. Petko Raçev Slaveykov, Hristo Botev, İvan Vazov (hem romancı hem şair) bunlardan bazılarıdır.[7] Hristo Botev'in "Na proştavane/Veda" şiiri şu dizelere yer vermektedir:

Lanetle anne, lanetle:
Bizi yurdumuzdan kaçırıp,
Genç yaşta yad ellerde sefil ve perişan
Süründüren Türkleri lanetle[8]

[5] Gradeva, agm., s. 47-48.
[6] Gradeva, agm., s. 52.
[7] Leman Ergenç, *Bulgar Yayınlarında Türkler*, Ankara 1989, s. 22-24.
[8] Ergenç, *age.*, s. 24.

Bulgar milliyetçi yazar İvan Vazov'un 1888 yılında kaleme aldığı "Pod İgoto/Boyunduruk Altında" adlı romanı tarihî olayların edebiyatla anlatıldığı bir eserdir. Burada yaratılan Osmanlı/Türk imajı beş asırlık Osmanlı hâkimiyet dönemi algısının genel özelliklerini oluşturur. Eser, Türklere/Osmanlılara karşı nefreti körükleyen bir yapıta dönüşmüştür.[9]

Bulgarlık bilinci oluşturmaya çalışan 19. yüzyıl Bulgar yazarları hikâyeci tarih kaynaklarından bolca yararlanmışlardır. Bu hikâyeci tarih kaynaklarından birisini çoğu zaman hangi tarihte düzenlendikleri bilinmeyen ancak 19. yüzyılda derlenen Bulgar halk türkülerinde "Türk inancını", yani İslâm dinini kabul etmeyen Bulgarlar konu edilmektedir. Aslında İslâm dinini kabul etmeyen Bulgar erkekle ilgili herhangi bir hikâye bulunmamaktadır. Folklorik, mitolojik eserlerde evlenmeye zorlanan, evlenmek istenilen Bulgar kızlarının İslâmiyet'e geçmeleri için zorlandıkları hikâye edilmektedir.[10] Ne zaman kurgulandığı bilinmeyen ve İslâmlaşmaya direnme sürecine vurgu yapan Bulgar halk türküleri, Bulgarların Yeniden Doğuş döneminde derlenmiş ve Bulgarlık bilincini oluşturmak üzere bir yerde propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Böyle bir Bulgar halk türküsü örneği olarak "Sultan Murad ve Mara'nın Türküsü"/Pesen na Tsar Murad i Mara'yı gösterebiliriz.[11] Kırktan fazla versiyonu olan bu türkü Sultan I. Murad'ın Bulgar çarı İvan Şişman'ın kız kardeşi Mara (Kera-Tamara) ile evliliğini anlatan bir türküdür. 1370'li yılların başında İvan Şişman kız kardeşi Mara/Kera-Tamara/Marya'yı Sultan Murad Hüdavendigâr'a zevceliğe vermiştir.[12] Mara, Bulgar Çarı İvan Aleksandır'ın ikinci eşi Yahudi asıllı Sara'dan doğan kızıdır. Çar İvan Aleksandır ile evlendikten sonra Sara'nın Teodora ismini alarak Hıristiyan olduğu söylenmektedir. Mara'nın dışında Çar İvan Şişman da, Çar İvan Aleksandır'ın bu ikinci evliliğinden olma oğludur. Mara'nın Sultan I. Murad'la evliliğini konu alan bir Bulgar halk türküsü bulunmaktadır. Ortaçağlarda dizildiği öne sürülen bu halk türküsünün içerdiği anakronizm bakımından muhtemelen çok daha sonra ilk versiyonundan uzaklaşıldığını ve Murad Hüdavendigâr dönemine ait olmayan pek çok olaya ve esere değinildiğini belirtmek gerekir. Bu da eserin ne kadar "tarihsel" olduğu ya da "hikâyeci tarihe" ne kadar kaynaklık ettiği sorusunu akla getirmektedir.

Sultan Murad ve Mara'nın Türküsü ilk kez 1846 yılında yayımlanmıştır. Dolayısıyla Osmanlıların Balkanlara geldikleri ilk zamanlarda yaşa-

[9] Ergenç, *age.*, s. 24-30.

[10] Gradeva, folklorik eserlerin pek çok kusurunun olduğunu ve ilk ortaya çıktıkları tarihlerden sonra ilavelere ve değişikliklere maruz kaldıklarını belirtmektedir. Gradeva, agm., s. 47-48.

[11] Hüseyin Mevsim, "Murat ile Mara Başlıklı Tarihsel Bulgar Halk Türküsü", *Milli Foklor*, sayı 69 (2006), s. 84.

[12] Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi, Resimli-Haritalı*, c. 1, Ankara 2010, s. 114.

nan olayları birbirine karıştırarak türkünün 19. yüzyılda mı kurgulandığı tartışma konusudur.[13] Türkünün versiyonlarından birinde Sultan I. Murad Mara'ya hitap ederek artık "Bulgar olmaktan vazgeç" ve "Türkleş/Türklüğe geç" diye sesleniyor. Bunun karşılığında da İstanbul'un yarısını, Edirne'nin Uzun Çarşısı'nı ve Selimiye Camii'nin vermeyi vaat ediyor. Mara ise papaz ağabeysine danışarak İstanbul'un yarısını, Türkleşen/İslâmlaşan Aya Sofya'yı ve bütün sultanlığı, vezirliği ve mühürlü yüzüğü talep ediyor. Galata mahallesi, deniz kenarı, Tuna boyundaki şehirler ve Nobo Bırdo ve Kratova'nın da kendisine verilmesini istiyor.[14] Ancak Sultan Murad, isteklerin büyük bir kısmını, Aya Sofya'yı vezirliği ve sultanlığı vermeyi reddediyor.[15] Bu türküde I. Murad'ın (1362-1389) hüküm sürdüğü yıllardan çok sonra gelişen olaylara da yer verilmektedir. İstanbul'un alınması ve Aya Sofya'nın camiye çevrilmesi İstanbul'un fethini müteakiben olmuştur.[16] Edirne'deki Selimiye Camii ise 1568-1574 yılları arasında inşa edilmiştir.[17] Bu türküde Türk olan hükümdarın evlenmeyi düşündüğü Bulgar kızından Bulgarlıktan yani Hıristiyanlıktan vazgeçip Türk olması yani Müslüman olması isteniyor. Mara, Murad ile evlenir ancak Müslüman olmaz Hıristiyan olmaya devam eder.[18] Tarihsel olaylara Mara'nın ve Sultan Murad'ın evlenmesi dışında içerik ve kronolojik bakımdan uymayan Sultan Murad ve Mara'nın türküsü, tarihî bir kaynak olarak kullanılamaz, ancak 19. yüzyıldaki Bulgar Yeniden Doğuş Sürecinin hedefi Bulgar bilinci oluşturmak gayesine hizmet etmek için kullanılmıştır.

1860 yılında Stefan Verkoviç'in derlediği "More, verir misin, Nikola" adlı türkü , Penço Slaveykov tarafından yeniden düzenlenmeye tâbi tutularak Yeniden Doğuş Dönemi Bulgar edebiyatının anti-Türk eserine dönüşen bir başka halk türküsüdür. Halk türküsünün hikâyesi Balkancı Yovo'nun kız kardeşi olan güzel Yana, Türk olan bir voyvoda tarafından eş olarak istenilmektedir. Bu Türk Müslüman voyvoda "Türk inancı" ifadesi ile anlatılmakta ve "Yana"yı Türk inancına verir misin diye sorar. Bulgarlıkta ısrar eden Balkancı Yovo, kız kardeşini vermeyi reddeder. Yana'yı Türke eş olarak vermeyi reddettikçe de Balkancı Yovo'nun önce kolları, sonra bacakları kesilir ve en son gözlerine mil çekilir. Neticede uzuvlarını kaybe-

[13] Vera Mutafçieva, "V syankata na Aziya", Sofya 1992, s. 42.

[14] Hüseyin Mevsim, "Murat ile Mara Başlıklı Tarihsel Bulgar Halk Türküsü", *Milli Foklor*, sayı 69 (2006), s. 86.

[15] https://liternet.bg/folklor/sbornici/lirika_epos/72.htm.

[16] Semavi Eyice, "Ayasofya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul 1991, s. 216.

[17] Selçuk Mülayim-Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Selimiye Camii ve Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 36, 2009, s. 430.

[18] Hüseyin Mevsim, "Murat ile Mara Başlıklı Tarihsel Bulgar Halk Türküsü", *Milli Foklor*, sayı 69 (2006), s. 87.

den Yovo, Türklerin Yana'yı götürmesiyle de kız kardeşsiz kalır ve ayrılık için ona ne sarılabilir ne de onu görebilir. Yana, ağabeysi ile hüzün içinde vedalaşır. Halk türküsü şöyle der:

Verir misin Balkancı Yovo, Güzel Yana'yı Türk inancına?
-More, Voyvoda, başımı veririm,
Yana'yı Türk inancına vermem
İki kolumı kestiler ki yeniden [Yovo'ya] sorarlar...[19]

Balkancı Yovo, kız kardeşi Yana'nın Müslüman biriyle evlenmesine ve Türk/Müslüman olmasına izin vermediği için bütün uzuvlarını kaybeder, Yana'yı alan Türkler beraberinde götürürler. Bu halk türküsünün ne zaman oluşturulduğu ve hangi olaylarla bağdaştırıldığı bilinmektedir. Görünen o ki, Bulgarların ulus oluşturma sürecine katkı sağlamak ve olumsuz Türk-Osmanlı imajını pekiştirmek üzere dizilmiş bir türküdür. Türkü, zorla kaçırılan ve Türkle evlendirilen Bulgar kızlarına, zorla Müslümanlaştırılan Bulgarlara ve Bulgarların Osmanlı döneminde yaşadığı esarete vurgu yapmak üzere kurgulanmıştır.

Osmanlı döneminde Bulgarların zorla İslâmlaşması ve Türkleşmesi Bulgar tarihyazımında sevilen bir konudur. Bu konunun bir uzantısı olarak devşirme usulüyle Bulgaristan'ın da içinde olduğu Balkan coğrafyasından Hıristiyan çocuklarının alınıp Müslüman yapılması ve Osmanlı ordusuna asker olarak yetiştirilmesi çok işlenen konulardan birisidir. Bulgar tarihyazımında ve tarih ders kitaplarında devşirme sistemi "kan vergisi" olarak nitelendirilmiştir. Devşirme, zorla İslâmlaşmanın bir yöntemi olarak görülmüştür.[20]

Bulgarlar 93 Harbi öncesine "Bulgar Rönesansı" –Bılgarsko Vızrajdane– dedikleri dönemde ve 93 Harbi'nden sonra edebiyat ve tarih biliminden istifade ettiler. Bu iki temel bilimi manipülasyon aracı olarak kullan-

---

[19] "Даваш ли, даваш, балканджи Йово,
хубава Яна на турцка вера?
- More, войводо, глава си давам,
Яна не давам на турцка вера!
Отсекоха му и двете ръци,
та па го питат и го разпитат:..."/
Davaş li, davaş, Balkancı Yovo,
Hubava Yana na turstka vera
-More, voyvodo, glava si davam
Yana ne davam na turstska vera!
Otsekoha mu i dvete rıtsi
Ta pa gopitat igo razpitat.."
https://liternet.bg/folklor/sbornici/ddbj/84.htm

[20] Neriman Ersoy Hacisalihoğlu, "Bulgaristan Tarih Algısında ve Tarih Ders Kitaplarında Devşirme Sistemi ve Yeniçeriler", *Tarih Dergisi*, sayı 66 (217/2), İstanbul 2017, s. 135-147.

dılar ve Bulgarlar arasında Osmanlı ve Türk karşıtı bir bilinç oluşturdular. Bu bakımdan 1984 yılında Gorski İzvor'da ad değiştirmeye gelen Bulgar albayın, ismi ilk defa zorla Bulgarcalaştırılan ilk Türke yani Ömer Yusuf'a söyledikleri, durumu özetler niteliktedir: "... bilim adamlarının, sizin Bulgar kökenli olduğunu ilmi bir şekilde ispatladıklarını biliyor musunuz?"[21]

Türklere karşı güdülen asimilasyon politikasını meşrulaştırmak ve kamuoyu oluşturmak için Bulgarlar tarih, edebiyat ve görsel sanat/film ve televizyon dizilerinden yararlandılar. Bu anlamda "Koziyat Rog/Keçi Boynuzu" ve "Ayrılma Zamanı/Vreme Razdelno" filmlerini ve "Kapitan Petko Voyvoda" dizisini asimilayson politikasını meşrulaştırmak üzere televizyon ekranlarında gösterilmiştir. Bu gibi sanatsal eserlerde olumlu Türk imajı yoktur. 1971 yılında gösterime giren "Koziyat Rog/Keçi Boynuzu", acımasız Türk imajını ortaya koymak üzere hazırlanmış bir filmdir. Bu filmde 17. yüzyılın sonunda Karaivan güzel eşini, korkunç Türklerden koruyamamıştır. Saldırıya uğrayan Karaivan'ın eşi ölür. Dul kalan Karaivan, kızını bir erkek evlat olarak yetiştirmektedir. Babanın amacı, zorba Türklerden kızına intikam aldırmaktır. Bir mağaraya çekilmiş yaşarken kızı büyümüş ve bir Müslüman keçi çobanına âşık olmuştur. Karaivan bu aşkı kaldıramaz ve keçi çobanını öldürür. Bu film, Nikolay Haytov adlı Bulgar yazarın öyküsüne dayanmaktadır.[22] Osmanlı Türklerinin Bulgarlara yaşattığı acıları ortaya koymak üzere kaleme alınmıştır. Tamamen tarihî gerçeklerden uzak sanatsal kurgudan ibarettir.

"Vreme razdelno"/Ayrılma Zamanı filmi bir tarihsel romana dayanmaktadır.[23] 1964 yılında Anton Donçev tarafından, dönemin sosyalist yönetiminin verdiği sipariş üzerine iki ay içerisinde kurgulanan ve kaleme alınan bir romandır. Bulgaristan'daki Türk-Müslüman nüfusa yönelik fiilî asimilasyon sürecini meşrulaştırmak için bu roman 1987 yılında rejisör Lüdmil Staykov tarafından sinemaya film olarak uyarlanmıştır. "Ayrılma Zamanı" filmi 1990 yılında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Türklerin göçünün devam ettiği sırada sinema ve televizyonlarda gösterime girmiştir. Anton Donçev'in kaleme aldığı roman, Metodi Draginov adındaki papazın kaleme aldığı kroniğe dayanmaktadır.[24] Kroniğin konusunu 1668 yılında Batı Rodoplarda Bulgarların vergilerini ödemedikleri gerekçesiyle Çepino böl-

[21] Hüseyin Köse, *Kanlı İzler*, Razgrad 2001, s. 9-10.

[22] https://www.bnt.bg/bg/a/koziyat-rog-2

[23] Mariya Todorova, "İslyamizatisiyata kato motiv v bılgarskata istoriyografiya, literatura i kino", İzsledvaniya v çest na çl.-kor. Profesor Straşimir Dimitrov, Sofya 2001, s. 369-391.

[24] Sahte olduğu anlaşılan Metodi Draginov'un kroniğine benzer kronikler, 19. yüzyılın ilk yarısında başlatılan bağımsız Bulgar kilisesi mücadelesi çerçevesinde yaratılmıştır. Bu tür kroniklerin diğer bir amacı Bulgarca konuşan ancak Müslüman olan Bulgarların varlığını izah etmektir. 19. yüzyıldaki bakış açısına göre Bulgarca konuşan Müslümanların varlığı, sadece zorla gerçekelştirilmiş bir İslâmlaştırılma ile açıklanabileceği yöndedir. Stefan Deçev, "Za falşifikatite, istoriyog-

gesinde toplu ve zorla İslâmlaşma olayı oluşturmaktadır.[25] Bu zorla ve toplu Müslümanlaştırma daha önce devşirme usulüyle yeniçeri olarak alınan bir Bulgar çocuğu tarafından gerçekleştirilmiştir.

1984 yılında edebiyat tarihçisi İlya Todorov'un dil ve içerik bakımından Metodi Draginov'un bu kroniği üzerine yaptığı incelemeler Çepino Kroniğinin gerçekten olayları gören birinin hikâyesine dayanmadığını, 19. yüzyılda Bulgarlık bilincini oluşturmak üzere "sahte eserler" üretmekle bilinen Stefan Zahariev tarafından kaleme alındığını ifade etmektedir.[26] Dolayısıyla Çepino kroniği sahtedir ve ona dayanan Anton Donçev'in romanının da gerçek tarihle hiçbir ilgisi yoktur. Burada sahte tarihle kurgu edebiyatı birbirine karışmıştır.[27] 19. yüzyılda Bulgarların sistematik bir şekilde Osmanlılar tarafından "zorla" Müslümanlaştırılmasına yönelik sahte hikâyeler, Bulgarca konuşan Müslümanların varlığını açıklamak için üretilmektedir. Bulgarlık bilincini oluşturmaya ve Osmanlı karşıtı hareketleri alevlendirmek isteyen 19. yüzyıl Bulgar milliyetçi aydınları Bulgarların İslâmiyet'i gönüllü kabul etmiş olamayacağını, sadece silah "zoruyla" böyle bir süreç yaşanmış olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Bu anlayış günümüze kadar sahte hikâyelere inanmayı tercih eden Bulgar milliyetçi yazarların ve bu ruhla yetiştirilen nesillerin vazgeçemediği bir düşüncedir.

Benzer bir tarih çarpıtma ve kurgulama 1945-1989 döneminde Bulgaristan'da okutulan tarih ders kitaplarında görülmektedir. Bu tarih ders kitaplarıyla olumsuz Osmanlı ve Türk imajını pekiştirerek, Türk Müslüman azınlığına karşı güdülen asimilasyon politikasının haklılığı savunulmaya çalışılmıştır. Bu dönemde yazılan ders kitaplarında Osmanlı dönemi "Karanlık Çağ" olarak tanımlanmış ve Bulgar ulusunun gelişmesine mani olan bir dönem olarak nitelendirilmiştir. Bulgarların herhangi bir konuda başarısız olmasının tek bir sebebi vardır: Bulgaristan'ın Osmanlı geçmişi.[28] Bulgaristan ortaokullarında okutulan 5. sınıf ders kitabında Osmanlı döneminin Bulgar halkı için bir zulüm dönemi, zorla İslâmlaşma ve Türkleşme

---

rafiyata, nasilieto i "razdelnite vremena" v naukata", https://kultura.bg/web/за-фалшификатите-историография-на (erişim tarihi: 15.12.2019)

[25] Machiel Kiel bu "kroniğin" tarihsel kaynak olarak kullanılmasına karşı çıkmaktadır. Bkz. Machiel Kiel, "Razprostranie na İslyama v bılgarskoto selo prez osmanskata epoha (XV-XVIII. v.), *Müsülmanskata kultura po bılgarskite zemi. İzsledvaniya*, der. Rositsa Gradeva-Svetlana İvanova, Sofya 1998, s. 56-126.

[26] İliya Todorov, *Letopisniya razkaz na pop Metodi Draginov, Straobılgarska literatura*, sayı 16 (1984), s. 62-75.

[27] Elena Grozdanova/Stefan Andreev, "Falşifikat li e letopisniyat razkaz na Pop Draginov?", *İstoriçeski pregled*, 2 (1993), s. 146-157; Antonina Jelyazkova, "Osmanlı Mirası ve Balkan Tarihçiliğinin Oluşumu, *Osmanlı*, c. 7, Ankara 1999, s. 690, 691, 701.

[28] Mehmet Şahingöz-Shener Bilalli, "Balkanlarda Eğitim Kurumlarında Okutulan Tarih Ders Kitaplarında "Osmanlı-Türk İmajı", *Cumhuriyet Tarihi Arşatırmaları Dergisi*, Sayı 28 (2018), s. 168, 170-171.

dönemi olduğu anlatılmaktadır. Bu anlatımı desteklemek için de ressam Saşo Raçev'in "Rodop Dağları'nda Yaşayan Bulgarların Müslümanlaştırılması" adını taşıyan bir resmi konulmuş ve görsel yöntemle Müslümanlaştırmanın Türkler için şölene dönüştüğü, Bulgarlar için ise direnenlerin katledilmesinden dolayı bir acıklı, dramatik olay olduğu anlatılmak istenilmektedir. Dolayısıyla Osmanlı döneminde Bulgarlara yönelik bir asimilasyon süreci gerçekleştirildiği ve Bulgarların zorla Müslümanlaşma ve Türkleştirilme sürecine tâbi tutuldukları anlatılmaya ve 1984-1985 yılında Türklere yönelik zorla Hıristiyanlaştırma ve Bulgarlaştırma sürecinin haklılığı ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Yani adları zorla Bulgarcalaştırılan ve Hıristiyanlaştırılan Türkler, Osmanlı döneminde Müslümanlaştırılan ve Türkleştirilen Bulgarlardı.[29] Aslında Bulgaristan'daki Türklerin, Müslümanlaşmış Bulgarlar olduklarına dair tezler, Todor Jivkov'un yönettiği Komünist Bulgaristan'da aktif bir şekilde temellendirilmeye çalışılmış ve bu amaçla 19. yüzyıl boyunca üretilen sahte tarih kaynaklar yeniden gündeme getirilerek Bulgaristan'ın Türklere yönelik asimilasyon emelleri meşru kılınmıştır. Komünist Bulgaristan'ın bu emelleri doğrultusunda bir dizi kitap yayımlanmış ve bu kitapların baş mimarı Petır Petrov adındaki tarihçi olmuştur. Bundan dolayı da Petrov, 1989'dan sonra totaliter rejimin asimilasyon politikasının tek işbirlikçisi olarak yansıtılmıştır. Oysa pek çok Bulgar tarihçisi, Bulgaristan'da Türk ve Müslümanlara yönelik güdülen politikanın bir şekilde destekçisi ve ortağı olmuştur.[30]

Komünist Bulgaristan'ın Türklere yönelik asimilasyon politikasına yön vermek üzere ilk adım 1958 yılında yayımlanmış "İz minaloto na bılgarite muhamedani v Rodopite/Rodoplarda Bulgar Müslümanlarının Geçmişinden [Kesit]"[31] adlı bir külliyatla başlatılmıştır. Bu yayın, gelişigüzel bir yayın olmayıp tam aksine iyi kurgulanmış ve belli bir hedefi olan proje niteliğindedir. Bu kitapla Bulgar Bilimler Akademisi "köken"e dair sipariş çalışmasını gerçekleştirmiş oluyordu.[32] Aynı hedefle 1961 yılında Rodopa-bılgarska tvırdina/Rodoplar-Bulgar kalesi başlıklı yardımcı ders kitabı yayımlanmıştır. Daha çok efsanelere dayanan bu kitapta "Türkler tarafından kaçırılan Bulgar kadın ve çocuklarına" dair resimlere de yer verilmiştir. Bu kitapta Rodoplar'da yaşayan Bulgarların "zorla" İslâmlaşması üze-

[29] Şahingöz-Bilalli, agm., s. 171-172.

[30] Sefan Deçev, ""Golyamata ekskurziya" i sıuçastieto na istoritsite", https://www.svobodnaevropa.bg/a/29985369.html (Erişim tarihi: 17.12.2019).

[31] İz minaloto na bılgarite muhamedani v Rodopite, ed. Hristo Hristov-Veselin Hacinikolov, Sofya 1958.

[32] Stefan Deçev, "Za falşifikatite, istoriyografiyata, nasilieto i "razdelnite vremena" v naukata", https://kultura.bg/web/за-фалшификатите-историографията-на (erişim tarihi: 15.12.2019).

rinde durulmaktadır.[33] Gene 1961 yılında yayımlanan 3 ciltlik İstoriya na Bılgariya/Bulgaristan Tarihi'nde[34] de 1656 yılında Çepino Ovasında gerçekleştirilen "zorla" İslâmlaştırma eylemini anlatarak Osmanlıların Bulgarlara yönelik sistematik asimilasyon politikası güttüğü belirtilmektedir. Ayrıca Rodoplar'daki "zorla" İslâmlaştırma sürecinde 218 adet kilisenin harap edildiğini, 33 manastırın da ateşe verildiği iddia edilmektedir. Bu arada başka kitaplarda da anlatılan Rodoplardaki "zorla" İslâmlaştırılma olayı bütün Bulgaristan'da yapılmış gibi gösterilmeye çalışıldığı gözlemlenmektedir.[35]

1962 yılında yeni bir külliyat "Asimilatorskata politika na turskite zavoevateli/Türk Fatihlerinin Asimilasyon Politikası" yayımlanmıştır. Külliyatın "Sbornik dokumenti za pomohamedançvaniya i poturçvaniya XV-XIXv./İslâmlaştırmaya ve Türkleştirmeye Dair Belgeler Külliyatı, XV-XIX. Yüzyıl" şeklindeki alt başlığı güdülen politika bakımından oldukça anlamlıdır.[36] Gene 1964 yılında Petır Petrov'un hazırladığı "Pomohamedançvaniyata v Loveşkiya kray/Lofça Bölgesindeki İslâmlaştırma Olayları " adlı kitap basılacaktır. Bu ve buna benzer kitaplarda Osmanlıların Bulgarlara karşı planlı bir asimilasyon politikası güttüğü vurgulanmaktadır. İslâmlaştırılma zorla yapıldığı için de Osmanlılar bu süreci İslâmiyet'e geçmek istemeyenleri katlederek yürütmüşlerdir.[37] Bu arada yukarıda sözünü ettiğimiz Anton Donçev'in "Vreme razdelno/Ayrılık Zamanı" adlı romanı yayımlanır. 1965 yılında çıkan "Rodopski sbornik/Rodop Külliyatı" zorla İslâmlaştırılmayı inceleyen ve Türklere yönelik asimilasyon politikasına hizmet eden başka bir eserdir.[38] 1966 yılında gene Petrov'un hazırladığı "Rodopite prez vekovete/Asırlar Boyunca Rodoplar" adlı kitap yayımlanmıştır. Burada da Bulgarların zorla İslâmlaştırılma iddialarına yer verilmektedir. Hristo Gandev 1972 yılında "Bılgarskata narodnost prez XV v./ XV. Yüzyılda Bulgar Milliyeti" adlı eseri kaleme alır. Bütün bu eserlerin hedefi Rodoplar'da ve Kuzeydoğu Bulgaristan'daki Türklerin zorla İslâmlaştırılan Bulgarlar olduklarını ve Osmanlıların Bulgarları yok etme ve asimile etme politikası olduğunu göstermeyi hedeflemektedir.

---

[33] *Rodopa-bılgarska tvırdina*/Rodoplar-Bulgar Kalesi, ed. Petır Petrov, Sofya 1961; Stefan Deçev, "Za falşifikatite, istoriyografiyata, nasilieto i "razdelnite vremena" v naukata", https://kultura.bg/web/за-фалшификатите-историографията-на (erişim tarihi: 15.12.2019)

[34] İstoriya na Bılgariya, 3 cilt, Sofya 1961.

[35] Stefan Deçev, "Za falşifikatite, istoriyografiyata, nasilieto i "razdelnite vremena" v naukata", https://kultura.bg/web/за-фалшификатите-историографията-на (erişim tarihi: 15.12.2019)

[36] Gös. yer.

[37] *Pomohamedançvaniyata v Loveşkiya kray*, haz. Petır Petrov, Sofya 1964.

[38] Stefan Deçev, "Za falşifikatite, istoriyografiyata, nasilieto i "razdelnite vremena" v naukata", https://kultura.bg/web/за-фалшификатите-историографията-на (erişim tarihi: 15.12.2019)

Kendisini Ortaçağ tarihi uzmanı sayan Petır Petrov 1974 yılında "Rodopite v bılgarskata istoriya"/Bulgar Tarihinde Rodoplar-sbornik statii v pomoşt na uçitelya" başlığı ile öğretmenlere yardımcı olmak üzere yeni bir külliyat hazırlamıştır.[39] Bulgar Komünist Partisi'nin çok yakın çalıştığı tarihçi Petır Petrov 1975 yılında profesörlük eseri olarak "Sıdbonosni vekove za bılgarskata narodnost/Bulgar Milliyetinin Uğursuz Yüzyılları adlı "araştırma" kitabını kaleme almıştır. Sözde Osmanlıların Bulgarları yok etme ve sistematik olarak "zorla" İslâmlaştırma politikası, 1980'li yıllarda yazılacak "İstoriya na Bılgariya/Bulgaristan Tarihi"nin ve "Stopanska istoriya na Bılgariya/Bulgaristan'ın Ekonomik Tarihi" adlı kitaplarda da yer alan teorilerden birisi olacaktır.[40]

Bu arada Bulgaristan'da 1972-1973 yılında Pomakların "zorla" Bulgarlaştırılma ve Hıristiyanlaştırılma süreci tamamlanmış ve Türklere yönelik asimilasyon politikasının yolunu açma çalışmaları hız kazanmıştır. Böylece Anadolu'dan Bulgaristan coğrafyasına yapılan Türk-Müslüman iskânına dair bilinenler, sessizce geçiştirilmeye çalışılmıştır.[41] 1985 yılının başına gelindiğinde Bulgaristan'da Türklerin adının zorla değiştirilme süreci tamamlandığında dönemin başbakanı tarihçi Georgi Atanasov, siyasetin zor kullanarak gerçekleştirdiği bu süreci affettirmek için "tarihsel ve etnografik araştırmalar"ın gölgesine sığınmayı tercih etmektedir. Özellikle tarihçilerin eleştirel bakanlar dâhil totaliter rejimle işbirliği yapıp onun emellerini mazur gösterecek tezler üretmelerinin neticesinde 1984-1985 kışında Bulgaristan'da Türklere yönelik orantısız güç kullanılarak ve acımasız şiddet ve aşağılayıcı yöntemler uygulanarak Bulgaristan'daki Türklerin adlarını zorla değiştirme kampanyası gerçekleştirildi.[42]

Bulgaristan totaliter rejiminin Türk ve Müslüman azınlığına karşı güttüğü asimilasyon politikasının başlıca destekçileri tarihçiler olmuştur. Petır Petrov, Hristo Gandev, Dimitır Kosev, Konstantin Kosev, Veselin Hacinikolov, İlço Dimitrov, Bistra Cvetkova, Nikolay Gençev, Vasil Güzelev her

---

[39] P. Petrov (der.), *Rodopite v bılgarskata istoriya"-sbornik statii v pomoşt na uçitelya*, Sofya 1974.

[40] Sefan Deçev, "Golyamata ekskurziya" i sıuçastieto na istoritsite, https://www.svobodnaevropa.bg/a/29985369.html (Erişim tarihi: 17.12.2019).

[41] Stefan Deçev, "Za falşifikatite, istoriyografiyata, nasilieto i "razdelnite vremena" v naukata 2", https://kultura.bg/web/за-фалшификатите-историографията-на-2 (Erişim tarihi: 15.12.2019); Bulgaristan tarihyazımında geleneksel ve klişe teorilere karşı çıkan tezler hoş karşılanmaz. Bunlara ya tepki verilir ya da suskunlukla karşılanır. Bkz. Zeynep Zafer, "Bulgar Tarihçiler ve Justin McCarty'nin "Ölüm ve Sürgün" Başlıklı Kitabı", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, VI/2 (2017), s. 201-216.

[42] Stefan Deçev, "Za falşifikatite, istoriyografiyata, nasilieto i "razdelnite vremena" v naukata 2", https://kultura.bg/web/за-фалшификатите-историографията-на-2 (Erişim tarihi: 15.12.2019); Zeynep Zafer, "Bulgaristan Türklerinin 1984-1989 Eritme Politikasına Karşı Direnişi", *Akademik Bakış*, c. 3/sayı 6 (Yaz 2010), s. 27-44.

ne kadar zaman zaman cılız itirazlar sunsalar da Straşimir Dimitrov, Vera Mutafçieva gibi tarihçileri de sayabiliriz.[43] Çalışmalarında Osmanlı'nın Hıristiyan halkı "zorla" İslâmlaştırma hedefi hiçbir zaman olmadığını vurgulayan bilim adamları da vardır. Bunlar arasında Petır Dinekov, Vasil Zlatarski, Petır Nikov gibi edebiyatçı ve tarihçileri zikredebiliriz.

Sonuç olarak belirtmeliyiz ki 18. yüzyılın ikinci yarısından başlamak üzere 19. yüzyıl boyunca Türklere karşı düşmanlık ve nefreti aşılayan pek çok edebî ve tarihî eser kaleme alınmıştır. Bu eserler 20. yüzyılda ve özellikle Komünist dönemde Bulgaristan'da tarihyazımının ürettiği "Beş asırlık Türk boyunduruğu" döneminde sistematik bir biçimde "zorla" Bulgarları İslâmlaştırma söylemleri, 1912-1985 yılları arasında değişik tarihlerde Müslümanlara ve Türklere yönelik zaman zaman kanlı sahnelere sebep olan "zorla" Bulgarlaştırma ve Hıristiyanlaştırma süreçlerine meşru zemin oluşturmuştur. Zorla İslamlaştırılma hikayesinin duygusal ve psikolojik yönünü yani bir tür Bulgarların Türklerden öç alma haleti ruhiyesinin tezahürü oluşturmaktadır. 1878'de kurulan Bulgar Prensliği ile bir nevi yönetim rolleri değişmiştir. Türkler hâkim iken azınlık olmuş, Bulgarlar ise azınlıktan hâkimiyete geçmişlerdir. Ya da Türkler zalim iken mazlum olmuş, Bulgarlar ise mazlum iken zalim olmuştur. Bu da Müslümanlara ve Türklere yapılanları, Bulgar totaliter iktidarı güdülen politika bakımından mazur göstermeye yeterli gibi görülmektedir. Bulgar tarihçiler, totaliter rejimine destek vermişler, vermeyenler de susmayı tercih etmişlerdir.

[43] Sefan Deçev, ""Golyamata ekskurziya" i sıuçastieto na istoritsite", https://www.svobodnaevropa.bg/a/29985369.html (Erişim tarihi: 17.12.2019).

SOSYALİST YUGOSLAVYA DÖNEMİ TÜRK ŞİİRİNDE KİMLİK KORUMA VE AKTARMA ARACI OLARAK FOLKLOR UNSURLARI

Ertuğrul Karakuş*

Makedonya ve Kosova bölgelerinde Osmanlı devleti döneminde Türk edebiyatı; divan edebiyatı, halk edebiyatı, tekke (tasavvuf) edebiyatı olarak farklı kollardan güçlü bir şekilde varlığını yüzyıllarca sürdürmüştür (Çelik 2008: 19). Balkan Savaşları sonucunda bölgedeki Osmanlı hâkimiyetinin yıkılması, ardından bölgede kurulan Yugoslavya Krallığı döneminde Türkçenin eğitimi ve öğretimi dolayısıyla da "yazılı Türk edebiyatı" ciddi bir bunalım sürecine girer.

Çalışmamızın konusu olan sözlü kültür ve özellikle de sözlü edebiyat, bu bunalımlı dönemde belirginlik kazanır. Eğitimli, teşvik görmüş bir yazılı edebiyatın boşluğu, bölgedeki Türkçe konuşan halk marifetiyle oluşturulan birçok masal, halk hikâyesi, fıkra, atasözü, bilmece, tekerleme, türkü, mani gibi edebî ürünlerle mümkün olduğunca doldurulmaya çalışılmıştır. Bu dönemde Türkçenin edebî olarak Makedonya ve Kosova bölgelerinde

* Doç. Dr. Ertuğrul Karakuş, Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü.

varlığını sürdürmesine imkân sağlayan bir diğer vesile de şüphesiz bahsi geçen dönemde varlığını canlı bir şekilde sürdürme imkânı bulan tasavvuf edebiyatıdır. Özellikle Üsküp, Prizren, Manastır, Kalkandelen, Yakova, Ohri, Struga gibi şehirlerde yüzyıllardır yer alan tekkeler, bunalımlı dönemde de varlığını korumuş ve Türkçe bir tasavvuf edebiyatının varlığını sürdürmesine imkân sağlamıştır (Yusuf 1976: 5).

Makedonya ve Kosova, günümüzde iki farklı siyasi yapıyı ifade etmektedir. Ancak bu durum; sosyal, tarihî, kültürel değerlendirmeler yapan araştırmacılar için yanıltıcı olabilir. Çünkü günümüzde farklı iki isimle anılan bu bölgeler, coğrafi yakınlıklarının yanısıra onlarca hattâ yüzlerce yıldır tarihî, kültürel ve siyasi açıdan aynı şartları paylaşmışlardır. Bu sebepten dolayıdır ki bölge edebiyatının özellikle de "Sosyalist Yugoslavya" dönemini değişik açılardan inceleyen bilimsel eserler genellikle "Makedonya ve Kosova Türk Edebiyatı" tanımlamasını kullanırlar. Bu çalışmalardan birisinin sahibi olan Hayber, şairlerin doğum yerleri ile eser verdikleri yerlerden hareketle Makedonya ve Kosova'nın birlikte anılması gerektiğini savunur (Hayber 2001: 16).

Makedonya ve Kosova bölgelerinin tarihî, kültürel ve siyasi açıdan aynı şartları paylaşmaları, her iki bölgenin şairlerinin de benzer kaynaklardan beslenmesi sonucunu doğurmuştur. Sosyalist dönem Makedonya ve Kosova Türk edebiyatının beslendiği başlıca kaynaklardan birisi de folklor unsurlarıdır (Karakuş 2017: 25-37).

P. N. Boratav, "edebiyat ve folklor münasebeti"yle alâkalı olarak şunları söylüyor: "Eski çağlardan itibaren edebiyat ve folklor münasebetinin mevzubahis olabileceği medenî cemiyetler, umumî gidişleri itibarıyla, şümullü (kapsamlı) mânâsıyla demokrasiye ve milletlerarası münasebetlere doğru bir tekâmül seyri takip ediyorlar" (Boratav 2000: 34).

Burada vurgulanan "milletlerarası münasebetler" tamlaması, Sosyalist Yugoslavya gibi çok uluslu ve çokkültürlü bir ortamda yaşayan Türklerin edebiyatı için ayrı bir önem arz etmektedir. Birçok ulusun kültürü ve edebiyatının varlık gösterdiği bu ortamda yaşayan Türkler, bir yandan edebiyatlarına "yeni bir halk çeşnisi" verirken diğer yandan da edebiyatlarını uluslararası vasıflarla zenginleştirmesi gerekiyor ki bu vasıflar için de halk edebiyatı en iyi malzemeyi temin ediyor (Boratav 2000: 34). Yani çok uluslu bir ortamda var olmaya çalışan bir edebiyat, hem kendi milletine has özellikleri hem de uluslararası nitelikleri içerisinde barındırmalıdır. Sosyalist Yugoslavya özelinde örneklendirecek olursak; bölgedeki Türk edebiyatının hem Yunus Emre'yi, türküyü, maniyi hem de insan sevgisini ve aşkı ihtiva etmesi gerekiyor. Böylelikle edebiyatın içerisinde yer alan folklor unsurları, çok uluslu ortamda bir milletin "kimliğiyle" var olmasını sağlı-

yor. Çalışmamıza temel oluşturan soru da; "Sosyalist Dönem Makedonya ve Kosova Türk şairleri, kimlik oluşturma ve kültür aktarımında önemli bir yere sahip olan folklor unsurlarından yararlanabilmişler midir ya da ne şekilde yararlanmışlardır?" sorusu olacaktır.

Çalışmamızda; bölge edebiyatının önde gelen yazarlarının eserlerinin yer aldığı şiir kitabı, antoloji ve dergilerden hareketle "literatür taraması" yapılmıştır. Bu literatür taraması sonucunda ulaşılan çıkarımlar gruplandırılarak alıntılarla örneklendirilmiştir. Gruplandırma yapılırken Ahmet Edip Uysal ve Umay Günay'ın tasnifinden (Uysal ve Günay 1990: 267) yararlanılmıştır. Bu tasnifteki başlıklar çalışmada genel çerçeveyi belirlese de, asıl alt başlık gruplandırması tarama sonucunda ulaştığımız bilgilerden hareketle oluşturulmuştur ve şöyledir:

Halk Edebiyatı, Hayatın Dönüm Noktaları, Halk Bilgisi, Halk Oyunları, Çocuk Oyunları, Belirli Günler (Hıdırellez, nevruz vb.), Giyim Kuşam, El Sanatları, İsim Koyma Gelenekleri, Yemek İsimleri. Bunlardan sıkça karşılaşılan folklor unsurları ayrı başlıklar altında örneklendirilirken, çalışmanın hacmini aşma durumundan dolayı "Diğer" başlığı altında hulasa edilmiştir.

Şiirlerdeki Folklor Unsurları

Halk Edebiyatı

Türk halk edebiyatı araştırmalarında öncü bir rol üstlenen I. Kunos, halk edebiyatıyla ilgili şunları söylüyor:

"...Tanrı yaratıklarının halk edebiyatı zaten halkın düşünüşüdür; dudaklarının gülüşüdür; ruhunun eğlencesidir; dertlerinin feryadıdır; düşüncelere dalsa, düşüncesidir; gamı varsa, gamının yarasıdır; bahtları varsa, bahtlığının gülü, sümbülüdür..." (Kunos 2001: 20).

I. Kunos'un sözlerinden hareketle; türküler, masallar, deyimler, atasözleri, dua-beddualar, bilmeceler, maniler, destanlar gibi türlerin; Makedonya ve Kosova Türk halkının düşünüşü, gülüşü, eğlencesi, feryadı gamı veya bahtını kendine özgü bir tavır ile ifade etmesinin sonucu olarak oluştuğunu söyleyebiliriz. Sosyalist dönem Makedonya ve Kosova Türk şiirinde; türkü, masal, deyim ve atasözleri başta olmak üzere halk edebiyatı ürünlerinden yararlanma tarzı, şaire ve şiire göre değişmektedir.

Türkü

Şiirlerin geneline bakıldığında "türkü"lerden yararlanmanın ön planda olduğunu söyleyebiliriz. Şiir yazarken "türkü" türünden yararlanma tarzlarını şu şekilde örneklendirebiliriz:

a. Türkülerin dil ve hitap üslubundan yararlanıldığı görülür. Halk şiiri ve kültüründen yararlanmayı adeta üslup haline getirmiş olan Suat Engüllü, İlhami Emin, Zeynel Beksaç, Nusret Dişo Ülkü gibi şairlerin eserlerinin neredeyse tamamında; türkülerin, manilerin dil ve hitap üslubundan yararlanılan bölümler dikkat çeker. Örneğin İlhami Emin'in "Son Kara Çadır" adlı şiirinde türkülerin söyleyiş özelliği açık bir şekilde görülmektedir:

"...
sersem ilhami'deki düşler
inci gözlü düldül'ündür
bu ak kartın nuru *aman*
son kara çadırındır." (Sesler, S. 300, s. 35)

Görüldüğü gibi şair "aman" ifadesini sıkça kulanmış, "o" sıfatını "ol" şeklinde kullanmış, son kıtada "sersem ilhami" şeklinde mahlas kullanmıştır.

Güler Nebi'nin "Dağlar" adlı şiiri de halk türkülerinin söyleyiş tarzından yararlanmaya güzel bir örnektir:

"...
Hey dağlar, koca dağlar
küsmeyin bana öyle *yaman*,
Aşk dağlarında yayılmış duman..." (Sesler, S. 302, s. 105)

Suat Engüllü'nün "Gölkızı" adlı şiirinde; "gökçe sevdanı, ay buluta girende, derman m'olur, Ak sinene yaslat beni" gibi ifadeler (Sesler, S. 301, s. 9), Nusret Dişo Ülkü'nün "Bencileyin" adlı şiirinde çok sık tekrarlanan "bencileyin" ifadesi (Sesler, S. 301, s. 7), halk edebiyatının, özellikle de türkülerin dil ve hitap tarzının sosyalist dönem Makedonya ve Kosova Türk edebiyatında etkili olduğunun göstergesidir.

b. Türkülerden ikinci yararlanma yöntemi de "doğrudan alıntılama" olarak karşımıza çıkmaktadır. Necati Zekeriya'nın "Ablama Sevda Şiirleri" adlı eserinde üç halk türküsünden alıntı yapılmıştır:

"...Bir *türkü* yaktı: *'Pembe pembe*
Darılma arkadaş vardır gönlüm sende'
Çocuklar ona bakarlar alaylı alaylı,
O *türkü* söyler: *'Dürüyemin güğümleri kalaylı'*
İkiler alırsa sarsılacak evinin taşı
O *türkü* yakacak: '*Sevdadır her işin başı!'*..." (Zekeriya, 1995: 29)

Alıntı yapılan üç türküden ikisi Rumeli türküsüdür. Gene N. Zekeriya, aynı şiirinin bir başka yerinde farklı bir Rumeli türküsünden yararlanır:

"...Ninem *türkü söyler* elinde kaftanı
'Ne giyersin kız şu mor mintanı?'" (Zekeriya 1995: 27)

N. Zekeriya'nın şiirlerinde türkülere ustaca yer vermesinin en güzel örneklerinden birisi de "Bir Evler Yaptırdım" adlı şiiridir:

"...
Anılar da sokaklarda dilim dilim
Elmasçı yüzük yapar yeni evlilere
Benimse eski türkülerle çözülür dilim
'Bir evler yaptırdım sazdan samandan'"

A. Hayber, şairin tamamen bir Rumeli türküsünden esinlenerek kaleme aldığı bu şiirde türküden alınan dizeyi ustaca alıntılamasını, işlenmiş bir incinin kuyumcu tarafından bir altın kolyeye yerleştirilmesine benzetir (Hayber 2010: 102).

Bir diğer şair Altay Suroy'un "Çağ Koşuşturmuştu Bizi" adlı şiirinde, bölgenin en meşhur türkülerinden olan "Vardar Ovası"na atıfta bulunulur:

"...
Türkü türkü Vardar ovası
Ayak altında ezilmedin
İnsanı insan bildik ve öylesine saydık..." (Suroy, 1987: 32)

Aynı türkünün ismine, Üsküplü şair Fahri Ali'nin "Ana Sen Varsın Toprak Sen" adlı şiirinde de atıfta bulunulmuştur (Ali 1978: 5). Aynı şiirde Âşık Veysel'in "Kara Toprak" adlı eserine telmih vardır (Ali 1978: 16).

Türkülerden bu yöntemle yararlanma misallerini, İlhami Emin ve Hasan Mercan gibi pek çok şairin eseriyle çoğaltmak mümkündür.

c. Şiirlerde "türkü" türünden yararlanma temelinde tespit ettiğimiz üçüncü yöntem ise, belirli bir türküden doğrudan yararlanmak yerine, türkü türünün farklı çağrışım ve özelliklerinin vurgulanmasıdır. İncelediğimiz kaynaklarda en çok rastladığımız yöntem de budur.

Avni Abdullah, Makedonya'da Türk kültürünün yaşatıldığı köylerden birisi olan Dedeli halkını ve sorunlarını anlattığı şiirinde, her türlü sıkıntıya rağmen Dedeli köyü halkının yüreğindeki coşkunluğu türkülerin "coşkunluğu"ndan yararlanarak anlatmayı seçmiştir:

"...
Dedeli işsiz, suyu okulu yok
bu yok şu yok
yüreğimiz dolu
türküyle çifte teliyle..." (Sesler, S. 20, s.45-46)

İlk dönem şairlerinden olan ve halk kültüründen sıkça yararlanan Şükrü Ramo'nun "Anne" adlı şiirinde, annelerin sevgi gücünü anlatmanın yolu olarak "türkü" benzetmesi seçilmiştir (Ramo 1977: 7). Aynı şairin "Kırmızı Başaklar" adlı şiirinde, gülüşlerin, dolayısıyla da türkülerin en etkili yayılma yolu olarak türküler gösterilmiştir (Ramo 1977: 8).

Suat Engüllü "Zamandışı İçdüşlemeler" adlı şiir kitabının ilk bölümünün adını "*Türkülemeler*" koyar. Bu bölüm, çocukluk hatıraları temelinde çocuk oyunları ve yemek adlarını da içermektedir (Engüllü 1975: 10). Engüllü bir başka şiirinde, türkülerin "yanık" olma niteliğini "köylü kızının içli söyleyişi"yle tenasüp halinde kullanır (Sesler, S. 48, s. 19). Diğer birçok şiirinde de şair, coşkulu ve içten söylenmesi, yayılması gereken birçok şeyi "türkü" isminden yararlanarak anlatır. "Doğumunun Yüzüncü Yılında Ata'ya" adlı şiirinde de türkünün içtenliği, "devrimgücü"nün yayılmasını sağlayacaktır (Sesler, S. 160, s. 63).

Avni Engüllü'nün "İçten Doğan" adlı şiirinde, inasanın rahatladığı durumlarda kendisini içerisinde bulduğu "hoş" hâl, türkü söyeleyerek ifade edilir (Engüllü 1994: 73).

Makedonya ve Kosova Türk edebiyatında türkü türüne her türlü çağrışımıyla dikkat çekici bir oranda yer veren sanatçı Hasan Mercan'dır. Ona göre duvar saati bile türkü söyler:

> "Şaşarım,
> Duvar Saatinin
> Tik-takına;
> Vurdukça
> *Türkü* söyler..." (Mercan 2000: 28)

Hasan Mercan'ın "Nineden Toruna Selâm" adlı şiirinde nine torununa "türkü" miras bırakır. Bu da sembolik olarak önemli bir vurgudur (Mercan 2000: 25).

Nusret Dişo Ülkü'nün "Kaval" ve "Yakılan Türkü, A. Cemal Engüllü'nün "Dedemin Türküsü", Mümtaz Süleyman'ın "Çimenlerin Renginde Güneş", Ethem Baymak'ın "Bizim Oralarda Bir Yer Var", Nimetullah Hafız'ın "Ben", Fahri Mermer'in "Ben Seni Bulurum", Zeynel Beksaç'ın "Ev Ödevi Yerine" ile ""Semra ve Bebeği", Altay Suroy'un "Göklere Baktıkça" ve Necati Zekeriya'nın "Ablama Sevda Şiirleri" adlı şiiri de "türkü" türünün farklı yönleriyle kaynaklık ettiği eserlerdendir (Ülkü 1990:33, Zekeriya 1995: 8, Zekeriya 1995: 6, Sesler, S. 1, s. 34, Sesler, S. 6, s. 90, Sesler, S. 329, s. 49-50, Sesler, S.13, s.15, Mermer 1989: 24, Beksaç 1982:19, Beksaç 1982: 50, Suroy 1987: 40, Sesler, S. 13, s. 28).

Masal

Edebiyat-folklor münasebetinin önemini en önce ve etkili bir şekilde vurgulayanların başında Ziya Gökalp gelir. Gökalp, "edebiyatımızın tahris ve tehzibi" için halk edebiyatından yararlanmanın gerekliliğinden bahsederken halk edebiyatı ürünleri içerisinde ilk sırada "masal" türünün adını zikreder (Gökalp 1976: 136). O halde Gökalp'e göre de; bir edebiyatın canlı, sağlıklı kalması, ıslah edilip bir milleti uluslararası ortamda iyi bir şekilde temsil eder hale gelmesinde bütün halk edebiyatı türlerinden olduğu kadar, belki de daha fazla, masal türünden faydalanmanın da önemi büyüktür. Zira Gökalp bunu kendi eserlerinde de göstermiştir.

Sosyalist dönem Makedonya ve Kosova Türk edebiyatı şairlerinin eserlerinde "türkü" ile birlikte "masal" türünün de farklı çağrışımlarıyla ele alındığı, bu türden sıkça yararlanıldığı görülmektedir. Hasan Mercan'ın özellikle de çocuk şiirleri, "nine, dede, masal ve türkü" dörtlemesi etrafında döner. Şairin "Güneşin Gözlükleri" adlı şiir kitabında "dede" ve "nine" kavramları sıkça "masal" kavramıyla birlikte anılır. Şair "Gülen Sokak" adlı şiirinde;

> "Bir *nine* var,
> *Masal* söyler.
> Bir *dede* var,
> Tarihi izler..." (Mercan 2000: 4)

diyen şair, "Konuşma" adlı şiirinde de şöyle söyler;

> "...
> Dedemin pekçok *masalı* var!
> O bir çağa merdiven dayamış,
> Şaşmayın buna çocuklar..." (Mercan 2000: 2).

Hasan Mercan'ın "Kimse Anlayamamış!" adlı şiirde de nine, dede ve masal kavramları adeta ayrılmaz bir terkip oluşturur (Mercan 2000: 12). Masal, adeta dededen ve nineden toruna kalan/kalması gereken bir mirastır. Bunun bilincinde olan şair, "dedesiz ve ninesiz masallar", "masalsız dedeler ve nineler" olmaması gerektiğini bu vurguyla şiirlerine yansıtır. Çünkü Makedonya ve Kosova Türkleri gibi çok kültürlü bir ortamda yaşayan toplulukların, "dede-nineli ve masallı" evlere sahip olması, onların var oluş mücadelesi için de çok önemlidir.

Mercan'ın şiirlerindeki bu nine-masal birlikteliği kaygısı Sabit Yusuf'un "Ailemiz" şiirinde de görülür. Yusuf, babaya evin direği olma, anneye ev kadını olma görevlerini verirken dede ve ninelere de geçmişleri ve masalları anlatma görevini verir (Yusuf 1988: 18).

Masal türüne bu bilinçle yaklaşan bir diğer şair de Zeynel Beksaç'tır. Onun "Işır Işımaz Gün" adlı şiirinde de "dede-nine-masal" üçlüsü birlikte yer alır (Beksaç 1982: 30). Onun "Size Bir Acun Düşledim" adlı şiirinde de masal, tür özelliklerinin dışında, bir mutluluk hayalini ihtiva eder (Beksaç 1982: 21). Gene şairin "Semra Büyüdükçe" adlı şiirinde; masalların oluşturduğu "imkânsızlıkların gerçekleşebildiği hayal ortamı"nın, insanların büyümesiyle ters orantılı olarak "gerçeklik algısı"na doğru evrildiği vurgulanır (Beksaç 1982: 50).

Avni Engüllü'nün "Binbir Gece Masalı" adlı şiirinde de, "evrensellik güzellemesi" binbir gece masalı benzetmesiyle ele alınır (Engüllü 1994: 108).

Görülüyor ki şairler şiirlerinde, "masal" türü üzerinden bir yandan kendi aile yapılarının, milli gelenek ve kimliklerinin yaşatılmasına yönelik mesajlar verirken diğer yandan da "evrensellik vurgusu" gibi yaşadıkları ülkenin ve dönemin önde gelen kavramlarını da tasvir etmişlerdir.

Ninni

Şiirlerde karşımıza çıkan bir diğer tür de "ninni"dir. Bu tür de özellikle çocuk edebiyatı ürünlerinde karşımıza çıkar. Hasan Mercan'ın "Ninniler" adlı şiirinde, ninni türünün şekil özellikleriyle çocuklara hitap ediş görülüyor:

> "*Ninni* kızım, ninniler,
> Seni pek çok övdüler.
> Gök dediler, kök dediler,
> Sen'çin boyna dil döktüler…" (Mercan 2000: 98)

Hasan Mercan, masal bahsinde de değindiğimiz gibi, edebî türün ica edicisiyle de yakından ilgilidir. Şair masal türünden yararlandığı birçok şiriinde "nine" ve "dede" kelimelerini de mutlaka kullanır. Bunun gibi ninni türünün kaynaklık ettiği "Anne" adlı şiirinde de ninninin icracısı olan anne, "ninninin özkaynağı" olarak tanımlanır:

> "*Ninni*nin özkaynağı, gülüşün sıcak barınağıdır
> Beşik sallar, salıncak sallar, çiçek derer…" (Mercan 2000: 55)

Şairin "Yıldızlar" adlı şiirinde de "yıldız, ninni, masal, düş, (gece)" kavramlarına birlikte atıfta bulunulur.

> "*Masala* pek düşkünler,
> Bayılırlar *ninni*ye.
> *Düş*lerin tümünü verirler
> Sevecen *nine*ye!" (Mercan 2000:58)

Ninni türünden şiirlerinde faydalanan bir diğer şair de Avni Engüllü'dür. Engüllü'nün de bu türü, tıpkı Hasan Mercan'da olduğu gibi icracısıyla yani anne ile birlikte ele aldığı görülür. Şairin "Ninni Söyle Anneciğim" adlı şiirinde bu bağı şöyle görürüz:

"Ne iyiydi
Söylediğin *ninni*
Anne
Söyle onu şimdi sen
Ablamın küçük bebeğine
Ben bakayım,
O uyusun benim yerime." (Engüllü 1994:19)

Bu şiirde, ninni söyleme kültürünün nesilden nesile aktarılmasıyla ilgili bir mesajın da var olduğunu söyleyebiliriz. Bu mesajın, önce ele aldığımız bazı türlerde de yer aldığını vurgulamıştık. Çok uluslu ve çok kültürlü bir ortamda varlık mücadelesi veren toplulukların şairlerinin, bu mesajı bilinçli bir şekilde vermesi kuvvetle muhtemeldir.

Tasavvuf

Sosyalist dönem Makedonya ve Kosova Türk şiirinde karşımıza çıkan bir diğer kaynak da "tasavvuf"tur. Dinî tasavvufî halk edebiyatı da, halk edebiyatının diğer türlerinde olduğu gibi, yazılı edebiyatın bunalımlı günler geçirdiği dönemlerde Yugoslavya bölgesindeki Türk edebiyatının ayakta kalma mücadelesinde önemli rol oynamıştır. Şiirlere baktığımızda tasavvuf edebiyatı açısından iki tür kaynaklık etme tarzı ön plana çıkar: Şiirlerde tasavvuf şairlerinin büyüklerinin isimlerine veya şiirlerine atıfta bulunma ve şiirlerde tasavvufî anlayışı yorumlama çabası.

İlk maddede bahsettiğimiz yararlanma yönteminde özellikle Yunus Emre, Ahmet Yesevî, Pir Sultan Abdal gibi dinî tasavvufî halk edebiyatının büyüklerinin isimleri karşımıza çıkar. Ama bu isimler arasında Yunus Emre'nin daha ön planda olduğunu vurgulamamız gerekir. Konuyla ilgili çalışmaları ve şairliğiyle tanınan A.S. Recepoğlu, bölgede Nasreddin Hoca, Sarı Saltık ve Yunus Emre'nin en çok saygıyla anılan kişiler olduğunu belirtir ve bunlardan Yunus Emre'nin bilinme nedeninin bölgedeki birçok tekkede sabahları onun ilâhilerinin okunmasına bağlar (Recepoğlu 2001: 113).

Avni Abdullah'ın "Dedelimden Mektup Var" adlı şiir-mektup tarzında yazılan şiirinde, Makedonya'nın Dedeli köyünde imkânsızlıklar içerisinde yaşayan Türklerin durumu ele alınırken, her şeye rağmen bu köylüye sevgi yolunda Yunus Emre'nin rehberlik ettiği vurgulanır:

"...
Yunus Emre rehberimiz sevgide
umudumuz koca
kocaman..." (Sesler S. 297, s. 45-46)

Fahri Ali'nin "Ana Sen Varsın Toprak Sen" adlı şiirinde, bir yandan Yunus Emre'nin "Şol Cennetin Irmakları" adlı yaygın olarak bilinen ilâhisine gönderme yapılırken diğer yandan da tasavvuf edebiyatının önemli kavramları olan "veli, toprak, yanmak" gibi ifadeler şiire adeta serpiştirilmiştir:

"...
okuduğum *yunus*tu hep tuba ağacı
yunusla veli oldum/toprak buldum..." (Ali 1978: 14)

Daha önce masal ninni gibi türleri ele alırken şairlerin bu türlerin icracıları olan "nine, dede, anne, baba"ya önem atfettiğini, bu türlerle bu icracıları özellikle beraber vurguladığını belirtmiştik. Karşımıza çıkan ikinci bir husus da bu türlerin konu edinildiği bazı şiirlerde şairlerin "nesilden nesile aktarma kaygısı"yla mesaj vermesiydi. Hasan Mercan'ın "Dedem" adlı şiirinde de bölgede Türk halk kültürünün, dolayısıyla da Türkçenin devamında Yunus Emre'nin ilâhilerinin rolü vurgulanır:

"Dedem,
Nasrettin'in merhabası,
Yunus'un ilâhisi,
Türkçe'min mânâsı ıdi!" (Mercan 2000:14)

Suat Engüllü "Zamandışı İçdüşlemeler" adlı şiir kitabında, Pir Sultan'a değinir:

"ben *pirsultan* ben doğru göğe ağanda gerilir gözbebeklerim"
(Suat Engüllü, 1975: 16)

Şiirlerinde tasavvufî kavramlara olan ilgisiyle tanınan Fahri Ali'nin "Evrim Evrim Akarım" adlı şiirinde de Hoca Ahmed Yesevî vurgusunu görürüz:

"...
*Tanrı Dağları*ndan vardım yarına
Yarınlar güneşmiş yarınlar aydın
Bir ses gelir *Kaşgarlı Mahmut*'tan
Koca Yesefi zuhuru almış ezelden..." (Sesler, S. 292, s.29)

Bu şiirde, Tanrı Dağları'ndan Balkanlara uzanan bir çizgide Türk Tasavvuf Edebiyatı'nın/geleneğinin Hoca Ahmet Yesevî'ye dayandırılması, şairdeki "kültür aktarımı kaygısı"na bağlanabilir. Gene şairin, "Zaman Kesiminde

Yaşamak" adlı şiirinde yer yer tasavvufî sorgulamalar yaptığı görülmektedir. Şiirde, sıkça karşılaşılan "kesret-vahdet" kavramları üzerinde değerlendirmeler yapılır. Şair, "kesret-vahdet" kavramları arasından "vahdet"ten yana olmayı yani "Kesret'ten vahdet'e.." ilkesini öğütler (Sesler, S. 303, s. 23).

Agim Rifat da "34 Rubai Daha" adlı eserinde tekke şairlerince çok ilgi görmüş bir tür olan (Artun 2011: 133) rubai türüne şekil ve içerik olarak yeni bir tarz kazandırmıştır (Rifat 1979: 69).

Atasözü-Deyim

Atasözleri ve deyimler gibi kalıplaşmış ifadeler de, sosyalist dönem Makedonya ve Kosova Türk şiirlerinde en sık karşılaşılan folklor unsurlarındandır. Şiirlerinde halk edebiyatı unsurlarından en çok yararlanan şairlerden olan Hasan Mercan'ın "Baba" adlı şiirinde, aile bireylerinin görevlerinden bahsedilirken "hepsi onun malı" ifadesiyle atasözleri ve deyimlerin daha çok babalara ait unsurlar olduğuna dikkat çekilir:

> "Alınnan *atasözleri* akar durur, renkleri ak pak,
> Sevi de, *deyim* de, deyiş de, hepsi, hepsi onun malı..." (Mercan 2000: 55)

Hasan Mercan'ın "Mümin'in Ay'ı" adlı şiirinde "gevrek gevrek gülmek" deyimi, hem anlama hem de şiirin ahenk unsurlarına uyacak şekilde ustaca yerleştirilmiştir:

> "...Unutmayın,
> Ay sevmeyi pekâlâ bilir,
> *Gevrek gevrek gülmeyi...*" (Mercan, 2000: 36)

Aynı durum şairin "Şiire Göre Çocuklar" adlı çocuk şiirinde de görülür:

> "Çocuklar,
> *Can, ciğer,*
> Gezer, büyürler!" der (Mercan 2000: 1).

Bu çocuk şiirinde samimiyeti ifade eden "can ciğer olmak" deyimi küçük değişikliklerle şiirin yapısına adeta yakıştırılmıştır.

Necati Zekeriya'nın neredeyse bütün şiirleri, özellikle de çocuk şiirleri, hemen her dörtlükte bir veya iki deyim ya da atasözü ihtiva eder. "Ablama Sevda Şiirleri" adlı eserinde de, "aklı başında olmamak" ve "ateşle oynamak" gibi deyimlerin yanında "Kendi düşen ağlamaz" atasözüne de yer verilmiştir:

"*Ateşle oynamak* iyi değildir
Annem der, sevda ateş gibidir.
Ablam bu söze asla inanmaz
Ninem der, *kendi düşen ağlamaz.*
...
Derler bu kızın *aklı değil başında*
Oysa ablam henüz on bir yaşında..." (Zekeriya 1995: 13)

Necati Zekeriya'nın "Ablama Sevda Şiirleri" adlı eserinde bunlardan başka; "*sirke köpüğü gibi kabarmak*", "*dilinde perhis olmamak*", "*canı kurban olmak*", "*dilinden bal şerbet akmak*", "*bağrına taş basmak*", "*başında bir tahtası eksik olmak*" gibi deyimler geçmektedir (Zekeriya 1995: 6-12-14).

Bazı kalıplaşmış ifadelerin aslından çok farklı bir şekle bürünerek kullanılması da söz konusudur. Şükrü Ramo'nun "Güzelden Güzel" adlı şiirinde "Güzele bakmak sevaptır." kalıplaşmış ifadesinin alışılmışın dışında kullanımı söz konusudur:

"Şaşmayın dersem eğer
Güzele bakmak değer
Yolumda gördüğüm kızlar
Güzelden güzelmiş meğer." (Ramo, 1977: 22)

Necati Zekeriya'nın "Ablama Sevda Şiirleri" adlı eserinde de "Tencere yuvarlanmış kapağını bulmuş" kalıp ifadesi "*tencere tekerlenmiş kapağını bulmuş*" şeklinde yerel söyleyişiyle kullanılmıştır (Zekeriya 1995: 29). Aynı şairin "Bu Kente Bir Gökyüzü Dokudum, Sevgiden" şiirinde de "devrimciler"in cesaretle savaşa gidişleri ve mücadele ruhlarına bir deyim yardımıyla dikkat çekilir. Ancak kullanılan deyim "boy çeken" değil de "boy ölçüşen" olmalıdır (Sesler, S. 7, s. 9).

Şükrü Ramo'nun didaktik içerikli bir şiirinde de "göz nişanı yapma" gibi farklı bir ifade kullanılır:

"Kıskanma insanı eğer seversen İnsanlığı
göz nişanı yapma yalan yanlış işleri..." (Sesler, S. 204, s. 18)

Necati Zekeriya'nın "Ablama Sevda Şiirleri" adlı eserinde geçen "leb demeden leblebiyi anlamak" ve "bir sözünü iki etmek" deyimleri, yanlışlıkla değil de şiir gereği değiştirilmiş gibidir:

"*Orhan leb dese, ablam leblebi der*
Bir iki etmez ardından gider..." (Zekeriya 1995: 14)

Bütün bu deyim/atasözü kullanımlarının dışında; Fahri Kaya'nın "Sabun Köpüğü" şiirindeki "ele avuca sığmamak" deyimini (Sesler, S. 181, s. 41),

Vefki Hasan'ın "Duygusal Öz" adlı şiirinde geçen "iliğe işlemek" deyimini (Sesler, S. 204, s. 80), Sabahattin Sezair'in "Uzun Saçlılar" şiirindeki "sefa sürmek" deyimini (Sesler, S. 39-40, s. 44), Fahri Ali'nin "İki Yürekli" kitabında geçen "iki gözü iki çeşme olmak" deyimini (Ali 1978: 9), Altay Suroy'un "Niye Dert Yanarım" adlı şiirinde geçen "yufka yürekli olmak" deyimini (Suroy 1987: 55), Avni Engüllü'nün "Düş" adlı şiirinde geçen "derli toplu olmak" deyimini (Engüllü 1994: 19), Nusret Dişo Ülkü'nün "Kırklarelindeyim" adlı şiirinde "kırklara karışmak" deyimini (Sesler, S. 1, s. 36), Naim Şaban'ın "Sen Toprak" adlı şiirinde ise "yüzü ak olmak" deyimini (Sesler, S. 5, s. 132) de örnek olarak gesterebiliriz.

Destanlar, Halk Hikâyeleri

Sosyalist Yugoslavya dönemi Makedonya ve Kosova Türk şairleri, şiirlerini yazarken halk hikâyeleri destanlar gibi tahkiyeye dayalı türlerden de istifade etmişlerdir. Suat Engüllü "Zamandışı İçdüşlemeler" adlı şiir kitabında, "Köroğlu" destanından hareketle "yolsuzluk" gibi güncel problemlere dikkat çeker:

> "...
> yolsuzluklara kılıç çekiyorum *çamlıbel*de
> otlarla putların yıkılmışlığına büyüyorum heyheyle *köroğlumsu*
> bulutlar *bolu*da pul pul dökülüyordu yeryüzüne
> gâh *kırat* gâh *ayvaz* oluyordum gönlümce..." (Engüllü 1975: 26)

Görüldüğü gibi Engüllü; Köroğlu destanına ait kelimeler olan "Çamlıbel, Köroğlu, Bolu, Kırat ve Ayvaz" kelimelerini bir arada kullanmıştır.

Murtaza Buşra'nın "Leyla ile Mecnun" şiirinde ise "Köroğlu" ve "Leyla ile Mecnun" hikâyesi birlikte yer alır:

> "Dağları aşan *Köroğlu* delikanlıları
> Herkesin düşünde *Leyla*'ları
> Bunun gibi *Mecnun* durumuna
> Tutsak yürekle akan sevisine" (Buşra 1976: 23)

Necati Zekeriya'nın "Ablama Sevda Şiirleri" adlı eserinde "abla" ile "Orhan"ın birbirlerine karşı duyduğu ilgi, "Leyla ile Mecnun" ve "Ferhat ile Şirin" hikâyelerinden yararlanılarak anlatılır:

> "...
> Görenler demişler işte *Leyla ile Mecnun*
> Ablam önem vermez sözüne onun bunun..." (Zekeriya, 1995: 14)

Avni Abdullah'ın "Dedelimden Mektup Var" adlı Makedonya'nın kırsal bölgelerinde türlü imkânsızlıklar içerisinde yaşayan Türklerin durumuna

dikkat çektiği şiirinde şair, sıkça folklor unsurlarından faydalanır. Mektup tarzında kaleme alınan şiirde "Ergenekon Destanı"na atıfta bulunulur:

"...
gerekirse bizi saran
dağları eritiriz.
Bir kurt rehberlik edecek
diyorum mektubumun sonunda
Dedeli bir pencere açıyor
Dünyaya Türkeline..." (Sesler, S. 297, s. 45-46)

Avni Abdullah'ın eserinde Dedeli köyünün susuzluk problemi, Ergenekon ile özdeşleştirilir. Nasıl ki dedeleri Ergenekon Destanı'nda demir dağları eritmişse, Dedeli köyündeki Türkler de bu destandan ilham alarak dağları eritip suyu getirecektir. Böylelikle şair, Ergenekon Destanı'ndan yararlanarak, Makedonya Türkleriyle dünya Türkleri arasında bir bağlantı kurmaktadır.

HAYATIN DÖNÜM NOKTALARI

Şiirlere "hayatın dönüm noktaları" açısından baktığımızda "evlilik" ve "ölüm" gibi konuların geniş bir şekilde yer aldığını görürüz. Suat Engüllü "Zamandışı İçdüşlemeler" adlı şiir kitabında evlilik öncesi hazırlık olarak "çeyiz"den bahsedilirken çeyiz düzmek geleneğinin getirdiği maddi sorumluluklara da değinilir:

"...
bizim aylık bu kadar/oysa bu ceryan konut parası bir de şu boğaz
çeyizin yok sana fistan ceket almalı/bir yere gidemeyiz bu yaz..."
(Engüllü 1975: 12)

Hasan Mercan'ın şiirlerinde, özellikle de Türk kültürünün her dönemde canlı bir şekilde yaşadığı Prizren şehri ve Körağa Sokağı'nda geçen çocukluk anıları önemli bir yer tutar. Şair bu sokağı her yönüyle ayrıntılı bir şekilde açıklar:

"...
Bir Körağa sokağın vardı ya senin!
Bu sokağın bir Hayriyesi, bir Necmiyesi
Bir de esmer güzeli Gülsümü vardı,
Onlar ki-utana utana *kınalı ellerinin çizgileri*ndeki
Kocaya götüreceği günleri parmak parmak sayarlardı!"
(Sesler, S. 2, s. 13-14)

Mahallenin genç kızları Hayriye, Necmiye, Gülsüm'dür. Ve onlar "kınalı ellerindeki" yani avuçlarındaki çizgileri adeta "kader çizgileri" olarak görüp o çizgilerden hareketle evlenecekleri günleri tahmin edip beklerler.

Nusret Dişo Ülkü de "Orhan Veli'ye" ithaf ettiği şiirinin adını "Kırk Gün Kırk Gece Düğün" olarak koyuyor (Sesler, S. 1, s. 36).

İkinci önemli unsur da "ölüm"dür. Şiirlerdeki ölüm konusunu ele alış tarzını da ikiye ayırabiliriz. Birincisi bizzat ölüm kavramının insan hayatında bir trajedi olarak yer almasıdır. İkincisi de ölüm (cenaze) sırasındaki ve sonrasında gerçekleştirilen uygulamalardır.

Sabit Yusuf, dönemin özelliklerine ve değerlerine uygun olarak "partizan" mücadelesi verenleri "şehit" olarak değerlendirir:

> "...
> sevgimizle
> düşen *partizan*ların gömütlerinde yeşil otlar bitiyor
> gömütlerinde mehtap çiçekleri açar karanlığa karşı
> *şehitçe* düştüler..." (Sesler, S. 109, s. 47-53)

Nimetullah Hafız'ın "Yugoslavya'da yaşayan Türkler"i ele alan "Ben" adlı şiirinde, şiirin bir bölümünde "yaslı" ifadesinin sıkça kullanılması dikkat çekicidir. Bu yas, bir insanın ölümü ardından değil "bir dönemin (Türk hâkimiyeti) bitimi" ardından tutulan bir yastır (Sesler, Sayı 13, s. 15).

Altay Suroy'un "Sayrı Evinde Günlerim" adlı ölüm temalı şiirinde de, sayrı (hasta) evinden Üsküp'ün hüzünlü mezarlığı Butel'e seslenilir ve mezarlıklarda kimi kesimlerce ölümle ilgili bir gelenek olarak benimsenip "her gece yakılan kandiller"e işaret eder (Suroy, 1987: 41). Nurte Dişo Ülkü, Oktay Rifat'ın "Demin ve Şimdi" şiirine göndermelerle dolu olarak kaleme aldığı "Toprak ile Güneş" şiiri de ölüm "ölüm, toprak, güneş, mezar" kavramları üzerinde durur. Şiirde, gölgede yaşayan Türklerde ölü yakma geleneği bulunmasa da bu uygulamanın sembolik anlamlarla yer aldığını görüyoruz (Sesler, S. 4, s. 18).

Diğer

Örneklendirdiğimiz bütün bu unsurların haricinde şiirlerde başka birçok folklor unsuru da tarafımızdan tespit edilmiştir. Ancak çalışmamızın hacmini aşacağından dolayı bu unsurları sadece maddeleyeceğiz:

- Üsküp, Prizren, Ohri gibi bölgenin bütün çarşılarında yer alan "yorgancılık" sanatı (Sesler, S. 204, s. 79), "Hare biçmek" (Ülkü 1990: 29), "bakır işlemeciliği" (Engüllü 1975: 12), "kilim dokuma" ve "nazar boncuğu" (Mercan 2000: 81, Sesler, S. 329, s. 49-50), "hat"

sanatı (Sesler, S. 329, s. 49-50), "oya işleme" (Sesler, S. 204, s. 80) gibi el sanatları,

- "Yemeni", "mor başlık", "ipek şal", "sarı etek", "mor mintan", "fermene yelek", "oyalı entari", "mor entari" (Zekeriya 1995: 8), "fıstan-ceket" (Engüllü 1975: 12), "başlık, şal" (Ülkü 1990: 19) gibi geleneksel veya günlük giyim-kuşam unsurları,
- "Hıdrellez" (Engüllü 1975: 14), "nevruz" (Ramo 1977: 5), "dinî bayramlar" (Engüllü, 1975: 14), "Karabaş Baba ve Bülbül Deresi" merasimleri (Sesler, S. 2, s. 13-14) gibi yerel merasimler,
- "Saklambaç" oyunu (Beksaç 1982: 15, Beksaç 1982: 21, Engüllü 1994: 78, Sesler, S. 13, s. 17-18) başta olmak üzere, "patlangaç, salıncak, tahterevalli" (Engüllü 1975: 10), "körebe", "uçurtma" (Yusuf 1988: 9, Beksaç 1982: 35, Engüllü 1994: 75) gibi kültür aktarımında önemli rol oynayan (Sümbüllü vd. 2016: 74-75) çocuk oyunları,
- "Sarı zeybek" (Zekeriya 1995: 13), çiftetelli" (Sesler, S. 297, s. 45-46) gibi geleneksel halk oyunları,
- "Gönülsüz veya yaşlı ile evliliğe" zorlanan kızlar (Sesler, S. 15, s. 11, Sesler, S. 15, s. 12), kan davası (Sesler, S. 39-40, s. 24), toplumsal önyargılar (Sesler, S. 39-40, s. 44), genel olarak gelenek karşıtlığı (Engüllü 1975: 41, Ramo vd. 1951) gibi "töre" unsurları,
- "Ayran paparası", "imambayıldı" gibi geleneksel mutfağa ait yemek isimleri (Suroy 1987: 13, Engüllü 1975: 11),
- Türüncülük, tarım gibi konular çerçevesinde gelişen "halk ekonomisi" unsurları (Sesler, S. 103, s. 51, Sesler, S. 297, s. 45-46),
- Bölgeye ait "isim koyma tercihleri" ve bu tercihlerin zamanla dönüşümü (Engüllü, 1994: 75, Zekeriya, 1995, Mercan 2000: 16).

Sonuç

Günümüzde iki farklı siyasi yapıyı ifade etseler de Makedonya ve Kosova bölgeleri, hem coğrafi yakınlıkları hem de onlarca hattâ yüzlerce yıldır tarihî, kültürel ve siyasi açıdan aynı şartları paylaşmaları nedeniyle edebî araştırmalarda genellikle beraber ele alınırlar. Yugoslavya Krallığı döneminde, Türkçenin eğitimi ve öğretimi, dolayısıyla da "yazılı Türk edebiyatı" ciddi bir bunalım sürecine girmiştir. Bu bunalım sürecinde Türk edebiyatı açısından oluşan boşluğu, halk edebiyatı ürünleriyle birlikte; Kalkandelen, Ohri, Üsküp, Prizren gibi şehirlerde yüzyıllardır yer alan tekkelerde varlığını sürdüren tasavvuf edebiyatı doldurur.

Çalışmamıza konu olan Sosyalist Yugoslavya döneminde ise; Sırp, Hırvat, Arnavut, Boşnak gibi farklı etnik unsurlarla birlikte yaşayan Türk toplumu, bu "çok uluslu" ve "çokkültürlü" ortamda varlığını ispat edip

koruyabilmek için hem Yugoslavya'nın değerlerine ters düşmeyen hem de kendi milli değerlerini içeren "özgün" bir edebiyat oluşturmak mecburiyetinde idi. Yani bölgede oluşturulan Türk şiiri; hem dönemin değerleri olan "insan sevgisi, partizan ve devrimci ruhu, halkların eşitliği ve kardeşliği" gibi kavramları hem de türküyü, maniyi, ninniyi, çocuk oyunlarını, halk oyunlarını, Yunus Emre'yi ihtiva etmek mecburiyetinde idi.

Çalışmamızda bölgenin ve dönemin önde gelen şairlerinin eserleri incelenmiştir. İnceleme neticesinde varılan sonuçlar; "halk edebiyatı ürünleri", "hayatın dönüm noktaları", "halk oyunları", "çocuk oyunları", "belirli günler", "el sanatları" vb. açısından gruplandırılarak değerlendirilmiştir ve şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- Dönemin Makedonya ve Kosova Türk şiirine "halk edebiyatı" açısından baktığımızda; ağırlıklı olarak türkü, masal, atasözü-deyim, halk hikâyesi, destan ve özellikle tasavvuf edebiyatının şiirlere kaynaklık ettiği görülür.
- "Töre" konusu da ağırlıklı olarak "zorla evlilik" ve "erken yaşta evlilik" gibi olumsuz yönleriyle ele alınmıştır.
- Şiirlerde "zeybek, çiftetelli" gibi halk oyunları yer alırken bölgede hâlâ canlı bir şekilde kutlanan "nevruz" ve "hıdırellez" gibi belirli günlerin de eserlere kaynaklık ettiği görülür.
- Eserlerde "hayatın dönüm noktaları" olarak "evlilik" ve "ölüm" ile ilgili unsurlara yer verildiği görülür.
- Dönemin şiirlerinde; "fermene yelek", "fıstan" gibi halkın zengin giyim kuşam geleneklerinden; "yorgancılık, oya işleme, hat, kilim dokuma" gibi el sanatlarından faydalanıldığı görülür.
- Şiirlerde geleneksel yemek isimleri, halk ekonomisi ve isim koyma gelenek ve tercihleri gibi yazının sınırlarından ötürü örneklendiremeyip sadece zikrettiğimiz folklor unsurları da tespit edilmiştir.
- Şairlerin tamamına yakınının eserlerinde bu folklor unsurları değişik oranlarda yer alsa da; özellikle Hasan Mercan, İlhami Emin, Altay Suroy Recepoğlu, Avni Engüllü, Suat Engüllü, Necati Zekeriya, A. Rifat Yeşeren, Şükrü Ramo, Zeynel Beksaç gibi şairler şiirlerinde bu unsurlara yer verme konusunda öncü rol üstlenmişlerdir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki folklor unsurları; nasıl ki yazılı edebiyatın sıkıntılı günler yaşadığı iki dünya savaşı arası dönemde bölgedeki Türk toplumunun edebiyat ihtiyacını gidermede önemli bir rol oynamışsa, Sosyalist Yugoslavya döneminde de Makedonya ve Kosova Türk şairlerinin eserlerinde milli kimliği koruyucu ve taşıyıcı bir görev üstlenmiş ve bu şiirlere kaynaklık etmişlerdir.

KAYNAKLAR

Ali, Fahri. *İki Yürekli.* Üsküp: Birlik Yay. 1978.

Artun, Erman. *Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı.* Adana: Karahan Kitabevi, 2011.

Baymak, Ethem. *Süreyya Yusuf (Yaşamı-Sanatı-Yapıtları).* Priştine: Tan Yayınevi, 1987.

Baymak, Osman. *Kosova Türk Şiiri Antolojisi.* Prizren: Bay Yayınları, 2010.

Beksaç, Zeynel. *Sevginin Rengini Arıyorsanız.* Üsküp: Birlik Yayınları, 1982.

Boratav, P.Naili. *Halk Edebiyatı Dersleri.* İstanbul: TETTV Yayınları, 2000.

Buşra, Murtaza. *Sevgilerimde.* Priştine: Tan Yay., 1976.

Çelik, S. D. Yalçın. *Kosova'da Çağdaş Türk Edebiyatı.* Prizren: Doğru Yol TKSD Yay., 2008.

Engüllü, Avni. *Demet Demet.* Üsküp: Birlik Yay., 1994.

Engüllü, Suat. *Zamandışı İçdüşlemeler.* Üsküp: Birlik Yay., 1975.

Gökalp, Ziya. *Türkçülüğün Esasları.* Haz. Mehmet Kaplan. İstanbul: MEB, 1976.

Hayber, Abdulkadir. *Makedonya ve Kosova Türklerinin Edebiyatı.* Ankara: MEB, 2001.

__. "Balkanlarda Türk Halk Edebiyatı ile Modern Edebiyat arasındaki İlişkiler". *Prof. Dr. Bilge Ercilasun Armağanı.* ed. S. Dilek Yalçın Çelik. Ankara: Pegem Akademi Yay., 2010.

Karakuş, Ertuğrul. *Sesler Dergisi Etrafında Teşekkül Eden Çağdaş Makedonya ve Kosova Türk Edebiyatı (Şiir-Hikâye).* Ankara: Bengü Yay., 2017.

Kaya, Doğan. "Türk Halk Şiirinde Mısra Başı Kafiye" (1998) 25.08.2019. (http://dogankaya.com/fotografi/turk_halk_siirinde_misra_basi_kafiye.pdf)

Kaya, İ. Güven. *Yugoslavya Türk Halkı Yazınına Gerçekçi Bir Bakış.* Priştine: Tan Yayınevi, 1986.

Kunos, Ignacs. *Türk Halk Edebiyatı.* Haz. Tuncer Gülensoy. Ankara: Akçağ Yay., 2001.

Mercan, Hasan. *Güneşin Gözlükleri.* Ankara: TC Kültür Bakanlığı Yay., 2000.

Mermer, Fahri. *Belgrat'ta Sevmek.* Üsküp: Birlik Yayınları, 1989.

Ramo, Şükrü. *Renkli Gülüşler.* Üsküp: Birlik Yayınları, 1977.

Ramo, Şükrü ve diğer. *Yürü Aydınlığa-Şiir ve Nesirler.* Üsküp: Goçe Delçev Basımevi, 1951.

Recepoğlu, A. Suroy. *Kosova'da Türk Kültürü veya Türkçe Düşünmek.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 2001.

Rifat, Agim. *34 Rubai Daha.* Priştine: Tan Yayınevi, 1979.

Sesler Dergisi (1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 13, 15, 20, 39-40, 48, 104, 109, 160, 170, 181, 204, 292, 297,300, 301, 302, 303, 318-319, 329. sayılar).

Sezair, Sebahettin. *Körolası Moda.* Üsküp: Birlik Yay., 1978.

Suroy, Altay. *Dünden Yarına.* Üsküp: Birlik Yayınları, 1987.

Sümbüllü, Yusuf Ziya ve M. Emin Altınışık. "Geleneksel Çocuk Oyunlarının Değerler Eğitimi Açısından Önemi". *ETÜ SBE Dergisi* I/2 (Temmuz 2016): 73-85.

Uysal, Ahmet E. ve Umay Günay, "Bir Kültür Unsuru Olarak Folklor Konusunda Bazı Genel Bilgiler". *Millî Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler.* Ankara: AKM Yayınları, (1990) 265-288.

Ülkü, N. Dişo. *Çocukların Elleri.* Üsküp: Detska Radost, 1990.

Yunus Emre. *Sevelüm Sevilelüm* (Türkçe-Makedonca). (Makedoncaya çev. İlhami Emin) Üsküp: Birlik Yay., 1991.

Yusuf, Süreyya. *Yugoslavya Türk Şiiri.* Priştine: Tan Yay., 1976.

Yusuf, Sabit. *El Ele.* Priştine: Tan Yay., 1988.

Zekeriya, Necati. *Ablama Sevda Şiirleri.* Üsküp: Birlik Yayınları, 1995.

1930'LU YILLARDA BELGRAD TÜRK ELÇİLİĞİ'NİN PENCERESİNDEN YUGOSLAVYA

Eminalp Malkoç*

GİRİŞ

Balkanlar, 1912-1913 Balkan Savaşlarının sonucunda Osmanlı Devleti'nin bölgeden tasfiyesi, I. Dünya Savaşı'nın ardından da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yıkılışıyla farklı devletlerin ortaya çıktığı siyasi açıdan renkli ancak devletlerarası ilişkiler bakımından çekişmeli/çelişkili bir coğrafya olarak öne çıkmıştı. Balkan devletleri ancak 1920'lerin ikinci yarısında ilişkilerini düzenleyebilmişti. Bununla birlikte 1929 Dünya Ekonomik Krizi tüm dünya gibi Balkanları da sarsarken ikinci büyük savaşın dinamiklerini ortaya çıkarmaya başlamıştı. Bu süreçte Balkanlarda barış ve işbirliği rüzgârları esecekti (Armaoğlu, 1992, s. 177; Gönlübol-Sar, 1996, s. 92-94, 99).

Türkiye, Lozan Antlaşması'ndan sonra Balkan devletleriyle ilişkilerini güçlendirme doğrultusunda bir politika izlemişti (Akandere, 2004, s. 250-

* Doç. Dr. Eminalp Malkoç, İstanbul Teknik Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi.

252). Zaten Büyük Nutuk'ta İngiliz tarihçisi G. Wells'in dünya federasyonu fikrini tatlı bir rüya olarak nitelendiren Mustafa Kemal Paşa da Balkanlarda etkin bir yakınlaşma/işbirliği düşüncesini savunmaktaydı. 1920'lerin sonlarında Mübadele Sorunu'na rağmen Türk-Yunan ilişkileri geliştirilmeye çalışılmıştı. Balkanlarda ortaya çıkan işbirliğinin öncülüğünü de Türkiye ile Yunanistan üstleneceklerdi (Özel, 2006, s. 175, 210, 212-213; 2008, s. 175, 207-221).

Yunanistan cephesinde ise işbirliği sürecinin ciddi aktörü, eski Yunan başbakanlarından Papanastasiu olmuştu. Papanastasiu, Cenevre merkezli "Milletlerarası Barış Bürosu"nun 6-10 Ekim 1929 tarihlerinde Atina'da topladığı "Evrensel Barış Kongresi"nde yaptığı konuşmada Balkan devletlerinin ortak sorunları ve çıkarlarını ele alacak "*Balkan Birliği Enstitüsü*"nün kurulmasını önermişti. Bu teklif, kongrede olumlu karşılanmış ve kongre heyeti tarafından Balkan devletleri arasında gayriresmî nitelikte bir konferansın toplanması ve ilk konferansın Atina'da gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştı (Akandere, 2004, s. 250).

Atina'da başlayan Balkan Konferansları dizisi kısa süre içinde bir Balkan Birliğini öngören yapılanma doğrultusunda çeşitli işbirliği örgütlerinin doğmasını sağladığı gibi temelde günümüzün Avrupa Birliği'ne benzer bir yapılanmayı o tarihlerde gerçekleştirmeyi öngörmüştü (Özel, 2006, s. 208-221; 2008, s. 207-221; Malkoç, 2014, s. 189-212). Bu bağlamda İstanbul'daki II. Balkan Konferansı'na katılmış olan Yugoslavya'nın temsil heyeti içinde yer alan Sırp ediplerinden ve Belgrad Tıp Fakültesi Çocuk Hastalıkları profesörü M. Jika Marković, Belgrad'da çıkan *Pravda* gazetesinde[1] yayımlanan makalesinde "Balkan milletleri arasında mütekabil siyasî ve alelumum harsî yakınlaşma için yol aramak hususunda mütevazı maksatlar ile hareket eden Konferans, bu defa dahi, Balkan milletlerinden tedafüi ve müstakil bir zincir silsilesi vücude getirilmesine matuf olan yolunda yürümeğe muvaffak olmuştur" yaklaşımıyla Balkanlardaki yakınlaşma düşüncesinin düzeyine atıfta bulunmuş olması doğaldı (BCA, 030.10/226.523.16).

Tüm çalışmalara rağmen siyasal ürün olarak ancak Arnavutluk'la Bulgaristan'ı dışarıda bırakan Balkan Paktı'na ulaşılabilmişti. Doğal olarak bu süreç, çalışmaların içinde bulunan Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya ile Türkiye'nin ilişkilerinin önünü açacaktı (Malkoç, 2014, s. 189-212). Balkanlarda birlik düşüncesi ve bu yöndeki çabalar doğrultusunda diğerleriyle olduğu gibi Türkiye'nin Yugoslavya ile de ilişkileri gelişmişti. Ayrıca farklı yönleri olan geniş ve gelişmiş, kurumsallaşmış bir Balkan Birliği sağlama düşüncesi, Türkiye'nin bu coğrafya ülkeleriyle ilgilenmesini kaçınılmaz

[1] Belgede gazetenin 2 Ekim tarihli nüshası denmekteydi. Tarih muhtemelen 2 Kasım idi.

kılmıştı. Nihayetinde Yugoslavya, temelde revizyonist politikalara karşı kurulmaya çalışılan Balkan Birliği'nin, bunun tam anlamıyla hayata geçirilememesi nedeniyle ortaya çıkan Balkan Paktı'nın güçlü bir üyesi idi. Türkiye, özellikle 1930'ların başlarından itibaren başta elçilik olmak üzere çeşitli kanallardan Yugoslavya'yı ve bu ülkedeki gelişmeleri izlemişti. Ülkenin izlenen belli başlı ve öncelikli yönü, kuşkusuz ülkedeki istikrarı belirleyecek olan siyasal hayat ve iç gelişmelerdi. Bu ülkenin istikrar ve güveni önce Balkan Birliği ve sonraki aşamada Balkan Paktı açısından da belirleyici niteliğe sahipti. Bundan dolayı Türkiye'nin bu ülkeyi ve ülkedeki gelişmeleri yakından takip etmesi şaşırtıcı değildir.

YUGOSLAVYA'NIN KISA TARİHİ

Yugoslavya, Sırp-Hırvat dilinde Güney Slavların Ülkesi (Güney Slavya) anlamına gelmektedir. Kısaca Yugoslavizm olarak adlandırılan Yugoslav (Güney Slav) Milletlerin Birliği düşüncesi, ilk defa 1830'larda Hırvat entelektüeller arasında ortaya çıkmıştı. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde Yugoslavizm düşüncesi özellikle Hırvatlar, Slovenler ve Sırplar arasında yaygınlaşmış; bu düşünce, 1. Dünya Savaşı sonrasında kurulan Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı ile ilk defa siyasal gerçeklik kazanmıştı (Demir, 2017, s. 59; Sancaktar, 2019, s. 52).

Sırbistan ve Karadağ dışında, I. Dünya Savaşı sonrasında Hırvatistan, Slovenya, Bosna-Hersek ve Voyvodina bölgeleri Avusturya-Macaristan egemenliğindeydi. Ekim 1918'de Habsburg'un çöküşünden hemen önce, Zagreb'deki siyasi liderler; "*Slovenler, Hırvatlar ve Sırplar Ulusal Konseyi*"ni kurmuşlardı. Daha sonra bu konsey, Sırbistan ve Karadağ'a katılma yönünde oy kullanmış ve Prens-Naip Aleksander, 1 Aralık'ta Ulusal Konsey'in teklifini kabul edince, birleşmeye yönelik ilk adımlar tamamlanmıştı. Böylece 1 Aralık 1918'de anayasa ile yönetilen "Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı" kurulmuştu (Gökçen, 2016, s. 668; Aruçi, 2013, s. 574; Güveloğlu, 2015, s. 250).

Devlet, otuz üç bölge, okrug (il), srez (ilçe) ve belediyeden meydana gelmişti. 28 Haziran 1921'de kralın iç ve dış dünya ile ilgili yetkilerini belirleyen ilk anayasa kabul edilmişti.[2] İktidardaki Sırp radikallerle muhalefetteki Hırvat asıllı milletvekilleri arasındaki anlaşmazlıklar[3] ve özellikle

[2] 1921'de Sırpların parlamentoda Boşnak ve Makedon Müslümanların desteğini sağlayarak kabul ettirdikleri Vidovdan Anayasası merkeziyetçiydi ve Hırvat muhalefetiyle karşılaşmış; çatışmaları derinleştirmişti (Demir, 2017, s. 60-61).

[3] Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın kurulmasından sonra kendilerinin hâkim olduğu sözde parlamenter rejim döneminde Sırplar; Hırvatların mecliste federalist bir blok oluşturmalarını sürekli engelleyerek ülkedeki siyasal sistemi çözüm üretemez bir duruma getirdiler. Sırplar devletin merkeziyetçi bir biçimde örgütlenmesini istiyor ve 19. yüzyılda Sırp devlet adamı Ilija Garašanin

1928'de Sırp radikal Puniša Račić'in Hırvat asıllı üç milletvekilini öldürmesi, ülkeyi büyük bir istikrarsızlığa sürüklemişti. Bu şekilde öldürülen Stjepan Radić'in ardından Hırvat siyasetinin başına geçen Vladko Maček, Hırvat bloğunun Belgrad ile ilişkilerini yumuşatmaya yönelmişti. Kral Aleksander ise devletin egemen unsurları olan Sırp, Hırvat ve Slovenlerin anlaşmazlıklarını, birbirlerini yadırgamalarını sebep göstererek bunları birleştirmek iddiasıyla 6 Ocak 1929'da anayasayı yürürlükten kaldırmıştı. Böylece kral diktatörlüğüne geçilirken 3 Ekim 1929'da devletin adı Krallık Yugoslavyası (Kraljevina Jugoslavija [1929-1941]) şeklinde değiştirilmişti. Bu durum karşısında Hrvatska Stranka Prava adlı partinin bazı milletvekilleri yurt dışına gidip oralarda Hırvat "*ustaş*" gruplarını kurmaya yönelmişlerdi.

Bu süreçte devlet on bölgeye ayrılmış ve 1931'de Yugoslavya kralı tarafından yeni anayasa yürürlüğe konulmuştu (Aruçi, 2013, s. 574; Demir, 2017, s. 60). Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya, Bosna-Hersek, Makedonya, Karadağ ve Kosova topraklarını kapsayan Yugoslavya Krallığı'nda (Sancaktar, 2019, s. 53) Sırp, Hırvat ve Sloven milli unsurlarından başka hiçbir etnik grup resmen tanınmamış ve ayrıca Sırbistan'ın yönetimindeki Vardar Makedonyası (bugünkü Makedonya) Güney Sırbistan adı altında üç idarî birime (Skoplje, Bitola ve Štip) ayrılmıştı. Kosova ve Makedonya'da bulunan Arnavutlarla Makedonlar da müstakil birer etnik unsur olarak benimsenmemişti. Bosna-Hersek'teki Müslüman Boşnaklar ise Sırp veya Hırvat diye tanınmıştı. Bu arada Sırpların idaresindeki Krallık Yugoslavyası'nın bir parçası olan Karadağ politik kimliğini kaybetmişti. Sırbistan ile Ortodoks kilisesi arasındaki yakın ilişkiler sebebiyle Karadağlılar, etnik kimlikleri açısından kendilerini Sırpların bir parçası olarak görmekle bağımsız bir Karadağ halkı kalmak arasında kararsız bir tutum sergilemişlerdi (Aruçi, 2013, s. 574-575).

Yugoslavlar, önemli bir yol kat etmişlerse de gerçekte bu ortaklık son derece sorunlu başlamıştı. Çünkü Sırbistan'ın ve Sırp kraliyet ailesinin ısrarı üzerine üniter merkezîyetçi meşruti monarşi rejimi oluşturulmuş; Krallık makamı, Sırp Karacorceviç Hanedanlığı'na bırakılmış ve hükümet, meclis, bürokrasi ile orduda da daha çok Sırplara dayanmıştı. Devletteki Sırp hâkimiyeti ülkedeki diğer unsurlarda giderek daha fazla hoşnutsuzluğa yol açmıştı. En büyük tepki, ülkenin ikinci büyük milleti Hırvatlardan gelmişti (Sancaktar, 2019, s. 53). Hırvatistan'daki Sırpların "Yugoslavlık" anlayışıyla ilgili tutumu Hırvatları rahatsız etmekteydi (Aruçi, 2013, s. 574). Hırvatlar/Hırvatistan, devletin merkezîyetçi üniter yapısının federasyona

tarafından formüle edilen Büyük Sırbistan düşüncesinin hayata geçirilmesi için çalışıyorlardı (Demir, 2017, s. 59).

dönüştürülmesini ısrarla talep etmiş; böylece Sırbistan (Sırp milliyetçiliği) ile Hırvatistan (Hırvat milliyetçiliği) arasında sorun giderek büyümüştü (Sancaktar, 2019, s. 53). Slovenler açısından da durum pek farklı değildi (Aruçi, 2013, s. 574).

Bu atmosfer hüküm sürerken İtalya, Almanya ve Macaristan'ın desteğiyle Hırvat "ustaş"ları ve Makedon VMRO radikalleri, Kral Aleksander Karacorceviç'e 9 Ekim 1934'te Marsilya'da suikast düzenlemiş, Kral ile Fransa Dışişleri bakanını öldürmüşlerdi (Aruçi, 2013, s. 575; Güveloğlu, 2015, s. 251, 254-255). İlk incelemelerde suikastçının Makedonyalı bir Bulgar ve VMRO'nun eski bir üyesi olduğu belirlenmişti. Onun üç suç ortağı Ustaşa'nın Hırvat üyeleriydi.[4] Suikast, İtalya'da ikamet eden Ante Paveliç'in liderliğini yürüttüğü Ustaşa organizasyonunun bir uzantısı tarafından düzenlenmişti. Bu suikast ile bir yandan da Kral ve Yugoslavya üzerinden Balkan Antantı'na bir darbe indirilmekteydi. Çünkü Kral, Balkanlardaki yapılanmanın önemli savunucularından biriydi. Biraz da bunun etkisiyle suikast haberi, Ankara'da adeta şok etkisi yapmış; Türk basını bu gelişmeye geniş yer ayırmıştı [5] (Güveloğlu, 2015, s. 251, 255, 258-259).

---

[4] Hırvat ayrılıkçılarının örgütü Ustaşa'nın lideri Ante Paveliç, 1921'den beri Yugoslavya parlamentosunda Zagreb'in iki temsilcisinden biri olan ve Skupştina'da parti kurucusu Josip Frank'ın adına ithafen Frank Partisi ismiyle anılan ve Sırp karşıtı din adamlarının desteğinde aşırı sağcı Hrvatska Stranka Prava Hırvatistan Haklar Partisi'nin üyesiydi. Ante Paveliç 1929'da diktatörlük ilân edilince Sofya'ya kaçtı. Burada diğer bir asi Gustav Perçeç ile buluştu ve Ustaşa örgütünü kurdu. Ivan Mihailov'un liderliğindeki Makedonya'nın Yugoslavya'dan ayrılmasını isteyen VMRO ile ittifak yaptı. Ustaşa'nın VMRO'nun müttefiki olduğunu ilân ettikten sonra terör yaratan hareketlere başladılar. Ustaşalar Hitler tarafından da destekleniyorlar ve Hırvatistan'ın bağımsızlığını savunmakla kalmayıp, Slovenya, Dalmaçya ve Bosna'nın Yugoslavya'dan ayrılmasını istiyorlardı. Bu ise Yugoslavya'nın tümüyle yok olması anlamına gelecekti. Yugoslavya, Fransa'nın Balkanlardaki desteği, İtalya'nın en tehlikeli komşusu ve Berlin, Roma ve Budapeşte tarafından istenilmeyen Küçük Antant'ın en etkili üyesiydi. Fransa Dışişleri Bakanı Barthou'nun Balkanlarda düzenlediği gezinin amacı, aslında geniş bir anlaşmalar ağı örmek içindi ve Küçük Antant'ın amacı da bir Alman saldırısına karşı ortak dayanışmayı sağlamaktı (Güveloğlu, 2015, s. 256-258).

[5] Bayraklar yarıya indirilmiş, müzikler susmuş ve sinemalar, tiyatrolar gişelerini kapatmışlardı. Ankara'dan çekilen duygulu başsağlığı telgrafları birbirini izlemiş ve gelişmelerle ilgili Türk basını geniş yayın yapmıştı. Cenaze törenine giden Türk heyeti Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, II. Ordu Müfettişi Orgeneral İzzettin Çalışlar, Cumhurbaşkanlığı Başyaveri Binbaşı Celal Üner, Deniz Akademisi Komutanı Kaymakam Talat Bey, Hava Binbaşısı Naim Bey, Dışişleri Bakanlığı Birinci Daire Umum Müdürü Cevat Açıkalın, Bakan Özel Kalem Müdürü Refik Amir ve Emniyet Memuru Sadık Efendi'den oluşmuştu. Atatürk ayrıca, kendi muhafız alayından 130 kişilik askerî bölüğü de cenaze törenine göndermişti. Albay İsmail Hakkı Bey komutasındaki bölüğün başında iki yüzbaşı, altı teğmen bulunmaktaydı. Cumhuriyet tarihinde ilk kez bir askerî birliğimiz bir yabancı devlet başkanının cenaze törenine gönderilmiş; kralın toprağa verildiği gün de Türkiye'de –Cumhuriyet tarihinde ilk defa bir yabancı hükümdar için– milli yas ilân edilmişti. Kralın toprağa verildiği 18 Ekim günü, Ankara'daki Yugoslavya elçiliğinde düzenlenen merasime, Cumhurbaşkanlığı yaveri Cevdet Bey, özel kalem yardımcısı Sabit Bey ile Başvekil

Suikast üzerine küçük bir çocuk olan veliaht II. Petar yerine Knez Pavle liderliğinde üçlü bir idare kurulmuştu. Mayıs 1935'teki seçimleri Sırp Radikal Partisi ve onun başkanı Milan Stojadinović kazanmıştı. Vatikan ile antlaşma imzalayan Milan Stojadinović dönemin faşist devletleri olan İtalya ve Almanya ile yakınlaşma niyetinde olduğundan İngiltere'nin baskısı neticesinde istifa etmek zorunda kalmış ve Dragiša Cvetković yeni hükümetin başkanlığına, Vladko Maček de yardımcılığına getirilmişti. Cvetković-Dr. Maček antlaşması neticesinde 26 Ağustos 1939'da Hırvatistan Banlığı ilân edilmiş ve ilk banı Ivan Šubašić olmuştu (Aruçi, 2013, s. 575). Özetle Sırp-Hırvat anlaşmazlığına bağlı olarak ülkede ortaya çıkan dağılma riski temelli siyasal kriz, Hırvat siyasi lider Vladko Maçek ile Sırp siyasilerin kontrol ettiği Yugoslavya hükümeti ve Sırp kral arasında 1939 antlaşmasıyla aşılmış (Sancaktar, 2019, s. 53);[6] Yugoslavya Krallığı *de facto* olarak bir (kon)federasyon haline getirilmişti. Hırvatlar da geniş bir otonomi kazanmışlardı (Demir, 2017, s. 60).

İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASINDA YUGOSLAVYA'DA TÜRK MİSYONU

Türkiye ile Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı arasındaki diplomatik kabul edilebilecek temasların temelleri Lozan Konferansı sürecinde atılmıştı. Cumhuriyetin ilânından sonra Türkiye ile Yugoslavya arasında diplomatik ilişkiler gayriresmî olarak sürdürülmekle birlikte 1924 yılına gelindiğinde, Yugoslavya Hükümeti hâlâ Lozan Barış Antlaşması'nı onaylamamıştı. Buna rağmen Türkiye diplomatik ilişkileri geliştirmek niyetinde olduğundan Lozan Antlaşması'ndan sonra ilk olarak Tahir Lütfi (Tokay), 4 Aralık 1924-24 Mayıs 1925 tarihlerinde Belgrad'daki Polonya Büyükelçiliği'ne bağlı Türk konsolosu olarak görev yapmıştı. 24 Mayıs 1925'ten itibaren ise Belgrad'da Polonya Büyükelçiliği'ne bağlı olmadan mümessil sıfatıyla Türkiye'yi temsil etmeye başlamıştı. Haziran 1925'te onun yerine Belgrad Mümessilliği'ne Yusuf Hikmet (Bayur) Bey'in tayinine karar verilmişti.

28 Ekim 1925'te Ankara'da, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Tevfik Kâmil Bey ile Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı temsilcisi M. Trajan Živković arasında iki ülkeyi temsilen bir dostluk antlaşmasının imzalanmasından sonra resmî diplomatik ilişkiler başlamış ve 18 Ocak 1926 tarihli güven mektubuyla Yusuf Hikmet Bey, Belgrad'a "Orta Elçi" olarak atanmıştı. Böylece 23 Şubat 1926'da Yusuf Hikmet Bey'in görev unvanı "elçi" ola-

İsmet Bey ile eşi, Dâhiliye vekili Şükrü Bey ve Hariciye vekaletinden Numan Rıfat ve Ankara valisi Nevzat Bey ile mevkii kumandanı Sıtkı Paşa ve emniyet müdürü Salih Bey katılmışlardır.

[6] Yugoslavya'nın 20. yüzyıl kısa tarihçesi için bkz. Leslie Benson, *Yogoslovia: A Concise History*, New York 2001.

rak değiştirilmişti (Gökçen, 2016, s. 669; Şimşir, 2006, s. 39). İnayetullah Bey'in (Özkaya) geçici maslahatgüzarlığı sonrasında Ali Haydar Aktay 1928-1939 yıllarında Belgrad Elçiliği'ni üstlenecekti (Şimşir, 2006, s. 39).

Ali Haydar Bey'in elçilik yıllarında 1932 Afyon Antlaşması'ndan sonra Ekim 1933'te Kral Aleksander'ın Türkiye ziyareti gerçekleşmiş, ardından 27 Kasım 1933'te Türkiye-Yugoslavya Dostluk, Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaştırma Antlaşması yapılmıştı. 9 Şubat 1934'te imzalanan Balkan Paktı ile birlikte iki ülke arasındaki yakınlık daha da ileriye götürülecekti. Bunun arkasından 18 Nisan 1934 tarihinde Yugoslavya Dışişleri Bakanı Jevtić Ankara'ya gelmişti. 6 Haziran 1934'de İade-i Mücrimin Sözleşmesi, 3 Temmuz 1934 tarihinde Adli, Medeni ve Ticari Münasebata Dair Sözleşme ve 28 Ekim 1936'da Ticaret ve Seyrisefain Mukavelesi imzalanmıştı. Balkanlarda diplomatik temasların arttığı bir dönemde Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, 12 Nisan 1937 tarihinde Belgrad'a gitmişlerdi. İsmet İnönü'nün ziyareti, bölgesinde yaptığı antlaşmalarla dikkatleri üzerine toplayan Yugoslavya'nın üstündeki sis perdesinin dağılmasını sağlayacaktı. Mayıs 1938'de Başbakan Celal Bayar ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Belgrad'a giderek, bir önceki yıl Stojadinović'in yaptığı ziyarete karşılık vermişlerdi. Mayıs 1938'de Yugoslavya Savaş ve Deniz Kuvvetleri Bakanı Marić'in Turkiye'yi ziyareti ile de iki ülke arasındaki yakın ilişkiler pekiştirilmişti (Gökçen, 2016, s. 670-671, 676-677; Cumhuriyet, 16 Nisan 1937, s. 1, 3).

TÜRK ELÇİLİĞİNİN BELGELERİNDEN YUGOSLAVYA REJİM VE YÖNETİM SORUNSALİ

Belgrad Elçiliği, 7 Haziran 1929 tarihli (25 Mart 1929 tarih ve 307-166 numaralı yazıya zeyl) yazısında 6 Ocak 1929 İnkılabı'nın altıncı ayı vesilesiyle bir değerlendirme yapmıştı.[7] Öncelikle böbürlenmeyi ihmal etmeyen diktatörlük idaresinin bazı gösterilerde bulunmasının beklendiği ancak böyle bir gündemin ne kamuoyunda ne de *Pravda* gazetesi dışındaki basın düzleminde ilgi çekmediği kaydedilmişti. Yeni idarenin ilk üç aylık icraatıyla ilgili olarak General Petar Živković'in Başbakanlık ile birlikte üstlendiği İçişleri Bakanlığı'nda hissedilen bir tasfiye gerçekleştirdiği be-

[7] Hırvat ulusal taleplerinin sözcüsü olarak kabul edilen Hırvat politikacı Stjepan Radić'in bir Sırp vekil tarafından öldürülmesinden sonra Kral Aleksander, 6 Ocak 1929 tarihinde yayınladığı bir bildiriyle parlamentoyu feshetti ve diktatörlüğünü ilân etti. Aleksander'ın diktatörlük rejimi dönemine "*Šestojanuarska Diktatura*" (Altı Ocak Diktatörlüğü) adı verildi. Anayasanın kaldırıldığı 6 Ocak günü Ortodoks takvimine göre aynı zamanda Noel'in de kutlandığı bir gündü. 3 Ekim 1929 tarihinde devletin adı Yugoslavya Krallığı olarak değiştirildi ve böylece Sırp, Hırvat, Sloven Krallığı'nın siyasal varlığı resmen sona ermiş oldu (Demir, 2017, s. 61).

lirtilmişti. Bakanlığın idare şubelerinde siyasetten ve partizanlıktan uzaklaşmayı sağlamak için çalışanlar arasında değişikliğe gidilirken partilere darbe vurulmuş, parti liderlerinin iltiması ile gelenlere el çektirilmişti. Bu başarı, Živković'in siyasi olmamasına bağlanmıştı. Bununla birlikte yerlerine gelenlerde de bu sefer saray ve saray mensupları etkili olmuş; yetersiz ve tarafsız olmayanlar atanmıştı.

Elçiliğin değerlendirmesinde Adliye Bakanlığı'nın yoğun çalıştığı, burada da personel değişikliğine gidilmişse de Bakan Milan Srškić'in eski Milli Radikal Partisi merkez hizbine dâhil olması ve bu bakanlığın geçmişten beri radikallerin elinde bulunması yüzünden büyük bir hareketlilik yaşanmadığı ifade edilmişti. Altı ayda bakanlıkça Makahim Tensikatı [Mahkeme Düzenlemeleri] ve Hâkimler Kanunu, Ceza Kanunu, Rüşveti Yasaklama Kanunu, Savcılar, Bakanların Sorumlulukları gibi kanun ya da yönetmelikler hazırlanmıştı. Eski Radikal Parti'nin aktif isimlerinden Boja Maksimović'in yönetimindeki Eğitim Bakanlığı'nda da uzun süre radikallerin etkisi yaşandığından önemli bir tasfiye gerçekleştirilmemişti. Bakanlık, Yüksek Eğitim Meclisi, İlk ve Orta Öğrenim, Müzeler, Kütüphaneler, Üniversiteler ve Tiyatrolar kanunlarını düzenlemişti. İki grup/hizip olarak ele alınan Demokrat Partisi'nin Marinković cephesi Dışişlerini elinde tutmaktaydı. Voyslav Marinković'in İsviçre'deki tedavisi sırasında bakanlıkta vekil Kumanudi tarafından ciddi değişikliklere gidilmiş ve söylentilere göre Kumanudi kendi adamlarını yerleştirdiği için Marinković ile aralarında anlaşmazlık çıkmıştı. Maliye Bakanlığı, vergi toplanması ve maliye idare sisteminde yenilikler yapmış; 1929'da Dinarı stabilize etme çabasında olmuştu. Savaş ve Deniz Bakanlığı ciddi bir değişim yaşamış; Genelkurmay Başkanı Petar Pešić, Brüksel elçiliğine gönderilmiş ve birçok asker işten uzaklaştırılmış, ordu, tümen, alay ve tabur komutanları değiştirilmiş; emekliye ya da yedeğe (ihtiyat sınıfına) çekilmişti. Ordu komutanları, kumandan muavini olarak tayin edilen generallerin kontrolüne alınmıştı. Bu arada Türk Elçiliği cephesinde Jevtić'in Siyasi İşler Müsteşarlığı'na getirilmesi önemli bir hamle olarak görülmüştü.

Azınlık ve unsurları birleştirmek doğrultusunda atılan adımların sonuçları alınmamıştı. Bununla birlikte hükümet, 1929 ortalarında Güney Sırbistan'da reform ve siyasi ıslahat başlığı altında milli bir örgütlenmeyi hedefliyordu (BCA, 030.10/250.691.13). 1935 tarihli bir elçilik belgesinde 6 Ocak 1929 tarihinde ilân edilen yeni rejimle birlikte Yugoslavya'daki tüm siyasi partilerin feshedildikleri, sadece Sırplardan oluşan ve Sırp idealleri için çalışan birkaç yapının bırakıldığı üzerinde durulmuştu. Bunlar ordu ile

ilişkili olan ve siyasi olmaktan çok Narodna Odbrana gibi askerî niteliğe sahip kuruluşlardı (BCA, 030.10/252.699.4).[8]

Belgrad elçisinin gene ilerleyen yıllara ait bir değerlendirmesinde,[9] 3 Ekim 1929 tarihinde yayınlanan Banovin Kanunu[10] ile "siyasi bir âdemi-merkeziyet değil idari bir ademi merkezîyet" yapılandırılmasına gidildiğinin altı çizilmişti. Bu kanunla "hükümet merkezinin bütün taşra mahalli teşkilâtı üzerinde murakaba hakkı idame etmekle beraber yeni Banovin teşkilâtına vasi salâhiyet vermek"teydi. Vali ya da Ban idari, iktisadi, toplumsal ve kültürel geniş bir faaliyet alanına sahip olduğu gibi "Kralın mümessili" idi. Memurlarla ilişkili olan bu kanun, 1 Nisan 1931 senesindeki başka bir kanunla desteklenmişti (BCA, 030.10/221.487.12).

Belgrad Elçiliği, 1920'lerin sonlarında ülkedeki komünist hareketlilikler hakkında Türk Dışişleri Bakanlığı'nı bilgilendirmişti. Nitekim 1929 yaz aylarına ait bilgilendirmelerde elçilik, Yugoslavya'da komünist hareketliliklere dikkat çekmekteydi. Yazılarda bazı şahıslar tarafından suç niteliğine sahip komünist bildirilerin dağıtıldığı, polisin takibiyle bunları basıp dağıtanların yakalandığı, geniş gizli bir yapılanmanın ortaya çıkarıldığı ve baskı/kopya makinelerine el konulduğunun haber alındığı aktarılmıştı. Aynı dönemde Zagreb polisi, Viyana'daki Yugoslavya Sefareti'nin uyarısıyla buradan gelen Dr. Solomon Levi'yi komünist kuryesi olarak tutuklamıştı. Onunla temas edenler de gözaltına alınmışlardı. Bunlar arasında Hırvat edebiyatçılardan Miroslav Kırlej'in de bulunduğu kaydedilmişti. Tutuklular arasında Hırvat yazarlardan ve kapatılan *Kritika* dergisinin yazarı gazeteci Stefan Gologaj ve doktorlardan Eşbah ile birçok kişinin bulunduğu, Kırlej'in serbest bırakılmasına karşılık diğerlerinin hapishaneye gönderildikleri belirtilmişti. Levi'nin ifadesinin alındığı sırada intihara kalkıştığı, bunun engellenerek suçlananların Belgrad'daki Devlet Güvenlik Mahkemesi'ne (Müdafaa Devlet Mahkemesi) sevk edilecekleri ve incelemelerle tutuklamaların sürdüğü bildirilmişti (BCA, 030.10/250.691.10).

---

[8] Kral Aleksander, bir süre sonra ulusal isimler taşıyan spor kulüpleri, öğretmen birlikleri ve müzik grupları gibi kuruluşların faaliyetlerini yasaklayarak bunların yerine "Yugoslav" adını taşıyan kuruluşlar kurdurmuştu (Demir, 2017, s. 62).

[9] Elçinin değerlendirmesi 1933 tarihini taşımaktadır.

[10] 6 Ocak 1929'da diktatörlük rejiminin ilân edilmesinden hemen sonra ülkede yeni bir idari düzenlemeye gidilmişti. Ülke, her birine "banovina" adı verilen dokuz idari bölgeye ayrılmış ve banovinaların adları nehir isimlerine göre belirlenmişti. Aleksander bu düzenlemeyle eski ulusal-politik sınırları ortadan kaldırmıştı. Böylece Novi Sad merkezli "Dunavska Banovina"; Zagreb merkezli "Savska Banovina", Banja Luka merkezli "Vrbaska Banovina", Sarajevo merkezli "Drinska Banovina", Cetinje merkezli "Zetska Banovina", Üsküp merkezli "Vardarska Banovina", Niş merkezli "Moravska Banovina", Split merkezli "Primorska Banovina" ve Ljubljana merkezli "Dravska Banovina" olmak üzere toplam dokuz idari bölge oluşturulmuştu. Başkent Belgrad'a ise özel bir statü verilecekti (Demir, 2017, s. 62).

Yugoslavya'nın yurtdışındaki imajını düzeltmek isteyen Kral Aleksander, yeniden anayasal bir rejim oluşturmak için harekete geçmiş ve bu çerçevede 1931 yılında yeni bir anayasayı yürürlüğe sokmuştu. Bu anayasaya göre senato ve meclisten oluşan bir yasama organı oluşturulurken kralın konumu güçlendirilmişti. "Eylül Anayasası" olarak da bilinen bu anayasayla bazı yeni kurumlar oluşturulmasına rağmen kral iktidarı elinde tutmaya devam edecekti (Demir, 2017, s. 63). Türk Elçiliği ise 1931 sonbaharında, –maslahatgüzar imzalı metinle– Dışişleri Bakanlığı'na 1929 Ocak ayında Kral tarafından anayasanın lağvı, Millet Meclisi'nin feshi ve mutlak idarenin kuruluşundan bahseden beyannamesinin yanında Yugoslavya'nın yeni anayasası hakkında bilgi göndermişti. Bu kapsamda maddeler halinde anayasanın özellikleri değerlendirilmişti. Devletin ünvanı, bayrak ve armanın şekil ve ebatları, hürriyetler, hak ve vazifeler üzerinde durulmuştu. Yeni anayasa ile devlet teşkilatı; "teşriî hukuk Kralda ve Mebusan ve Âyan Meclislerinde temerküz ettirilmektedir; mahakim kararları, Kral namına isdar ve icra olunur"ken ayrıca kral ulusal varlığın ve mülki bütünlüğün temsilcisi ve başkumandan olarak tanımlanmıştı. Savaş, meclisi fesih ve seçim yapılması yetkilerine sahip olduğu vurgulanmıştı. Atama yetkilerinin çerçevesi belirtilmişti. Hanedan yapısı, meclisler, seçim müddetleri,[11] çalışma zamanları ve milletvekili olma şartları (iki meclisten birine seçilebilmek için Sırp-Hırvat-Sloven dillerinden birini bilmek gibi) ortaya konulmuştu. Asalet ünvanları tanınmazken, kişisel, basın ve söz hürriyeti sağlanmaktaydı. Milletin toplanma hakkı kabul görürken siyasi nitelikli dinî, bölgesel ve kabilevi/etnik örgütlenmeler yasaklanmıştı. Elçilik tarafından anayasa çizgisinde silahlı kuvvetler, yargı, yargı süreçleri, özel kanunlar, anayasanın tadil olanakları ve şekli hakkında da bilgiler aktarılmıştı (BCA, 030.10/251.692.8).

1931 sonları 1932'nin ilk aylarında elçiliğin gönderdiği yazılar seçimlere yönelikti. 8 Kasım 1931 tarihli seçim hakkındaki 11 Kasım tarihli elçilik bilgilendirmesinde Belgrad, Zagreb ve Ljubljana üniversitelilerinin polis müdahalesini getiren gösterileri dışında tüm ülkede sakince yapıldığı, 2.325.245 kişinin oy verdiği ve genellikle halkın ilgisiz kaldığının altı çizilmişti.

Elçiliğin aktarımlarına göre eski Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan ilhak edilen yerlerde Sırpların lideri ve eski Bağımsız Demokrat Partisi başkanı Svetozar Pribićević ile Hırvatların lideri Dr. Maček seçime katılmamış; Hırvatlara yönelik bir beyanname yayımlamışlardı. Bazı eski

[11] "Âyan azası altı sene için intihap olunur, müntehapların nısfı her üç senede bir yeniden intihap olunur... Meclisi Mebusan bir dereceli intihabat ile ve kemali serbesti ile intihap olunan mebuslardan mürekkeptir. Dört sene için intihap olunur".

bakan ya da ileri gelenler dahi seçimlere katılmazken buna karşılık eski/kapanmış Sırp partilerine mensup, bakanlık almış önemli birçok Sırp yeni milletvekilleri arasına girmişti. Ek olarak Saraybosna suikastçısının kardeşi ile Sırp komitecilerinden ileri gelen birinin ve Makedonya komitesi yöneticilerinden iken Sırplara sığınan ve hizmet eden iki kişinin de seçilenler arasında olduğu aktarılmıştı. Yarım milyonu aşkın Boşnaklar eskiden 21 milletvekili çıkarırken sadece 10 milletvekili çıkarabilmişlerdi. Bunların hepsi Boşnakları Sırplaştırmaya çalışanlardı. Toplamı 700.000 üstünde olan Makedonya Türk ve Müslümanları daha önce 14 milletvekili çıkarırken sadece 1 milletvekili alabilmişlerdi. Seçilenin de Kaçanikli cahil bir Arnavut olduğu; 1.200.000 kişilik Alman azınlığın Dr. Kraft'ı ve 700.000 kişilik Macar grubunun da M. Santo adındaki birini milletvekili çıkardıkları kaydedilmişti (BCA, 030.10/251.692.20).

Seçimin[12] ardından senatör (âyan) seçimine gidilmiş ve 46 kişi seçilmişti. Bunlar arasında yedi (7) eski bakan, bir (1) sefir ve Belgrad Üniversitesi rektörü vardı. Yeni anayasa doğrultusunda bir bu kadar senatörün ataması da Kral tarafından yapılacaktı. Güney Sırbistan'dan Kalkandelen'de hekimlik yapan Dr. Cafer ve Bosna-Hersek'ten Saraybosnalı tüccar Asım Alibegović, Evkaf Müdürü Şerif Arnavutović seçilmişlerdi. Kralın atamaları arasında ise Dr. Karamehmedović, Osman Vilović ve hoca Salim Ef. Müftiç adlı üç Boşnak vardı ki bunlar Bosna-Hersek Müslümanları arasında Sırplık anlayışı ile ünlenmişlerdi. Kral Güney Sırbistan'dan İpekli Hacı Mahmut beyzade Seyfettin'i de tayin etmişti. Bu kişi de diğerlerine benzeyen görüşlere sahipti ve kendisinin Karadağ'da hüküm sürmüş Çernoyeviç ailesinden olduğunu ileri sürmekteydi. Milletvekilleri arasında Güney Sırbistan'dan hiçbir Müslüman milletvekili bulunmadığı halde senatörler arasına o bölgeden bu şekilde iki kişi dahi olmuştu. 18 Ocak'ta çalışmaya başlayan her iki meclisin yeni dönemleri Kral'ın nutkuyla açılmıştı (BCA, 030.10/251.693.7).

6 Ocak 1929 Rejimi'nin en büyük muhaliflerinden olan Belgrad Üniversitesi öğrencilerini dizginleyebilmek için üniversite rektörü Vlada Petković 1932 baharında bir bildiri yayınlamıştı. Bu bildiri kanalıyla elçilik, karışıklık ve gösterilerin öğretim başlar başlamaz baş göstermesinin muhtemel olduğu yönünde bir yorum geliştirmişti (BCA, 030.10/251.693.25).

[12] 8 Kasım 1931'de kabul edilen seçim kanununa göre düzenlenen seçimlerde oy verme işlemi açık bir şekilde yapılmış ve tek bir aday listesi oylanmıştı. Kontrol ettiği devlet aygıtıyla ülke genelinde geçerli olabilecek tek bir aday listesini de ancak Aleksander oluşturabilmişti. Rejim tarafından illegal ilân edilen eski siyasi partiler boykot çağrısı yaptıkları için seçimlere katılım oranı yüzde 30 civarında gerçekleşti. Tek bir aday listesinden seçilmiş olan vekiller daha sonra mecliste bir grup oluşturarak *Yugoslavya Radikal Köylü Demokrat Partisi*'ni kurdular. Bu parti 1933'te *Yugoslavya Milliyetçi Partisi* adını alacaktı (Demir, 2017, s. 63).

Mayıs ayında ise mülga Radikal Partisi'nin toplanarak Paşiç'in vefatının doğurduğu başkanlık meselesini kongreye bırakmakla birlikte Genel Merkez Encümeni üyelerini seçtiğine,[13] tüm siyasi partiler kanunen kapatılmış olduğu halde en güçlü yapı olan Radikal Partisi'nin açıktan faaliyetine hükümetin müdahale etmemesine dikkat çekilmiş; muhalefete yumuşak davranma stratejisinin göstergesi olarak değerlendirilmişti. Bu arada partinin yeni encümeni, Belgrad Radikal Partisi eski milletvekillerinden ve Sırp Encümen-i Daniş üyelerinden Belgrad Üniversitesi Siyasi Tarih hocası ve aynı zamanda *Vreme* gazetesi yazarı Yovan Radonyiç'i, kapatılmış Hırvat Köylü Partisi lideri Dr. Maček ile görüşmek üzere Zagreb'e göndermişti. Sırp ve Sloven partileriyle işbirliği teklif edilen Maček, Hırvatların –savunma ve dış siyasette ortak, diğerlerinde ayrı ayrı hareket etme şekline oturan– federasyon istediğini ve ancak bu çerçevede işbirliği yapabileceğini bildirmişti. Bu kez genel yorum; Sırpların bunu kabul etmeyecekleri ancak Hırvatlarla görüşmek zorunda kalacakları yönünde ortaya çıkmıştı.

Bu arada Güney Sırbistan, Dalmaçya, Bosna-Hersek ve Karadağ'da Hükümet partisinin örgütlenmesini sağlamak üzere İpek ve Karadağ bölgesine giden Meclis Başkanı Kosta Kumandi ile Ulaştırma Bakanı Radaveyaviç ve Beden Eğitimi Bakanı Kıraliyev, İç Karadağ'da kötü karşılanmışlar; Çetinye'de ıslıklanarak taşlanmışlardı. Bu olayla ilişkili olarak Belgrad gazetecilerinden Karadağlı Stoyan Şpadiye[14] ve birçok kişi Devlet Savunma Kanunu çerçevesinde tutuklanmıştı. Heyet, Dalmaçya'nın merkezi Spalato'da iken de benzer olaylar ve tutuklanmalar söz konusu olmuştu.

Maribor'da subayların sergilediği isyan benzeri olayın Şabatz, Pojaratatz, Niş, Kragouyevaç, Sarayevo ve Güney Sırbistan'da da ortaya çıktığı, tutuklamalar olduğu ve alay komutanlıklarıyla Askerlik Şubeleri başkanlarının değiştirildiği haberlerinin yayıldığı da bildirilmişti.

Bu atmosfer içinde Marinkoviç, Seçim Kanunu'nun tadili ve ihtiyaç duyduğu anayasa hazırlıkları ile meşguldü. Oysa Kral ve Hükümet dinî, etnik ve bölgesel prensiplere dayalı partilerin kurulmasına karşıydı. Muhalefet ise birleşme ve güçlü bir parti oluşturma eğilimi sergilemekteydi. Hırvatların lideri seçim için tam serbesti istemekteydi.

Türk elçisi ise var olan şartların endişe verici olduğunu, yöneticilerin halkta ortaya çıkan dönüşümü ve düşünceleri okuyamadıklarını ileri sürmekteydi. Dolayısıyla uygulamaları geçici olarak görmekteydi. Ordu, Maribor olayına kadar Kral ve Hükümet açısından temel dayanak durumun-

[13] Başkan vekilliğine Stanoyeviç, üyeliklere Dr. Milan Stoyadinoviç, Dr. Momčilo Ninčić, Voyislav Yanyiç, Micha Trifonuviç, Kırısta Miletiç, Nastats Petroviç ve Svetozar Paunoviç seçilmişlerdi.

[14] Daha önce kardeşi Belgrad Üniversitesi'nin gösterilerine katılmış ve tutuklananlar arasında yer almıştı. Zaten olaylara otuz kadar Karadağlı öğrenci karışmıştı.

daydı. Maribor olayı ile birlikte bu da değişmişti. Öte yandan psikolojik bir kriz hüküm sürmekteydi. Sonuçta tüm gelişmeler, rejim karşıtlığı ve çeşitli unsurların özerklik talepleri doğrultusunda federatif bir cumhuriyete gidiyordu.

Gene 1932 ortalarında Maribor olaylarının komünizmle ilgili olmayıp cumhuriyete doğru bir hareket olduğu, Hırvatistan ve Slovenya'da papazların kışkırtıcılık nedeniyle tutuklandıkları ve memnuniyetsiz unsurların bölünme konusunda çalıştıkları, buna karşılık Sırpların birlik için faaliyette bulundukları değerlendirilmişti. Nihayet Meclis'te yeni oluşan bir hizbin eski Başbakan Živković taraftarı olduğu ve Marinković'in başarısızlığı halinde onun tekrar diktatör konumuna gelme ihtimali üzerinde durulmuştu. Bu durum şiddeti, şiddetin ise ayrılıkçı ve cumhuriyet akımını güçlendireceği öngörüsünde bulunulmuştu.

Elçilik cephesi, bilgilendirme kapsamında ülkede yaşanan karışıklık, gösteri ve suikast gibi olaylardan örnekler verirken Marinković'e karşı ve ondan şikâyet eden hükümet partisinde 60 kişilik bir grubun ortaya çıktığını da kaydetmişti. Bu ortamda bir taraftan başbakanın istifa edeceği, yerine Niş kumandanı General Kostiç ya da Belgrad kumandanı General Toziç'in getirileceği söylentileri çıkmıştı. Elçilik, Marinković'in yeni bir anayasa ile statükoyu koruma fikrinde olduğu, önce geniş bir özerkliği sağlayarak bütün sorumluluğu hükümet merkezine yükleyerek Kral'ı unsurlar ve partiler arasındaki çatışmaların dışında çıkarmayı düşündüğü duyumlarına ulaşmıştı.

1932 yazında Türk Dışişleri Bakanlığı'nın Belgrad Elçiliği kanalıyla Başbakanlığı bilgilendirdiği yazıda Marinković kabinesinin düşmesi ele alınarak bunun nedenleri irdelenmişti. Yugoslav Meclisi'nde iki grup bulunduğu, birinci grubun 150 milletvekilinden oluştuğu ve Yugoslavya'daki unsurlarla anlaşarak yapılacak serbest seçim sonucunda geniş bir federasyon kurulması suretiyle yeni bir anayasa taraftarı oldukları vurgulanmıştı. İkinci hizip ise diktatörlüğün ilânıyla, diğerleriyle birlikte fesh olunan fakat gizlice yaşayan eski Radikal Partisi'nin kayıtları silinmiş üyelerinden oluşmaktaydı. Temel amaçları Sırp hâkimiyetini sağlamak ve diğer unsurları merkezî hükümet kararlarına itaat ettirmekti.

İki gruba da dâhil olmayan Marinković birinci grup tarafından desteklenmekteydi. Mecliste çoğunluğa sahip olan birinci grup, Hükümetin ikinci hizip elinde bulunmasından şikâyetçiydi ve bunların Hükümetten uzaklaştırılmasını istemekteydi. Marinković, Kral dâhil herkesi tatmin edecek yeni bir hükümet kuramadığından istifa etmek zorunda kalmıştı ki bu sonuç yönetimin koyu Sırp yanlılarının eline geçmesini getirmişti. Dolayısıyla bu gelişme, yeni bir döneme işaret etmekteydi.

Belgrad Elçiliği'nin yorumu "1929 da ilân edilen diktatörlük rejiminin General Živković'in riyasetindeki ilk devresi askerî, Marinković'in riyasetindeki mutedil sivil diktatorlük iken, Sırışkiç'in riyasetinde bu defa teşekkül eden kabinenin kuvvetli bir polis diktatörlüğü olduğu" yönündeydi. En önemlisi, saray entrikaları ile yönetilen ülkenin bir ihtilale yuvarlandığı görüşü, Dışişleri Bakanlığı ile paylaşılmıştı (BCA, 030.10/251.694.16).

Elçiliğin 25 Haziran 1932 tarih ve 5078/309 numaralı yazısında ise Yugoslavya'da 1932-1933 Bütçe Kanunu'nun birçok ortaokul, lise ve öğretmen okullarının kapatılmasını öngördüğü ve yedi maddede sıralanan kapatılacak okul listesindekilerin çoğunun Hırvatistan, Slovenya ve Makedonya'ya ait oldukları; Sırbistan okullarına dokunulmadığı vurgulanmıştı (BCA, 030.10/251.694.13). Bu veriler bilinçli bir yaklaşımı göstermekteydi. Gene 1932 yazında Belgrad Elçiliği kanalıyla Başbakanlığa sunulan tezkerede Yugoslavya'nın durumunda kayda değer bir değişim olmadığı, ülkede yeni kabineye karşı öfke ve kin ile dolmuş kamuoyunun son günlerde yatıştığı; bununla birlikte Sloven ve Hırvatlarda ayrılık isteğinin ve Sırplarda merkezî hükümete karşı görülen hoşnutsuzluğun eski halini koruduğuna dikkat çekilmişti. Ayrıca Sloven, Hırvat ve Boşnakların ayrılıkçı hislerle kaynaştıkları bir dönemde hükümet partisi örgütünü yapmak üzere Karadağ'a gitmiş olan Meclis başkanının taşlanması olumsuz bir göstergeydi. Nitekim Karadağlıların da hoşnutsuzluğun göstergesi olan bu tavrın Kral ile hükümeti endişeye düşürdüğü ve Kral'ın son zamanlarda Karadağ'a gitmesi de bu halkın merkeze bağlılığını güçlendirmek için olduğuna işaret edilmişti (BCA, 030.10/251.694.18).

Ülkedeki karışıklıkların göstergesi olacak şekilde Maček, *Temps* ve *Tribuna* gazetelerine sırasıyla "Hırvatlarla sırpların yalnız lisan itibarile birleştikleri ve fakat bunun bir vahdet teşkiline kâfi olmadığı" ve "Yugoslavya'nın mahkûmu zeval olduğu kanaatinde bulunduğuna ve bu kanaatle yaşadığı" açıklamalarını yapmıştı. Yarı resmî *Vreme* bu açıklamalara tepki göstererek Yugoslav birliğini savunan bir yayınla karşılık vermişti (BCA, 030.10/251.694.16).

Elçilik belgeleri, Elçi Ali Haydar Bey'in (Aktay) ülkedeki karışıklıklar hakkında Ağustos ayında bir bilgilendirmeye yöneldiğine işaret etmektedir. Belgrad Elçiliği tarafından Başbakan Srškić'in 1932 Ağustosu'nda parti toplantısında 6 Ocak 1929 tarihli Kral'ın beyannamesi ile 3 Eylül 1931 tarihli anayasa hakkında yaptığı konuşma ile ilgili *Vreme* ve *Novosti* gazetelerinde çıkan yazıların çevirileri de gönderilmişti. Elçinin 26 Aralık 1932 tarihli yazısında ise Yugoslavya'da ekonomik krizin aşama aşama gelişmesi, Dinar'ın düzenli olarak düşmesi ve Hırvatistan güneyinde Lika civarında açlık gerekçesiyle 150 kişilik bir grubun ayaklanmasının endişe

uyandırmaya başladığı ve bu gelişmenin hükümetin istifa ettiği söylentilerine yol açtığını belirtmişti (BCA, 030.10/251.695.5).

Belgrad Elçiliği'nin 1932 senesi yıllık raporunda,[15] sene sonuna doğru Hırvatistan'ın güneyindeki Lika civarında görünürde açlık/yokluk nedeniyle gerçekte ise dışarıda bulunan hoşnutsuzların kışkırtması ile bir isyan ortaya çıktığı ve bu gelişmenin hükümeti endişelendirdiği üzerinde durulmuştu[16] (BCA, 030.10/252.698.19). Lika bölgesi ve Velebit dağı civarında özellikle İtalya'ya bağlı Zara'dan 26 Ağustos gecesi bir İtalyan motoru ile getirtilen silah ve cephane ile girişilen bu harekette yurtdışına kaçmış Gospiç avukatlarından Dr. Artuković, eski Gospiç milletvekili Marko Doşen, Niko Tomlyenović, Yoja Oreşkoçiv ve Ivan Finiç gibi isimler başrolü oynamışlardı. Elçilik Türk Dışişleri'ni olay hakkında oldukça ayrıntılı şekilde bilgilendirmişti (BCA, 030.10/251.694.30). Hoşnutsuz azınlık liderleri ve kapatılmış siyasi parti ileri gelenleri Lika Olayı'nın yarattığı fırsattan istifade ederek çeşitli etkinlikler gerçekleştirmişlerdi ki bu hükümet için sorunlu bir dönem ortaya çıkarmıştı (BCA, 030.10/252.698.19).

ÇELİŞKİLİ YUMUŞAMA EMARELERİ

1932 sonbaharında Belgrad'daki Türk Elçiliğinin yazılarında Milan Srškić'in hükümetinin geniş ölçüde federasyon (âdemimerkeziyet), nahiye seçimleri ve banlıklarda birer diyet meclisi kurulması hakkında üç kanun hazırlamakta olduğu; edinilen bilgilere göre Kralın yasama meclislerinin gerçek bir parlamenter rejime dönüşmesi için yeni bir seçim kanunu hazırlanmasını emrettiği kaydedilmişti. Öte yandan Haydar Bey'in ifadesiyle "mefsuh Sırp siyasi fırkalar"ın liderleri kısa süre önce Belgrad'da toplanmış; Hırvat, Sloven ve Boşnaklarla yeni bir antlaşma yapmışlardı. Buna göre serbest seçimlere izin verilmesi halinde söz konusu grup ve partiler hükümet partisine karşı birlikte hareket edeceklerdi. Söz konusu Sırp partileri ile Hırvat, Sloven ve Boşnakların daha önce ülkenin idare şekli hakkında bir antlaşma yapmadıklarını hatırlatarak Sırpların seçim sonrası olu-

[15] Elçilik 1933 senesi yıllık raporunda Lika meselesine 1932 senesi yıllık raporunda değindiğini belirtmişti. Belirtmek gerekir ki belgede yanlış olarak "1931 senesi yıllık raporu" ifadesi kullanılmıştı.

[16] Ustaşalar, Hırvat ulusunun yeniden doğuşunun "tam bir temizlik" ile sağlanabileceğini düşünmekteydiler. Bu sırada İtalyan hükümeti de Ustaşa lideri Ante Pavelic'e maddi yardımlarda bulunarak Ustaşaların askerî eğitimlerini sürdürebilecekleri alanlar tahsis etmişti. Ustaşalar, İtalya'dan Yugoslavya'ya geçerek terörist saldırılarda bulunuyorlardı. 1932 yılında Ustaşa Hırvat Devrimci Organizasyonu (*USTAŠA-Hrvatska Revolucionarna Organizacija*) kurulmuştu. Örgüt kendi anayasasını oluşturarak bağımsız Hırvatistan'ın kurulmasını hedeflediğini ilân etmişti. 1932 yılında Ustaşalar Dalmaçya'da bulunan Lika kentinde bir ayaklanma girişiminde bulundular. Osijek ve Gospić'te de bazı ayaklanmalar ortaya çıktı. Belgrad hükümeti bölgeye asker göndererek ayaklanmaları bastırdı. Bu ayaklanmalar Ustaşaların huzursuzluk çıkartabilecek kadar örgütlendiklerini ancak rejimi yıkabilecek güçte olmadıklarını gösterdi (Demir, 2017, s. 64).

şacak kurucu mecliste hükümet şeklinin konu edilmesini, Hırvatlar seçim öncesi müstakbel hükümet şekli hakkında görüşmeyi kabul etmemekteydi. Her iki taraf federalizmi uygun bulmakla birlikte taahhütten kaçınmaktaydılar. Elçinin aktarımıyla güvenilir kaynaklara göre eski/kapatılmış Sırp partileriyle Hırvat, Sloven ve Boşnaklar arasında gerçekleştirilen son toplantılarda federalizm konusunda antlaşma sağlanmıştı. Buna göre Zagreb, Ljubljana, Saraybosna ve Belgrad olmak üzere dört merkez kabul edilerek sınırlar kesinleşmemekle birlikte Hırvatlarla, Sloven ve Boşnakların "Yugoslav camiası dâhilinde istiklalleri" kabul edilmişti. Türk elçisi bu durumu "mefsuh sırp siyasi fırkaları ricalinin sırbı her şeye hâkim kılmak siyasetinden vazgeçtiklerine ve yalnız memleketi hakiki bir inkisamdan kurtarmak için çalışmakta olduklarına delildir" şeklinde yorumlamıştı.

Yakın geçmişe dönük değerlendirmelerinde ise bir dönem kralın bu fikre yanaşır gibi göründüğünü, ancak iktidardaki Sırp hâkimiyetini savunan kabinedeki radikallerin ve hattâ Marinković ve Kumanudi gibi ılımlı demokratların bile karşı olmaları nedeniyle eski siyasetin sürdürüldüğünü hatırlatmıştı. Ayrıca federalizm çerçevesinde devlet mekanizması başında bulunan Sırp çoğunluğun yerine diğer unsurların gelmesinin; bunun yanında dört merkeze bölünen idare nedeniyle en az 7.000 memurun Belgrad'dan uzaklaşması zorunluluğunun ve Sırplık anlayışının merkezi Belgrad'ın öneminin azalmasının bunun da şehirdeki krizi daha şiddetlendirmesi ihtimalinin Kral'ı ürküttüğüne değinmişti. Buna karşı muhalifler bölünmenin önüne geçmek açısından bu olasılıkları önemsiz fedakârlıklar olarak değerlendirmekteydiler. Ek olarak Hırvatlarla Slovenlerin ayrılması halinde Sırplığın ve Belgrad'ın zayıflayacağını savunmaktaydılar.

Türk Dışişleri'nin Başbakanlığa yönelik bilgilendirmesinde ise Belgrad'dan gelen 22 Kasım 1932 tarihli bilgiler doğrultusunda Kralın eski/kapatılmış siyasi partilerle temaslardan sonuç alamayınca muhaliflerle çalışmaktansa ordu ve hükümetiyle hareket etmeyi tercih ettiği hakkında beyanda bulunduğuna yer verilmişti. Öte yandan Elçi Haydar Bey, iki arada kalan Kralın asabileştiğini, Aralık ayının ikinci yarısında hükümeti istifaya davete karar verdiğini ve ayın son günlerinde başbakan ile temaslarını artırdığı söylentilerini de işlemişti. Nihayet Sırpların değindiği iki fikir doğrultusunda bölündüklerini vurgulayarak Kral'ın âni bir değişiklik olmadıkça orduya dayandığını ve duruma hâkim olduğunu, gelişmeleri izlediklerini ve gerektiğinde bilgilendirmeye gideceklerini belirtmişti. Yazısına hükümetin 25 Aralık'ta istifa ettiği ve yeni hükümet için Srškić'in görevlendirildiği notunu düşmüştü.

Gene Dışişleri Bakanı tarafından Başbakanlığa sunulan tezkerede Hırvatların emelleri doğrultusundaki dirençleri karşısında Hükümetin istifa

ettiği ve Kralın gene Srškić'i hükümeti kurmakla görevlendirdiğine yer verilmişti. Ayrıca hükümet programının "Umumun hoşnutsuzluğunu mucip olan bugünkü rejimde yapılması mutasavver tebeddülâtı ihtiva etmekte" olduğu ve şüphe uyandıran atmosferin sürdüğü ifade edilmişti. Hırvat, Sloven ve Boşnakların federalizm konusunda ısrarlı oldukları, eski/kapatılmış Sırp partilerinin bunlarla çalışma niyetinde olduğu ve ülkede ekonomik ve mali kriz ile iç ve dış siyasi gelişmelerin kamuoyunu bunalıma soktuğu, küçük bir kıvılcımın büyük olaylara yol açmasından korkulduğu üzerinde durulmuştu. Belgrad'daki yabancı diplomatların karşıt unsurların birlikteliğinin merkez gücü ile yürütülmesinin mümkün olmadığı görüşünde birleştikleri de aktarılmıştı. Belgrad Elçisi Haydar Bey'in de mevcut şartların devam edemeyeceği, "Kralın ne zamana kadar hâkim olacağını ve bu inhitatın ne zaman başlayacağını kestirmek inkışaf halinde bulunan vaziyetin alacağı şekle bağlı olduğu" ve Yugoslavya'nın istikrarsızlığının Avrupa barışını tehdit edebileceği yönünde görüş bildirdiği değerlendirilmişti (BCA, 030.10/251.695.5).

Yugoslavya'nın daha çok dış politikası ve Belgrad Konferansı'yla ilişkili 1932 Aralık ayında gönderilen yazıda ülkedeki iç gelişmelere yönelik bilgilendirmeye de başvurulmuştu. İçteki çalkantıların hafiflediği, İtalya tehdidinin ülke içindeki çatışmaları yatıştırdığı vurgulanmıştı. Hattâ biraz esprili şekilde bir Sırp gazetecinin ağzından bu katkısından dolayı ülkede Mussolini'nin heykelinin dikilmesi gerektiği seslendirilmişti.

Öte yandan idari reform noktasında federasyon anlayışı doğrultusunda yapılanmaya gidildiği "Muhtelif mıntıkalar payitahttan, idari alâka itibarıyla eskisine nazaran adeta tecrit edilerek Banovines [banovinas] namı altında mahalli hükümet merkezleri tesis olundu" ifadeleriyle aktarılmıştı. Belgrad'daki kurum ve memur yığıntısının ülkeye dağıldığı, ekonomik, sanayi faaliyetin kesildiği kimsenin gelmediği şehrin boşaldığı kaydedilmişti. Kral'ın ise Belgrad kapılarındaki Dedinje Sarayı'nda hassa taburlarının ortasına çekilerek yaşadığı, güvendiği kadroların tek taraflı yönlendirmeleriyle hareket ettiği ve tahmin edilen çöküş gerçekleşirse bütün gücü kendisinde topladığından en büyük sorumlu ve suçlu durumuna düşeceği öngörülmüştü (BCA, 030.10/220.485.10). Kral ikametgâhının o dönemlerde yeni kurulmuş bir askerî mahalde topçu, piyade, süvari ve istihkâm birliklerinin olduğu tam bir tümenin korumasındaydı. Kralın koruması durumundaki tümenin komutanı da Jifkiviç[17] idi. Elçiye göre "Obr[e]novitch

[17] "Obrenovitch hanedanının son hükümdarı olan Kral Aleksandr'ın saray kapusunu bir bomba ile berhava ederek zabitlerin içeri girmesine, malûm cinayetin yapılmasına imkân hazırlayan bu zattır. Kral, hizmetine mukabil kendisini başında bulunduğu muhafız kıtalarile beraber derece derece terfi etmiştir."

ve Kara Corcuvitch hanedanlarının çok fazla nispette kana bulaşmış olan tarihleri memleketteki siyasi, dinî ve milli ihtilâfat, zaman zaman vukua gelen mutantan katil hadiseleri, Kralın niçin şehirden çıkarak yeni bir mahalde, etrafa hâkim bir noktada, tam bir fırkanın himayesi altında yaşadığını izah" etmekteydi (BCA, 030.10/221.487.12).

1932'nin son çeyreği içinde Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen bilgilendirme yazılarından kuşkusuz en ilginç olanlarından biri 26 Ekim 1932 tarihliydi. Elçiliğin yazısına göre Yugoslavya'da Kumanova Savaşı'nın 20. yılı gösterilerle kutlanmıştı. Yazıda –Balkan Konferansları aracılığıyla Balkan Birliği çizgisinde bölgede işbirliği ortamının geliştirilme çabalarının şekillendirdiği bir iklimin varlığına rağmen– Kral ve Hükümet cephesinin bu gösterileri kendi lehlerine kullanmaya çalıştıkları anlatılmıştı (BCA, 030.10/226.523.33).

Türkiye ile ilişkilerin yoğunluk kazanacağı ve 4 Ekim'de Kralın Türkiye ziyaretini gerçekleştireceği 1933 yılına (Gökçen, 2016, s. 670) Yugoslavya 1932'den kalma sıkıntılarla girmişti. Belgrad elçisinin anlatımıyla Başbakan Srškić hükümette değişiklik yapmak ve kamuoyuna daha güçlü görünmek için istifa etmiş; hükümeti yeniden kurma görevini alarak daha tekdüze/türdeş ve kuvvetli bir yapı ile sahneye çıkmıştı. Milletvekili Meclisi'nde hükümetin yeni programı hakkında görünürde ümit verici gerçekte ise uyutucu bir açıklamada bulunmuştu. Hükümet programını içeren bu açıklamada halkın nefret ve hoşnutsuzluğuna yol açan rejimin düzeltilmesi için alınan değişiklik kararlarını sıralamıştı. Gerçek bir parlamenter rejime dönüş için bir aşama niteliğinde Toplanma Kanunu'nu tadil ederek yeni bir seçim kanununun yayınlanacağını, belediyeler ile nahiyelere özerklik esasına dayanan demokratik bir şekil verileceğini ve böyle düzenlemeleri banlıklara da uygulama kararında olduklarını söylemişti.

Belediye ve nahiyelerin özerklik prensipleri doğrultusunda yapılanmalarını sağlayacak yasa taslaklarını[18] Meclise veren Başbakan programında banlıkların idaresine ve özerkliğine dair yasa üzerinde uzmanlarca çalışıldığını yakında Meclis'e getirileceğini de ifade etmişti. Ayrıca anayasanın "din, ırk ve kabile esasatına müstenit fırkaların teşekkülüne kemekân mani olduğunu" söyleyerek yeni düzenlemelerin ülke ve milletin birliği/geleceği esasları üzerine kurulacak yeni partilerin çalışmasına uygun maddeler içereceğini belirtmişti. Seçim kanununun hazırlanmakta olduğunu bu kanunla "Yugoslav camiasının milli temamiyetini kâfil bulunan programa riayetkâr olmak şartile herhangi bir partinin faaliyete başlaması[nın] mümkün olacağını" belirtmekle birlikte bu kanunu ancak Meclisin seçim devresinden

[18] Bunlara göre belediye ve nahiye meclisleri genel seçimle belirlenecek ve seçim sonucu çoğunluk prensibiyle tayin edilecekti.

sonra uygulayabileceklerini de ifade etmişti. Elçinin ifadesiyle "her ihtimale karşı açık kapı bırakmak için bunu da bugünkü meclisin teşriî vazifesini hüsnü ifa eylemesi şartile teyit eylemişti". Haydar Bey'e göre bu şart siyasi zorunluluk karşısında hemen seçimi gerçekleştirmek ve dönemin meclisini her an tehdit altında tutmak içindi.

Gene Belgrad elçisinin ifadeleriyle gerçek parlamenter hayata yönelik hiçbir gelişme göstermeyen kanun taslakları kamuoyunda etki yaratmamıştı. Yalancı vaatlere inanmayan halk özerkliğe kavuşmayı beklediğinden ülkede belirsiz/şüpheli atmosfer sürüyordu. Hırvatlar, Slovenler ve Boşnaklar federalizme dayalı özerklik talebinde ısrar ediyorlardı. Gidişatı kavrayan kapanmış Sırp partileri Yugoslavya'yı korumak ve devamı için bunlarla görüşmek zorunda kalmışlar; temasları artırmışlardı (BCA, 030.10/252.698.19).

Ülkedeki iç karışıklıkların bir yansıması kuşkusuz Katolik ruhanilerin Zagreb'deki bir toplantıda "Yugoslavya Kraliyeti Sokol teşkilâtının dinsiz ve bilhassa Katolik aleyhtarı olduğuna hükmedilme"si ve yayımladıkları beyannamede "Sokol teşkilâtının mesavisinden ve Katolikliğin fezailinden... Sokolluğun Hırvat ve Slovenliği de tanımadığı"ndan bahsedilmesiydi. Sonuçta Sokollar Yugoslav birliğini sağlamak için görev yapmışlardı; oysa bu beyanname federalizm görüşü cephesinde yer almaktaydı. Nihayet Sokollar da sessiz kalmamış Katolikleri milletin arasına nifak sokmakla suçlamış; Zagreb Katolik Arşovekliği bir bildiri ile beyannamenin siyasi nitelik taşımadığını ilân etmişti. Bunlar Yugoslav hükümetinin başına bir de dinî gaile çıkması olarak yorumlanmıştı (BCA, 030.10/220.486.2). 1930'ların ortalarına doğru giderek federasyon düşüncelerinin gelişmesi ve diktatörlük aleyhtarlığı, Banovinlerin ıslahını gündeme getirmişti. Bu bağlamda Yugoslavya Başbakanının 16 Mart 1933'te Banovin özerkliğini dile getirmesi şaşırtıcı değildi (BCA, 030.10/221.487.12). Bu arada Türk Elçiliği, farklı unsurlar arasındaki bu hürriyet ve ayrıcalık isteklerinin Sırpları birbirine yakınlaştırdığını, Kralın da aynı çizgide hareket ettiğini vurgulamıştı (BCA, 030.10/251.695.11).

1933 baharında Nisan ortalarına ait bir yazıda elçilik ülkede –geçici süre olsa gerek– genel bir sakinlik olduğunu bildirmişti. Bunun temel nedeni dış gelişmeler olarak aktarılmıştı. Hükümetin 23 Nisan Pazar günü eski Sırbistan sınırları içindeki Niş'te büyük bir gövde gösterisine hazırlandığı ve Yugoslavya'nın çeşitli bölgelerinden farklı etnik gruplara dâhil heyetlerin ulusal birlik çizgisinde söylemlerde bulunacağı kaydedilmişti. Bu bağlamda "revision'un Yugoslavya camiasında tesir edecek bir mahiyeti ve bu camiada yeri olamayacağından, Yugoslavya'nın bugünkü vahdeti

dâhilinde herhangi bir tarafa ayırabileceği bir karış toprağı olmadığından bahsedilecek"ti (BCA, 030.10/251.696.2).

Bu yaklaşıma karşın her tarafta rejim aleyhtarı hareketlilikler görülmekteydi. Dr. Korošec (Anton Korošec)[19] Slovenler, Dr. Maček (Vladko Maček) Hırvatlar ve Dr. Mehmet Spaho Boşnaklar adına bildiri yayımlayarak Yugoslav ulusal sınırları içinde dâhil oldukları unsurların durumunu iyileştirecek federalizme dayanan ve milli varlıkları garanti altına alacak taleplerde bulunmuşlardı (BCA, 030.10/252.698.19).

Gene Dışişleri'nin Başbakanlığa sunduğu 24 Nisan 1933 tarihli tezkerede elçilikten gelen Mart ayına ait raporda Yugoslavya'da iç sarsıntıların süreklilik kazandığı, Hükümet'in âni bir İtalyan saldırısı planlandığı söylentilerini çıkartarak birlik sağlamaya çalıştığı fakat gelişmelerin önünü alamadığı dile getirilmişti. Hükümetin tedbirleri ile gösteri ve ortaya çıkışlardan sakınıldığı, bundan cesaret alan hükümetin baskıyı artırdığı ve Hırvatların lideri Dr. Maček,[20] Slovenlerin lideri Rahip Dr. Korošec gibi birçok ismin tutuklanarak Devlet Güvenlik Mahkemesi'ne (Devlet Müdafaası Mahkemesi) sevk edildikleri, Hırvat, Sloven ve Boşnakların federalizmi açığa vurmalarının Hükümetle Sırp camiasını ürküttüğü değerlendirilmişti. Yargı, kralın çoğunluğun bu arzusuna boyun eğmek zorunda kalacağı yönündeydi. Bu arada Bütçe görüşmeleri sırasında bazı milletvekillerinin federalizm yanlısı çıkışlarına Başbakanın verdiği cevapların idare şeklinin değişeceği yorumuna yol açmıştı. Son söz "Bugün Yugoslavya'da mevcut olan sükûnetin esbabını harici tehlikenin büyüklüğü karşısında halkta hasıl olan endişede ve Hükümetin sıkı idaresinde aramak lazımgelir" şeklindeydi (BCA, 030.10/251.695.32).

Kral Aleksandr duruma hâkim olmakla birlikte ortaya atılan akımların ciddiyetini kavramıştı. Lika olayını hemen bastırmış ve Hükümet merkezine ve rejime isyankâr tutum takınan Dr. Maček'i tutuklattırıp 3.5 sene hapse mahkûm ettirmişti.[21] Dr. Korošec'i eski Sırbistan'da ücra bir yer

[19] 1933 başlarında gönderilen bir yazıda aktarılan örneğe göre merkezî hükümete bağlılık göstermiş Sloven liderlerden rahip Anton Korošec bir beyanname ile rejimi eleştirmişti (BCA, 030.10/251.695.11).

[20] Tutuklu bulunan Dr. Maček'in 24 Nisan'da yargılanmasına başlanacaktı. Hükümet revizyon aleyhinde açıklama yapmasını sağlamaya çalışmıştı. Bu arada cumhuriyetçi isimler (Milan Bogdanoviç, avukat Yuvaniç, eski *Republique* gazetesi yazarı İkoniç ve Tomiç) Belgrad'da tutuklanmışlardı. Büyük Yugoslav yazarlardan Hırvat M. Krleja da Zagreb'de gözaltına alınmıştı (BCA, 030.10/251.696.2).

[21] Stjepan Radić'ten sonra Hırvat Köylü Partisi'nin liderliğine getirilmiş olan Vladko Maček "bekle-gör politikası" izleyerek Hırvat sorununun yeniden gündeme gelmesi için uygun bir zamanın gelmesini beklemiş ve Kral Aleksander ile ilişkilerini gerginleştirmek istememişti. Ancak 1932 Kasımı'nda Maček devletin siyasi bakımdan yeniden düzenlenmesini talep eden *Zagrebačke Punktacije* adındaki bildiriyi imzalayınca Belgrad yönetimi tarafından hapis cezasına çarptı-

olan Hıvar'da ikamete zorunlu tutmuş; Boşnak lider Spaho'yu da 20 günlük cezayla hapse attırmıştı. Bu uygulamaların tepki getireceği ve durumu kötüleştireceği düşünülmüşse de ülke de "tam bir sükûn hükümferma olmaya başlamıştı". Bundan cesaretle Kral, içe ve dışa dönük gövde gösterisi için çeşitli şehirlerde 30-40 bin kişilik katılımı bulan mitingler yaptırmıştı. 1933 Ekim sonlarında kamuoyunu uyutarak bahsedilen sükûnu sürdürmüş; hattâ yukardaki kanun taslaklarının Millet Meclisi'nde incelenmesine bile gerek kalmamıştı. Hırvatistan, Slovenya ve Bosna-Hersek'e geziler düzenlemiş; halkla bir araya gelip şikâyetleri dinlemiş; özetle gönüllerini almaya çalışmıştı. Özellikle Hırvatistan'da çok başarılı bir sonuç elde etmişti (BCA, 030.10/252.698.19; 030.10/252.701.2).

Kral'ın her fırsatta propaganda, gözdağı ve gövde gösterisi yapmayı ihmal etmediği yer yer Elçilik tarafından aktarılmıştı. Nitekim Elçiliğin 1 Haziran 1934 tarihli yazısından 1912-1918 yıllarında Yugoslavya için ölenler anısına Üsküp'te yapılan Zafer Anıtı'nın 27 Mayıs tarihli açılışında da benzer sahnelerin sergilendiği anlaşılmaktadır. Üstelik bunlar Türkiye karşıtlığıyla ilişkilendirilebilecek içerik de taşımaktaydılar (BCA, 030.10/252.697.14).

KRAL ALEKSANDER SUİKASTI VE ARDINDAN GELEN DEĞİŞİM

Kral Aleksander'ın ölümüne yol açan 9 Ekim 1934 tarihli suikasttan hemen sonra Yugoslavya'da birtakım siyasi değişiklikler olmuştu.[22] Kralın öldürülmesinin ardından kabine değişikliğine gidilmiş ve anayasaya göre hükümet istifa etmişti. Naip Prens Pavle,[23] yeni kabineyi kurmak üzere tekrar Nikola Uzunović'i görevlendirmiş ve yeni kabine 26 Ekim 1934'te

rılmıştı. Belgrad rejiminin uygulamalarını eleştiren Hırvat tarihçi Milan Šufflay da gizli polis servisi tarafından öldürülecekti (Demir, 2017, s. 63).

[22] Saray Mareşali General Dimitriyević ile Saray İdare Müdürü yaverlerinden Miralay Pavlević görevlerinden alınmışlardı. Belgrad Elçiliği'nden gönderilen yazıda, "General Dimitriyević'in ölen kralın güvenini kazanmış bir kişi olması bakımından azledilmesinin birçok dedikoduya sebep olduğu" belirtiliyor ve alınma sebebi olarak Kral'dan önce Marsilya'ya giden generalin, Fransız polisi tarafından alınan tedbirleri kontrol etmemesi ve Kral'ı Marsilya'da bırakarak yeni kralı almak üzere Paris'e gitmesi gösteriliyordu. Generalin tutuklanmasına varan gelişmelerin asıl nedeni ise, General Dimitriyević'in kral hayattayken görevi dolayısıyla Prens Pavle'ye ve General Živković'e bazı sıkıntılar vermesiydi.

[23] Oxford Üniversitesi'nde eğitim gören ve Danimarka Kralı IX. Christian Oldenburg ile Rus Çarı II. Aleksander Nikolayević'in torun çocuğu olan ve soyu da İngiltere Kralı II. George'a dayanan Yunanistan Prensesi Olga ile evlenen Prens Pavle liberal fikirlere ilgi duyan birisiydi. Büyük Sırbistan düşüncesini savunan Aleksander'ın ardından görece liberal eğilimlere sahip olan Pavle'nin devletin başına geçmesi ülkedeki Hırvat sorununun çözümü konusunda adımların atılabileceği beklentisini doğurdu. Pavle, 5 Mayıs 1935 tarihinde yapılan seçimlere muhalefet partilerinin de katılmasına izin verdi (Demir, 2017, s. 65).

göreve başlamıştı. Gerek yeni hükümetin programında ve gerekse Niyabet (Naiplik) Meclisi tarafından Yugoslav halkına hitaben yayımlanan tebliğde, Yugoslav Kralı Aleksander'in ölümünün Yugoslav milletinin ne kadar sarsılmaz ve birbirine bağlı olduğunu tüm dünyaya gösterdiği vurgulanmış ve halka birlik çağrısında bulunulmuştu (Güveloğlu, 2015, s. 264).

Elçilik bildirimlerine göre 1934 sonlarında Yugoslavya'da hükümet krizi yaşanmış ve yeni bir hükümet kurulmuştu. Elçi Haydar Bey 24 Ekim tarihli yazısında (9747/330) "Buhranı nüzzarın açıldığını ve bu bapta deveran eden şayiat ile konsültasyon esnasında alınan haberleri ve kabinenin teşekkülünü, meselenin müstaceliyet ve ehemmiyetine binaen, 20, 21, 22 teşrinievvel tarihlerinde telefonla Kâtibi Umumî Beyefendiye ve kabinenin vaziyeti hakkındaki düşüncelerimi de 23 teşrinievvel tarihli ve 9727/320 numaralı telgrafname ile Vekâleti Celileye arzetmiştim" açıklamasını yapmıştı. Sonra Başbakan Uzunović'in kabinesinin rejimi devam gayretinin altını çizmişti. General Živković'in Savaş Bakanı olması da bu açıdan gösterge niteliğinde ele alınmıştı. Muhaliflerin ise tek güvencesi, eski Başbakan Marinković'in muhtemel etkisi idi. Bu arada elçilik yazısında karşıt akım temsilcilerinin hükümette yer aldığı da belirtilirken başbakanın deklarasyonuyla bakanların listesi gönderilmişti (BCA, 030.10/252.698.3).

Bu arada 1934 sonlarında Krala düzenlenen suikast sonrasında Yugoslavya'da muhalif hareketlerin canlandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Hırvat ileri gelenlerinden bir grup ve Belgrad Üniversitesi profesörleri ile bazı entelektüeller Yugoslav Niyabet Heyeti'ne çeşitli talepleri içeren bir muhtıra vermişlerdi. Tamamen rejim aleyhinde olan muhtıraya karşı Niyabet Heyeti ilk aşamada açıklama yapmadığı gibi Başbakanın liderliğindeki Hükümet partisi bir beyannameyle "Müteveffa Kralın vaz'ettiği esas Prensiplerin aynen, memleket ve millet vahdetinin tamamen muhafaza olunacağı, din ve mıntıka esasları üzerine müesses siyasi teşekküllerin vücut bulmasına meydan verilmeyeceğini" ilân etmişti. (BCA, 030.10/252.701.2).

Elçilik belgelerinden Hükümet krizinin kolay yatışmadığı ve sürdüğü de izlenebilmektedir. Bogoljub Jevtić yeni bir hükümet kurmuş fakat yeni hükümet kısa süre de Marinković'in eleştiri ve baskısı altında kalmıştı. Eleştiriler Kralı Paris'e götürmesi noktasında toplanmaktaydı. Elçilik, Jevtić'in bütçeleri Meclislerden geçiremezse kabine haricinde kalmasını muhtemel görmekteydi (BCA, 030.10/252.699.4).

1935 başlarında Dışişleri Bakanlığı İkinci Daire Umum Müdürlüğü'nün talebi üzerine Belgrad Elçiliği Yugoslavya'daki ulusal kurumların bir federasyon halinde birleşmeleri hakkında[24] 14 Ocak tarihli bir yazı göndermişti

[24] Bu yazıya göre Narodna Odbrana ülkeyi savunma amaçlı kurulmuş ve 1929'da kapatılmayan örgütlerdendi. Kral'ın öldürülmesi üzerine Sırplık anlayışını tehlikede gören ve Hükümetin

(BCA, 030.10/252.699.7). Aynı dönemde elçilik Yugoslavya'da kurulan Ali Askerî Şurası (Yüksek Askerî Şura) görev ve yetkileri hakkında da 10 maddelik 11 Ocak 1935 tarihli nizamnameyi de içeren bir bilgilendirme yapmıştı (BCA, 030.10/252.699.8).

Belgrad Elçiliği'nin 16 Ocak 1935 tarihli yazısında Yugoslav Halk Partisi (Yugoslav Nasyonel Partisi) İcra/Yürütme Komitesi'nin, 31 Aralık 1934 tarihinde yaptığı toplantıda aldığı kararlar üzerinde durulmuştu. Toplantıda parti başkanı M. Svetislav Hodjera'nın siyasi duruma; Dr. Baçiç ve Dragović ile bazı üyelerin parti örgütlerinin konumu ile halkın ülke işlerindeki eğilim ve arzularına dair olan raporları okunmuştu. Sonra Jevtić kabinesinin iktidara gelmesi ile siyasi hayatta kalın perdeyi yırtma ve ülke içindeki şartları yeniden düzenleme imkânı ortaya çıktığı değerlendirilmişti. Partinin liberal programına sadık şekilde 25 Kasım 1934 tarihli kongrenin kararlarının uygulanması iradesi sergilenmiş; gene Hodjera'nın liderliği onanmıştı. Diğer taraftan Yugoslav Halk Partisi Milletvekilleri Kulübü de bir tebliğ yayımlayarak 3 Ocak'ta Dr. Milan Metikoş başkanlığında toplanarak şu kararları almışlardı:

"Yugoslav Halk Fırkası Mebusları Kulübü 25 Teşrinisani 1934'te Halk Fırkasının akdettiği kongrede ittihaz olunan mukarrerat ve İcra Komitesinin 31 Kânunuevvel'de verdiği karar mucibince memleket ve halktaki müşkül şeraiti tahfif [hafifletmek] için mümkün olduğu kadar süratle zirvedeki noktaların teminine çalışacaktır:

1. Serbest intihabat yapılması ve derhal intihabata başlanması,
2. Kanun nazarında herkesin müsavat ve hukukunun ve kanuna hürmetin yalnız halka değil makamata da teşmilinin temini,
3. Siyasi hürriyet, matbuat hürriyeti, içtima, birlik ve gizli rey vermek hakkı serbestisi,
4. Bilcümle malî, iktisadî ve içtimaî mesailin derhal ve bilâtaahhur halli; köylü, amele, hırfet [iş-sanat] erbabı ve küçük sanat erbabı borçlarının kat'i bir tarzı tesviyeye raptı için bir karar alınması, tedavül-

teşvik ve izniyle yaşayan bu örgütler diğer teşkilatlar ile bir federasyon halinde toplanma gereği duymuşlardı. Askerî nitelikteki bu teşkilatlar, Ülkeyi Savunma Komitesi etrafında toplanmış siyasi yönü olmayan ve genellikle Aero Klub gibi askeriyeye bağlı şahıslardan kuruluydu. Öte yandan Yugoslav Hükümeti Sırplık lehine baskı yapmak için 6-7 senedir böyle örgütleri kullanmamıştı. Bu yöntemin tehlikeli olduğu ve dünya kamuoyunda kötü etki yaptığı inancı ağır basmıştı. 1934'te Uzunović kabinesi Narodna Odbrana'nın kapanmasına karar vermiş ve kararını Krala sunduklarında Kral "Avusturya-Macaristan İmparatorluğun bu teşekkülün feshini istedi. Reddederek harbi kabul ettik. Bu kadar fedakârlıktan sonra ben bu teşekkülü feshedemem" diyecekti. Kralın öldürülmesiyle yas ortamında bu federasyonun şekillenmesine rağmen elçiliğin açıklamasına göre Narodna Odbrana'nın 1929'dan itibaren hükümet ya da millet üzerinde bir etkisi kalmamıştı. Gene elçilikçe Jevtić Hükümeti'nin de böyle örgütlerden yararlanmayacağına emin olunduğu; varlığının tarihsel yönüyle ilgili olduğu kaydı düşülmüştü (BCA, 030.10/252.699.7).

> den çekilip saklanan dinarın tedavüle çıkarılması için pek kuvvetli tedabir ittihazı, müzaaf vergi usulünü ithal suretile vergi kanununda tadilât yapılması; arazî, varidat ve diğer başlıca bütün vergilerin tenzili, monopol maddeleri fiyatlarını indirilmesi, mutavassıtların [aracıların] ve bunların aldıkları komisyonların kaldırılması" (BCA, 030.10/252.699.9).

Aynı günlerde bu yöndeki uygulamalar sürmüş ve genel bir af ilân edilmişti. Elçiliğin 12 Ocak (10291/18) tarihli yazısında belirtildiği üzere Kral Aleksandr suikastinden sonra Uzunović kabinesi tarafından Hıvar'da tutulan Slovenlerin lideri Dr. Korošec serbest bırakılmış; Devlet Güvenlik Mahkemesi'nce 3.5 yıla mahkûm edilen Hırvat Partisi başkanı Dr. Maček de Jevtić hükümetince affedilmiş; ardından Ortodoks Noel yortuları münasebetiyle Prens Pavle, anayasanın 30. maddesi uyarınca genel af ilân etmişti.

Bu kapsamda "1. Devleti himaye kanunu ile tecziye edilmiş olanlar müstesna olmak üzere, matbuat ceraimi ile tecziye edilenler. 2. 1 Kânunusani 1935 tarihine kadar Orman kanununa mugayir harekâtta bulunduklarından dolayı cezalandırılanlar. 3. Namus mahkûmiyetleri müstesne olmak üzere, askerî ve sivil mahkemeler tarafından üç ay hapis veya azami iki bin dinar ceza ile tecziye edilenler. 4. Askerî ve sivil mahkemeleri tarafından verilip üç ayı geçen ve altı ayı tecavüz etmiyen ve beş sene müddetle kabili tecil olan cezalar" affedilmişlerdi. Buna karşın "1. Devletin himayesi kanunu mucibince mahkûm edilenler, 2. İrtikâp ve irtişa cürümleri ile mahkûm olan memurlar, 3. Ecnebi memleketlere kaçıp af kanununun neşr tarihine kadar Yugoslavya'ya dönmemiş olan mahkûmlar" söz konusu uygulamadan yararlandırılmamışlardı (BCA, 030.10/252.701.2).

Elçiliğin 1936 ortalarındaki Yugoslavya analizinde ülkede gelişmelerin kötüye gittiği ve bunda Hırvatların başrolü oynadıklarının altı çizilmişti. Hırvatların politikaları önemli ve tehdit edici sorun olarak ele alındığı gibi bu grubun ülkenin kalkınmasında etkin bir rol oynayabileceği de göz ardı edilmemişti. Hırvatların asıl istekleri "umumî varidatın nüfus ve mıntıkalara göre taksim edilmemesi ve kendilerinin de Sırplar gibi umumî devlet mekanizmasına tamamen iştirak ettirilmemesi keyfiyetleridir" şeklinde ifade edilmişti. Ordu da yer ve etkinlik talepleri vardı.

Elçilik ırk açısından aynı kökten gelen ancak din ve kültür bakımından farklılaşan Yugoslavya'nın çok ciddi boyutta olmamakla birlikte dağılması ihtimalini de göz ardı etmemekteydi. Ülke içi meselelerde dış propagandaların etkisi söz konusuydu. Yugoslavya'nın üstyapısında komünizmin yaygınlığı dış propaganda ile ilişkilendirilirken Türk elçiliği raporlarında hürriyet yoksunluğuna bağlanmıştı. Öte yandan iktisadi sorunlar da var

olan şartları daha da kötüleştirmekteydi. Temelde aşırı bir ekonomik sorun olmamakla birlikte ülke 8-9 sene önceki şartlara/refaha sahip değildi; bu da hoşnutsuzluk yaratmaktaydı.

Hükümet partisi durumundaki Yugoslav Radikal Birliği'nin[25] 1936 ortalarında ilk kongresini yaptığı ve Stoyadinović'i başkanlığa, Dr. Korošec ile Dr. Spaho'yu ikinci başkanlıklara getirdiği idare için bir komite seçtiği bildirilmişti. "Sırplık âleminde Stoyadinović'in, Slovenlik muhitinde Dr. Korošec'in, Bosna-Hersek Müslümanları câmiasında da Dr. Spaho'nun şahsiyetleri etrafında toplanan işbu Fırka kuvvetli bir ekseriyeti temsil" ederek ülkenin en güçlü siyasi yapısı durumunda olduğu ayrıca Prens Pavle ile Niyabet Heyeti'nin güvendiği bir unsur olduğu aktarılmıştı (BCA, 030.10/252.701.8).

1938 yılında örneği görüldüğü üzere Hükümetteki bakanlık değişimlerine kadar Elçilik siyasi gelişmeleri yakından takip etmiş hattâ yeni bakanların özgeçmişlerini bile Ankara'ya ulaştırmıştı (BCA, 030.10/253.704.9). Nihayet Krallık Naibi Prens Pavle seçimlerden sonra hükümeti kurmakla görevlendirdiği Sırp politikacı Milan Stojadinović, 1935 Haziranı'ndan 1939 Şubatı'na kadar iktidarda kalmıştı. Sloven politikacı Anton Korošec ve Bosnalı Müslümanların lideri Mehmed Spaho da bu hükümette yer almışlardı (Demir, 2017, s. 66).

Değerlendirme ve Sonuç

1911'den 1922'ye uzanan savaşlar silsilesi, Türkiye üzerinde ağır sonuçlar yaratmıştı. Bu savaşlar dizisi içinde yer alan ve 20. yüzyılın neredeyse ilk yarısını şekillendiren Cihan Harbi ve tüm sonuçlarını, Türkiye en yoğun yaşayan coğrafyalardan biri olmuştu. Bunlardan hareketle Türkiye'deki kadroların II. Dünya Savaşı ya da Cihan Harbi'nin ikinci kısmı olarak nitelendirilebilecek süreci çok erken bir dönemde İtalya üzerinden hissetmesi ve buna karşı önlemler alması şaşırtıcı değildir. Üstelik uzun süredir mücadele zinciri içinde bulunan bir coğrafya olarak Türkiye açısından kalkınma çabaları, barış atmosferi ile de yakından ilişkiliydi.

Böyle fonksiyonel ve çok yönlü amaç ya da bağlamlar içinde Atatürk döneminde Türkiye, "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" anlayışı doğrultusunda gerçekte İtalya gibi revizyonist ve savaşı çağrıştıran ülkelere karşı tedbir almaya yönelmişti. İç boyutuyla vatandaşın/bireyin bilincine dayanan bir bütünlük/dayanışma ve uluslararası boyutuyla çıkacak savaşta Türkiye etrafında bir güvenlik kuşağı oluşturmayı öngören bu söylem, kuşkusuz yakın

[25] Rejimin partisi olan Yugoslavya Milliyetçi Partisi; "Yugoslavya Radikal Birliği" adı altında yeniden örgütlenmiş ve bu yeni örgütlenme modeli çerçevesinde Yugoslavya Radikal Birliği eski siyasal partilerin toplandığı bir platform haline gelmişti (Demir, 2017, s. 66).

dönem Türkiye tarihinin en belirgin ve önemli devlet-toplum politikasıydı. Bu noktadan hareketle bir Balkan Birliği kurulması savaşa karşı alınacak önlemlerin büyük parçasını ifade etmekteydi. Diğer yandan 1930'ların sonlarında Orta/Merkezî Avrupa Birliği oluşturma gibi düşüncelerin tesadüf eseri ortaya çıkmadıkları söylenebilir (BCA, 030.10/227.530.10).

Böyle yapılanmaların önemi Türkiye'nin ortakları tarafından da görülmüştü ki Ivanović'in açıklamaları bunun bir örneği niteliğindeydi. Nitekim Selanik'te toplanan Dördüncü Balkan Konferansı'nın üzerine düşen görev ve Yugoslav hükümetinin Balkan Birliği hakkındaki düşüncelerine dair milletvekili Ivanović'in yayınladığı 4 Kasım 1933 tarihli makale Yugoslavların giderek daha fazla Balkan konferansının önemini kavradıklarını göstermiş ve Balkan Birliği hakkında parlak yaklaşımları içermişti (BCA, 030.10/226.525.10). Öte yandan Tevfik Rüştü Aras'ın Kral Aleksander suikastı ile ilgili "Şimdi sükun içinde önümüzde bizi bekleyen büyük işi düşünmemiz ve kahraman kralınız ile namdar şefim Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin başladıkları esere gerek sizin ve gerek bizim devam etmemiz lazım gelmektedir. Onların bu eserleri, uluslararası işbirliği ve uluslararası barışın temini eseridir ve bizler bu işe devam edeceğiz... Kahraman Kralın ölümü, Balkanlarda ve Avrupa'da vaziyetin tarsini [sağlamlaştırılması] eserine daha fazla ikdam ile devam edilmesini intaç eyleyecektir... Maalesef Kral Aleksander ölmüştür. Fakat eseri ebediyen yaşayacak ve bu eser, bizi Balkanlarda tesanütün ve barışın tahkimi yolunda müşterek işin başında ebediyen toplu bulunduracaktır..." sözleri Balkan Birliği'ne götürülmeye çalışılan dayanışma açısından bir gösterge niteliğindeydi (Güveloğlu, 2015, s. 261-262).

Gerek savaşa karşı önlem gerekse barış-kalkınma ekseninde farklı işlevsel yaklaşımlar içinde Yugoslavya örneğinde görülebileceği gibi işbirliği yapılan ülkelerle ilgilenilmesi, böyle coğrafyaların yakından izlenmesi Türkiye'nin politikalarındaki hassasiyetini de göstermekteydi. Bu, belli bir çizgideki uygulama ya da politikaların istenen sonuçlara ulaştırabilmesi ya da gerektiği gibi sağlıklı işlemesi açısından da belirleyici ve denetleyici bir faktördü. Belirtmek gerekir ki Türkiye Cumhuriyeti'nin Belgrad Elçiliği etkin çalışarak siyasi manzarası kadar olmasa da ekonomik açıdan da iyi bir portre çizmeyen Yugoslavya'yı yakından izlemiş ve istihbarat sağlamakta sorumluluklarını yerine getirmişti. Bu biraz da elçinin uzun süreli görevlendirilmesinin sonucu olmalıdır. Nitekim elçilik raporları kapsamlı ve geçmişle bağ kuran aydınlatıcı bir özelliğe sahiptiler; isabetli değerlendirme ve öngörüleri içerdiklerini de yadsımamak gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi Muamelat Genel Müdürlüğü (BCA, 30-10-0-0)
BCA, 30-10-0-0 / 250 - 691 - 10 Tarih :31.07.1929
BCA, 30-10-0-0 / 250 - 691 - 13 Tarih :30.08.1929
BCA, 30-10-0-0 / 251 - 692 - 8 Tarih :04.10.1931
BCA, 30-10-0-0 / 226 - 523 - 16 Tarih :18.11.1931
BCA, 30-10-0-0 / 251 - 692 - 20 Tarih :28.11.1931
BCA, 30-10-0-0 / 251 - 693 - 7 Tarih :21.02.1932
BCA, 30-10-0-0 / 251 - 693 - 25 Tarih :26.04.1932
BCA, 30-10-0-0 / 251 - 694 - 13 Tarih :07.07.1932
BCA, 30-10-0-0 / 251 - 694 - 16 Tarih :21.07.1932
BCA, 30-10-0-0 / 251 - 694 - 18 Tarih :28.07.1932
BCA, 30-10-0-0 / 251 - 694 - 30 Tarih :27.11.1932
BCA, 30-10-0-0 / 226 - 523 - 33 Tarih :27.11.1932
BCA, 30-10-0-0 / 251 - 695 - 5 Tarih :04.01.1933
BCA, 30-10-0-0 / 220 - 485 - 10 Tarih :19.01.1933
BCA, 30-10-0-0 / 251 - 695 - 11 Tarih :15.02.1933
BCA, 30-10-0-0 / 220 - 486 - 2 Tarih :20.02.1933
BCA, 30-10-0-0 / 251 - 695 - 32 Tarih :24.04.1933
BCA, 30-10-0-0 / 251 - 696 - 2 Tarih :08.05.1933
BCA, 30-10-0-0 / 226 - 525 - 10 Tarih :18.11.1933
BCA, 30-10-0-0 / 252 - 698 - 19 Tarih :00.00.1934
BCA, 30-10-0-0 / 252 - 697 - 14 Tarih :16.06.1934
BCA, 30-10-0-0 / 252 - 698 - 3 Tarih :18.11.1934
BCA, 30-10-0-0 / 252 - 699 - 4 Tarih :03.01.1935
BCA, 30-10-0-0 / 252 - 699 - 7 Tarih :02.02.1935
BCA, 30-10-0-0 / 252 - 699 - 8Tarih :03.02.1935
BCA, 30-10-0-0 / 252 - 699 - 9 Tarih :03.02.1935
BCA, 30-10-0-0 / 252 - 701 - 2 Tarih :09.02.1936
BCA, 30-10-0-0 / 252 - 701 - 8 Tarih :18.06.1936
BCA, 30-10-0-0 / 227 - 530 - 10 Tarih :25.08.1937
BCA, 30-10-0-0 / 253 - 704 - 9 Tarih :10.11.1938
BCA, 30-10-0-0 / 221 - 487 - 12 Tarih :25.05.1933

Süreli Yayınlar

Cumhuriyet (1937)

Kitaplar

Arınaoğlu, F. (1992). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi* (1914-1990), c. I. Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Benson, L. (2001). *Yogoslovia: A Concise History*, New York, Palgrave Macmillan.

Gönlübol, M., Sar, C., Esmer, A. Ş., vd (1996). *Olaylarla Türk Dış Politikası* (1919-1995). Ankara, Siyasal Kitabevi.

Özel, S. (2006). *Atatürk ve Atatürkçülük*. İstanbul, Derin Yayınları.

Özel, S. (2008). *Atatürk ve Atatürkçülük* (Genişletilmiş 2. basım). İstanbul, Derin Yayınları.

Bildiri, Madde ve Makaleler

Akandere, O. (2004). "20-26 Ekim 1931 Tarihlerinde İstanbul'da Toplanan İkinci Balkan Konferansı ve Sonuçları", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 14 (Güz), 249-298.

Aruçi, M. (2013). "Yugoslavya", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 43, 573-579.

Demir, H. (2017). "Yugoslav Krallığı Siyasal Yaşamında Hırvat Sorunu (1929-1941)", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*. 6/1 (Temmuz), 57-77.

Gökçen, S. (2016). "Atatürk Döneminde Türkiye-Yugoslavya İlişkileri ve Kral Alexander'ın Türkiye Ziyareti", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research*. 9/42, 667-682.

Güveloğlu, G. K. (2015). "Marsilya Suikasti (Yugoslavya Kralı Aleksander'ın Öldürülmesi) ve Türkiye'deki Yankıları, 9 Ekim 1934", *Tarih Araştırmaları D*. 34/57, 249-269.

Malkoç, E. (2014). "1930'ların İlk Yarısında Türk Basınının Penceresinden Balkan Konferansları ve Arnavutluk", *3. Uluslararası Dil ve Edebiyat Kongresi* (Tiran-30 Ekim-1 Kasım 2014) Bildiri Kitabı 1. 189-212.

Sancaktar, C. (2019). "Sosyalist Yugoslavya'nın Yıkılışında Hırvat Milliyetçiliğinin Rolü", *Akademik İncelemeler Dergisi*. 14/1 (Nisan), 51-86.

Şimşir, B. (2006). "Cumhuriyetin İlk Çeyrek Yüzyılında Türk Diplomatik Temsilcilikleri ve Temsilcileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. XXII/64-65-66 (Mart-Temmuz-Kasım 2006), 15-89.

BALKAN BİRLİĞİ'NİN 1930'LAR DÖNEMİ EDEBİYATINA YANSIMALARI VE BURADAN DOĞAN BAZI TESİRLER

Necmettin Turinay

Türk edebiyatının Balkanlara dönük bir yanı hep olageldi. Nitekim klasik dönemlerimizde, Türklerin Rumeli'ye geçişi ile başlayan geniş bir fütuhat edebiyatı ile karşı karşıyayız. Divan edebiyatında kaleme alınmış sayısız *fetih-nâme* ve *gazavât-nâmeler* bunun bir işareti sayılabilir. Aynı şekilde II. Viyana Kuşatması'nı takip eden asırlarda da Rumeli ile ilgili edebiyat devam etmiş, fakat bu sefer edebiyatın konusunu toprak kayıpları, göçler, imkânsız şartlara rağmen kazanılmış bazı zaferler teşkil etmeye başlamıştır. *Zağra Müftüsünün Hatıraları* ile Namık Kemal'in *Vatan Yahut Silistre*'si, bu dönemlerimizden birer hatıra sayılır.

Fakat 1897 yılında vuku bulan Teselya Savaşları yukarıda özetlemeye çalıştığımız havayı biraz dağıtır gibi olsa bile, o da fazla uzun sürmemiş, 1912-1913 arasında cereyan eden Balkan Savaşları, bu uzun tarihin hatimesini teşkil etmiştir. Nitekim Teselya Savaşları ile I. Dünya Savaşı ara-

sında, Türk edebiyatında Balkanlara dönük sayısız eserle karşılaşılmaktadır. Ömer Seyfettin'in çoğu hikâyeleri böyle olduğu gibi, Mehmet Âkif'in üçüncü kitabı *Hakkın Sesleri* de (1913) Balkanlara dönük şiirlerle doludur. Sadece bu iki sanatçı değil sayısız Türk şairi, doğdukları toprakları kaybetmenin acısı ile sayısız metinler kaleme alırlar. Şiirde olsun nesirde olsun bu edebiyatın özü, Balkanlardan geri çekilişin yanısıra, imparatorluğun geleceğine dair aşırı itimat kayıpları ile dopdolu olmasıdır.

ELVEDA RUMELİ, ELVEDA BALKANLAR!

Bu arada Süleyman Nazif'in Galiçya cephesinden gönderilmiş mektuplardan oluşan *Asitan-ı Tarihte*'si (1919) bir yana bırakılacak olursa, Yahya Kemal'in Balkanlarda geçirdiği çocukluk hatıralarına dayalı *Açık Deniz*'ine (1925) kadar edebiyatımızın Balkanlara yeteri derecede ilgi gösterdiği söylenemez. Bir yandan Balkanların kaybının ruhlarda meydana getirdiği sukutuhayalin, öbür yandan da Mütareke ve Milli Mücadele'nin kendine mahsus şartlarının böyle bir edebiyata imkân vermediği aşikârdır. Kaldı ki Cumhuriyet'in ilânının ardından başlatılan "medeniyet değiştirme" projesi de bu tür bir edebiyatı imkânsız kılmış, ister istemez Türkiye kendi önceliklerine kilitlenmiş, Batı Avrupa dışındaki bir dünya ile yeteri derecede ilişki kurma fırsatı bulamamıştır. Cihan savaşı yıllarının *Turancılık* ve *İslamcılık* gibi ulus-üstü politikalarının doğurduğu sonuçları kendi nefsinde ağır yaşayan Türkiye, sınırları dâhiline çekilmiş bir milliyetçilik düşüncesi ile iktifa etmek mecburiyetinde kalmıştır. Dolasıyla daha Osmanlı öncesinde, Sarı Saltuk'un Karadeniz üzerinden Rumeli'ye geçişi ile başlayan ve neredeyse yedi asırdır devam eden Rumeli'ye dönük Türkiye ilgisi, Balkan savaşlarının ardından uzun bir tevakkuf devresine girmiştir denilebilir.

Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde lider kadroların, önde gelen politikacıların, gazeteci sınıfların, şair ve yazarlardan çoğunun Rumeli kökenli olması, bir dönem için bile olsa hayatlarının önemli bir bölümünü oralarda geçirmeleri hatırlanacak olursa, bu tevakkuf devresinin ne kadar zor geçtiği kolaylıkla anlaşılabilir.

Nitekim 1931 başlarında Mussolini İtalyası'nı ziyaret eden Falih Rıfkı, oradan Türkiye'ye dönerken Arnavutluk'a uğruyor. Bu vesileyle de dönemin önde gelen bir gazetecisinin, Balkanlara yönelik kanaatlerini öğrenme fırsat buluyoruz. Onun yarı resmî yanını da bildiğimiz için, Falih Rıfkı'nın yazdıklarını sırf kendi fikirleri olarak değil, dönem tutumu olarak da dikkate almak durumunda kalıyoruz. Şöyle böyle yirmi yıl önce terk ettiğimiz Arnavutluk şehirlerini bir bir dolaşan *Ulus* başyazarı içinde biriken ve neredeyse yüksek bir tazyike dönüşen duygularını bastırmaya çalışırken şunu söyleyebiliyor: "Rumeli'yi unutalım artık!"

Falih Rıfkı'nın ağır, vurgulu teklifi, Cumhuriyet ortasına kadar olan dönemin bir tür özeti mesabesindedir. Balkanların kaybını içimize sindirmemiz gerektiğinin bir tür kabulü. Ne var ki Falih Rıfkı'nın bu acı hakikati dönem yönetiminin tavrını yansıtmaktan da geri durmamaktadır.

Fakat Falih Rıfkı'nın yazısının sonuna yerleştirdiği bu final cümlesi ile, baştan sona dolaştığı Arnavutluk şehirlerine ve oralarda yaşayan Müslüman halka dair gözlemleri arasında büyük bir açı farkının bulunduğu da bir gerçektir. Nitekim işte orada, Arnavutluk'ta bir öğle yemeğindedirler. Bektaşi dergâhında kendisini misafir ediyorlar. Bir dağın eteğinde bulunuyor o dergâh. Yemekte Türkçe bilen bir Arnavut ayağa kalkarak "candan gelen bir heyecanla" şöyle deyivermesin mi? "-Ana Türkiye ve çocukları (diğer misafirler kastediliyor) bu sofrada toplandık."

Yemek esnasında bahçede, göklere doğru gerilmiş 350 senelik yaşlı çınar, onun yanı başında Horasan'dan buralara kadar uzanmış yaşlı bir dedenin türbesi, beri yanda da Falih Rıfkı'nın adını vermediği eski bir Türk şairinin mezarı!.. Bu sözleri, meğer onlar da dinlemiyorlar mıymış?

Sonra Falih Rıfkı diğer bir Balkan şehri Görice'dedir. Orada da vali ve belediye reisi, balkonlarına Türkiye bayrakları asarak onu beklemiyorlar mıymış? Falih Rıfkı'nın her gittiği yerde Türkçe, neredeyse yarı resmî bir dil muamelesi görmüyor muymuş? Bu anlatmaların ardından Falih Rıfkı, içinde biriken hislerini ancak şöyle toplayabiliyor:

> Bu acı hatıralar, İmparatorluk kartalının kopmuş kanat parçaları, dökülmüş etleri, yolunmuş derisi, artık hayat verilmesi mümkün olmayan ceset parçalarıdır.
>
> Makedonya dağlarının eriyen karları, serin ve genç suları bu *gönül acısını* anlamadan akıyor.
>
> Rumeli'yi unutalım artık.[1]

Dolayısıyla Falih Rıfkı 1931 baharında, Arnavutluk'ta "Rumeli'yi unutalım artık" derken bile, oraları unutmasının mümkün olmadığını söylemiş olmuyor mu?

---

[1] *Gezerek Gördüklerim* (Falih Rıfkı), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s. 197-200'de "*Makedonya*" başlıklı yazı. *Gezerek Gördüklerim*'de Falih Rıfkı'nın Balkanlarla ilgili "*Arnavutluk*" ve "*Kruya*" başlıklı iki yazısı daha bulunuyor. Bunların altında da yazıldığı tarih olarak 1928 dikkati çekiyor. Fakat bu üç yazı "*Eski Saat*" (1933) ve "*Faşist Roma Kemalist Tiran ve Kaybolmuş Makedonya*" (1931) adlı eserlerde ise tarihsiz olarak veriliyor. Ne var ki Falih Rıfkı'nın İtalya ve Arnavutluk gezilerinin 1931 yılında gerçekleştiğini bildiğimiz için, adı geçen seyahat yazılarının tarihini 1931 olarak kabul etmemiz gerekecektir. Kaldı ki yazarın, "*Faşist Roma Kemalist Tiran ve Kaybolmuş Makedonya*" adlı eserinin başına yerleştirdiği takdim yazısına, "1931 Mayısındayız" gibi bir cümle ile başladığı görülmektedir.

Falih Rıfkı'nın 1931 ortalarına doğru yazdığı öteki Balkan metinleri okunurken de, yukarıda olduğu gibi, birbirini nakzeden fikir ve duygularla karşılaşmak her zaman mümkündür. "Rumeli'yi unutulalım artık" diyebilen ve bunu farklı farklı metinlerinde tekrar edip duran Falih Rıfkı ile, oralara gidip gelmeleri sırasında içi yanan, kavrulan bir başka Falih Rıfkı onun metinlerinde hep yan yana seyrederler.

Bu iki Falih Rıfkı'nın birbirinden ayrılması, ilgili metinlerin bu ayırıma dikkat edilerek okunması gerekir diye düşünüyoruz. Burada "Rumeli'yi unutalım artık" diyen Falih Rıfkı'nın, Türkiye'nin 1930 öncesi Balkan politikalarının sözcüsü olarak konuştuğundan kuşku yoktur. Nitekim Balkanlar elden çıkmış, birbirinden bağımsız ülkeler doğmuş, bundan dolayı da Türkiye Cumhuriyeti'nin oralara yönelik tedirgin edici politikalar takibi imkânsız hale gelmiştir. Bu yüzdendir ki Balkanlara dair ne böyle bir düşünce, ne de böyle bir politika takibinin imkânı kalmıştır. Yani Türkiye'nin gizli veya açık öyle bir niyetinin bulunmadığı duygusunun ilgili ülkelere verilmesi gerekmektedir. Öyleyse dönem tarihçilerinin ve politikacılarının da eski hatıraları deşerek yara kaşımamaları, muhatap ülkeleri lüzumsuz vehimlere sevk etmemeleri icap edecektir. Bu tür yaklaşımların bize bir faydası olmadığı gibi, ilgili ülkeler açısından da yanlış anlaşılmaya müsait sonuçlar doğurabilirdi.

Kaldı ki Türkiye o yıllarda, önem verdiği bazı meselelerle meşguldür. O da önümüze hedef olarak konulmuş *medeniyet değiştirme projesi*dir. Dolayısıyla 1929 yılında patlayan ve Türkiye'yi derinden sarsan Dünya Ekonomik Buhranı bir tarafa bırakılırsa, ülkenin önündeki en önemli proje işte bu idi! Türkiye'yi de Batılı bir ülke olarak yeniden dizayn etmek ve her türlü eski göstergelerden de onu arındırmak gibi. Dolayısıyla 93 Harbi de denilen Osmanlı-Rus savaşının (1878) ve Balkan Savaşlarının ardından Türkiye'ye sığınmış muhacir nüfusların çokluğuna rağmen de şartlar Türkiye'yi böyle bir politikaya zorluyordu. Sonuç olarak, o yılların Türkiyesi'nde Balkanlar yeterince gündeme gelmiyor, getirilmek de istenmiyordu. Balkan Savaşlarının ardından içine düştüğümüz sükût-u hayal Mütareke, Milli Mücadele ve Cumhuriyet döneminde aynen devam ediyor, bu meselenin üzeri devamlı örtülüyordu. Bundan dolayı da Balkanlar hafızalarda kapı komşusu bir coğrafya olmaktan çıkıyor, uzaklarda "deniz aşırı" bir bölge imiş gibi bir tesir uyandırıyordu.

ESKİ FİZAN, ŞİMDİ OLDU TİRAN!..

Nitekim bu uzaklık duygusuna, Yakup Kadri'nin büyükelçi olarak atandığı Arnavutluk'a dair hatıralarını okurken daha iyi vâkıf oluyoruz. *Kadro*

dergisinin kapatılmasının ardından, Tiran'a büyükelçi olarak tayin edilen Yakup Kadri, mesela şöyle bir duyguya kapılabiliyor:

> Arnavutluk yolunu boylarken yüreğim öyle üzgündü ki, kendimi tutamayıp, eski bir Fizan sürgününün torunu olan karıma, "Vaktiyle Fizan vardı, şimdi Tiran diye mırıldanmıştım. (*Zoraki Diplomat*, 1955, s. 52)

Yakup Kadri *Zoraki Diplomat* adlı hatıratında, bu ifadeleriyle iki farklı mukayese gerçekleştiriyor. Birincisi, Osmanlı'nın başvurduğu Fizan sürgünleri ile kendi tayini arasında ilişki kurması!.. İkincisi de, Osmanlı'nın merkezine Fizan ne kadar uzak ve gidilip gelinmesi mümkün olmayan bir diyar ise, Arnavutluk'un başkenti Tiran'ın da Ankara'da yaşayan bir sanatçı üzerinde aynı derecede bir uzaklık tesiri doğurması!.. Öyle ki Yakup Kadri Berlin'e, Londra'ya veya Paris'e gönderilse, üzerinde böyle bir uzaklık duygusu hâsıl olmayacakmış gibi bir hava veriyor okuduğumuz hatıralarında.

Sonuç olarak, 1930 başlarında Yunanistan'la aramız ne kadar iyi olursa olsun, eski Türk Ocakları reisi Hamdullah Suphi Bükreş'te büyükelçi olarak nasıl başarılı bir görev yaparsa yapsın, Balkanlar Türkiye'nin gündeminde gene de fazla bir yer işgal etmiyordu. Falih Rıfkı'nın ifade ettiği gibi de Balkan tarihi, Balkan krizleri, daha önemlisi de oralardaki Türk ve Müslüman nüfusların varlığı pek fazlaca dile getirilmek istenmiyordu. Dahası oralarda kalmış Türk ve Müslümanların konuşulmaya başlanmasının, Balkan ülkelerini rahatsız edeceğinden, onların içişlerine müdahale gibi anlamlar doğurabileceğinden endişe ediliyordu. O bakımdan Türkiye, yeni krizlere yol açacak dış politika tutumlarından olabildiğince uzak durmaya çalışıyor, dikkatini dağıtmak istemiyordu. Dolayısıyla Falih Rıfkı'nın yukarıda kullandığı cümlesini, bu şartlar tahtında kurduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır.

UZUNCA BİR ARA, SONRA BALKAN BİRLİĞİ'NE DOĞRU!

Özetlemeye çalıştığımız Türkiye'nin durağan Balkan politikaları, tabii ki sürgit devam etmedi. 1930 başlarından itibaren Balkan ülkelerini tedirgin eden, onları birbirine yaklaştıran önemli bazı gelişmelere şahit olundu. Nitekim 1930 başlarında Almanya'da Hitler iktidara gelmek üzereydi. Yani Hitler 1933'te daha iktidara gelmeden önce, Balkan ülkeleri ve bilhassa da Sırbistan bundan endişeye kapılmış, sonra bu kervana Romanya ile Yunanistan katılmıştı. Arnavutluk'un rahatsızlığı ise, Hitler'den ziyade Mussolini'den kaynaklanıyordu. Bu gelişmelerden, bilhassa Almanya ve İtalya'nın yayılmacı politikalarından rahatsızlık duyan diğer bir ülke daha vardı ki, o da İngiltere'den başkası değildi.

Dolayısıyla İngiltere'nin yönlendirmesi ve katalizörlüğü ile Balkan ülkeleri, 1930 yılında bir araya gelerek ortak politikalar geliştirmeye karar verdiler. Türkiye de uzun bir tevakkuf devresinin ardından, Balkan ülkeleri ile soğuk seyreden ilişkilerini geliştirmek için bunu bir fırsata dönüştürdü. İnişli çıkışlı bir seyir takip etse de, 1930 yılında teşekkül eden *Balkan Birliği*, şöyle böyle II. Dünya Savaşı'na kadar, daha doğrusu Balkanların Alman orduları tarafından işgaline kadar sürdü gitti. Bilindiği gibi Balkan ülkeleri o savaş döneminde teker teker bağımsızlıklarını kaybedince, *Balkan Birliği* de işlerliğini yitirmiş oldu.

Hemen kaydedelim ki ilgili ülkeler 1930 sonbaharından itibaren sık sık bir araya gelmiş ve ilki 5 Ekim 1930'da Atina'da, ikincisi 20-26 Ekim 1931'de İstanbul'da, üçüncüsü 23-26 Ekim 1931'de Bükreş'te ve dördüncüsü de 5-11 Kasım 1933'te Selanik'te olmak üzere, Dışişleri bakanlıkları seviyesinde son derece verimli konferanslar gerçekleştirmişlerdir. 1930 yılında hissedilmeye başlanan Alman tazyiki üzerine harekete geçen ülkeler başlangıçta *Balkan Birliği*'ni teşekkül ettirmiş, ardında 9 Şubat 1934'te Birlik'in adı *Balkan Antantı*'na dönüştürülmüştür. Yapılan toplantılar doğrultusunda, birliğe üye ülkeler kendi bünyelerinde birer genel sekreterlik oluşturmuş, bu göreve de Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Ruşen Eşref Ünaydın atanmıştır (1931). 1933'te onun Tiran büyükelçiliğine tayini dolayısıyla da, bu göreve Abdülhak Şinasi Hisar getirilmiştir.

İşte bu gelişmeler doğrultusunda, uzun bir tevakkuf devresi geçirmekte olan Türkiye'nin Balkan politikaları, süratli bir açılım sergilemeye başladı. Sırf Türkiye için değil, diğer Balkan ülkeleri için de geçerlidir bu açılım politikaları. Mesela o arada Sırbistanlı bir ses sanatçısı, Belgrad radyosunun bülbülü olarak bilinen Behiye Hacic (*Yarım Ay*, 15 Eylül 1936 nr.39) ve Yunan sanatçılar grubu İstanbul'a gönderilmişler (*Resimli Şark*, Kânunusani 1931, nr.1), ardından da Balkan ülkeleri kendi aralarında "*Balkan Folklor Birliğini*" teşekkül ettirmişlerdir. (Ülkü, 1 Kânunuevvel 1935, nr.34). Sonra bu ilişkiler *Balkan haftaları; Balkan Tıp Haftası veya Günleri, Balkan Oyunları, Balkan Güreşleri, Balkan Futbol Turnuvaları ve Balkan Atletizm yarışmaları, Resim sergileri* gibi düzenli, çok katılımlı faaliyetlerle zenginleştirilmeye çalışılmıştır.

Balkan ülkeleri arasındaki ilişkiler, bölge halkları arasında ortak bir kamuoyu oluşturmayı amaçlayan bu tür müzik, spor vb. gösterileri ile sınırlı kalmadı. Başta siyasi ve ekonomik ardından da tarihî ve toplumsal nitelikli ilişkiler süratle geliştirildi. Bunlar arasında edebî nitelikteki tercüme faaliyetleri bilhassa dikkat çekicidir. Fakat o şartlarda ülkelerin Basın birliklerinin de önemli vazifeler gerçekleştirdiğini unutmamak icap eder.

Bütün bu izahların ışığında, Falih Rıfkı'nın "Rumeli'yi unutalım" cümlesi ile Balkan Birliği çalışmalarının kat ettiği mesafeler arasındaki açı farkı kendiliğinden ortaya çıkmıyor mu? Dolayısıyla Falih Rıfkı'nın o yazısıyla kendine koyduğu sınırlar olsun, dönem yönetiminin Balkanlar mevzusunu fazlaca gündemde tutulmaktan yana olmayan politikaları olsun, kısa zamanda altüst olmuş ve on yıl boyunca Türkiye, Balkan ülkeleri ile içli dışlı bir dönem geçirmiştir.

Gene bu arada şu hususun da kaydedilmesi gerekecektir: Falih Rıfkı'nın yazısını kaleme aldığı sırada *Balkan Birliği* henüz yenice teşekkül etmiş, ilişkilerde de fazla bir mesafe kat edilmemişti. Balkan Birliği 1930 sonbaharında yapıldığına göre, Falih Rıfkı'nın Arnavutluk ziyareti ondan beş ay sonra, Balkan dağlarında karların erimeye başladığı bir bahar ayında gerçekleşmişti. Haliyle daha neyin nereye varacağının belli olmadığı, Balkan yönetimlerini tedirgin etmemeye çalışan eski döneme mahsus metinlerdir bunlar.

Önce Güvenlik, Peki Ya Sonra?

Diğer bir husus ise Türkiye'nin, yeni Balkan politikaları konusundaki hazırlıksızlığıdır. Meseleye insan, kültür, azınlıklar ve tarih probleminin dışında, sırf güvenlik politikaları açısından yaklaşmak. Çünkü Falih Rıfkı'nın "unutalım" dediği hususlar, meselenin bu yanını teşkil ediyordu. Kaldı ki Falih Rıfkı'nın ziyaret trafiği de bunu ortaya koymaktadır.

Zira onun İtalya ziyaretinin asıl amacı faşist Mussolini iktidarının oluşturduğu havayı birinci elden takipti. İtalya o yıllarda Akdeniz hâkimiyeti peşinde koşmakta ve Akdeniz'e kıyısı olan ülkeleri tehdit etmekte idi. Dolayısıyla Türkiye de bu politikadan ziyadesiyle rahatsızdı. Nitekim Falih Rıfkı'nın *Bizim Akdeniz* (1934) adlı eseri de Mussolini'nin Akdeniz üzerinden estirdiği Türkiye tehdidi üzerine kaleme alınmış değil miydi?

İlişkilerin mahiyetini kavramak için karşılıklı Kültür heyetlerinin davet ve ziyaretlerinin de kaydedilmesi gerekir. Mesela 1936 yılında Balkanları dolaşan altı kişilik Türk Heyetinde şu isimler bulunuyordu: Yaşar Nabi Nayır, Reşat Nuri Güntekin, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Ahmet Adnan Saygun, Cevat Memduh Altar.

İşte bu ihtiyaçlar çerçevesinde Falih Rıfkı, İtalya kamuoyunun nabzını tutmak üzere Roma'ya gönderilmiş, oradan da Arnavutluk'a geçiş yapması sağlanmıştı. Bunun sebebi ise İtalyan tehdidi karşısında kendini köşeye sıkışmış hisseden Arnavutluk'un yanında olduğumuz mesajını vermektir. Hadisenin diğer bir yönü ise Türkiye'nin İtalyan tehdidi hususunda yeni müttefikler bulma arayışıdır. Dikkat edilirse Falih Rıfkı'nın 1931'de yayımladığı *Faşist Roma, Kemalist Tiran, Kaybolmuş Makedonya* adlı eseri,

doğrudan bu konu ile ilgilidir. Ne var ki eserin adı da kendisi kadar önemlidir: "*Faşist Roma*" bu tamam!.. Fakat "*Kemalist Tiran*" nitelemesi ile Falih Rıfkı neyi kastetmektedir? Bilindiği gibi bu ifadesi ile Falih Rıfkı'nın Arnavutluk'un Kemalizme mahsus iç düzenlemelere giriştiği anlamı çıkarılamaz. Dolayısıyla burada kastedilen, doğrudan dış politika ile ilgili bir husus olmalıdır. O da her iki ülkenin müşterek bir düşmana karşı, ortaklaşa tutum sergileyeceğine dair bir tür çıkarım.

Falih Rıfkı'nın eserine ad olarak kullandığı "*Kaybolmuş Makedonya*" ibaresi de aynı derecede önemlidir. Bilindiği gibi 1930'lar civarında Balkanlarda, bağımsız bir Makedonya yönetimi bulunmamaktadır ve ilgili ülke Sırbistan Krallığı'nın sınırları dâhilindedir. Hal böyle olunca da, Falih Rıfkı eserine ad koyarken, niçin böyle bir yol izlemektedir? Türkiye Balkanlarda, aşırı toprak genişliği dolayısıyla Sırbistan'dan rahatsız mıdır? Bu rahatsızlığın altında Arnavutluk'un ya da orada yaşayan Türk ve Müslüman halkın lehine bir tutum mu yatmaktadır? Yani daha o yıllardan Türkiye, Makedonya'nın bağımsızlığından yana bir politika mı takip etmektedir? İlgili eserde ne Falih Rıfkı'nın ne de dönem yönetiminin bu hususta ne düşündüğüne dair herhangi bir çıkarım yapılamamaktadır.

Tekrarlayacak olursak, Türkiye'nin Balkanlara olan ilgisi, genelde siyasi bir mevzu olarak ele alınmaktadır. I. ve II. Dünya Savaşlarından sonra Balkanlar ya da Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ardından Balkanların yeniden yapılanması gibi. Gerçi Cumhuriyet dönemi tarihlerinde Balkan Birliği meselesine az da olsa yer verilmez değildir. Fakat o tür çalışmalarda dahi o kadar kuru ve özsüz bir yaklaşım söz konusudur ki, hadiseyi kavramanın maalesef imkânı bulunamaz.

BALKANLARIN YENİDEN KEŞFİ/ BALKAN SEYAHATNAMELERİ

Nitekim bugünden geriye bakıldığında, ya da dönem matbuatı ve edebiyatı bir arada mütalaa edildiğinde, Balkan Birliği döneminde Türkiye'nin büyük bir şuur yenilenmesi gerçekleştirdiği de kolayca fark edilir. Dolayısıyla dönem zarfında Türkiye, o yıllara kadar farkına varmadığı veya yeterince üzerinde durmaya fırsat bulamadığı farklı bir Balkan gerçeği ile yüz yüze gelir. Balkan ülkelerine gidip gelen, oralarda unutulmuşluğa terk edilmiş Türkçe ve Türk varlığı ile yüz yüze gelen gazeteciler, yazarlar, tarihçiler, musikişinaslar, sporcular hattâ tıp uzmanları, içlerinde biriken hüzün ve özleyişleri anlata anlata bitiremezler.

O tarihe kadar Batı Avrupa dışında kalan başka ülke ve kültürler ile ilişkisi kalmamış Türk aydınları, neredeyse unutur hale geldikleri bambaşka bir dünya ile karşılaşıyorlardı. Zulüm görmüş, ihmale uğramış, kendilerini

tarihin yetimi gibi hisseden Balkan Türkleri bu ziyaretlerden ziyadesiyle heyecana kapıldılar. Kendi içlerini gazetecilere, seyahat yazarlarına açа açа bitiremezlerdi. Dolayısıyla bu ilişkiler esnasında Türkiye'de, Balkanlara yönelik geniş bir hassasiyet patlaması yaşandı. İlk birkaç sene için bir acemilik; duygu, fikir ve gözlemlerin nasıl ifade edileceği, yapılacak yorumların nasıl karşılanacağı hususunda tereddütler yaşansa bile, özellikle 1934 yılından sonra baraj kapaklarının açılması gibi, birbirini takip eden sayısız eserlerin yayımlanmaya başladığı görüldü.

Dışarıdan gelen veya Türkiye'den Balkanlara sık sık gidip gelen heyetlerin açıklamaları, onlara eşlik eden gazetecilerin haber ve yorumları, Balkan ülkelerinde yaşayan Türklerin hayat tarzları, eğitim seviyeleri, Türkçe öğrenme güçlükleri hususunda sayısız gelişme!.. Bunların hepsi bir yana!.. Fakat onca gelişmenin edebiyata yansımaması mümkün olabilir miydi?

İşte 1930 ortalarından itibaren Türkiye'de edebiyat, söz konusu gelişmelerden ziyadesiyle etkilendi. Balkanları anlatmaya, tanıtmaya dayalı yayınlarda âdeta bir patlama yaşandı.[2] Bu noktadaki yol açıcılık görevini, kuşkusuz seyahat eserleri üstlendi. Resmî heyetlere iştirak ederek veya özel yollarla Arnavutluk, Yunanistan, Sırbistan ve Romanya'ya gidip gelen sanatçılar oralardan dönüşlerinde şahsi intibalarını birer kitaba dönüştürüyorlardı.

Abdülhak Şinasi'den İsmail Habib'e Balkanlar

Bunların arasında ilk dikkati çeken, kuşkusuz Falih Rıfkı'dır. Onun 1931'de yayımladığı, "*Faşist Roma, Kemalist Tiran, Kaybolmuş Makedonya*'sı" Balkanlara dönük eserlerin başını çekmektedir. Onun ardından da Abdülhak Şinasi Hisar'ın *Balkan Şehirleri* adı altında toplanabilecek seyahat hatıraları gelmektedir. Abdülhak Şinasi Hisar Balkan ülke ve şehirlerine dair seyahat intibalarını, o yıllarda Balkanlar hakkında geniş bir hassasiyet üreten Yaşar Nabi'nin *Varlık* dergisinde yayımlar (1934). Her ay periyodik olarak sürdürdüğü yazılarını, bilâhare Necip Fazıl'ın çıkardığı *Ağaç* (1936) dergisinde devam ettirir.

Hisar'ın yazılarını yayımladığı sırada, Türkiye'de Balkan politikalarını belirleyen kurumun genel sekreterliği görevini yürüttüğü hatırlanmalıdır. Dolayısıyla Balkanlara dönük yayınlarda Hisar'ın, Falih Rıfkı'dan daha farklı bir öncülük gerçekleştirdiği unutulmamalıdır. Tek parti yıllarının bir

[2] Nitekim Balkan Antantı'nın ve Balkanlardan göçlerin edebiyata yansımasını ele alan bir tez için, bkz. Saadet, Çetin. *Balkan Antantı ve Türk Edebiyatı: Cumhuriyet Devrinde Balkanlara Dönük Edebiyatın Doğuşu ve Gelişmesi*, Yüksek Lisans Tezi, TOBB ETÜ, 2017. İlgili çalışmada gezi yazıları, tercümeler, şiirler, hikâyeler ve romanlarda ortaya çıkan Balkan imgesi araştırılmaktadır.

özelliğidir ki, yönetime yakın yazar ve gazetecilere bakarak harekete geçen sınıflar söz konusudur. Dolayısıyla Balkan Birliği Genel Sekreterliği görevini yürüten kişi, resmî vazifeli olarak gittiği ülke ve şehirleri bir bir yazdığına göre, diğerleri bundan geri durmalı mıydı? Hisar'ın seyahat yazılarının bu bakımdan teşvik edici, cesaretlendirici bir örnek teşkil ettiği rahatlıkla söylenebilir.

Sanat-edebiyat çevrelerinde ilgi ile takip edildiğini bildiğimiz bu yazı dizilerinin dışında, Hisar'ın elinin altında, yayımlama fırsatı bulamadığı bazı yazılarının daha varlığını biliyoruz. O notlarda Hisar'ın daha içten, kendini fazlaca sınırlamayan bir üslup takip ettiğini görüyoruz. Onu bu tür bir sınırlamaya tâbi tutan hususun, üzerindeki resmî görev alabileceğini düşünmemiz icap eder.

Abdülhak Şinasi'nin 1934 ve 1936 yıllarında sürdürdüğü yazılarını, İsmail Habip Sevük'ün *Tunadan Batıya*'sı (1935) takip eder. İsmail Habip, dönemin önemli gazetelerinden *Cumhuriyet*'in yazarları arasındadır. Büyük bir edebiyat tarihçisi, aynı zamanda da üslup sahibi bir yazıcı olan İsmail Habip, Balkanları da içine alan geniş bir Avrupa seyahatine çıkacak, bu vesile ile de uğradığı şehir ve ülkeleri *Cumhuriyet*'e sırasıyla yazacaktır. Onun seyahati Akdeniz üzerinden veya Bulgaristan'ı takip ederek tren vasıtası ile değil, Karadeniz ve Tuna üzerinden gerçekleşecektir. Nitekim o Tuna kıyılarının sınır teşkil ettiği Bulgaristan ve Romanya şehirlerine uğrar, oradan da Macaristan'a geçer. Tuna nehri, İsmail Habip'in ruhunu âdeta altüst eder. Cumhuriyet döneminde üzeri örtülmüş, bastırılmış tarihî hafızayı Tuna su yüzüne çıkarır. Uğradığı eski Osmanlı şehirlerinin tarihini ve bugününü şiirsel diliyle âdeta bir destana dönüştürür İsmail Habip. Türkiye şartlarında, o güne kadar ağır eleştirilere tâbi tutulan Osmanlı asırları, onun kalemi vasıtasıyla âdeta ihya edilir. Geçmiş Osmanlı çağları, Balkanlarda karşılaştığı sayısız tarihî eser, zafer ve mağlubiyetler, Tuna'nın coşkun sularına karışır ve öyle akarlar. Denilebilir ki İsmail Habip'in *Tunadan Batıya*'sı, Cumhuriyet dönemin Türkiyesi'nde Osmanlı'yı hakkıyla anlatabilen ilk eserimizdir. O eser vasıtasıyla Balkanlar neredeyse bir Türkiye'ye dönüşür, okunur ve anlatılır.

İşte bu tür seyahat eserleri, 1930'lar dönemi Türkiyesi'nin ufkunu hem tarihe hem coğrafyaya, hem de oralarda unutulmuş Türklüğe doğru açtıkça açar; buradan da kendimize dönük yeni bir özeleştiri kapısı aralanır. Türkiye'nin yürüttüğü Batılılaşma politikalarının dışında, daha farklı gerçeklerin ve sorumluluklarımızın bulunduğu gibi sayısız husus.

Türkiye'nin kendi içine kapalı dünyasını altüst eden, ufkunu açan, Osmanlı karşıtı tarihyazımının yanlışlığını düşündüren bu tür eserlerin yayımlanması hem düşünce hayatımız, hem de edebiyatımız açısından son

derece faydalı sonuçlar doğurdu. Nitekim İsmail Habip'i takip ederek, bu alanda daha başka eserler de yayımlandı. *Varlık* dergisi sahibi Yaşar Nabi Nayır'ın *Balkanlar ve Türklük*'ü (1936) Asım Us'un *Yugoslavya Seyahat Notları* (1936), Sadri Ertem'in *Ankara-Bükreş*'i (1937) ve bilhassa da usta gazeteci Falih Rıfkı'nın *Tuna Kıyıları* (1938) gibi eserleri. Bunlara kuşkusuz Ziya Emiroğlu'nun *Atina Mektupları*'nın (1938) da eklenmesi gerekir. Ve daha böyle kitaba dönüşmüş veya dönüşmemiş sayısız yazı, röportaj ve tefrika metinleri!..

EDEBİYATIMIZDA TUNA ÇAĞRIŞIMLARI HAREKETE GEÇİYOR

İşte bu tür yazı ve eserler vasıtasıyla Türkiye'nin Balkanlara kapalı dünyası ardına kadar açılmak durumunda kaldı. Üstü örtülmüş veya yok sayılmış tarihî hafıza bütün cesameti ile ortaya çıkıverdi. Şairler ve romancılar bu havadan ziyadesiyle etkilendiler. Tuna hasretiyle yanıp tutuşan ya da Tuna ile özdeşleşmeye dayalı sayısız şiirler kaleme alındı. Bu şiirlerde sık geçen Tuna ve Sakarya eşleştirmeleri çok dikkat çekicidir. Sakarya bir zafer destanı söyler ve hür akarken, Tuna niçin bu kadar yaslıdır? Tuna'nın ağıtlarını dinleyecek ve onun yarasına merhem olacaklar hani neredediler? Nitekim Necip Fazıl biraz daha ileride (1947), Sakarya ve Tuna arasında kurulan ilişkiye Nil'i de katacak, bu üç büyük ırmağı merkez alan geniş bir âlem teşekkül ettirecektir.

Bu bakımdan 1930'lar dönemi Türkiyesi'nde Balkanlar, edebiyatın tarihle ilişkisinin kurulması hususunda büyük bir manivela rolü oynamıştır denilebilir. Dolayısıyla daralmış sınırlar içinde kendini hapsolmuş gibi hisseden ruhlar, bu dönemlerde Balkanları kendi adlarına büyük bir açılma alanı olarak kullandılar. Mesela Yahya Kemal'in bildiğimiz şiiri bu dönem zarfında değişti ve doğrudan tarihle ilişkili hale geldi. Mohaç ve Itri gibi şiirleri bu ortamda doğdu. Onun yanısıra Kemalettin Kamu, Hamit Macit Selekler, Behçet Kemal Çağlar, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Edip Ayel, Fethi Tevetoğlu, Enis Behiç, Mehmet Faruk Gürtunca, Hasan Âli Yücel, Ârif Nihat Asya ve Orhan Şaik Gökyay gibi sayısız şair Balkanlara, Tuna'ya ve tarihe dönük şiirlerini bu arada yazmaya başladılar. Neredeyse II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar artarak devam eden bu tarz şiirler, 1953 yılının önünde ve arkasında, İstanbul'un *500. Fetih yıldönümü* vesilesiyle tekrar bir patlama dönemi yaşadı.

TARİHÎ ROMANLAR ARKA ARKAYA VE M. TURHAN TAN

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, Türkiye'nin Balkanlara dönük ilgisi roman ve hikâye üzerinde de etkili oldu. Bilindiği gibi 1930'lara kadar Türk ro-

mancıları tarihe karşı eleştirel bir tutum takınır, tarihî devirleri ve kişileri nesnel bir hava içinde anlatmaktan geri dururlardı. Bu bakımdan ne İttihat ve Terakki ne de Abdülhamid dönemlerinin nesnel bir yazımı ile karşılaşılmaz edebiyatımızda. Aynı olumsuz bakış, Osmanlı dönemleri için daha ziyade geçerlidir. Dahası bu dönemlerde *Atilla* ve *Timur* büyük birer kahraman olarak anlatılırken, Osmanlı asırlarımızdan böylesi kahramanlar çıkarılmazdı. Neredeyse memnû bir meyve gibi bundan kaçılırdı.

İşte Türk romancıları, oluşan bu yeni Balkan havasını hareket noktası alarak, Osmanlı dönemlerimizi romanın mevzusu seviyesine ancak bu dönemde yükseltebildiler. Bunu bazen Akıncı ailelerin mücadeleleri, bazen de acılı mağlubiyetlerin doğurduğu bir trajikle iç içe anlattılar. Kimileri de Niğbolu veya İstanbul gibi büyük fetihleri konu alan romanlarla gerçekleştirdiler. Osmanlı sarayında cereyan eden şehzade kavgaları, kadın sultanların entrikaları bu romanlarda arka plan olarak sık sık kullanıldı. Bazen de büyük bozgunlar, tarihî Rumeli göçleri en çok anlatılan konular arasına girdiler. Dolayısıyla 1930-1940 arası bizde tarih romanının temelinin atıldığı yıllar olarak kabul edilmek gerekir.

Kuşkusuz bu noktada ilk hatıra gelebilecek romancı M. Turhan Tan'dır. Özellikle 1930-1940 arasında, tarihî romana onun kadar emek veren bir başka isim düşünülemez. Fakat onu örnek alan romancılar da o kadar çoktur. Feridun Fazıl Tülbentçi'den Ziya Şakir'e, Murat Sertoğlu'na, Abdullah Ziya Kazanoğlu'na kadar sayısız romancıyı, rahatlıkla onun talebesi sayabiliriz.

Nitekim tarihî Rumeli göçlerinin ziyadesiyle gündemde olduğu bir dönemde ortaya çıkıyor onun romanları. Tarihe ilginin arttığı, tarih tecessüsünün zirve yaptığı bir zamanda, M. Turhan Tan'ın romanları gazetelerde devamlı tefrika ediliyor. Orhan Gazi dönemini anlattığı *Gönülden Gönüle*'si (1931), Yıldırım Bayezid ve Timur üzerinden anlatmayı denediği fetret yıllarının hikâyesi *Timurlenk*'i (1935) ve Fatih dönemini destansı ve trajik yanlarıyla anlatıp yücelttiği *Cem Sultan* (1936) ve *Akından Akına*'sı (1936) gerçekten büyük romanlardır. Sonra bunlara 1937 yılında yayımladığı *Hürrem Sultan* ile *Viyana Dönüşü*'nü de eklemek icap eder. Bu sonuncu eseri ile o, Viyana kuşatmasını ve geri çekilişimizin hikâyesini anlatmayı denemektedir.

Sonra bunlara Yalçın Tuna'nın *Akın Yolcuları*'sı (1936), M. R. Yalkın'ın *Bulgar Sadık*'ı (1939), Murat Sertoğlu'nun *Komitacı Aşk*'ı (1943), Nizamettin Nazif'in *Karlı Dağlar Makedonya*'sı (1945), Abdullah Ziya Kazanoğlu'nun *Malkoçoğlu* da (1943) eklenebilir. Buna karşılık Safiye Erol'un *Ciğerdelen*'i (1946) ile tarihî roman yeni bir soluk kazanır ve büyük bir sıçrama daha gerçekleştirir.

BALKANLARA AÇILMA VE DOĞURDUĞU BAZI SONUÇLAR

Bütün bunların ardından şunu söyleyebiliriz ki Türk insanı, yok edilmek veya unutturulmak istenen tarihî hafızasını bu ortamda yeniden keşfetti. Balkanlar ve Tuna, tarihî hafızanın kendisine aksettiği birer ayna rolü oynadılar.

Bütün bunlardan da dönemin özeti sayılabilecek üç önemli sonuç hâsıl oldu:

Bunlardan birincisi, aynı dönemlerde inşa edilmiş bulunan *Türk Tarih Tezi*'nin irdelenir hale gelmesidir. Osmanlı tarihinin reddinin veya unutturulmaya çalışılmasının sonuç vermeyeceğinin anlaşılması, bunların başında gelir. Nitekim fazla uzun sürmeyecek, Atatürk'ün vefatının ardından gelen İnönü döneminde, *Türk Tarih Tezi* yeniden masaya yatırılacak ve bu esaslar dâhilinde tarih müfredatı yeniden şekillendirilecektir.

Diğer bir husus da Türkiye kamuoyunun, aynı dönem içinde Rumeli türkülerini keşfetmesi gerçeğidir. Şimdiki halde herkesin zevkle dinlediği "*Çıkayım Gideyim Urumeli'ne*", "*Aliş'imin Kaşları Kare*", "*Vardar Ovası*", "*Köşküm Var Deryaya Karşı*" "*Aman Bre Deryalar*" gibi sayısız Rumeli türküsü bu dönemlerde tanınır hale gelmiş ve 1939'dan itibaren de bunlar teker teker radyo repertuarına dâhil edilmişlerdir.

Bütün bunlar kuşkusuz, ülkemiz adına önemli kazanımlar olarak kabul edilmelidir. Fakat 1930-1940 arasında vuku bulan diğer bir gelişme daha vardır ki, ona ne demek gerekir bilemiyorum. Bu süre zarfında Türkiye çeşitli Balkan ülkeleri ile yaptığı ikili anlaşmalar vasıtasıyla, oralarda yaşayan "evlâdı fâtihân" torunu yüz binlerce aileyi muhacir olarak Türkiye'ye taşıdı. Balkanlar yarı yarıya değil, neredeyse tamamen boşaltıldı. Böylece Türkiye, 93 Savaşı'nın ve Balkan Savaşlarının (1912-1913) ardından, 1930-1940 arasında vuku bulan üçüncü büyük kütlevî göç dalgalarına maruz kaldı. Bir yandan önemli bir kazanç, öbür yandan da büyük tarihî bir kayıp!..

BULGAR EDEBİYATINDA İLK KADIN SEYYAH: EVGENIA MARS

Hüseyin Mevsim*

GİRİŞ

1907 yılının Eylül ayı başlarında, kadife yumuşaklığında bir günde, 30 yaşında, iki çocuk annesi ve birkaç yıl önce yayımladığı bir hikâye kitabı yazarı bir Bulgar kadın, kendisinden 18 yaş büyük olan diş hekimi kocasıyla iki doru atın çektiği faytonla Sofya Garı'na vardığında, ülkenin 60'ına merdiven dayayan efsanevi yazarı ve milli şairi elinde valiz ve başında fötr şapkasıyla onları bekliyordu. Nereye ve ne amaçla yola çıktıkları konusuna geçmeden önce bu üç seçkin ve heyecanlı Bulgar yolcuyu kısaca tanıyalım.

EVGENIA MARS

Kadın yolcu, daha çok Mars takma soyadıyla bilinen Evgenia Bonçeva-Elmazova'dan başkası değildi. Kendisi 1877 yılında, Sofya yakınlarındaki Samokov [Çamurluova] Kasabası'nda, tüccar bir baba ve öğretmen bir an-

* Prof. Dr. Hüseyin Mevsim, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Bulgar Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

nenin ailesinde dünyaya gelmişti.[1] Çocukluğunda ailesi Sofya'ya taşınınca, ilk ve orta eğitimini ülkenin yeni yeni gelişen başkentinde tamamlamış, bu arada merak saldığı piyano çalmayı öğrenmişti. Bir ara babasının Sofya belediye başkanı muavinliği yaptığı Evgenia, Birinci Kız Lisesi'nden mezun olduktan sonra öğrenimine yurtdışında, Hırvatistan Zagreb'de devam etmek üzereyken, beklenmedik bir kararla nişanlanmış ve 18 yaşında, diş hekimi Dr. Elmazov ile hayatını birleştirmişti.

Evinin hanımlığına soyunan iki erkek çocuk annesi, edebiyata duyduğu yakın ilgiyi dizginleyememiş ve 1903 yılından başlayarak farklı dergi ve gazetelerde hikâye, uzun hikâye ve dram eserleri yayımlamaya başlamıştı.

Evgenia Mars'ın edebiyat uğraşlarının dönüm noktasını, 1905 yılında bir tesadüf sonucu, ülkenin en ünlü yazarı ve şairiyle tanışması oluşturuyordu. İkili arasındaki yoğun mektuplaşma, karşılıklı ev ziyaretleri ve yurtdışı seyahatleriyle taçlanan sanatsal dostluk ilişkisi dedikoduları da beraberinde getirmiş, hattâ Mars'ın bütün eserlerinin aslında o yazar tarafından kaleme alındığı söylentileri ayyuka çıkmıştı.

Gerçek şu ki, uzun yıllar yakın çevresinde bulunduğu ünlü edebiyat adamının yakın ilgisi ve desteğiyle Mars kalemini ve üslubunu geliştiriyor, sanat anlayışını derinleştiriyordu; burada bir yakınlık ve himayeden söz edilecekse, ancak hoca-talebe etkileşiminden, ustanın çırağa kol kanat germesinden söz edilmeliydi. Mars'ın Sofya'nın merkezindeki evinde düzenlediği Edebiyat Salonu'na dönemin önde gelen sanat insanları toplanıyor, piyano nameleri eşliğinde şiirler okunuyor, edebiyat konuşuluyordu. Haftanın her perşembe günü düzenlenen bu çay partilerinde en ayrıcalıklı konum ve koltuk büyük şaire ayrılıyordu.

Ardı ardına gelecek olan yıkıcı savaşlar milli mefkûreleri ve özel hayatları altüst etmeden önce, Evgenia Mars bir yıl Viyana'da kalmış, çıktığı birkaç aylık İsviçre ve İtalya gezilerinde Avrupa'nın sadece havasını solumakla yetinmemiş, kültür ve sanatını da özümsemişti.

Toplumcu etkinlikleriyle de ön plana çıkan Mars, Bulgar Kadın Yazarlar ve Bulgar Kadın Kültür ve Eğitim Derneği kurucuları arasında yer alacaktı. Genel olarak kadının hassas ve karmaşık iç dünyasının yansıtıldığı, bazen de toplumsal sorunların işlendiği hikâye kitapları arasında "İz jivota" (Hayatın İçinden, 1903), "Belite nartsisi" (Beyaz Nergisler, 1924), "Çovekıt v dripi" (Hımbıl Adam, 1935), ayrıca "Burya" (Fırtına, 1909) adlı uzun hikâyesi ve Ulusal Tiyatro'da sahneye konan "Bojanka" (1912), "Magda" (1918) ve "Greşnitsa" (Günahkâr Kadın, 1928) başlıklı tiyatro eserleri sıralanacaktı.

[1] *Reçnik na bılgarskata literatura*, II, s. 346, Sofya, 1977; Dimitrova, Kristin. "Evgenia e ot Mars, Vazov e ot Venera," *Literaturna mısıl*, 2, 51-86, 2016, Sofya.

Sahne eserlerinin odağına da kadın kahramanların yerleştirildiği, genelde aile ve aşk sorunsalının irdelendiği görülecekti. Ayrıca Evgenia Mars "Polovinvekovna Bılgaria" (Bulgaristan'ın Yarım Yüzyılı, 1929) başlığı altında kapsamlı bir ansiklopedi niteliğindeki özgün ve kalıcı bir çalışmanın da derlemesini ve basılmasını üstlenecekti.

Edebiyat ve sanat çevrelerinde olduğu gibi Sofya'nın dedikoduya teşne dar sosyetesi arasında dolaşan söylenti ve saldırılar ömrü boyunca Mars'ın yakasını bırakmayacaktı. Sözü edilen şair-i azamın, vefatından önce yayımladığı lirik şiirlerin Evgenia Mars'a ithaf edildiği hemen su yüzüne çıkacak ve dedikodu kazanının ateşi daha da harlanacaktı. Kadın yazarın maruz kaldığı acımasız saldırılardan biri de, 25. sanat yılı vesilesiyle milli şaire takdim edilen altın telli gümüş lir ve taçla ilgili olacaktı. Şair, hayatının son yıllarında manevi değeri yüksek olan bu ödülü Mars'a hediye edecekti. Milli şairin paha biçilmez ve halkın verdiği ödülünü paraya tahvil ettiğiyle ilgili toplum önünde karalanmak ve itibarsızlaştırmak istenecek, hattâ iş mahkeme koridorlarına kadar dayanacaktı. Oysa Evgenia Mars şair-i azamın lirini ve tacını daha iyi korunacakları ve sahip çıkılacağı düşüncesiyle Milli Kütüphane'ye teslim edecekti.

Ömrünün sonbaharında çeşitli hastalıklarla boğuşan Mars, 1945 yılında Sofya'da miyokarttan hayata gözlerini yumacaktı.

DR. MİHAİL ELMAZOV

İkinci yolcumuz, Evgenia Mars'ın kocası olan Dr. Mihail Elmazov, 1859'da Eski Zağra'da, hali vakti yerinde bir tüccar ailesinde dünyaya gelmişti. Sliven'de [İslimye] lise okuduğu sırada edebiyata ilgi duymuş, sahneye konan bir tiyatro eseri de kaleme almıştı. Filibe'nin Şarki Rumeli Vilayeti'nin payitahtı olduğu yıllarda kurulan bir tiyatroda suflörlük yaptığı sırada, milli şairle yolları kesişmiş, bu tanışma daha sonra yakınlığa ve samimi dostluğa kadar uzanmıştı.

İki kardeş Slav halkını ve komşu devleti karşı karşıya getiren Sırp-Bulgar Savaşı (1885) cephesinde çarpışmıştı. Rus yanlılığıyla tanınan Elmazov, ülkenin başbakanı Stefan Stambolov'un izlediği dış siyasete karşı söylemle yetinmeyip bazı eylemlerde de bulununca, ülkesini terk ederek İstanbul üzerinden Odesa'ya sığınmak zorunda kalmıştı. Burada okumaya başladığı diş hekimliğini 1893'te Kiev İmparatorluk Üniversitesi'nde tamamlayan Dr. Elmazov, kayıtlara ülkesinin ilk diplomalı diş hekimi olarak geçmişti.

O yıllar için iyi getirisi olan kıymetli mesleğinden dolayı iki çocuğuna eğitim ve kendilerini geliştirme hususunda bütün imkânlarını seferber etmiş, eşine konforlu yaşam şartları sağlamış, sadece evinin kapılarını de-

ğil, ama kalbini de dönemin bütün aydın, sanatçı, bilim insanı, gazeteci ve seçkin kişilerine açmıştı. Toplumun hafızasında mülayim ve kalender kişiliğiyle tanınacak ve iz bırakacaktı. Halk sağlığını çok önemseyen Dr. Elmazov, bu konuda gazete ve dergilerde birçok yazı kaleme alacak, kitleleri aydınlatma yoluyla kamuoyu oluşturmaya çalışacaktı. Sözgelimi, talebelerin ve askerlerin ücretsiz diş bakımı hizmetinden yararlanmalarını teklif edecek, girişimlerde bulunacaktı.

Eşiyle ilgili yoğun dedikodulardan etkilenmeyecek, böyle bir durumda bir Balkan erkeğinden beklenen sert tavrı takınmayarak söz konusu yakınlığı sanat çevrelerinde doğal bir ilişki olarak değerlendirecekti. Bu arada, Türkçe de bilen ve konuşan ünlü diş hekimi, 1928'de vefat edecekti.

İVAN VAZOV

Sofya Garı'nda, gür bıyıklarını burkarak heyecanla trenin perona yanaşmasını bekleyen üçüncü yolcu, şimdiye kadar "şair-i azam," "milli şair," "efsanevi yazar" tanımlarıyla maskelemeye çalıştığım İvan Vazov'dan başkası değildi.

Bulgar edebiyatının "ulu çınarı", 1850'de Kocabalkan'ın güney eteklerinde konumlu Sopot [Akça Kilise] kasabasında orta halli bir tüccarın ailesinde dünyaya göz açmıştı. Doğduğu yerde tamamladığı ilk ve orta tahsilinden sonra, ticaretle uğraşmanın ön koşulu sayılan Türkçeyi ve Yunancayı öğrenmesi için Filibe'ye gönderilmişti. Ancak Meriç kıyısındaki yedi tepeli kasabada daha çok Rusça ve Fransızca üzerinde yoğunlaşarak Fransız ve Slav edebiyatlarıyla tanışmıştı. Babasından gizlice dükkânın hesap defterlerine ilk şiirlerini karalamaya başlayan Vazov, Romanya'ya amcasının yanına tüccarlığın inceliklerini öğrenmeye gönderilmişti (1870). Ancak edebiyatçı olmaya kesin kararlı genç, babasının ticaretle ilgili umutlarını boşa çıkararak siyasi sığınmacı çevrelerin gazete ve dergilerinde yayımlanan ilk şiirleriyle, edebiyat âleminin dikkatini üzerine çekmeyi başarmıştı.

Kısa sürede Romanya'daki bütün Bulgar devrimci odak ve merkezlerini dolaşarak dönemin önde gelen dava adamlarıyla ilişki kurmuştu. Sonraki yıllarda Mustafapaşa'da muallim (1872-1873), Sofya yakınlarında Avrupalı demiryolu mühendislerinin tercümanı olmuştu (1873-1875). 1876 Nisan İsyanı arifesinde barut kokusunu aldıktan sonra gizlice İstanbul üzerinden Romanya'ya iltica etmiş, ertesi yıl ilân edilen Rus-Osmanlı Savaşı'na kadar kaldığı bu ülkede ilk şiir derlemelerini yayımlamıştı. Bağımsızlığın ilk yıllarında Ziştovi ve Rusçuk valiliklerinde ve Berkovitsa [Berkofça] Mahkemesi'nde çeşitli resmî görevler üstlenmiş, ayrıca halk yaratıcılığının etkisiyle manzum şiirler yazmıştı.

1880-1886 arası, yerleşmiş olduğu Şarki Rumeli Vilayeti'nin merkezi Filibe'de *Narodniy Glas* (Halkın Sesi) gazetesinin yanısıra *Zora* (Tan) ve *Nauka* (Bilim) dergilerini yayımlamaya başlamış, siyasi ve kültürel faaliyetlerde boy göstermişti. Yazarlığı açısından gayet verimli ve Vazov'un diğer edebî türlerde de yeteneğini denediği bu dönemin önemli eserleri arasında, övgü şiirleri içeren "Epopeya na zabravenite" (Unutulmuşların Destanı, 1884), "Nemili-nedragi" (Horlananlar, 1883) ve "Çiçovtsi" (Amcazadeler, 1885) başlıklı uzun hikâyeler yer almıştı. İki kardeş Slav halkını karşı karşıya getiren 1885 Sırp-Bulgar Savaşı'nın yıkıcılığından duyduğu rahatsızlığı ve bütün olumsuzluklara rağmen sıradan Bulgar askerinin sergilediği kahramanlığı "Slivnitsa" şiir kitabında mısralara dökmüştü.

Bulgaristan'ı Rus etkisinden koparmaya yönelik siyaset izleyen dönemin başbakanı Stefan Stambolov'un Rusya yandaşlarına uyguladığı baskılar, Vazov'u İstanbul üzerinden Odesa'ya kaçmaya zorlamıştı. 1886-1889 yılları arasında, ayrı kaldığı memleketine duyduğu hasreti hafifletmek için "Pod igoto" (Boyunduruk Altında) başlıklı romanını yazmıştı. 40'ın üzerinde yabancı dile çevrilen bu eser, aynı zamanda Bulgar edebiyatının klasik anlamda ilk romanı olma özelliğini taşıyordu. Fransız macera romanı etkisinde kaleme alınan eserde, Bulgarların 1876 Nisan İsyanı'nda, arifesinde ve sonrasında Osmanlı idaresindeki hayatından bir kesit sunuluyordu.

Ülkesine dönünce (1889) Sofya'ya yerleşen Vazov, bağımsızlık sonrası Bulgaristan'ın toplumsal düzenini eleştirel ve kara mizah dozunun yüksek olduğu hikâyelerinde yansıtmıştı. Milletvekili seçilerek Konstantin Stoilov hükümetinde Milli Eğitim Bakanlığı (1897-1899) görevini üstlendiği dönem, yazarlık açısından kısır, ancak sonraki yıllarda kaleme alacağı komedyalarında malzeme olarak kullanacağı gözlem açısından verimli ve bir anlamda yararlı olduğu anlaşılmıştı.

Hayatının son yirmi yılında, yurtiçi ve yurtdışı gezilerine çıkacak, edebiyatın bütün türlerinde eserler üretmeye devam edecekti. Bulgar Ortaçağının önemli hadise ve kişilikleri hakkında uzun hikâye ve tiyatro eserleri yazacaktı; Balkan Savaşlarının seyrini yakından izleyecek ve kaleme aldığı şiirlerde, sıkça milli duygularını dizginleyemeyerek aşırılığa kaçtığı görülecekti. Ömrünün son demindeyse lirik şiirlerini yayımlamayı uygun görecek, 1921'de Sofya'da hayata veda edecekti.

Eserleri 22 ciltte derlenen Bulgar edebiyatının Homeros'u, meslekî anlamda ilk yazarı ve klasiği İvan Vazov'un mezarı, başkent Sofya'nın Aleksandır Nevski Katedrali ve Ayasofya Kilisesi arasındaki en ayrıcalıklı noktasında yer alacaktı.

İVAN VAZOV'UN DERİN VE SERİN GÖLGESİ

5 Eylül 1907'de Sofya Garı'nda buluşan ve kısaca tanıtmaya çalıştığım bu üç yolcu Belgrad'a veya Berlin'e, Prag'a veya Paris'e değil, ama Osmanlı İmparatorluğu'nun Boğaz ve Haliç kıyılarındaki payitahtına seyahat ediyorlardı. Her ne kadar tren garında İvan Vazov'a tesadüfen rastlandığı iddia edilse de, bu senaryonun kaçınılmaz söylentilerin önüne geçmek için uydurulduğu aşikârdı; hiç kuşku yok ki burada bütün ayrıntıları önceden planlanmış bir yolculuk söz konusuydu. Seyahate katılarak şair-i azam Elmazov çiftine sadece yoldaşlık değil, ama bir anlamda yetkin kılavuzluk da ediyordu, çünkü daha önce birkaç kere yolu şehirle kesiştiğinden, tarihini ve topoğrafyasını çok iyi biliyordu. Ayrıca, Sofya'ya döndükten sonra, kitabımızın konusunu oluşturan seyahat metninin yazılmasını takip edecek, bir anlamda bu eser onun ısrarı ve teşvikiyle ortaya çıkacaktı.

Sözgelimi, Mars'a yazdığı Eylül 1907 tarihli bir mektupta, "Seyahat notlarına devam ediyor musunuz? Konu size biraz sıkıcı gelebilir, ancak edebiyatımızda emsalsiz olacağından, Bulgar okurun tasvirinizi pek beğeneceğini temin ederim. Çünkü Evgenia Mars'ın kaleminden çıkacak bu tasvirin rengi ve rayihası olacak,"[2] diye belirtecekti.

28 Eylül 1907 tarihli mektubunda da, "İstanbul'a yaptığımız dostane seyahat için ne kadar teşekkür etsem azdır; bu seyahatten edindiğim hoş izlenimler kalbimde silinmez izler bıraktı; beraber geçirdiğimiz anlar hayatımdaki en güzel hatıralar arasında kalacak,"[3] diye itiraf edecekti.

Öyle ki İvan Vazov bu seyahatin sadece bir kahramanı ve katılımcısı değil, ama yolculuğun ve ziyaretin her adımında onun yönlendirmesi ve değerlendirmesi, her zaman hadiselere millilik penceresinden yaklaşımı ve vatanperverlik bakış açısı, bir sözle derin ve serin gölgesi hissediliyor; hattâ bazı araştırmacılara göre Bulgar edebiyatında kadın tarafından kaleme alınmış ilk seyahatname olduğu öne sürülen bu metnin Vazov'dan dolayı yazıldığını, Vazov'a beğendirmek güdüsüyle kaleme alındığını söylemek abartılı olmayacaktır. Bunun bir göstergesi olarak seyahatteki millilik duygusunun kabarık hali ve doğa tasvirleri örneklenebilir, çünkü Vazov'un eserlerinde olmazsa olmaz bir teknik ve araç olarak karşımıza çıkan doğa tabloları, Mars'ın öteki hikâyelerine kesinkes özgü değildir.

Kadim şehri Elmazov çiftinin hoş kumpanyasında ziyaret etmenin yanısıra Vazov İstanbul'da bir derdine deva arıyordu. Uzun yıllardır mustarip olduğu ve Avrupalı hekimlerinin bir türlü çare bulamadığı gözkapağı titre-

[2] Pisma na İvan Vazov do Evgenia Mars, s. 25-26, Sofya, 1947.
[3] Pisma na İvan Vazov do Evgenia Mars, s. 28.

mesine şifa arayışı içinde, müdürlüğünü kardeşi Dr. Kiril Vazov'un yaptığı Bulgar Hastanesi'ndeki göz hekimlerine görünecekti.

İSTANBUL'A SEYAHAT

Seyahatin sona ermesinden bir ay sonra, Vazov'un ısrarıyla yazılan notlar, iki yıl sonra "Razhodka iz Tsarigrad. Pıtni belejki i vpeçatleniya" (İstanbul'a Seyahat – Yolculuk Notları ve İzlenimleri) başlığı altında "Lunna noşt" (Ay Gecesi, 1909) adlı hikâye kitabının ikinci bölümü olarak okurla buluşuyor.

Dokuz kısımdan oluşan eserin birincisinde Sofya'dan İstanbul'a trenle yapılan seyahat anlatılıyor. Öğle saatlerinde hareket eden tren gün boyu Bulgar topraklarını batıdan doğuya doğru kat ediyor; bir ara kompartımanda bohçalar açılıyor ve güzel şarap eşliğinde, İsviçre çikolatasıyla tatlandırılan yemek yeniyor, ancak üç yolcunun gözü ve gönlü daha çok pencereden akıp giden şirin tablolara kayıyor. Huşuyla âdeta cennetten bir köşe olarak görülen memleketin güzelliği, bakir doğası ve bunun kıymetinin bilinmemesiyle ilgili sohbet yürütülüyor, geçilen köy ve kasabalar hakkında kısa not ve bilgiler aktarılıyor.

Akşam saatlerinde, o zaman Harmanlı civarından geçen Bulgar-Türk sınırına gelindiğinde birden algı değişiyor. Yolcuların yanlarında kaçar valiz taşıdıklarını ve bunların ne kadar ağır olduğunu bilmiyoruz, ancak özellikle kadın yazarın, zihninde taşıdığı basmakalıp önyargı tortularının ağırlığı altında ezildiğine tanıklık ediliyor. Öyle ki bu önyargılar bağlamında Türk sınırına gelindiğinde, özellikle de Türk toprağına girildiğinde birden sanki her şey keskin şekilde başkalaşıyor, zifiri karanlık çöküyor, tehlikelerle dolu bir dünyaya ayak basıldığı ürpertisiyle gözler ve gönüller kalın zırha bürünüyor.

Yetmedi, dillere kilit vuruluyor; diyeceksiniz ki iki ülkeyi ince ve soyut bir sınır çizgisi değil, ama sanki cennetle cehennem arasındaki kadar derin bir uçurum ayırıyor. Daha Sofya'da eş ve dostların yaptığı uyarılardan dolayı üç yolcu her adımda tehlikeyle burun buruna gelmeyi bekliyor, herkese hafiye ve düşman gözüyle bakılıyor. Trakya Ovası'nın verimli kara toprağının işlenmemişliği, kaderine terk edilmişliği, başıboşluğu ve saatlerce herhangi bir yerleşime rastlanmaması, ayrıca pasaport ve gümrük görevlilerinin tavırları, askerlerin çelimsiz halleri içlerini iyice karartıyor. Marmara'nın mavi dalgaları ve ebedi şehre yaklaşmanın verdiği heyecan ortak haletiruhiyeyi biraz canlandırsa da, Sirkeci Garı'ndaki formalite badireleri zaten diken üstünde duran Bulgar yolcuları gene tedirginliğe sevk ediyor. Nihayet Beyoğlu'nda bulunan ve bir Rumun işlettiği d'Athens Palace Oteli'nin birinci katında iki odaya yerleşiliyor.

Seyahat notlarının geri kalan kısımlarında, burada geçirilen on gün boyunca sabahtan akşama kadar, yoğun bir koşuşturma içinde ziyaret edilen (veya edilemeyen) yer ve mekânların tasviri sunuluyor. Osmanlı payitahtı olan dünya şehrinin görülmeye değer bütün tarihî veya doğal noktaları dolaşılıyor. Boğaziçi'nden Sultanahmet Meydanı'na, Büyükada'dan Taksim'e, Kapalıçarşı'dan Ortaköy'e ve Galata'ya kadar ortalama bir yabancı ziyaretçinin dolaştığı ve gördüğü yerler görülüyor ve böylelikle çok yönlü ve zengin izlenimler ediniliyor.

Payitahtın genel tarihî ve kültürel mirasının yanısıra, milliliğin zırhıyla kuşanmış üç Bulgar yolcu, kozmopolit şehirde özelde Bulgarlara ait manevi ve fizikî izleri de mutlaka görmeyi arzu ediyorlar; dolayısıyla seyahat notlarına Şişli'deki Evlogi Georgiev Bulgar Hastanesi ve Bulgar Ruhban Mektebi, Ortaköy'deki Bulgar Ekzarhlığı ve Fener'deki Demir Kilise gibi Bulgarlara has kurum ve kuruluşlar da yansıyor. Özellikle adı geçen ilk iki kurumla ilgili aktarılan izlenimler ve verilen bilgiler, bu hususdaki boşluğun giderilmesine bir nebze olsun katkı sağlıyor.

Bunun yanısıra Evgenia Mars'ın yerele ve yerliye, yani Türklüğe ve Müslümanlığa ait mekân, merasim ve gelenekleri de es geçmediği görülüyor. Divanyolu'ndaki padişah türbeleri ziyaret ediliyor, Bulgar diplomatik temsilcisi İvan Geşov'un arabuluculuğuyla alınan özel izin sayesinde II. Abdülhamid'in Yıldız Hamidiye Camii'ndeki Cuma selamlığı merasimi pürdikkat izleniyor, hattâ göz göze gelinen padişahın portresi canlandırılıyor; son olarak da Galata Mevlevihanesi'nde semazenlerin gösterisindeki felsefe çözümlenmeye çalışılıyor.

Ziyaretlerden edindiği izlenimleri kâğıda dökerken Bulgar kadın yazarın sergilediği özgüven dikkat çekiyor. Seyahat notlarının birçok yerinde, gerek Osmanlı payitahtının tasvirinde, gerekse Türk hemcinslerin toplumdaki rolü ve vazifesinin değerlendirilmesinde bilmem kaçıncı kuşak Avrupa soylusuna has yüksekten kibirle bakma ve küçümseme tavrı göze çarpıyor; sürekli yapılan İstanbul-Sofya, burası ve orası karşılaştırmalarının da daima Bulgarların lehine olduğu görülüyor. Oysa on günlük seyahatin gerçekleştirildiği 1907 yılı sonbaharında kadın yazarın ülkesi henüz tamamen bağımsız bir devlet statüsü kazanmış değildir.

Dolayısıyla Evgenia Mars, kendisinden iki yüzyıl önce Osmanlı coğrafyasını dolaşmış olan Lady Mary Montagu'nün Avrupalı kadın olma bilincini ve özgüvenini taşıyordur.[4]

Haliç boyunu içeren gezide, yapımı 1898'de tamamlanarak ibadete açılan Demir Kilise'nin (Sveti Stefan Bulgar Ortodoks Kilisesi) ziyaretinden

[4] Nadejda Alexandrova, "Duşevnite bagri" na jenskoto pisane. Pıtnite vpeçatleniya ot Lady Montagu i Evgenia Mars" // In: *S vızdojdenski duh i moderen pogled*, s. 433, 2012, Sofya.

sonra, İstanbul'un Bizans döneminden kalma kara surlarına kadar gidilerek, belleklerde eski Bulgar tarihinden bazı sayfa ve olaylar canlandırılıyor. 9. ve 10. yüzyıl başlarında Krum ve Simeon adındaki Bulgar hükümdarların Bizans payitahtını ele geçirme amacıyla düzenledikleri kuşatmalar tarihsel romantizm kaynaklı coşkuyla yeniden yaşanıyor.

Aralarına Evgenia Mars'ı da dâhil edebileceğimiz bazı Bulgar yazarlar için, Byzantion/Konstantinopolis/İstanbul'u ziyaret etmek, milli tarihin uzak ve efsanevi geçmişine dalış için bir vesileye dönüşüyor. Bu dalış esnasında tarihle baş başa kalınıyor, atalar ve dedeler yargılanıyor ve zamanında, buna imkân varken, Bizans payitahtını ele geçirme hayalinin hayata geçirilememesinden dolayı hayıflanılıyor. Aynı zamanda tarihteki bu şanlı sayfalar milli onuru okşama yoluyla gurur kaynağına dönüşüyor, Bulgarların ne denli cengâver ve gözü pek olduklarının delili olarak kabul ediliyor.

Sözgelimi, Fener'i ve Bizans kara surlarını kapsayan gezi hakkında şu satırlar okunuyor:

> Altın Boynuz'un yakınımızda mavileşen sularında Simeon'un bayrakları iki kere yansımış. Birinci sefer 913'te Simeon Konstantinopolis'i karadan kuşatmış. Askeri Marmara Denizi'nden Altın Boynuz'a sur boyunca konuşlanmış, daha önce Krum'un da yaptığı gibi. Sadece İmparator Romanos'un boyun eğmesi ve Simeon'un bütün isteklerini yerine getireceğine dair vaatleri kurtarmış Konstantinopolis'i. Ancak birkaç yıl sonra, 922'de Altın Boynuz kıyısında gene Bulgar askerin ayak sesi duyulmuş ve güneşte altın ve gümüş okları parıldamış.
>
> Bir Bulgar için ne aziz hatıralar saklı burada! Bu harabe surlar bütün bunlara tanık olmuş; Altın Boynuz'un bu suları belki de ulu Simeon'un gölgesini yansıtıyormuş. Bulgar tarihinin en şanlı olayları burada gelişmiş. Biz, Bulgar askerinin bastığı toprağa basıyorduk.[5]

20. yüzyılın hemen başında ziyaret ettiği Osmanlı payitahtını Bulgar kadın yazar Evgenia Mars durgun, cansız, solgun, yoğun kasvet ve hüzün saçan bir yer olarak görüyor. Hüznün kaynağını bazen şehrin gerçek sahipleri olarak görülen sokak köpekleri ve her adım başı karşınıza çıkarak ölümü çağrıştıran mezarlıklar oluşturuyor. İstanbul'u kasvetli ve yavan kılan bir başka etken, kültür ve sanat mekânları, park ve eğlence yerlerinden yoksun oluşunda yatıyor. Payitahtın üzerine çöken hüzün bulutlarının nedenleri arasında, koca İmparatorluğun içinde bulunduğu siyasi, iktisadi ve toplumsal statüko görülüyor. Mars'ın İstanbul'u hüzünlü ve iç karartıcı bir

[5] Evgenia Mars, *Abdülhamid İstanbul'unda Bir Kadın Seyyah* (çev. Hüseyin Mevsim), Kitap Yayınevi, İstanbul 2019, s. 64.

şehir olarak algılaması, esiri olduğu önyargılı yaklaşımı ve tarihî gerçekleri kabullenememesinde gizli olduğu da aşikâr.

Sonuç

Bir kadın tarafından kaleme alınan ilk Bulgarca seyahatnamenin[6] İstanbul'u kapsıyor ve kastediyor olması tesadüf değildir. Evgenia Mars'ın, ustası ve hamisi İvan Vazov'un millilik etkisi altında kaleme aldığı eseri, sarsıcı hadise ve kırılma noktalarının, yani fırtına öncesi sessizliği arifesinde bulunan payitaht İstanbul hakkında sunduğu ve genelde gözlemlere dayanan artzamanlı ve eşzamanlı bilgilerle olduğu kadar, Balkan coğrafyası insanının da psikolojik bariyerler yaratma ve önyargı biriktirme mekanizmalarının nasıl işlediğinin incelenmesi açısından da önem taşıdığı kuşku götürmüyor.

Kaynakça

Alexandrova, Nadejda. "Duşevnite bagri" na jenskoto pisane. Pıtnite vpeçatleniya ot Lady Montagu i Evgenia Mars" // In: *S vızdojdenski duh i moderen pogled*, 2012, Sofya.

Dimitrova, Kristin. "Evgenia e ot Mars, Vazov e ot Venera," *Literaturna mısıl*, 2, 2016, Sofya.

Kuzmova-Zografova, Katya. "Pırviyat bılgarski jenski pıtepis – za Tsarigrad," *Literaturen vestnik*, 27.10.-02.11.2010, Sofya.

Mars, Evgenia. *Abdülhamid İstanbul'unda Bir Kadın Seyyah* (çev. Hüseyin Mevsim), Kitap Yayınevi, 2019, İstanbul.

Pisma na İvan Vazov do Evgenia Mars, Sofya, 1947.

Reçnik na bılgarskata literatura, II, Sofya, 1977.

[6] Katya Kuzmova-Zografova, "Pırviyat bılgarski jenski pıtepis – za Tsarigrad," *Literaturen vestnik*, 12-13, 27.10.-02.11.2010, Sofya.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN BATI BALKANLARI DÖNÜŞTÜRME SİYASASI

Halis Ayhan*

GİRİŞ

Balkan ülkelerinde son 70 yılda iki büyük dönüşüm yaşanmıştır. İlki, II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan komünist dönüşüm, ikincisi de Soğuk Savaş sonrası yaşanan Avrupalılaşma dönüşümüdür. İlki zoraki yaşanmıştır ve var olan sosyal yapı üzerinde mahvedici bir etkiye sahip olmuştur.[1] Sonraki ise daha çok gönüllü yaşanmaktadır.

Avrupa Birliği'nin (AB) dönüştürme aygıtı hem içerdekiler hem de dışardakiler üzerinde çalışmaktadır. Aday ve potansiyel aday ülkelerle başlayan bu süreç, devletin üye olmasıyla hitama ermemekte, bilakis dönüşüm daha belirgin ve zorunlu olarak üye ülkeler için sürmektedir.

Balkan devletlerinin çoğu siyasi, malî ve diğer açılardan farklı yapılarda idi. Özellikle Yugoslavya bakiyesi devletlerde bu farklılık belirgindi. Bu nedenle AB, Balkan devletlerinin Soğuk Savaş yapısını dönüştürmektedir. AB, Batı Balkan ülkelerinin kaydettiği dönüşümü/bütünleşmeyi her ülke için yıllık yayınladığı ülke (ilerleme) raporlarıyla izlemektedir.

---

* Dr. Halis Ayhan, Kırıkkale Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

[1] Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi: 20. Yüzyıl*, 2. basım, İstanbul: Küre Yay., 2009, s. 373.

Bu çalışmada eski Yugoslavya'dan ayrılan devletler ve Arnavutluk olmak üzere sekiz devlet esas alınmıştır. Ancak Soğuk Savaş zamanındaki yapıdan bahsederken, doğaldır ki 'devlet' olarak sadece Arnavutluk ve Yugoslavya'dan bahsedilmiştir.

İKTİSADİ VE MALÎ DÖNÜŞÜM

BALKAN DEVLETLERİNİN ÖNCEKİ İKTİSADİ VE MALÎ YAPISI

II. Dünya Savaşı sonrası uyarlanan iktisadi siyasalar Sovyetler Birliği (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, SSCB) çizgisini izlemiş ve Sovyet uzmanları ve yöneticilerinin yardımları eşliğinde uygulamaya konmuştur. SSCB ortak şirketler de kurarak Balkan ülkelerinin iktisadi yapısını denetim altına almıştır. Bu devletler, Sovyetlerle aralarında büyüklük farkı olmasına rağmen, 1930'lu yıllardaki Stalinci siyasaları benimsediler. Sovyetler de, kendi zengin doğal kaynaklarına dayanarak yürüttüğü bağımsız iktisadi siyasaları, bu kaynaklara az sahip olan Balkan devletlerine de tavsiye etmiştir. İlaveten Balkan ülkelerindeki fabrikaları, demiryollarını ve benzer kalemleri söküp Sovyetler Birliği'ne götürdüler.[2] Bu hususlar Balkan ekonomilerinin SSCB'ye bağımlılığına yol açmıştır.

Bu devletler malî açıdan sosyalist bir yapıya sahipti. Sosyalizmde devletçilik esastı. Özel mülkiyetin olmadığı veya oldukça zayıf olduğu bu yapılanmada, devlet mülkiyetin yegâne sahibi olarak piyasaya hâkim güç olmuş, birçok ürünün üretim ve dağıtımını yetkesine almıştır. Dış ticaret de hükümetin denetimindeydi. Merkezî planlama, bir 'buyruk' ekonomisiyle işleyen devletin esasi görevi olmuştur. Politbüro, Bakanlar Konseyi ve Devlet Planlama Komisyonları (SPC) bu görevi yerine getiren kurumlardı.[3]

SSCB, Balkan devletlerini tarım ürünlerinin ve hammaddenin kaynağı olarak görmekteydi. Buna karşılık Balkan ülkeleri urana ağırlık verdiler. Tarıma daha az para harcadılar. Topraklar devletleştirilsin ya da devletleştirilmesin sosyalist devletler sanayiye verdikleri önemi tarıma vermediler. Hâlbuki Balkan ulusları 1945 öncesinde büyük oranda tarımla uğraşmaktaydı. Marksçı iktisat ilkel ve geri gördüğü köylüyü, kırsal-işçi sınıfına dönüştürmek istedi. Bu amaçla büyük devlet çiftlikleri oluşturmak istediler. Bununla birlikte Doğu Bloku içindeki Balkan ülkeleri malları, dünya ortalamasının altında fiyatla satın aldılar. Merkezî planlı ekonomiler belirli alanlarda başarı gösterdiyse de doğasındaki zayıflıklar, -merkezî planlama-

[2] Jelavich, s. 368-369; Jan Svejnar, "Microeconomic Issues in the Transition to a Market Economy", *Journal of Economic Perspectiv*, cilt 5, No. 4 (Sonbahar 1991), s. 135.
[3] Jelavich, s. 369-370.

nın sertliği, dürtü ve rekabet eksikliği gibi-, kalkınmadan çok geri kalmışlığa yol açtı.[4]

Arnavutluk'ta temel vurgunun uran üzerine olduğu, son derece sıkı bir merkezî ekonomik dizge uygulamaya konuldu. Ülke, 50 yıl boyunca hükümet siyasasını Stalinci hızlı sanayileşme üzerine kurmuştur.[5] 1945'te üretim araçları kamulaştırılmıştır.

Ancak *Yugoslavya*, Soğuk Savaş zamanında tam sosyalist ekonomiden biraz farklı bir çizgi izlemiştir. 1948'de Kominform'dan çıkarılınca, mecburen Batı'yla ilişki kurmaya başlaması neticesinde 1950'li yıllardan itibaren Sovyet tipi iktisadi modeli terk etmiş ve serbest piyasa ekonomisi eğilimleri göstermeye başlamıştır.[6] 1965'teki ıslahlarla daha somut halde uygulamaya başladığı Pazar Sosyalizmi'ne dayalı iktisadi bir yapı oluşturmuştur. Pazar ekonomisi kurallarının sosyalizm içerisinde işlerlik kazandırılarak işletilmesini amaçlayan Pazar Sosyalizmi'ne göre, piyasanın tamamen kendi arz-talep kurallarına göre oluşması engellenmiş ve Komünist Parti'nin her düzeyde piyasaya müdahalesi söz konusu olmuştur.[7] 1965'ten itibaren daha kaliteli ve daha çok üretim yapmak amacıyla ekonomiye daha fazla para aktarıldı. Zira Yugoslav ekonomisi uluslararası ekonomiyle bütünleşmeye başlamıştı.[8] Bu nedenledir ki pazar sosyalizminin ilk olumlu etkisi üretimde görülmüş ve 1966-67 yıllarında Yugoslavya'nın ihracatında ciddi artış sağlanmıştır.[9] Üretim akışına devletin müdahalesi de azalmaya başlamıştır.[10] 1960'ların ikinci yarısı itibarıyla, köylüler ekilebilir toprakların yüzde 88'ine, hayvanların da yüzde 91'ine sahipti.[11] Tüm bunların neticesinde geçimini tarımdan sağlayanların oranı azalmış ve yabancı sermaye girişinde önemli ilerlemeler kaydedilmiştir.[12]

---

[4] Jelavich, s. 368, 371-372, 409, 421.

[5] Arjan Gjonca, Arnstein Aassve and Letizia Mencarini, "Albania: Trends and patterns, proximate determinants and policies of fertility change", *Demographic Research*, Cilt 19, Art. 11 (1 July 2008), s. 292, https://www.demographic-research.org/volumes/vol19/11/19-11.pdf; Jelavich, s. 408.

[6] Milica Uvalic, *Investment and Property Rights in Yugoslavia*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992, s. 5; İ. Kaya Ülger, *Yugoslavya Neden Parçalandı?*, Ankara: Seçkin Yay., 2003, s. 62; Jelavich, s. 416, 420.

[7] Egon Zizmand, "The Collapse of the Yugoslav Economy", *Soviet Studies*, Cilt 44, No. 1 (1992), s. 103'ten akt. Ülger, s. 62.

[8] Şecaettin Koka, "Sosyalist Yugoslavya Dönemi", Der. Osman Karatay - Bilgehan A. Gökdağ, *Balkanlar El Kitabı, Cilt: II Çağdaş Balkanlar*, Çorum: KaraM & Vadi Yay., 2007, s. 16.

[9] Harold Lydall, *Yugoslav Socialism (Theory and Practice)*, Oxford: Clarenden Press, 1984, s. 82'den akt. Ülger, s. 63.

[10] Koka, s. 16.

[11] Jelavich, s. 421.

[12] Ülger, s. 65.

Gene de Batı tarzı tam bir piyasa ekonomisi yoktu. İktisadi sistem esasta sosyalizme dayanmaktaydı. Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında uranın yüzde 80'den fazlası ile bankacılık ve ticaret devlet tekeline alınmış, şirketlerin yönetimi devlet uzuvlarının denetimine geçmiştir. Devlet, ekonomiyi tasarlama sürecine başlamıştır.[13] 'Devlet Ekonomik Girişimleri İşletmesi' ve 'Yüksek Ekonomik Kurumlar' gibi kamu kuruluşları vardı. İşçiler/üreticiler kendi özyönetimine sahipti ancak asıl denetim Komünist Parti'ye yakın işletmelerin elindeydi. 1951'den itibaren azalmakla birlikte, zorla devletleştirmeler sıkça yapılmıştır. Mülkiyet konusunda ise örneğin özel mülk arazileri 10 hektarla sınırlandırılmıştır.[14] Gene sadece çiftçiler, esnaf ve avukatlar özel girişimciydi.[15]

Yugoslavya'nın Avrupa Topluluğu (AT) ülkeleriyle sınırlı bir ilişkisi vardı. Bu, AT ülkelerinin 1970'lerde çok sayıda Yugoslav işçi çalıştırıyor olmalarının ve Yugoslavya'ya bolca turist göndermelerinin[16] yanısıra küçük bir ticaretten ibaretti.

AB'NİN İKTİSADİ VE MALÎ YAPISI

Kopenhag İktisadi Ölçütleri adaylardan şunları yerine getirmesini istemektedir: İşleyen bir piyasa ekonomisi ve rekabet edebilirlik.

Pazar/Piyasa Ekonomisi. AB, arz-talep dengesinin piyasa güçlerinden bağımsız oluşması; ticaretin ve fiyatların serbestliği, piyasaya giriş ve çıkış engellerinin bulunmaması; malî alanın, tasarrufları üretime yönlendirebilecek kadar gelişmiş olması gibi unsurları dikkate almaktadır.[17]

AB'de malî yapı, Balkan ülkelerinin sosyalist dizgelerinin tersi bir durumdadır. AB, sağlıklı işleyen bir serbest piyasa ekonomisine sahiptir. Üyelerinin, adaylarının ve ortaklık ilişkisi kurduğu devlet öbeklerinin iktisadi/malî yapısının kendisiyle aynı, yani pazar ekonomisine sahip olmasını istemektedir. Adaylık ölçütlerinin 1/3'ünü teşkil eden ekonomik ölçütler tamamen bu anlayışa/modele uygun düzenlemelerdir.

AB'nin pazar ekonomisine dayalı yaklaşımı örneğin malların serbest dolaşımı alanında kendini belli etmektedir: Bu serbesti pazar ekonomisinin temel bir göstergesidir. AB üyesi devletler arasında, ihracatta ve ithalatta miktar kısıtlamaları ve ayrımcılık yasaktır [Avrupa Birliği'nin İşleyişi Antlaşması (ABİA) m. 34-36]. Zira her ne kadar 513 milyonluk bir nüfustan

[13] Koka, s. 13.
[14] Jelavich, s. 415-416.
[15] Svetozar Pejovich, *The Market-Planned Economy of Yugoslavia*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1966, s. 6.
[16] Jelavich, s. 432.
[17] Enver Bozkurt, Mehmet Özcan ve Arif Köktaş, *Avrupa Birliği Hukuku*, 6. basım, Ankara: Yetkin Yay., 2012, s. 84.

oluşsa da AB, yüzde 70 civarında dışarıya bağımlıdır. Bunun içindir ki AB, malların serbest dolaşımına önem vermektedir. Üye devletlerin malların serbest dolaşımını, bazı istisnalar[18] dışında, engellememe yükümlülüğü vardır. AB'ye mal girişini engellemek, AB'nin mal tedariği bakımından sıkıntı çekmesi demek olacaktır. Bu da uran üretiminin sekteye uğraması anlamına gelecektir. AB'nin kuruluş felsefesinde de aslında bu iktisadi mantık var idi ve bu, AB bütünleşmesinin motorunu oluşturmuştur denilebilir. Benelüks Birliği (1948'den itibaren) ve Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) kurucusu altı ülkenin aralarındaki gümrük duvarlarını kaldırmalarının sebebi bütünleşmenin siyasal alanda başarılı olamaması nedeniyle ekonomik alana ağırlık verilmesidir.

AB Rekabet Siyasası. Pazar ekonomisinin layıkıyla uygulanabilmesinin gereklerinden biri de rekabetçi bir anlayıştır. AB rekabete önem vermektedir. Çünkü rekabet, ürün ve hizmetlerin kalitesini artırmanın ve fiyatını düşürmenin etkin ve basit bir yoludur. Bu konuda AB, *a)* rekabeti kısıtlayan anlaşmaların ve egemen durumdan kaynaklı haksız kullanımın ortadan kaldırılmasına, *b)* şirketler arasındaki birleşmelerin denetlenmesine, *c)* tekelci iktisadi işkollarının serbestleştirilmesine ve *ç)* devlet yardımının izlenmesine odaklanmaktadır. Avrupa Komisyonu bunları ihlal edenlere ihlale son vermeyi emretmeye ilaveten şirketlere para cezası da kesebilmektedir.[19]

Örneğin AB kamu ihalelerinde rekabete açık (nesnel), şeffaf ve ayrımcılık gözetmeyen bir yaklaşımı benimsemektedir. Bu da AB'de Tek Pazar'ın işlevselleştirilmesi ve iyi şekilde işlemesinin sağlanması bakımından gerekli görülmektedir. Genel ve muğlak olsa da ilk kurallar Roma/AET Antlaşması'yla oluşturulmuş olup, bu konuda Bakanlar Konseyi, Avrupa Parlamentosu (AP) ve Komisyon bir Birlik mevzuat çerçevesi oluşturmuşlardır. Birlik düzeyinde AB Adalet Divanı ve Komisyon, devletler düzeyinde de ulusal mahkemeler bu mevzuatın uygulanmasını gözetmektedir.[20]

İKTİSADİ VE MALÎ DÖNÜŞÜM

Malî ve iktisadi yapısı doğrultusunda AB, Balkan devletlerinden bazı mevzuat dönüşümleri gerçekleştirmelerini talep etmiştir. Değişiklikleri gerek malî desteklerle gerekse üyelik ufku gibi siyasal beklenti ödülleriyle gerçekleştirtmiştir. Bu doğrultuda tavizli rejim, Katılım Öncesi (Malî) Yardım

[18] AB'de malların serbest dolaşımının genel olarak 4 istisnası vardır: 1. Genel ahlâk, kamu düzeni ve kamu güvenliği, 2. İnsanların, hayvanların ve bitkilerin sağlığının ve yaşamının korunması, 3. Sanatsal, tarihî ve arkeolojik değeri olan millî varlıkların korunması, 4. Sınai ve ticari mülkiyetin korunması (ABİA m. 36).

[19] AB Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, *AB Rekabet Politikası*, 2. Basım, Ankara: 2002, s. 2-3.

[20] AB Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, *AB'de Kamu İhaleleri*, Ankara: 2000, s. 6.

Aracı[21] ile teknik ve malî yardımlar yapmaktadır.

Balkan ülkelerinin gerçekleştirdiği malî ve iktisadi yenilik/değişiklikler şöyle belirtilebilir:

1. *Malî dönüşümün zihnî kabulü.* Balkan ülkeleri herşeyden önce AB'ye üye olmak istemekle zihnen AB'nin serbest piyasa düzenini benimsediklerini ortaya koymuşlardır. Adaylık başvurusunda bulunmak, Kopenhag iktisadi ölçütlerinin serbest piyasa şartını kabul edip, ülkesinin malî yapısını bu yönde değiştirme iradesini ortaya koymaktadır.
2. *Malî mevzuat değişimi.*
3. *Para birliği.* Üye olan devletler avro kullanmaktadır. Ulusal paraları yürürlükten kalkmaktadır. Ancak üyelikle, devletin para birimi resen avro olmamaktadır. Avro Bölgesi'ne dâhil olmayan üye devletler ulusal paralarını kullanmayı sürdürmektedir. Örneğin Hırvatistan para birimi *kuna*dır. Avro Bölgesi'ne henüz dâhil olmamıştır.[22] Ancak olması muhtemeldir. Kosova daha üye olmadan avro kullanmaktadır. Ayrıca avro tüm Balkan ülkelerinde geçerlidir.

Batı Balkan ülkeleri ile imzalanan İstikrar ve Ortaklık Antlaşması (İOA), Avrupa pazarına aşamalı bir bütünleşme aracıdır. Anlaşmalar, geçiş dönemi boyunca, tüm devletlerle[23] bir serbest ticaret alanı kurmuştur. İOA'lar Uyumlaştırılmış Sistem Fasılları'nda (Chapters of the Harmonised System) malları kapsamakta, tarife-dışı kısıtlamaların ve vergilerin kaldırılmasını öngörmektedir. İlaveten anlaşmalar, rekabet, fikrî mülkiyet haklarının korunması ve gümrük konularında güçlendirilmiş işbirliği, kamu ihaleleri, hizmetler ve şirketler ve yeknesaklaştırma dâhil pek çok alanda yasal yaklaşımla ilgili hükümler içermektedir.[24]

Arnavutluk-AB iktisadi ilişkileri Soğuk Savaş'ın hemen ertesinde başlamıştır. Enver Hoca'nın ölümüyle 1985'te başa gelen cumhurbaşkanı Ramiz Alia, 1990'da Batı yardımlarını alabilmek için Arnavutluk'un serbest piyasa ekonomisine yönelmesine bir dereceye kadar izin verdi.[25] 1992-96 arasında, yani komünist sonrası dönemde Arnavutların, Amerika Birleşik Devletleri'nden (ABD) ve AB'den beklentileri büyük olmuştur. Bunun bir

[21] AB, aday ve olası aday ülkelere yönelik önceki CARDS, PHARE, PHARE CBC, ISPA ve SAPARD gibi tüm yardım araçlarını 2007'de Katılım Öncesi (Malî) Yardım Aracı (IPA - Instruments for Pre-Assistance) adıyla tek bir araç altında birleştirmiştir.

[22] Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, http://avrupa.info.tr/tr/avrupa-birligi/ab-nedir/ueye-uelkeler.html, (Erişim: 15.11.2016).

[23] Kosova hariçtir. Kosova ile bu alan 2026'da kurulacaktır.

[24] European Commission, "Western Balkans", 15.2.2019, http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/regions/western-balkans/, (Erişim Tarihi: 20.4.2019).

[25] Arolda Elbasani, "Albania in Transition: Manipulation or Appropriation of International Norms?", *Southeast European Politics*, Cilt V, No. 1 (June 2004), s. 34.

karşılaması olsa gerek, AB ile 11.5.1992'de Ticaret ve İktisadi İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır.[26] 1992-96 arasında ticaretteki devlet tekeline son verilerek serbest piyasa ekonomisine geçilmiştir. 1.12.1992'de de Siyasi Diyalog Bildirisi uygulanmaya konmuştur. Böylece Arnavutluk PHARE fonundan yararlanmaya başlamıştır. Antlaşma, Arnavutluk'taki ıslahların yapılmasına destek olmuştur. Ticari hükümleri 1.12.2006'da yürürlüğe giren İOA ile Arnavutluk ve AB arasındaki ticari ilişkiler serbestleşmiştir.[27] *Arnavutluk'un Başvurusuna Dair Görüşü*'nde (2010) Komisyon, katılım müzakereleri öncesinde Arnavutluk'un üyelik ölçütlerine gerekli düzeyde uygunluk sağlamasının, özellikle 12 kilit önceliği yerine getirmesine bağlı olduğunu belirterek[28] yeni bir dönüşüm hedefi ortaya koymuştur. Arnavutluk da, AB'nin talep ettiği kurumsal ve malî ıslahlar konusunda teminat vermiştir.[29] Arnavutluk'un enerji krizlerini aşma ve enflasyonla mücadelede başarı sağlama gibi hususlarda AB'nin etkisi vardır.

Çizelge 1. Batı Balkan Ülkelerinde İşsizlik Oranları

Ülke	***İşsizlik %***		
	Genç, 2017	*1991*	*2018*
Kosova	52.7		30.5[30]
Makedonya	46.7	35.7	22.3
Bosna Hersek	45.8	17.55	26.06
Arnavutluk	31.9	22.32	15.13
Sırbistan	31.9	12.63	13.08
Karadağ	31.7	27.07	16.12
Slovenya		7.08	6.22
Hırvatistan		11.14	9.1

Kaynak: World Bank, "Unemployment", September 2018, https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?view=chart, (Erişim: 9.3.2019); Regional Cooperation Council, "SEE2020 progress tracker", https://www.rcc.int/seeds/results/1/see2020-progress-tracker, (Erişim: 18.4.2019).

[26] 5.11.1992'de yürürlüğe giren AET ile Arnavutluk Cumhuriyeti Arasında Ticaret ve İktisadi İşbirliği Antlaşması için bkz. http://ec.europa.eu/world/agreements/downloadFile.do?fullText=-yes&treatyTransId=570

[27] Sokol Brahaj, *Arnavutluk'ta Demokratikleşme Süreci ve Avrupa Birliği'nin Yapıcı Etkileri*, İzmir: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009, s. 24, 47, 61.

[28] "Arnavutluk", https://www.avrupa.info.tr/tr/arnavutluk-6974, (Erişim: 2.3.2019).

[29] Brahaj, s. 44, 82.

[30] 2017 yılı oranı.

Avrupa Komisyonu, *Hırvatistan'ın Başvurusuna Dair Görüşü*'nde (2004) ise işleyen bir piyasa ekonomisine sahip olduğunu belirtmiştir.[31]

Buna karşılık Balkanlardaki (ve Avrupa'nın genelindeki) iktisadi kriz işsizlik oranlarını oldukça yükseltmiştir.

Balkan ülkelerinin iktisadi dönüşümü belirgindir. 2018 itibarıyla, 6 Batı Balkan ülkesinin (Arnavutluk, Bosna Hersek, Karadağ, Kosova, Makedonya ve Sırbistan) dış ticaretlerinde AB'nin payı yüzde 72.2'dir.[32] Bu, Batı Balkan devletlerinin AB'ye bağımlılıklarını göstermektedir.

Siyasi dönüşüm

BALKAN DEVLETLERİNİN SİYASİ YAPISI

Balkan ülkelerinde Soğuk Savaş zamanında sıkı/baskıcı bir siyasi yapı var idi. Bu, istihbaratın etkin olduğu bir örgütlenmeyle kurulmuş ve sürdürülmüştü. İstihbarat ise iktidardaki tiran liderin emrindeydi. Komünizmle yönetilen bu ülkelerde istihbarat kadar bir başka etkili birim Politbüro idi. Ülkede siyasal hareket ve parti olarak sadece Komünist Parti var idi ve o da iktidardaydı. İstihbarat da Komünist Parti'nin yönetim kurulu olan Politbüro da Komünist Parti'ye, o ise baştaki tirana hizmet ediyordu. Komünizmle yönetilen tüm ülkelerde olduğu gibi Balkan ülkelerinde de isimlerine tezat[33] bir siyasi durum hâkimdi. Örneğin Bulgaristan Halk Cumhuriyeti, Demokratik Alman Cumhuriyeti (Doğu Almanya). Batı Almanya'nın resmî adı Federal Almanya Cumhuriyeti iken başında "Demokratik" kelimesi bulunan Doğu Almanya'dan Batı Almanya'ya insanlar kaçmak için ölümü göze alırlardı. Berlin Duvarı'nın Doğu Almanya kısmında sabahları, gece Batı'ya kaçmak isterken askerlerce öldürülenlerin cesetleri toplanırdı. Kuzey Kore'de tiranı alkışlamak zorunludur. Kısaca özgür düşünce ve insan hakları sav edildiğinin aksine komünist Balkan ülkelerinde oldukça alt seviyelerdeydi. İhlaller, ortadan kaybolmalar, işkenceler, hukuk dışı durumlar demokratik ülkelere nazaran daha fazlaydı.

*Demokratik yapı*nın bir uzantısı iktidardakilerin seçimle başa gelmesi ve gitmesidir. İki Balkan ülkesi de tam bir tiran yönetimine sahip olmuşlardır. Devlet başkanlarının yönetimi ele geçirmeleri demokratik seçimlerle olmadığı gibi görev süreleri de kayd-ı hayatla koşut olmuştur. Yugoslav-

[31] "Croatia: Commission recommends opening of accession negotiations", 20.4.2004, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-04-507_en.htm, (Erişim: 22.3.2019).

[32] European Commission, "European Union, trade in goods with Western Balkans 6", 19.3.2019, ss. 1-10. https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/region/details_western-balkans-6_en.pdf, (Erişim Tarihi: 20.4.2019).

[33] Bugün de bazı komünist devletlerin isimlerinde insan haklarını, demokrasiyi, meşruiyeti ifade eden sözcükler/isimlendirmeler vardır. Örneğin Çin Halk Cumhuriyeti.

ya'da J. Broz Tito 1945-80; Arnavutluk'ta ise Hoca, 1945-1985 arasında ölünceye dek devlet başkanı olmuşlardır. Demokratik devletlerin alamet-i farikalarından biri de yönetim-halk iletişiminin güçlü olmasıdır. Buna karşın Yugoslavya'da halk ile devlet arasında büyük bir yar oluşmuştur. Arnavutluk'ta ise yönetimdekiler genelde akrabaydı.[34]

Arnavutluk. 1948'de Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiye girdi. Siyasi dizgeler benzerdi. Varşova Paktı'nın (1955) kurucu ülkelerinden biridir. Batı karşıtlığı o denli fazlaydı ki 1972'de ABD Başkanı Richard Nixon'un Çin'i ziyareti Arnavutluk tarafından son derece nefretle karşılanmıştır. Onun için SSCB ve ABD en büyük düşmandı. Çin, ABD ile ilişki kurduğunda Arnavutluk kendini ihanete uğramış gibi hissetmiştir. Hoca, Batı'yla ilişki kurmayı kapitülasyon olarak görmekteydi. Ancak ikinci adam, Mehmet Şehu aksine Batı'yla ilişkileri geliştirme yanlısıydı. Hoca, bir gün Şehu'nun intihar ettiğini bildirdi ve yandaşlarını tutuklattı. Böylece 'Batıcı' temizlik gerçekleştirildi. Alia, Batı'ya açılma sürecini yavaş da olsa başlatmıştır. Arnavutluk, birkaç istisna dışında dış dünyaya büyük oranda kapalıydı. Her ne kadar Fransa ve İtalya ile ilişkilere girildiyse de ABD ve İngiltere ile düzenli ilişkisi olmayan Avrupa'daki tek sosyalist ülkeydi.[35] Sosyalist devletler, genellikle dış dünyaya kapalı olmuşlardır.

Ülkede sadece Arnavutluk Emek Partisi (Arn.: Partia e Punës e Shqipërisë, PPSh) yasaldı. Marksçı-Leninci olan parti, 1946-1991 arasında iktidarda kalmıştır.

Yugoslavya'da adına *sosyalist demokrasi* denen ve nihayetinde devletin denetiminde olan demokratik bir süreç yaşanmıştır. Bir tür sosyalist doğrudan demokrasi tesis etmek isteyen devlet, halkın kendi yaşamlarıyla ilgili kararların alımına katılımını özendirmiştir. Bu doğrultuda sosyalist demokrasiye katkı yapacak olan işçi kurulları icat edilmiştir. 1950'li yıllarda işyerlerindeki üretim ve çalışma sorunlarını işçi ve memur birlikte çözmekteydi.[36] 1950'lerde mahalli idareler güçlendirilirken, 1965'ten itibaren merkezîliğin zayıflamasıyla cumhuriyetlere daha fazla yetki verilmiştir.[37] 1974 Anayasası'yla yönetim cumhuriyetlere, kasaba ve köylere yayılmıştır.[38] Gerçek ki Yugoslav sistemi, diğer sosyalist ülkelere göre daha fazla esnek ve özgürdü. Din, sanat ve edebiyatta da özgürlük hissedilmiştir.[39]

Ancak tam demokrasi Yugoslavya'da hiçbir zaman tesis edil(e)memiştir. 1971'de Hırvatlarla Sırplar arasında gerginlik çatışma boyutuna yaklaşınca

[34] Jelavich, s. 407, 415.
[35] Jelavich, s. 411-412, 499.
[36] Koka, s. 16.
[37] Jelavich, s. 417, 422.
[38] Koka, s. 17.
[39] Jelavich, s. 417.

ve Hırvatistan'da ulusalcı eğilimler artınca Tito, örneğin 2.12.1971'deki konuşmalarında, 'okul ve üniversitelerdeki Batı yanlısı fikirlere hoşgörü gösterilmesinin' krizin temel sebeplerinden olduğunu belirtmiştir. Sırbistan ve Hırvatistan'daki Komünist Birliklerindeki özgürlük yanlılarını görevden almıştır. Böylece merkezî yetkeyi güçlendirmeye başlamıştır. Özgürlük, milliyetçilikle özdeşleştirildiğinden gözden düşmüştü. Mayıs 1974 ve Haziran 1978'deki parti kongrelerindeki temel vurgu demokratik merkezîleşmeydi.[40]

Yugoslavya uluslararası demokratik gelişmelere de mesafeli durmuştur. Örneğin Tito, 1956'da Macaristan'daki ıslahların çok partili hayata evrildiğini görünce, Macaristan'a başlarda verdiği desteğini kesmiştir.[41]

Göreceli halkçılığına ve sosyalist ülkeler içindeki ılımlı tutumuna (özellikle Arnavutluk'la kıyaslandığında) rağmen Yugoslavya'da ayrıca çok partili demokratik bir hayat da olmamıştır. Komünist Parti her zaman Yugoslavya'nın tek yasal partisi olarak kalmıştır. Özgür demokratik seçimlere de hiçbir zaman izin verilmemiştir. Her işin başında ve en tepedeki kurum olarak Komünist Parti'nin etkili denetimi hep sürmüştür.[42]

Bununla birlikte Yugoslavya'yı tamamen Batı karşıtı görmemek gerekir. Çünkü Yugoslavya, Sovyetler Birliği ile Batı arasında tarafsız bir siyasa izledi.[43]

AB'NİN SİYASİ YAPISI

AB'nin siyasi yapısı ise çok partili demokratik bir düzene dayalıdır. Üyelik talebinde bulunanlar için öngörülen Kopenhag Ölçütleri'nin 1/3'lük kısmı "Siyasi Ölçütler"den müteşekkildir. Bu demokrasi, tüzenin üstünlüğü, insan haklarına ve azınlıklara saygı gösterilmesini ve korunmasını garanti eden kurumların varlığı gibi dört ana ölçüt açısından değerlendirilmektedir. Genel olarak azınlıklara herhangi bir ayrımcılığın yapılmaması, ırk ayrımcılığının olmaması, kadınlara karşı her türlü ayrımcılığın yasaklanmış olması, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) tüm maddeleriyle çekincesiz kabul edilmiş olması, Avrupa Konseyi Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin kabulü gibi hususlar dikkate alınmaktadır. Ancak bunların varlığı tek başına yeterli olmamakta, aynı zamanda kesintisiz uygulanıyor olması gerekmektedir.[44]

AB ile etkileşime (üyelik, adaylık) geçecek ülkenin çok partili bir demokratik dizgeyle yönetiliyor olması Kopenhag siyasi ölçütlerindendir.

[40] Jelavich, s. 426, 430.
[41] Jelavich, s. 419.
[42] Koka, s. 13.
[43] Jelavich, s. 365, 433.
[44] Bozkurt, Özcan ve Köktaş, s. 83.

Demokrasi gerekliliği AB tüzesinde, AB Antlaşması (ABA) m. 10/1'de, *Birliğin işleyişi temsili demokrasiye dayanır* hükmüyle ifadesini bulmuştur.

Yugoslavya'da ve diğer sosyalist ülkelerde halk ile yönetim arasındaki kopukluk vardır. Hâlbuki AB aksine 'Halklar Avrupası' oluşturmaya çalışmaktadır. Bu doğrultuda Amsterdam Antlaşması'yla AB kararlarının aleni ve vatandaşa yakın alınması kararlaştırılmıştır. Avrupa Yurttaş Girişimi'yle vatandaşlara daha fazla söz hakkı tanımaktadır. AP'nin de tüm toplantıları halka açıktır.

Keza idam cezasının olmaması da bir ölçüttür. AB üyesi devletlerin hiçbirinde ölüm cezası yoktur.

AB, sosyalist Balkan ülkelerinin aksine dünyaya açılmayı özellikle isteyen bir yapılanmadır. Bu doğrultuda ABİA'nın 4. Kısmı 'Denizaşırı Ülke ve Toprakların Ortaklığı' başlığını taşımaktadır, yani AB eski sömürgeleriyle bağlarını sürdürmektedir. Keza AB'nin 79 Afrika-Karayip-Pasifik ülkesine ilaveten Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği, Avrup-Akdeniz Ortaklığı ve Mercosur kapsamındaki ülkelerle ortaklık ve/veya serbest ticaret anlaşmaları mevcuttur.[45] 19.12.2019 itibarıyla AB'nin 171 ülkede/noktada dış temsilciliği bulunmaktadır.[46] Bundan maada, AB'nin en güçlü ülkelerinden Fransa 2018'de 266 temsilcilikle dünyanın en fazla dış temsilciliği sahip 3. ülkesidir.

SİYASİ DÖNÜŞÜM

Bu alandaki en büyük dönüşüm Batı ittifakı içinde yer almaktır. Eski Doğu Bloğu'ndaki tüm Avrupa ülkeleri Batı sistemi içine dâhil olmuşlardır. Bir tek Rusya yer almamıştır, o da zaten eski kutup başıdır. Balkan ülkelerine ilaveten Merkezî ve Doğu Avrupa ülkeleri de Batı/AB şemsiyesi altına gönüllü katılmışlardır. Bu, AB'nin, Balkan ülkelerine yönelik en büyük başarılarındandır.

Balkan ülkelerinde sosyal ve siyasi haklar açısından ilerlemeler kaydedilmiştir. Farklı görüşlerde olan sendika ve derneklerin kurulmasının yanında, çok partili siyasi hayat da vücut bulmuştur.

İnsan haklarında da gelişmeler yaşanmıştır. Örneğin Balkan devletleri gerek AB'nin ve Avrupa Konseyi'nin taleplerinin gerekse çağın gereği olarak ölüm cezalarını yasaklamışlardır. Slovenya 1989'da, Hırvatistan 1990'da, Makedonya 1991'de, Yunanistan 1993'te, Bulgaristan 1998'de,

[45] Bkz. http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/regions/

[46] European External Action Service, "EU in the World", https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/area/geo_en, (Erişim: 19.12.2019).

Arnavutluk 2000'de, Karadağ ve Sırbistan 2002'de ölüm cezasını kaldırmıştır.[47]

AB'nin koşulluluk bağlamında en çok başvurduğu yöntemlerden biri demokrasinin teşviğidir.[48] Ancak demokratikleşme konusunda Balkan ülkelerinin 2010'dan beri geriye gittiğine dair bir araştırma vardır. *Freedom House*'un 2016 tespitlerine göre, Balkan ülkeleri demokratik ölçütler bakımından 2004 seviyesindedir.[49] Hattâ daha geri olduğu belirtilebilir. Aynı örgütün 2016'daki 1-7 arası (1 en demokratik, 7 en az demokratik) değerlemesine göre, Balkan ülkelerinin demokrasisine verdiği oranlar şöyledir:

Çizelge 2. Batı Balkan Ülkelerinin Demokrasi Değerlemesi

Ülke	***Oran***		***Ülke***	***Oran***
Slovenya	2		Arnavutluk	4.14
Hırvatistan	3.68		Makedonya	4.29
Sırbistan	3.75		Bosna Hersek	4.5
Karadağ	3.93		Kosova	5.07

Kaynak: Schenkkan, s. 4.

Anlaşılacağı üzere Balkanların en demokratik ülkesi Slovenya iken, en az demokratik ülkesi de Kosova görünmektedir. Günümüzde AB'nin Balkanlardaki siyasaları başarılarının sınırlı kaldığı görülmektedir. Çok partililik gibi şeklî demokrasi vardır. Gene bölgede artık savaş yoktur. Bölge ülkeleri AB'ye üye olanlar (Slovenya ve Hırvatistan), AB ile üyelik müzakerelerine başlayanlar (Sırbistan ve Karadağ), AB'ye aday olanlar (Arnavutluk ve Makedonya) ve olası aday olanlar (Bosna Hersek ve Kosova) şeklinde dört farklı ikişerli kümeler halinde AB'ye de yönelmişlerdir. Ancak ıslahlar yavaşlamış ve hukukun üstünlüğünün özümsenmesinde dönüşüm sınırlı kalmıştır.

Arnavutluk. 12.12.1990'da komünist olmayan Demokrat(ik) Parti'nin (PD - Partia Demokratike) kurulmasıyla Arnavutluk çoğulcu demokratik hayata geçmiştir. Bu gelişme AB ile etkileşime geçmeden öncedir. Arnavutluk'ta 31.3.1991 tarihi tiranlıktan demokrasiye geçişin resmî başlangı-

[47] "The Death Penalty Worldwide", https://www.infoplease.com/world/political-statistics/death-penalty-worldwide, (Erişim: 9.3.2019).

[48] Birgül Demirtaş, "AB'nin Dönüştürücü Gücü ve Batı Balkanlarda Demokratikleşme Süreci: Başarılanlar ve Başarılamayanlar", Der. Sanem Baykal vd, *Hukuki, Siyasi ve İktisadi Yönleriyle Avrupa Bütünleşmesinde Son Gelişmeler ve Türkiye-AB İlişkileri*, Ankara: Ankara Üni. Yay., 2018, s. 184.

[49] Nate Schenkkan, *Nations in Transit 2016*, s. 11, https://freedomhouse.org/sites/default/files/FH_NIT2016_Final_FWeb.pdf, (Erişim: 9.3.2019).

cıdır. 22.3.1992 seçimleri sonucunda nihayet komünist olmayan bir parti, Demokrat Parti (Sali Berişa, cumhurbaşkanı) iktidara gelmiştir. 2005'ten bugüne ise, AB ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) bütünleşmeleri ivme kazanmıştır.[50]

AB, Güneydoğu Avrupa İstikrar Paktı kapsamında 1999 yılında, Arnavutluk'a 151.2 milyon avro malî destek taahhüdünde bulunmuştur.[51] Başbakan İlir Meta, para alabilmek amacıyla insan hakları, demokrasi, iç ve bölgesel güvenliği temin için uğraşmıştır. AB'nin olumlu bakışı sayesinde, Arnavut tarihinin en demokratik seçimleri olarak ünlenen 1999 yerel seçimlerini Meta kazanmıştır. Ancak AB, 1990-2000 arasında, Arnavutluk'un hem dışa açılmasında hem de demokratikleşmesinde etkin olmamıştır. 2000'lerde de AB, Arnavutluk'ta yolsuzluğa karşı mücadeleye destek vermiştir. Fatos Nano hükümetine (2002-05) önce destek vermiş, ama o da yolsuzluğa bulaşınca desteğini kesmiştir. AB, Arnavutluk'ta istikrarın teminini arzulamış ve bunu beklemiştir. Örneğin Berişa Hükümeti (2005-09) bu yönde bir program duyurmuştur.[52]

Ülkede AB üyeliğine karşı neredeyse tek bir siyasi ses bile olmamıştır. Dönüşüm dış siyasetinde de kendini belli etmiştir. AB üyesi olduğu için, Arnavutluk yönünü 1997-2005 arasında (Sosyalist Parti iktidarında) Türkiye'den ziyade Yunanistan'a çevirmiş ve ilişkilerini bu devletle geliştirme yanlısı olmuştur.[53] Bu, AB'nin yörüngesine çekme, toplama gücüdür. Örneğin bugün 'Arnavutluk Avrupa Hareketi' diye özel bir sivil toplum kuruluşu bile vardır.[54] Arnavutluk Emek Partisi,[55] kendini Soğuk Savaş sonrası yeni siyasi düzene uyarlayarak Arnavutluk Sosyalist Partisi (5.6.1991, Arn.: PS - *Partia Socialiste e Shqipërisë*) olarak değiştirmiştir. Bugün Avrupa yanlısı bir çizgiye evrilmiştir.

1990'lardan bu yana AB, Arnavutluk'ta, özellikle üç alanda yeni bir ıslahçı işlevi görmüştür. Bunlar dış siyaset [Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP) ile tam uyum], Berlin Süreci dizisini izleyen iyi komşuluk ilişkileri çerçevesinde bölgesel ilişkiler ve hukukun üstünlüğü olarak iç siyasette adalet dizgesinin ıslahıdır.[56]

---

[50] Brahaj, s. 23, 55.

[51] Yardımın ayrıntıları şöyledir: 118.5 PHARE+OBNOVA, 7 insani yardım (ECHO), 5.7 gıda güvenliği, 20 milyon € ise ödemeler dengesi desteğidir. European Commission, 26.5.1999, *Press Release*, IP/99/350, s. 7.

[52] Brahaj, s. 45, 55, 58.

[53] Brahaj, s. 57, 68.

[54] Bkz. http://em-al.org/en/front-page/

[55] 'Arnavutluk Komünist Partisi' 22.11.1948'de ismini 'Arnavutluk Emek Partisi' olarak değiştirmiştir.

[56] Klodiana Beshku - Orjana Mullisi, "The EU as a reforming power in the Western Balkan. the case of Albania", *Journal of Liberty and International Affairs*, cilt 4, No. 2 (2018), s. 49.

Hırvatistan. Ülkede demokratikleşme esasen 2000'de başladı. Demokratik kurumların tesisi, tüzenin üstünlüğü güçlendirilmeye çalışıldı. AB'nin demokratikleşme şartlarından olan Hırvatistan'ın Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (EYUCM) ile işbirliği bağlamında Bosna savaş suçlusu Ante Gotovina'nın teslimi en önemli konu olmuştur. Nihayetinde Aralık 2005'te İspanya'da yakalanarak EYUCM'ye teslim edilmesi AB önündeki büyük bir engeli aşmasını sağlamıştır.[57] Keza ülkenin en büyük iki partisi olan 'Hırvat Demokratik Birliği (Hır.: HDZ - Hırvatska Demokratska Zajednica)' ve 'Hırvatistan Sosyal Demokrat Partisi (Hır.: SDP - Socijaldemokratska partija Hırvatske)' AB yanlısıdır.

Slovenya'nın AB ufku ise daha bağımsız olmadan belirmiştir. Yugoslavya dağılmadan önce, 'Avrupa 1992' adlı siyasi ve iktisadi bir izlence hazırlayarak Avrupa ile nasıl bir ilişkiye gireceğine dair yol belirlemeye çalışmıştır.[58]

Balkan ülkelerinin bazılarında AB ile ilgili bakanlıklar vardır. Örneğin Hırvatistan'da 'Dış ve Avrupa İşleri Bakanlığı',[59] Sırbistan'da ise 'Avrupa Bütünleşmesi Bakanlığı'[60] vardır.

HUKUKİ DÖNÜŞÜM

BALKAN DEVLETLERİNİN HUKUKİ YAPISI

Avrupa kıtasında başlıca 3 hukuk sistemi vardı: 'Kıta/Kara Avrupası', 'Ortak (Anglo-Sakson)' ve 'Sosyalist' hukuk sistemi. Soğuk Savaş boyunca Arnavutluk ve Yugoslavya özelindeki Balkan devletlerinin hukuk sistemi sonuncusuydu. Bu hukuk sistemi, SSCB'de komünizm kurulduktan sonra sosyalist ülkelerce tercih edilen, daha çok ekonomiye dayalı olan ve mülkiyetin kişilerden ziyade topluma ait olduğu anlayışının hâkim olduğu bir sistemdir. Bu dizgede kişiler arasındaki özel hukuktan çok, toplumun çıkarları düzenlenmiş ve öncelikle bunlar gözetilmiştir. Yani toplum bireyin önüne geçmiştir.[61] Sosyalist hukuku uygulayan ülkeler, Batı'nın hukuk sistemlerini kapitalist toplumun 'burjuva hukuku' olarak görmüşlerdir. Zira bunlara göre, burjuva tüzesi gerçek eşitliği sağlayamamaktadır.[62]

---

[57] Yeliz Şahin, *Batı Balkanlar AB Yolunda*, İstanbul: İKV Yay., 2013, s. 18-20.

[58] European Stability Initiative, 16.9.2009, https://www.esiweb.org/index.php?lang=en&id=395, (Erişim: 23.3.2019).

[59] Bkz. http://www.mvep.hr/en/

[60] Bakan Jadranka Joksimovic'tir. Bkz. https://www.srbija.gov.rs/sastav/en/10/members-of-government.php

[61] Fatih Bilgili - Ertan Demirkapı, *Hukukun Temel Kavramları*, 14. Basım, Bursa: Dora Yay., 2017, s. 43.

[62] Haluk Atalay, "Hukuk Sistemleri ve Türk Hukuk Tarihi", Edi. Ufuk Aydın ve Elvan Sütken, *Hukukun Temel Kavramları*, 2. basım, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay., 2013, s. 65.

Yugoslavya'da kısmi özgürlük hukuk alanında da vardı. Devletin parti denetimine karşı çıkmalar ve dış tahrikler dışında yasallık benimsenmiştir.[63]

AB'NİN VE AB ÜYESİ DEVLETLERİN HUKUKİ YAPISI

Hukuk sistemi. Avrupa'da 'Kıta/Kara Avrupası Hukuk Sistemi' ve 'Ortak Hukuk Sistemi' olmak üzere iki tür sistem hâkimdir. Bu ikisi özellik itibarıyla birbirine tezattır. Kara Avrupası hukuk dizgesi adından da anlaşılacağı üzere, Almanya, Fransa, İtalya gibi Avrupa kıtasındaki ülkelerin kullandığı ve temeli Roma hukukuna dayanan hukuk sistemidir. Yazılılığın esas olduğu bu hukuk sisteminde özel hukuk geniş bir yer tutmaktadır. Temeli gelenek tüzesine dayanan Ortak Hukuk sisteminde ise, hukuk yasama tarafından değil yargıçlarca üretilir.[64] AB'de sadece iki devlet Ortak Hukuk'a tabidir: İngiltere ve İrlanda. İngiltere de, aksi kararlaştırılmadıkça, 31.1.2020'de AB'den çıkacaktır. Dolayısıyla İrlanda haricinde tüm AB'nin Kıta Avrupası hukuk sistemine tabi olduğu belirtilebilir.

Müktesebat uyumu istenmektedir. Devletlerin AB mevzuatını iç hukuka uyarlaması gerekmektedir. Çünkü uyum, üye devletler için zorunlu olup aksi cezai yaptırıma tabidir. Bu zorunluluk, *AB hukukunun önceliği ve üstünlüğü* ilkesiyle ortaya konmuştur. AB, Avrupa Toplulukları Adalet Divanı'nın (ATAD) 1964'te verdiği *Costa/ENEL* önkararındaki[65] içtihatla bu ilkeyi kabul etmiştir. İlke, böylece üye devletleri de bağlayıcı şekilde AB hukukunun parçası haline gelmiştir. Buna göre bir ulusal hukuk belgesiyle (anayasa, yasa vb) bir AB tüzesi belgesi çatışırsa, ulusal birimler öncelikle AB hukukunu uygulayacaklardır. Ulusal hukuk belgesinin, AB belgesinden sonraki tarihli olmasının da bir önemi yoktur. Her halde AB hukuku üstündür ve öncelikle uygulanmalıdır. Bu husus ATAD'ın 1978 tarihli *Simmenthal* önkararında[66] açıkça belirtilmiştir.

Gene aynılaştırma üye olan Balkan ülkeleri için ABAD ile gerçekleştirilmektedir. ABAD, kararları AB tüzesinin tüm üye devletlerde, bu arada üye Balkan devletlerinde yeknesak uygulanmasını sağlamaktadır.

AB'de ABAD yargısı iki düzeylidir: Birlik Adalet Divanı ve Genel Mahkeme. Ancak 2016'ya dek üç düzeydi. Türkiye'de ilk (bidayet), orta (istinaf, bölge) mahkemeler ve üst derece (temyiz) mahkemeler olmak üzere üç düzeylidir. Arnavutluk'ta ise yargı dizgesi dört mahkemece oluşturul-

[63] Jelavich, s. 417.

[64] Bilgili ve Demirkapı, s. 42; Atalay, s. 59.

[65] Bkz. 15.7.1964 tarih ve 6/64 sayılı önkarar, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61964CJ0006&from=EN

[66] Bkz. 28.6.1978 tarih ve 70/77 sayılı önkarar, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1552172319516&uri=CELEX:61977CJ0070

maktadır: Yerel mahkemeler (ilk derece mahkemeleri), Temyiz Mahkemesi, Yüksek Mahkeme (yargının başı) ve Anayasa Mahkemesi.[67] Sırbistan'da mahkemeler alttan üste doğru Temel, Yüksek, Temyiz (Appellate Court) ve Yargıtay (The Supreme Court of Cassation) olmak üzere örgütlenmiştir.

Temel uluslararası ve Avrupa sözleşmelerine taraf olma. AB devletleri gerek AB'nin gerekse Avrupa Konseyi'nin pek çok uluslararası sözleşmelerine taraftırlar. Bu doğrultuda tüm AB devletleri AİHS'ne taraftır. 2009'da yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması'yla AB Temel Haklar Bildirgesi hukuken bağlayıcı kabul edilmiş olmanın yanısıra, AB'ye ise bir örgüt olarak AİHS'ne taraf olma yükümlülüğü getirilmiştir.[68]

HUKUKİ DÖNÜŞÜM

Hukuk sistemi. Batı Balkan ülkeleri de sosyalist hukuku terk ederek Kıta Avrupası hukuk sistemine dâhil olmuşlardır. Bu iki şekilde gerçekleşmiştir. İlk olarak, Batı Balkan devletleri Soğuk Savaş sonrasında yeni devletler olarak ortaya çıkarken hem eski düzenden kurtulmanın hem de bağımsızlığın simgesi olarak yeni anayasalar ve yasalar da benimsemişlerdir. Bu devletlerin Soğuk Savaş sonrası kabul ettikleri anayasaların tarihleri şöyledir:[69]

Çizelge 3. Batı Balkan Ülkelerinin Bağımsızlık Anayasalarının Tarihleri

Ülke	*İlk Anayasa*		*Ülke*	*İlk Anayasa*
Sırbistan	28.9.1990		Makedonya	17.11.1991
Karadağ			Slovenya	23.12.1991
Hırvatistan	22.12.1990		Bosna Hersek	24.6.1994
Arnavutluk	29.4.1991		Kosova	9.4.2008

Yeni anayasalar Kıta Avrupası yasaları temelinde yazılmıştır. Örneğin 1990 Sırbistan Anayasası Önsözü'nde 'devletin işleyişinin ve örgütlenmesinin temel kurallarının Kıta Avrupası hukuk sistemine uygunluğu' açıkça belirtilmiştir. İkinci olarak Kıta Avrupası hukuk sistemine geçiş zorunlu bir sonuçtur, çünkü mevzuat uyumu bunu gerektirmektedir.

[67] Nedim Emin, *Arnavutluk Siyasetini Anlama Kılavuzu*, SETA Yay., s. 23.

[68] ABA, m. 6/2. Ancak ABAD iki alanda yargı yapamamaktadır: ODGP'ye dair hükümler veya bu hükümler temelinde kabul edilen tasarruflar (ABİA m. 275); özgürlük, güvenlik ve adalet alanında kolluk kuvvetlerince yürütülen harekâtların geçerliliğini ve orantılılığını denetleme (ABİA m. 276). İlaveten ulusal sorunlar ile Birlik kurumlarının çıkardığı tavsiye ve görüşler de ABAD yargı denetimi dışındadır.

[69] Balkan devletlerinden Arnavutluk 1998'de, Sırbistan 2006'da, Karadağ da 2007'de yeni anayasa kabul etmişlerdir. Diğerlerinin ilk anayasaları tadil edilmek suretiyle bugün de yürürlüktedir.

Uyumlaştırma. Slovenya ve Hırvatistan, katılım müzakerelerinin bir parçası olarak AB tarzı iltica yasalarını kabul etmek zorunda kalmıştır.[70] Aday ve İOA kapsamındaki Balkan devletleri için ise, müktesebat uyumu koşulluluk ve ödül yaklaşımıyla gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Pek çok Balkan devletinin anayasalarında 'Avrupa' ve/veya 'Avrupa Birliği' vurgusu yer almaktadır. Sırbistan Anayasası m. 1'de, Sırbistan'ın "Avrupa ilke ve değerlerine bağlılığı" belirtilir. 2007 Karadağ Anayasası Önsözü'nde "Avrupa bütünleşmesine bağlılık"tan bahsedilirken m. 15 ise "AB'ye katılım şekline Karadağ Meclisi'nin karar vereceğini" düzenlemektedir.

Çizelge 4. Batı Balkan Ülkelerinin AB ile İstikrar ve Ortaklık Süreci (İOS) ve Antlaşmaları

Ülke	AB'ye Üyelik		İstikrar ve Ortaklık Antlaşması		Geri Kabul Antlaşması		Vize Kolaylığı Antlaşması
	Başvuru	Adaylık	İmza	Yürürlük	Müz. Baş.	Yürürlük	Müz. Başl.[71]
Arnavutluk	24.4.2009	27.6.2014	12.6.2006	1.4.2009	Mart 2003	1.5.2006	Kasım 2006
Bosna H.	15.2.2016		16.6.2008	1.6.2015	Kasım 2006	1.1.2008	18.9.2007
Makedonya	22.3.2004	16.12.2005	9.4.2001	1.4.2004[72]			Kasım 2006
Sırbistan	22.12.2009	1.3.2012	29.4.2008	1.9.2013			
Karadağ	15.12.2008	17.12.2010	15.10.2007	1.5.2010			
Kosova			27.10.2015	1.4.2016			19.1.2010[73]
Hırvatistan	21.2.2003	1.6.2004	29.10.2001	1.2.2005			
Slovenya	1992		10.7.1996[74]	1.2.1999			

Kaynak: European Commission, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement /countries/detailed-country-information/, (Erişim: 15.3.2019); Flarian Trauner and Imke Kruse, "EC Visa Facilitation and Readmission Agreements: Implementing a New EU Security Approach in the Neighbourhood", *CASE Network Studies and Analyses No. 363*, Warsaw: 2008, s. 19.

[70] Alice Greiger, "Outsourcing Migration Management: The Role of the Western Balkans in the European Refugee Crisis", 17.8.2017, https://www.migrationpolicy.org/article/outsourcing-migration-management-western-balkans-europes-refugee-crisis, (Erişim: 31.3.2019).

[71] Hırvatistan ve Slovenya hariç, hepsi ile yürürlük tarihi aynı olup 1.1.2008'dir.

[72] Düzenleyici ticaret ve ticari hükümleri, 'Makedonya ile Avrupa Topluluğu Arasındaki Ticaret ve Ticaretle İlgili Geçici Antlaşma' ile 1.6.2001'de yürürlüğe girdi (North Macedonia, Secretariat for European Affairs).

[73] Komisyon 19.1.2010'da vize serbestliği diyaloğu başlattı. 14.6.2012'de de vize serbestliği yol haritası yayınladı.

[74] Ortaklık Anlaşması (The Association Agreement).

1990 Hırvatistan Anayasası 2010'da AB *müktesebatı*na uygun olarak tadil edilmiştir. Anayasanın 11 yerinde AB müktesebatından bahsedilmektedir. Anayasa'da 'VIIA Avrupa Birliği' (m. 141a-d) adlı bir başlık mevcuttur. Keza m. 141c/son'da 'resmî kurumların AB tüzesini doğrudan uygulayacağı' hükme bağlanmıştır.

1994 Bosna Hersek Anayasası m. 2/II'de "AİHS'deki temel hak ve özgürlüklerin Bosna Hersek'te de uygulanacağı" belirtilmiştir. 1998 Arnavutluk Anayasası m. 17 "Temel hak ve özgürlüklerin sınırlanmasının hiçbir şekilde AİHS'nin sınırlarını aşamayacağı" belirtilir.

İOA'lar dönüştürmenin hukuki aracıdır ve AB *müktesebatı*na uyum için yasal bir araç oluşturmaktadırlar.[75] Tüm Balkan ülkeleri imzalanan İOA'larla ulusal hukuk düzenini AB ile uyumlaştırmaktadır. Bu devletler AB ile geri kabul ve vize serbestliği antlaşmaları imzalamışlardır.

Temel uluslararası ve Avrupa sözleşmelerine taraf olma. Balkan devletleri insan hakları ile ilgili temel AB ve uluslararası sözleşmeler imzalamışlardır. AİHS'ne tüm Balkan devletleri taraftır. Keza 'Avrupa Bölgesel veya Azınlık Dilleri Şartı'na katılımları aşağıdaki gibidir:

Çizelge 5. Batı Balkan Ülkelerinin Temel İki Sözleşmeye Katılım Durumu

Avrupa Konseyi	***AİHS** i1950 y1953*		***A. Bölgesel veya Azınlık Dilleri Şartı***	
Ülke	*İmza*	*Yürürlük*	*İmza 1992*	*Yürürlük 1998*
Arnavutluk	13.7.1995	2.10.1996		
Bosna Hersek	24.4.2002	12.7.2002	7.9.2005	1.1.2011
Hırvatistan	6.11.1996	5.11.1997	5.11.1997	1.3.1998
Karadağ	3.4.2003	6.6.2006	22.3.2005	6.6.2006
Makedonya	9.11.1995	10.4.1997	25.7.1996	
Sırbistan	3.4.2003	3.3.2004	22.3.2005	1.6.2006
Slovenya	14.5.1993	28.6.1994	3.7.1997	1.1.2001

Kaynak: Council of Europe, "Complete list of the Council of Europe's treaties", 15.4.2019, https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/, (Erişim: 15.4.2019).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) gibi mahkemelere taraf olunmuştur. 15.3.2019 itibarıyla AİHM'deki dava durumu şu şekildedir:

[75] European Commission, 15.2.2019.

Çizelge 6. Batı Balkan Ülkelerinin AİHM'deki Yargılanma Durumu

47 Devlet İçinde Sıra	*ÜLKE*	*Taraf Olduğundan Beri Mahkûm Olunan Dava Sayısı*	*En Çok Mahkûm Olduğu*	
			Madde	*Sayı / Kez*
13	Hırvatistan	1.323	6	770
16	Slovenya	1.091	6	834
26	Makedonya	598	6	350
29	Sırbistan	435	6	232
37	Bosna Hersek	228	41	152
40	Arnavutluk	152	6	113
43	Karadağ	84	6	41

Kaynak: European Court of Human Rights, https://hudoc.echr.coe.int/tur#{"documentcollectionid2":["GRANDCHAMBER","CHAMBER"]}, (Erişim: 15.3.2019).

Ekim 2012'de Komisyon, Arnavutluk'a, adliye ve kamu yönetimi ıslahı alanlarında hayati önlemlerin tamamlanması ve yasamaya dair usul kurallarının gözden geçirilmesi kaydıyla adaylık verilmesini önermiştir.[76] 2009'da AB-Arnavutluk İOA yürürlüğe girmesiyle Arnavutların beklediği AB hayalleri bir bir gerçekleşmeye başlamıştır. Çünkü İOA, Arnavutluk'un AB'ye doğru attığı en önemli adımdır.[77]

KÜLTÜREL VE TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM

BALKAN ÜLKELERİNİN KÜLTÜREL YAPISI

Sosyalizme geçilmesiyle, toplumun çoğu kesiminin gelirleri azaldı. Devlet girişimlerinde çalışanların grev yapma ve iş değiştirme gibi pek çok hakkı kısıtlandı. Tecrit edilmiş köy topluluğu felce uğradı. Zira köylerden kentlere artan göç köylerin hayaletleşmesine ve geleneksel yapıların yıkılmasına yol açmıştır. Bununla birlikte sosyalist hükümetler, hastaneler, dinlenme yerleri vb hizmetleriyle halkın sosyal refahını önemli derecede artırdılar.[78]

Balkan ulusları sosyalist kültür içinde gelişen toplumlar olmuştur. Sosyalist fikir adamları ve önderleri Balkan toplumlarının gerek eğitim gerekse sanat alanlarının mihverinde acıka yer alan figürler olmuştur.

[76] Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, "Arnavutluk", https://www.avrupa.info.tr/tr/arnavutluk-6974, (Erişim: 2.3.2019).
[77] Brahaj, s. 57, 61.
[78] Jelavich, s. 373-375.

Arnavutluk, 1960'ların başlarından itibaren SSCB ile kötüleşmeye, Çin ile yakınlaşmaya başlamıştır. Çin'in 1965-69 arasındaki Kültürel Devrim hareketinin benzeri Arnavutluk'ta da yaşanmıştır.[79]

Bağlantısız siyasanın uzantısı olarak *Yugoslav* üniversitelerinde ve teknik okullarında, Asya ve Afrika'dan gelen öğrenciler okutuldu.[80] 1960'ların ortalarında seyahat, basın, yabancıların ülkeye girişi, vatandaşların yurtdışına çıkışı konusunda gerektiği kadar ve diğer sosyalist ülkelere göre özgürlük vardı. Dizgenin çarpık yönlerini ortaya koymak için 1968'de Belgrat'ta yapılan grevi Tito ılımlı karşılamıştır. Özel radyo, gazete ve dergiler de yayın hayatına girmeye başlamıştır. Ancak bir basın özgürlüğü tam yoktu.[81]

AB'NİN KÜLTÜREL VE TOPLUMSAL DURUMU

ABA'nın Önsözü'nde 'Avrupa'nın kültürel mirasından ilham alındığı', m. 3/3'te ise 'Avrupa'nın zengin kültür ve dil çeşitliliğine sahip olduğu, bunu koruma ve geliştirme arzusunda olduğu' belirtilir. ABİA'nın XII. Başlığı Kültür'dür. AB, halkların kültür ve tarihinin bilinmesini ve yayılmasını amaçlar. Bu itibarla 3. ülke ve örgütlerle işbirliğini geliştirir. Yapacağı anlaşmalarda bu hususu dikkate alır (ABİA m. 167). Birliğin kültürel ve dil zenginliğine zarar verme riski taşıyan anlaşmaları Konsey nitelikli çoğunlukla değil, oybirliğiyle kabul eder (ABİA m. 207/4a).

Kültürle bağlantılı bir diğer husus olarak değişim izlenceleri (Erasmus vb) ve vize serbestliği Avrupa halklarının kaynaşması ve barışın pekişmesi açısından gerekli görülmektedir. Nitekim tarihte, tacirler barışı sağlamanın bir yolu olarak görülmüştür. Bu uygulamalar, ilaveten Avrupa toplumu oluşturulmasına katkı yapmaktadır.

Avrupa toplumu köklerini eski Yunan, Roma, Yahudi ve Hıristiyanlıkta bulan bir harmandır. Bu, AB'nin çeşitli metinlerinde ifade edilir.

KÜLTÜREL VE TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM

Erasmus+ eğitim alanındaki bir değişim izlencesidir. Bu izlencede tüm AB ülkelerine ilaveten AB üyesi olmayan 6 ülke (İzlanda, Lihtenştayn, Makedonya, Norveç, Sırbistan ve Türkiye) 'İzlence Ülkesi'dir. Yüzden fazla ülke de 'Ortak Ülke' olarak katılmaktadır. Erasmus+'ya katılan Ortak Ülke konumundaki Batı Balkan ülkeleri şunlardır: Arnavutluk, Bosna Hersek, Karadağ ve Kosova.[82] Yani Balkan ülkeleri içinde Hırvatistan, Makedonya,

[79] Jelavich, s. 411.
[80] Jelavich, s. 419.
[81] Ülger, s. 65; Jelavich, s. 423.
[82] "National Erasmus+ Offices", https://eacea.ec.europa.eu/erasmus-plus/contacts/national-erasmus-plus-offices_en, (Erişim: 16.3.2019); https://www.erasmusplus.org.uk/participating-count-

Sırbistan ve Slovenya Erasmus+'nın İzlence Ülkesi iken; Arnavutluk, Bosna Hersek, Karadağ ve Kosova Ortak Ülke konumundadır.

Balkanlarda iki savaş arasında, sosyalist kuram, erkek-kadın eşitliğini savunmuş ve kadınların çalışmasını özendirmiş ve zorlamıştır.[83] Soğuk Savaş döneminde de aynı eğilim söz konusuydu. Bu açıdan Avrupa ile bugün aynı yaklaşım vardır.

AB, iç sorunlarının artması ve genişleme ufkunun belirsizliği karşısında Batı Balkan halklarının ümitsizliğe duçar olmasını önlemek için vize serbestliği gibi küçük ve/veya ara ödüller vermektedir.[84] Bu doğrultuda Aralık 2009'da Makedonya, Sırbistan ve Karadağ; Kasım 2010'da ise Arnavutluk ve Bosna Hersek vatandaşlarına Şengen bölgesine vizesiz seyahat imkânı tanımıştır. Kosova ile Ocak 2012'de vize serbestliği görüşmeleri başlatılmıştır. Böylece Avrupa ve Balkan toplumlarının kaynaşmasını sağlamaktadır. Bu, halkların yiyecekten eğitime, yaşam tarzından iş hayatına dair her alanda ortak kültür oluşturmalarının zeminini döşemektedir.

Avrupa/AB kendini kültür harmanı olarak görmesine karşılık, Avrupa'nın İslâm kültürünün yoğunluğundaki ülkeleri de vardır. Bosna-Hersek kuşatılmış bir haritaya sahip olmasının yanısıra karar mercileri de Hıristiyanların (Sırp ve Hırvat) sayısal üstünlüğüyle donatılmıştır. Cumhurbaşkanlığı Konseyi'nin 3 üyesinden sadece 1'i Müslümandır. Keza Arnavutluk her ne kadar Müslüman olsa da, Hıristiyanlığın da güçlü olduğu bir ülkedir. Kosova ise rüştünü ispat edebilme gayretleri içindedir. Dikkat edildiğinde bu Müslüman ağırlıklı ülkelerin AB'nin son talihlileri olduğu görülecektir. Zira her ne kadar ABA ve ABİA kültürel çeşitliliği zenginlik olarak gördüğünü, bunu koruyacağını ve geliştireceğini belirtse de bu toplumlar ve kültürler 'dışarda'dır. Neredeyse Ortadoğu'da sayılabilecek Kıbrıs Rum Kesimi bile AB'ye üye olurken, Avrupa'nın merkez coğrafyasında yer alan bu Müslüman ağırlıklı ülkelerin AB üyelik sürecinde en son halkada olmaları bu kanıyı güçlendirmektedir. Dışlanmışlık temsilde de görülmektedir. AB ülkelerindeki Müslüman nüfusa orantılı temsilci yoktur. Örneğin Almanya'dan 2019 seçimlerinde AP'ye seçilen sadece üç Türk/Müslüman varken, Hollanda ve Yunanistan'dan hiç yoktur.

Arnavutluk sosyalist bloğun en kapalı toplumuydu. Ama AB izlencelerle vb açıklığı, dolaşımı savunmaktadır. Arnavutlar da bunu arzulamamışlardır. Nitekim Arnavutlar ilk göç dalgasını 1990'ların başında, daha çok kaçak yollarla bir AB ülkesi olan İtalya'ya başlatmışlardır. Bunun arkasında komünizmin çöküşü, tecridin kalkması, özgürlük hissi ve iktisadi sebep-

ries, (Erişim: 16.3.2019).

[83] Jelavich, s. 374.

[84] Demirtaş, s. 195.

ler vardı.[85] Bugün de AB'ye dolaşım taraftarıdırlar. Örneğin 15.7.2009'da AB Komisyonu Makedonya, Sırbistan ve Karadağ vatandaşlarına serbest dolaşımı önerirken, Bosna Hersek ve Kosova ile birlikte Arnavutluk'un da kapsam dışı tutulması hayal kırıklığı yaratmıştır.[86]

AB'nin *Slovenya*'ya dair 1999'daki bir değerlendirmesi şöyledir: İlkbahar 1998'deki halkoylamasında AB'ye taraftar olanlar yüzde 57 (1994'te yüzde 42 idi), kararsız yüzde 11, karşı yüzde 18'dir. Halk, hepsi AB yanlısı olan büyük siyasi partileri desteklemektedir. Slovenler, üyeliğin ekonomiyi geliştireceğine inanmaktadır.[87]

Elbette Balkan devlet adamları ve halklarının AB yandaşlığı temelde iktisadidir. Örneğin 2003-1.1.2018 arasında AB, 3 milyar avroluk hibesiyle, her alanda vatandaşların yaşam seviyesini artırmaya katkı yapan ve Sırbistan'ı AB'ye daha da yaklaştıran ıslahları ve kalkınmayı destekleyen en büyük bağışçıdır.[88]

Askerî Dönüşüm

Balkan Ülkelerinin Askerî Yapısı

Yugoslavya, 1955'lerde hem askerî hem de iktisadi olarak sosyalist birliğe katılmamıştır. Sonraları Comecon'da gözlemci üye olarak yer aldıysa da, Varşova Paktı'nı imzalamamıştır. Hattâ NATO'ya bile katılmayı düşünmüştür. Dışişlerinde bağımsız davranarak, Üçüncü Dünyacı olmuştur. Nitekim ilk Bağlantısızlar zirvesi 1961'de Belgrad'da yapılmıştır.[89] Ancak Arnavutluk Varşova Paktı üyesiydi. Neticede her ikisi de Soğuk Savaş döneminde NATO üyesi değildi. NATO/Batı savunma sisteminin karşı saflarındaydı.

AB'nin Askerî Duruşu

AB'nin askerî varlığını iki koldan ele almak gerekir. İlki, AB ülkelerinin çoğunun veya tamamının üye olduğu NATO bağlamıdır. AB ülkelerinin

[85] Eda Dokle, "The Albanian Migration: An Analysis of Trends, Causes and Consequences", *International Conference on Labor Migration and Industrial Citizenship*, University of New York Tirana, 13-14 November 2015, s. 23.

[86] Brahaj, s. 57-58.

[87] European Parliament, "Public opinion on enlargement in the EU member states and applicant countries", 22.4.1999, http://www.europarl.europa.eu/enlargement/briefings/41a3_en.htm, (Erişim: 16.3.2019).

[88] European External Action Service, "Solution-oriented judicial reform: EU supports Serbia in reducing old court cases by half", 3.1.2018, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/37828/solution-oriented-judicial-reform-eu-supports-serbia-reducing-old-court-cases-half_en, (Erişim: 15.3.2019).

[89] Jelavich, s. 418-419.

çoğu (22'si) aynı zamanda NATO üyesidirler. AB ülkelerine ilaveten Arnavutluk, Karadağ, Türkiye, İzlanda ve Norveç gibi Avrupa devletleri de NATO'ya üyedir. Bunların ilk üçü AB ile üyelik sürecindedir.

İkincisi ise, AB'nin savunma ve güvenliğe dair kendi bünyesinde oluşturduğu askerî yapılanmalardır. Bunlar içinde en önemlisi AB Savaşöbeği'dir (ABSÖ). Hızlı konuşlandırılabilme özelliğiyle ABSÖ'ler, AB'nin dünyadaki çıkar ve amaçlarını gerçekleştirebilmek amacıyla 1.500 civarı askerden oluşan birliklerdir. Bu amaçla her zaman iki ABSÖ hazır beklemektedir. Gene bununla bağlantılı olarak ABA'da ODGP düzenlemeleri söz konusudur. ODGP çerçevesinde Kalıcı Yapılandırılmış İşbirliği (PESCO) adında bir askerî proje altyapısı oluşturulmuştur. Kısacası AB, kendi ordusunu kurma arzusunda ve kısmi çabasındadır.

ASKERÎ DÖNÜŞÜM

NATO Üyeliği. Balkan ülkelerinin çoğu bugün NATO üyesidirler. Hâlbuki NATO onlar için 'düşman' bir örgüttü. Şimdi onların hepsi düşmanlarına 'teslim olmuşlar', kendilerini ona 'esir vermişlerdir'. Bulgaristan, Slovenya, Hırvatistan, Arnavutluk ve Karadağ üyedir. Bosna-Hersek, Kosova, Makedonya ve Sırbistan üye değildir.

Çizelge 7. Batı Balkan Ülkelerinin NATO'daki Askerî Mensup Sayısı ve Harcamaları

Ülke	Nüfus 2019	Üyelik Tarihi	Askerî Mensup Sayısı			Askerî Harcamalar	
			Etkin	Yedek	Toplam	Mn $ 2015	GSYH % 2016
Bulgaristan	7.002.649	29.3.2004	35.000	302.500	337.500	797	1.35
Slovenya	2.081.686		7.300	1.500	8.800	489	0.9
Arnavutluk	2.937.572	1.4.2009	8.500	5.000	13.500	155	1.21
Hırvatistan	4.147.210		18.000	180.000	198.000	904	1.23
Karadağ	629.248	5.6.2017	1.950	400	2.350	43	1.2

Kaynak: *World Population Review*, http://worldpopulationreview.com/countries/, (Erişim: 15.3.2019); Serkan Tunçay, "NATO Üyeleri", 7.3.2019, http://www.wiki-yours.com/makale/nato-uyeleri#askeri-harcamalar, (Erişim: 1.11.2019).

ABSÖ'ye Balkan devletleri de katılmaktadır. 2016'nın ilk yarısı (2016/1) için Yunanistan önderliğinde *Yunbroc ABSÖ* (*Helbroc BG*) oluşturulmuştur. 2016/2'deki ABSÖ'de Hırvatistan, 2017/1'dekinde ise Hırvatistan ve Slovenya yer almıştır.[90]

[90] Council of the European Union, 28.10.2015, s. 2, 5-6, http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13492-2015-ADD-1/en/pdf, (Erişim: 16.3.2019).

Arnavutluk'taki 1997 olayları nedeniyle, 10.3.1997'de Millî İstikrar Hükümeti kurulmuştur. Başbakan Başkim Fino'nun ilk icraatı, AB ülkeleri dışişleri bakanlarını Arnavutluk'a bir askerî güç gönderilmesine ikna etmek olmuştur. Fino'nun talebiyle, İtalya önderliğinde, 7.000 askerin katılımıyla Nisan 1997'de *Şafak* (İta.: Alba) *Harekâtı* başlamıştır. AB'den geldiği için 'Silahlı Turistler' dedikleri bu askerlerin gelişine halk çok sevinmiştir. Şafak Harekâtı Birleşmiş Milletler Güvenlik Kurulu'nun 21.3.1997 tarih ve 1101 sayılı kararına dayanmıştır. AB'nin etkisinin arttığı bu dönemde, ilk kez resmen AB'ye ve NATO'ya üyelikler sesli dillendirilmeye başlanmıştı. Bir zamanlar en büyük düşmanı gördüğü NATO'ya üye olması, Arnavutluk'un yüzünü tamamen Batı'ya döndüğünün ve Arnavutların kendilerini artık Batılı gördüklerinin kanıtıdır.[91]

Sonuç

AB büyük bir dönüştürme gücüne sahiptir. Bu güç, üye devletler için zorunlu iken, diğerleri için tercihi bir nitelik taşımaktadır. Ancak *diğerlerinin yanında*, Batı Balkan devletleri için tercihin ötesinde bir etkiye sahiptir. AB'nin iktisadi ve kültürel cazibesi/araçları Balkan ülkelerinin dönüşümünü adeta mutlaklaştırmakta ve vazgeçilmez kılmaktadır. Balkan ülkelerinin yaşadığı iktisadi ve siyasi (iç istikrarsızlık gibi) sorunlar da yönelimlerinde etkilidir.

Dönüşüm, AB'nin zaten temel amacıdır. Kıtada bir siyasi birliğin (hızlı) tesisinin ancak türdeş Avrupa ile mümkün olacağının bilinciyle AB, her alanda bu yönde çabalamaktadır. Türdeşliği önce *kendi*nden (Hıristiyan ülkelerden) başlatmış ve büyük oranda tamamlamıştır. Türdeşliği, keza aynı malî, siyasi, hukuki dizgeye sahip ülkelerden başlatırken, daha az gelişmiş Balkan ülkeleri aileye son halkada dâhil edilmektedir.

AB'nin Batı Balkanları dönüştürme araçları İOS, Üyelik Süreci, Bölgesel İşbirliği ve son olarak Vizesiz Seyahattir. 1999 yılında İOS ile başlayarak uygulanagelen bu dört araç ile bölge, Birliğin özümseyebileceği noktaya getirilecektir.

Kaynakça

AB Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği. (2002). *AB Rekabet Politikası*. 2. Basım. Ankara.

AB Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği. (2000). *AB'de Kamu İhaleleri*. Ankara.

Atalay, H. (2013). "Hukuk Sistemleri ve Türk Hukuk Tarihi". Aydın, U. ve Sütken, E. (Ed.). *Hukukun temel kavramları*. 2. basım. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay. ss. 56-80.

[91] Brahaj, s. 39-40, 44, 57.

Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu. "Arnavutluk". Erişim Tarihi: 2.3.2019. https://www.avrupa.info.tr/tr/arnavutluk-6974.

Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu. Erişim Tarihi: 13.4.2019. http://avrupa.info.tr/tr/avrupa-birligi/ab-nedir/ueye-uelkeler.html.

Beshku K. - Mullisi, O. (2018). "The EU as a reforming power in the Western Balkan. The case of Albania". *Journal of Liberty and International Affairs*. Cilt 4. No. 2. ss. 40-53.

Bilgili, F. - Demirkapı, E. (2017). *Hukukun Temel Kavramları*. 14. basım. Bursa: Dora Yay.

Bozkurt, E., Özcan, M. ve Köktaş, A. (2012). *Avrupa Birliği Hukuku*. 6. basım. Ankara: Yetkin Yay.

Brahaj, S. (2009). *Arnavutluk'ta Demokratikleşme Süreci ve Avrupa Birliği'nin Yapıcı Etkileri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi. İzmir.

Council of Europe. "Complete list of the Council of Europe's treaties". 15.4.2019. Erişim Tarihi: 15.4.2019. https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/.

Council of the European Union. (28.10.2015). ss. 1-9. Erişim Tarihi: 16.3.2019. http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13492-2015-ADD-1/en/pdf.

Demirtaş, B. (2018). "AB'nin Dönüştürücü Gücü ve Batı Balkanlarda Demokratikleşme Süreci: Başarılanlar ve Başarılamayanlar". Baykal, S. vd (Der.). *Hukuki, Siyasi ve İktisadi Yönleriyle Avrupa bütünleşmesinde son gelişmeler ve Türkiye-AB ilişkileri*. Ankara: Ankara ÜY. ss. 179-210.

Dokle, E. (13-14 November 2015). "The Albanian migration: an analysis of trends, causes and consequences". *International Conference on Labor Migration and Industrial Citizenship*. University of New York Tirana. ss. 22-28. http://icm-westernbalkans.com/wp-content/uploads/2016/01/Full-papers-ICM-Conference_1812016.pdf.

Elbasani, A. (June 2004). "Albania in transition: manipulation or appropriation of international norms?". *Southeast European Politics*. Cilt V. No. 1. ss. 24-44.

Emin, N. (2014). *Arnavutluk Siyasetini Anlama Kılavuzu*. SETA Yay. googlekitap.

European Commission. (26.5.1999). *Press Release*. IP/99/350, ss. 1-7.

European Commission. (20.4.2004). "Croatia: Commission recommends opening of accession negotiations". Erişim Tarihi: 22.3.2019. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-04-507_en.htm.

European Commission. Erişim Tarihi: 15.3.2019. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/countries/detailed-country-information/.

European Commission. (19.3.2019). "European Union, trade in goods with Western Balkans 6". ss. 1-10. Erişim Tarihi: 20.4.2019. https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/region/details_western-balkans-6_en.pdf.

European Commission. (15.2.2019). "Western Balkans". Erişim Tarihi: 20.4.2019. http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/regions/western-balkans/.

European Commission, EACEA. "National Erasmus+ offices". Erişim Tarihi: 16.3.2019. https://eacea.ec.europa.eu/erasmus-plus/contacts/national-erasmus-plus-offices_en.

European Court of Human Rights. Erişim Tarihi: 15.3.2019. https://hudoc.echr.coe.int/tur#{"documentcollectionid2":["GRANDCHAMBER","CHAMBER"]}.

European External Action Service. (3.1.2018). "Solution-oriented judicial reform: EU supports Serbia in reducing old court cases by half". Erişim Tarihi: 15.3.2019. https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/37828/solution-oriented-judicial-reform-eu-supports-serbia-reducing-old-court-cases-half_en.

European External Action Service. "EU in the world". Erişim Tarihi: 19.12.2019. https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/area/geo_en.

European Parliament. "Public opinion on enlargement in the EU member states and applicant countries". (22.4.1999). Erişim Tarihi: 16.3.2019. http://www.europarl.europa.eu/enlargement/briefings/41a3_en.htm.

European Stability Initiative. (16.9.2009). Erişim Tarihi: 23.3.2019. https://www.esiweb.org/index.php?lang=en&id=395.

Gjonca A., Aassve, A. and Mencarini, L. (1 July 2008). "Albania: trends and patterns, proximate determinants and policies of fertility change". *Demographic Research*. Cilt 19. Art. 11. ss. 261-292. https://www.demographic-research.org/volumes/vol19/11/19-11.pdf.

https://www.erasmusplus.org.uk/participating-countries. (Erişim Tarihi: 16.3.2019).

Jelavich, B. (2009). *Balkan Tarihi: 20. Yüzyıl*. 2. basım. İstanbul: Küre Yay.

Koka, Ş. (2007). "Sosyalist Yugoslavya dönemi". Karatay, O. - Gökdağ, B.A. (Der.). *Balkanlar el kitabı, Cilt: II Çağdaş Balkanlar*. Çorum: KaraM & Vadi Yay. ss. 11-20.

North Macedonia, Secretariat for European Affairs. "Stabilisation and association agreeement". Erişim Tarihi: 16.3.2019. http://www.sep.gov.mk/en/content/?id=17#.XIwiI_ZuLug.

Pejovich, S. (1966) *The market-planned economy of Yugoslavia*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Regional Cooperation Council. "SEE2020 progress tracker". Erişim Tarihi: 18.4.2019. https://www.rcc.int/seeds/results/1/see2020-progress-tracker.

Schenkkan, N. *Nations in transit 2016*. ss. 1-24. Erişim Tarihi: 9.3.2019. https://freedomhouse.org/sites/default/files/FH_NIT2016_Final_FWeb.pdf.

Svejnar, J. (Fall 1991). "Microeconomic issues in the transition to a market economy". *Journal of Economic Perspectiv*, Cilt 5. No. 4. ss. 123-138.

Şahin, Y. (2013). *Batı Balkanlar AB Yolunda*. İstanbul: İKV Yay.

"The death penalty worldwide". Erişim Tarihi: 9.3.2019. https://www.infoplease.com/world/political-statistics/death-penalty-worldwide.

Trauner, F. and Kruse, I. (2008). "EC visa facilitation and readmission agreements: implementing a new EU security approach in the neighbourhood". *CASE Network Studies and Analyses No. 363*. Warsaw: ss. 7-48.

Tunçay, S. "NATO Üyeleri". (7.3.2019). Erişim Tarihi: 1.11.2019. http://www.wikiyours.com/makale/nato-uyeleri#askeri-harcamalar.

"Unemployment". (September 2018). Erişim Tarihi: 9.3.2019. https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?view=chart.

Uvalic, M. (1992). *Investment and property rights in Yugoslavia.* Cambridge: Cambridge University Press.

Ülger, İ. K. (2003). *Yugoslavya Neden Parçalandı?*. Ankara: Seçkin Yay.

World Bank. (September 2018). "Unemployment". Erişim Tarihi: 9.3.2019. https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?view=chart.

World Population Review. http://worldpopulationreview.com/countries/. (Erişim Tarihi: 15.3. 2019).

ULUSLARARASI HUKUK VE ÜLKE MEVZUATI BAĞLAMINDA MAKEDONYA'DA TÜRKÇE EĞİTİMİN STATÜSÜ

Abdülmecit Nuredin*

EĞİTİM VE EĞİTİM HAKKI KAVRAMLARI

Eğitim hakkını ele almadan önce "eğitim" kavramına kısaca değinmekte yarar vardır. Sözlük anlamı ile eğitim, "yeni kuşakların toplum yaşayışında yerlerini almak için hazırlanırken, gereken bilgi, beceri ve anlayış elde etmelerine ve kişiliklerini geliştirmelerine yardım etmek etkinliği" şeklinde tanımlanmaktadır.[1] Eğitimin bugüne kadar birçok tarifi yapılmıştır. Eğitimciler kadar eğitim tarifinin olduğu ifade edilmektedir. Ancak bu tariflerin birleştiği nokta, eğitimin bir yönlendirme ve yetiştirme faaliyeti ve bilimi olduğudur.[2] Uluslararası hukuk belgelerinde eğitim kavramının tarifi yapılmamıştır. Sadece *Eğitimde Ayırımcılığa Karşı Sözleşme*'nin 1/2. maddesinde bu sözleşme açısından eğitim teriminden ne anlaşılması gerektiği

* Prof. Dr. Abdülmecit Nuredin, Makedonya Uluslararası Vizyon Üniversitesi, Hukuk Fakültesi.

[1] A. Ferhan Oğuzkan, *Eğitim Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1974, s. 61.

[2] Hasan Çelikkaya, *Eğitime Giriş (Pedagojik Formasyon Amaçlı)*, Alfa, İstanbul 1997, s. 26.

açıklanmıştır. Buna göre, sözleşmedeki anlamı ile *eğitim*, eğitimin tüm tip ve seviyelerini ifade eder.

Eğitimin amaç ve hedefleri, çeşitli uluslararası hukuk belgelerinde yer almaktadır.[3] Bu düzenlemeler göz önüne alındığında eğitim hakkının temel amaç ve hedefleri konusunda uluslararası alanda şu konularda fikir birliğine varıldığı söylenebilir: a) İnsanın kişiliğini ve onurunu serbestçe geliştirebilmesi olanağı; b) insanın diğer medeniyetlere, kültürlere ve dinlere karşılıklı hoşgörü ve saygı ruhu ile özgür bir toplumda aktif katılım olanağı; c) ebeveynlerine, ülkelerinin millî değerlerine ve tabii çevreye saygıyı geliştirmek ve d) insan hakları, temel özgürlükler ve barışın idamesine saygıyı geliştirmek.[4]

Eğitim ve öğretim kavramları zaman zaman birbirlerinin yerine kullanılmakta ve karıştırılmaktadır. Ancak bireyin yaşam boyu süren eğitiminin, okulda, planlı ve programlı olarak yürütülen kısmı bireyin "öğretimini" oluşturur. Bu durum, birey açısından dile getirildiğinde "öğrenim" olur. Öğretim, öğrenmenin gerçekleşmesi ve bireyde istenen davranışların gelişmesi için uygulanan süreçlerin tümüdür. Bu bakımdan ele alındığında öğretim, eğitim kavramının alt kesimlerinden biridir, yani eğitimin içeriğinin önemli bir bölümüdür.[5] Sözlük anlamı ile *öğretim*, "belli bir amaca göre gereken bilgileri verme işi, tedris, tedrisat, talim"; *öğrenim* ise "herhangi bir meslek, sanat veya iş için gerekli bilgi, beceri ve alışkanlıkların elde edilmesi amacıyla yapılan çalışma, tahsil"dir.[6] "Eğitim", "öğrenim" "öğretim", "hak" ve "özgürlük" kavramlarını hukuk âlemine aktarır. Bazı yazarlar bu hakkı "eğitim hakkı" ve "eğitim özgürlüğü" (ve alt başlığı "eğitimde çoğulculuk") olarak iki ana başlık altında incelerken[7], bazıları da "eğitim hakkı" ve "öğrenim özgürlüğü" şeklinde ele almaktadır.[8] Bazen de "eği-

---

[3] Örneğin İnsan Hakları Evrensel Bildirisi (mad. 26/2), Eğitimde Ayırımcılığa Karşı Sözleşme (mad. 5/1/a), Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (mad. 13/1), 17 Kasım 1988 tarihli Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesine Ek Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Alanındaki San Salvador Protokolü (mad. 13/2), BM Çocuk Hakları Sözleşmesi (mad. 29/1).

[4] Manfred Nowak, "The Right to Education", *Economic, Social and Cultural Rights, a Textbook*, ed.: Asbjørn Eide, Catarina Krause, Allan Rossas, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht, 1995, s. 195 (bundan sonra "Education" olarak kısaltılacaktır).

[5] Fatma Varış, *Eğitim Bilimine Giriş*, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara 1978, s. 15 vd.

[6] *Türkçe Sözlük*, Cilt 2, 9. basım, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998, bkz. ilgili maddeler.

[7] Nuri Yaşar, *İnsan Hakları Avrupa Sisteminde ve Türk Hukukunda Eğitim Hakkı ve Özgürlüğü*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000, s. 6. Yazar, eğitim özgürlüğünü ise "eğitimde çoğulculuk", "öğrenci-öğrenme özgürlüğü" ve "öğretmen özgürlüğü" olarak üç ana başlık altında değerlendirmektedir.

[8] İbrahim Ö. Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku*, Afa Yayınları, İstanbul 1993, s. 253 vd. (bundan sonra "Özgürlükler" olarak kısaltılacaktır).

tim hakkı" ve "öğretim özgürlüğü" olarak da ifade edilmektedir.[9] Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ise *Campbell ve Cosans Kararı*'nda, çocukların eğitiminin, bir toplumda yetişkinlerin kendi inançlarını, kültürlerini ve öteki değerlerini gençlere nakletme çabalarını kapsayan bütün bir süreci, öğretimin ise, özellikle bilginin ve entelektüel gelişmenin nakledilmesini kapsadığını belirtmiştir.[10]

Ülke Anayasasının bu hakkı düzenleyen ilgili maddesinin kenar başlığı ise "Eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi"dir. "Eğitim hakkı", öğrenci için bir hak olduğu kadar, devlet için de bir ödevdir. Eğitim özgürlüğünün bir cephesini oluşturan "eğitimde çoğulculuk", ebeveyne ilişkin bir özgürlüktür ve velinin çocukları için uygun olan eğitimi seçme özgürlüğünü ifade eder. "Öğrenim özgürlüğü" öğrenci ve velinin özgürlüğüdür.[11] Uluslararası hukuk belgelerine baktığımızda ise metinlerin İngilizcelerinde bu hak "right to education" (eğitim hakkı) olarak ifade edilmekte ve eğitime ilişkin haklar ve özgürlükler bu ifade çerçevesinde ele alınmaktadır.[12] Biz de çalışmamızda eğitim ile ilgili hakları ifade ederken bu yaklaşımı benimseyerek "eğitim hakkı" kavramını kullanacağız ve eğitime ilişkin hakları ve özgürlükleri bu genel başlık altında inceleyeceğiz.

Hak ve Özgürlüklerin Sınıflandırılmasında Eğitim

Temel hak ve özgürlüklerin sınıflandırılmasında Alman hukukçu Jellinek'ten beri üçlü bir ayırıma gidilmektedir: *Koruyucu haklar, isteme hakları* ve *katılma hakları* başlığı altında düzenlenmiştir. Eğitim hakkı ise, "kişilerin toplumdan ve devletten isteyebilecekleri haklar" olarak tanımlanan isteme haklarına dâhildir.[13] Ancak bu sınıflandırmanın geçerliliğini yitirdiği ileri sürülmekte ve yeni sınıflandırmalar yapılmaktadır.[14]

Modern insan hakları terminolojisi ise genellikle insan haklarını üç kuşağa ayırmaktadır: *Birinci kuşak* (medeni ve siyasi haklar); *ikinci kuşak* (ekonomik, sosyal ve kültürel haklar) ve *üçüncü kuşak* (dayanışma ya da grup hakları).[15] Genellikle herhangi belirli bir insan hakkı, üç kuşağın yalnızca birisinin kapsamında değerlendirilir.

---

[9] Mümtaz Soysal, "Eğitim Hakkı ve Öğretim Özgürlüğü", *Türkiye'de İnsan Hakları Semineri, 9-11 Aralık 1968*, Ankara 1970, s. 245.

[10] Divan, "Campbell ve Cosans Kararı", K.T. 25.02.1982, Seri A, No: 48, para. 33.

[11] Yaşar, *age*., s. 7.

[12] Örneğin İnsan Hakları Evrensel Bildirisi (mad. 26/1).

[13] A. Şeref Gözübüyük, *Anayasa Hukuku*, 6. basım, Turhan Kitabevi, Ankara 1997, s. 154 vd.

[14] Farklı sınıflandırmalar için bkz. Gemalmaz, *Ulusalüstü*, s. 321 vd.

[15] Nowak, *Education*, s. 195. Ayrıca bkz. Oktay Uygun, "İnsan Hakları Kuramı", *İnsan Hakları*, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul 2000, s. 21 vd.

Mülkiyet ya da grev hakkı gibi bazı haklar ise hem medeni ya da siyasi hem de ekonomik hak olarak nitelendirilebilir. Eğitim hakkı, ise belki tüm bu üç kuşağın çeşitli yönlerini kapsayan tek haktır. Ancak öncelikle ikinci kuşak bir haktır.[16]

KÜLTÜREL HAKLAR ÇERÇEVESİNDE EĞİTİM HAKKI

Eğitim ve kültür arasında yakın bir ilişki vardır. *Kültür*, bir topluma önceki kuşaklardan gelişerek aktarılan, toplum üyelerinin çoğunluğu tarafından değerli bulunan insan yapısı, tüm varlık, eylem ve düşünceleri kapsar.[17] Eğitimin sosyal görevi ise, ağırlıklı olarak ulusal kültürü araştırma, koruma, yaşatma ve geliştirmedir. Dolayısıyla eğitim, kültürün taşıyıcısı ve geliştiricisidir. Ancak kültür ve kültürler de eğitimi etkiler. Yani karşılıklı bir iletişim söz konusudur.[18] Her kültürün oluşumunda eğitim, temel etkinlik olarak ortaya çıkar. Eğitim, kültürlerin aşılanması, oluşturulması, kuşaktan kuşağa aktarılması gibi temel işlevleri yerine getirir. Bu yüzden kültürel haklar denildiğinde, eğitim hakkı da doğrudan bu kapsam içinde yer alır. Eğitim ve kültürün bu bütünleşmesi, kültürel haklar ve eğitim hakkını da bu derecede kaynaştırmıştır.[19] Dolayısıyla eğitim hakkı, sosyal haklardan çok kültürel haklar kategorisinin en göze çarpan örneğidir. Eğitim hakkı, kişiliğin geliştirilebilmesi için bir insanın ihtiyaç duyduğu temel araçların biri olarak kabul edilir ve eğer mümkünse herkese ücretsiz eğitim sağlamak için eğitim kurumları sisteminin gelişmesi ve devamı için devletleri zorlar.[20]

Kültürel hakların kapsam ve boyutlarına göre "genel" ve "özel" kültürel haklar olarak sınıflandırıldığını görmekteyiz. *Genel kültürel haklar*, düşünme, konuşma, yazma, yayın, *eğitim* ve kültürel örgütlenme hakları; *özel kültürel haklar* ise, kültürü istemek hakkı, kültürel etkinliklere katılma hakkı, kültürlerin korunması, kültürlere gelişme hakkının tanınması ve kültürel özerklik hakkıdır.[21]

---

[16] Eğitim hakkının kuşaklar içindeki yeri için bkz. Nowak, *Education*, s. 195 vd.
[17] İbrahim Ethem Başaran, *Eğitime Giriş*, 5. basım, Sevinç Matbaası, Ankara 1984, s. 52.
[18] Çelikkaya, *age.*, s. 185.
[19] Anıl Çeçen, *İnsan Hakları*, 3. basım, Gündoğan Yayınları, Ankara 2000, s. 180.
[20] Nowak, *Education*, s. 196. Çeçen'e göre, ikinci kuşak haklardan olan kültürel haklar, daha çok sosyal haklar ile birlikte ele alınmış ve ortak metinlerde düzenlenmiştir. Sosyal haklar geniş anlamda ele alınırsa kültürel hakları da buna dâhil etmek mümkündür. Toplum ile doğrudan ilgili olan kültürel haklar, genel anlamda sosyal haklar olarak değerlendirilebilir. Çeçen, *age.*, s. 195.
[21] Geniş bilgi için Çeçen, *age.*, s. 203 vd.

KOLEKTİF-BİREYSEL HAK AYRIMI ÇERÇEVESİNDE EĞİTİM HAKKI

Kültürel haklar, uluslararası düzeyde tanınan insan haklarının diğer ana kategorilerinden genellikle daha az dikkat çekerler. Bunun temel sebebi ise daha çok siyasidir.[22] Birçok ülkede, ekonomik ve sosyal hakların çoğunun aksine, devletin kültürel hakları geliştirmek için pozitif faaliyet gösterme yükümlülüğü bulunduğu kabul edilmemektedir.[23] İnsan haklarının birçoğu, temel olarak topluluktan ayrı düşünülen bireye atıfta bulunur ve topluluğa karşı talepleri ifade eder. *Aynı şekilde, kültürel haklar da aynı derecede topluluğun üyeleri olarak bireylere işaret eder.*[24] Bununla birlikte, kültürel hakların bireysel olduğu kadar (örneğin düşünce özgürlüğü) kolektif yönünün de olduğu belirtilmektedir (örneğin okullara, yayınlara sahip olma, azınlıkların korunması).[25] Eğitim hakkı ve özgürlüğü, ancak örgütlü ve kurumsallaşmış yapılar içinde kullanılabilir.[26] Çalışma, eğitim, beslenme gibi haklar, devletin uygun önlemleri alması ile uygulanabilir. Kişi, çoğu kez sadece kendi çabası ile bu hakların konusunu gerçekleştiremez. Buna rağmen, bu haklar bakımından da hakkın öznesi kişidir. Bunları talep etme kişinin hakkıdır ve sadece *gerçekleştirilmesi bakımından* kolektif bir özellik gösterirler.[27] Çünkü örneğin eğitim hakkı bireysel bir hak olsa da topluluk içinde kullanılır. Dolayısıyla bu anlamda "kolektif" ifadesini "hakkın topluca aranması" şeklinde değil, "topluluk içinde başkaları ile birlikte kullanmak" anlamında düşünmek gerekir.

Kültürel hakları azınlıklar açısından ele aldığımızda, azınlık hakları kültürel, siyasal, ekonomik alana ilişkin bütün hakları içeren kendi kaderini tayin hakkından (self-determinasyon) farklı olarak, *azınlıkların kültürel kimlik hakkı* çerçevesinde tanımlanır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, ayrılma hakkı anlamındaki kendi kaderini tayin hakkı, günümüz pozitif hukukunda azınlıklar bakımından söz konusu değildir. Bu yüzden azınlık hakları, özellikle "azınlığa mensup kişilerin bireysel hakları" şeklinde ifade edilmektedir. Bunun nedeni ise azınlık haklarının, kültürel haklar boyutundan siyasal haklar boyutuna geçişini sağlayacak ya da self-determinasyon

[22] Belki bölünme korkusu gibi saiklerle.
[23] Jack Donnelly, *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*, (çev. Mustafa Erdoğan-Levent Korkut), Yetkin Yayınları, Ankara 1995, s. 164.
[24] *Age.*, s. 166.
[25] İbrahim Kaboğlu, *Kolektif Özgürlükler*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır 1989, s. 188 (bundan sonra "Kolektif" olarak kısaltılacaktır).
[26] *Age.*, s. 96.
[27] Uygun, *age.*, s. 37.

hakkı ile ilişkilendirilmesine sebep olacak bir "kolektif haklar" anlayışına yol açmama düşüncesidir.[28]

ULUSLARARASI HUKUKTA EĞİTİM HAKKI

İNSAN HAKLARI EVRENSEL BİLDİRİSİ

Evrensel düzeyde eğitim hakkı ile ilgili ilk hükümler *İnsan Hakları Evrensel Bildirisi*'nde[29] yer aldı. Bağlayıcı olmayan niteliğine rağmen, Bildiri, kendinden sonraki bağlayıcı nitelikteki belgelere örnek olmuştur. Eğitim hakkı, Bildirinin 26. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre:

1. Her şahsın eğitime hakkı vardır. Eğitim parasızdır, hiç olmazsa ilk ve temel eğitim safhalarında böyle olmalıdır. İlk eğitim mecburidir. Teknik ve meslekî öğretimden herkes istifade edebilmelidir. Yükseköğretim liyakatlerine göre herkese tam eşitlikle açık olmalıdır.
2. Eğitim insan şahsiyetinin tam gelişmesini ve insan haklarıyla ana hürriyetlere saygının kuvvetlendirilmesini istihdaf etmelidir. Bütün milletler, ırk ve din grupları arasında anlayış, hoşgörürlük ve dostluğu teşvik etmesi ve Birleşmiş Milletler'in barışın idamesi yolundaki çalışmalarını geliştirmelidir.
3. Ana baba, çocuklarına verilecek eğitim nev'ini tercihan seçmek hakkını haizdirler.

EKONOMİK, SOSYAL VE KÜLTÜREL HAKLARA İLİŞKİN ULUSLARARASI SÖZLEŞME

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'ndeki temel ilkeler, ikiz sözleşmelerden biri olan *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme*'nin[30] 13. maddesinde de yer almıştır. Eğitim hakkı daha çok sosyal ve kültürel hakları ilgilendirdiği için bu sözleşmede daha geniş bir şekilde düzenlenmiştir. 13. maddeye göre:

1. Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, herkesin eğitim görme hakkına sahip olduğunu kabul ederler. Taraf Devletler, eğitimin, insanın kişiliğinin ve onur duygusunun tam olarak gelişmesine yönelik olacağı ve

[28] Naz Çavuşoğlu, "Avrupa Demokrasisi, İnsan Hakları ve 11 Eylül", http://www.ozgur-radyo.de/naz_cavusoglu.html (E.T. 05.11.2004).

[29] Bildirinin Türkçe metni için bkz. 27.05.1949 tarihli R.G.

[30] 16 Aralık 1966 tarihli 2200A (XXI) sayılı BM Genel Kurulu kararı ile kabul edildi ve 3 Ocak 1976 tarihinde yürürlüğe girdi. Türkiye bu Sözleşmeye taraftır. 04.06.2003 tarih ve 4867 sayılı Kanunla Sözleşmenin onaylanması uygun bulundu. Sözleşmenin beyanlar ve çekince ile onaylanmasına ilişkin 2003/5923 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ve Türkçe metni için bkz. 11.08.2003 tarih ve 25196 sayılı R.G. İngilizce metin için bkz. http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/a_cescr.htm

insan hakları ile temel özgürlüklere saygıyı güçlendireceği hususunda mutabıktırlar. Taraf Devletler, ayrıca, eğitimin, herkesin özgür bir topluma etkin bir şekilde katılmasını sağlayacağı, tüm uluslar ve tüm ırksal, etnik ve dinsel gruplar arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu geliştireceği ve Birleşmiş Milletler'in barışın korunmasına yönelik faaliyetlerini güçlendireceği hususunda mutabıktırlar.

2. Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, bu hakkın tam olarak gerçekleştirilmesi amacı ile aşağıdaki hususları kabul ederler:
   a) İlköğretim herkes için zorunlu ve parasız olacaktır;
   b) Teknik ve meslekî eğitim de dâhil olmak üzere, orta öğretimin çeşitli biçimlerinin, her türlü uygun yöntemle ve özellikle parasız eğitimin tedricen yaygınlaştırılması yoluyla herkes için açık ve ulaşılabilir olması sağlanacaktır;
   c) Yükseköğretimin, özellikle parasız eğitimin tedricen geliştirilmesi yoluyla, kişisel yetenek temelinde, herkese eşit derecede açık olması sağlanacaktır;
   d) İlköğretim görmemiş ya da ilköğretimi tamamlamamış olanlar için temel eğitim elden geldiğince teşvik edilecek ve yoğunlaştırılacaktır;
   e) Her düzeyde okullar sisteminin geliştirilmesi aktif bir şekilde yürütülecek, yeterli bir burs sistemi yerleştirilecek ve öğretim personelinin maddi koşulları sürekli olarak iyileştirilecektir.
3. Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, ana-babaların veya –bazı durumlarda– yasal yoldan tayin edilmiş velilerin çocuklar için, kamu makamlarınca kurulmuş okulların dışında, Devletin koyduğu ya da onayladığı asgari eğitim standartlarına uygun diğer okullar seçme özgürlüğüne ve çocuklarına kendi inançlarına uygun dinsel ve ahlâki eğitim verme serbestiyetine saygı göstermekle yükümlüdürler.
4. Bu maddenin hiçbir hükmü, bireylerin ve kuruluşların eğitim kurumları kurma ve yönetme özgürlüklerini kısıtlayacak şekilde yorumlanamaz; bu özgürlüğün kullanılması, daima, bu maddenin 1. fıkrasında ortaya konmuş olan ilkelere uyulmasına ve böyle kurumlarda verilen eğitimin Devlet tarafından belirlenebilecek asgari standartlara uygun olması gereğine bağlıdır.

Sözleşmede eğitim diline ilişkin bir düzenleme yer almadığından ötürü, konuyla ilgili ironik bağı noksan kalmıştır.

MEDENİ VE SİYASİ HAKLARA İLİŞKİN ULUSLARARASI SÖZLEŞME

Gene ikiz sözleşmelerin ikincisi olan *Medenî ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme*nin[31] 18/4. maddesi, devletlerden ebeveynin çocuklarına kendi inançlarına uygun bir dinî ve ahlâki eğitim verme özgürlüğüne saygı göstermelerini istemektedir. 18/4. maddeye göre,

"Bu Sözleşme'ye göre Taraf Devletler, ana-babaların ve, uygulanabilir olan durumlarda, yasalarca saptanmış vasilerin, çocuklarına kendi inançlarına uygun bir dinsel ve ahlaki eğitim verme özgürlüklerine saygı göstermekle yükümlüdürler."

Yukarıda görüldüğü gibi aynı hüküm, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 13/3. maddesinde de yer almaktadır. Ancak 13/3. madde, ebeveynin çocuklarına kendi inançlarına uygun bir dinî ve ahlâki eğitim verme özgürlüğü yanında, devlet okulları dışında da, diğer okulları seçme özgürlüğünü öngörmektedir.

EĞİTİMDE AYIRIMCILIĞA KARŞI SÖZLEŞME

Eğitim hakkı konusundaki diğer önemli bir belge ise, eğitimde ayırımcılığı kaldırmayı hedefleyen *Eğitimde Ayırımcılığa Karşı Sözleşme*'dir.[32] 19 maddeden oluşan Sözleşme, eğitimde muamele ve fırsat eşitliğini destekleme konusunda devletin yükümlülüklerini düzenlemektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi, Sözleşmenin azınlıklara ilişkin hükümleri de vardır. Buna göre Sözleşme ile ulusal azınlık üyelerine, okullarının yönetimi dâhil, kendi eğitim etkinliklerini yerine getirme ve her devletin eğitim politikasına göre, kendi dillerini kullanma ya da öğretme hakları tanınmıştır (mad. 5/1-c).

---

[31] 16 Aralık 1966 tarihli 2200A (XXI) sayılı BM Genel Kurulu kararı ile kabul edildi ve 23 Mart 1976 tarihinde yürürlüğe girdi. Türkiye bu Sözleşmeye taraftır. 04.06.2003 tarih ve 4868 sayılı Kanunla onaylanması uygun bulundu. Sözleşmenin beyanlar ve çekince ile onaylanmasına ilişkin 2003/5851 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ve Türkçe metni için bkz. 21.07.2003 tarih ve 25175 sayılı R.G. İngilizce metin için bkz. http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/a_ccpr.htm Türkiye Sözleşmeye taraf olurken 27. maddeye çekince koymuştur. Buna göre "Türkiye Cumhuriyeti, Sözleşme'nin 27. maddesini, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın ve 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması ve Ek'lerinin ilgili hükümlerine ve usullerine göre uygulama hakkını saklı tutar."

[32] Türkiye Sözleşmeye taraf değildir. Sözleşme, UNESCO Genel Konferansı tarafından 14 Aralık 1960 tarihinde kabul edildi ve 22 Mayıs 1962 tarihinde yürürlüğe girdi. İngilizce metin için bkz. http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/d_c_educ.htm. Sözleşme hakkında bilgi ve Türkçe çevirisi için bkz. Sencer, *age.*, s. 274 vd.

MAKEDONYA'DAKİ TÜRKLERİN ANA DİLDE EĞİTİMİN STATÜSÜ

OSMANLI SONRASI DÖNEM

Makedonya, coğrafi üç alt bölge halindedir: Vardar Makedonyası (Bugünkü Makedonya), Ege Makedonyası (Yunanistan Makedonyası) ve Pirin Makedonyası (Bulgaristan Makedonyası). Makedonya ve dolayısıyla buradaki Türkler, 30 Mayıs 1913 tarihinde imzalanan ve I. Balkan Savaşı'nı sona erdiren Londra Antlaşması ile Osmanlı egemenliğinden çıktı.

II. Balkan Savaşı'ndan sonra imzalanan 10 Ağustos 1913 tarihli Bükreş Barış Antlaşması ile Bulgaristan Makedonya'nın küçük bir bölümünü, Sırbistan orta ve kuzey, Yunanistan ise güney bölümünü aldı.[33]

Savaş sonrasında Sırbistan ile yapılan 13 Mart 1913 tarihli *Barış Antlaşması*'nın[34] 8. maddesine göre Sırbistan tebaası Müslümanlara, diğer mezheplere mensup Sırp tebaaları ile eşit haklar tanınacaktı. Antlaşmanın 9. maddesi özellikle eğitim hakkı ile ilgiliydi. Buna göre Müslüman okulları ve bu arada Üsküp ve Manastır sanat ve meslek okulları tanınacaktı. Bunların gereksinimlerini karşılamak için ellerinde bulundurdukları gelir kaynaklarına saygı gösterilecekti. Bundan sonra kurulacak Müslüman özel okulları da aynı şekilde mütalaa edilecekti. Okullarda Türkçe öğrenim görme hakkı olmakla birlikte Sırpça öğrenmek zorunlu olacaktı. Ayrıca müftü yetiştirmek için Sırp hükümeti tarafından özel bir müessese kurulacaktı.

Bu düzenlemeye rağmen Türklere yeterli derecede eğitim verilmedi. I. Dünya Savaşı sonunda kurulan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı döneminde de Türkçe eğitim engellenmeye başlandı, Türk okullarında sadece din dersleri Türkçe olarak verilebildi. Diğer dersler Sırpçaydı.[35] 1929 yılında ilân edilen "Altı Ocak" diktatörlüğü ile zaten oldukça sınırlı olan hak ve özgürlükler, bu arada kültürel haklar askıya alındı. 1941-1944 yılları arasında Vardar Makedonyası Bulgaristan tarafından işgal altında tutuldu. 1944 yılında Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'ne bağlı olmak üzere bir Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu. Makedonya'yı altı ulusun oluşturduğu kabul edildi. Türkler ise ulus olarak kabul edilmeyip çeşitli haklara sahip olan bir azınlık statüsünde kaldı.[36] 2 Ağustos 1944

[33] Erim, *age.*, s. 450; Zerrin Bedri Abbas, "Makedonya'da Türklerin Eğitimi (1912-1996)", *Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı Bilgi Şöleni*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 283.

[34] Metin için bkz. Erim, *age.*, s. 489 vd.

[35] Abbas, *age.*, s. 285.

[36] Emel Osmançavuşoğlu Oktay, "Çözülemeyen Düğüm Makedonya Sorunu ve Makedonya Türkleri", *Balkan Türkleri, Balkanlarda Türk Varlığı*, der. Erhan Türbedar, ASAM Yayınları, Ankara 2003, s. 135 vd.

tarihinde, ülkede yaşayan halkların kültürel ve eğitim haklarının tanınması kararı alınmasına rağmen, Türkçe eğitim veren okullar ancak 1951 yılında açılabildi. Eğitim Latin alfabesi ile yapılmaktaydı. Bu okullar 1955 yılına kadar dört, bundan sonra da sekiz yıllık eğitim verdiler. Ancak okullarda öğretmen açığı vardı. Bu okulların en eskilerinden biri, bugün de faaliyetini sürdürmekte olan "Tefeyyüz Okulu"dur.[37]

GÜNÜMÜZDEKİ DURUM

1989'da yapılan anayasa değişikliği ile Makedonya, sadece "Makedon ulusunun ulus devleti" olarak anılmaya başlandı. Yugoslavya Federasyonu'ndan ayrıldıktan sonra 20 Kasım 1991 tarihinde yeni Anayasasını kabul etti.[38] Yeni Anayasaya göre ülkede yaşan milliyetlerin üyelerinin sekiz yıllık temel ve orta (lise) okullarda kendi dillerinde eğitim alma hakkı vardır. Ancak bu okullarda Makedonca da öğretilecektir (mad. 48/3). Türkler Anayasanın girişinde Makedon halkını oluşturan halklardan biri olarak kabul edildiği için bu hakkın Türkleri de kapsayacağı izahtan varestedir.

Yeni dönemde 1995-1996 öğretim yılı itibarıyla, 54 Türk okulunda 5.612 öğrenci ve 229 öğretmen vardı. Türkiye ile eğitim alanında işbirliği yapılmaktadır. Türkiye'den kitap yardımı yapılmakta, Makedonya'dan gelen Türk gençlerine eğitim verilmektedir.[39] Makedonya Türklerinin lise düzeyinde eğitim göreceği okul sayısı oldukça sınırlıdır.[40] Türkler dağınık olarak yaşadıkları ve yaşadıkları bölgelerde yeterli sayıya ulaşamadıkları için ana dillerinde eğitim hakkından yeterince yararlanamamaktadırlar. Bu yüzden Türk çocukları Arnavutça ve Makedonca eğitim görmek zorunda kalmaktadırlar.[41]

Makedonya'daki Türk gençleri ana dillerinde liseyi bitirseler bile devlet üniversitelerinde Türkçe sadece birkaç branşta eğitim almaları olasıydı. Üsküp'teki Kril ve Metodi Üniversitesi Filoloji Fakültesi bünyesinde 1976 yılında bir "Türk Dili ve Edebiyatı" bölümü açılmıştır ve bugün de faaliyettedir. 2014 yılında Gostivar şehrinde kurulan özel Uluslararası Vizyon Üniversitesi, Balkanlarda eğitim dili Türkçe olarak akredite edilen ilk ve tek üniversite hüvviyetini kazanmış oldu.[42]

---

[37] Abbas, *age.*, s. 291 vd.

[38] İngilizce çevirisi için bkz. http://www.b-info.com/places/Macedonia/republic/Constitution.shtml (E. T. 1.11.2004).

[39] Abbas, *age.*, s. 283 vd.

[40] Şükrü Halûk Akalın, "Makedonya'da Eğitim Dili Olarak Türkçe", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 13, Bahar, 2002, s. 7 vd.

[41] Abdülmecit Nuredin, "From Past up to Today Macedonian Turks", *Hikmet*, No10, s. 91-114, 2007.

[42] *Official Gazette of the Republic of Macedonia* – Skopje, no, 153, s. 35, 2014.

13 Ağustos 2001 tarihinde Makedonya'daki etnik çatışmaları önlemek amacı ile Makedonya Parlamentosu'nda temsil edilen (2 Makedon, 2 Arnavut) en büyük dört parti lideri ve Makedonya Cumhurbaşkanı tarafından *Ohri Çerçeve Antlaşması* imzalandı.[43] "Eğitim ve Dillerin Kullanımı" başlıklı bölüme göre, sekiz yıllık temel ve orta (lise) öğretiminde dersler öğrencilerin ana dilinde yapılacaktır (mad. 6.1). Özel antlaşmalara dayanarak, Makedonya nüfusunun en az yüzde yirmisinin konuştuğu dillerde görülecek yüksek öğretim, devlet tarafından finanse edilmesi temin edilecektir (mad. 6.2). Ayrıca Makedonya'da çoğunlukta olmayan toplumlara mensup öğrencilerin devlet üniversitesine kayıt yaptırması sırasında pozitif ayırımcılık ilkesi uygulanacaktır. Kayıtların, ülke nüfus oranını gerçekçi şekilde yansıtıncaya kadar, bu ilke uygulanacaktır (6.3 mad). Yerel yönetim bölgesinde yaşayanların en az yüzde yirmisi tarafından konuşulan dil de, Makedonca ile birlikte yerel yönetimlerde kullanılacak resmî diller kapsamında olacaktır (mad. 6.6).[44]

Makedonya, azınlıkları ilgilendiren başlıca çok taraflı antlaşmalar bakımından Medenî ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'ye[45] taraf olmuştur. Makedonya Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı'nı imzaladı,[46] aynı zamanda Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi'ni onayladı.[47]

Sonuç

Makedonya'daki Osmanlı Hâkimiyetinin sona ermesinden itibaren dil, din, eğitim, sosyal ve siyasal örgütlenme vb. hususlarda çeşitli zorluklara katlanan Makedonya Türkleri bugün, atalarının doğduğu bu topraklarla, 'anavatan' olarak düşündükleri Türkiye arasında sıkışıp kalmışlardır. Özellikle 1990'lı yılların başlarına kadar sürekli olarak göç etme endişesi ile karşı karşıya kalan Makedonya Türkleri sistematik bir biçimde marjinalleştirilmişlerdir. Günümüzde ilkokul, ortaokul, ve yükseköğrenimde anadilde eğitim alma hakkına sahip olmakla birlikte, mevzuat ve bürokratik uygulamalar neticesinde tam anlamıyla uygulama gerçekleşmemiştir.

---

[43] Metnin Türkçe çevirisi için bkz. http://www.dostae.net.mk/tr/framework_tr.htm (E. T. 1.11. 2004).

[44] Aynı hüküm *Yerel Özyönetimler Yasası*nın 90. maddesinde de yer almaktadır. Kata Kulavkova, "Toplumsal, Siyasal ve Etnik Bağlamda Azınlıkların Dil Hakları", *Avrupa Birliği Sürecinde Dil Hakları*, yay. haz. Ebru Uzpeder, Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayını, İstanbul 2003, s. 65.

[45] http://www.unhchr.ch/pdf/report.pdf (E. T. 1.11.2004).

[46] http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=148&CM=8&DF=01/11/04 &CL=ENG (E. T. 1.11.2004).

[47] http://Conventions.Coe.İnt/Treaty/Commun/Cherchesig.Asp?NT=157&CM=8&DF=01/11/04 &CL=ENG (E. T. 1.11.2004).

Özellikle, Doğu Makedonya'da ilkokul ve lise düzeyinde eğitimin tam anlamıyla anadilde uygulanmaması, gerek anayasa ile temin altına alınmış "anadilde eğitim hakkı" gerekse, Makedonya devletinin, azınlıkları ilgilendiren başlıca çok taraflı antlaşmalar bakımından Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi, Makedonya Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı'nı aynı zamanda Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi'ni imzalayıp onaylamasına rağmen, söz konusu sözleşme ve uluslararası hukuk kriterlerinin uygulanmasında bürokrasinin hantal ve isteksiz tutumu, anadilde eğitim haklarının tam anlamıyla uygulanmasını yavaşlatmaktadır.

MÜBADİL Mİ? CASUS MU?: KURNAZ VE İŞKİLLİ BİR CELEP ATHANAS EMMANUEL

Yücel Yiğit*

GİRİŞ

Günümüzde insanların üstünde doğup öldükleri yerlerin sayısı gittikçe azalmaktadır. Çok boyutlu ve karmaşık bir olay olan göçler, coğrafi şartlar, savaşlar, siyasi baskılar, politik karışıklıklar, askerî ihtilaller, siyasi nedenlerle yapılmaktadır. Bunlardan biri de mübadeledir.[1] Genellikle savaşlardan sonra ortaya çıkan "belli bir antlaşma veya anlaşma esaslarına bağlı

* Doç. Dr. Yücel Yiğit, Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü.

[1] Genel olarak mübadeleyle ilgili şu çalışmalara bakılabilir: Cahide Zengin Aghatabay, *Mübadelenin Mazlum Misafirleri* (Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930), Bengi Yayınları, İstanbul 2007; Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003; Evangelia Balta, *Nüfus Mübadelesi*, çev. Müfit Günay-Ahmet Akşit, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 2015; Mehmet Ali Gökaçtı, *Nüfus Mübadelesi: Kayıp Bir Kuşağın Hikâyesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010; Sefer Güvenç, *Mübadele Öncesi ve Sonrası Eski ve Yeni Adları ile Kuzey Yunanistan Yer Adları*, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, İstanbul 2010; Rénee Hirschon, *Mübadele Çocukları*, çev. Serpil Çağlayan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005; Rénee Hirschon, *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, çev. Ertuğ Altınay-Müfide Tekin, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005; İskender Özsoy, *Ah Vre Memleket & Mübadele Öyküleri*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2014; Müfide Pekin ve Çimen Turan, *Lozan Mübadelesi ile İlgili Yayınlar ve Yayımlanmamış Çalışmalar*, Lozan Mübadilleri Derneği Yayınları, İstanbul 2002; Serab Sezer, *Lozan ve Mübadele*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010; Olcay Pullukçuoğlu Yapucu-Cihan Özgün-Yücel Aksan, *Mübadele Kitabı*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 2017.

göç olayına değiştirme (mübadele) göçü" denir.[2] Bu göç türünün, etnik ve dinî temele dayanması olayın başka bir özelliğine işaret etmektedir. Dolayısıyla mübadele, şahsi taleplerden ziyade siyasi otoritelerin tercihiyle ortaya çıkan bir mecburiyettir.

Bu araştırmanın temel amacı, Athanas Emmanuel'in tâbiyet meselesini ve mübadil olup olmadığını ortaya koymaktır. Ayrıca Türkiye'deki iş ortakları ve temasları da konumuz içerisinde yer almıştır. Casusluk ithamıyla niçin polis tarafından takip edildiği, belli periyotlarda nasıl vize almayı başardığı, bazı yıllar niye vize verilmediği, Yunan, İngiliz ve Alman casusu olma ihtimaline karşı kolluk birimlerinin ne gibi tedbirler aldığı gibi sorulara da cevap aranmıştır.

Çalışmamızın kronolojik çerçevesi, 1933-1951 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır. Zira Athanas hakkındaki ilk ve son belge bu yıllara aittir. Araştırmada bizi en çok belgelerin kronolojik akışının bozuk olması ve anlam kopuklukları zora sokmuştur. Örneğin sürekli izlenilen Athanas hakkında 1936-1938 ve 1942-1946 yılları arasında hiçbir belge bulunmamaktadır. Ayrıca kimlik ve adres bilgileri standart olmadığı gibi ciddi yazım yanlışları ve imla hataları da mevcuttur. Resmî belgelerde Rumca özel isimler, telaffuz edildiği gibi yazılmıştır. Çalışmamızda özel isimlerin Türkçeleşmiş halini tercih ettik.

İncelememizde Athanas'ın kısa hayat hikâyesini, tâbiyet meselesini ve izlenmesini üç alt başlıkta kronolojik olarak inceledik. Şüphesiz ikinci ve üçüncü alt başlıklar, kronolojik olarak aynı zamana tesadüf etmektedir lâkin konunun daha iyi kavranabilmesi amacıyla böyle bir ayırıma gittik. İncelememizin ana kaynağını, Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki *41953-15 Aidiyet Numaralı* dosyadaki 214 adet belge teşkil etmiştir. Bunun yanında bazı ikinci el kaynaklarda kullanılmıştır. Birçok eksik tarafının bulunmasına rağmen çalışma özgündür. Her zamanki gibi desteklerinden dolayı Emniyet Genel Müdürlüğü Eski Arşiv Daire Başkanı emekli 1. Sınıf Emniyet Müdürü Sayın *Eyüp Şahin*'e müteşekkirim.

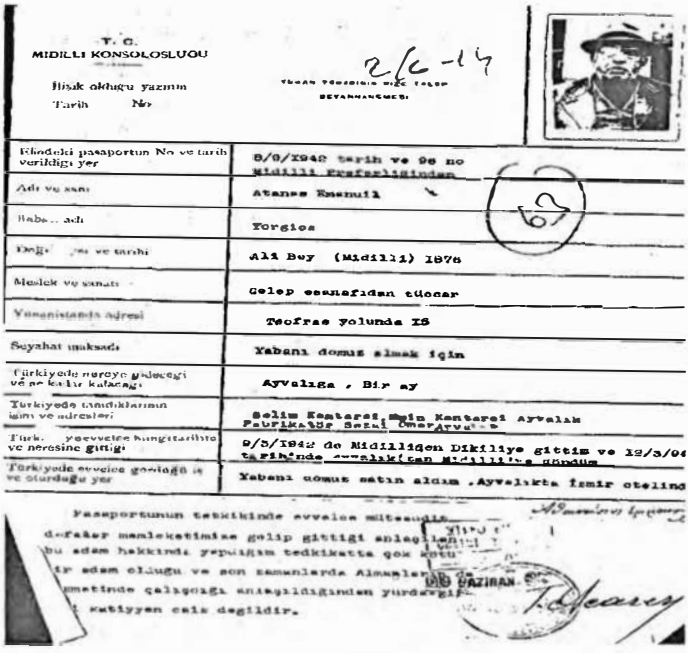
KISA HAYAT HİKÂYESİ

Kimlik, aile ve eğitim bilgileri hakkında pek az malumat bulunan Athanas (Athanasia)[3] Emmanuel, Yorgi ve Triyandafilo çiftinin evladı olarak 1876

[2] Hayati Doğanay, *Demografya Nüfus Bilimi*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 1991, s. 92; Sunday Üner, *Nüfus Bilim Sözlüğü*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları D-17, Ankara 1972, s. 81.

[3] Kelime belgelerde farklı şekilde ve Türkçeleşerek Athanas, Atanas, Atanaş olarak yazılmıştır. Rumcada ölümsüz demektir. Zıttı ve çekimli halli Thanatos (ölümlü)'dur. Bu çalışmada Athanas tercih edilmiştir.

yılında Cunda Adası'nda dünyaya gözlerini açmıştır. Kara Yani[4] lakabıyla bilinen Athanas, evli, Ortodoks mezhebine mensup, celeplik yaparak hayatını kazanmaya çalışan Rum uyruklu bir Osmanlı vatandaşıdır. Mübadele öncesinde Cunda'da sonrasında Midilli'nin Ayatrap Kasabası'nda mukimdir.[5] Zira Athanas Emmanuel, 1911 yılında Cunda'dan Midilli'ye gelmiştir. İşi nedeniyle Midilli-Cunda arasında mekik dokumaktadır. 1912 Balkan savaşları sırasında ada, Yunanlarca işgal edilmiş ve oradakiler, savaş sonrası Türk ve Yunan hükümetleri arasında imzalanan Atina Antlaşması'yla Yunan ahalisi sayılmışlardır. 1914'te burada evlenmiştir. Tüm çabalarımıza rağmen belgelerde eşinin ve çocuklarının isimlerine tesadüf edemedik.

T. C.
MIDILLI KONSOLOSLUGU

İlişik olduğu yazının
Tarih No

YABANCI MEMLEKETLERE GİDİŞ TALEP BEYANNAMESİDİR

Elindeki pasaportun No ve tarihi verildiği yer	8/8/1942 tarih ve 98 no Midilli Kaymakamlığından
Adı ve soyadı	Atanas Emanuil
Baba adı	Yorgios
Doğduğu yer ve tarihi	Ali Boy (Midilli) 1876
Meslek ve sanatı	Celep esnafından tüccar
Yunanistanda adresi	Teofras yolunda 15
Seyahat maksadı	Yabani domuz almak için
Türkiyede nereye gideceği ve ne kadar kalacağı	Ayvalığa , Bir ay
Türkiyede tanıdıklarının isim ve adresleri	Selim Kantarcı Emin Kantarcı Ayvalık Fabrikatör Sezai Ömer Ayvalık
Türk. yeşvesine hangi tarihte ve nereden gittiği	8/8/1942 de Midilliden Dikiliye gittim ve 12/8/42 tarihinde Ayvalık'tan Midilli'ye döndüm
Türkiyede evvelce geldiği ise ne olduğu yer	Yabani domuz satın aldım .Ayvalıkta İzmir otelinde

Pasaportunun tetkikinde evvelce müteaddit defalar memleketimize gelip gittiği anlaşılmış bu adam hakkında yapılan tedkikatta çok kötü bir adam olduğu ve son zamanlarda Almanlar[illegible] menfaatinde çalıştığı anlaşıldığından yurdumuz[illegible] kabiliyeti arz etmiyen arz değildir.

BAZIMAN

Belge 1: Athanas'ın Vize Talep Beyannamesi, EGM Arşivi

1915'te Cunda İsyanı sırasında mühim bir rol oynamış ve bölgenin Müslüman ahalisine fenalıklar yapmıştır. 1915 Rum tehciri sırasında Midilli'ye

[4] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 171.

[5] Midilli Belediye Dairesi Nüfus Ana Defteri'nde 153 müteselsil numarasıyla kayıtlıdır. Gene belediyenin 28 Ağustos 1927 tarihli kaydında 1279 müteselsil numarayla yer almaktadır. Mesleği bu sefer gemici olarak beyan edilmiştir. Her iki hüviyette boy, saç, göz, yüz ve renk konusunda bilgi mevcut değildir. Yeminli şahit ispatname evrakından anlaşılacağı üzere 1911 yılında Cunda'da Midilli'ye gelmiş ve 1914 yılında burada evlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 198-200.

kaçmış ve Milli Mücadele sırasında orada kalmıştır. 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'ni fırsata çevirmek istemiştir. Menfaatine uyduğu ya da yerli Rumların baskısından korktuğu için kendisini ve ailesini Mübadele Umûm Defteri'ne kaydettirmiştir. Böylece Athanas, hem Yunan vatandaşı hem de mübadil hukukuna tâbi olarak kurnazlık yapmak istemiştir. Duruma göre birini diğerine tercih etmiştir. Çünkü mübadillerin eski yerlerine gitmek üzere yurt dışına çıkışları özel izne tâbidir.[6] Dolayısıyla sözleşmeye imza koyan taraflar uzun süre bu konuda katı bir tutum sergilemişlerdir.

Yunan Cumhuriyeti
Midilli Valiyati
Midilli Belediye
Dairesi
no. 4087

Atide fotografi görülen
zikrolunan Atanaç Emma
in hüviyeti tasdik olunu
Midilli 28/8/1927

Limen Reisi
imza

Hüviyet ilmuhaberi

Midilli Belediye Reisi tasdik ederki : Midilli Valiyetinin Midilli belediyesi cheltesinden midillide sakin mezhebi hiristiyan ortodoks, sanati gemici Atanaç Emmanuel Veledi Yorgi ve annesi Iriyandafila Midilli belediye dairesinin nufus ana defterinde ve zükur defterinde 1279 mütesellsil numara ile ve 1876 bin sekizyüz yetmiş altı tevellüt senesile mukeyyet tebaai Yunaniyeden

bir
Mütesellsil Numara
eşkâl
tabii boy
saç siyah
göz siyah
renk bugday

Merkum Atanaç Emmanuelin senei maliyenin 4087 mütesellsil protokol numarasile mukeyyet istidası üzerine lazımgelen mahalde tetimai olunmak üzere işbu vesika merkuma itâ olundu.

Belediye nezdinde
muhasebe memuru
imzası

Belediye
Mührü

Midilli Belediye Reisi
N.Petropulos

Belge 2: Athanas'ın Midilli Belediyesi'ndeki Hüviyet İlmühaberesinin Tercümesi, EGM Arşivi

[6] 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan "Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşmenin" 1. ve 7. maddeleri Athanas'ın durumuyla yakından ilgilidir. Zira 1. maddede yer alan: Bu kimselerden [mübadillerden] hiçbiri, Türk Hükümetinin izni olmadıkça Türkiye'ye ya da Yunan Hükümetinin izni olmadıkça Yunanistan'a dönerek orada yerleşemeyecektir. Gene bu çerçevede 7. madde ise şöyledir: Göçmenler, bırakıp gidecekleri ülkenin uyrukluğunu yitirecekler ve varış ülkesinin topraklarına ayak bastıkları anda, bu ülkenin uyrukluğunu edinmiş sayılacaklardır. İki ülkeden birini ya da ötekini daha önce bırakıp gitmiş olan ve henüz yeni bir uyrukluk edinmemiş bulunan göçmenler, bu yeni uyrukluğu, işbu sözleşmenin imzası tarihinde edinmiş olacaklardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar Belgeler*, Takım II, Cilt 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

Kurnazlığı 1933 yılına kadar sorunsuz devam etmiştir. Zira kasaplık hayvan ve yaban domuzu ticaretiyle meşgul olan Athanas, 1926-1933 yılları arasında Yunan pasaportuyla sık sık Midilli'den Ayvalık, Cunda, Edremit, Havran, Bergama ve Dikili'ye gelip gitmiştir.[7] İşlerini 15 gün içinde hallettiği için ikamet tezkeresi talep etmemiştir.[8] Ancak Midilli'deki Türk Konsolosluğu, 1933'ün sonbaharından başlamak üzere 1936'ya kadar vize vermeyince problem su yüzüne çıkmıştır. Daha önceki yıllarda sıkıntısız bir şekilde Türkiye'ye giriş-çıkış yapan Athanas, neden şimdi vize alamıyordu? Çünkü Midilli Yunan Gizli Teşkilâtı mensubu olmaktan kuşku duyulmakta ve hakkında ihbarlar yağmaktadır.

Konsolosluk, vize talebinin reddedilmesini mübadil olmasıyla izah etmektedir. Esasında bu resmî gerekçedir. Perde arkasında casusluk şüphesi galebe çalmaktadır. Ekonomik zarara uğrayan ve işleri aksayan Athanas, pes etmemiş ısrarla vize alabilmek amacıyla ilgili kurumlara dilekçeler vermiştir. Uzun süre problemin kaynağını anlamaya çalışmış ve vize alamadığı ara dönemde maddi zararlarını Türkiye'deki iş ortakları Ayvalık'ta Adalı Selim ve Havranlı Mustafa vasıtasıyla gidermeye çalışmıştır. Onlarla müşterek celeplik yapmıştır.[9] Belgelerden anlaşılacağı üzere 1934-1936 ve 1942-1946 yılları arasında vize problemiyle karşılaşmamıştır. Ancak takip fişine kaydedilmiş olmasından dolayı celeplik için Midilli'den Ayvalık'a adımını attığı andan itibaren İzmir ve Balıkesir emniyeti tarafından sıkı bir şekilde izlenmiştir.[10]

II. Dünya Savaşı'nın Balkanlara iyice sirayet ettiği 1941'den itibaren Alman ve İngiliz casusu olma ihtimaline karşı yeniden vize ambargosuyla karşılaşmıştır. Fakat Athanas, ticari ilişkilerini kesintisiz devam ettirebilmek amacıyla mürettebat ve tayfa vesikalarıyla, yasal olmayan yollardan Edremit ve Dikili Körfezi'ne giriş yapma yolunu tercih etmiştir. Gümrük görevlileri buna müsaade etmemiştir. Savaş şartları ortadan kalkıp dünya normalleşmeye başlayınca konsolosluğun vize ambargosu da gevşemiştir. 1949'dan itibaren yaşı ilerlediği ve casusluk yapma ihtimalinin pek de mümkün olamayacağı düşünülerek yeniden vize verilmiştir. Daha önce ikamet tezkeresi almayı tercih etmeyen celep, 1949 yılından itibaren bir veya iki aylık oturum müsaadesi de almaya başlanmış ve kendisine 7/45 numaralı ikamet tezkeresi verilmiştir.[11] Athanas hakkındaki son bilgi 75 yaşına tekabül eden 1951 yılına aittir. Bu yıldan sonra belgelerden, hayvan ticaretine devam edip etmediğine ve Türk ortaklarıyla münasebetlerine dair

[7] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 26.
[8] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 25.
[9] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 167.
[10] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 41.
[11] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 2-49.

bir bilgi elde edilememiştir. Gene ne zaman ve nerede öldüğü, mezarının hangi mekânda olduğu da belirsizdir.

TÂBİYET MESELESİ VE VİZE PROBLEMİ

Dilekçesinden anladığımıza göre 1926 yılından beridir iki kıyı arasında rutin hayvan ticaretiyle meşgul olan Athanas, 1933 yılının sonbahar mevsimine kadar herhangi bir vize problemiyle karşılaşmamıştır. O yıl, 9 defa vize alarak Türkiye'ye gelip gitmiştir. Hiçbirinde de sorun yaşamamıştır. Lakin ilk vize sıkıntısı, İzmir Emniyet Müfettişliği'nin 16 Ağustos 1933 tarihli yazısıyla başlamıştır. İzmir polisi, Athanas'ın Midilli Yunan Gizli Teşkilâtı mensubu olduğuna dair bir istihbarat bilgisini Dâhiliye Vekâleti'yle (DV) paylaşmıştır. Bunun üzerine *DV* tarafından, ivedilikle Hariciye Vekâleti (HV), Midilli Konsolosluğu, İzmir ve Balıkesir Valilikleri uyarılmış ve celebin yakın takibe alınarak hakkında bilgi verilmesi rica edilmiştir. Üç ay boyunca konsolosluk ve iki valilik, Midilli Yunan Gizli Teşkilâtı'yla; Athanas'ın mübadil veya casus olup olmadığını araştırmışlar ama hiçbir emareye ulaşamamışlardır.[12] Polis, casusluk şüphesinden dolayı iş ortaklarını da izlemeye başlamıştır.

Öte yandan Balıkesir Emniyet Müdürlüğü işin üzerinde ciddiyetle eğilerek 25 Ekim 1933 tarihinde *DV*'ye: "Athanas'ın tespitlerine göre mübadil olduğunu dolayısıyla Türkiye'ye giriş ve çıkışları özel müsaadeye tabiîdir. Doğrudan vize verilmemesi..." uyarısında bulunmuştur.[13] Arka arkaya gelen bu uyarılardan sonra Athanas'a vize verilmesi askıya alınmıştır. Ayriyeten *HV* ile Emniyet Umûm Müdürlüğü de (*EUM*) bilgilendirildiği gibi *HV*, Midilli dışındaki bütün elçilik ve konsolosluklara hemen bir yazı göndererek Athanas'ın vize başvurusunun reddedilmesi istenmiştir.[14]

Ancak ortada bir sorun vardı. Athanas, mübadil olup olmadığına bakılmaksızın 1926'dan başlamak üzere 1933 sonbaharına kadar vize almıştır. Peki, neden şimdi vize verilmiyordu? Bu sorun, Balıkesir Valisi İbrahim Ethem Akıncı tarafından *DV*'ye sorulmuştur. Aslında vize verilip verilmeyeceğinin muhatabı Midilli Konsolosluğu'dur. *DV*, Vali İbrahim Ethem Akıncı'ya 16 Kasım 1933 tarihli cevabi yazısında şunları: "Athanas Emmanuel'in 22 Ağustos 1927 tarihinde Midilli Belediyesi'nden aldığı ilmühaber üzerine vize verilmiştir. Müteakip seyahatler de için de buna istinaden olmuştur. Ayrıca Midilli Muavin Konsolosu onun gizli veya açık bir teşkilata mensup olmadığını da..." belirtmiştir.[15] Gene Atina'daki Türk

[12] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 162-168.
[13] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 128-158.
[14] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 163.
[15] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 203-204.

Büyükelçiliği 29 Kasım 1934 tarihinde Athanas'ın mübadilliği tahakkuk etmişse vize verileceği hususunda Midilli Konsolosluğu'na tavsiyede bulunmuştur.[16] Ancak kamu kurumları arasında bir türlü görüş birliği oluşmamış ve ciddi bilgi kirliliği ortaya çıkmıştır. Bir türlü nihai karar verilememiştir.

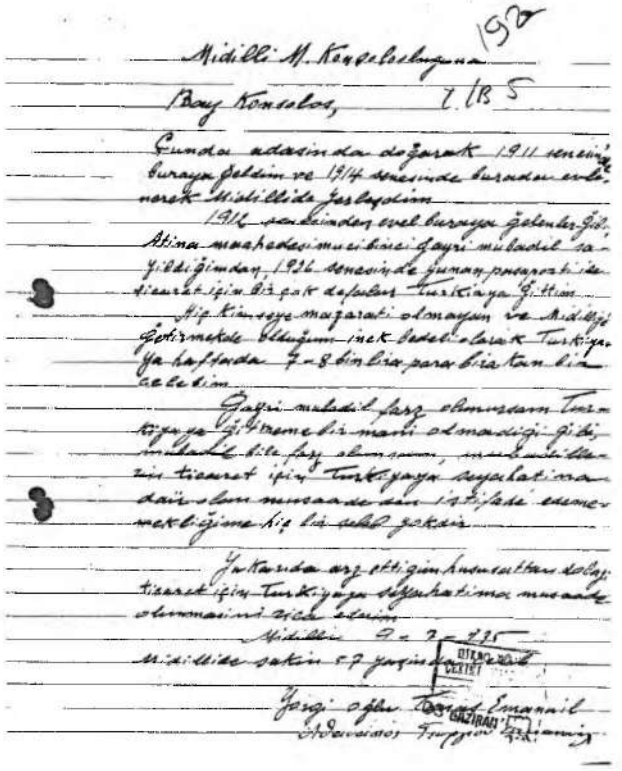
Vize mağduriyeti yaşayan ve işleri kesilen Athanas, kasap ve celep esnafını organize ederek Midilli Konsolosluğu üzerinde baskı kurmaya başlamıştır. 1 Aralık 1933 tarihli yazıdan anlaşılacağı üzere Türk Konsolosluğu'na şikâyet mektupları yağmıştır. Bu kışkırtma Türk-Yunan dostluğuna zarar vermeye başlayınca işin rengi değişmiştir.[17] Konsolosluk, *EUM*'un kararına binaen vize vermemekte direnmiş ve yeni bir vize başvurusunda ne yapacağını *HV*'ye sormuştur.[18] Bu arada Athanas da boş durmamış vize ısrarında devam etmiş; Türkçe kaleme aldığı bir dilekçeyle *HV*'ye başvurmuştur.[19]

Öte yandan 9 Aralık 1933 tarihinde Midilli Gümrük Müdürü Galani, Athanas için Fransızca bir mektup kaleme alarak konsolosluktan vize ricasında bulunmuştur.[20] Çabalarında başarılı olamayan kurnaz celep, bu sefer de Türkiye'den birilerini devreye sokmuştur. 8 Ocak 1934 tarihinde Dikili Cumhuriyet Halk Fırkası İdare Azasından Baha Bey, konsolosluğa bir mektup yazmıştır. Mektupta özetle, "Athanas ile iş yaptıklarının ve onun gelmemesi yüzünden mağdur olduğunu, rekabetin ortadan kalktığını, esnafın istediği fiyatla et sattığını, onun her hafta 4-5 bin lira para bıraktığını ve mallarının okkasını 2-3 kuruş daha fazla sattıklarını..."[21] bildirmektedir. Dolayısıyla tek parti iktidarında Cumhuriyet Halk Fırkası üyesi Baha Bey, siyasi kimliğini de kullanarak tıkanan sürece müdahale etmeye çalışmıştır. Dolayısıyla iktidar partisinin taşra yöneticisi, et fiyatlarının daha fazla artmaması ve rekabet ortamının oluşması için vizesinin yinelenmesi amacıyla siyasi nüfuzunu kullanmıştır.

1934, 1935 ve 1936 yılları Athanas'ın mübadil olup olmadığı ve vize tartışmalarıyla geçmiştir. Zira mübadilse ayrı bir hukuka tâbi olması icap ediyordu. Bilgi kirliliğinin ortadan kaldırılması için *EUM*, Midilli Konsolosluğu'na resmî bir yazı göndermiştir. Konsolosluk alan araştırması neticesinde onun hakkında Midilli Belediyesi ve Midilli Sulh Mahkemesi'nden: "1911 yılında Cunda'dan Midilli'ye geldiği, 1912 yılında adanın

[16] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 193.
[17] Midilli Konsolosluğu'ndan Atina Büyükelçiliği'ne gönderilen 27 Aralık 1933 tarihli yazı. Ayrıntılı bilgi için bkz. EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 161-180.
[18] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 178.
[19] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 179.
[20] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 182.
[21] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 181.

Yunan askeri tarafından işgal olduğunda orada mukim olduğu, Balkan savaşları sonunda imzalanan Atina Antlaşması mucibince Yunan ahalisi sayıldığı ve bu çerçevede mübadil sayılamayacağı…" bilgisine ulaşmıştır.[22] Ancak konsolosluk çalışanları, Midilli Belediye Dairesi'ndeki nüfus kütüğünde yaptıkları araştırmada bambaşka bir malumata ulaşmışlardır. Athanas, 1923 yılında ailesini *Umûm Mübadil Muhacirleri Defteri*'ne kaydettirmiştir. Dolayısıyla bu deftere binaen kendisine belediyeden mübadil olduğuna dair ilmühabere verilmiştir. Konsolosluk, uyanık celebin 1923 yılına kadar kendisini ve ailesini mübadil defterine kaydettirmediğini ve bu yıldan sonra fayda göreceğine nazaran kayda geçtiğini de ilave etmiştir.[23]

Belge 3: Athanas'ın Midilli Konsolosluğu'na Hitaben El Yazısıyla Kaleme Aldığı Dilekçesi, EGM Arşivi

[22] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 208.
[23] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 207.

Athanas, mübadeleden yaklaşık 12 yıl önce Midilli'de mukimdir. Fakat korku ve menfaat dengesini gözeterek mübadele defterine ailesiyle birlikte kaydolmayı tercih etmiştir.[24] Belki Midilli'deki yerli Rumların baskısı dayanılmaz bir hal almış da olabilir. Bu durumda kütüklerde çift kimlik statüsünde gözükmektedir. Hem Yunan vatandaşı hem de mübadildir. Esasında vize probleminin kaynağı bu hukuki duruma dayanmaktadır. Şüphesiz I. Dünya Savaşı yıllarında Cunda'da yaptıkları da cabasıdır. Gene bu çerçevede 25 Eylül 1934 tarihinde Athanas'ın tâbiyet meselesi tartışılmaya devam etmiş ve Nüfus Umûm Müdürlüğü'nden görüş istenmiştir. Balıkesir Valiliği'nden aldığı bilgiye yaslanan Nüfus Umûm Müdürlüğü: "Kendisinin mübadil olduğunu ve Yunan tâbiyetinin Mübadele Mukavelenamesi ahkâmında olduğu" görüşünü iletmiştir.[25]

Athanas'ın çift kimlik statüsü belirsizliğini devam ettirdiği zaman diliminde o, yılmadan farklı Türk makamlarını dilekçe bombardımana tutmuştur. 1934 yılında birçok talep dilekçesi vermiş ama uygun görülmemiştir.[26] Örneğin 10 Ocak 1934 tarihinde *HV*'ye bir dilekçe daha yazmıştır. Athanas dilekçesinde şunları kaleme almıştır: "Senelerden beri Türkiye'ye gelip gittiğini, hayvan ticaretiyle meşgul olduğunu ve Türkiye'ye hatırı sayılır miktarda para bıraktığını ifade etmiştir. Haftada birkaç defa Ayvalık'a gittiğini ancak son seferinde Türk Şehbenderliği'nin [konsolosluk] mübadil olduğu gerekçesiyle vize vermediğinden yakınmıştır. Hâlbuki mübadil olsa ilk önce Yunan Hükümeti'nin izin vermeyeceğini özellikle ilave etmiş ve vize talebinde bulunmuştur."[27] Midilli'deki Türk Konsolosluğu bir süreden beri yaptığı gibi Athanas'ın mübadil olduğunu gerekçe göstererek dilekçeye olumsuz cevap vermiştir.

İnatçı tavrını devam ettiren Athanas bu sefer de Midilli Gümrük Müdürü ve Meclis-i Âyan azasından Kritika'yı devreye sokmuştur. Kritika, uzun süre konsolosu ikna etme çabasında olmuştur lakin konsolos kararını değiştirmemiştir.

Athanas, 9 Temmuz 1935 tarihinde Midilli Konsolosluğu'ndan talep ettiği vize dilekçesini yenilemiştir. Dilekçede özetle, "1911'de Midilli'ye geldiğini ve 1914'te burada evlendiğinden bahsettikten sonra Balkan savaşları sonucu Atina Antlaşması'na göre gayr-ı mübadil olduğunu ve 1926 yılında Yunan pasaportuyla ticaret için birçok kez Türkiye'ye gittiğini ve haftada 7-8 bin lira para bıraktığını, gayrimübadil sayılarak Türkiye'ye gitmesine müsaade edilmesini" talep etmiştir.[28] Dilekçeden de anlaşılaca-

[24] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 171.
[25] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No:189-190-191.
[26] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 186-187.
[27] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 183-184.
[28] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 194.

ğı üzere daha önce vize verilmesine hem de ekonomik olarak Türkiye'ye yaptığı katkılardan bahsetmektedir. Konsolosluğun hayır cevabı Athanas'ı yıldırmamış ve 4 Nisan 1936 tarihinde daktiloyla yazılan yeni bir dilekçe daha vermiştir. Dilekçesinde, "Kuzu mevsimi olduğu ve yerine gönderdiği adamın acemiliğinden dolayı işleri alt üst ettiğini ve kendini zarara uğrattığını" beyan etmiştir.[29] Şahsı hakkında haksız ve kötü kanaatin silinmesi için iki yıldır başvurmadığı yer kalmadığını dile getirerek vize verilmesi ricasında bulunmuştur.

Midilli Konsolosluğu'ndan ümidi kesen Athanas, 1 Ocak 1936 tarihinde İzmir'de Yemiş Çarşısı esnafından Nazlı Ali Haydar vasıtasıyla bu sefer de *DV*'ye talebini yazılı iletmiştir. Talebinde, "Neden vize verilmediğini, şayet bir cezası varsa çekmek istediğini, istenilirse Ayvalık ve İzmir hattındaki herhangi bir yere veya şahsa kefalet-i nakdiye ve şahsiye göndermeye de hazır olduğunu" yazmıştır.[30] Görüleceği üzere talepte ekonomik vurgu azalmış somut suçun ne olduğunun anlaşılması yolu tercih edilmiştir. "Suç yoksa vize isterim" psikolojisine yönelmiştir.

Bu kadar redden sonra yılmayan Athanas, 23 Mayıs 1936 tarihinde emeline ulaşmış ve vize almayı başarabilmiştir.[31] Şüphesiz bu tarihten önce *DV*'nin, hakkında 10 Şubat 1936 tarihinde yaptığı tahkikatın müspet neticelenmesi etkili olmuştur.[32] Esasında asıl incelemeyi Milli Emniyet Hizmetleri Riyaseti (MAH) yürütmüştür. Athanas hakkında 2 Mart 1936 tarihinde *EUM*, *MAH*'tan bilgi sormuştur.[33] *MAH*, 8 Nisan 1936 tarihinde *EUM*'a şu cevabi yazıyı göndermiştir: "Cunda Nahiyesi sabık sakinlerinden ve Balkan Harbi'nden evvel Midilli'ye giden ve bundan üç sene evveline kadar Ayvalık ve Dikili'ye sık sık gelerek çok miktarda hayvan alan bir tüccardır. Şimdiye kadar Türklüğe ve Türk yurduna karşı bir fenalığı görülmemiştir. Dürüst bir adam olarak tanınmaktadır. Ticari rekabet yüzünden bazıları kendisini çekememekte ve aleyhinde bulunmaktadırlar. Alışveriş maksadıyla yurdumuza gelmesinde bir mahzur olmadığını saygı ile sunarım."[34] Şüphesiz vize verilmesinde *MAH*'ın olumlu raporu önemli olduğu aşikârdır. Şimdiye kadar bir kötülüğü bulunmayan celebin ticari rekabetten dolayı iftiraya uğradığını ve vize verilebileceği tavsiyesinde bulunulmuştur. Vize sıkıntısını çözen Athanas, sık sık Türkiye'ye giriş çıkış yapmıştır. Zira aynı yıl 17 Haziran'da vize almış, bir gün sonra Dikili'ye gelmiştir. Yaklaşık 12 gün kaldıktan sonra 1 Temmuz'da asıl ikametgâhına dönmüş-

[29] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 147.
[30] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 132.
[31] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 150-151-175.
[32] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 145.
[33] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 136.
[34] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 137.

tür. Aynı ay bir kez daha gelerek bu sefer de Ayvalık ve Bergama'ya gidip gelmiş ancak işkilli bir durumuna rastlanmamıştır.[35]

Celebin İlişkiler Ağı İzleniyor

Athanas'ın tâbiyet meselesi tartışmaları devam ederken bir yandan da kolluk birimlerince sıkı bir şekilde takip edilmiştir. Her iki mesele kronolojik akış içerisinde örtüşmüştür fakat konunun daha iyi kavranabilmesi amacıyla ayrı bir alt başlıkta ele almayı tercih ettik. 1933 yılında *DV*'nin uyarısı üzerine İzmir ve Balıkesir valilikleri celebi, izlemeye koyulmuşlardır. Kolluk birimlerinin konuya odaklanmasından sonra Athanas hakkındaki ilk bilgiler resmî belgelere yansımaya başlamıştır.

Nitekim ilk malumat 11 Eylül 1933 tarihinde Balıkesir Valiliği tarafından *DV*'ye iletilmiştir. Yazıda: "Athanas'ın, Midilli'de Yunan Gizli Teşkilatı'na mensup olduğu, Cundalı ve mübadeleye tâbi olduğu belirtildikten sonra 1915 tehciri sırasında Midilli'ye kaçtığı ve Milli Mücadele sırasında orada olduğu, evvelce Cunda'da kasapken 5-6 altı yıldan beridir Midilli Konsolosluğu'nun vermiş olduğu vizeyle Türkiye'ye gelip gittiği, üç yıldan beridir de Ayvalık'taki Adalı Selim'le müşterek celeplik yaptıkları ve bu vesileyle sık sık Edremit Körfezi'ndeki kaza ve nahiyeler ile İzmir ve Dikili pazarlarını takip ederek sığır alıp götürdüğü tespit edilmiştir. Yıl içerisinde 9 defa Türkiye'ye gelip gitmiş ve dikkat çekecek bir davranış da bulunmamıştır. Çok sıkı takip edilen Athanas'ın mübadil olmasından dolayı seyahatleri izne tabiîdir. Bu kadar sık ziyaret için vize verilmesi de doğru değildir" bilgileri mevcuttur.[36] Bu yazıdan 11 gün sonra Balıkesir Valiliği, 22 Eylül 1933 tarihinde celep ve ortaklarının takibiyle ilgili: "Athanas ve iş ortakları Akilef, Adalı Selim ve Havranlı Mustafa'nın otomobille Balıkesir'e gelip Kemalpaşa panayırından hayvan almak için pazarlık yaptıkları..." bir yazıyı *DV*'ye göndermiştir.[37]

30 Aralık 1933 tarihinde hakkındaki bir başka bilgiyse şöyledir: "Cunda'da doğduğunu bilen bulunmamakta, kütüklerin 1919 yılındaki Yunan işgalinde kaybolduğundan ismine Yunanlar arasında tesadüf edilmediğini, 1930 yılında Midilli'ye kaçtığını, gerek merkezde gerek kaza kayıtlarında isminin geçmediği ve mübadil olma ihtimalin yüksek olduğu, mübadele sonrası Ayvalık'a yerleşen Adalı Selim ticarete başladığı, Adalı'nın, Athanas namına bölgede hayvan alıp satarak komisyon aldığı, Havranlı Selim'in

[35] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 152.
[36] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 201.
[37] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 155.

de onlara yardımcı olduğu..." şeklindedir.[38] Athanas'ın hem Türk hem de Rum –Akilef ve Nikola– ortakları Balıkesir polisi tarafından kontrol altında tutulmuştur ama şüpheli hallerine rastlanmamıştır. Balıkesir Emniyet Müdürlüğü, ilk raporunda onun Cunda'da doğmadığını ve 1930 yılında Midilli'ye kaçtığını alan araştırmasıyla tespit etmiştir. Hâlbuki gelen ilk bilgiler yanlıştır. Zaten sonraki raporlar, bu bilgilerin doğru olmadığını teyit etmektedir.

1933 yılında Athanas ve ortakları hakkında göreceli kıt bilgi mevcuttur fakat ertesi yıldan itibaren üzerlerindeki sis perdesi aralanmaya başlamıştır. Celep ve casus olarak kayıtlara giren Athanas aynı kişi olup olmadığı konusunda *HV*, tereddütte kalmış ve konunun aydınlığa kavuşturulması için 10 Şubat 1934 tarihinde *DV*'ye bir yazı göndermiştir.[39] Zira bir isim benzerliği şüphesi ortada dolaşmaktadır. 26 Şubat 1934 tarihinde *DV*, celep ve casusun aynı kişiler olduğunu Balıkesir Valiliği'nce müteaddit tahkikat neticesinde anlaşıldığı ve kendilerine sorulmadan kesinlikle vize verilmemesini *HV*'den rica etmiştir.[40]

Şüphelerin büsbütün artması üzerine Balıkesir Valiliği, Athanas'ın üzerindeki incelemelerini derinleştirmiştir. 31 Mart 1934 tarihinde Balıkesir Valisi Salim Gündoğan imzasıyla çok gizli ibareli bir yazı *DV*'ye gönderilmiştir. Gizli yazıda vali: "1927-1928 yılları arasında Cunda'da ikamet ettiğini ve kasaplıkla iştigal olduğunu, ayrıca o yıllarda adadaki Yunan tâbilerinin tespit edildiğini ancak onlara arasında adının geçmediğini ve Yunan olduğu iddiasında da bulunmadığını, yerli Rumların korkusuyla Yunan tâbiyetine geçmiş olması muhtemel olduğunu" kaleme almıştır.[41]

Balıkesir Valiliği 22 Mayıs 1934 tarihinde İzmir Emniyet Müfettişliği'nden aldığı şu bilgileri *DV*'ye nakletmiştir: "Kasaplık hayvan almak için sahillerimize gelmek isteyen Cundalı Athanas, Yunan gizli teşkilatının elamanlarından olup 1331 [1915] senesinde Cunda İsyanı'nda mühim bir rol oynadığı ve o vakit birçok asker ve sivil Türk ahaliye yapmış olduğu zulüm ile iştihar [meşhur-ünlü] eden..."[42] Balıkesir Valiliği, İzmir Emniyet Müfettişliği'ne yaslanarak gönderdiği yazının giderek sertleştiği görülmektedir. Hem Osmanlı dönemindeki âsiliğine ve kötülüğüne hem de casusluğuna vurgu yapılmaktadır. Dolayısıyla Athanas hakkındaki bilgiler

[38] 30 Aralık 1933 tarihinde Balıkesir Valiliği'nden Dâhiliye Vekâleti'ne gönderilen yazı. Ayrıntılı bilgi için bkz. EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 205-206.

[39] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 159.

[40] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 192.

[41] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 164.

[42] İzmir Emniyet Müfettişliği Midilli'den aldığı haberlere atfen 19 Mayıs 1934 tarihinde bir yazı kaleme alıp raporunu Balıkesir Valiliği'ne göndermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 211.

daha billurlaşmaya başlamıştır. Valilik bu somut bilgilerden sonra şahsın ülkeye girmesinin uygun olmayacağı kanaatini de belirtmiştir.

Athanas'ın peşini bırakmayan *DV*, 17 Kasım 1934 tarihinde Balıkesir Valiliği'ne "Mübadil Rumlardan Athanas Emmanuel'in kasaplık hayvan satın almak üzere kısa bir süre için yurdumuza gelmesinde bir kötülük olup olmadığını madde madde çabucak bildirilmesi..." talimatını vermiştir.[43] 9 Aralık 1934 tarihinde Vali Salim Gündoğan imzasıyla, Ayvalık Kaymakamlığı'ndan alınan bilgi: "Fenalığını madde madde tespit etmek imkânsızdır. Kısa bir müddet için yurdumuza gelmesinde mahzur görülmemiştir. Ayrıca Yunan Gizli Teşkilatı'nın elemanı olduğu 22 Mayıs 1934 tarihli İzmir Emniyet Müfettişliği'nin iddiası olduğu da..." *DV*'ye iletilmiştir.[44]

Kuşkusuz Athanas'la ilgili bilgileri vize problemi ve hukuki durumuyla birlikte okumak gerekir. Çünkü celep, ticaretikesintiye uğradığı için bu dönemde yoğun bir şekilde vize alma gayretiyle her yere dilekçe yazmaktadır. Sıkıntının büyümesi üzerine Yunan Hariciye Nezareti de devreye girmiş ve Atina'daki Türk elçiliğine mübadilliği tahakkuk ettiği takdirde vize verilmesi tavsiyesinde bulunmuştur.[45] Zaten Athanas'ın Türk vizesinin askıya alınmasından yeniden vize almaya başladığı 23 Mayıs 1936 tarihine kadar *DV, HV, EUM, MAH*, *Midilli Konsolosluğu* ile İzmir ve Balıkesir Valilikleri arasında yoğunluğu gittikçe artan bir dizi yazışmaya sebep olmuştur. Vize almayı başardıktan sonra Athanas ve ortaklarının her adımları 1951'e kadar kolluk birimlerince izlenmiş, Türkiye'ye giriş-çıkışları sıkı bir şekilde kontrol edilmiştir. Onun, 1936-1942 ve 1942-1946 ile 1946-1951 yılları arasında *Panayia, Kolokotra, Cunda, Ayos Adnis, Elefteria, İlter* motorlarıyla yaptığı iş seyahatleri mülki ve kolluk birimlerince *DV*'ye resmî yazıyla iletilmiştir.[46] Belgelerin ortak yönü Türkiye'de bulunduğu sürelerde işkilli bir durumun söz konusu olmamasıdır.

II. Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin duyulmaya başlamasıyla 1938'den itibaren kolluk birimleri yeniden teyakkuza geçmiştir. Zira meslektaşları mahir celebi, kıskançlıktan dolayı sürekli gammazlamışlardır. Ayrıca siyasi atmosferde tacirlerin casusluk ihtimali şüphesini doğurmaktadır. Hâlbuki 1936 ve 1937 yılları nispeten rahat geçmiştir. Kasaplık hayvan dışın-

[43] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 196.
[44] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 197.
[45] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 193.
[46] Athanas Emmanuel'in 1936-1951 tarihleri arasındaki iş ilişkileri ve bağlantıları için bkz. EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 15-34-40-41-44-69-72-77-90-91-92-93-96-97-105-114-121-122-125-127-129-151-154-173-176.

da sabunluk kostik[47] için de 1937 yılında Türkiye'ye gelmiştir.[48] Midilli Konsolosluğu Athanas hakkında yerelden aldığı bir duyumu 31 Ocak 1938 tarihinde *DV*'yle paylaşmıştır. Konsolosluk, "Athanas'ın casusluk yaptığı istihbaratın alındığını her ne kadar muhbirin de kasap olması hasebiyle düşmanlıkla hareket etme ihtimali olmakla birlikte celebin tarassut altında tutulması..." uyarısında bulunmuştur.[49] Bunun üzerine 18 Şubat 1938 tarihinde *DV*, ivedilikle İzmir ve Balıkesir valiliklerini uyarmış ve Athanas'ın yurda her gelişinde kendisinin hissettirilmeden takip edilmesini, temaslarının ve haberleşmesinin gizlice kontrol edilmesi ve seyahatleri hakkında bilgi verilmesini talep etmiştir.[50] *DV*, benzer bir bilgi notunu Genelkurmay Başkanlığı'na da göndermiştir.[51]

12 Mart 1938 tarihinde İzmir Emniyet Müdürlüğü memleketimizde askerî malumat topladığı ve bunları Midilli'de bulunan Adalar Fırka Komutanlığı'na istihbar ettiği ve adı geçen firkanın et müteahhidi Athanas hakkında *DV*'yi bir kez daha uyarmıştır.[52] Gelişmeler üzerine *EUM*, 6 Mayıs 1938 tarihinde *MAH*'tan malumat talep etmiştir. *MAH*'ta yaklaşık iki yıl önce –8 Nisan 1936– verdikleri bilgiden başka arşivlerinde kayıt bulanmadığını belirtmiştir.[53]

II. Dünya Savaşı'nın başladığı yıl –1939– Athanas'ın takibi daha sıklaştırılmıştır. Yunanistan'ın Adalar Fırkası et müteahhidinin Türkiye'de attığı her adım izlenmiş ve raporlanmıştır. Tedbir 1940 yılında da elden bırakılmamıştır.[54] 10 Eylül 1940 tarihinde İzmir Valiliği, "Athanas'ın 17 Temmuz 1940 tarihinde İzmir'e gelerek bir gece Emniyet Oteli'nde konakladığını, ertesi gün otobüsle Dikili, Bergama, Kınık, Kırkağaç kazalarına gittiğini ve üzerinde getirdiği 150 lira ile ortağı Adalı Selim'den aldığı 500 lirayla hayvan ticareti için celep ve kasaplarla temasta bulunduğunu" tespit etmiştir.[55] Celebin, aynı yılın Yaz mevsimindeki ikinci iş ziyareti 21 Ağustos 1940'a tekabül etmektedir. Dikili'de Yeni Han'da konaklamıştır. Burada İtalyanlar tarafından batırılan Helli Kruvazör'ü meselesini açmıştır.

[47] Gündelik yaşamda sabun, deterjan ve gider açıcıların yapımında kullanılan asit bazlı bir kimyasal bileşendir. Kısa sürede suyun ısısını 50 santigrad dereceye çıkartır. Tepkimeye girdiği maddeyi yakar ve aşındırır.

[48] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 125-127.

[49] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 108.

[50] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 111.

[51] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 109-110.

[52] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 1113.

[53] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 116.

[54] EUM, II. Dünya Savaşı yıllarında yabancı işlerinden anlayan bir memurun Ayvalık'ta görevlendirilmesini Balıkesir Valiliği'nden ivedilikle rica etmiştir. Zira acemi memurlar yüzünden sık sık problem yaşanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 53-54-58.

[55] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 85.

Atina'da galeyana gelen halkın ancak zararın tazmin edileceği konusunda ikna edildikten sonra dağıldığını anlatmıştır. Dolayısıyla halka sohbetinde siyasi konular açarak saf halkı kandırmaya çalıştığı ve takibinin devam ettiği de yazıya ilave edilmiştir.[56]

Dünya tarihinin gördüğü en büyük savaş yıllarında İzmir Emniyet Müdürlüğü uyarılarına devam etmiştir. Çünkü Yunan ve İtalyan adalarından pasaportla Türkiye'ye gelen şahıslara Alman ve İtalyanların gizli vazifeler verdiği, kabul etmeyenlere pasaport verilmediği istihbaratı alınmıştır. Bu istihbarattan bir gün önce Athanas ve Nikola'nın gelmesi şüpheli bulunmuş ve özellikle Yunan ve İtalyan adalarından gelenlerin durumlarının sıkı takip edilmesi istenmiştir.[57]

Nitekim İzmir polisi, 20 Eylül 1941 tarihinde Athanas ve Nikola'nın Almanlar adına casusluk yapmak üzere Ayvalık, Edremit, Bergama, Dikili havalisine gelerek askerî istihbarat toplayacakları hususunda *DV*'yi uyarmıştır.[58] Uyarı yazısında, celep ve ortağının 17 Eylül 1941 tarihinde İzmir'e gelerek Büyük Abdülkadirpaşa Oteli'ne yerleştikleri ifade edildikten sonra Edremit, Dikili, Ayvalık ve Bergama civarından toplayacakları domuzların ihracı için temaslarda bulunacakları belirtilmiştir. İzmir'de bulundukları sürede İhracatçılar Birliği Kâtib-i Umûmisi Osman ve Celep Hakkı ile konuşmuşlar ve İzmir salhanesini ziyaret etmişlerdir. Ertesi gün Bergama Oteli sahibi İbrahim ile temasa geçmişlerdir: "Milli Şefimizin dehasından sitayişle bahseden Athanas, harp sonunda Yunanistan namı altında bir devletin kurulamayacağını ancak Yunanistan'ın Türkiye Cumhuriyeti tarafından idare edileceğini, bunun tahakkuku için de Yunan milletinin içten gelen bir aşkla müzaheret göstereceklerini eğer Türkiye bir harbe mecbur edilirse ağabey olarak kalplerinde yer alan bu devlet nam ve hesabına hiçbir fedakârlıktan çekinmeyeceklerini söylemiş ve sözünü işgal kuvvetlerine intikal ettirerek İtalyan askerlerinden son derece şikâyet ettiklerini fakat Alman askerlerinin bir fenalıkları olmadığını ve tam bir asker olarak yetiştirilmiş bulundukları..." o günkü sohbetin konusudur.[59]

Athanas ve ortağı, aynı gün Yunanistan'ın işgale uğraması üzerine adalardan kaçarak İzmir'deki Büyüksalepçioğlu Hanı'na sığınan Yunan mültecileri ziyaret ederek, hal hatır sormuştur. Şüpheli hareketlerini devam ettiren ortaklar, İzmir'de A.29 fiş numarasıyla takip edilen Bulgar asıllı Amerikan Tütün Şirketi ile Kutsoğlu Tütün Kumpanyası eksperlerinden

[56] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 86.

[57] 18 Eylül 1941 tarihinde İzmir Valiliği'nden Dâhiliye Vekâleti'ne gönderilen çok gizli ibareli yazı. Ayrıntılı bilgi için bkz. EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 71.

[58] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 61.

[59] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 74.

Vasil Çeşidof ve durumu şüpheli bazı otelcilerle de konuşmuşlardır.[60] Fakat konuşmaların muhteviyatı tespit edilememiştir. Athanas ve Nikola'nın farklı kesimden şahıslarla temasta olması ticaretin dışında değerlendirilmiş ve iyi niyet taşımadıkları düşünülmüştür.

6 Ekim 1941 tarihinde Balıkesir Valiliği *DV*'ye Athanas'ın Ayvalık temasları hakkında şu bilgiyi vermiştir: "Ayvalık'ta İzmir Oteli'nde kalmıştır. Burada avcılar kulübü ile Rumlardan Tiberikoğlu, kasaplar, Kahveci Giritli Ömer, Motor Kaptanı Eşrefoğlu Ali ile temas ederek hayvan ticareti üzerine sohbet etmişlerdir. Amerika'dan bekledikleri paranın bankaya yatmaması üzerine Midilli'ye dönmüşlerdir."[61]

Bu arada İzmir polisi Athanas'ın Bulgar Vasil'le sık sık görüşmelerinden şüphelenmiş ve mesaisini bu irtibata odaklamıştır. İkili son görüşmelerinden yaklaşık 40 gün sonra İzmir'de yanlarında Nikola'da bulunduğu halde 31 Ekim 1941 tarihinde bir kez daha görüşmüşlerdir. Sohbetin uzaması ve bir torba teslimi polisi teyakkuza geçirmiştir. Polis, cürmü meşhut yapmak için tüm dikkatini olaya vermiştir. Takipteki polis şu bilgileri derlemiştir: "Midilli İtalyan Konsolosu, Vasil'in Midillili olan eşi Zaharof aracılığıyla İzmir İtalyan Konsolosu'na selam göndermiştir. Bu selam mukabil İtalyan Konsolos da içinde şeker, kahve, pirinç ve peksimet bulunan 5-6 kilo ağırlığında ağzı kırmızı mumlu ve mühürlü bir torbayı Vasil aracılığıyla hediye göndermek istemiştir. Üzerine de ağzı açık bir zarf içerisindeki kâğıda Fransızca iaşe hediyesi olduğu iliştirilmiştir. Vasil hediye torbasını Midilli'ye götürmek için Athanas'a vermek istemiş ancak o, emaneti kabul etmemiştir. Çaresiz kalan Vasil, Şöfor Hakkı Başer'i 50 kuruş karşılığında hediye torbayı Ayvalık Limanındaki gümrük memurlarına bırakmaya razı etmiştir. Ancak Ayvalık'a gidecek arabada Athanas ve Nikola'nın da bulunması olayı karmaşık hale getirmiştir. Emanet torba, Ayvalık Liman gümrüğünde sahipsiz kalmış ve el konulmuştur." Torba incelenmek üzere İzmir'e gönderilmiş ancak şüpheli bir duruma rastlanmamıştır.[62] Takip edildiğinden habersiz Athanas için 1941 yılı problemsiz geçmiştir fakat yeni yılda onu Türkiye'ye giriş yasağı sürprizi beklemektedir.

Muhtemelen Midilli'deki Türk konsolosluğu çalışanları adadan elde ettikleri verilere dayanarak 2 Ocak 1942 tarihinde Athanas'ın 'yurda girmesi caiz değildir' ifadesiyle vizesi yenilenmemiştir. Hattâ daha günü bitmeyen en son vizesi de iptal edilmiştir. Gelişmelerden *HV, DV* ve konuyla ilgili

[60] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 73.

[61] Balıkesir Valiliği'nin 6 Ekim 1941, İzmir Valiliği'nin 31 Ekim 1941 tarihlerinde çok gizli ibaresiyle Dâhiliye Vekâleti'ne gönderdikleri yazı. Ayrıntılı bilgi için bkz.: EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 81.

[62] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 79-83.

valilikler haberdar edilmiştir.[63] Çünkü savaş yıllarında üzerindeki kuşkular iyice artmış, güven telkin edememiş ve bir yabancı devlet adına çalıştığı intibaı uyandırmıştır. Athanas'ın vize talepleri kabul edilmemiş ve konsolosluk 24 Aralık 1942'den sonra katı bir tutum sergilemiştir.[64] Şüphesiz konsolosluğun vize vermemesinde *DV*'nin olumsuz görüşü çok etkili olmuştur. *HV* ve *DV* vize verilmemesinde mutabık kalmışlardır.[65]

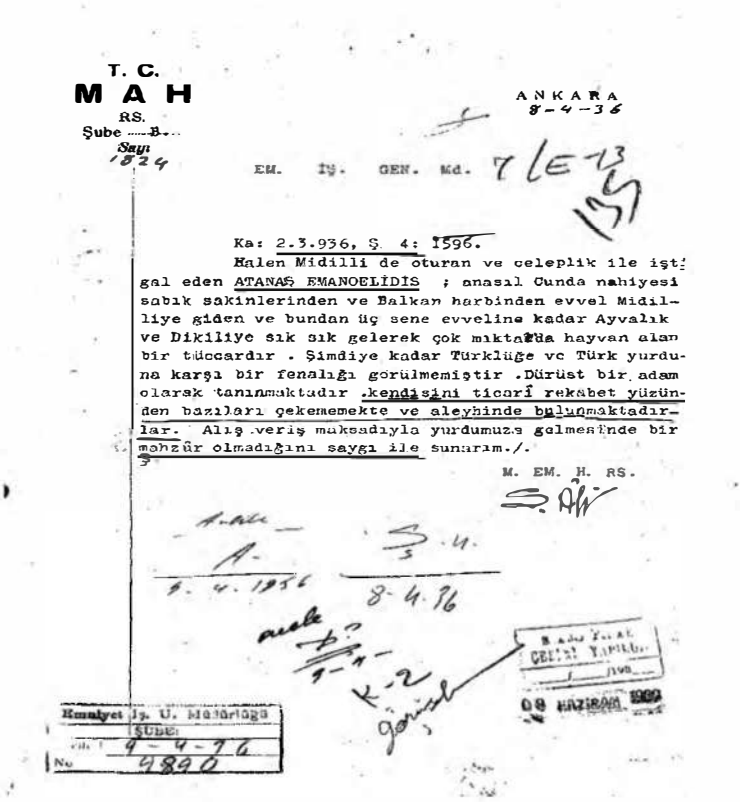
1942-1946 yılları arasında Athanas ve ortağının vize alıp alamadığı tam bir muammadır. Hakkında tutulan dosyada ne takip bilgisi ne de vize bilgisi bulunmamaktadır. II. Dünya Savaşı'nın bitmesi ve etkilerinin ortadan kalkmasıyla beraber bilgi ve belgeler yoğunlaşmaya başlamaktadır. Savaş sonrası yeni siyasi atmosferde konsolosluğun olumsuz tavrı olumluya doğru meyletmeye başlamıştır. Ancak tedbir de elden bırakılmamıştır. 1946 yılının ilk ayından itibaren Athanas, ortakları ve iş ilişkileri tekrar sahneye çıkmaktadır. Athanas, yıl içerisinde bazen vize almış bazen de alamamıştır. Zira konsolosluk, en uzun iki ay vize verebilmektedir bazen de bir ay. Özellikle 1946 yılında bu durumla karşılaşmıştır.

12 Ocak 1946 tarihinde Midilli Konsolosluğu'ndan aldığı vizeyle Rum celep, aynı gün Ayos Andnis adındaki Yunan bandıralı motorla Ayvalık'a gelmiş ve namına Yunan Milli Bankası'ndan Ayvalık Osmanlı Bankası'na gönderilen 1.000 Sterlini çekerek bölgeden hayvan ve domuz almak istemiştir.[66] Piyasa şartlarını beğenmeyen Athanas, 28 Ocak 1946 tarihinde Ayvalık'tan İzmir'e geçmiş ve burada hayvan komisyoncusu Nedim Olcay ve zeytinyağı tüccarı İngiliz Mihalef ile irtibata geçmiştir. 1 İngiliz Lirasının 21 Drahmiye yükseldiğini ileri sürerek hiçbir hayvan almadan otobüsle Bergama üzerinden Ayvalık'a dönmüştür. Otobüs Bergama'da mola verdiğinde Mustafa Avcı ile görüşmüştür. Ancak tüm irtibat ve hareketlerinde şüpheli bir duruma rastlanmamıştır.[67]

Athanas, 27 Kasım 1946 tarihinde et almak üzere yanında 1879 doğumlu Panayoti oğlu Guruve olduğu halde Midilli'den Ayvalık'a vizesiz ayak basmıştır. Vize engelini, tayfa vesikası çıkartarak hileli bir yolla aşmaya çalışmıştır. Ancak Ayvalık'a çıkmalarına mani olunmuş ve ertesi gün aynı motorla Midilli'ye dönmüştür. Uyanık celep, 3 Aralık 1946 tarihinde Türkiye'ye girebilmek amacıyla başka bir yola başvurmuştur. Kendisini

[63] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 45-46-47-48-49-50.
[64] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 67-68.
[65] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 64-65-66.
[66] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 51.
[67] İzmir Valiliği'nden 31 Ocak 1946 tarihinde Dâhiliye Vekâleti'ne gönderdiği ivedi nitelikli yazı. Ayrıntılı bilgi için bkz. EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 52.

Midilli-Ayvalık arasında sefer yapan motorun mürettebatından göstererek yeni bir teşebbüste daha bulunmuşsa da başarılı olamamıştır.[68]

T. C.
M A H
RS.
Şube ..... B...
Sayı
1824

ANKARA
8-4-36

EM. İŞ. GEN. Md.

Ka: 2.3.936, Ş. 4: 1596.

Halen Midilli de oturan ve celeplik ile iştigal eden ATANAS EMANOELİDİS ; anasal Cunda nahiyesi sabık sakinlerinden ve Balkan harbinden evvel Midilliye giden ve bundan üç sene evveline kadar Ayvalık ve Dikiliye sık sık gelerek çok miktarda hayvan alan bir tüccardır . Şimdiye kadar Türklüğe ve Türk yurduna karşı bir fenalığı görülmemiştir .Dürüst bir adam olarak tanınmaktadır .kendisini ticarî rekabet yüzünden bazıları çekememekte ve aleyhinde bulunmaktadırlar. Alış veriş maksadıyla yurdumuza gelmesinde bir mahzur olmadığını saygı ile sunarım./.

M. EM. M. RS.

8. 4. 1936

Emniyet İş. U. Müdürlüğü
Şube:
Gün 9-4-36
No 4890

08 HAZİRAN 1992

Belge 4: MAH'ın Athanas Hakkındaki 1936 Tarihli Değerlendirmesi, EGM Arşivi

Dosyasında 1947 ve 1948 yıllarına ait hiçbir bilgi mevcut değildir. 1949 yılına ait ilk belgenin tarihi de 5 Ekim 1949'dur. Bu tarihte iki aylık oturum izni almış ve ticaretine devam etmiştir.[69] Ancak Balıkesir Valiliği'nin A fişine alınarak 246499 numarasıyla takip edilmiştir.[70] Belgelerden 1950'den sonra pek fazla vize sıkıntısı çekmediği anlaşılıyor. Zira *EUM*, 2 Ocak 1950 tarihinde *MAH*'a bir kez daha danışmıştır. *MAH*'ın Athanas hakkındaki değerlendirmesi gayet ilginçtir: "Menfaatini her şeyin üstünde tutan bir kimsedir. II. Dünya Savaşı sıralarında Midilli-Ayvalık ve Midilli-Dikili arasında vurulmuş yabandomuzu ve kasaplık hayvan satın almak maksa-

[68] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 59.
[69] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 22-43.
[70] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 41.

dıyla yurdumuza pek sık gidip gelmiştir. Almanlara ve İngilizlere ve bize çalışmak üzere faaliyetlerde bulunmuştur. Pek kurnazdır. Çok yaşlanmış olmasına ve siyasi ahvalin de değişmiş bulunmasına göre bugün için haber derleme sahasında faaliyet gösterebilmesine ihtimal verilmemektedir."[71]

Gene *EUM*'un 15 Temmuz 1950 tarihli talebi üzerine *MAH*, 23 Ağustos 1950'de şu bilgiyi vermiştir: "3 Şubat 1950 tarihinde İzmir'e gelmiş, canlı hayvan ihraç eden firmalarla görüşmüştür. 12 Şubat 1950 tarihinde Midilli'ye dönmüştür. Yeni bir bilgi alınamamıştır. Ayvalık'ta kendisini tanıyanlar, onun eski Türk düşmanlığı hislerini hâlâ muhafaza ettiğini söylemektedir. İzmir'de bulunduğu sürede şüpheli bir faaliyeti görülmemiştir."[72] 75 yaşına gelen ve yaşlanan Athanas, 1951'de de rutin ticaret işlerini yürütmüştür.[73] Bu tarihten itibaren akıbetinin ne olduğu meçhuldür. Zira hakkındaki belgeler bu tarihten itibaren kesintiye uğramaktadır.

Sonuç

Ticari ilişkileri, tâbiyet meselesi ve vize problemi müstesna ailevi arka planıyla ilgili pek fazla bilgi bulunmayan Athanas Emmanuel, kurnaz bir celep olarak karşımıza çıkmaktadır. Balkan savaşlarının hemen öncesinde Midilli'ye yerleşmiş; Osmanlı Devleti Ege Denizi'ndeki adaları kaybetmesiyle adada mukim olması hasebiyle Atina Antlaşması mucibince Yunan tâbiyetini kabullenmek zorunda kalmıştır. Her ne kadar tâbiyet değişikliği meydana gelmişse de sık sık doğup büyüdüğü kıyının öte yakasındaki Cunda'yı ziyaret etmiş ve ticaret ağının bir unsuru olmaya devam etmiştir.

Milli Mücadele başarıyla tamamlanıp mübadele sözleşmesi imzalandıktan sonra Türk-Yunan ilişkileri göreceli olarak sıhhileşmiştir. Athanas, bu siyasi ortamı avantaja çevirmiştir. Zira Cunda isyanı sırasındaki rolü nedeniyle bölge halkı arasında kötü bir sicile sahiptir. 1926 yılından itibaren Midilli'deki Türk Konsolosluğu'ndan vize alarak sıradan bir Yunan vatandaşı sıfatıyla ülkesinin pasaportuyla birçok defa Türkiye'ye giriş-çıkış yapmıştır. İzmir Emniyet Müdürlüğü'nün 16 Ağustos 1933 tarihindeki Midilli Yunan Gizli Teşkilâtı mensubu olabileceğine dair ikazıyla olay bambaşka bir hal almıştır. Çünkü tâbiyet meselesi gündeme gelmiştir.

Konsolosluk çalışanları, Midilli Belediyesi ve Midilli Sulh Mahkemesi'nde yaptıkları titiz çalışmadan sonra ailesini ve kendisini mübadele defterine kaydettirdiğini tespit etmişlerdir. Dolayısıyla Athanas kayıtlarda hem mübadil hem de Yunan vatandaşı olarak gözükmektedir. Muhtemelen her iki yakada kasaplık hayvan ticaretiyle meşgul olması ve yerli Rumlar-

[71] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 35.
[72] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 6-16.
[73] EGM Arşivi, *41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 2-3-4.

dan çekindiği için böyle bir uyanıklığa imza atmış olabilir. Neticede tartışma yaratan çift statülü hukuki durumu konsolosluğun eline vize vermemek için yasal bir koz vermiştir. Zaten casusluk ithamıyla da karşı karşıyadır. Midilli Konsolosluğu bu ithamdan dolayı Athanas'a vize veremeyeceğini kendisine bildiremeyeceğine göre mübadil olduğu gerekçesiyle vize talebi geri çevrilmiştir.

Pes etmeyen Athanas, nihayet 2.5 yıl sonra yeniden vize almayı başarabilmiştir. Şüphesiz vize verilirken mübadil olduğu göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca *MAH*'ın hakkındaki güvenlik soruşturmasında bir problem çıkmaması da etkili olmuştur. Her ne kadar vize verilmiş olsa bile takip fişine alınarak Türkiye temasları kolluk birimlerince izlenmiş ve raporlanmıştır. İzmir ve Balıkesir polisi sahada aktif rol almıştır. Takip bilgilerinin hiçbirinde şüpheli bir duruma rastlanmamıştır. Sadece polis, 1941 yılının sonbaharında İzmir İtalyan Konsolosunun, tütün eksperi Vasil aracılığıyla göndermek istediği hediye torbasından şüphelenmiştir. İzmir ve Balıkesir Emniyeti, cürmü meşhut yapmak istemiş ancak kurnaz celep, torbayı kabul etmemiştir. Parası karşılığında şoför aracılığıyla Ayvalık'a gönderilmişse de gümrükte torba sahipsiz kalınca polis el boş dönmüştür. Zaten içinde de basit hediyeler bulunmaktadır.

Esasında II. Dünya Savaşı yıllarında dahi casusluk suçlamasına dair hakkında somut hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Yunan, Alman ve İngiliz casusluk ithamı, bilhassa kendisini çekemeyen meslektaşlarından geldiği gözükmektedir. Zaten *MAH* da bilgi notlarında bunun altını çizmiştir. Athanas, daha çok işinde gücünde bir et taciridir. Dolayısıyla suçlamalar hep boş çıkmıştır. Hakkındaki olumsuz bilgiler ve ihbarlar daha çok İzmir polisinden mülhemdir. İzmir Emniyeti'nin tetiklediği süreçte Balıkesir polisi pasif kalmış; daha çok takip, alandan veri toplama ve resmî yazışmaları yapmıştır.

Çeyrek asır Türkiye'yle et ticareti yapan kurnaz celep, ilk dönem mübadil olması gerekçe gösterilerek vize verilmemiştir. Daha sonra mübadilliği dikkate alınmamış ve casusluk suçlamasından vize alamamıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Athanas:

– 1926- 1933 (sonbaharına kadar) yılları arasında vizeli,
– 1933 (sonbaharından)-1936 yılları arasında vizesiz,
– 1936-1942 yılları arasında vizeli,
– 1942-1946 yılları arasında vizesiz,
– 1946-1951 yılları arasında vizeli geçirmiştir.

Yaşlanan ve 75 yaşına merdiven dayayan Athanas'la ilgili 1951 yılından sonra dosyasında herhangi bir belge bulunmamaktadır. Dolayısıyla II.

Dünya Savaşı'nın etkilerinin zayıfladığı düşünüldüğünde 1951'den sonra şayet yaşamışsa vize problemi olmadan celepliğe devam etmiş olduğu kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

1- ARŞİV KAYNAKLARI

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGM)

41953-15 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge Numarası: 1-214.

2- YAYIMLANMIŞ ESERLER

Aghatabay, Cahide Zengin, *Mübadelenin Mazlum Misafirleri (Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930)*, Bengi Yayınları, İstanbul 2007.

Arı, Kemal, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

Balta, Evangelia, *Nüfus Mübadelesi*, çev. Müfit Günay-Ahmet Akşit, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 2015.

Doğanay, Hayati, *Demografya Nüfus Bilimi*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 1991.

Gökaçtı, Mehmet Ali, *Nüfus Mübadelesi: Kayıp Bir Kuşağın Hikâyesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

Güvenç, Sefer, *Mübadele Öncesi ve Sonrası Eski ve Yeni Adları İle Kuzey Yunanistan Yer Adları*, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, İstanbul 2010.

Hirschon, Rénee, *Mübadele Çocukları*, çev. Serpil Çağlayan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005.

—, *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, çev. Ertuğ Altınay- Müfide Tekin, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.

Meray, Seha L., *Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar Belgeler*, Takım II Cilt 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

Özsoy, İskender, *Ah Vre Memleket & Mübadele Öyküleri*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2014.

Pekin, Müfide - Çimen Turan, *Lozan Mübadelesi İle İlgili Yayınlar ve Yayımlanmamış Çalışmalar*, Lozan Mübadilleri Derneği Yayınları, İstanbul 2002.

Sezer, Serab, *Lozan ve Mübadele*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

Üner, Sunday, *Nüfus Bilim Sözlüğü*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları D-17, Ankara 1972.

Yapucu, Olcay Pullukçuoğlu - Cihan Özgün, - Yücel Aksan, *Mübadele Kitabı*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 2017.

BALKANLARA KORKU SALAN BİR GÜÇ: *DELİLER*

Kemal Ramazan Haykıran*

"...topların tüfeklerin sesinden kulaklar sağır oldu, gürültüsünden beyinler dondu. Okların vızıltısından hava yüzünde periler korktu, bu ulu cengin heybetinden deniz dibindeki balıklar ürktü, dağ canavarları vatanlarını koyup gittiler, ses bağırtıdan, yankıdan, atların kişnemelerinden, erenlerin nağralarından, bağırıp çağırmalar nefirinden ödler patladı, nicelerinin korkudan ödleri sıttı, nicelerinin başı gitti, kan ırmak gibi aktı, dumandan tozdan havanın yüzü kapkara oldu, can alıcı can almaktan yoruldu... deri takkeli delilerin atlarının boynunda öten ziller, dürtüştükleri kâfirlerin iniltileri ve figanları idi. Bu garip tarz ve acayip tavırla kâfirlere köpeksiz koyun kurd girer gibi koyuldular... dünya depreme tutuldu, Kaf dağı yerinden oynadı, gökler yer üstüne yığıldı sandılar, gaziler kâfirleri öyle kırdılar ki..."[1]

---

* Dr. Kemal Ramazan Haykıran, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

[1] Mehmed Neşrî, *Kitab-ı Cihannüma (Neşri Tarihi)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, c. 2, Ankara 1995, s. 668.

Neşrî *Kitab-ı Cihannümâ*'sında II. Kosava Savaşı'ndaki delileri böyle betimlemekteydi. Balkanlara uzandığı andan itibaren Avrupa'da büyük bir korkunun kaynağı olan Türk askerî gücünün bu korkuyu salmasında ve buna benzer pek çok efsanenin türemesinde en büyük pay kuşkusuz deliler diye nam salan Osmanlı'nın özel askerî birliklerine aitti. At üstünde Orta Asya bozkırlarından İran ve Anadolu'ya yayılan Türk hâkimiyetinin Balkanlara geçişi şüphesiz başlı başına büyük bir hadiseydi. Büyük Osmanlı tarihçisi Fuat Köprülü Osmanlı İmparatorluğu'nun dört temel unsur üzerinde yükseldiğini belirtir ve bunları Bacıyan-ı Rûm, Abdâlân-ı Rûm, Gazâyân-ı Rûm ve Ahîyan-î Rûm olarak sıralar. Devletin askerî ve siyasi gücünden başka daha sivil ve daha derin bir gücü temsil eden bu teşkilâtlar Selçuklularca fethedilen Anadolu'nun bir Türk yurdu haline gelmesini, burada Türk kültürünün yaygın ve yerleşik bir duruma geçmesini sağlamanın ötesinde devletin başına bir sıkıntı geldiğinde devletin temsil ettiği değerleri taşıyacak ve yaşatacak bir biçimde kurulmuşlardı. Zira Selçuklular, Anadolu'da siyasî, askerî ve ekonomik açıdan bir hâkimiyet kurmuşlardı ama kültürel açıdan zayıftılar. Anadolu'nun kadim kültürü hâlâ güçlüydü. Anadolu'da kültürel açıdan da hâkim olmayı burada kalıcı olmanın gereği olarak gören Selçuklular, mensup oldukları kültür dünyasını Anadolu'ya taşıyacak ve burada hâkim kültür olmasına hizmet edecek olan unsurları destekleyen politikalar yürütmekteydi. Bu yapı aşağı yukarı aynı hali ile Moğol sonrası yeniden şekillenen yapı içerisinde Balkanlara ilk geçiş ve buranın fethinde de kendini göstermekteydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucu unsurlarını da oluşturan dörtlü sosyal teşkilatı, yani Bacıyan-ı Rûm, Abdâlân-ı Rûm, Gazâyân-ı Rûm ve Ahîyan-î Rûm'u bir sosyal yapı oluşturma projesi çerçevesinde Gıyaseddîn Keyhüsrev oluşturmuştu. İşte bu şekillenen yapı çerçevesinde Sadreddîn Konevî'nin babası Mecdüddîn İshak, Sultan tarafından Abbasi halifesine gönderilmiş ve Abbasiler ile Selçuklular arasındaki kültürel bağları sağlayan kişi olmuştu. Halifenin "Hisbe" Teşkilatının yeniden canlandırma girişimi olan Fütüvvet Teşkilatı paralelinde Anadolu Selçuklu ülkesinde tamamen Anadolu'nun Türkler eliyle şekillenen yeni kültür ortamına özgü yeni ve yerli bir sosyal teşkilat olarak oluşmaktaydı. Böylece Selçuklular eliyle kurulan bu dörtlü teşkilat Anadolu'da Müslüman Türk kültürünün yerleşmesini sağlamış, bunun ötesinde 13. yüzyılda Moğol akınları neticesinde yaşanan yıkım ve tahribatın Selçuklu Devleti'nin önce Moğol esaretine düşmesi sonradan da yıkılması sürecinden bu teşkilatlar direnişin ve dirilişin temsilcileri olmuşlar ve Anadolu'da üç kıtaya hâkim olacak Osmanlı İmparatorluğu'nu omuzlarında yükseltmişlerdi.

İşte bu teşkilatlar içinde gazileri etrafında toparlayan *Gazâyân-ı Rûm* Teşkilatı apayrı bir öneme sahiptir. Batı uçlarına akın yapan beyleri bir

düzen ve terbiye içinde toparlayan bu teşkilat gerçekleşen fetihlerin büyük çoğunluğunun mimarı durumundaydı. Bu gaziler Selçuklu'nun Moğol esaretine düşmesi ile birlikte batıya hareket etmeye ve buraları yurt edinme gayretine girişmişlerdi. 13. yüzyılın büyük âlimlerinden Sadreddin Konevî'nin Türkmen beylerine yazdığı mektuplarda Moğol akınlarına karşı gücü olanın buralarda durmamasını batıya doğru göçmesini istediği bilinmektedir. Bu kesinlikle bir kaçış değildi, Moğol sonrasında dirilişin stratejisiydi. Gerçekten beklendiği gibi Anadolu Türklüğü batı uçlarından, Osmanlılar üzerinden büyük bir diriliş yaşamış ve bu coğrafyadaki devamlılığını korumuştu. İşte bu başarı Selçuklu'dan koparak batıya göçen ve Osmanlılar etrafında saf tutan Gazâyân-ı Rûm'a mensup Selçuklu'nun soylu ve seçkin beylerinin soyundan gelen gazilerin katkısı ile olmuştu. Bu beyler ve evlatları kimi zaman Ertuğrul'un yandaşı kimi zaman Osman Gazi'nin silah arkadaşı kimi zaman da Orhan Gazi'nin askeri, bazen de Murad Han'ın veziri olarak belirdiler ve omuzlarında bir devleti yükseltmişlerdi. Bunlara bir de Batı Anadolu'nun ve Balkanların kadim aileleri içinde Osmanlıların temsil ettiği yüksek kültüre teslim olup yeni safını belirleyenler de eklenince, hanedanın etrafında devleti ve devletin temsil ettiği değerleri yükselten kalabalık ve nitelikli bir güç ortaya çıkmış oldu.

Osmanlının Rumeli'nde ilerleyişi bahsinin üzerinde durulması gereken bir diğer kavram da "nöker"dir. Hizmetkâr, görevli gibi anlamlar taşıyan nöker, Türkler ve Moğollar gibi bozkır milletlerinde asker sınıfı için kullanılan bir terimdi.[2] Bozkır imparatorluklarında hanın veya başbuğların hususi hizmetinde olan nökerler bağımsız savaşçılardı. Köle olmadıklarından istedikleri zaman ayrılabilme hakkına sahiptiler. Fakat bu temayüle oldukça ters bir durumdu. Göreve yemin ederek başlayan nökerlerin efendi değiştirmeleri sadakatlerine ihanet etmeleri hoş karşılanan bir durum değildi. Bütün ihtiyaçları efendileri tarafından karşılanan nökerlere Altın Orda, İlhanlılar, Timurlular, Babürlüler, Çağatay Hanlığı, Hive Hanlığı, Anadolu Selçukluları, Anadolu Beylikleri, Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletleriyle Osmanlılarda rastlanmaktaydı. Nökerler, kuruluş döneminde Osmanlı ordusunda tımarlı sipahiler, yaya ve müsellimler ile birlikte önemli bir yer tutmaktaydılar. Osmanlı ordusunun nökerleri yaygın olarak süvari sınıfı bir askerî yapıdaydı. Gaza ruhu ile birlikte fetih ve ganimet mantığının birbirini rahatsız etmeden iç içe geçtiği bir tarza sahiptiler. Osman Gazi Dönemi'nden itibaren Anadolu'nun batı uçları ve Rumeli'nde önemli fetihlere imza atan bu nökerlerin Türk yurduna dönüştürdükleri toprakları aralarında paylaştıkları da görülmektedir. Örneğin Konuralp, Gerede'yi fethettiğinde şehri birlikte hareket ettiği nökerler arasında paylaştırmış-

[2] Zerrin Günal, "Nöker" *DİA*, C. XV, İstanbul 1997, s. 509.

tı.[3] Nökerler, Osman Gazi etrafında toplanan Türkmenler arasından seçildiği gibi Osmanlı'nın yükselen gücüne teslim olmuş devşirme unsurlar arasından da seçilebiliyordu. Örneğin Çadırlı ve Lafke Tekfurları Osman Gazi'nin buraları fethinden sonra ona teslim olup yanında nöker olmuşlardı.[4] Rumeli fütuhatında oldukça önemli rol oynayan nökerlerin Sultan II. Murad zamanında sayılarının 8.000'e kadar ulaştığı bilinmektedir.[5] Osmanlı'nın yükselişinde oldukça önemli bir askerî güç olan nökerler, Fatih Sultan Mehmed'in merkezîleşme politikaları ile giderek daha da sistematik bir askerî yapıya bürünen Osmanlı İmparatorluğu'nda yerlerini tamamen sipahilere bırakarak 16. yüzyıldan sonra kaybolmuşlardı.

Osmanlıların Balkanlarda ilerleyişi sürecinde şekillenen ve gün geçtikçe güçlenen askerî yapısının önemli unsurları arasında "deliler" de yer almaktaydı. Deliler Avrupa tarihinde çok konuşulan Avrupa'yı fazlasıyla saran Türk korkusunun daha da ziyadeleşmesini sağlayan bir askerî unsur olmuştu.

Meşhur Bizans tarihçisi Khalkokondyles'in "Delilerle karşılaşan düşman, öncelikle neyle karşı karşıya olduğunu, nasıl bir varlıkla savaştığını, karşısındakinin insan mı insan dışı bir varlık mı olduğunu anlamaya çalıştığı için şaşkınlık içinde kalır"[6] ifadeleri ile anlattığı deliler Spartaküs'ün atlılarından ve antik dünyanın mitolojik tüm savaşçılarından çok daha gerçekçi ve güçlüydüler. Osmanlıların Balkanları fethi ile ortaya çıkan deliler, Osmanlıların Klasik Çağı boyuncu ordunun en önemli savaşçı sınıfı ve Avrupalının korkulu rüyası oldu.

Bir gaza devleti olarak kurulan Osmanlıların Rumeli'ndeki başarılı ilerleyişinin daha da uçlara taşınması ve fetihlerin daha sistematik bir boyut kazanması kaygısı ile Sultan Murad Hüdâvendigâr zamanında orduda köklü bir yapılanmaya gidildiği bilinmektedir.[7] Bu bağlamda Osmanlıların Balkanların içlerine doğru ilerleyişi merkezlerinden uzak bir coğrafyaya ve alışık olduklarından daha farklı bir askerî düzenin içine doğru ilerleyişleri farklı ve etkin askerî sınıflara ihtiyaç doğurmaktaydı. İşte bu bağlamda düşmana korku salma amacı ile Balkanlarda yeni bir askerî sınıf ortaya çıkmıştı. Yırtıcı hayvanların kürklerinden yapılan ve o hayvanları andıran kostümler giyen ve saldırgan davranışları ile karşısındakilere korku salan

[3] Zerrin Günal, "Nöker" s. 509.
[4] Âşıkpaşazade, *Tevarih-i Alî Osman*, haz. Atsız, İstanbul 2017, Ötüken Neşriyât, s. 24.
[5] Ömer Lütfi Barkan, *XV. XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları/Birinci Cilt/Kanunlar*, İstanbul 2001, s. 65.
[6] Mustafa Alkan, "Osmanlı Devleti'nde Akıncı Ocağı'nın Sonu", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. VII. S. XIII. Ankara 2013, s. 109-112.
[7] Kemal Beydilli, "Yeniçeri", *DİA*, C.XLIII, İstanbul 2013, s. 450.

bu yeni süvari sınıfı görünüşü ve davranışları sebebi ile deliler olarak anıldılar.[8]

Bu yeni askerî unsurun I. Murad zamanından itibaren var olageldikleri 15. yüzyılda ise net bir askerî sınıf olarak Osmanlı ordu düzeni içinde yer aldıkları görülmektedir. Neşrî'nin eserinde 1444 Varna ve 1448 Kosova savaşlarında delilerin varlığı ve zaferin kazanılmasındaki açık katkıları net bir biçimde ifade edilmektedir.[9] Erken dönemlerde Semendire, Bosna gibi Rumeli'nin önemli merkezlerinde ortaya çıkan Deli Ocakları ilerleyen yıllarda hissedilen ihtiyaca karşı giderek yayıldılar ve güçlendiler. Deliler ilk başlarda sadece sınır muhitlerinde bulunan beylerin muhafızı durumundayken Balkanlarda fetihlerin artmasının, zaman zaman çıkan iç isyanların ortaya çıkardığı ihtiyaç sayesinde hızlı bir büyüme göstererek kısa süre zarfında Balkanlarda düşmana korku salan namı bütün Avrupa'ya yayılan bir askerî güç haline geldi. 16. yüzyıla gelindiğinde ise deliler artık Osmanlı ordu düzeninin vazgeçilmez bir unsuru haline gelmişlerdi. Kuruluş yıllarında yalnızca Rumeli'deki sınır beyliklerinde görev alan Deliler 17. yüzyıldan itibaren merkezde veziriazamın, Anadolu'daki vezir ve beylerbeylerinin maiyetlerinde de oluşturulmuş ve tamamen ücretli asker statüsüne kavuşmuşlardı.

Bilindiği gibi kullanılan dil canlı bir unsurdur. Yani kelimeler zaman içinde anlam farklılığına uğrayıp eski anlamlarını yitirebilir yeni anlamlar kazanabilir. Bugün akıl sağlığını yitirmiş kişi için kullanılan "deli" sözcüğü o günlerin dünyasında gözü kara cesur korkusuz mânâlarını da içeren bir ifadeydi. Dolayısıyla bu yeni askerî sınıfa halk Deliler derken, akıl sağlığı sorgulanan dengesiz hareketler içinde olan kimseler olarak tanımlıyorlardı. Onların cesur ve korkusuz davranışları sebebi ile bu isimle anılır olmuşlardı. Bu durumu Delileri yakinen görmüş bir Fransız asker olan Alain Manesson'un 1684 yılında yayımlanan *Les Travaux de Mars ou l'Art de la Guerre* adlı eserinden anlamak mümkündür. Mallet, Deliler için "Bunlar öylesine cesurdurlar ki bir kralın hizmetine girdikten sonra, onları vazgeçirebilecek hiçbir ceza korkusu yoktur. Bu nedenlerden dolayı Türkler onlara deli adını vermişlerdir ve bu ad, dillerinde 'gözüpek' anlamına gelir" ifadelerini kullanmaktaydı.[10]

Deliler Rumeli Beylerbeyi yahut bulundukları Bosna ve Semendire gibi Sancakbeylerinin emrinde bulunurlar, maaşlarını da bu beylerden alırlardı. Bağlılıkları ve cesaretleri ile tanınan deliler, doğal olarak da beylerin yakın muhafızları durumundaydılar. Beylerine karşı sadakatleri ile nâm salan

[8] Abdülkadir Özcan, "Deliler", *DİA*, C. IX, İstanbul 1994, s. 138.
[9] Mehmed Neşrî, *Kitab-ı Cihannüma (Neşrî Tarihi)*, s. 668.
[10] Godfrey Goodwin, *Yeniçeriler*, çev. Derin Türkömer, İstanbul 2008, s. 352.

delilerin, tarih içinde başta Yeniçeriler olmak üzere diğer askerî sınıfların karıştığı isyan vakalarının hiçbirinin içine isimleri karışmamıştı.[11]

Deliler beylerin ve vezirlerin maiyetinde yer aldıkları için teşrifat ve seyir esnasında onların önlerinde yürür, görkemli elbiseleri ile göz kamaştırır, olası bir saldırıya karşı da tedbir alırlardı. Savaş durumunda ise sefere çıkan ordunun en önünde giderler, görünümleri ve çıkardıkları seslerle düşmana korku salarlardı. Askerî strateji açısından ise görevleri düşman hatlarını yarmak ve arkadan gelen süvarilerin mevzilerini açmaktı. Bunun yanında Delilerin en can alıcı görevi düşman hatları hakkında istihbarat toplamaktı. Bunun yolu ise düşman mevzilerinden canlı asker esir ederek onları konuşturmaktı.[12]

Bir gaza devleti olsa da Osmanlı'da asker olmak kolay olmadığı gibi deli olmak hiç kolay değildi. Deli Ocağı'na katılmak Osmanlı'daki asker ocaklarının en zoruydu. Deli Ocağı'na katılmak için öncelikle fizikî olarak buna müsait bir yapıda olmak gerekiyordu. Fizikî açıdan boylu poslu olarak tabir edilen kişiler ancak Deli Ocağı'na kabul ediliyordu. Bundan başka cesur ve korkusuz biri olduğunu ispatlaması gerekmekteydi. Genelde Deliler halihazırda ordunun başka süvari sınıflarında bulunan kişiler arasından seçiliyordu. Savaşlarda kahramanlığını ispatlamış gözü kara bir seferde en az sekiz dokuz düşmanı halletmiş kişiler ya kahramanlığı ile dikkat çekip Deli Ocağı'nın ağası tarafından ocağa çağrılıyordu yahut da bu kişilerin ocağa başvurusu kabul ediliyordu. Bu şartları sağlayarak Deli Ocağı'na alınanlar burada belli bir süre sıkı bir eğitime tâbi tutuluyordu.

Her ne kadar kendilerine ait silahları bulunsa da delilerin en önemli özelliği silahsız da savaşmalarıydı. Burada fizik gücü, el ve kol kasları devreye girmekteydi. Eğitim aldıkları Ocakta ellerini mermerlere vurarak çalışan, böylece ellerini çok daha sert ve güçlü hale getiren Deliler yakın savaşta düşmanlarına tokat atarak saldırırlardı. Sertleştirilmiş ve güçlendirilmiş elleri ile öyle bir tokat atarlardı ki karşıdaki insan ölürdü. Bazı hatıralarda bu darbe ile askerlerin organlarının dahi dışarı çıktığını anlatmaktadırlar. İşte bu sert tokat bütün Avrupa askerlerinin korkulu rüyasına dönüşmüş ve tüm dünyada *Osmanlı Tokadı* olarak anılmıştı.

Deliler yaygın bir biçimde Türklerden oluşmasına karşın Deli Ocağı'na kabul noktasında milliyet ve dinin bir bağlayıcılığı yoktu. Balkanlarda Osmanlı himayesine girmiş Sırp ve Hırvatlardan da Deli Ocağı'na alınanlar vardı, hattâ Osmanlı hâkimiyetindeki Lehler kendi Deli Ocakları'nı dahi kurmuşlardı.[13] Delileri, Osmanlı'nın diğer askerî birliklerinden ayıran en

[11] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Deliler", *İA*, C. III, MEB Yayınları, İstanbul 1979, s. 518.
[12] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Deliler", s. 519.
[13] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Deliler", s. 520.

önemli özelliği aslan, kaplan, sırtlan ve ayı benzeri hayvanların kürklerinden yapılan korkutucu bir görünümü olan kıyafetleriydi. Savaş esnasında rahat manevra yapabilmek için diğer birliklerin kullandıkları gibi zırh kullanmazlardı. Onların kendilerine ait "serhatlik" adı verilen yüksek topuklu, sivri burunlu, arkasında mahmuzu bulunan ve genelde sarı renkte deri çizme veya ayakkabıları olurdu. Bunun dışında vahşi hayvanların derisinden yapılan ve üzerinde kartal tüyleri bulunan Deli Kalpağı adıyla anılan özel başlıkları vardı. Deliler kendilerine ait özel bir mızrak, daha hafif çelikten dökülmüş özel bir kılıç, silahdar, bozdoğan, şeşper, gürz ve savaş çekici gibi kendilerine has savaş silahları bulunmaktaydı. Atları da ziyadesiyle süslenerek onlara korkutucu bir görünüm kazandırılırdı. Daha çok silahsız el kuvveti ile savaşmaları ile tanınan Delilerin bu özelliklerine rağmen diğer askerî sınıfların kullandıkları silahlara benzer silahları olan Kılıç, pala, mızrak kostaniçe, balta bozdoğan, geşper, gürzü de çok iyi kullanmalarına karşın kendilerine özgü silahları da bulunmaktaydı. Bunların başında savaş çekici gelmekteydi.[14] Meydan savaşlarında Avrupa'nın en önemli savaşçı unsuru olan zırhlı ve miğferli şövalyelerin önünde kılıçlar ve mızraklar tesirsiz bir duruma düşmüştü. Bu da Osmanlıları yeni bir silah bulma noktasında zorlamaktaydı. Nihayetinde zırhı delebilecek bir özelliğe sahip olan savaş çekiçleri Osmanlıların savaş meydanlarındaki en çok tercih edilen silahları arasında yer almaya başlamıştı. Böyle bir silahı ise ancak Deliler kullanabilirdi. Kıvrık ince ucu ile savaş çekici çok rahatlıkla zırhı delip içindekine ölümcül bir darbe indirebiliyordu. Böylece Ortaçağlardan bu yana zırhı ve miğferi ile etrafındaki dünyaya korku salan Avrupa'nın şövalyeleri artık o zırhların içinde güvende değildi. Bundan başka olarak deliler diğer Osmanlı süvarilerinin kullandıklarından çok daha uzun bir mızrak kullanmaktaydı. Bu da onlara düşman karşısında büyük bir üstünlük sağlamaktaydı. Oldukça süslü kalkanlar kullanan delilerin kalkanlarının üzerini kartal pençeleri ile süsledikleri aktarılmaktadır.

Deliler her biri "bayrak" denilen elli altmış kişilik ocaklara ayrılırlardı. Delilerin başında bulunan Delibaş ise birkaç bayrağın bir araya gelmesiyle oluşan birlikleri idare ederlerdi. Delibaş'ın altında ise gönüllü ağası, bölük ağası, unvanlarını taşıyan daha küçük rütbeli Deli komutanları da vardı.[15] "Deli" olmak isteyen bir genç önce "zobu" adıyla anılan ağalardan birinin yanına verilip yetiştirilir, burada Ocağın usul ve kaidelerini öğrenirdi. Kendini ispatladıktan sonra devlete hizmet edeceğine, hiçbir kavgadan geri

[14] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Deliler", s. 520.

[15] Ahmet Ekiz, *Osmanlı Devleti'nin Çılgın Süvarileri: Deliler*, s. 4, https://www.academia.edu/22427021/Osmanl%C4%B1_Devletinin_%C3%87%C4%B1lg%C4%B1n_S%C3%BCvarileri_DelilerErişim Tarihi: 30.10.2019,16:45.

dönmeyeceğine dair söz verirdi. Daha sonra törenle başına Deli Kalpağı giydirilir ve "ağa çırağı" olarak deftere kaydedilirdi. Sırası gelen genç ağalığa geçer, hattâ delibaşılığa bile yükselebilirdi. Verdiği sözü tutmayan, Ocak kurallarına uygun hareket etmeyen Deli, başından kalpağı alınıp keçe külahı giydirilerek teşhir edildikten sonra kovulurdu.[16]

"Kalpaklarımız Emirü'l-mü'minün Hz. Ömer'in çizmesinin koncuğudur, ocağımız müşarünileyh efendimize mensuptur" sözlerinden de açıkça anlaşılacağı üzere Deliler Ocağı, manevî açıdan cesareti ve savaşçı özellikleri ile kendilerine örnek aldıkları Hz. Ömer'e bağlıydılar.[17] Osmanlı askerî unsurların Bektaşîliğin de etkisi ile genelde kendilerini Hz Ali'ye bağlamış olmalarına rağmen Delilerin kendilerini Hz. Ömer'e bağlamaları dikkat çeken bir unsurdur. Bu bile başlı başına Delilerin özel bir birlik olduğunu gösterir. Bazı tarihçilerin bunun altında mezhebî yahut meşrebî bir sebep aramaları ise zorlama bir yaklaşımdır. İslâm tarihinin semboller dünyasına bakıldığında Hz. Ali ilmin sembolü iken Hz. Ömer ise cesaretin sembolü olmuştur. Cesaretleri ile diğer birliklerden ayrılan Delilerin kendilerini cesaretin sembolü bir öndere bağlamaları gayet normal bir davranıştır.

Balkanlarda daha çok sınır boylarında yerleştirilen delilerin askerî başarılarına dair en ayrıntılı bilgiler 1444 Varna ve 1448 Kosova savaşlarının anlatımında görülmektedir.[18] Daha önceleri Rumeli beylerinin emrindeki has askerler iken bu tarihte artık Osmanlıların temel bir askerî unsuruna dönüştükleri açıkça anlaşılmaktadır. Bu tarihe gelindiğinde sayılarında da ciddi bir artışın olduğu görülmektedir. 16. yüzyıl sonlarında Balkanlarda Osmanlı askerî unsurunun her boyutuyla büyük bir artış göstermesine bağlı olarak Delilerde de bir artışın görülmüş olması beklenen olağan bir gelişmedir. Fakat kaynakların verdiği bilgiye göre Osmanlı askerî sınıfları içinde en ciddi artışın Delilerde görüldüğü söylenebilir.[19] Kanuni Sultan Süleyman döneminin önemli tarihçilerinden Celâlzâde Mustafa Çelebi, yazmış olduğu "Tabakâtü'l-Memâlik" adlı eserinde Semendire Sancakbeyi Yahya Paşazade Bali Bey'in ve Bosna Sancakbeyi Gazi Husrev Bey'in emrindeki Delilerin oldukça fazla yekûn tuttuğundan bahsetmektedir. Gene Celâlzâde Mustafa Çelebi, Mohaç Savaş'ında Husrev Bey'in emrinde 10.000 kişilik bir Deli birliğinin olduğunu aktarmaktadır.[20] Gene Delilerin askerî başarılarına bir örnek olarak 17. yüzyılda vuku bulan Avusturya savaşlarında

[16] Abdulkadir Özcan, "Deliler", s. 137.

[17] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Deliler", s. 520.

[18] Abdullah Turhal, *Osmanlı'nın Müthiş Süvarileri Deliler*, Doğan Yayınevi, İstanbul 2010, s. 26.

[19] Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1977, II, s. 161.

[20] Celâlzâde Mustafa Çelebi, *Tabakatü'l- Memâlik ve Derecâtü'l- Mesâlik* (*Kanunî'nin Tarihçisinden Muhteşem Çağ*), haz. Ayhan Yılmaz, Kariyer Yayınları, İstanbul 2011, s. 218.

Tiryaki Hasan Paşa ve Lala Mehmed Paşa'nın emrindeki Deli birliklerinin hem büyük bir yekûn tuttuğu hem de savaşın seyrinde büyük kahramanlıklar gösterdikleri tarihî kayıtlara yansımaktadır.[21]

Meşhur Osmanlı tarihçisi Nicolae Jorga, bir savaş anlatısına dayanarak aynı zamanda Beylerin yakın koruması da olan Delileri şöyle tasvir etmektedir: "Çadırda nöbetçinin önünde solda, ciddi yüzlü, yiğit bir adam dururdu. Sağ elinde demirden, topuz yerine keskin dişleri olan bir merdane taşıyordu. Adamın sırtında kırmızı bir biniş ve başında nefis kırmızı, aşağı sarkan kenarları olan büyük bir başlık vardı. Vahşi görünüşü kuvvetlendirmek için üzerinde dizlerine kadar inen muhteşem bir avcı derisi bulunuyordu. Böyle heriflere Türkler "Deli", "Delibaş" derler. Gerçek birer serdengeçti olan bu kişiler, asıl askerî kuvvetlerin önünden giden öncülerdi."[22] Tek tip kıyafete sahip olmayan Delilerin dış görünüşleri de doğal olarak tek tip değildi. Tarihî kronikler Kanunî dönemi Delilerini tarif ederken "uzun boylu, iri yarı, cüsseli kimseler olduğunu ve uzun saçlı" olduklarını belirtirler.[23]

Fransız elçisi M. de Nointel'in maiyetinde 1672'de Osmanlı ülkesine gelen Antoine Galland, IV. Mehmed'in bu tarihte Lehistan Seferine çıkmış olması sebebi ile Delileri yakından görme imkânı bulmuştu. Deliler hakkında Antoine Galland'ın şu kayıtları düştüğü bilinmektedir: "Kıyafetleri temiz fakat garipti. Hepsi boylu poslu, çevik ve hemen hemen aynı yaşta gençlerdi. Başlarında şayaktan külahları vardı; bunların üzerinde de çeşitli renklerde ipek kumaşlar düğümlenmişti. Bu kumaşlar başlarının arkasından enselerine iniyordu. Aynı şayaktan yarı kollu ve bunların üzerinde iç gömlekleri dirseklerine kadar kıvrılmış ceketleriyle eş renkte bir potur ve memleket usulünde hafif kunduraları vardı. Öteki deliler ise yeşil ve sarı satenden ceketlerinin üstünde gene aynı satenden bir başka ceket giymişlerdi. Bunların küçük birer yakalığı vardı. Bunun üzerine çoğu deli, kaplan postu örtmüştü. Bazısı bunu eşarp şeklinde, bazısı da göğsünün üzerinde bağlı bir kaftan şeklinde sarmıştı. Bazılarının başında önden ve arkadan yükselmiş, sağı ve solu sivrileşen kırmızı külahlar vardı. Bu külahların bir kısmı sade, diğerlerinin ise yeşil çuhadandı. Bu başlığın iki yanında iki büyük çuha parçası göğsün ve sırtın ortalarına kadar sarkıyordu. Bazı deliler, külahlarının üzerinde bu garip kıyafete ayrı bir cazibe veren birer sorguç taşıyordu. Bellerinde birer kılıç, ellerinde birer kargı ile buna bağlanmış flama şeklinde sancak vardı. Bu sancakların uçları bindikleri atın kuyru-

[21] Abdullah Turhal, *Osmanlı'nın Müthiş Süvarileri Deliler*, s. 26.
[22] Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Yeditepe Yayınevi, C. 5, İstanbul 2005, s. 132.
[23] Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s. 132.

ğuna kadar uçuşuyordu. Atların üzerine serdikleri pars postu insana savaş havası teneffüs ettiriyordu."[24]

Bosnalı meşhur tarihçi Ömer Lütfî Bosnevî, Osmanlı ile Avusturya Rusya savaşlarını da anlattığı *Bosna Tarihi* adlı eserinde Deliler hakkında da bilgi vermektedir. Savaşın gidişatında önemli yararlılıkları olduğunu anlatan Ömer Lütfî Efendi, Deliler hakkında: "Rumeli'nde özellikle serhatlarda bulunan savaşçıların, subay, kaptan ve erleri kolayca ata binmek, attan inmek ve yürümek için dar ve kısa elbiseler giyerler, sırtlarına kurt, kaplan postlarıyla kartal kanadı alırlar. Başlarına da kurt takkesi diye adlandırılan kalpaklar giyerler. Kuş kanadından yapılma gümüşle kaplanmış "fakla" denilen büyük çelenkler koyarlar. Atların kurt ve ayı postundan süslü örtüleri, deriden, acayip görüşlü "kesmeleri" (atın üzerine örtülen örtü) vardır."[25]

Osmanlı'nın Balkan ilerleyişinin en önemli yardımcı unsuru olan Deliler, ilk başlarda Rumeli'nde serhatte bulunan beylerin yakın koruması olarak ortaya çıksalar da çok kısa süre içinde Balkanlara korku salan haklarında efsaneler türeyen özel bir birliğe dönüşmüşlerdi. Takip eden yıllarda sayılarında da hızlı bir artışa gidildiği görülen deliler 16. yüzyılda Avrupa'yı titreten bir güce dönüştüler. Vahşi hayvan kürkleri ve derilerinden kıyafetler giyen, benekli sırtlan, kaplan, leopar derisinden yapılmış ve yırtıcı kuş tüyleri takılmış başlıklar takan, savaşırken balta, normalinden daha uzun mızrak, çekiç, gürz ve pala gibi silahların yanında son dönemlerinde tabanca da kullanan deliler Osmanlıların düşman orduları için en büyük korku unsurlarından biriydi.

Avrupa'da zaten var olagelen Türk korkusunu ziyadeleştiren deliler hakkında Avrupa'da "öylesine cesur hareket ederlerdi ki, insanları gölgelerinin bile öldürücü olduğuna inandırmışlardı" söylencesi dolaşmaktaydı. Venedikli Vecellio'nun aktardıklarından Batılı kaynakların neredeyse tamamının Delilerin cesaretlerinden hayranlıkla bahsedildiği öğrenilmektedir. Gene önemli bir Avrupalı kaynak olan Adolphus Sladeise Deliler hakkında "Öyle ki kumanda ettikleri yönde alevlere bürünmüş bir fıçıya, silah ateşine doğru atılır, düz bir duvarı aşar. Atıyla dörtnala giderken silahıyla nişan almasını ve vurmasını bilir, keskin nişancıdır. Cirit atmada üstlerine yoktur" diye bahsetmektedir. Gene Deliler hakkında en ayrıntılı bilgilerin kaynağı olan Bizanslı tarihçi Khalkokondyles de "Öyle görünüyor ki doğa onlara, herkesin üstünde bir güç ve vücut kuvvetini ve onların gücünü de-

[24] Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, Nşr. Charles Schefer, çev. Nahid Sırrı Örik, Ankara 1973, I, 98; Abdülkadir Özcan, "Deliler", s. 137.

[25] Abdullah Turhal, *Osmanlı'nın Müthiş Süvarileri Deliler*, s. 31; Ahmet Ekiz, *Osmanlı Devleti'nin Çılgın Süvarileri: Deliler*, s. 10.

nemek isteyenlerin gücünü aşan düzeyde, rastlanmayan nitelikte bir kılıç kullanma ve savaşma becerisi vermiştir" demekteydi.[26]

Deliler gerek kıyafetleri gerekse kabiliyetleri ile Avrupa zihninde derin bir yer işgal etmiş, büyük bir korkunun kaynağı olmanın yanında zihinlerini meşgul eden bu Deliler, Avrupalı için ilham verici bir unsur da olmuştu. Özellikle Delilerin kıyafetleri Batılılara birçok konuda ilham vermekteydi. Örneğin Polonyalılar tarafından taklit edilen kıyafetler zamanla Polonyalılara özgü halini aldı. Başta Yeniçeri ve Deli kıyafetlerini birebir taklit eden Polonyalılar zamanla sarı botlar, göğsü kapatan parlak zırhlar, uzun kartal kanatları ve leopar derilerini kendilerine uydurabildiler. Bunun yanında bale ve operada da Deli kıyafetleri taklit edilirdi, hattâ Türkler bu kıyafetlerle tasvir edilmekteydi.

Gerek Peçevî İbrahim Efendi başta olmak üzere pek çok Osmanlı kroniğinde gerekse birçok Batılı anlatıda Delilerin efsanevî bir kimliğe büründüğü görülmektedir. Grijgal Palangası'na yapılan saldırı ve bu saldırıda önemli rol oynayan iki Deli olan Deli Mehmet ve Deli Hüsrev'in hikâyeleri bunların ilk akla gelenleri arasında yer almaktadır. Rivayete göre kaleyi kuşatan Macar ordusu üzerine Delilerin peşi sıra hücum edilmiştir. Saldırı sırasında Deli Mehmet, bir şövalye tarafından öldürülür ve başı kesilir. Bunu gören Deli Hüsrev, Deli Mehmet'in yerde yatan cesedine seslenip "Ne yatarsın! Başını aldı gitti! Revadır canı verdin kıyma başa" der. Bunun üzerine Deli Mehmet kalkar bir koşuda şövalyeyi yumrukla yere serer, alır başını ve öyle yatar yere.

Başka bir efsanede ise Şebeş Palangası'ndaki Aslan isimli Delidir. Rivayete göre sınır boylarında Osmanlı'ya çok zarar veren Nadajdi Frenç adındaki eşkıyayı mızrağı ile atının eyerine mıhlamış hattâ kaçan düşman beyinin atına koşarak yetişip beyi öldürmüştür. Bu gibi hikâyeleri ziyadesi ile arttırmak mümkündür. Osmanlı fetihlerindeki en önemli gücü olan Deliler Balkanların Osmanlı hâkimiyetine geçişinde büyük katkılar sağlamış olmakla beraber Avrupa'da büyük bir etki uyandıran ve onların bilinç altındaderin bir yer işgal eden bir imaja dönüşmüştü. Avrupa'daki Türk imajı Deliler üzerinden algılanmaktaydı denilse abartılmış olmazdı. Balkanlarda bu kadar başarılı ve faydalı bir unsur olan Deliler takip eden yüzyıllarda Anadolu'da faaliyete alınmaya başlanılmıştı. Fıtratı gereği küffra karşı gaza ve fetih ruhu ile beslenen ve Balkan coğrafyasının gerçekliğinde şekillenen Deliler, Anadolu'da beklenen başarıyı sağlayamadığı gibi Celalî İsyanları'nda pek çok sorunun da odağı durumuna dönüşmüşlerdi.

Savaş meydanında düşmanı önce şaşırtan sonra korkutan görünümleri ve cesaretleri ile düşmanın korkulu rüyası haline gelen, sadakatleri ile de

[26] Abdullah Turhal, *Osmanlı'nın Müthiş Süvarileri Deliler*, s. 36.

beylerin en güvenilir muhafızı olan deliler uzun yıllar Osmanlı ordusunun önemli bir gücü durumunda oldular. Fakat son yüzyıllarda Osmanlı askerî düzeni içinde yaşanan bozulmadan deliler Ocağı da nasibini almıştı. Artık işler klasik çağdaki gibi muntazam gitmemeye başlamıştı. Zaten ateşli silahların yaygınlaşması ve yaygın bir piyade silahı olarak kullanılmaya başlandığı bu dönemde artık deliler gibi bir süvari sınıfı da işlevini çoktan yitirmişti. Köroğlu'nun "tüfek icad oldu mertlik bozuldu" sözünün bir görünümü olarak bilek gücü korku salan bir üstünlük olma özelliğini yitirdiğinden delilere de ihtiyaç kalmamıştı. Nihayetinde II. Mahmud'un 1826 tarihinde Yeniçeri Ocağı'nı kaldırması ile birlikte Deliler Ocağı da kaldırılmış oldu. Böylece Balkanların tarihinde derin yer eden ve insanlığın gördüğü en dikkat çekici askerî sınıf da tarihe karışmış oldu.

KAYNAKÇA

Alkan, Mustafa, "Osmanlı Devleti'nde Akıncı Ocağı'nın Sonu", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. VII. S. XIII. Ankara 2013.

Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, Nşr. Charles Schefer, çev. Nahid Sırrı Örik, Ankara 1973, I.

Âşıkpaşazade, *Tevarih-i Alî Osman*. Haz. Atsız, Ötüken Neşriyât, İstanbul 2017.

Barkan, Ömer Lütfi, *XV. XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları /Birinci Cilt/Kanunlar*, İstanbul 2001, s. 65.

Beydilli, Kemal, "Yeniçeri", *DİA*, C. XLIII, İstanbul 2013.

Celâlzâde Mustafa Çelebi, *Tabakatü'l- Memâlik ve Derecâtü'l- Mesâlik (Kanunî'nin Tarihçisinden Muhteşem Çağ)*, haz. Ayhan Yılmaz, Kariyer Yayınları, İstanbul 2011.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1977, II.

Ekiz, Ahmet, *Osmanlı Devleti'nin Çılgın Süvarileri: Deliler*, https://www.academia.edu/22427021/Osmanl%C4%B1_Devletinin_%C3%87%C4%B1lg%C4%B1n_S%C3%BCvarileri_Deliler Erişim Tarihi: 30.10.2019, 16:45.

Goodwin, Godfrey, *Yeniçeriler*, çev. Derin Türkömer, İstanbul 2008.

Günal, Zerrin "Nöker" *DİA*, C. XV, İstanbul 1997.

Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Yeditepe Yayınevi, c. 5, İstanbul 2005.

Mehmed Neşrî, *Kitab-ı Cihan-nüma (Neşrî Tarihi)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, c. 2, Ankara 1995.

Özcan, Abdülkadir, "Deliler", *DİA*, c. IX, İstanbul 1994.

Turhal, Abdullah, *Osmanlı'nın Müthiş Süvarileri Deliler*, Doğan Yayınevi, İstanbul 2010.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Deliler", *İA*, C. III, MEB Yayınları, İstanbul 1979.

İSYAN VE SAVAŞLA ÖZDEŞLEŞEN COĞRAFYADA BİR SAĞLIK KURUMU: MANASTIR GUREBA HASTANESİ (1894-1911)

Erol Karcı*

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin, sahip olduğu coğrafyanın birçok noktasında darüşşifa, maristân, bimaristân, şifaiye, şifahane, tımarhane, darüssıhha, darülâfiye gibi isimlerle anılan birçok sağlık kurumu tesis ettiği bilinmektedir.[1] Yoksul halka hizmet sunmak amacıyla vakıf olarak tesis edilen bu klasik sağlık kurumlarının[2] yapımı 18. yüzyıldan sonra sürdürülememiştir. Deprem ve yangın gibi doğal afetlerle harap olmaları, gelir kaynaklarının azalmasına

* Dr. Erol Karcı, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

[1] Nil Sarı-Ahmet Zeki İzgöer - Ramazan Tuğ, *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında, II. Abdülhamid Devri'nde Kurulan ve Geliştirilen Hastaneler*, Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 4.

[2] Ozan Can Akpınar, "Antalya Gurebâ Hastanesi (1901-1923)", *Antalya Kitabı 2, Antalya'da Türk-İslâm Medeniyetinin İzleri*, ed. Demet Sustam-Havana Kara-Zehra Sula, Palet Yayınları, Konya, 2019, s. 221.

bağlı olarak onarımlarının yapılamaması ve modern tıbbın gerisinde kalmaları bu kurumların işlevlerini yitirmelerine yol açmıştır. Bu sebeplerle halkın sağlık alanındaki ihtiyaçlarını karşılamak için 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren çağın şartlarına uygun gureba hastaneleri, yüzyılın ikinci yarısında ise belediye hastaneleri açılmaya başlanmıştı.[3]

Bilindiği üzere gureba kelimesi garipler, kimsesizler anlamına gelmektedir.[4] Gureba hastanelerinde de tıpkı eski darüşşifa geleneğinde olduğu gibi öncelikle yoksul halka hizmet verme ilkesi benimsenmişti. Mevcut bilgilere göre, ilk gureba hastanesi İstanbul Edirnekapı'daki Mihrimah Sultan Külliyesi'nde açılan Gureba ve Bekâr Hastanesi'ydi. 1843'deki çiçek salgını esnasında hastanelerin yetersiz kalması üzerine Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Valide Sultan'ın inşa ettirdiği ve yapımı 1845'te tamamlanan Bezmiâlem Valide Sultan Hastanesi (Gurebâ-yı Müslimin Hastanesi) 1847'de hasta kabul etmeye başlamıştır. Adında ilk defa hastane kelimesini kullanan bu sağlık kurumu aynı zamanda Avrupalılaşma döneminin ilk sivil sağlık kuruluşuydu.[5]

Sultan Abdülaziz döneminde Rusçuk, Saraybosna, Tulci, Mostar, Niş ve Sofya'da; II. Abdülhamid döneminde ise Üsküp, Selanik, Halep, Şam, Ankara, Konya, Erzurum, Antep, Urfa ve Bursa gibi birçok şehirde gureba hastaneleri kurulmuştur.[6]

Nitekim konumuz olan Manastır Gureba Hastanesi de II. Abdülhamid döneminde açılan bir sağlık kurumudur. Çalışmamızın amacı Osmanlı Arşivi'nin çeşitli tasniflerinden elde ettiğimiz belgeler ışığında hastanenin kuruluşu, faaliyetleri, mali durumu, geçirdiği bir teftiş ve sonuçları ile personeline dair tespitlerde bulunmaktır.

Manastır Gureba Hastanesi'nin Kuruluşuna ve Faaliyetlerine Dair Bazı Tespitler

Manastır Gureba Hastanesi'nin kuruluş sürecine ilişkin bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Ancak hastanenin kuruluşundan kısa bir süre önce Dimetoka Hastanesi'ne yapılan bir teftişte karşılaşılan manzaranın Manastır Gureba Hastanesi'nin kurulmasına giden süreci başlattığını düşünmekteyiz. 30 Ağustos 1893 tarihli belgeye göre Dimetoka Hastanesi'ne yapılan teftişte hastanede önemli eksiklikler bulunduğu tespit edilmiştir. Bunun üzerine

[3] Erol Karcı, *Osmanlı Hükümetlerinin Sağlık Politikaları (1908-1914)*, Tokat Gaziosman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tokat, 2017, s. 7-8.

[4] Asaf Ataseven, "Gureba Hastanesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul, 1996, s. 202.

[5] Karcı, *a.g.t.*, s. 8.

[6] Ataseven, *a.g.md.* , s. 203.

Osmanlı topraklarındaki bütün hastanelerin teftiş edilmesi için müfettişler görevlendirilmesine yönelik genel bir karar alınmıştır. Ordudaki tabiplerden ve sağlık personellerinden oluşacak müfettişler, tayin edildikleri yerlerdeki Gureba ve Memleket hastanelerini teftiş edecekler ve hazırlayacakları raporları da Seraskerlik Sıhhiye Dairesi'ne göndereceklerdi. Askerî tabip bulunmayan vilayetlerde ise çevredeki ordu veya fırka merkezlerinde görevli askeri tabipler gerekli teftişleri yapacaklar ve hazırlayacakları raporları da valilikler vasıtasıyla ilgili makama göndereceklerdi.[7]

Hastanelerin teftişine ve ıslahına yönelik bu karar sonrasında Manastır Vilayeti de Manastır şehrindeki sağlık kurumları hakkında Dâhiliye Nezareti'ne bir bilgilendirme yapmıştır. 16 Mayıs 1894 tarihli yazıya göre Manastır şehrinde gurebaya mahsus ve *ispitalya* namıyla meşhur hastaneden başka hastane yoktu ve bu hastane Metropolitlik tarafından tayin edilen mütevellilerle idare edilmekteydi.[8]

Bu arada 3. Ordu Sıhhiye Heyeti tarafından hazırlanan rapor da Manastır şehrinin tek hastanesi niteliğindeki bu kurumun durumuna dair bilgiler vermektedir. Buna göre şehrin Meçkar Mahallesi'nde bulunan ve 30 yatak kapasiteli olan hastanede hastaların tedavileri sağlık kurallarına uygun bir şekilde devam etse de bulaşıcı hastalıklara mahsus koğuşlar yoktu. Ayrıca hastane, zamanında satın alınan bir binadan devşirilmişti. Bu bina fiziki şartları nedeniyle de hastane olmaya elverişli değildi.[9]

Neticede Dâhiliye Nezareti, Manastır Vilayeti'ne gönderdiği 4 Haziran 1894 tarihli yazısında Manastır gibi büyük bir şehirde Hristiyanlara mahsus hastane olup da Müslümanlar için bir hastane olmamasının uygun olmadığını bildirmiş ve bu duruma Belediye tarafından çözüm üretilmesi istenmiştir.[10]

Bu yazışmalar sonrasında mahalli idare, Manastır Gureba Hastanesi'nin inşası için hemen harekete geçmiştir. Öyle ki, 15 Ağustos 1894 tarihli belgeden hastanenin inşa kararının alındığı, ihalesinin yapıldığı ve temel atma merasiminin gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bu belgeye göre Manastır Vilayeti, 28 Haziran 1894'te Dâhiliye Nezareti'ne, Gureba Hastanesi ile Dâülkelp Laboratuvarı'nın (Kuduz Laboratuvarı) inşaatının, 127.000 kuruşa talibine verildiğini bildirmiştir. Belediye gelirleri ve yardımsever vatandaşların katkılarıyla inşa edilecek olan Gureba Hastanesi ile Dâülkelp Laboratuvarı'nın temel atma törenlerine şehrin ileri gelenleri katılmıştır.[11]

---

[7] *BOA. DH. MKT.* 2/90.

[8] *BOA. DH. MKT.* 2/90; İspitalya, Müslüman olmayan unsurlara ait hastanedir. Bkz. İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara, 2006, s. 768.

[9] *BOA. DH. MKT.* 2/90.

[10] *BOA. DH. MKT.* 2/90.

[11] *BOA. Y.A.HUS.* 308/96; *BOA. DH. MKT.* 278/36.

İncelediğimiz belgelerden hastanenin inşaatının iki yıldan biraz fazla sürdüğü ve 13 Eylül 1896'da resmî açılışının yapıldığı anlaşılmaktadır.[12] Manastır Gureba Hastanesi, başlangıçta 30 yataklıydı. Bu yataklardan 20'si erkek hastalara, 10 tanesi ise kadın hastalara aitti.[13]

Manastır Gureba Hastanesi'nin faaliyetleri hakkında derli toplu bilgiler veren ve çıkarımlar yapmamıza sağlayan tek kaynak 1904 yılının Şubat, Mart, Nisan, Mayıs ve Haziran aylarının bazı günlerine ait istatistik cetvelleridir. "*Gureba Hastanesi'nin Yevmiye Jurnali*" başlıklı bu istatistik cetvellerinin tamamına yakını Gureba Hastanesi Tabibi Kolağası Andon Efendi tarafından hazırlanmıştır. Osmanlı Arşivi'ndeki, 3 farklı dosya içerisinde yer alan toplam 23 adet istatistik cetvelinden bazılarını fikir vermesi adına ekler kısmına koyduk (Bkz. *Tablo: 1, Tablo: 2* ve *Tablo: 3*). Bu istatistiklere göre Manastır Gureba Hastanesi, din farkı gözetmeksizin hem Müslümanlara hem de gayrimüslimlere hizmet veren bir sağlık kurumuydu. Hastanede ayrıca hem erkek hem de kadın hastalara sağlık hizmeti verilmiştir. Polis ve jandarma neferleri ile Manastır Sanayi Mektebi öğrencileri, Manastır Hapishanesi'ndeki mahkûmlar, akıl hastaları ve misafirler de hastanede şifa aramışlardır.[14]

29 Şubat 1904 (16 Şubat 1319) tarihli istatistik cetveline göre hastanede mevcut 56 hastadan 37'sini jandarma neferleri oluşturmaktaydı. 5 Mart 1904 (21 Şubat 1319) tarihli istatistik cetveline göre ise hastanedeki toplam 63 hastadan 39'u mahkûmdu.[15] 12 Mart 1904 (28 Şubat 1319) ve 13 Mart 1904 (29 Şubat 1319) tarihli istatistik cetvelleri de hastanede tedavi gören hastalar arasında mahkûmların gene birinci sırada yer aldığını göstermektedir. Buna göre, 12 Mart'ta hastanedeki 64 hastadan 39'u, 13 Mart'ta ise 62 hastadan 37'si mahkûmlardan oluşmaktaydı.[16] Bu durum 14 Mart tarihli cetvelde de değişmemiş ve hastanedeki 60 hastadan 35'ini mahkûmlar oluşturmuştur.[17] Belirtmemiz gereken bir nokta da elimizdeki bu cetvellere göre hastanenin en fazla hastaya hizmet verdiği günlerin bu tarihler olduğudur.

Manastır Gureba Hastanesi'nin 1904 yılının Nisan ve Mayıs aylarındaki faaliyetleri hakkında da istatistik cetvelleri üzerinden çıkarımlar yapabilmekteyiz. Buna göre hastanede 21 Nisan 1904'te (8 Nisan 1320) toplam

[12] *BOA. ŞD.* 2046/22.

[13] İsmail Eren, "Yugoslavya'daki Türk Sağlık Kuruluşları", *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul, 17-19 Şubat 1988, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 28.

[14] Manastır Gureba Hastanesi'ne ait istatistik cetvelleri için bkz. *BOA. TFR. I. MN.* 197/19698; *BOA. TFR. I. SL.* 33/3266; *BOA. TFR. I. MN.* 41/4030.

[15] *BOA. TFR. I.MN.* 197/19698.

[16] *BOA. TFR. I. SL.* 33/3266.

[17] *BOA. TFR. I. MN.* 197/19698.

31 hasta tedavi görüyordu. 29 Nisan 1904'te (16 Nisan 1320) bu sayı 38'e çıkmış, 30 Nisan 1904'te (17 Nisan 1320) ise hasta sayısı 41'e ulaşmıştır. Her iki tarihte de hasta grupları içerisinde mahkûmların gene sayıca fazla olduğu görülmektedir[18].

Mayıs ayına ait istatistik cetvelleri 9, 15, 16, 18, 20 ve 31 Mayıs 1904 tarihlerine aittir. Bunlardan 9 Mayıs 1904'te (26 Nisan 1320) 35, 15 Mayıs 1904'te (2 Mayıs 1320) 31, 16 Mayıs 1904'te (3 Mayıs 1320) 39, 18 Mayıs 1904'te (5 Mayıs 1320) 36, 20 Mayıs 1904'te (7 Mayıs 1320) 38 ve 31 Mayıs 1904'te (18 Mayıs 1320) ise 33 hasta tedavi görmüştür. Bu tarihlerde hastanede tedavi gören hastalar içerisinde mahkûmlar gene ilk sırada gelmektedir. Tedavi gören mahkûm sayısı 12 ile 16 arasında değişmektedir.[19]

Hastanenin faaliyetlerine ilişkin istatistiki bilgilerin en yoğun olduğu dönem ise 1904 yılı Haziran ayıdır. Bu aya ilişkin istatistikler 1, 7, 8, 9, 13, 14, 16 ve 17 Haziran 1904 tarihlerine aittir. Bu tarihlerden 1 Haziran 1904'te (19 Mayıs 1320) 38, 7 Haziran 1904'te (25 Mayıs 1320) 32, 8 Haziran 1904'te (26 Mayıs 1320) 29, 9 Haziran 1904'te (27 Mayıs 1320) 29 hasta tedavi görmüştür. Ayrıca 13 Haziran 1904'te (31 Mayıs 1320) 31, 14 Haziran 1904'te (1 Haziran 1904) 30, 16 Haziran 1904'te (3 Haziran 1320) 30, 17 Haziran 1904'te (4 Haziran 1320) ise gene 30 hastanın tedavi gördüğü istatistik cetvellerinden anlaşılmaktadır. Mahkûmlar, Haziran ayında da en kalabalık hasta grubunu oluşturmuşlardır. Bunların sayısı belirtilen günlerde 12 ile 15 arasında değişmiştir.[20]

İncelediğimiz günlük istatistik cetvellerinde ön plana çıkan mahkûm hastaların sayısındaki fazlalığın Manastır Vilayeti Merkez Hapishanesi'ndeki doluluktan ve bu durumun neden olduğu hastalıklardan kaynaklandığını düşünmekteyiz. Nitekim Osmanlı Arşivi'nde rastladığımız 3 Eylül 1902 tarihli bir belge de bu düşüncemizi doğrulamaktadır. Belgeye göre 350 mahkûm kapasitesine sahip olan hapishanede 740'tan fazla mahkûm vardır. Bu izdihama bağlı olarak bir hastalığın ortaya çıkabileceği de görevli sağlık memurları tarafından hastane yönetimine bildirilmiştir. Ayrıca bu tarihten kısa bir süre önce bölgedeki Fransız rahibeleri mahkûmlar arasındaki hastaları ziyaret etmek istemişlerdir. Ancak Hapishane Hastanesi'nin yetersizliğinin yabancılar tarafından görülmesini uygun bulmayan hastane yönetimi hastalarını Manastır Gureba Hastanesi'ne nakletmiştir.[21]

[18] *BOA. TFR. I. MN.* 41/4030.
[19] *BOA. TFR. I. MN.* 41/4030.
[20] *BOA. TFR. I. MN.* 41/4030.
[21] *BOA. DH. TMIK.* 39/69.

Raporunun ayrıntılarına aşağıda değineceğimiz Fahri Müfettiş Binbaşı Bafralı Yanko[22] da hapishanedeki mahkûm sayısının artmasına bağlı olarak Gureba Hastanesi'ndeki hasta sayısının arttığını belirtmektedir. Bafralı Yanko, kış mevsimi nedeniyle koğuşların kapı ve pencerelerinin sıkıca kapatıldığını ve havasız bir ortamda toplu şekilde yaşamak zorunda kalan mahkûmlar arasında önce tifo daha sonra ise çiçek hastalıklarının ortaya çıktığını belirtmektedir. Bafralı Yanko, bu durumun hapishanedeki hasta ve hastanedeki vefat sayısının artmasına neden olduğunu da ifade etmiştir.[23]

MANASTIR GUREBA HASTANESİ'NİN MALİ DURUMUNA DAİR BAZI TESPİTLER

Manastır Gureba Hastanesi'nin masraflarının karşılanmasına kaynak yaratmak için çeşitli tarihlerde bazı adımlar atılmıştır. Örneğin 1897'de Manastır'da kesilen sığır, koyun, keçi ve kuzu ile şehir dışındaki İspirtohane'de bulunan ispirto fıçılarından alınan vergilerden bir gelir kaynağı yaratılmak istenmiştir.[24] 1898'de ise şehrin Ekşi Mezar Mahallesi meydanında Gureba Hastanesi'ne gelir getirecek mağazalar inşa edilmesi için çalışmalar yapılmıştır. İncelediğimiz bir belgeye göre mağazaların resmî açılışının padişahın tahta çıkış tarihine denk getirilmesi ve Ekşi Mezar Mahallesi adının Sultaniye, çarşısının Hamidiye Çarşısı ve Lokanta Caddesi denilen güzergâhın da gene Hamidiye Caddesi olarak isimlendirilmesine karar verilmiştir.[25] 1903 yılında ise Manastır Vilayeti'nde öteden beri güvenliğin sağlanmasına yardımcı olan çobanlara verilen tezkereden alınan ve daha önce Sanayi Mektebi'ne aktarılan 2 kuruşun yardıma muhtaç durumdaki Gureba Hastanesi adına alınması teklif edilmiştir.[26]

Aşağıdaki *Tablo: 4*'te Manastır Gureba Hastanesi'nin 1902 yılına ait gelirleri ile giderlerinin detayları gösterilmiştir:

---

[22] Doğum yeri ve tarihi tam olarak tespit edilemeyen Tabip Kolağası Bafralı Yanko, tıp, düşünce ve edebiyat sahalarında eserler vermiş bir bilim adamıdır. 28 Aralık 1936 yılında İstanbul'da vefat eden Bafralı Yanko'nun Bafralı olarak tanınmış olması doğum yerinin Bafra olduğu kanaatini uyandırmaktadır. Bafralı Orduluoğlu olarak da tanınan Yanko, Bâb-ı Vâlâ-yı Seraskerî Hastanesi'nde çalışmış ve Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye Azalığı yapmıştır. Türkiye'de çocuk hekimliğinin ilk dergisi olan Emrâz-ı Etfal'in yayın kurulunda yer alan Bafralı Yanko, doktorluğun yanısıra birçok da eser yazmıştır. Bkz. Muammer Ulutürk, "Dr. Bafralı Yanko ve Yozgat Seyahatnamesi", *Turkish Studies*, Cilt 8/11, Fall 2013, s. 350.

[23] *BOA. TFR. I. MN.* 37/3606.

[24] *BOA. DH. MKT.* 2081/50; 1902 yılında ise daha önce Girit halkına yardım için Manastır'da satılan her koyundan 40, keçiden 30 ve sığırdan 120 para olarak alınan verginin yarısının Mekteb-i İptidaiye, yarısının ise gelirleri oldukça düşük olan Gureba Hastanesi'ne tahsis edilmesine karar verilmiştir. Bkz. *BOA. BEO.* 1827/136979.

[25] *BOA. BEO.* 1186/88936; *BOA. DH. MKT.* 2105/93.

[26] *BOA. TFR. I. MN.* 9/830.

Gureba Hastanesi'nin Varidat ve Masarifat-ı Seneviyesi	Gureba Hastanesi 1 Eylül 1312 (13 Eylül 1896) tarihinde küşad ve tesis edilmiştir.
Varidatı	**Kuruş**
Zebhiye Rüsumu	16.572
İspirtohane Rüsumu	7.624
Değirmen İcarı	950
Çiçek kariyesi sınırındaki arazilerin icarı	2.000
Bağların üzüm hasılatı	692
Ekşi su icarı[27]	1.100
Kerim Paşa Bahçesi İcarı[28]	4.300
Nüzhetiye Bahçesi İcarı[29]	3.000
Fırın İcarı	1.500
Daire-i hükümetteki gevrek ve dondurma füruht edenlerden alınan icar	240
Eski saraydaki bakkal icarı	2.880
Yekûn	40.858
Masarıfatı	**Kuruş**
Memurin ve hademe maaşatı	25.290
Hastaganın mekulat bahâsı	8.626
Ecza-yı Tıbbiye bahâsı	7.457
Masarıf-ı Müteferrikası	3.557
Yekûn	44.930
26 Ağustos 1318 (8 Eylül 1902)	

Bunların bu seneki varidatının miktarı henüz malum olmadığından geçen seneki varidatının miktarı vaz' edilmiştir.

Bunların (Bin) Üç yüz on sekiz (1902) senesi hasılatı.

Tablo 4: Manastır Gureba Hastanesi'nin 1902 yılındaki gelirleri ile giderleri. *Kaynak: BOA. ŞD.* 2046/22.

[27] Ekşi Su, Manastır şehrinin güneyindedir. Doğal güzelliği ile ilkbaharın başlangıcından son baharın sonuna kadar şehir halkı için önemli bir gezinti yeridir. Bu bölgeden çıkan ve Ekşi Su olarak isimlendirilen su, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de tahlil edilmiş ve böbrek hastalıklarına iyi geldiği tespit edilmiştir. Bkz. Mehmet Tevfik, *Manastır Vilayeti'nin Tarihçesi*, Beynelmilel Ticaret Matbaası, Manastır, 1327, s. 78.

[28] Kerim Paşa Bahçesi, 1899'da Manastır Valisi Kerim Paşa tarafından yaptırılmıştır. Farklı ağaçlar ile donatılmış olan bahçe güzel bir görünüme sahipti. Bkz. Mehmet Tevfik, *age.*, aynı yer.

[29] Nüzhetiye Bahçesi, Kışlalar karşısında ve Beylik Fırını civarındaydı. Vali Kerim Paşa döneminde yapılmıştır. Bu bahçe halk için hem bir eğlence yeri olmuş hem de bataklık olan arazisinin kurutulmasıyla bölge sakinlerinin sağlıklarının korunmasına fayda sağlamıştır. Bkz. Mehmet Tevfik, *age.*, aynı yer.

Manastır Vilayeti, Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 24 Ekim 1902 tarihli yazısında yukarıdaki tablo üzerinden bazı açıklamalar yapmış ve taleplerde bulunmuştur. Buna göre Gureba Hastanesi'nin yıllık geliri 40.858 kuruş, masrafı ise 44.930 kuruştur. Bu rakamlar hastanenin gelirleri ile giderlerinin birbirlerine yakın olduğunu göstermektedir. Ancak, Gureba Hastanesi'nin masraflarının 44 bin kuruş civarında olmasının nedeni hastanenin mali açıdan iyi yönetilmesinden değil, hastaneye 8-10 hastadan başka hasta kabul edilmemesinden kaynaklanmaktadır. Başka bir ifadeyle hastane mali sıkıntıları nedeniyle kendisine müracaat eden fakir halkın tamamına hizmet verememektedir. Bu durumun hastanenin açılış gayesine uygun olmadığını belirten Manastır Valisi, artık hastaneye müracaat eden herkese bakıldığı için yıllık masrafın 30-40 bin kuruş hattâ daha da fazla artacağını belirtmiştir. Bu nedenle gerek Gureba Hastanesi'ne gerekse de benzer bir durumda bulunan Manastır Sanayi Mektebi'ne yardım edilmesini istemiştir.[30] Bunun üzerine merkezi hükümet, mürur tezkereleri ve pasaportların kullanımı için nüfus dairelerine gönderilen ilmühaberlerin satışından hem Gureba Hastanesi hem de Sanayi Mektebi namına gelir elde edilmesini sağlayacak bir karar almıştır.[31]

Manastır Gureba Hastanesi'nin Tesis-i Küşadıyla Varidat-ı Hazıra ve Bir Senelik Sarfiyatını Mübeyyin Muvazene Cetvelidir.	
Varidat-ı Senevisi	**Kuruş**
Neyyir-i Hakikat İdarehanesi olan konağın icar-ı senevisi	6.000
Temmuz Caddesi'nde kâin mağaza icarı	1.800
Eğri Değirmen civarında kâin değirmen icarı	1.600
Sanayi Mektebi karşısında fırın ma-bakkal dükkânı icarı	3.000
Pirlepe Kazası'na merbut Çibek kariyesindeki arazi icarı	1.300
İstasyon Caddesi'nde kâin İttihat Bahçesi icarı	5.000
Zebhiye resmî hasılatından hastaneye ait hissesi hasılatı	12.000
Hapishane dâhilinde bakkal dükkânı icarı	2.400
Pekmez pazarında kâin han hissesi icarı	2.700
Manastıra yarım saat mesafede Ekşi İcarı	1.500
Orizar nam mahalde koyun hayvanatına mahsus ağıl icarı	3.000
Mahbusîn, polis ve mektep talebesine verilen mualece esmanı	10.000
Manastır Belediye dairesinden senevi verilen	30.000
Mülhakat kaza belediyelerinden senevi verilen	6.000

[30] *BOA. ŞD.* 2046/22.
[31] *BOA. ŞD.* 2046/22.

Ücretle hastaneye müracaat edenlerden	2.000
Yekûn-ı Varidat	**88.300**
Sarfiyyat-ı Senevisi	
	Kuruş
Memurin-i idare ve sıhhiyesi maaşat-ı senevileri	27.600
Hademegan maaşat-ı senevisi	19.200
Erzak ve mahrukat	10.000
Nan-ı aziz ve lahm esmanı	12.944
Ecza-ı tıbbiye ve saire	8.000
Tamirat ve masarıf-ı müteferrika	4.000
Alat ve edevat-ı cerrahiye ile yataklara muktezi eşyanın tecdidi	8.000
Emlâk ve arazi vergisi	800
Yekûn-ı Sarfiyyat	**90.544**
8 Mayıs 1327 (21 Mayıs 1911) Manastır Gureba Hastanesi Müdürü	

Tablo 5: Manastır Gureba Hastanesi'nin bir yıllık gelirleri ile ve harcamalarını gösteren 21 Mayıs 1911 tarihli cetvel.
Kaynak: BOA. ŞD. 2071/23

Manastır Gureba Hastanesi Müdüriyeti tarafından hazırlanan 21 Mayıs 1911 tarihli yukarıdaki cetvelin (Tablo 5) devamına yapılan açıklamada, hastanenin mali durumu ile bu durumun hastanenin faaliyetlerine etkisine ve çözüm önerisine yer verilmiştir. Buna göre 50 yataklı hastanenin bir yıllık gelirleri 88.300 kuruştur. Harcamalarının toplamı ise 90.544 kuruştur. Hastanenin belirtilen gelirlerinin ve giderlerinin yukarıda verdiğimiz 1902 yılına ait rakamlara göre yaklaşık iki kat arttığı görülmektedir. Hastane müdüriyeti, tablonun devamındaki açıklamasında mevcut gelirler ile sadece yirmi yatılı hastanın kabul edilebildiğini belirtmektedir. Farklı milletlerden birçok ihtiyaç sahibinin müracaatının ise gelirlerin azlığı nedeniyle geri çevrildiğini ifade etmektedir. Yardıma muhtaç durumdaki hastanenin gelirlerinin arttırılması için daha önce gayret gösterilmişse de bir türlü başarılı olunamamıştır. Bu nedenle Manastır Vilayeti Meclisi tarafından onaylanan hastane yararına bir piyango düzenlenmesi fikrinin uygulanması ve sağlanacak gelirlerle 20 yatılı hastanın daha ücretsiz olarak hastaneye kabul edilmesi teklif edilmiştir.[32]

İncelediğimiz belgelerden anladığımız kadarıyla bahsi geçen piyango düzenlenmesi teklifi Manastır Gureba Hastanesi'nden ziyade Manastır Sanayi Mektebi'ne kaynak tedarik etmek için düşünülmüştür. Ancak Şura-yı

[32] *BOA. ŞD.* 2046/22.

Devlet'in, bu öneriye çok da olumlu yaklaşmadığı belgelerden anlaşılmaktadır. Bu tarz bir uygulamaya bir defa izin verilmesinin aynı durumda bulunan birçok sanayi mektebine örnek teşkil edeceği ve bir kez izin verilmesi halinde yapılacak diğer müracaatlara ret cevabı verilemeyeceği belirtilmiştir. Böylesi bir durumda piyango biletlerinin birbirlerinin satışına engel olacağı için hedeflenen faydanın sağlanamayacağı da ifade edilmiştir. Masraflarına karşılık bulunamaması nedeniyle bu tür çözüm yolları arayan sanayi mekteplerine, Maarif veya Nafia bütçelerinden tahsisat ayrılması gerektiği de belirtilerek, aksi takdirde bu mekteplerden birçoğunun mevcudiyetlerini devam ettiremeyeceklerine dikkat çekilmiştir.[33]

MANASTIR GUREBA HASTANESİ'NİN TEFTİŞİNE VE SONUÇLARINA DAİR BAZI TESPİTLER

Manastır Gureba Hastanesi'nin kötü yönetildiğinin düşünülmesi birtakım tedbirlerin alınmasına ve hastanenin ciddi bir teftişten geçirilmesine neden olmuştur. 2 Eylül 1903 tarihli belgeye göre Manastır Gureba Hastanesi, kötü idare edildiği için hastane müdürü dışındaki görevlilerin tamamı değiştirilmişti. Hastanenin, Belediye tarafından iyi idare edilmediğinin düşünülmesi ise bu işi layıkıyla yapabilecek bir komisyonun kurulması fikrini ortaya çıkarmıştı. Hastanenin mükemmel bir kurum haline getirilmesi için haftada en az bir defa toplanacak olan bu komisyonda Vilayet Defterdarı Cemal Bey ile Meclis-i İdare-i Vilayet Başkâtibi, Maarif Müdürü ve Ziraat Müdürü görev alacaktı.[34]

30 Aralık 1903 tarihli belgeye göre ise hastanenin içerisinde bulunduğu üzüntü verici durum yapılan incelemelerle tespit edilmiştir. Manastır'da hastaneyi düzene koyabilecek muktedir bir Mülki tabibin olmaması nedeniyle de Manastır Asker Hastanesi'nde görevli Tabip Kolağası Andon Efendi, asıl vazifesini aksatmamak şartıyla Gureba Hastanesi tabipliğine getirilmiştir.[35]

Hapishane-i Umumi ve Gureba Hastanesi Fahri Müfettişi Binbaşı Bafralı Yanko'nun 28 Mart 1904 tarihli teftiş raporu ise Manastır Gureba Hastanesi'nin araç-gereç eksiklikleri ile hastane binasının kötü kullanımından kaynaklanan sıkıntıları ve bunlar karşısında alınan önlemleri ortaya koyması bakımından önemlidir. Binbaşı Bafralı Yanko'nun raporunda belirttiği ilk husus hastalara ait eşyalardaki eksikliklerdir. Bu eksiklikler nedeniyle öncelikle 30 adet yapağı şilte, 50 adet yapağı yastık, 154 adet yastık kılıfı, 5 adet yorgan, 480 arşın entarilik basma satın alınmıştır. Ayrıca bu

[33] *BOA. ŞD.* 2046/22.
[34] *BOA. TFR. I. MN.* 16/1530.
[35] *BOA. TFR. I. AS.* 19/1830.

entariler için astarlık, don ve gömlekler için de 26 top Amerikan bezi alınmıştır. Bunların haricinde 160 çift çorap, 80 adet madeni kaşık, 50 adet tükürük hokkası, 50 adet kanaviçe minder, 72 adet su bardağı, 80 adet tütün tablası ve 160 adet serpuş da hastaların kullanması için satın alınan eşyalar arasındadır.[36]

Binbaşı Bafralı Yanko, hastanenin üst katındaki koğuşlardan birinin depo haline getirilerek kullanılmadığını da tespit etmiştir. Bunun üzerine burası hemen boşalttırılmış ve 12 adet demir karyola konularak yeniden hasta koğuşu haline getirilmiştir. Ayrıca hastanenin karşı tarafında yer alan ve Mahkeme-i Fevkalâde'ye tahsis edilmiş olan daire de hemen tahliye ettirilmiştir. Buradaki 4 odadan birisi depo haline getirilmiştir. Diğer odalardan birisi çiçek diğeri ise[37] yılancık[38] hastalarına tahsis edilmiştir. Dördüncü daire ise burayı korumakla görevli jandarma neferleri için ayrılmıştır. Dairenin alt kısmındaki boş yer ise odunluk ve kömürlük haline getirilmiştir. Hastanenin kullanılmaz bir halde bulunan hamamı ise güzelce temizlettirilmiş, muslukları tamir edilmiş ve bir adet büyük kazan ile soba satın alınarak kullanılabilir hale getirilmiştir.[39]

Hastanenin tamire muhtaç yerleri için de çalışmalar yapılmıştır. Bu amaçla bütün tuvaletler tamir edilmiş ve temizletilmiştir. Eksik olan pencere camları takılmış, hastaların hava aldıkları yerde bulunan ve kullanılmaz bir hale gelmiş olan üç adet demir kanepe tamir ettirilmiştir. Hastaların kişisel eşyalarını muhafaza edecekleri bir yer olmadığından hastane bahçesindeki dairenin alt katındaki boş oda bu işe ayrılmıştır. Bu odaya 80 adet ahşap dolap konularak hastaların eşyalarını ayrı ayrı saklamalarına imkân sağlanmıştır.[40]

Bulaşıcı hastalıklara yakalanmış hastaların tedavisinde kullanılan eşyaların kaynatılması için bir kap olmadığından büyük bir bakır kazan satın alınmıştır. Ameliyathanenin eksiklerinin karşılanması için ise bir adet kapaklı büyük çinko kova, bezlerin kaynatılması için çinkodan büyük bir tencere, bir adet mangal, birer adet sünger, bir adet musluk leğeni ve yeteri kadar pamuk satın alınmıştır. Ayrıca ameliyathanenin masaları, muslukları ve hastaların oturdukları kanepeler de boyattırılmıştır. Hastanedeki ecza-ı tıbbiye eksikliklerini karşılamak için 3.000 kuruşluk malzeme satın alın-

[36] *BOA. TFR. I. MN.* 37/3606.
[37] *BOA. TFR. I. MN.* 37/3606.
[38] Yılancık hastalığı (tıp dilinde Erizipel), deride ağrı, kızarıklık, şişlik ve ısı artışı ile ortaya çıkan ve en çok bacaklarda görülen bir deri enfeksiyonudur. Tedavinin gecikmesi durumunda enfeksiyon vücuda yayılabilir. Bkz. http://turkdermatoloji.org.tr/media/hasta_bilgilendirme/Erizipel.pdf (Erşim Tarihi: 14.12.2019, 12:37).
[39] *BOA. TFR. I. MN.* 37/3606.
[40] *BOA. TFR. I. MN.* 37/3606.

mıştır. Huni, tencere, güğüm ve askı teli gibi araç-gereç eksikleri tedarik edilmiştir. Hastaların koğuşlarında kişisel temizliklerini yapabilme imkânları olmadığından her koğuşa çinkodan üç adet ibrik ve leğen, demirden yapılmış 5 adet boyalı sehpa, 6 adet çinko sabunluk alınmıştır. Bunların yanısıra karyolalar için 240 adet tahta, her karyolaya asılacak ve hastaların hastalıklarının cinsinin yazılacağı 60 adet tahta, 8 adet termometre, 37 adet sürahi ve her iki karyola arasına konulmak üzere 30 adet dolap da satın alınan eşyalar arasındadır.[41]

Hastane müdürüne ve tabiplerine mahsus bir oda bulunmaması nedeniyle hastanenin alt katındaki kadınlar koğuşunda bulunan hastalar asıl koğuşlarına nakledilmişlerdir. Daha sonra bu koğuş temizlenip boyatılarak müdürün ve tabiplerin ikametine ve misafir kabullerine uygun bir hale getirilmiştir. Bu odanın mefruşatı olmadığı için bir adet büyük kilim, bunun etrafının tamamlamak için bir Frenk halısı, perdeler için[42] damasko kumaş[43] pencereler için büyük kornişler, duvar için halı seccade ve sehpalar satın alınmıştır. Gene bu oda için bir adet büyük yazı masası, yazı masasına mahsus bir adet yaylı sandalye, oda için bir düzine sandalye, tütün tablaları, fincan takımı ve bir adet port manto da satın alınmıştır.[44]

Tamire muhtaç durumu nedeniyle kullanılamayan çamaşırhane de tamir ettirilerek yeniden çalışır hale getirilmiştir. Hastane bahçesinin suyolu tamir ettirilerek meydanda bir bataklık oluşturmasının önü alınmış ve bahçe çamurdan kurtarılmıştır. Hastane bahçesinin boş ve kullanılmaz bir halde olması nedeniyle bahçenin düzenlenmesi için çalışmalar yapılmıştır. Bahçeye çiçekler dikilmiş ve sebzeler ekilmiştir. Böylece hastanenin dış görünüşü de güzelleşmiştir. Ekilen sebzelerin hastalara yedirilecek olmasıyla da hastane bütçesine katkı sağlanması hedeflenmiştir.[45]

Hastanenin kuruluşundan itibaren görevli hademelere elbise verilmemesi nedeniyle erkek hademeler için 12 takım elbise imal ettirilmiş ve alamet-i farika olarak da kollarına kırmızı çuhadan birer hilal koyulmuştur. Bundan başka gene erkek hademeler için 10 çift kundura, 12 adet fes ve püskül satın alınmıştır. Ayrıca Müslüman kadın hizmetçiye bir ferace ve bir başörtüsü tedarik edilmiştir. İki Hristiyan kadın hizmetçiye ise birer siyah fistan yaptırılarak hastane hademeleri arasında kıyafette birlik sağlanmıştır.

---

[41] *BOA. TFR. I. MN.* 37/3606; *BOA. TFR. I. MN.* 47/4694.

[42] *BOA. TFR. I. MN.* 37/3606.

[43] Şam şehrinde dokunan ipek kumaşın taklidi olarak sonradan Avrupa'da özellikle Fransa ve İtalya'da üretilen, çözgü ve atkı ipliklerinin farklı parlaklıkta olması sebebiyle yüzünde parlak, tersinde mat çiçek ve süs motifleri bulunan, ipekli veya yün keten karışımı ikiyüzlü döşemelik kumaş. Bkz. http://www.lugatim.com/s/damasko, (Erişim Tarihi: 07.09.2019, 11:50).

[44] *BOA. TFR. I. MN.* 37/3606.

[45] *BOA. TFR. I. MN.* 37/3606.

Hademe sayının eksik olması nedeniyle mevcuda iki erkek ve bir kadın hademe daha ilave edildiği gibi bir çamaşırcı, bir eczacı yamağı ve bir de aşçı yamağı tayin edilmiştir. Ayrıca memurların ve hademelerin maaşlarına zam yapılmıştır.[46]

Binbaşı Bafralı Yanko'ya göre hastane hesaplarında da sıkıntılar vardı. Ancak teftişle birlikte hastaneye girecek bir hastanın yiyecek, içecek, elbise ve giyim masrafları günlük 4 kuruş olarak hesaplanmış ve böylece hastanenin hesapları düzene konulmuştur.[47] Manastır Gureba Hastanesi'nin yukarıdakilere benzeyen ihtiyaçlarının karşılanmasında ilerleyen süreçte de sıkıntılar yaşanmıştır. 1907 yılına ait bir arşiv belgesi Manastır Gureba Hastanesi'nin çamaşırhanesinin kullanılamayacak bir durumda olduğunu, hastanedeki cerrahi araç gereçlerinin ise çok noksan olduğunu bildirmektedir. Hastanede ihtiyaç duyulan diğer araç gereçler arasında ise gömlek, don, entari, sahan, çorap, yastık yüzü, yorgan kılıfı, çinko bardak ve paspas gibi eşyalar bulunmaktaydı.[48]

MANASTIR GUREBA HASTANESİ'NİN PERSONELİNE DAİR BAZI TESPİTLER

Manastır Gureba Hastanesi'nde görev yapan sağlık personeline ilişkin ayrıntılı bilgilere sahip değiliz. Ancak bazı arşiv belgelerinde hastanede görev yaptığını öğrendiğimiz isimlere rastladık. Bu isimlerden ilki tabip Anastas Hristidi'dir. 5 Haziran 1899 tarihli bir belgeden bu dönemde Manastır Gureba Hastanesi tabibi olduğunu öğrendiğimiz Anastas Hristidi, sadakati ve iyi hizmetlerinden dolayı 4. Rütbeden Mecidi nişanıyla ödüllendirilmiştir.[49]

Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane üyesi de olan Anastas Hristidi'nin, Manastır Gureba Hastanesi'ndeki görevi 6 Ocak 1909'da hastane yönetiminden aldığı bir yazı ile sona ermiştir. Tabip Hristidi, Rumeli Vilayeti Müfettişliği'ne gönderdiği şikâyet dilekçesinde, hizmetlerine karşılık teşekkür beklerken, hastane sertabibi Binbaşı Bafralı Yanko tarafından vilayete gönderilen bir yazıda akidesi bozuk, geçimsiz ve kendini beğenmiş olarak tanıtıldığını, bu nedenle de hastane komisyonuna tabip Yanko hakkında şikâyette bulunduğunu belirtmiş ve durumunun araştırılmasını istemiştir.[50]

31 Ağustos 1903 tarihli diğer bir belgede ise Cerrah Hüseyin Sadullah Bey'in ismi karşımıza çıkmaktadır. Aslında 3. Ordu Cerrahlarından olan

[46] *BOA. TFR. I. MN.* 37/3606.
[47] *BOA. TFR. I. MN.* 37/3606.
[48] *BOA. TFR. I. MN.* 134/13380.
[49] *BOA. DH. MKT.* 2208/36.
[50] *BOA. TFR. I. ŞKT.* 105/10490.

Hüseyin Sadullah Bey, askeriyedeki vazifesine ilave olarak Manastır Gureba Hastanesi'nin açıldığı tarihten itibaren yaklaşık 8 yıl bu kurumda da görev yapmıştır. Bu görevinin yaklaşık 5 yılını fahri olarak yapan Hüseyin Sadullah Bey, iki buçuk yıl kadar da 100 kuruş gibi düşük bir maaşla çalışmıştır. 1903 yılında diğer hastane personeli gibi açığa alınan Hüseyin Sadullah Bey, bu durum karşısındaki rahatsızlığını Manastır valisine dilekçe ile arz etmiştir. Hüseyin Sadullah Bey'in açığa alınmasının yukarıda belirttiğimiz hastanenin kötü idare edilmesi nedeniyle müdürden başka bütün memurların değiştirilmesi sürecinde meydana geldiğini düşünmekteyiz.[51] 12 Temmuz 1904 tarihli bir dilekçeden ise Manastır'ın Sinan Bey Mahallesi sakinlerinden Şükrü Bey'in yaklaşık 6 aydır maaş almadan çalıştığı Gureba Hastanesi Kalem Odası'na kâtip muavini olarak atanmak istediğini anlamaktayız. Ancak atamasının yapılıp yapılamadığını tespit edemedik.[52]

Manastır Gureba Hastanesi'nde görevli sağlık personeli arasında ismi en çok zikredilen kişilerden biri Tabip Binbaşı Bafralı Yanko'dur. Yukarıda Hapishane-i Umumi ve Gureba Hastanesi Fahri Müfettişi olarak ismi zikrettiğimiz ve Manastır Gureba Hastanesi'ndeki eksiklikleri tespit ederek bunların birçoğunu tamamlayan ve bu faaliyetlerini kapsamlı bir şekilde raporlaştıran Binbaşı Bafralı Yanko ile hastane tabibi Anastas Hristidi arasında anlaşmazlık yaşandığını yukarıda belirtmiştik. Binbaşı Bafralı Yanko, bu anlaşmazlığın detaylarına ilişkin 4 Şubat 1907'de Manastır Vilayeti'ne uzunca bir yazı göndermiştir. Bafralı Yanko, yazısında 1904 yılında Manastır Gureba Hastanesi'ne fahri müfettiş olarak tayin edildiğini ve Tabip Binbaşı Andon Efendi'nin görevinden ayrılmasından sonra da hastanede tabiplik görevine tayin edildiğini belirtmiştir. Bafralı Yanko, yazısının devamında hastanedeki işlere fahri olarak yardımcı olması için tabip Hristidi'nin görevlendirildiğini ve Sıhhiye Müfettişi Fuat Bey'in de Manastır'da bir belediye eczanesi açma iddiasıyla Gureba Hastanesi'nde 250 kuruş maaşla çalışan eczacıyı gönderip, yerine 500 kuruş maaşla İstanbul'dan bir eczacı getirttiğini de belirtmektedir. Tabip Hristidi'nin bir süredir akidesini bozduğunu ve resmî evrak üzerine yazılamayacak bazı uygunsuz davranışlarda bulunduğunu da ifade eden Bafralı Yanko, bu nedenle Hristidi'nin hastanede fahri olarak yürüttüğü görevine son verilerek yerine Yüzbaşı Fehim Efendi'nin tayin edildiğini de belirtmiştir.[53]

Binbaşı Bafralı Yanko'nun asıl üzerinde durduğu mesele ise hastaneye 500 kuruş maaşla bir eczacının tayin edilmesidir. Yanko, Gureba hastanesi gibi garibanlara hizmet veren, gelirleri kısıtlı ve 100 kuruş maaşlı hademe-

[51] *BOA. TFR. I. AS.* 6/587.
[52] *BOA. TFR. I. ŞKT.* 46/4541.
[53] *BOA. TFR. I. MN.* 117/11603.

ye bile üç ay maaş veremeyen bir kurumda 250 kuruşa çalışan eczacının çıkarılarak yerine 500 kuruş maaşlı bir eczacının getirilmesini iktisadi açıdan israf olarak karşılamaktadır. Bu durumdan rahatsız olan eczacının ise Hristidi ile işbirliğine yöneldiğini ve yerine bir başkasını getirtmek için Gureba Hastanesi İdare Komisyonu başkanı Yusuf Efendi ve Belediye tabibi Şakir Efendi'yle de işbirliği yaptıklarını belirtmektedir. Bafralı Yanko, kendisinin görevine son verilse dahi tabip Hristidi'nin hastaneye sokulmaması ve 500 kuruş maaşla göreve getirilen eczacının yerine de 250 kuruş maaşla askeri eczacılardan birinin tayin edilmesini istemiştir.[54]

Bu iddiaların incelenmesinden sonra Manastır Vilayeti'ne gönderilen 20 Şubat 1907 tarihli yazıda Gureba Hastanesi'nin ıslaha muhtaç durumu nedeniyle fahri müfettiş olarak görevlendirilen ve vazifesindeki başarıları nedeniyle de boşta bulunan hastane tabipliğine tayin edilen Binbaşı Bafralı Yanko'nun görevine devam etmesinin gerekliliği belirtilmiştir. Ayrıca tabip Hristidi'nin malum olan kötü halleri nedeniyle hastanede istihdam edilmesinin uygun olmadığı da ifade edilmiştir.[55]

Sonuç

İncelediğimiz belgelerden anladığımız kadarıyla Dimetoka Hastanesi'ne yapılan teftişte görülen eksiklikler ülke genelinde hastanelerin teftiş edilmesine yönelik bir kararın alınmasına ve Manastır gibi büyük bir şehirde sadece gayrimüslimlere ait bir hastanenin var olduğu gerçeğiyle yüzleşilmesine yol açmıştır. Manastır'da Müslümanlara ait bir hastanenin bulunmamasının merkezî hükümete verdiği rahatsızlık sonrasında, mahalli idare uyarılmış ve Belediyenin bu duruma bir çözüm üretmesi istenilmiştir. Bunun üzerine süratle harekete geçilmiş ve Belediye gelirleri ile halkın yardımları sayesinde Manastır Gureba Hastanesi inşa edilerek 13 Eylül 1896'da resmî açılışı yapılmıştır.

Osmanlı Arşivi'nde yapmış olduğumuz çalışmalarda Manastır Gureba Hastanesi'nin inşa sürecinin detayları hakkında bilgilere ulaşamadık. Ayrıca hastanenin faaliyetleri konusunda da sadece kısa bir süreç hakkında bilgi veren günlük istatistik cetvellerinden başka bir bilgiye rastlayamadık. Bu cetvellerde Manastır Gureba Hastanesi'nin, Müslüman-Gayrimüslim, kadın-erkek ayrımı yapmadan toplumun tüm kesimlerine hizmet verdiği görülmektedir. Özellikle Manastır Vilayeti Merkez Hapishanesi'ndeki doluluğa bağlı olarak sayıları artan çok sayıdaki hasta mahkûmun Gureba Hastanesi'nde şifa aradıkları da istatistik cetvellerinden anlaşılmaktadır.

[54] *BOA. TFR. I. MN.* 117/11603.
[55] *BOA. TFR. I. MN.* 117/11603.

Manastır Gureba Hastanesi'ne ilişkin en somut tespitlerimizden biri ekonomik yetersizlikler nedeniyle hastanenin tam kapasite hizmet veremediği gerçeğidir. Bu nedenle farklı tarihlerde hastaneye kaynak yaratabilmek için bazı adımlar atılmıştır. Bu adımlardan bazıları şehirde kesilen hayvanlardan vergi alınması, hastane yararına dükkânlar inşa edilmesi ve hattâ bir piyango düzenlenmesidir. Ancak atılan bu adımların olumlu sonuçlar vermediği görülmektedir.

Hastaneye yönelik diğer bir tespitimiz hastanenin iyi yönetilmediğidir. Hastanenin iyi yönetilmemesi ve bazı şikâyetlerin ortaya çıkması nedeniyle önce müdür hariç personelinin tamamı değiştirilmiş, daha sonra hastane idaresini ele alması için bir komisyon oluşturulmuş ve muktedir bir tabip olarak nitelendirilen Andon Efendi göreve başlatılmıştır. Ancak alınan hiçbir tedbir hastanede teftiş yapıp hastanenin fiziki ve maddi eksikliklerine yönelik bir rapor hazırlayan ve bu eksiklikleri bir ölçüde gideren Binbaşı Bafralı Yanko'nun çalışmaları kadar başarılı olmamıştır. Binbaşı Bafralı Yanko, hastanenin gerek tıbbi gerekse de hastalara mahsus araç-gereç eksikliklerinin karşılanması, hastane binasının temizletilmesi, onarılması ve daha faydalı şekilde kullanılması için adımlar atmıştır. Ayrıca hastanenin ekonomik durumuna çeki düzen vermiş ve israfa karşı çıkarak maddi açıdan menfaatlerini korumuştur.

Son söz olarak Manastır şehrindeki önemli bir eksikliği karşılamak için inşa edilen Manastır Gureba Hastanesi'nin, kuruluşunu takip eden yıllarda genel olarak iyi yönetilemediği görülmektedir. Maddi açıdan iyi finanse edilemeyen hastane, kapasitesinin altında hizmet vermiştir. Tabip Andon Efendi ve Binbaşı Bafralı Yanko gibi isimler ise görev yaptıkları dönemlerde imkânlar dâhilinde başarılı olmuşlardır.

Ekler

Gureba Hastanesi'nin Yevmiye Jurnalidir					
	Vefat Eden	Huruc Eden	Duhul Eden	Dünden Kalan	Yekûn-ı Mevcut
Zükur Müslim Ahali	-	-	-	5	5
İnas Müslim Ahali	-	-	-	5	5
İnas Hristiyan Ahali	-	-	-	1	1
Zükur Hristiyan Ahali	-	-	-	1	1
Jandarma	-	-	-	5	5

Mahbusin	-	-	1	38	39
Mecânîn	-	-	-	3	3
Misafirat	-	-	-	4	4
Yekûn	-	-	1	62	63
Gureba Hastanesi'nin 1319 Senesi şehr-i Şubatının yirmi birinci günkü mevcudunu irae eder bir kıt'a yevmiye jurnali bil-tanzim takdim kılındı. 21 Şubat 1319 (5 Mart 1904). Manastır Gureba Hastanesi Müdüriyeti					

Tablo 1: Manastır Gureba Hastanesi'nin 21 Şubat 1319 (5 Mart 1904) tarihli günlük istatistik cetveli.
Kaynak: BOA. TFR . 1. MN. 197/19698

Gureba Hastanesi'nin Yevmiye Jurnalidir						
	Hâl-i Nekahette	Vefat Eden	Huruc Eden	Duhul Eden	Dünden Kalan	Yekûn-ı Mevcut
Zükur Müslim Ahali	-	-	-	1	3	4
İnas Müslim Ahali	2	-	-	-	3	3
İnas Hristiyan Ahali	1	-	-	-	4	4
Zükur Hristiyan	-	-	-	1	8	9
Polis	-	-	-	-	-	-
Mekteb-i Sanayi	-	-	-	-	-	-
Jandarma	-	-	-	-	2	2
Mahbusin	-	-	-	1	15	16
Mecânîn (Bimarhanede İdiğü)	-	-	-	-	3	3
Misafirat	-	-	-	-	-	-
Yekûn	-	-	-	3	38	41
Manastır Gureba Hastanesi'nin 1320 senesi şehr-i Nisanın on yedinci günü mevcut ve hal-i nekahette bulunan hastaganın makadirini irae eder bir kıt'a yevmiye jurnali bil-tanzim takdim kılındı. Ferman. 17 Nisan 1320 (30 Nisan 1904). Gureba Hastanesi Tabibi Karabet Andon.						

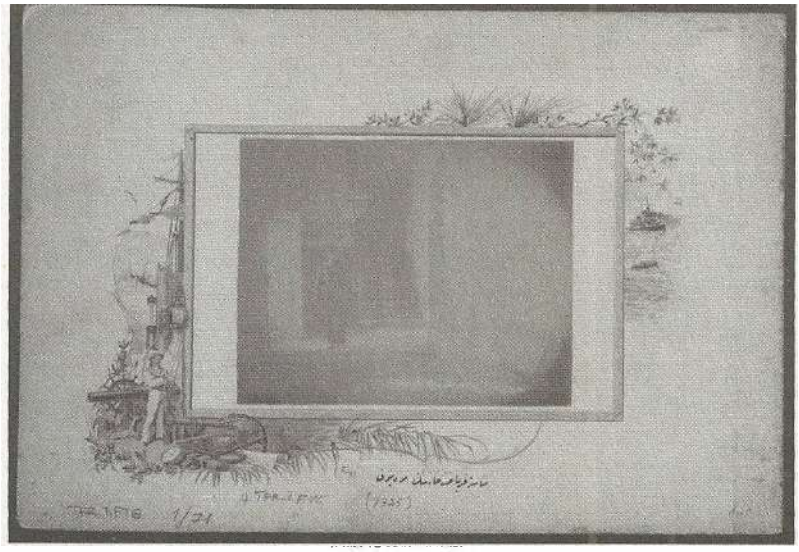
Tablo2: Manastır Gureba Hastanesi'nin 17 Nisan 1320 (30 Nisan 1904) tarihli günlük istatistik cetveli.
Kaynak: BOA. TFR. 1· MN. 41/4030.

Gureba Hastanesi'nin Yevmiye Jurnalidir						
	Hâl-i Nekahette	Vefat Eden	Huruc Eden	Duhul Eden	Dünden Kalan	Yekûn-ı Mevcut
Zükur Müslim Ahali	-	-	-	-	6	6
İnas Müslim Ahali	2	-	-	-	4	4
İnas Hristiyan Ahali	1	-	-	1	3	4
Zükur Hristiyan	-	-	-	1	2	3
Polis	-	-	-	-	-	-
Mekteb-i Sanayi	-	-	-	2	-	2
Jandarma	-	-	-	1	-	1
Mahbusin	3	-	2	2	15	15
Mecânîn (Bimarhanede idiğü)	-	-	-	-	3	3
Misafirat	-	-	-	-	-	-
Yekûn	-	-	2	7	33	38
Manastır Gureba Hastanesi'nin 1320 senesi şehr-i Mayısın on dokuzuncu günü mevcut ve hal-i nekahette bulunan hastaganın makadirini irae eder bir kıt'a yevmiye jurnali bil-tanzim takdim kılındı. Ferman. 19 Mayıs 1320 (1 Haziran 1904). Gureba Hastanesi Tabibi Karabet Andon.						

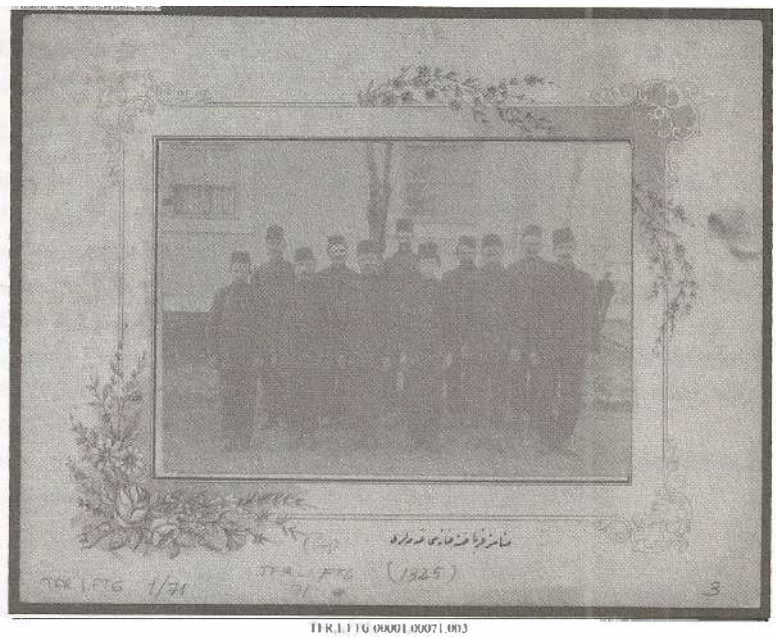
Tablo3: Manastır Gureba Hastanesi'nin 19 Mayıs 1320 (1 Haziran 1904) tarihli günlük istatistik cetveli.
Kaynak: BOA. TFR. 1. MN. 41/4030.

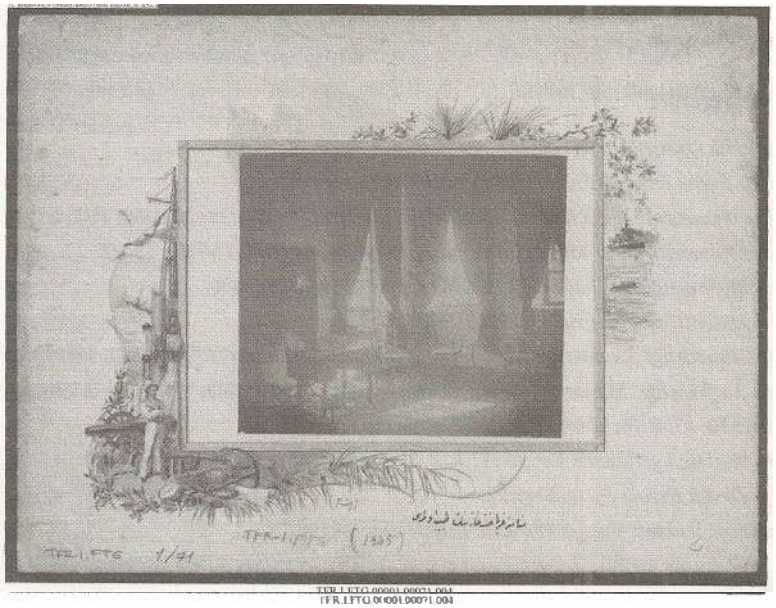
Manastır Gureba Hastanesi
Kaynak: Nil Sarı-Ahmet Zeki İzgöer - Ramazan Tuğ, *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında, II. Abdülhamid Devri'nde Kurulan ve Geliştirilen Hastaneler*, Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 149.

Manastır Gureba Hastanesi'nin Merdiveni.
Kaynak: BOA. TFR. FTG. 1/71

Manastır Gureba Hastanesi Hademeleri
Kaynak: BOA. TFR. I. FTG. 1/71.

Manastır Gureba Hastanesi'nin Tabip Odası
Kaynak: BOA. TFR. I. FTG. 1/71.

Doktor Bafralı Yanko Efendi
Kaynak: Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği, Taha Toros Arşivi, http://earsiv.sehir.edu.tr , Erişim Tarihi 09.12.2019, 01:18

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)
Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO.): 1827/136979; 1186/88936.
Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı (DH. MKT.): 2/90; 278/36; 2081/50; 2105/93; 2208/36.
Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (DH. TMIK.): 39/69.
Rumeli Müfettişliği Arzuhaller (TFR. I. ŞKT.): 46/4541; 105/10490.
Rumeli Müfettişliği Fotoğraflar (TFR.FTG.f): 1/71.
Rumeli Müfettişliği Jandarma Müşiriyet ve Kumandanlık Evrakı (TFR. I. AS.): 19/1830; 6/587.
Rumeli Müfettişliği Manastır Evrakı (TFR. I. MN.): 197/19698; 41/4030; 37/3606; 9/830; 16/1530; 47/4694; 134/13380; 117/11603.
Rumeli Müfettişliği Selanik Evrakı (TFR. I. SL.): 33/3266.
Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD): 2046/22.
Yıldız Arşivi Sadâret Hususî Maruzâtı (Y.A.HUS): 308/96.

Kitaplar

Mehmet Tevfik, *Manastır Vilayeti'nin Tarihçesi*, Beynelmilel Ticaret Matbaası, Manastır, 1327.
Parlatır, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara, 2006.

Sarı, Nil- İzgöer, Ahmet Zeki - Tuğ, Ramazan, *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında, II. Abdülhamid Devri'nde Kurulan ve Geliştirilen Hastaneler*, Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul, 2014.

Makaleler, Bildiriler ve Ansiklopedi Maddeleri

Akpınar, Ozan Can, "Antalya Gurebâ Hastanesi (1901-1923)", *Antalya Kitabı 2, Antalya'da Türk-İslâm Medeniyetinin İzleri*, ed. Demet Sustam - Havana Kara - Zehra Sula, Palet Yayınları, Konya, 2019, ss.221-233.

Ataseven, Asaf, "Gureba Hastanesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul, 1996, ss.202-204.

Eren, İsmail, "Yugoslavya'daki Türk Sağlık Kuruluşları", *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul, 17-19 Şubat 1988, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, ss. 21-33.

Ulutürk, Muammer, "Dr. Bafralı Yanko ve Yozgat Seyahatnamesi", *Turkish Studies*, Cilt 8/11, Fall 2013, ss. 349-371.

Tez

Karcı, Erol, *Osmanlı Hükümetlerinin Sağlık Politikaları (1908-1914)*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Tokat, 2017.

İnternet Kaynakları

http://turkdermatoloji.org.tr/media/hasta_bilgilendirme/Erizipel.pdf, (ErişimTarihi:14.12.2019, 12:37).

http://www.lugatim.com/s/damasko, (Erişim Tarihi: 07.09.2019, 11:50).

http://earsiv.sehir.edu.tr , (Erişim Tarihi 09.12.2019, 01:18), Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği, Taha Toros Arşivi.

19. Yüzyılda Balkanlarda Meslekî Eğitim Kurumu Islahhâneler: Tuna Gazetesi'nde Çocuk Islahı ve Çocuk Emeği

Metin Seyyar*

Giriş

Mithat Paşa'nın Tuna Vilayeti'ne vali olarak atanmasından sonra, 3 Mart 1865[1] tarihinde, faaliyete geçirilen Tuna Gazetesi, iki sayfa Türkçe, iki sayfa Bulgarca olmak üzere 1 Haziran 1877[2] yılına kadar düzenli olarak yayımlanmıştır. Osmanlı-Rus Savaşı sırasında bir top mermisinin gazetenin idarehanesine isabet etmesiyle gazetenin faaliyetine son verilmiştir.[3] Tuna Vilayeti[4] dâhilinde ve haricinde yer alan haberler gazetenin üç ana

* İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü.

[1] Gökhan Çetinsaya-Şit Tufan Buzpınar, "Mithat Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C/30, s. 8.

[2] Uygur Kocabaşoğlu-Ali Birinci, "Osmanlı Vilayet Gazete ve Matbaa Üzerine Gözlemler", *Kebikeç*, sayı 2, 1995, s. 106.

[3] Uygur Kocabaşoğlu, *Tuna Vilayet Gazetesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, c. 2, sayı 2, s. 143.

[4] Tuna vilayeti, 1874 yılında; Rusçuk, Vidin, Varna, Sofya, Tırnova, Tulça olmak üzere 6 sancak ve bu sancaklarda yer alan 41 kaza ile 18 nahiyeden oluşmaktaydı. Bkz. Kamil Çolak, "Tuna

başlığı (Mevadd-ı Hususiye, Mevadd-ı Umumiye, Mevadd-ı Hususiye ve İlânât) altında toplanmıştır. Islahhâne ile ilgili haberler genelde *Mevadd-ı Hususiye* başlığı altında yer verilmiştir. Ayrıca *ilânât* başlığı altında nadiren ıslahhâneye dair haberler görülmektedir.

Mithad Paşa'nın Niş'te Rüşdiye mektebi, mahalle mektebi ve ıslahhâne kurduğu ve Şehirköy'de bir Hıristiyan mektebi açtığı bilinmektedir.[5] Bu bağlamda Osmanlı döneminde faaliyet gösteren sanayi mekteplerinin ilk örneği, 1863 yılında Niş'te tesis edilen ıslahhânedir.[6] Bu ıslahhânelerin ihtiyaçlarının bir kısmı merkezden, önemli bir kısmı da halktan toplanan parayla sağlanmıştır. Halk tarafından yapılan yardımlar genelde bağış şeklindedir. Bu bağışlar gazetenin farklı sayılarında ilân edilmiştir. Muhtemelen ıslahhânenin gelir-giderlerinin şeffaf bir yapıya sahip olması için bu uygulama yaptırılmıştır.

Tuna Vilayetinin kurumsal işlevlerini içeren 1864 tarihli *Tuna Vilayeti Nizamnâmesi*'nde Bâb-ı Âli üç temel hedef belirlemiştir. Bu üç temel hedefin birincisi merkezin denetiminde taşrada yetkileri arttırılmış ve iyi işleyen çoğulcu bir mahalli idare kurmak, ikincisi hukuki ve idari yapıyı birbirinden ayırarak, hukuk alanında Batı tarzı bir sistem ve yargı birliği sağlamak, üçüncüsü de devletle her kesimden halkın din ve etnik ayırım yapmadan bu bilinçle refah ve barışı elde etmek konusunda uyum içinde çaba sarf etmelerinin gerektiği vurgulanmış.[7] Sözü edilen üç temel hedefin gerçekleştirilmesi konusunda *Tuna vilayet gazetesi*nin bölgenin en yaygın ikinci diliyle de yayın yapmaları, ve bu temel hedeflerin taşra basınına hatırlatılması gerektiği dile getirilmiştir. Ayrıca, Islahhâne nizamnâmesine göre Tuna vilayetindeki bu okullarda elifba, Kuran-ı Kerim, ilmihal, ahlâk, edebiyat, yazı, hesap ve Bulgarca derslerin okutulması gerekiyordu.[8]

Bu çalışmada, Tuna Gazetesi'nde yer alan anlatılar/haberler esas alınarak Vilayet kapsamında işlev gören bir nevi meslekî eğitim kurumları olan ıslahhânelerde eğitim alan çocukların ıslahı ve emeği üzerinde durulacaktır. Bu ıslahhânelere hangi çocukların alındığı, ıslahhânelerin ekonomik getirisi, bu eğitim kurumlarında öğretilen meslekler ve bu meslekler üzerinden çalıştırılan çocukların emeği sorgulanacaktır. Kaynak olarak

---

Gazetesi Perspektifinden Tuna Vilayeti'ndeki 1873 tarihli Kolera Salgını", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 25, 2011, s. 72.

[5] Nejat Göyünç, "Midhat Paşa'nın Niş Valiliği Hakkında Notlar ve Belgeler", *TED*, sayı 12, 1982, s. 288.

[6] Mehmet Ali Yıldırım, "Osmanlı Vilayetlerinde Mesleki-Teknik eğitimin Gelişimine Bakışlar: Bursa Sanayi Mektebi", *Karadeniz Araştırmaları*, sayı 37, 2013, s. 71.

[7] Bekir Koç, *Tuna Vilayeti Gazetesi ve İçeriğine Dair Bazı Bilgiler (Mart 1865-Mart 1868)*, TAD, C/34, sayı 57, 2015, s. 125.

[8] Cemil Öztürk, "Islahhâne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.19, s. 190.

kullanılan gazetede okunamayan yerler [...], ve emin olunmayan bazı özel isimler [?] şeklinde gösterilmiştir.

Çocuk Islahı

Vilayet kapsamında sokaklardaki çocuklar ıslahhâneye alınmadan evvel genel bir duyuru ile anne babaları bilgilendirilmiştir. Beş veya altı yaşından büyük kız ve erkek çocuklarının sokaklarda boş gezmeleri yerine okula gönderilmeleri gerektiği, bu uyarıya dikkat edilmediği takdirde ailelerin mesul olacakları şeklinde ilânlarla duyurular yapılmaktadır.[9] Sokakta boş gezen çocuklar için yapılan bu ilânlarda sadece müslümanlar değil aynı zamanda gayrimüslim ebeveynler de uyarılmıştır.[10] Islahhâneler Nizamnâmesi'nin ilk maddesinin "Islahhâneye alınacak çocuklar yerli ve yabancı ve İslâm ve Hıristiyan her ne olursa olsun eşit olarak alınacaktır" ibaresiyle başlaması bu uygulamaya verilen önemi göstermesi açısından kayda değerdir.[11]

İlânlarda aileler ilk olarak yukarıda geçtiği üzere uyarılmış ve gerekli tedbirler alınmadığı takdirde hapse atılacakları belirtilmiştir. Buna rağmen uyarılara dikkat edilmezse çocukların ıslahhâneye alınacağı yönünde tedbirler uygulanmıştır.[12] Konuya ilişkin gazetede yer verilen bir haber dikkatimizi cezbetmiştir. Haberde Müslüman ahaliden oluşan Polvina [?] kasabasında mektebe gitmesi gereken bin çocuk mevcutken, sadece üç yüz tanesinin okula devam ettiği belirtilmiştir. Okula gitmeyen çocukların mesuliyetlerinin velilerinde olduğu dile getirilerek, bunların da okuması için hükümetin gerekli tedbirleri aldığı vurgulanmıştır. Hattâ bu tedbirler ailelerin tehdit edilmesine kadar gitmiştir. Buna rağmen okul vaktinde sokaklarda dolaşan çocuklara rastlanıldığı takdirde Niş ve Rusçuk ıslahhânelerine gönderilecekleri kesin bir dille belirtilmiştir.[13]

Gazetenin 114. sayısında vilayet kapsamında kurulan ilk ıslahhâne olan Niş ıslahhânesi hakkında geniş bir bilgiye yer verilmiştir. Öncelikle padişaha olana teşekkür sunulmuştur. Ardından ıslahhâneye çocukların hangi durumlarda alınacağı ile ilgili bilgi verilmiştir. Bu bilgiye göre; Müslüman,

---

[9] Tuna Gazetesi, numro/2, 24 Şevval, sene 1281, 22 Mart 1865.

[10] *Çocuklar mekteb tatillerinde cuma ve pazar ve yortu günlerinde muzır olmayan oyunları oynamaya mezun olup fakat zaralı oyunlar oynamak ve kızak kaymak ve gelip geçenlere ilişmek ve mekteb ve sanat vakitlerinde sokaklarda oynamak yasak olduğundan...* Tuna, numro/2 24, Şevval, sene 1281, 22 Mart 1865.

[11] Bekir Koç, *agm.*, s. 124.

[12] "... Öyle görülen çocuklar ve velileri iptida tedbir ve ikinci defada hapis olunub gene mütenebbih olmazlar ise makule çocuklar ıslahhâneye konulacakdur". Tuna, numro/2 24, Şevval, sene 1281, 22 Mart 1865.

[13] Tuna, numro/21, 9 Rebiü'l-evvel, sene 1282, 2 Ağustos 1865.

Hıristiyan ve Çerkez ayırımı yapılmadan kimsesiz, yetim veya sokakta kalmış tüm çocukların ıslahhâneye alınacağı belirtilmiştir. Ayrıca yakınları olmasına rağmen yardıma muhtaç olan çocukların da bir dilekçe verilerek sözü edilen ıslahhânelere yerleştirileceklerinden bahsedilmiştir.[14]

VİLAYET KAPSAMINDAKİ ISLAHHÂNELERİN İKTİSADİ İŞLEYİŞİ

Niş'te yapılan ıslahhâne gibi merkez vilayet olan Rusçuk da dahi bir ıslahhâne ve hastahanenin tesisi için İstanbul'dan yardım için müracaat söz konusudur. Bu ıslahhâne ve hastahanelerde muhacir çocuklarından erkek ve kızlar için Müslüman ve Hıristiyan fark etmeksizin yardım talebinde bulunulmuştur.[15] Kız ıslahhânesindeki öğrenciler dikiş nakış ile birlikte piyano dersleri de almıştır. Meslek dersi hocaları o mesleği en iyi icra eden ustalar arasından seçilmiştir.[16]

Vilayet dâhilinde bulunan ıslahhânelerin tesisi için sadece merkezden yardım edilmemiş aynı zamanda kendi isteğiyle bu çocuk ıslahhânelerine yardımda bulunan kişiler gazete içeriğinde yerini almıştır. Bunun bir örneği; Niş sancağı dâhilinde Ürgüp kazasında oturan tımar sahibi olan Ahmed, tımarının hasılatından *kendu hüsn-ü rızasuyla* Niş ıslahhânesine elli bin beş yüz elli sekiz (50.558) guruş yardımda bulunmuştur.[17] Ayrıca çoğu sayılarda bu ıslahhâneye yardım edenlerin listesi "i'ane defteri" şeklinde verilmiştir.[18] Islahhâneler için yapılan bu yardımların gazetenin içeriğinde yayımlanması muhtemelen kurumun şeffafiyetini gösterir aynı zamanda söz konusu ıslahhâneler için şahısları teşvik amacıyla da yayımlanmış olabileceği ifade edilebilir.

Bazı ıslahhânelerde barındırılan çocukların eğitimleri noktasında eksiklik görüldüğü vakit bu çocukların başka bir ıslahhâneye gönderilmeleri söz konusuydu. Hattâ ıslahhâneler için yardım talebinde bulunan kişilerin yardımları da bu çocuklarla beraber geçtikleri ıslahhâne yönetimine devredilmiştir. Islahhânelere yardımda bulunan bu kişilerin bunlardan haberdar olması noktasında gazetenin ilân kısmında duyurulmuştur.[19]

---

[14] Tuna, numro/114, 8 Cemaziye'l-ahir, sene 1283, 18 Ekim 1866.

[15] Tuna, numro/4 4 Zilkade sene 1281, 31 Mart 1865.

[16] Cemil Öztürk, agm. s.190.

[17] Tuna, numro/21, 9 Rebiü'l-evvel sene 1282, 2 Ağustos 1865.

[18] Tuna, numro/283, 30 Saferu'l-hayr, sene 1285, 9 Haziran 1868; numro/1095, 3 Şaban, sene 1293, 11 Ağustos 1876; numro/269, 10 Muharremu'l-haram, sene 1285, 3 Mayıs 1868; numro/280, 13 Muharremu'l-haram, sene 1285, 6 Mayıs 1868; numro/285, 2 Saferu'l-hayr, sene 1285, 25 Mayıs 1868; numro/268, 12 Saferu'l-hayr, sene 1285, 22 Mayıs 1868.

[19] "Rusçuk ıslahhânesi içun baş naibi Ragıb Efendi ile Niş vechinden Bekir Bey'in i'ane ettikleri beşer yüz guruşdan bin guruş Niş ıslahhânesine terk ve i'ta olunmuş Köstence ıslahhânesinde bulunan çocuklar mahalline talim ve terbiyelerine bakılamadığı cihetle burdaki çocukların Kös-

Tuna Vilayeti genelinde erkek ve kız çocukları için kurulan ıslahhânelere yapılan yardımların toplam gelirlerinin yüksek düzeyde olduğunu ... *yekünü 249 numrolu sayfada doksan iki bin dokuz yüz beş (92905) guruş olarak hesaplanmış*[20] ilânından takip edebiliyoruz. Rusçuk kız ıslahhânesinde kalan kız çocukları padişaha çeşitli hediyeler takdim etmiştir. Bâb-ı Âli'de bu kız ıslahhânesine iki yüz Osmanlı lirası nakdi yardımda bulunmuştur.[21] Islahhânelere alınan çocukların ihtiyaçları için dışarıdan yapılan yardımların yanısıra ıslahhânelerin insiyatifinde bulunan yerler de gelir amaçlı olarak kira için ilânâta çıkarılmıştır. Bu anlamda gazetenin ilânât kısmında bu tür haberler sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bu haberlerle ilgili iki örnekte; Rusçuk kız ıslahhânesine tahsis edilmiş üç mağazanın aylık kiraya verileceği bildirilmiştir[22] ayrıca Rusçuk kasabasındaki kız ıslahhânenin üç mağazasının Tuna nehrine bakan önemli mevkide olduğu belirtilmiş bu konu ile ilgilenenlerin ilgili ıslahhâne yönetimine dilekçe ile başvuruda bulunmaları istenmiştir.[23] Bu tür ilânlar 601. sayıdan itibaren birkaç sayıda üstüste verilmiştir.

Niş vilayeti Ürgüp kazasına bağlı *Meza* [?] *Karyesi*'nde on yaşında üç Arnavut çocuğunun hayvan otlatırken, hayvanlarının Sırbistan tarafına geçmesiyle karşı taraftan atılan mermilerden bu çocuklar yaralanmıştır.[24] Bu bağlamda, çocukların okuma yazma dışında farklı faaliyetlerde bulunması onların güvenliği açısından savunmasız hale gelmelerine neden olabileceği bu örnekte görülmektedir. Dolayısıyla Tuna genelinde açılan ıslahhânelerin ne kadar isabetli bir karar olduğu geçen olayla da teyit edilmiştir.

Çocuk emeği

Niş ıslahhânesinde bulunan Müslüman ve Hıristiyan yüz çocuğun Türkçe ve Bulgarca okuma yazma öğrenmelerinin yanında terzicilik ve kunduracılık gibi mesleklerde de ihtisaslaştıkları ve bu mesleklerde çalışan 14-17 yaşlarındaki çocukların günlük yevmiyesinin otuz katı fazla üretim

---

tence'den Rusçuk ıslahhânesine gönderilmesi ve bu çocukları masraflarının karşılanması için meclis azaları tarafından beş yüz guruş yardım edilmesi..." Tuna, numro/38 4 Recep, sene 1282, 23 Kasım 1865.

[20] Tuna, numro/249, 23 Şevvalu'l-mükerrem sene 1284, 17 Şubat 1868.

[21] Tuna, numro/1035, 22 Zilhicce sene, 1292, 19 Ocak 1876.

[22] Tuna, numro/406. 5 Cemaziye'l-ahir, sene 1286, 12 Eylül 1869; Tuna, numro/817, 30 Şa'ban, sene 1290, 22 Ekim 1873.

[23] Tuna, numro/601, 11 Cemaziye'l-ahir, sene 1288, 15 Ağustos 1871.

[24] "Niş dâhilinde Ürgüp Kazasına tâbi' ahalisinden on üçer yaşında üç nefer Arnavud çocuğu işbu [....] esnasında Sırbiya' hat imtiyazının beru tarafında hayvan odlatırken karşı tarafa geçen hayvanlardan dolayı sırp tarafından ateş açılmış bu çocuklardan yarısının kulaklarından diğerlerinin arkalarından yaralanmış şeklinde haberlerde yer almaktadır", Tuna, numro/13 Muharrem 13, sene 1282, 8 Haziran 1865.

yaptıkları anlatılmıştır.[25] Öte yandan bu ıslahhânede on dört yaşlarında *Bulgar adalı* [?] *Ahmedi*'nin kunduracılık mesleğinde seri halde el emeği ile sekiz saatte üç çift ayakkabı diktiği gazetede aktarılmıştır.[26] Islahhânelerde çocuk emeğinden fazlaca istifade edildiği verdiğimiz örneklerde açıkça görülmektedir. Bu anlamda devlet böylece kendi askerî zabtiyesinin ayakkabısını diken vasıflı elemana da sahip olmuştur. Islahhânelerde, çocuk emeği ile ilgili haberler bazen seri halde gazetenin ilânat başlıklarında yayımlanmaktadır. Bununla ilgili bir haberde, Rusçuk ıslahhânesine ayakkabı spariş vermek isteyenlere pazar fiyatının yüzde beşi daha ucuza satılacağı gazetenin ilân bölümünde verilmiştir.[27]

Tuna vilayetine on iki yaşlarında *bi-kes ve bi-yuva kalmış* Müslüman ve Hıristiyan çocuklarının sokaklarda perişan halde oldukları ile ilgili haberler vukubulmuştur. Gazetenin bu sayısında, vilayet sınırlarında Niş, Rusçuk ve Köstence sancaklarında bulunan ıslahhânelerin sokaklarda kalan bu çocuklar için yapıldığı, tarzında savunma yazısı yazmışlardır.[28]

Islahanelerde kalan çocukların bu kurumlarda gördükleri eğitimin yanısıra yılın belli zaman dilimlerinde çeşitli etkinlikler düzenlediği anlatılmaktadır. Bunun bir örneğinde; Niş sancağındaki ıslahhânede kalan çocukların istirahatleri için yılın sıcak mevsimlerinde çeşitli etkinlikler düzenlenmiş, bu anlamda Niş kaymakamı Süleyman Paşa, ıslahhânedeki yüz otuz altı çocuğu daha serin yerlerde çadırlarda birkaç gün istirahatleri için etkinliğe öncülük etmiştir.[29]

Niş ıslahhânesinden *Bulgar Adalı* [?] *Ahmed*'in bir günde makinesiz beş çift ayakkabıyı diktiği daha önceki sayılarda geçmiş idi. Yukarıda geçen bu bahis anlatıldıktan sonra bu defa adı geçen çocuğun bir günde diktiği ayakkabı sayısının altı olduğu belirtiliyor.[30] Bu anlamda ıslahhânelerde her çocuğun kabiliyetine göre bir mesleği icra etmesi ve bu meslekte ihtisaslaşması teşvik edilmiştir.

---

[25] "... Niş ıslahhânesinde İslâm ve Hıristiyandan yüz bu kadar çocuk mevcud olub bunların en büyük ondörd en küçük yedi yaşında olduğu ve Türkçe ve Bulgarca okuyub yazdukları ve cümlesi terzilik ve kunduracılık sanatını işlemekde ve adiyatı insaniyeyi ta'lim itmekde bulundukları ve yevmiye otuz kat mikdarı zabtiye elbisesi ve yirmibeş çift kadar kundura dikmekde oldukları görenlerin ma'lumudur..." Tuna, numro/13 Muharrem 13, sene 1282, 8 Haziran 1865.

[26] "... Bunların yirmi sekizinci numroda ve on dörd yaşında olan ve kunduracılık sanatında bulunan Bulgar adalı! Ahmed geçende ledel müttehan! sekiz saat zarfında üç çift zabtiye kundurasını [...] ve dikub vücuda getirmiş olmala eğerçi bunun bazı dikişleri makine kuvvetiyle ... yapılmış ise de birtakım dikenleri el ile işlemeye muhtaç olduğu halde merkumun şu derece sürat-i kesb eylediği maharet-i şayan aferin bulunmuşdur". Tuna, numro/13 Muharrem 13, sene 1282, 8 Haziran 1865.

[27] Tuna, numro/19, 24 Safer, sene 1282, 19 Temmuz 1865.

[28] Tuna, numro/21, 9 Rebiü'l-evvel, sene 1282, 2 Ağustos 1865.

[29] Tuna, numro/23, 23 Rebiü'l-evvel sene 1282, 16 Ağustos 1865.

[30] Tuna, numro/25, 9 Rebiü'l-ahir, sene 1282, 1 Eylül 1865.

Vilayet dâhilindeki ıslahhânelerde kalan çocukların kaldıkları yerlerdeki meslekleri öğrenmelerinin yanında bu çocukların zeki olanları yurt dışına gönderilmiştir. Devlet böylece bununla hem Batı tarzı bir sisteme dâhil olup Batı'nın sanayiinden haberdar olmuş hem de yeni sanayi makinelerinin öğrenilmesi anlamında kalifiye kişilere sahip olmuştur. Bu anlamda, ıslahhânelerde bulunan çocukların okuyup yazmalarının yanında çeşitli sanatlarda *kesb-i meleke ve maharet*li olanlardan istidat ve kabiliyetlerine göre her sene Avrupa'ya gönderilmelerine dair yazılar yazılmıştır. Bu çocuklar, Avrupa'da *çuka ve makine ve şeker ile marangozluk* gibi devletin işlerine yarayacak sanatları tahsil etmeleri için gönderilmiştir. Islahhâne yönetimi bu anlamda faaliyete geçmiş ve Rusçuk ıslahhânesinden altı *şakirdan*ı Fransa'ya göndermiştir. Bunlardan biri *Türk*, biri *Çerkez*, biri *Tatar*, ikisi *Bulgar* ve biri de *Ermeni* çocuklardan oluşmaktadır.[31] Gazetenin başka bir anlatısında, Rusçuk, Sofya, Niş ıslahhânelerinden beş çocuk Batı'daki sanayileşmeyi öğrenmek üzere Paris'e gönderilmiştir.[32]

"Bu kurumlardaki meslekî eğitim tamamıyla fonksiyonel bir nitelikteydi. Öğrenciler burada bir taraftan meslek öğrenirken diğer taraftan bilhassa ordunun kundura ve giyim ihtiyaçlarını karşılıyorlardı. Böylece hem ordunun ihtiyaçları daha ucuza temin edilmiş hem de bu suretle teşekkül eden döner sermaye ile ıslahhânelerin kendi giderleri karşılanmış oluyordu."[33]

Vilayet geneline ıslahhânelere alınan yetim çocukların çeşitli sanatlarda maharetli oldukları görüldüğü vakit *asker-i zabtiyenin elbise*lerinin imâlatı için Sofya ıslahhânesinde elbiseler kurumdaki çocuklara tarafından işletilerek bu elbiseler giyilmeye hazır hale getirilmiştir. Bu çocuklar ilmik ve çuka fabrikalarında da çalıştırılmışlardır.[34] Bu anlamda bir başka ilânda Vilayet genelinde ıslahhânelerde *asker-i zabtiye* için üretilen *Moskov* [?] çukasının vilayet dâhilinde ve haricinde talep olunduğu takdirde temin edileceği[35] yönünde ilânatlar verilmiştir. Çocukların meslek öğrenmekle ilgili becerileri dönem dönem gazetelere de yansıtılarak, hem teşvik hem de halkın kuruma olan yardım ve ilgisi sıcak tutulmaya çalışılmıştır.[36] Bir başka haberde Rusçuk ıslahhânesinde meslekler dâhilinde yapılan bir senelik mahsulatlar halka arz edilmiştir.[37]

Vilayet genelinde *dört beş yüz* kadar fakir ve yetim erkek çocukların

[31] Tuna, numro/215, 18 Cemaziye'l-ahir sene 1284, 17 Ekim 1867.
[32] Tuna, numro/812, 13 Şa'ban, sene 1290, 6 Ekim 1873.
[33] Cemil Öztürk, agm., s. 190.
[34] Tuna, numro/216, 22 Cemaziye'l-ahir, sene 1284, 8 Teşrini-i evvel sene 1283, 21 Ekim 1867.
[35] Tuna, numro/283, 6 Zilkade, sene 1284, 29 Şubat 1868.
[36] Bekir Koç, "Tuna Vilayeti Gazetesi ve İçeriğine Dair Bazı Bilgiler (Mart 1865-Mart 1868)", *TAD*, C.34, S. 57, 2015, s. 121.
[37] Tuna, numro/1098, 13 Şaban, sene 1293, 22 Ağustos, 1876.

terbiye için kurulan erkek ıslahhânelerin yanında yetim, evsiz ve *bi-kes* kız çocukları içinde birer kız ıslahhânesi kurulması yönünde adımlar atılmıştır. Bunun için vilayette düzenlenen bir ziyafette Vilayet Defterdarı Edip Efendi'den bu kız ıslahhânesinin yapılması yönünde yardım sözü alındığı ayrıca belirtilmiştir.[38]

Yukarıda yetim ve fakir kız çocukları için yaptırılan ıslahhâneye Rusçuk'ta Meclis İdare-i Liva Azasından Hacı Ahmet Ali Ağa *on aded* Osmanlı lirası yardımda bulunmuştur.[39] Bu yardımlar Müslüman zenginler tarafından verildiği gibi farklı milletten olan kişiler tarafından da ıslahhânelere yardımda bulunulmuştur. Gazetede *Bulgar Betraki! Efendi* tarafından *on Osmanlı lirası*nın kız çocukları için olan ıslahâneye verildiğinden bahsedilmiştir.[40] Ayrıca Tırnova Kasabası'ndan meclis idare azalarının verdiği yardımlar ilân edilmiştir.[41]

Daha önce de değindimiz üzere anne babası olmayan çocuklar ıslahhâneye alınıyordu fakat anne-baba veya akrabaları bulunan çocuklar da boş yer olması durumunda yıllık masraflarının ödenmesi şartıyla ıslahhânelere alınabiliyordu.[42] Vilayet dâhilinde oluşturulan bu kurumların yani ıslahhânelerin Vilayet Nizamnâmesi'ne göre; kabul edilen çocuğun eğitimi sona ermeden velisi veya akrabası tarafından geri alınmak istenmesi durumunda o zamana kadar yapılan masrafların kuruma ödenmesi gerekiyordu.[43]

Gazetedeki yer alan habere göre, Rusçuk'ta önceden var olan ıslahhânenin baraka gibi bir yer olduğu ve burada iki yüz çocuğun okuma yazma ve meslek olarak terzilik kunduracılık ve matbaada mürettiblik öğretildiği anlatılmış. Bunun üzerine Niş'teki gibi bir binanın Rusçuk'ta da kurulması için karar alınmış ve neticede bina yapılmıştır. Yapılan binada birkaç yüz çocuğun eğitim gördüğü ayrıca belirtilmiştir.[44]

Gazetenin bir sayısında vilayet dâhilinde olan Rusçuk ıslahhânesinde yüz kırk kadar çocuk teşekkür-nâme ile padişaha olan saygı ve hürmetlerini dile getirmiştir. *Teşekkür-name*'nin başında Padişaha olan güvenlerini ve tanzimlerini ... *bi-kes ve bi-yuva kaldığımız halde topladılub işbu ıslahhânelerde idhal ile her birimize derece-i istidadımıza göre ulum ve fünun ile elsine-i lazime...* şeklinde dile getirmişlerdir.

Yukarıda adı geçen ıslahhânedeki çocuklar bu *teşekkür-nâme*nin devamında *..ve marangozluk ve temurculuk ve boyacılık ve seracılık ve kundu-*

[38] Tuna, numro/223, 17 Recebü'- Ferd, sene 1284, 14 Kasım 1867.
[39] Tuna, numro/228, 5 Şabanu'l-azam, sene 1284, 2 Aralık 1867.
[40] Tuna, numro/229, 8 Şabanu'l-azam, sene 1284, 5 Aralık 1867.
[41] Tuna, numro/232, 19 Şabanu'l-azam, sene 1284, 16 Aralık 1867.
[42] Cemil Öztürk, *agm.* s. 190.
[43] Cemil Öztürk, *agm.* s. 190.
[44] Tuna, numro/119, 26 Cemaziye'l-ahir, sene 1283, 5 Kasım 1866.

racılık ve terzicilik gibi sına'-i mütenevvia ta'lim etmiş ve etmekde...[45] diye öğrendikleri meslekleri sırasıyla tanıtmışlardır. O dönemde çıkan haberlerinin birkaçında vilayet kapsamında kurulan ıslahhânelerde çocukların kötü muameleye maruz kaldıkları ve bu çocukların emekleri üzerinden fırsatçılık yapıldığı iddiaları hem yerel hem de haric ülkelerde dile getirilmiştir. Bu haberlere karşılık olarak gazetenin çeşitli sayfalarında gene çocukların dillerinden cevap verildiği anlaşılmaktadır.

Rusçuk ıslahhânesinde okuma-yazma öğrenmenin yanında çeşitli meslekleri öğrenen çocukların olduğu gibi Niş'te de yüz yetmiş dokuz *şakirdâtdan* yüz kırk sekiz çocuğun okuma yazma öğrendiği ve ayrıca *terzicilik ve kunduracılık ve debbağlık* gibi sanatlarda da maharetli oldukları dile getirilmiştir. Bu çocukların bu meslek gruplarından mezun olup diplomalarını (şehadetnamelerini) aldıkları ayrıca ifade edilmiştir.[46] Islahhânelerde mesleklerin öğretilmesi için dışardan hocalar getirilmiştir. Bu anlamda çıkan bir haberde, *Zante* [?] adlı kişi ıslahhâneden gelme olup, İstanbul'daki bir debbağhanede eğitim alarak yetişmiştir. Daha sonra Niş ıslahhânesine hoca olarak tayin edilmiştir. Adı geçen debbağhanede işin yapılabilmesi için 4 kişiye (muhtemelen grup halinde çalışmak kastediliyor) ihtiyaç duyulmaktadır. Bu debbağhane kimsesiz 10 yaşındaki (Nizamnâme gereği) çocukların eğitilmesi amaçlandığı, bununla birlikte yaşları 14-15 olsa dahi hasta değilse bunların da istihdamları sağlanabileceği ifade edildikten sonra her kazadan 1-2 çocuğun Niş'teki bu debbağhaneye gönderilmesi kararının alındığını ve bu kararın tebliğ edilmesinin sağlanması istenmiştir.[47]

---

[45] Tuna, numro/283, 26 Saferu'l-hayr, sene 1285, 18 Haziran 1868.

[46] Tuna, numro/283, 30 Saferu'l-hayr, sene 1285 9 Haziran, 1868; numro/1099, 18 Şaban, sene 1293, 25 Ağustos, sene 1876; Tuna, numro, 114, 8 Cemaziye'l-ahir, sene 1283, 18 Ekim 1866.

[47] "Zante [?] ıslahhâne şakirdatından olub der-saadetde [...] debbağhanesinde tahsil ve tekmil-i san'at iderek Niş ıslahhânesi debbağhanesinde işlemek üzere ba-emri name-i velayetpenahi ırsal buyrulmuş ve debbağhane-i mezkurda birleşdirilmiş dörd nefer şimdiki işlerine ve gösterdikleri eser-i san'at-ı nazara debbağhane-i mezburda i'mal olunmakda bulunan [...] derece-i matlubede ve belgede arzu olunan suret ve [...] çıkacağı anlaşılmış olduğundan eğerçi şimdilik bunlara muavenet etmek ve bu sanatı öğrenmek içun mahbusetdan birkaç kişi virilmiş ise de usul-ü maksud bu makule sanatların bi-kes olan ve idarede terbiyeden mahrum olan çocuklara öğretdirilub tahsil idilmesine mebni bulunduğundan ve ıslahhâneye alınmakda olan çocukların sini on yaşına mütecaviz etmemenin şerait-i nizamiyesinden ise de bunlar debbağhaneye tahsis idileceği cihetle sinleri ondan mütecaviz ise yani on dört on beş yaşına varmış bulunsa böyle kendisi ehl-i arz gereğinden! olduğu ve vücudları a'lil ve emrazdan salim bulunduğu ve müta'llikatı bulunur ise anların dahi muvafakatı istihsal kılındığı halde kabulu ve kazalarda bu makule bi-kes ve bi-yuva çocuk bulunduğu takdirde beher kazadan dahi birer ikişer çocuğun celbi saadetlu mutasarrıf paşa hazretleriyle vilayete celbiyle ıslahhâneler nazırı olub geçende Niş'e gelmiş olan re'fetlu Şerif Efendi meyanında bil-müzakere kararlaşdırılmış ve olvecihle keyfiyet Niş sancağına ve melhuk kaza kaymakamlarına derhal iş'ar ve enba olunmuşdır." Tuna, numro/377, 18 Saferu'l-hayr, sene 1286, 18 Mayıs, 1869.

Rusçuk ıslahhânesindeki *şakirdatın*dan yüz elli beş neferin imtihanları vilayet kapsamında görevli olan askerî ve idari görevlerde bulunan şahıslar huzurunda yapılmıştır. Rusçuk Erkek Islahhânesi'nde demircilik, marangozluk, matbaacılık ve ciltçilik de öğretiliyordu. Öğrenciler bunlardan bazısının uygulamasını vilâyet matbaası, demirhane ve vilâyet kalemlerinde yapıyorlardı.[48] Bu anlamda Islahhânelerde okuma yazma öğrenen bu çocuklardan kendi alanında maharetli olanların meslekleri ve hangi kurumda staj yapacakları ayrı ayrı belirtilmiştir:

> ...dört nefer kitabı tahsil itmek üzere vilayet-i mektubi ve muhasebe kalemlerine ve altı neferi [...] Fennini öğrenmen içun Rusçuk daire-i belediyesine ve yigirmi yedi neferi temırculuk san'atını tahsil zımnında garb' şirketi temurhanesine ve on sekiz neferi makinistlik öğrenmek üzere daire-i nehariye tersanesine devam etdirilmekde olduğu misillü otuz neferi matbua'i vilayetde Türkçe ve Bulgarca ve Fransızca mürettiblik etmekde ve otuz iki neferi kunduracılık ve otuz sekiz neferi terzicilik san'atlarını ıslahhânede...[49]

Ayrıca ıslahhâne *şakirdatından* on yedi nefer sanatlarını öğrenip mezun (*şehadetname*) olduklarında memleketlerinde icra etmek üzere başarılı oldukları bildirilmiştir. İmtihanlar sonucunda şehadetnamesini alan çocuklara çeşitli hediyeler verilmiş ve ziyafetler tertiplenmiştir.[50] Islahhânelerde bu tür eğlenceler çocukları teşvik amacı yapılmaktadır. Öğrenci sayısı ıslahhânenin sahip olduğu imkânlara göre değişiyordu. Alınan öğrenci ilk hafta çeşitli denemelerden geçirilerek kabiliyeti tespit edilmeye çalışılıyor, daha sonra yeteneğine göre bir mesleğe yönlendiriliyordu.[51] Bu mânâda ıslahhânedeki çocuklardan *kesb-i maharet* sahibi olan yani kendi sanatını en iyi şekilde öğrenen ve icra edebilen *on nefer mürettiblik şehadetnamesini* aldıktan sonra bunlardan biri Bağdat'a ikisi Makedonya'ya matbaaaya *münasib mikdar* maaşla gönderilmiştir. Bu *mürettiblik şehadetnamesini* alan çocuklardan isteyenler arzuladıkları yerde sanatlarını icra etmek üzere gönderilecekleri[52] ayrıca anlatılmıştır.

Değerlendirme ve Sonuç

Mithat Paşa'nın ilk olarak Niş'te faaliyete soktuğu kız ve erkek ıslahhânelerinin genel olarak üç işlevi mevcuttur. "İlk ve en önemli işlevi, ülkenin

[48] Cemil Öztürk, agm., s. 191.
[49] Tuna, numro/402, 17 Cemaziye'l-evvel, sene 1286, 13 Ağustos, 1869.
[50] Tuna, numro/402, 17 Cemaziye'l-evvel, sene 1286, 13 Ağustos, 1869.
[51] Cemil Öztürk, agm., s. 190
[52] Tuna, numro/402, 17 Cemaziye'l-evvel, sene 1286, 13 Ağustos, 1869.

gittikçe kötüleşen sosyo-ekonomik durumunun ve özellikle Osmanlı topraklarına yapılan göçlerin mağdur ettiği 5-13 yaşları arasındaki fakir ve kimsesiz çocukların sokaklardan alınarak, devletin kontrolünde ve sağlıklı bir ortamda büyütülmelerinin sağlanmasıydı. İkinci işlevi, sosyal kaygılarla beraber ilerleyen kalkınma çabalarıydı. Zira çocuklar eğitim görecekleri beş yıllık süre boyunca hem temel düzeyde okuma yazma öğreniyorlar, hem de deri işleme, terzilik, kunduracılık gibi popüler mesleklerde kalfalık düzeyinde bilgi ve maharet sahibi oluyorlardı. Üçüncüsü, ıslahhânede küçük suçlular da barındırıldığından, çocukların cezalarını emsalleriyle birlikte kurumun kazandıracağı nitelikleri alarak çekmeleri sağlanıyordu. Dördüncüsü, ıslahhâneye din ayırımı yapılmadan talebe kabul edildiği için, Müslüman ve gayrimüslimlerin bir arada eğitim görecekleri karma eğitim sistemine geçişte önemli bir misyon üstleniyorlardı."[53]

Tuna Vilayeti'nde kurulan ıslahhânelerin örnekleri Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde de (Sofya, Harput, Girit/Kandiye, Sivas, Kudüs, Adana, Konya Edirne, Aydın-İzmir, Manastır, Ankara, Kastamonu, Diyarbakır, Halep, Selanik, Trabzon, Erzurum, Yanya, Bosna ve Suriye ve İstanbul)[54] görülmeye başlanmıştır. Mithat Paşa'nın bu kurumsal kimliğinden İstanbul memnun kalmış ve 1868 Martı'nda Şura-yı Devlet Başkanı olarak İstanbul'a ıslahhânelerin dâhili şubesi tipik bir ıslahhâne olan İstanbul Sanayi Mektebi'nin açılmasını sağlamıştır. Gene kızlara özgü olarak İstanbul İnas Sanayi Mektebi de Paşa'nın eseridir.[55]

"Islahhânelerde okuma-yazma, dinî bilgi ve basit hesaplama dersleri dışındaki derslerin ağırlığını, dönemin popüler mesleklerinde verilen pratik dersler oluşturmaktaydı. Anılan kurumlar dericilik, dokumacılık gibi geleneksel sanatların devam ettirilmesi dışında, matbaacılık, madensel ürünler, buhar makinesi, dokuma tezgâhları ve dikiş makinesi gibi araç-gereçlerin üretimi ve tamiri alanında, yeni mesleklerde piyasanın ihtiyaç duyacağı kalifiye elemanlar yetiştirilmesi konusunda önemli bir misyon üstlenmek üzere hayata geçirilmişlerdi."[56]

"Mezuniyet sonrası teşvikleri de kalkınma çabaları ve ekonomik fonksiyonla ilişkilendirmek mümkündür. Zira üçüncü sınıftan itibaren işlenen ürünlerin satışından her öğrenciye bir pay ayrılıyor ve biriken para mezuniyet sonrası iş planları için saklanıyordu. Islahhânenin kurumsal desteğinin ve ilişkisinin mezuniyetten sonra da devam etmesi anlamına gelen bu uy-

[53] Bekir Koç, agm., s. 57.
[54] Bekir Koç, "Islahhânelerin Finans Olanakları ve İç İşleyişleri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sayı 20, Ankara 2006, s. 195.
[55] Bekir Koç, "Osmanlı Islahhânelerinin İşlevlerine İlişkin Bazı Görüşler", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 6 (2), 2007, s. 116.
[56] Bekir Koç, agm., s. 120.

gulamada, öğrencilere iki alternatif sunulmaktaydı. İlki, biriken paralarını alarak gene ıslahhânede günlük bir ücret karşılığında çalışmaya devam etmeleri, ikincisi bir işyeri açmak isteyenlere ödünç sermaye verilmesi. İkinci alternatifi tercih ederek iş hayatına atılacak çocuğa verilen paranın üretime dönüşme aşamalarında ıslahhâne idaresi gene etkin rol oynamıştı."[57]

Dönemin önde gelen bürokrat ve eşrafının ıslahhâneleri gezerken, çocukların yeteneklerine hayran kalarak, önemli miktarda bağışta bulunduklarına ilişkin haberler sık sık gazetelere yansımaktaydı.[58]

> 19. yüzyılda savaş, göç ve yoksulluk gibi nedenlerden dolayı sokakta kalmış çocuklar için Mithat Paşa Tuna Vilayeti'nde söz konusu ıslahhâneleri kurmuştur. Bu ıslahhâneler, Müslüman ve Hıristiyan çocukların okuma yazma öğrenme ve onlara sanat öğretmek için kurulan bir nevi sanayi mektebidir. Bu ıslahhâneler daha sonra Osmanlı'nın diğer eyaletlerinde kurulan yetimhanelerin kurulmasında örnek teşkil etmiştir.

Islahhânelerde görüldüğü üzere müslim ve gayrimüslim çocukların bir arada eğitim görmesinin neticelerinden birisi bu yüzyılda ortaya çıkan milliyetçilik düşüncelerinden bu çocukların etkilenmesinin önüne geçmek olmuştur.

Islahhânelerin yönetimi 1871 yılına kadar geçici tâlimatlarla yürütülmüşse de bu tarihte çıkarılan Islahhânelere Dair Nizamnâme ile hepsinin teşkilât, eğitim ve öğretim gibi işleri aynı esaslara bağlandı. Nizamnâmeye göre ıslahhânelerin iç idaresi iki kısma ayrılıyordu. Birincisi çocukların eğitim ve öğretimi, disiplini, beslenmesi ve giyimiyle bunlara ait masrafların karşılanması, ikincisi de imalâta dair işlerdi.[59]

"Islahhânelerdeki öğrenciler beş sınıfa ayrılmıştı. Sınıflar büyükten küçüğe doğru ilerliyor, böylece beşinci yılında olan öğrenci birinci sınıfa gelmiş oluyordu. Sınıf geçme yılda bir defa yapılan imtihanda başarılı olmaya bağlıydı. Bir öğrencinin mezun olabilmesi için okuma ve yazmayı öğrenmesi, hesap yapması, ıslahhâne nizamnâmesini okuyup anlayabilmesi ve eğitim aldığı sanat dalında başarılı olması gerekiyordu. Ara sınıflarda imtihanlara girerek sınıf atlamak da mümkündü. Birinci, ikinci ve üçüncü sınıf öğrencilerine yapmış oldukları işlere göre bir miktar ücret verilmesi kararlaştırılmıştı."[60]

---

[57] Bekir Koç, agm., s. 120.
[58] Bekir Koç, agm., s. 121. Ayrıca bkz. Mehmet Ali Yıldırım, agm., s. 72.
[59] Cemil Öztürk, agm., s. 190.
[60] Cemil Öztürk, agm., s. 191.

BALKAN SAVAŞLARININ ORTAÖĞRETİM LİSE TARİH DERS KİTAPLARINDA BİLİMSEL VE BİÇİMSEL İÇERİK YÖNÜNDEN İNCELENMESİ (1933'TEN GÜNÜMÜZE)

Namık Çencen*

GİRİŞ

Toplumun tarih anlayışını ve başkaları hakkındaki tutumlarını, yaklaşımlarını ve davranışlarını tarih ders kitaplarında görmek mümkündür. Tarih ders kitapları sadece olayları vermekle kalmaz; duyguları, düşünceleri, önyargıları, olumlu ve olumsuz yaklaşımları yansıtırlar. Tarih ders kitapları; milli benliğin ve kültürel kimliğin geliştirilmesinde, önem arz etmekte ve milli tarih bilinci vermeyi ve dersin ortaöğretimde amaçladığı tarihsel düşünme becerilerini kazandırma da önemli materyallerdendir. Ders kitapları, programlar ile öğrenci arasındaki köprü vazifesi gören, öğretimde öğretmenin vermek istediklerini daha düzenli vermesine; öğrencinin de öğretmenin

* Doç. Dr. Namık Çencen, Gazi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi.

anlattıklarını istediği zaman ve istediği yerde tekrar etmesine imkân veren temel materyallerin başında tarih ders kitapları gelmektedir.[1] Tarih ders kitapları da alan bilgisi vermenin yanında, öğrencileri etkili bir vatandaş ve ortak bir tarih bilinci ile donatmak görevleri ile yükümlüdürler. Tarih ders kitapları öğretimi programının öğrencilere kazandırmayı hedeflediği kazanımlara ulaşmada önemli bir kaynak olarak görülmektedir. Tarih ders kitapları; öğretim programında yer alan konuları sistematik bir işlenişle ele alması, ekonomik bir öğretim materyali olması, kullanım kolaylığı sağlaması, her öğrencinin ulaşabildiği, sözel öğretimin boşluklarını doldurabilmesi açısından tarih öğretiminde önemli bir kaynaktır.[2]

Tarih ders kitapları, öğrencinin gelişimi ve yaşadığı dünyadaki olayları yorumlaması açısında önemli bir yer tutmaktadırlar. Tarih kitapları öğrencinin geçmişi ve bugünü anlamasına yardımcı olması, ufkunu genişletmesi, kendisini bir zaman süreci içinde bulmasına yol göstermesi, geçmişe neler borçlu olduğunu ve gelecek için güvencesinin neler olabileceğini kavratması, olaylara sebep-sonuç ilişkisi içinde bakıp değerlendirme yapabilmesini sağlar. Ayrıca insani değerleri benimsemek değer ve kanaatleri belli bir bilinç düzeyinde taşımak için tarih kitapları önemli rol üstlenmiştir.[3] Tarih kitapları içinde popüler eserler ve özellikle ders kitapları bu açıdan farklı bir yere sahiptir.[4]Tarih ders kitaplarının bilgi öğretiminin yanısıra değer ve kanaatlerin bir bilinç düzeyinde var olması konusundaki etkisi ders kitaplarını modern tarih öğretiminin başladığı yıllardan beri tartışılır hale getirmiştir. Tarih eğitimi çerçevesinde belirli bir standarda ulaşan tarih ders kitapları, öğretim programında belirlenen amaçlar doğrultusunda içeriğe sahip olmuş, bilgi ve değerlerin nasıl aktarılacağı bu program dâhilinde belirlenmiştir.

Bu çalışmada Avrupa ve Balkanlar ile Osmanlı Devleti açısından önemli siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik sonuçlar doğuran ve Milli Mücadele'ye etkileri açısından önem arz eden Balkan Savaşları konusunun bilimsel ve biçimsel yönden 1933'den günümüze kadar ortaöğretim lise ders kitaplarında nasıl işlendiği ortaya konulacaktır. İlgili alandaki literatüre bakıldığında *Balkan Savaşları*'nın ortaöğretim lise ders kitaplarında işlenişine

[1] Mustafa Safran, "*Türkiye'de Tarih Öğretimi ve Meseleleri*", Muammer Demirel ve İbrahim Turan (Ed), Tarih Öğretim Yöntemleri, Nobel Yayın Ankara 2009, s. 21.

[2] Gülin Karabağ, "*Tarih Eğitimi ve Ders Kitabı Kullanımı*", İsmail H. Demircioğlu ve İbrahim Turan (Ed.), Tarih Öğretiminde Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı, Pegem Akademi Yayınları Ankara 2012, s. 40.

[3] Hediye Meraç, "*Lise Tarih Ders Kitaplarının İçerik ve Yöntem Açısından Analizleri*", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Tarih Eğitimi Bilim Dalı, İstanbul 2006, s. 1-5.

[4] Bu konuda bkz. Ahmet Özcan, *Türkiye'de Popüler Tarihçilik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

yönelik sınırlı sayıda çalışma olduğu anlaşılmaktadır. Alana katkısı olduğu düşünülen çalışmalardan biri *Türkiye ve Balkan Savaşlarına Katılan Balkan Ülkelerinin Tarih Ders Kitaplarında Balkan Savaşları* adıyla yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Tezde Türkiye, Bulgaristan, Yunanistan ve Arnavutluk ülkelerindeki lise düzeyinde eğitim veren okullarda okutulan tarih ders kitaplarında Balkan Savaşları konu edinilmiştir.[5] Bir diğer çalışma ise "1997 ile 2012 Yılları Arasında İlköğretim ve Ortaöğretimde Okutulan Sosyal Bilgiler ve Tarih Ders Kitaplarında Balkan Savaşları" başlığı altında makale olarak yayımlanmıştır. Makalede, Balkan Savaşlarının sebepleri ve sonuçları, Balkan Savaşları ile ilgili kullanılan görseller, Büyük Güçlerin Balkan Savaşlarındaki rolleri ve Balkan Savaşları ile ilgili ölçme değerlendirme soruları açısından incelenmiştir.[6] "Türk Tarih Ders Kitaplarında Balkan Savaşları" adlı araştırma kapsamında 1930 ile 1994 yılları arasında basılmış 14 lise tarih kitabı üzerinden yapılan incelemede literatüre eklenmiştir.[7]

Yukarıda adı geçen çalışmaların yapılış tarihine bakıldığında Balkan Savaşları'nın 100. Yıldönümüne denk geldiği anlaşılır. Balkan Savaşları'nın 100.yıldönümünde konu her yönüyle incelemelerin bulunduğu yayın artışıyla dikkat çekmiştir, fakat ders kitapları üzerinde yapılan çalışmalar az olduğu gibi belirli bir zaman dilimi ve az sayıda kitabın örnek alınmasıyla oluşmuştur. Burada ele alındığı gibi 1933'den günümüze kadar olan süreçte liselerde okutulmuş ders kitaplarının bilimsel, biçimsel ve içerik açısından incelenmesine ilişkin herhangi bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Bu boşluğu dikkate alarak yapılan araştırmamız bilimsel çalışmalara katkı sağlayacaktır. Araştırmamız güncel veriler sunması nedeniyle gelecek araştırmalara konu belirleme açısından da esin kaynağı olabilir.

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarının büyük bir kısmının elden çıktığı Balkan Savaşları, savaş süresince ve sonrasında uygulanan hak ihlallerinin ders kitaplarında nasıl işlendiği sayısal verilerle ortaya konulacaktır. Başlangıç noktası olarak 1933 kabul edilmiştir. Bu tarih Kemalist bakışın ders kitaplarını dönüştürdüğü yıllara denk gelmektedir. Çalışmamızda konunun nasıl işlendiğinin yanısıra öğrencilerin seviyelerine uygun olarak verilmesi gereken bilimsel olgular vurgulanırken

[5] Serkan Avcı, "Türkiye ve Balkan Savaşlarına Katılan Balkan Ülkelerinin Tarih Ders Kitaplarında Balkan Savaşları", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Tarih Eğitimi Bilim Dalı, Ankara 2009.

[6] Meliha Köse, "1997 ile 2012 Yılları Arasında İlköğretim ve Ortaöğretimde Okutulan Sosyal Bilgiler ve Tarih Ders Kitaplarında Balkan Savaşları", *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26 (Aralık 2013), s. 132-160.

[7] Didem Erpulat, "*Türk Tarih Kitaplarında Balkan Savaşları*", Tarih Eğitimi ve Tarihte Öteki Sorunu, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2011.

şu sorulara cevap aranacaktır: 1. Balkan Savaşları konusu 1933'den günümüze kadar ortaöğretim lise tarih ders kitaplarında bilimsel yönden nasıl işlenmektedir? 2. Balkan Savaşları konusu 1933'den günümüze kadar ortaöğretim lise tarih ders kitaplarında biçimsel yönden nasıl işlenmektedir?

Nitel araştırma olarak tasarlanan makalemizde, doküman incelemesi ve betimsel içerik analizi kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ve olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Eğitim ile ilgili araştırmada ders kitapları, program, okul içi ve dışı yazışmalar, öğrenci kayıtları, toplantı tutanakları, ders ve ünite planları gibi materyaller doküman olarak kullanılabilirler. Bu çalışmada elde edilen bilgiler incelenerek, anlamlı bölümlere, bu bölümler bazen bir sözcük, bazen bir cümle ya da paragraf bir sayfalık veri olarak kullanılmıştır. Kendi içinde anlamlı bir bütün oluşturulan bu bölümler belli başlıklar altında adlandırılarak kodlanmıştır.[8]

BALKANLAR VE TÜRKİYE: GENEL BİR BAKIŞ

Balkanlar, siyasî, sosyal ve stratejik açıdan taşıdığı önemin yanısıra barındırdığı kaos, kargaşa ve ayrışma potansiyeli ile de dünyanın gözünün üzerinde olduğu bir bölge olagelmiştir. Tarihî süreçteki özel konumu, Balkanları Türkiye için bir coğrafya olmanın çok ötesine taşımaktadır. Uzun yıllar birçok devlet tarafından Avrupa ile Asya arasında stratejik öneme sahip, ele geçirilmesi gereken bir coğrafya olarak görülmüştür. Bu coğrafyada yaşayan Türklerin, Anadolu'ya hattâ Asya'ya atılması konusunda Batı kamuoyunda yaygın kanaat oluşmuştur. Bundan dolayı, Osmanlı'nın parçalanması ve paylaşılması bu dönemde birçok devletin dış politikasının temel hedefi haline gelmiştir. 19. Yüzyıl Balkan halklarının Osmanlı Devleti'nden ayrılma ve bu yönde bilinçlenme yüzyılıdır. Türkleri Balkanlardan atmayı hedefleyen güçler, amaçlarına ulaşabilmek için, Balkanlarda diğer coğrafyalara nispetle yüz yıllarca belirli bir huzur içinde yaşamış olan farklı dil, din, mezhep ve etnik kökene sahip halkları provoke ederek ayrılıkçı ve çeteci topluluklara dönüştürmüştür. Tamamıyla bağımsızlık ve güç arzusunun görünümü olarak ortaya çıkan savaş, Osmanlı Devleti ile yerel devletleri karşı karşıya getirmiştir. Savaşın sonucu Osmanlı tarihinin en trajik dönemlerinden birine yol açarken, bu savaşta verilen kayıplar geleceği miras olarak kalmıştır. Balkanlarda yüz yıllardır süren Türk hâkimiyetinin tamamıyla kaybı Balkan Savaşları'nın kaybedilmesiyle olmuştur. Balkan Savaşları Türkiye ve Türk milleti için doğrudan hüznü çağrıştıran

[8] Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara 2016, Seçkin Yayınları 10. basım.

derin anlamlara sahiptir.[9] Savaşın Balkan halkları üzerine nasıl bir etki yaptığı ulusal bilinci nasıl etkilediği konusu araştırmamızın sınırları dışındadır.

DERS KİTAPLARINDA BİLİMSEL İÇERİK

Ders kitaplarının ne tür bir içeriğe sahip olacağı, bilgi ve değerlerin nasıl aktarılacağı öğretim programlarında belirlenir. Bilimsel içerik öğretim programlarında yer alan kazanımların ders kitaplarına yansıması olarak ele alınmaktadır. Bu noktadan hareketle bu bölümde; "***Balkan Savaşları***" konusu lise öğretim programında yer alan kazanımlar doğrultusunda; Balkan Savaşlarının Sebepleri, Osmanlı Devleti'nin Savaşa hazırlıkları ve Osmanlı Devleti'nin Savaşı kaybetme nedenleri, Balkan Savaşları anı ve yaşananlar, Balkan Savaşlarının sonuçları gibi olgularla bilimsel içerik yönünden ele alınırken, Tablo 1'de, Tablo 2'de ve Tablo 3'de Balkan Savaşları konusu 1933'den günümüze kadar lise tarih ders kitaplarında bilimsel içerik yönünden incelenmiştir.

Tablo 1: Balkan Savaşları konusu 1933'den Günümüze kadar Lise Tarih Ders Kitaplarında Bilimsel İçerik Yönünden İncelenmesi

	1933 Yılı MfV	1942 Yılı Arif Mufit Mansel ve diğerleri	1953 Yılı Niyazi Akşit ve Emin Oktay	1961 Yılı Niyazi Akşit	1964 Yılı Emin Oktay	1976 Yılı Yılmaz Öztuna
A. BALKAN SAVAŞLARININ SEBEPLERİ						
1. Balkan devletlerinin Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp Savaşını fırsat görmeleri	x		x	x	x	
2. Balkan devletlerinin Osmanlı Devleti'ni Balkanlardan atmak istemeleri	x				x	
3. Rusya'nın Balkan devletlerinin kışkırtması		x	x	x	x	x
4. Fransız İnkılabının ortaya çıkardığı milliyetçilik akımını Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan ulusların bağımsız devlet kurma istekleri ve bazı devlerin kışkırtmaları			x	x	x	

[9] Balkan Savaşları'nın 100. Yüzyıl dönümünde Balkan Tecrübeleri Raporu, *Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı*, Ekim 2012.

5. Londra Antlaşmasından sonra Osmanlı Devletinden alınan topraklardan Bulgaristan'ın en büyük payı alması		x				
6. Balkan Devletlerinin Osmanlı Devleti'ni kendi aralarında paylaşmada anlaşmazlığa düşmeleri	x	x				x
B. OSMANLI DEVLETİ'NİN SAVAŞA HAZIRLIKLARI VE OSMANLI DEVLETİNİN I. BALKAN SAVAŞINI KAYBETME NEDENLERİ						
1. Balkan yarımadasındaki Osmanlı ordularının düzensiz bir durumda bulunması			x	x	x	
2. Osmanlı ordusundaki subayların büyük bir kısmının emekliye sevk edilmesi ve yerlerinin doldurulamaması						
3. Osmanlı komutanlar arasındaki siyasi nedenler sebebiyle geçimsizlikler ve anlaşmazlıklar		x	x	x	x	x
4. Ciddiyetten uzak diplomasi ve Balkan devletlerinin bir savaşa hazırlandıklarının fark edilmemesi		x	x	x	x	x
5. Düzenli bir haberleşme sisteminin olmayışı			x	x	x	x
6. Büyük miktarda cephane eksikliği						
7. Osmanlı yöneticilerinin savaşın çıkmayacağına dair Rusya'nın verdiği güvenceye dayanarak ordunun büyük kısmını terhis etmesi						
C. BALKAN SAVAŞLARI ANI VE YAŞANANLAR		x	x	x	x	x
D. BALKAN SAVAŞLARININ SONUÇLARI						
1. I. Balkan Savaşı sonrası Londra Antlaşması imzalanmıştır.			x	x	x	x

2. II. Balkan Savaşı sonrası Bulgaristan ile İstanbul Antlaşması, Yunanistan ile Atina Antlaşması yapılmıştır.	x		x	x	x	x
3. Tüm Makedonya'yı Batı Trakya'yı ve Ege adalarını Osmanlı Devleti kaybetti.		x	x	x	x	x
4 Arnavutluk, Osmanlı Devletinden ayrılarak bağımsızlığını ilan etmiştir.			x	x	x	x
5. Osmanlı Devleti'nin varlığı Doğu Trakya ile sınırlanmıştır.		x				x
6. Osmanlı Devleti'nin kendisinden ayrılan bu küçük devletlerle bile başa çıkamayacak kadar güçsüz olduğu ortaya çıkmıştır.						x
7. İttihat ve Terakki Cemiyeti, yönetimi tamamen ele geçirmiş ve orduda ıslahata girişmiştir.						x
8. Almanya'dan subaylar getirilerek Osmanlı ordusunun yeniden yapılandırılmasına gidilmiştir.						
9. Sosyal, kültürel, ekonomik ve psikolojik etkileri						
Toplam	4	8	12	12	13	13

Tablo 2: Balkan Savaşları konusu 1933'den Günümüze kadar Lise Tarih Ders Kitaplarında Bilimsel İçerik Yönünden İncelenmesi

	1977 Yılı Emin Oktay	1986 Yılı Veli Şirin	1989 Yılı İsmet Miroğlu ve Yusuf Halaçoğlu	1995 Yılı Şenol Kalaycı	1995 Yılı Kâzım Yaşar Kopraman ve diğerleri	1996 Yılı Tahir Erdoğan Şahin
A. BALKAN SAVAŞLARININ SEBEPLERİ						
1. Balkan devletlerinin Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp Savaşını fırsat görmeleri		x	x		x	
2. Balkan devletlerinin Osmanlı Devleti'ni Balkanlardan atmak istemeleri		x	x			x
3. Rusya'nın Balkan devletlerinin kışkırtması		x	x		x	

4. Fransız İnkılabının ortaya çıkardığı milliyetçilik akımını Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan ulusların bağımsız devlet kurma istekleri ve bazı devlerin kışkırtmaları		x		x		
5. Londra Antlaşmasından sonra Osmanlı Devletinden alınan topraklardan Bulgaristan'ın en büyük payı alması				x		x
6. Balkan Devletlerinin Osmanlı Devleti'ni kendi aralarında paylaşmada anlaşmazlığa düşmeleri		x	x	x		x
B. OSMANLI DEVLETİ'NİN SAVAŞA HAZIRLIKLARI VE OSMANLI DEVLETİNİN I. BALKAN SAVAŞINI KAYBETME NEDENLERİ						
1. Balkan yarımadasındaki Osmanlı ordularının düzensiz bir durumda bulunması		x			x	x
2. Osmanlı ordusundaki subayların büyük bir kısmının emekliye sevk edilmesi ve yerlerinin doldurulamaması				x	x	
3. Osmanlı komutanlar arasındaki siyasi nedenler sebebiyle geçimsizlikler ve anlaşmazlıklar	x	x		x	x	x
4. Ciddiyetten uzak diplomasi ve Balkan devletlerinin bir savaşa hazırlandıklarının fark edilmemesi		x				
5. Düzenli bir haberleşme sisteminin olmayışı				x		
6. Büyük miktarda cephane eksikliği						
7. Osmanlı yöneticilerinin savaşın çıkmayacağına dair Rusya'nın verdiği güvenceye dayanarak ordunun büyük kısmını terhis etmesi						
C. BALKAN SAVAŞLAR ANI VE YAŞANANLAR		x	x	x	x	

D. BALKAN SAVAŞLARININ SONUÇLARI						
1. I. Balkan Savaşı sonrası Londra Antlaşması imzalanmıştır.		x	x		x	x
2. II. Balkan Savaşı sonrası Bulgaristan ile İstanbul Antlaşması, Yunanistan ile Atina Antlaşması yapılmıştır.		x	x	x	x	x
3. Tüm Makedonya'yı Batı Trakya'yı ve Ege adalarını Osmanlı Devleti kaybetti.	x	x	x	x	x	x
4. Arnavutluk, Osmanlı Devletinden ayrılarak bağımsızlığını ilan etmiştir.		x		x	x	x
5. Osmanlı Devleti'nin varlığı Doğu Trakya ile sınırlanmıştır.		x	x	x	x	x
6. Osmanlı Devleti'nin kendisinden ayrılan bu küçük devletlerle bile başa çıkamayacak kadar güçsüz olduğu ortaya çıkmıştır.						
7. İttihat ve Terakki Cemiyeti, yönetimi tamamen ele geçirmiş ve orduda ıslahata girişmiştir.		x	x			
8. Almanya'dan subaylar getirilerek Osmanlı ordusunun yeniden yapılandırılmasına gidilmiştir.						
9. Sosyal, kültürel, ekonomik ve psikolojik etkileri		x	x			
Toplam	2	16	11	11	11	10

Tablo 3: Balkan Savaşları konusu 1933'den Günümüze kadar Lise Tarih Ders Kitaplarında Bilimsel İçerik Yönünden İncelenmesi

	1996 Yılı Mehmet Altay Köymen ve diğerleri	1998 Yılı Altan Deliorman	2003 Yılı Kemal Kara	2005 Yılı İdris Akdin ve diğerleri	2010 Yılı Vicdan Cazgır ve diğerleri	2018 Yılı Ali Laçin ve diğerleri
A. BALKAN SAVAŞLARININ SEBEPLERİ						
1. Balkan devletlerinin Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp Savaşını fırsat görmeleri		x	x	x		

2. Balkan devletlerinin Osmanlı Devleti'ni Balkanlardan atmak istemeleri	x	x	x			
3. Rusya'nın Balkan devletlerinin kışkırtması	x	x	x	x	x	x
4. Fransız İnkılabının ortaya çıkardığı milliyetçilik akımını Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan ulusların bağımsız devlet kurma istekleri ve bazı devlerin kışkırtmaları						x
5. Londra Antlaşmasından sonra Osmanlı Devletinden alınan topraklardan Bulgaristan'ın en büyük payı alması	x		x	x	x	x
6. Balkan Devletlerinin Osmanlı Devleti'ni kendi aralarında paylaşmada anlaşmazlığa düşmeleri	x		x	x	x	x
B. OSMANLI DEVLETİ'NİN SAVAŞA HAZIRLIKLARI VE OSMANLI DEVLETİNİN I. BALKAN SAVAŞINI KAYBETME NEDENLERİ						
1. Balkan yarımadasındaki Osmanlı ordularının düzensiz bir durumda bulunması			x	x		x
2. Osmanlı ordusundaki subayların büyük bir kısmının emekliye sevk edilmesi ve yerlerinin doldurulamaması	x	x	x	x		x
3. Osmanlı komutanlar arasındaki siyasi nedenler sebebiyle geçimsizlikler ve anlaşmazlıklar	x	x	x	x		
4. Ciddiyetten uzak diplomasi ve Balkan devletlerinin bir savaşa hazırlandıklarının fark edilmemesi			x			x
5. Düzenli bir haberleşme sisteminin olmayışı				x		
6. Büyük miktarda cephane eksikliği				x		

7. Osmanlı yöneticilerinin savaşın çıkmayacağına dair Rusya'nın verdiği güvenceye dayanarak ordunun büyük kısmını terhis etmesi		x	x			
C. BALKAN SAVAŞLAR ANI VE YAŞANANLAR	x	x	x	x	x	x
D. BALKAN SAVAŞLARININ SONUÇLARI						
1. I. Balkan Savaşı sonrası Londra Antlaşması imzalanmıştır.	x		x	x	x	x
2. II. Balkan Savaşı sonrası Bulgaristan ile İstanbul Antlaşması, Yunanistan ile Atina Antlaşması yapılmıştır.	x	x	x	x	x	x
3. Tüm Makedonya'yı Batı Trakya'yı ve Ege adalarını Osmanlı Devleti kaybetti.	x	x	x	x	x	x
4. Arnavutluk, Osmanlı Devletinden ayrılarak bağımsızlığını ilân etmiştir.	x	x	x	x	x	
5. Osmanlı Devleti'nin varlığı Doğu Trakya ile sınırlanmıştır.	x	x	x	x	x	
6. Osmanlı Devleti'nin kendisinden ayrılan bu küçük devletlerle bile başa çıkamayacak kadar güçsüz olduğu ortaya çıkmıştır.				x		
7. İttihat ve Terakki Cemiyeti, yönetimi tamamen ele geçirmiş ve orduda ıslahata girişmiştir.				x		
8. Almanya'dan subaylar getirilerek Osmanlı ordusunun yeniden yapılandırılmasına gidilmiştir.				x		
9. Sosyal, kültürel, ekonomik ve psikolojik etkileri	x	x				
Toplam	13	12	16	18	9	11

Tablo 1, Tablo 2 ve Tablo 3'de görüldüğü üzere "*Balkan Savaşları*" konusu 1933'den günümüze kadar olan süreçte 10'ar yıllık periodları örnekleyecek ortaöğretimde lisede okutulan 18 tarih ders kitabında bilimsel içerik yönünden 4 kategoride ele alınıp değerlendirilmektedir. İncelenen lise tarih ders kitaplarında "*Balkan Savaşları*" konusu 1930 yılı tarih ders kitabında konu Balkan Savaşlarının sebepleri ve sonuçları bağlamında 4 olgu ile ya-

rım sayfada işlenmektedir.[10] 1942 yılı tarih ders kitabında ise "*Balkan Savaşları*" konusu 1930 yılında okutulan tarih ders kitabına göre daha yoğun ve 8 olgu işlendiğini söylemek mümkündür. 1953, 1961, 1964[11] ve 1976 yıllarında okutulan ortaöğretimde lise tarih ders kitaplarında ise yapılan bilimsel çalışmalar, yayımlanan makaleler, kitaplar, ortaya çıkan akademik çalışmaların etkileri ile ders kitaplarına yeni bilgilerin girmesine kaynaklık etmesinden ötürü konuyla ilgili olgu sayısının arttığı görülmektedir.[12] 1943 yılında gerçekleştirilen II. Milli Eğitim şurasın da tarih ders kitaplarının mükemmelleştirilmesi yönünde alınan kararında etkisi ile tarih ders kitaplarında olgu sayılarının artmasında etkisi olduğu şeklinde değerlendirilebilir.[13]

Emin Oktay'ın 1977 yılında okutulan dördüncü baskı Kız Enstitüsü Tarih III kitabında, "*Balkan Savaşları*" konusu daha önceki yıllarda yazmış olduğu kitaplara göre çok daha sınırlı bir şekilde işlenmektedir:[14] "*İtalyanlar harekete geçerek Trablusgarp ve Bingazi'ye asker çıkarmışlar, arkasından da bizden ayrılarak bağımsızlıklarını kazanan Sırp, Bulgar, Karadağ ve Yunan devletleri de aralarında anlaşarak, Osmanlı Devleti'nin elinde kalan Rumeli vilayetlerini almak için harekete geçmişlerdir. Bu suretle İtalyanlarla Trablusgarp, Balkan devletlerle de Balkan Savaşı'na başlanmıştır. Her iki savaşı da particilik yüzünden, kaybeden Osmanlı Devleti Trablusgarp'ı ve On iki adayı İtalyanlara, Rumeli vilayetlerini de Balkanlı Devletlere bırakmak zorunda kalmıştır.*"

1986 yılı ile 2018 yılları arasında konu incelenen ders kitaplarında 9 ile 18 arasında değişen olgu ile yer almaktadır.[15] İncelenen kitaplar içerisinde

---

[10] *Tarih III, Yeni ve Yakın Zamanlar*, Maarif Vekaleti Yayınları, İstanbul 1933, s. 302.

[11] *Avrupa devletlerinin zaman zaman yaptıkları yardımlar sayesinde kurulan Yunanistan, Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan hükümetleri, Osmanlı Devleti'nin İkinci Meşrutiyeti ilân etmesinden sonra aralarındaki siyasi anlaşmazlıkları bırakarak, Osmanlıları Balkanlardan atmak amaciyle bir ittifak kurdular. Bunda Rusya'nın da büyük; bir rolü oldu. Önce Bulgaristan'la Sırbistan arasında yapılan gizli bir anlaşmaya, bir müddet sonra Yunanistan ve Karadağ hükümetleri de girdiler (1912). Balkanlı müttefikler, Osmanlı Devleti'nin Trablus Harbinden istifade ederek Rumeli vilâyetlerinde ıslahat yapılmasını istemek bahanesiyle ordularını seferber ettiler. Avusturya ve diğer Avrupa devletlerinin işe karışması üzerine Osmanlı Devleti daha önce yaptığı bir ıslahat projesini Ru- melide kalan son Türk vilâyetlerinde tatbik etmek istedi. Fakat buna meydan kalmadı, Karadağ hükümetinin Osmanlı Devleti'ne harb ilân etmesi üzerine Balkan Harbi başladı (8 Ekim 1912)* Emin Oktay, Tarih III Sınıf, Atlas Yayınevi 1964, s. 244.

[12] Niyazi Akşit ve Emin Oktay, Tarih *III*, Milli Eğitim Basımevi Yayınları, İstanbul 1953, Niyazi Akşit, *Tarih III*, Milli Eğitim Basımevi Yayınları, İstanbul 1961, Emin Oktay, *Tarih III*, Milli Eğitim Basımevi Yayınları, İstanbul 1964 ve Yılmaz Öztuna, *Tarih III*, Milli Eğitim Basımevi Yayınları, İstanbul 1976.

[13] *Milli Eğitim Şuraları*, Milli Eğitim Yayınları, Ankara 2006, s. 18.

[14] Emin Oktay, *Kız Enstitüsü Tarih III*, Milli Eğitim Basımevi Yayınları, İstanbul 1977, s. 138.

[15] Veli Şirin, *Tarih III*, Gendaş Yayınları, İstanbul 1986, İsmet Miroğlu ve Yusuf Halaçoğlu, *Tarih III*, Altın Kitapları Yayınları 1989, Kâzım Yaşar Kopraman ve diğerlerinin, *Tarih II* kitabı 1993,

"*Balkan Savaşları*" ile ilgili en kapsamlı ve ayrıntılı olarak konun işlendiği kitap 2003 yılında okutulan Lise Tarih 2 kitabıdır. Kitapta konu "Balkan Savaşları" başlığı altında iki sayfada işlenmektedir.[16] Günümüzde okutulan lise tarih ders kitabında ise konu üçüncü ünitede "Uluslararası İlişkilerde Denge Stratejisi (1774-1914)", I. Balkan ve II. Balkan Savaşları başlığı altında beş sayfada işlenmektedir.[17]

Ders Kitaplarında Biçimsel İçerik

Bu bölümde "*Balkan Savaşları*" konusu ortaöğretim tarih ders kitaplarında; hazırlık çalışmaları ve soruları, konu ile ilgili görseller, etkinlikler, ödev ve tamamlayıcı okumalar, testler- kontrol soruları, kronoloji ve indeks gibi olgularla biçimsel içerik yönünden incelenmiştir. Tablo 4'de, Tablo 5'de ve Tablo 6 bu incelemeyi göstermektedir.

Tablo 4: Balkan Savaşları konusu 1933'den Günümüze kadar Lise Tarih Ders Kitaplarında Biçimsel İçerik Yönünden İncelenmesi

	1933 Yılı MfV	1942 Yılı Arif Mufit Mansel ve diğerleri	1953 Yılı Niyazi Akşit ve Emin Oktay	1961 Yılı Niyazi Akşit	1964 Yılı Emin Oktay	1976 Yılı Yılmaz Öztuna
Hazırlık Çalışmaları ve soruları						
Balkan Savaşları Sonunda Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki sınırlarını gösteren harita		x				
Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları öncesini ve sonrası sınırlarını gösteren harita						
Balkan Savaşını Bitiren Antlaşmalara Göre Balkan Devletlerini gösteren harita			x	x	x	
Balkan Savaşları sonrası Anadolu'ya göçü tasvir eden temsili resim						

1995, 1997, 1999, 2001, Şenol Kalaycı, *Tarih II*, Başarı Yayıncılık, İstanbul 1996, Mehmet Altay Köymen, Mehmet Öz, Mehmet Özgedik, Suat Akgül ve Metin Anahtarcıoğlu, *Tarih II*, Ülke Haber Yayınları, İstanbul 1996, Tahir Erdoğan Şahin, *Tarih II*, Koza Yayınları, Ankara 1996, Altan Deliorman, *Tarih II*, Bayrak Yayınları, İstanbul 1998, Vicdan Cazgır, Servet Yavuz ve Niyazi Ceyhun, *Tarih II*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2005.

[16] Kemal Kara, *Lise Tarih 2*, Önde Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 129-131.

[17] Ali Laçin ve diğerleri, *Tarih 11*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2018, s. 119-123.

Balkan Savaşlarında askerlerin Bulgarlara, Sırplara ve Yunanlılara karşı savaşını gösteren fotoğraf / Savaşları gösteren temsili resim						
Bulgarların Müslüman Mezarlıklarını Tahrip edişlerini gösteren temsili resim						
Etkinlikler						
Ödev ve Tamamlayıcı Okumalar			x	x	x	
Testler ve Kontrol Soruları			x	x	x	x
Kronoloji	x	x	x	x	x	
İndeks	x	x				
Toplam	2	3	4	4	4	1

Tablo 5: Balkan Savaşları konusu 1933'den Günümüze kadar Lise Tarih Ders Kitaplarında Biçimsel İçerik Yönünden İncelenmesi

	1977 Yılı Emin Oktay	1986 Yılı Veli Şirin	1989 Yılı İsmet Miroğlu ve Yusuf Halaçoğlu	1995 Yılı Şenol Kalaycı	1995 Yılı Kâzım Yaşar Kopraman ve diğerleri	1996 Yılı Tahir Erdoğan Şahin
Hazırlık Çalışmaları ve soruları			x			x
Balkan Savaşları Sonunda Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki sınırlarını gösteren harita					x	x
Savaşları öncesi ve sonrası Balkan Devletlerini gösteren harita		x				
Balkan Savaşını Bitiren Antlaşmalara Göre Balkan Devletlerini gösteren harita				x		x
Balkan Savaşları sonrası Anadolu'ya göçü tasvir eden temsili resim			x			
Balkan Savaşlarında askerlerin Bulgarlara, Sırplara ve Yunanlılara karşı savaşını gösteren fotoğraf / Savaşları gösteren temsili resim						
Bulgarların Müslüman Mezarlıklarını Tahrip edişlerini gösteren temsili resim			x			
Etkinlikler						

Ödev ve Tamamlayıcı Okumalar						
Testler ve Kontrol Soruları		x	x			x
Kronoloji	x	x		x	x	
İndeks						x
Toplam	1	3	4	2	2	5

Tablo 6: Balkan Savaşları konusu 1933'den Günümüze kadar Lise Tarih Ders Kitaplarında Biçimsel İçerik Yönünden İncelenmesi

	1996 Yılı Mehmet Altay Köymen ve diğerleri	1998 Yılı Altan Deliorman	2003 Yılı Kemal Kara	2005 Yılı İdris Akdin ve diğerleri	2010 Yılı Vicdan Cazgır ve diğerleri	2018 Yılı Ali Laçin ve diğerleri
Hazırlık Çalışmaları ve soruları		x	x	x	x	x
Balkan Savaşları Sonunda Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki sınırlarını gösteren harita	x		x	x	x	
Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları öncesini ve sonrası sınırlarını gösteren harita			x			x
Balkan Savaşını Bitiren Antlaşmalara Göre Balkan Devletlerini gösteren harita						
Balkan Savaşları sonrası Anadolu'ya göçü tasvir eden temsili resim						
Balkan Savaşlarında askerlerin Bulgarlara, Sırplara ve Yunanlılara karşı savaşını gösteren fotoğraf / Savaşları gösteren temsili resim			x			x
Bulgarların Müslüman Mezarlıklarını Tahrip edişlerini gösteren temsili resim						
Etkinlikler						
Ödev ve Tamamlayıcı Okumalar						
Testler ve Kontrol Soruları	x	x	x	x	x	x
Kronoloji	x	x	x		x	
İndeks	x	x				
Toplam	4	4	6	4	4	4

1933 yılında okutulan Yeni ve Yakın Zamanlar Tarih III kitabında "*Balkan Savaşları*" konusu ile ilgili olarak iki olgu ile, 1977 yılı okutulan Kız Enstitüsü Tarih III kitabında ise bir olgu ile biçimsel olarak işlenmektedir.

1953'ten sonra günümüze kadar biçimsel olarak konunun işlenişi ile ilgili olarak 4 ile 6 arasında değişen olgularla konu işlenmektedir. 1943 yılından itibaren ders kitapları pedegojik olarak gelişim göstermektedir. İncelenen kitaplarda "*Balkan Savaşları*" konusu biçimsel olarak 2003 yılında okutulan Lise Tarih 2 kitabında biçimsel içerik açısından en fazla olguya sahiptir. İncelenen ders kitaplarında konuyla ilgili olarak "Etkinlikler" ve "Ödev ve Tamamlayıcı Okumalar" yer almamaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Cumhuriyetten günümüze dönemin hükümet programlarında eğitim ve kültür politikaları, tarih anlayışı ve öğretim programları doğrultusunda tarih ders kitaplarının bilimsel ve biçimsel içeriklerinin oluşturulduğu söylenebilir. Yeni devletin kurulma sürecinin ve Türk tarih tezinin etkisiyle şekillenen 1930 ile 1940 yılları arasında okutulan Tarih III kitabında "*Balkan Savaşları*" kısa bir şekilde işlenmektedir. 1942 ile 1951 yılları arasında okutulan Orta Çağ tarihi ve Yeni ve Yakın Çağlar tarih kitabında dünyada yaşanan siyasi ve sosyal olayların etkisi ile Osmanlı klasik tarihçilik anlayışının sonucu olarak konu Balkan Savaşlarının Sebepleri, Osmanlı Devleti'nin Savaşa hazırlıkları ve Osmanlı Devleti'nin Savaşı kaybetme nedenleri, Balkan Savaşları anı ve yaşananlar, Balkan Savaşlarının sonuçları daha detaylı bir şekilde ön plana çıktığı söylenebilir. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda ileri sürülen Hümanist tarih anlayışının bir sonucu gibi değerlendirilse de aslında Osmanlı klasik tarihçilik anlayışının etkilerinin 1950 ile 1976 yılları arasında Niyazi Akşit ve Emin Oktay[18]'ın yazdıkları Tarih I, Tarih II ve Tarih III kitaplarında da devam ettiği görülmektedir.

1976-1977 eğitim öğretim yılında Lise I. Sınıf ve Lise II. sınıflarda Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu ve Altan Deliorman'ın yazdığı Tarih I ve Tarih II kitapları okutulurken, lise üçüncü sınıf için ise Yılmaz Öztuna'nın yazdığı Tarih III kitabı okutulmuştur. Burada Tarih I, Tarih II ve Tarih III kitaplarının tarih öğretim programı doğrultusunda ilgili alan uzmanları tarafından yazıldığı söylenebilir. Ayrıca 1976 lise tarih ders programının amacında tarih derslerinde temel Türk tarihinin olması ve başka milletlerin tarihine ait kısımların Türk tarihi ile ilgileri derecesinde ve aralarında bağlantı kurularak işlenmesi yazmaktır. Öğretim programında ayrıca Avrupa tarihinin kısa verilmesi istenmektedir.[19] Bu doğrultuda detaylı olarak Osmanlı tarihinin

[18] Niyazi Akşit ve Emin Oktay'ın yazdığı kitaplar 1993 yılına kadar okutulmuştur.

[19] Kemal Koçak, Cumhuriyetten Günümüze Tarih Anlayışı ve Ortaöğretim Kurumlarında Tarih Öğretimi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1998, s. 120-121.

anlatıldığı Yılmaz Öztuna'nın Tarih III kitabında da "*Balkan Savaşları*" iki sayfa olarak işlendiği görülmektedir.

1930'lı yıllardan günümüze kadar incelenen lise tarih ders kitaplarında "*Balkan Savaşları*" konusu bilimsel ve biçimsel içerik olarak kitaplarda dönemsel olarak dar çerçevede veya detaylı olarak işlense de incelenen kitaplarda bir veya iki sayfada benzer şekilde benzer ifadelerle işlendiği söylenebilir. İncelenen kitaplarda Balkan Savaşları sebepleri, savaşlar anı ve sonuçlar üzerinde işenirken, savaşların sonucunda; Osmanlı toplumundaki sosyal, kültürel, ekonomik ve psikolojik sonuçları ile Balkanlarda savaş sonrası oluşan atmosfer ile ilgili değerlendirmeler yer almamaktadır. Tarih öğretiminde savaş konusu anlatılırken savaşın sadece ekonomik toprak kazanma ve kaybetme şeklinde incelenmemesi, savaşların sonuçlarının ekonomik, psikolojik, sosyolojik etkileri açısından da değerlendirilmesi ön plana çıkmaktadır.[20]

İncelenen lise tarih ders kitaplarında "*Balkan Savaşları*" biçimsel içerik olarak işlenirken birincil, ikincil kaynakların ve görsellerin kullanımının sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Konu ile ilgili olarak fotoğraf, resim, harita, grafikler, gazete ve edebi ürünler kullanılarak tarih öğretiminin kazandırmayı amaçladığı beceri ve davranışlara yardımcı olacak ve ders kitaplarını tek düzelikten kurtaracağı düşünülebilir. Tarih öğretim programının ünite ve süreleri de göz önünde bulundurularak; "*Balkan Savaşları*" konusu bilimsel ve biçimsel içerik yönünden ve etkinlik örnekleriyle zenginleştirilebilir.

Kaynakça

Avcı, Serkan, "*Türkiye ve Balkan Savaşlarına Katılan Balkan Ülkelerinin Tarih Ders Kitaplarında Balkan Savaşları*", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Tarih Eğitimi Bilim Dalı, Ankara 2009.

Akşit, Niyazi ve Oktay, Emin, Tarih *III*, Milli Eğitim Basımevi Yayınları, İstanbul 1953.

Akşit, Niyazi, *Tarih III*, Milli Eğitim Basımevi Yayınları, İstanbul 1961.

Balkan Savaşları'nın 100. Yüzyıl dönümünde Balkan Tecrübeleri Raporu, *Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı*, Ekim 2012.

Cazgır, Vicdan, Servet Yavuz ve Niyazi Ceyhun, *Tarih II*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2005.

Deliorman, Altan, *Tarih II*, Bayrak Yayınları, İstanbul 1998,

Erpulat, Didem, "*Türk Tarih Kitaplarında Balkan Savaşları*", Tarih Eğitimi ve Tarihte Öteki Sorunu, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2011.

[20] Özgür Aktaş, "Tarih Derslerinde Savaş ve Antlaşma Konularının Öğretimi", Mustafa Safran (Ed.), Tarih Nasıl Öğretilir?, Yeni İnsan Yayınevi, Genişletilmiş 2. basım, İstanbul 2014, s. 402.

Kalaycı, Şenol, *Tarih II*, Başarı Yayıncılık, İstanbul 1996.

Karabağ, Gülin, "*Tarih Eğitimi ve Ders Kitabı Kullanımı*", İsmail H. Demircioğlu ve İbrahim Turan (Ed.), Tarih Öğretiminde Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı, Pegem Akademi Yayınları Ankara 201.,

Koçak, Kemal, *Cumhuriyetten Günümüze Tarih Anlayışı ve Ortaöğretim Kurumlarında Tarih Öğretimi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1998, s. 120-121.

Kopraman Kâzım Yaşar, Yediyıldız Bahaeddin, Ercan Yavuz. H., Genç Reşat, İzgi Özkan ve Önsoy Rıfat, *Tarih II*,1991, 1995, 1997, 1999, 2001.

Köse, Meliha, "1997 ile 2012 Yılları Arasında İlköğretim ve Ortaöğretimde Okutulan Sosyal Bilgiler ve Tarih Ders Kitaplarında Balkan Savaşları", *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26 (Aralık 2013).

Köymen, Mehmet Altay, Öz Mehmet, Özgedik Mehmet, Akgül Suat ve Anahtarcıoğlu Metin, *Tarih II*, Ülke Haber Yayınları, İstanbul 1996.

Laçin Ali, Önal Bedrihan, Demir Bülent, Erdem Erdal, Kaplan Mikail, Arıca Murat, Şafak Leyla, Ardıç Murat ve Yıldız Süleyman, *Tarih II*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2018.

Meraç, Hediye, "*Lise Tarih Ders Kitaplarının İçerik ve Yöntem Açısından Analizleri*", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Tarih Eğitimi Bilim Dalı, İstanbul 2006.

Milli Eğitim Şuraları, Milli Eğitim Yayınları, Ankara 2006.

Miroğlu, İsmet ve Halaçoğlu, Yusuf, *Tarih III*, Altın Kitapları Yayınları 1989.

Oktay, Emin, *Tarih III*, Milli Eğitim Basımevi Yayınları, İstanbul 1964.

Oktay, Emin, *Kız Enstitüsü Tarih III*, Milli Eğitim Basımevi Yayınları, İstanbul 1977

Öztuna, Yılmaz, *Tarih III*, Milli Eğitim Basımevi Yayınları, İstanbul 1976.

Özgür, Aktaş, "*Tarih Derslerinde Savaş ve Antlaşma Konularının Öğretimi*", Mustafa Safran (Ed.), Tarih Nasıl Öğretilir?, Yeni İnsan Yayınevi, Genişletilmiş 2. basım, İstanbul 2014, s. 402.

Safran, Mustafa, "*Türkiye'de Tarih Öğretimi ve Meseleleri*", Muammer Demirel ve İbrahim Turan (Ed), Tarih Öğretim Yöntemleri, Nobel Yayın Ankara 2009

Şahin, Tahir Erdoğan, *Tarih II*, Koza Yayınları, Ankara 1996.

Şirin, Veli, *Tarih III*, Gendaş Yayınları, İstanbul 1986.

Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlar, Maarif Vekaleti Yayınları, İstanbul 1933.

Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara 2016, Seçkin Yayınları 10. basım.

BULGARİSTAN TARİH DERS KİTAPLARINDA I. DÜNYA SAVAŞI'NIN NEDENLERİ VE SONUÇLARI*

Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu**

GİRİŞ

14. yüzyılda bugünkü Bulgaristan toprakları fetih politikası çerçevesinde Osmanlı devleti sınırlarına dâhil oldu. Bulgaristan, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası imzalanan 3 Mart 1878 Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması ile özerk duruma geldi. Bu antlaşma ile ilk defa Bulgarların hayalindeki "Büyük Bulgaristan Devleti" kuruldu, ki günümüze kadar 3 Mart Bulgarların önemli Milli Bayramlarından biri olarak kutlanmaktadır. Fakat değişen siyasi koşullardan dolayı elde edilen bazı toprakların Berlin Antlaşması'yla geri verilmesi söz konusu oldu. Özellikle bu konu Bulgarlar için "Bulgar milliyetçi fikri"ne büyük bir darbe anlamındadır. 1878 yılında ilk defa Av-

* Bu çalışma TÜBİTAK 1001 Projesi "Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı/Türk İmajı", No: 110K571 kapsamında hazırlanmıştır.

** Doç. Dr. Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

rupa haritalarında ortaya çıkan ve "etnik Bulgar sınırlarından" meydana gelecek yeni bir devletin kurulması planlanmıştı. Bulgar ders kitaplarında belirtildiği gibi Ayastefanos Antlaşması ile kurulan Bulgar devleti 170.000 km kare toprağa sahipken, Berlin Antlaşması ile bu 63.752 km kareye düştü.

Bulgaristan tarih ders kitaplarına göre coğrafi konumundan dolayı Bulgaristan'ın, Balkanların merkezinde bulunması dış politika açısından önemliydi. Çünkü Bulgaristan'ın Balkanların merkezinde en geniş sınırlara ve en çok nüfusa sahip bir devlet olarak ortaya çıkması ne Büyük Devletlerin menfaatlerine uyuyor, ne de diğer Balkan devletleri tarafından isteniyordu. Sadece Batılı devletleri değil, Bulgaristan'ın sınırlarını genişletmesi komşu Balkan devletlerini de endişelendiriyordu.

Ders kitaplarına göre, Bulgaristan kısmen Rusya'ya Berlin Antlaşması'ndaki tutumundan dolayı uzak durmak istedi. 1879 yılında Bulgaristan Prensliği'ne seçilen Prens Aleksandır Batenberg[1] Rus imparatorunun yeğeniydi. Dolayısıyla Prens Aleksandır başta Rus yanlısı politika izledi. Fakat Bulgaristan'da Tırnova anayasasının ilânından sonra[2] yapılan seçimle Liberallerin iktidara gelmesi ile Rusya'nın müdahalesi kısmen engellendi. Bu durum 1885 yılında Bulgaristan Prensliği Doğu Rumeli Vilayeti'ni ilhak ettiğinde[3] Bulgarlar için önemli meselelerden biri iken, Rusya gene destek olmadı.[4] Bu dönemde Sırbistan Bulgaristan'a savaş ilan etti. 1887 yılında Prens Ferdinand'ın[5] gelmesiyle Bulgaristan'da Avusturya ile İngiltere'nin nüfuzu hissedilmeye başladı. Daha sonraki süreçte I. Dünya Savaşı başladığında Avusturya tarafında yer alması tesadüf olmayacaktır.

Ders kitaplarında 1908 yılında Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'nden tam bağımsızlık elde etmesi, Doğu'nun geri kalmışlığından koparak "modernleşme yoluna" veya "modern Avrupa yönüne" yönelmesi olarak yo-

---

[1] Aleksandır Batenberg (1857-1893), İtalya doğumlu, Hessen Alman hanedanından olup, Rus İmparator'un yeğenidir. 1886 yılında tahtından feragat ederek Avusturya'ya gitti.

[2] Daha fazla bilgi için bkz. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "Bulgaristan Prensliği'nden İlan Edilen İlk Anayasa: Tırnova Anayasası", Eski Çağ'dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar, (Ed. Feridun M. Emecen), İstanbul 2009, s. 107-118.

[3] Bulgar tarih yazımında Bulgaristan Prensliği Doğu Rumeli Vilayetinin ilhakı sözcüğünün yerine "birleşmesi" sözcüğünü kullanmaktadır. Bu anlamda 23 Eylül 1885 tarihli Bulgaristan Prensliği ile Doğu Rumeli'nin ilhakı konusunda Avusturya konsolosu Hengelmuler İngiliz Dışişleri Bakanı Kalnoki'ye gönderdiği bir rapordur. Bkz. Borislav Gavrilov, Andrey Pantev, Aleksandır Kertin; *İstoriya i Tsivilizatsiya za 9. klas*, Sofya: Prosveta, 2006, s. 187.

[4] Ancak Liberal Parti Başkanı Stefan Stanbolof'un öldürülmesinden sonra Rusya ile tekrar dostluk kurulabildi. Stefan Stanbolof (1854-1895) Liberal Parti lideri olarak 1887-1894 yıllar arasında ülkede önemli siyasi gelişmelere vesile olmuştur. Avrupa politikasına yönelik çalışmaları dolayısıyla Bulgaristan'da "Bulgar Bismarck'ı" olarak görülmüştür.

[5] 26 yaşında göreve gelen Alman Prensi Ferdinand (1861-1948) I. Dünya Savaşı'ndan sonra 1918 yılında ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Yerine oğlu III. Boris geçmiştir.

rumlanıyor.[6] Dolayısıyla Osmanlı dönemiyle ilgili Bulgar tarih yazımında olumsuz ve Bulgar kültürünü engelleyen bir dönem içerisindeymiş gibi gösterilmeye çalışılıyor. Hattâ öyle ki Osmanlı dönemi için bazı kitaplarda "kölelik dönemi" olarak bahsedilmektedir.[7]

Ders kitaplarına göre, 1912-13 Balkan Savaşlarında Bulgaristan'ın tek hedefi Makedonya topraklarında yaşayan Bulgarları bir araya getirmek ve bu toprakları ülkesine dâhil etmekti. Bunun içinde hem çete faaliyetleri, hem de Bulgar Eksarhlığın da rolü büyüktü. [8] Fakat plan gerçekleşmedi ve bütün milli menfaatler göz önünde bulundurularak I. Dünya Savaşı'na girildi.

Bu çalışmanın konusu olan "I. Dünya Savaşı'nın" Bulgar tarih ders kitaplarında ne şekilde ele alındığını izah etmeye çalışacağız. Ama önce kısaca Bulgaristan'da tarih kitapları ve eğitimden kısaca bahsetmek istiyorum.

BULGARİSTAN'DA TARİH EĞİTİMİ

Günümüz Bulgaristan'da okullardaki tarih eğitimi "Tarih ve Medeniyet" ders kitabı olarak 5. sınıfta başlamaktadır. Fakat ilkokul 1. Sınıftan itibaren bazı tarih konularının "*Roden Kray*/Anayurdumuz" isimli ders kitabında ele alındığını görüyoruz. Türkiye'deki hayat bilgisi dersine benzer bilgilerle birlikte tarih ve coğrafya konuları da işlenmektedir. 2. sınıfta ise gene diğer eğitim konularıyla birlikte tarih konularını da içeren ders kitabının ismi "*Okolen Svyat*/Yakın Dünya" olarak karşımıza çıkmaktadır. 3. ve 4. sınıfta ise "*Çovekıt i Obştestvoto*/İnsan ve Toplum" isminde ders kitabı okutulmaktadır. 5.-12. sınıflarda ise doğrudan tarih eğitimi "*İstoriya i Tsivilizatsiya*/Tarih ve Medeniyet" ders kitabı olarak işlenmektedir. Ders kitaplarının yanında 1. sınıftan itibaren ayrıca çalışma kitabı anlamına gelen "okul defterleri" bulunmaktadır. Ayrıca atlas ve haritalar da ders kitaplarını tamamlayıcı önemli malzemeleri oluşturmaktadır.

Bulgaristan'da 1990'da Jivkov rejiminin yıkılmasıyla birlikte ilk tartışmalardan biri ders kitapları üzerine olmuştur. Öncelikle, belirtmemiz gerekir ki, Bulgaristan'da tarih ders kitapları son siyasi gelişmeler çerçevesinde

[6] Borislav Gavrilov, vd., *İstoriya i Tsivilizatsiya za 9. klas*, s. 186-189.

[7] Bu konudaki bkz. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "Bulgaristan Lise Tarih Ders Kitaplarında Türk İmajı", Dünyada Türk İmajı. Tarih Ders Kitaplarındaki Durum, Ed. Ahmet Şimşek, İstanbul: Pagem, 2018, s. 105-119; Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "Bulgaristan Tarih Algısında ve Tarih Ders Kitaplarında Devşirme Sistemi ve Yeniçeriler", Tarih Dergisi, Sayı 66(2017/2), ss. 129-154.

[8] Balkan savaşları öncesi Bulgarların eğitim yoluyla Makedonya bölgesini Bulgarlaştırmaya yönelik politikası ile ilgili bkz. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "Bulgar Eksarhı Yosif'in Yazışmalarında Makedonya'daki Bulgar Okulları", *Osmanlıdan Cumhuriyete Sosyo-Kültürel Siyasi Yansımalar*, (Prof. Dr. Ali İhsan Gencer Anısına), (Ed. G. Sarıyıldız, F. Ürekli, R. Karacakaya, N. E. Hacısalihoğlu), İstanbul 2015, ss. 137-156.

değiştirildi ve yeniden yazıldı. Dolayısıyla 1990 yılı öncesinde yazılmış olan kitaplar ile 1990 sonrası kitaplar arasında büyük farklar vardır. Bu çalışmada güncel tarih ders kitaplarının yanısıra daha önceki bazı kitaplar da incelenerek kaynak olarak kullanılmıştır. Güncel ders kitaplarında 1. Dünya Savaşı 4., 6., 9., 10., 11. ve 12. sınıfta işlenmektedir.

BULGAR TARİH DERS KİTAPLARINDA I. DÜNYA SAVAŞI'NIN KONUMU

Bulgar tarih ders kitaplarında ilk olarak 4. Sınıftaki "İnsan ve Toplum" ders kitabında I. Dünya Savaşı'ndan bahsedildiğini görüyoruz. Bu konuyu kısaca "Çalkantılı On yıllar" başlığı ile 20. yüzyılda Bulgaristan'ın üç savaşa (Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı) katılmasını konu etmektedir. Fakat I. Dünya Savaşı'nda Bulgaristan'ın yeniden yenilenlerin tarafında yer aldığı ve bu savaşların Bulgaristan toplumunun büyük bedeller ödemesine sebep olduğu vurgulanmıştır. Binlerce insanın öldüğü, savaş sebebiyle çiftçiliğin yok olma derecesine geldiği, açlık, sefalet ve işsizliğin olduğu belirtilmektedir. Savaş sonrası dönemde ise çeşitli siyasi kimliklerin Bulgaristan demokrasisini bozduğu ve siyasi partilerin ihtilal yoluyla iktidarı ele geçirmeye çalıştığı anlatılmaktadır. Ayrıca *düşünce özgürlüğü* ve *insan hakları* konularında ihlaller yapıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca hemen savaştan sonra bu felaketin sorumlusu olarak görünen Çar Ferdinand'ın diğer ülke liderlerinde olduğu gibi tahtından feragat edip, tahtı oğlu III. Boris'e bırakarak ülkeyi terk ettiğinden söz edilmektedir.[9]

6. Sınıf ders kitabında I. Dünya savaşı ile ilgili bölüm "Kurtuluş'tan 20. Yüzyıl Ortalarına Kadar Bulgaristan'ın Siyasi Gelişmesi" başlığını taşımaktadır.[10]

9. Sınıf ders kitabında ise "Büyük Savaşa Doğru (1870-1918)" ana başlığı altında "Dünya ekonomisi", "Sanayi İhtilali", "Devletler ve Toplumlar", "Krizler ve Diplomasi-Avrupa Savaş Yolunda" ve nihayet " I. Dünya Savaşı (1914-1918)" konuları ele alınmıştır. İki sayfalık bir metin ile resimler yer almaktadır.[11]

10. Sınıf ders kitabında ise bölüm başlıkları olarak "20. Yüzyılın Başlarında Avrupa Dünya'ya Hüküm Sürüyor" ve "I. Dünya Savaşı'nın Sonundan II. Dünya Savaşı'nın Sonuna Kadar Dünya" yer almaktadır. Ders kitaplarında bazı terimlerin açıklamaları verilmiştir. Örneğin proteksionizm, liberalizm, nasyonalizm, liberal demokrasi, politik sistem ve milli azınlık

[9] Siya Stoyanova, Liliya Maneva, *Çovekut i Obştestvoto za 4. Klas*, Sofya:Prosveta, 2005, s. 72.
[10] Milko Lalkov, Mariya Radeva, Lyudmila Zidarova, *İstoriya za 6. Klas*, Sofya: Prosveta, 1994, s. 92-93
[11] Borislav Gavrilov, vd., *İstoriya i Tsivilizatsiya za 9. klas*, s. 178-201.

gibi terimler hakkında detaylı bilgi vardır. Bunların yanısıra 1914 yılına ait Avrupa devletlerinin kolonyal egemenliklerini işaret eden haritalar da yer almaktadır.[12] Ayrıca burada Versailles'dan II. Dünya Savaşı'na kadar bütün Avrupa devletleri ile Rusya, Balkan devletleri ve Japonya gibi devletlerin siyasi ve sosyal konumlarındaki değişiklikler ele alınmıştır.[13]

11. Sınıf ders kitaplarında ise "Yeni ve Yakın Zamanlar" başlığı altında gene I. Dünya Savaşı'nda Bulgaristan ve "Bulgaristan'da Savaş sonrası Kriz" konu başlıkları dikkat çekmektedir.[14]

12. Sınıf ders kitabında "Aşırılıklar Dönemi" bölüm başlığı altında "Parlamenter Demokraside Kriz"; "Yeni Devletler-Yeni Azınlıklar", "I. Dünya Savaşı sonrası Milliyetçilik ve Milliyet Meselesi" gibi konular işlenmiştir.[15]

SAVAŞ ÖNCESİ BULGARİSTAN'DA DURUM

Ders kitaplarında 20. yüzyılda Bulgaristan'da demokratik bir düzenden bahsedilmektedir. Modern kanunların uygulanmasının ülkenin hızlı gelişmesine vesile olduğu vurgusu yapılmaktadır. Birçok yeni fabrika, banka ve ticari işyerleri açıldığı ve bu şekilde özellikle Sofya, Filibe, Rusçuk ve Varna gibi büyük şehirlerin Avrupai görüntüye büründükleri anlatılmaktadır. Başkent Sofya'da ilk defa elektrikle aydınlanmadan, ilk tramvay ve otomobillerin varlığından söz edilmektedir. 22 Eylül 1908 tarihinde Bulgaristan, "bağımsız çarlık" ilân ederek I. Ferdinand "Bulgar Çarı" unvanına kavuşmuştur. Ders kitaplarında Batılı devletlerin Bulgaristan'ı eşit haklara sahip bir Avrupa ülkesi olarak tanıdığı yazılmıştır.[16] Türkiye'deki tarih ders kitaplarında farklı olarak Bulgar tarih ders kitaplarında I. Dünya Savaşı öncesi yeni emperyalizm ve Afrika kıtasının sömürgeleştirilmesi konusu detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Birçok haritaların ve verilerin bulunduğu kitaplarda Batı devletlerin yeni koloniler oluşturmak için çaba sarf ettiği vurgusu yapılmıştır.

---

[12] Georgi Markov, Rumyana Kuşeva, Boyko Marinkov, *İstoriya i Tsivilizatsiya za 10. Klas*, Sofya: Prosveta, 2008, s. 8-9.

[13] Georgi Markov vd., *İstoriya i Tsivilizatsiya za 10 Klas*, s. 14-108.

[14] Vasil Gyuzel, Rayna Gavrilova, İvan Stoyanov, Milço Lalkov, Lyubomir Ognyanov, Mariya Radeva, *İstoriya i Tsivilizatsiya za 11. Klas*, Sofya: Prosveta, 2008, s. 238-245.

[15] Aleksandır Kertin, Mariya Yovevska, *İstoriya i Tsivilizatsiya za 12. Klas*, Sofya: Prosveta, 2007, s. 182-198.

[16] Siya Stoyanova vd., *Çovekıt i Obştestvoto*, s. 72.

DERS KİTAPLARINDA I. DÜNYA SAVAŞI'NIN SEBEPLERİ VE BULGARİSTAN'IN BU SAVAŞA GİRME NEDENLERİ

Bulgar tarih ders kitaplarında savaşın nedenlerine baktığımızda Avrupa'da değişen sistemin ön plana çıkarıldığını görüyoruz. Özellikle 19. yüzyılın ortaları ve ikinci yarısında Avrupa ekonomisindeki değişiklikler belirgin hale gelmiştir. Batılı devletler arasındaki sömürgeci rekabet ve emperyalizmin ön plana çıkması ana gelişmeler olarak tanımlanmıştır. Avrupa'nın bu değişimlerin içinde olduğu sırada yeni ve güçlü bir devletin, yani ABD'nin ortaya çıktığı ifade edilmiştir.[17]

Gene 9. sınıf ders kitabında 1914 yılında Avrupa'daki rekabeti gösteren İngiliz menşeili bir karikatür bulunmaktadır. Karikatürün ismi: "Dikkat! Köpekler Isırıyor". Burada ABD, Avrupa, Balkanlar ve Osmanlı devletini sembolize eden imajlar konulmuştur. Bu karikatürle Dünya Savaşı, birbirine saldıran Avrupa ülkelerinin savaşı olarak tarif ediliyor.

Hemen akabinde konulan haritada deniz ticareti vasıtasıyla Avrupa devletlerin emperyalizmi konu edilmiştir. Dolayısıyla I. Dünya Savaşı'nın en önemli sebeplerinden biri Avrupa devletlerinin sömürgecilik politikası olarak ön plana çıkmıştır. Fakat, Saraybosna'da 28 Haziran 1914'te Avusturya veliahdı Franz Ferdinand'ın öldürülmesi, Avrupalıların *bir kaderi* olarak ifade edilmiştir. Bu olaydan sonra verilen muhtıranın yerine getirilmemesi üzerine Avusturya-Macaristan, Sırbistan'a savaş ilân etmiştir.

Tarih ders kitabında I. Dünya savaşının hangi sebeple başladığı sorusuna Amerikalı bir gazeteci ve yazarın sözü alıntılanmıştır: "*Silah en sık olarak devletlerin sınırlarını tam olarak düzenlemesi için bir araçtır.*" Bulgarların Balkan Savaşlarındaki durumunun da bu ifadedeki gibi olduğu belirtilmektedir. Yani kendi sınırlarını koruması için savaşa girdiği vurgusu yapılmıştır.[18]

6. sınıfın ders kitabında Bulgaristan'ın savaşa neden girdiği ile ilgili biraz daha ayrıntılı bilgiler mevcuttur. I. ve II. Balkan Savaşları ile I. Dünya Savaşı'nı da içeren konunun başlığı "Milli Birlik Savaşları (1912-1918) - İdealin Bedeli" olarak yazılmıştır. Bu başlıktan da anlaşılacağı üzere, Bulgarların aslında 1908'de bağımsızlık kazandıktan sonraki savaşlara girmeleri, bazı bölgeleri kendi "milli toprakları" olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır. Burada özellikle Makedonya bölgesinde yaşayan Bulgarların çoğunluğu göz önünde bulundurularak Bulgaristan'a dâhil edilmesi istenmiştir. Bu süreçte Bulgaristan'da özellikle göç sorunları başlamış ve Sırp, Yunan ve Osmanlı sınırları içinde kalan birçok Bulgar Makedonya,

[17] Borislav Gavrilov, vd., *İstoriya i Tsivilizatsiya za 9. klas*, s. 174.
[18] Vasil Gyuzelvd. *İstoriya i Tsivilizatsiya za 11. Klas*, s. 238.

Trakya ve Güney Dobruca'dan göç ederek vatanlarında kalabilecekleri ev ve geçinebilecekleri iş arayışına girmişler. Ayrıca Romanya'nın ele geçirdiği Güney Dobruca'da birçok köylünün topraklarına el konulmuştur.[19]

1912-1918 yıllar arasındaki dönemi içeren alt başlıklarda I. Dünya Savaşı'na katılan devletler sıralanmaktadır. Bulgaristan Balkan Savaşları öncesinde Balkan devletleriyle ittifak kurmuştur ve Osmanlı Devleti'nden bazı toprakları alma düşüncesiyle savaşa girmiştir. Bu da I. Balkan Savaşı'nda gerçekleştirilmiştir. Fakat II. Balkan Savaşı'nda Bulgaristan için âdeta bir "Milli Felaket" mânâsına gelen sonuçlar meydana geldi. Ama esas sorun I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte Bulgaristan'ın hangi tarafta yer alması gerektiğiydi. 11. sınıf ders kitabında "Tarafsızlık ve Askerî Müdahale Arasında" başlığı altında Bulgaristan'ın iki taraf arasında kararsızlığı konu edilmiştir. Ayrıca Bulgaristan'ın "Milli felaket sonrası" kendi milli menfaatlerini de göz önünde bulundurarak kararlar alması gerektiği belirtilmiştir.[20]

BULGARİSTAN'IN SAVAŞA GİRMESİ VE TARAF TERCİHİ

Bu konuyla ilgili daha önceki ders kitaplarında hem İtilâf devletleri hem de İttifak devletlerinin Bulgaristan'ı kendi tarafına çekme girişimleri olduğu belirtilmiştir. Esasında coğrafi olarak Balkanların merkezinde bulunması ve güçlü bir orduya sahip olması İtilâf ve İttifak devletlerinin Bulgarlara karşı çeşitli teklifler sunmalarına vesile olmuştur. Bulgaristan ile Almanya arasında daha sonra gizli bir antlaşma yapıldı. Ders kitabında antlaşmanın bazı maddeleri verilmektedir.

Ders kitaplarına göre II. Balkan Savaşı'ndan sonra aldıkları yenilgiden dolayı Bulgarların I. Dünya Savaşı'na katılması durumunda "İKİNCİ BİR FELAKET" yaşayabilecekleri düşüncesi hâkimdi. Bunu da "İkinci Milli Kazaya Doğru Giden Yol (1914-1918)" olarak verilen başlıktan anlayabiliriz. Fakat aynı düşüncede olmayanlar da var. Bulgarların I. Dünya Savaşı'na girmek istemediği, hattâ Ferdinand'ın "Biz Bayraklarımızı daha iyi zamanlar için topluyoruz" şeklinde beyanat verdiği belirtilmektedir. Fakat, Vasil Radoslavov hükümetinin Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın desteğini aramakta olduğu da vurgulanmıştır. Özellikle I. Balkan Savaşı öncesi eski müttefikleri olan Sırbistan'a ve diğer Balkan ülkelerine karşı II. Balkan Savaşı'nın "bir rövanşını alma" düşüncesinin ön plana çıktığını belirtilmektedir. Bu düşünce doğrultusunda iktidarda olan Vasil Radoslavov Almanya ile 6 Eylül 1915 yılında gizli bir anlaşma yapmıştır. Bundan

[19] Rayna Gavrilova, Mariya Radeva, Evgeniya Kalinova, *İstoriya i Tsivilizatsiya za 6. Klas*, Sofya 2007, s. 90.

[20] Vasil Gyuzel vd. *İstoriya i Tsivilizatsiya za 11. Klas*, s. 238.

sonra Bulgaristan savaşa resmî olarak dahil olmuştur. Ders kitabında Bulgaristan'ın savaşa giriş tarihi Ekim 1915 olarak gösterilmiştir.

Tarih ders kitaplarına göre, Bulgar halkı Balkan Savaşlarında yaşanan felaketlerden sonra devletin savaşa girmesini kesinlikle istememiştir. Muhalefet partisi olan Çiftçi Partisi (BZNS- Bılgarski Zemedelski Naroden Sıyuz) ve kurucusu Aleksandr Stamboliyski de aynı düşüncededir. Sırf savaşa muhalefet ettiğinden dolayı daha sonra yargılanmış ve hapse gönderilmiştir.[21] Ders kitabında Eylül 1915'te Stamboliyski'nin Ferdinand'la bir konuşması da alıntılanmıştır. Stamboliyski bu savaşın Bulgar halkına ve devletine hiçbir getirisi olmayacağı uyarını yapmıştır.

> Benim gözümde ... hattâ bütün Bulgar halkının gözünde, ki onlar artık bir kalabalık değildir, hükümetin böyle bir harekete girişmesi tamamen bir macera olur. Bu da hem milleti hem de devleti ile hanedanlığı bir uçuruma itecektir.

Burada birkaç nokta ön plana çıkmaktadır: I. Dünya Savaşı konuları I. ve II. Balkan Savaşı ile birlikte anlatılmaktadır. 1912-1918 yılları arasında verilen savaşlarla ilgili bir kronoloji yer almaktadır. Ordu ile ilgili verilen rakamlar da genellikle üç savaşın toplam rakamlarıdır.[22]

Savaşın Gidişatı

Ders kitaplarında savaşın gidişatıyla ilgili ayrıntılı bilgiler vardır. "1. Dünya Savaşı 1914-1918)" adlı bölümde ilk konu Sarayevo (Saraybosna) olayı anlatılmaktadır. Bu olayın âdeta "Avrupa'nın kaderi" olduğu belirtilmektedir. 28 Haziran 1914 tarihinde Franz Ferdinand ve eşi öldürülmüştür. Bunun üzerine Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasında gelişen siyasi olaylar neticesinde önce Rusya, daha sonra Almanya, İngiltere ve Fransa savaşa dâhil olmuştur. Ders kitaplarında özellikle savaşın ilk yılında savaşan ülkelerin "Avrupa'nın yapışkan çamur bölgelerine battıkları" şeklindeki benzetme dikkat çekicidir. "Bu savaşın sonunun görülmediği" şeklindeki ifade ise belirsizliklere işaret etmiştir.[23]

İngilizlerin Boğazları ele geçirme düşüncesiyle hareket etmeleri ve Gelibolu önlerine gelmeleri hakkında da kısa bilgiler mevcuttur. Savaşta Osmanlı ordusuyla ilgili anlatımda "güçlü" bir ordu imajı oluşmaktadır.[24]

---

[21] Rayna Gavrilova vd. *İstoriya i Tsivilizatsiya*, s. 94.

[22] Rayna Gavrilova vd., *İstoriya i Tsivilizatsiya*, s. 92'de üç savaş için Bulgaristan toplam 1.5 milyon erkek savaşa katıldığını belirtmiştir. Bunlardan 156.000 ölü, 275.000 yaralı ve 150.000 kişi çeşitli hastalıklardan vefat etmiştir. Bu savaşlarda yapılan harcamalar 5 milyar levadan fazla olduğu yazılmıştır.

[23] Borislav Gavrilov, vd., *İstoriya i Tsivilizatsiya za 9. klas*, s. 198.

[24] Borislav Gavrilov, vd., *İstoriya i Tsivilizatsiya za 9. Klas*, s. 198.

Burada Bulgaristan'ın müttefiki olan Osmanlı İmparatorluğu hakkında olumlu bir imaj verildiği söylenebilir. Bulgaristan'ın savaşa katılmasının Sırbistan'ın bozguna uğratılması anlamına geldiği belirtilmiştir. Ders kitaplarında İttifak devletlerinin anlatımında genel anlamda olumsuz bir imaj oluşmadığı ve özellikle Bulgaristan'ın İttifak devletlerinin yanında savaşa girmesinde Almanya'nın "büyük diplomasisinin" belirleyici rol oynadığı ifade edilmektedir. Almanya'nın ilerleyişi ve Rusya idaresi altındaki Polonya'yı işgal etmesi; 1916'da Bulgar ordusunun Dobruca'da verdiği mücadele de övülerek anlatılmıştır. [25]

Özellikle Bulgar ordularının Sırbistan'ın yönetiminde bulunan Makedonya'ya (Vardar Makedonyası) girmesi Bulgar ordusunun Makedonyalı Bulgarlar tarafından çok iyi karşılandıkları şeklinde anlatılmaktadır. Buna göre Bulgar orduları "Vardar Makedonyası" denilen bölgede geleneksel "ekmek-tuzla" karşılanmıştır. Burada çizilen tabloyla Bulgaristan'ın Makedonya için savaşa girişi meşru ve haklı bir hareket olarak gösterilmektedir.

SAVAŞ SONRASI GELİŞMELER

Savaş sonrası gelişmelerle ilgili ilk olarak 4. sınıf ders kitabında Bulgaristan ve Avrupa'da bazı siyasetçilerin demokrasiyi ihlal ettiklerinden bahsedilmektedir.

Ayrıntılı metinler daha ziyade 10. sınıf ders kitabında bulunmaktadır. Özellikle Avrupa ülkeleriyle ilgili birçok yargıyı burada tespit etmek mümkündür. Kitaplarda Fransa'ya yönelik eleştiriler yapılmıştır. Buna göre Fransızlar savaşa katılanları iki gruba ayırmıştır: Kazananlar ve Kaybedenler. Kazananlar, kaybedenlerin kaderini çizer misali hazırlanan Paris Antlaşma metinleri eleştirilmiştir.

Bulgaristan'a imzalatılan Neuilly (Noyi) Antlaşması haksız bir antlaşma olarak tasvir edilmektedir. Bu antlaşma "İkinci Milli Felaket" olarak tanımlanmaktadır. Çünkü bu anlaşmayla 11.000 km² toprak kaybedilmiştir. Güney Dobruca Romanya'ya, Ustrumca, Tsaribrod, Bosilegrad ile bazı köyler Sırbistan'a ve Osmanlı'nın Bulgaristan'a Batı Trakya'da bıraktığı bazı bölgeler de Yunanistan'a kaybedildi. Bulgaristan ağır savaş tazminatı ödemeye mahkûm edildi (milli zenginliğin dörtte biri civarında). Bulgar ordusu küçültüldü. Silah üretimi yasaklandı vb.

[25] Borislav Gavrilov, vd., *İstoriya i Tsivilizatsiya za 9. Klas*, s. 200.

> Ağır şartlarına rağmen, Bulgaristan bu antlaşmanın gelecekte barışçıl bir şekilde gözden geçirilmesini (revizyonunu) ümit ederek, yükümlülüklerini iyi niyetle yerine getirmeyi kabul etti.[26]

Bu şekilde ders kitaplarında Bulgaristan'ın savaş sonrasında revizyonist devletler sınıfında yer alması ve II. Dünya Savaşı'na girmesi de meşrulaştırılmış olmaktadır.

Sonuç

Sonuç olarak bakıldığında Bulgaristan için tarih ders kitaplarında Balkan Savaşları sonrasında hâlâ milli emellerine ulaşamadığı için I. Dünya Savaşı'nın âdeta yeni bir fırsat gibi göründüğü imajı verilmektedir. Saraybosna'da Avusturya-Macaristan veliahdına ve eşine yönelik suikast sonrası patlayan Dünya savaşını bir fırsat olarak gören Bulgaristan milli hedeflerini gerçekleştirmek istedi. Fakat ders kitapları I. Dünya Savaşı'nı emperyalist güçlerin bir savaşı olarak değerlendiriyor. Bununla birlikte Bulgaristan'ın bu savaşa katılması "meşru" olarak anlatılıyor. Çünkü Bulgar toprağı olarak kabul edilen Makedonya II. Balkan Savaşı'nda Sırbistan ve Yunanistan'a kaybedilmiştir ve Bulgar vatanının bir parçası olan Makedonya toprakları geri alınmak istenmiştir. Makedonya'da Bulgar ordusunun sevinçle karşılanması da buna işaret etmektedir. Ancak uzun süre hangi tarafta savaşa katılacağı konusunda temkinli olması daha önceki savaşta uğradığı kayıplardan kaynaklanmaktaydı. Toprak kayıpları ve askerî kayıplar yanında Bulgaristan'ın ekonomisi de kötü bir durumdaydı. Savaş öncesi Bulgaristan'ın genel durumuna bakıldığında ders kitaplarına göre Alman etkisi altında bir politika izlemeye çalışmaktaydı. Balkan devletlerine ve Osmanlı Devleti'ne karşı olduğu gibi diğer büyük devletlere karşı denge politikası takip etmiştir. Bulgaristan'ın Rusya'yla ise tarihî geçmişinden dolayı bir kenara bırakılamayacak kadar önemli bir ilişkisi vardı. Yeni seçilen hükümet Rusya'ya duyulan sempatiyi yok etmeye çalıştı. Tıpkı Bulgaristan gibi diğer Balkan devletleri de yaklaşan savaşta kendileri için en uygun pozisyonu belirleme gayreti içinde olmuşlar ve bu amaçla diplomatik adımlar atmışlardı. Sırbistan, Yunanistan ve Romanya olası bir savaş durumunda kendi politik çıkarları doğrultusunda pozisyon almışlardı. Sırbistan, İtilâf Devletleri safında Avusturya-Macaristan'a karşı savaşa girip tarafını seçerken, Romanya ve Yunanistan ise tarafsızlıklarını ilân etmişlerdi.

Savaşta Bulgaristan'ın aldığı yenilgi ve Neuilly (Noyi) Antlaşması'yla yeni toprak kayıpları Bulgar tarihinin "2. Büyük Felaketi" olarak gösteril-

[26] Vasil Gyuzel vd., *İstoriya i Tsivilizatsiya za II. Klas*, s. 244.

mektedir. Bu şekilde Bulgarların bu savaşta asıl "mağdur" olduğu imajı verilmektedir.

Savaşta ötekileştirilen ülkeler ise daha çok Balkan devletleri Sırbistan, Yunanistan ve Romanya'dır. Avrupa devletleri arasında ise özellikle Fransa Bulgaristan'la yapılan haksız anlaşma nedeniyle olumsuz bir imaja sahiptir.

KAYNAKÇA

Ersoy Hacısalihoğlu, Neriman, "Bulgar Eksarhı Yosif'in Yazışmalarında Makedonya'daki Bulgar Okulları", *Osmanlıdan Cumhuriyete Sosyo-Kültürel Siyasi Yansımalar*, (Prof. Dr. Ali İhsan Gencer Anısına), (Ed. G. Sarıyıldız, F. Ürekli, R. Karacakaya, N. E. Hacısalihoğlu), İstanbul 2015, s. 137-156.

Ersoy Hacısalihoğlu, Neriman, "Bulgaristan Prensliği'nden İlan Edilen İlk Anayasa: Tırnova Anayasası", *Eski Çağ'dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar*, (Ed. Feridun M. Emecen), İstanbul 2009, s. 107-118.

Ersoy Hacısalihoğlu, Neriman, "Bulgaristan Tarih Algısında ve Tarih Ders Kitaplarında Devşirme Sistemi ve Yeniçeriler", *Tarih Dergisi*, Sayı 66(2017/2), s.129-154.

Ersoy Hacısalihoğlu, Neriman , "Bulgaristan Lise Tarih Ders Kitaplarında Türk İmajı", *Dünyada Türk İmajı. Tarih Ders Kitaplarındaki Durum*, Ed. Ahmet Şimşek, İstanbul: Pagem, 2018, s. 105-119.

Gavrilov, Borislav / Andrey Pantev / Aleksandır Kertin; *İstoriya i Tsivilizatsiya za 9. klas*, Sofya: Prosveta, 2006.

Gavrilova, Rayna / Mariya Radeva / Evgeniya Kalinova, *İstoriya i Tsivilizatsiya za 6.Klas*, Sofya 2007.

Gyuzel, Vasil / Rayna Gavrilova / İvan Stoyanov / Milço Lalkov / Lyubomir Ognyanov / Mariya Radeva; *İstoriya i Tsivilizatsiya za 11. Klas*, Sofya: Prosveta, 2008.

Kertin, Aleksandır / Mariya Yovevska, *İstoriya i Tsivilizatsiya za 12. Klas*, Sofya: Prosveta, 2007.

Lalkov, Milço / Mariya Radeva / Lyudmila Zidarova; *İstoriya za 6. Klas*, Sofya: Prosveta, 1994.

Markov, Georgi / Rumyana Kuşeva / Boyko Marinkov; *İstoriya i Tsivilizatsiya za 10. Klas*, Sofya: Prosveta, 2008.

Stoyanova, Siya / Liliya Maneva; *Çovekıt i Obştestvoto za 4. Klas*, Sofya: Prosveta, 2005, 2009.

BALKAN ÜLKELERİ VAKIFLARI

Mevlüt Çam*

Osmanlı tatbikatında vakıf kuran ilk hükümdar Orhan Gazi'dir. Orhan Gazi, H. 731 (1330) yılında İznik'te bir vakıf kurmuştur. Akabinde I. Murad, Yıldırım Bayezıd ve Çelebi Mehmed devirlerinde sistemli bir şekilde ilerleyen Anadolu ve Rumeli fetihleri neticesinde sınırlar genişlemiştir. Hem bu sınırların kalıcı kılınabilmesi hem de bir sonraki fetih yürüyüşü için destek alınabilmesi mühim bir mesele olmuştur. Osmanlı hükümdarları bu sorunu derviş ve şeyhlere kurdukları zaviye vakıfları ile çözme yoluna gitmişler ve bunda da başarılı olmuşlardır, Tabii ki o devirde sadece sınır boylarında zaviye vakıfları kurulmakla kalınmamış, başta eski başkent Bursa ve daha sonraki başkentler Edirne ve İstanbul olmak üzere birçok Osmanlı şehrinde bir iskân ve imar metodu olarak selatin, vüzera ve ulema vakıfları kurulmuştur. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'un fethini müteakip kurulmaya başlanan imaretler, özellikle hanedan üyeleri ve sair devlet erkanı ve halkın kurdukları vakıflar sayesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun "klasik dönemi"nde çok büyük önem kazanmış ve "Osmanlı Dönemi Anadolu-Türk Şehirciliği" ne yön vermiştir.

---

* Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanı.

BALKAN ÜLKELERİ VAKIFLARI

Bilindiği üzere Balkan ülkelerinin bir kısmı İstanbul'dan önce, bir kısmı İstanbul'dan sonra fethedilerek Osmanlı Devleti topraklarına katılmıştır. Balkan şehirleri de diğer coğrafyalarda olduğu gibi fetihlerin akabinde vakıflar tarafından imar ve ihya edilerek şehirleşme sürecini tamamlamış yerleşim yerleridir. Fethedilen coğrafyalara abidevî ve sanat açısından bedii eserler inşa edilerek şehirler bir ruh elde etmişlerdir.

Balkan ülkeleri haricinde Macaristan gibi Avrupa'ya açılan kapı mesabesinde olan ve 150 yıl gibi kısa sayılabilecek bir süre Osmanlı'nın egemenliğinde kalan coğrafyada dahi yüzlerce vakıf eseri inşa edildiğini görürüz.

ARNAVUTLUK VAKIFLARI

Arnavutluk 15. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne dâhil edilmiş Balkan ülkelerindendir. Önemli şehirleri Tiran, Akçahisar, Draç, İlbasan/Elbasan, Avlonya, İşkodra, İskenderiye) ve Berat olan Arnavutluk Osmanlı dönemi vakıf eserlerin en yoğun bulunduğu Balkan ülkelerinden birisidir. Arnavutluk'un tamamında vücut bulan Osmanlı Vakıflarını tespit etmek ve yazmak uzun çalışmalar ve araştırmalar gerektirmekle birlikte biz burada Akçahisar, Tiran ve Berat'ta kurulan Osmanlı Vakıfları ve vakıf eserleri üzerinden bir fikir vermeye çalışacağız.

Ayverdi *Ayrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri* adlı çalışmasının IV. cildinde Arnavutluk'a da yer vermekte olup, vakıf defterlerinde Akçahisar-Tiran şeklinde birlikte gösterildiğine işaret eder ki (Ayverdi, 2000, s. 403) vakıf belgeleri bu hususu teyit etmektedir. Her ne kadar Tiran ilk dönemlerde bir nahiye/kasaba olarak Akçahisar'a bağlı olsa da, düz bir mevkide olması sebebiyle daha sonraları Tiran önem kazanmıştır (Ayverdi, 2000, s. 403). Ayverdi İşkodra Salnamesi'ne göre Tiran'da 68, Akçahisar'da 16 cami ve mescid olduğu belirtir. Gene Ayverdi'ye göre Evliya Çelebi'nin şehre uğramaması büyük bir noksanlık teşkil etmektedir. (Ayverdi, 2000, s. 403).

Arşiv belgeleri büyük oranda Ayverdi'nin tespitlerini destekler mahiyettedir. Ayrıca arşiv belgeleri üzerine Akçahisar ve Tiran üzerine başkaca bir çalışma yapılmaması Balkan çalışmaları açısından büyük bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir. Bu sebeple bu kısımda başta Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi olmak üzere Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'ndeki belgeler üzerinden Akçahisar, Tiran ve köylerindeki vakıflar ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Bugünkü adıyla Kruya olan Akçahisar, Tiran'ın 20 km. kuzeyinde bulunan bir yerleşim yeri olup, Osmanlı döneminde (1415-1912) Tanzimat

reformlarına kadar Ohri Sancağına bağlı bir kaza merkezi durumundaydı. (Kiel, 2002, sh. 293). Kruya dağlarının batı yamaçlarında 600 metreden fazla rakıma sahip verimli Fushe Kruje ovasına hâkim bir tepede yer almakta olup, kasabanın adı kalenin dibinden çıkan kuvvetli su kaynağına (Arnavutçada "Kruje") dayanır. (Kiel, 2002, s. 293). Çeşitli zamanlarda yapılan kuşatmalar ve çarpışmalar neticesinde fethi gerçekleşmeyen Akçahisar nihai olarak Fatih Sultan Mehmed tarafından 1478 yılında fethedilmiştir. Akçahisar günümüzde Arnavutluk'un en önemli tarihî şehirlerinden birisi olup, tarihî dokusunun bir kısmını günümüze kadar aktarmış bir yerleşim yeridir. Diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Akçahisar'ın da şehirleşmesinde Osmanlı vakıflarının büyük katkısı olmuştur.

Evliya Çelebi ise Tiran'ın Ohri Sancağı'na bağlı voyvodalık olduğunu, sahrada içerisinde camiler, han, hamamları bulunan ve sayısız bahçeye sahip bir şehir olarak vasfederek hayrat yapıların tamamının kiremitle örtülü olduğunu söyler. (Kahraman, 2003, sh. 54).

Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi ile Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde yapılan araştırmada; Akçahisar ve Tiran ile ilgili 6 adet vakfiye kaydı ile vakfiyesine ulaşılamayan vakıf eserlere ait çok sayıda belge tespit edilmiştir. Ancak burada vakfiyeler ile Akçahisar ve Tiran'daki vakıflarla ilgili en önemli ve toplu bilgileri veren hurufat ve hazine (atik) defterler üzerinden genel olarak vakıf ve hayrat eserlerin sayılarını vermekle yetineceğiz.

Vakfiyeleri genel olarak tetkik ettiğimizde; vakfiyesine ulaşılabilen vakıf kurucularının Akçahisar-Tiran'da hayrat bir medrese, iki cami, bir Celvetî Tekkesi bina inşa eylediğini, bir vakfın gelirinin Mekke-Medine'de bazı hizmetlerin yerine getirilmesini şart kıldığını, bir vakfın ise vakfedilen akarın geliri ile başka bir vâkıf tarafından yapılan caminin görevli giderlerine sarf edilmesini hüküm altına aldığını görmekteyiz.

Ayverdi, Akçahisar ve Tiran merkezinde 29, köylerinde ise 8 adef vakıf hayrat eserden bahsetmekte ve eserinde her iki kasabayı birlikte ele almaktadır (Ayverdi, 2000, s. 403-405). Ancak arşivlerde bulunan vakıf belgelerini incelediğimizde Akçahisar ve Tiran merkezinde 60, köylerde ise 43 adet hayrat tespit edilmiştir. Gene belgelerde Tiran'da Süleyman Paşa ve Süleyman Ağa adında iki farklı kişinin iki hamam yaptırdığını görüyoruz.

Gerek vakfiyeler gerekse sair vakıf belgelerini incelediğimizde Tiran'da altı tekke kaydına rastlıyoruz. Bu tekkelerden birisinin Celvetî, birisinin Bektaşi, birisinin Kadiriyye kollarına ait oldukları belirtilmekle beraber diğer tekkelerin hangi tasavvuf koluna mensup oldukları belirtilmemiştir. Köylerden Tiran'a bağlı Eşim (Işını) köyünde Gülşeniyye Şeyhi Osman Ağa tarafından yaptırılan Gülşeni Tekkesi'nin ve yanında bir cami bulun-

duğu, Akçahisar'da ise beş adet tekke ve türbenin bulunduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır.

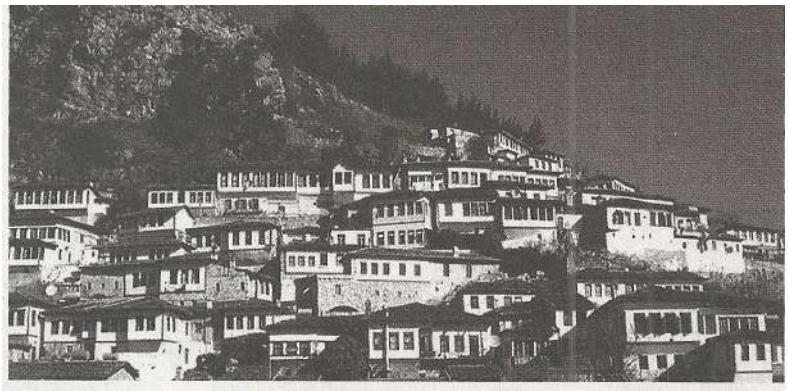
Gene belgelerden Tiran'da 3 medrese Akçahisar'da bir adet muallimhane belirtilmektedir.

Akçahisar ve Tiran merkezinde 40 cami ve mescit ile 2 musalla (Tiran'da) bulunduğunu, köylerde ise 41 adet cami ve mescit vakfı kurulduğu görülmektedir. Vakıfların en önemli belge fonlarından olan ve içerik itibarıyla hayrat eserlere atanan görevlilerin kayıtlarının tutulduğu belgeler olan hazine (atik) defterleri ile hurufat defterleri tarihî süreçte eserler üzerinde bakım-onarım, yeniden inşa, minber koyarak camiye tahvil gibi değişim ve dönüşümlerle ilgili malumat veren belgeler olduğu bir yerleşim yerinde kurulu bulunan vakıflarla ilgili en derli toplu bilgileri ihtiva eden kayıtlardır.

Osmanlı vakıflarının en yoğun olduğu yerleşim yerlerinden biri Arnavut Belgradı adıyla da bilinen Berat şehridir. Berat vakıflar bakımından yoğun bir yer olduğu gibi, vakıf eserlerinin büyük bir kısmını da günümüze aktarabilmiş nadir merkezlerden birisidir.

Berat, Bizans İmparatorluğu döneminde Yunan halk dilinde *Velegrad* (Βελέγραδα) olarak adlandırılmıştır (Durmuş, 2016: 96).

Evliya Çelebi; "Devlet-i Âl-i Osman'da hâlâ dört adet kal'a-i Belgrad nâm sûr-ı benâm var. Evvelâ biri Tuna Nehri kenarında Tuna Belgradı, biri Budin serhaddinde Budin'e bir merhaleden ziyâde uzak Üstolni Belgradı, biri Erdel Belgradı ve biri de Arnavud Belgradı'dır" (Kahraman, 2003: 299-305) diyerek Osmanlı coğrafyasında dört adet Belgrad adıyla anılan yerleşim yeri olduğunu kaydeder ki, arşiv belgeleri de bunu teyit etmektedir.

Berat Şehrinden bir görünüm

Osmanlı döneminde toplumsal, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmenin özellikleri açısından en tipik şehirlerden birisi olan Berat diğer adıyla Arnavut Belgradı, Adriyatik Denizi'ne dökülen Semen (Semeni) Nehri'nin Osum (Usumi) kolu üzerinde ve Tomorrit Dağı'nın batı eteklerine kurulmuştur. Şehrin üst kısmında 19. yüzyıla kadar stratejik önemini korumuş olan bir kale yer alır. İklimi ağır olsa da etrafında bağ ve bahçeler çoktur (Giray, 1992: 473-475).

Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi'nde (VGMA) yapılan araştırmada, Berat ile ilgili 18 adet vakfiye kaydı ile vakfiyesine ulaşılamayan vakıf hayrat eserlere ait çok sayıda belge tespit edilmiştir. Berat'taki vakıflarla ilgili en önemli ve toplu bilgileri veren "hurufat" ve "hazine (atik)" defterleridir. Esas itibarıyla ruznamçe kayıtları olan ve yerleşim yerine göre Arap harfleri ile alfabetik olarak tanzim edilmesi sebebiyle *hurufat* adıyla da anılan ruznamçe kayıtlarında, vakıf hayrat eserlere yapılan görevli atamaları, vakıf hayratlar üzerinde tarihî süreçte meydana gelen değişiklikler (mescide minber konulması, hayrat eserin genişletilmesi ve tamiri, vakfın akarları vb.) ile vakfın geliri veya vakıf üzerindeki muhtelif uygulamalarla ilgili önemli bilgiler yer almaktadır. Dolayısıyla hurufat defterleri bu özellikleri itibarıyla vakıf çalışmalarında özel bir öneme sahiptir (Çam, 2018: 135-150).

Vakfiyeler eserler üzerindeki tarihî süreçteki değişim, dönüşüm, yeniden ihya ve inşa gibi değişimleri ortaya koyan belgelerdir. Burada bir örnek vermek gerekirse Babakadı Mahallesi'nde bulunan ve İbrahim Paşa tarafından yaptırılan, ancak kullanılamayacak derecede harap olan caminin (Bekârlar Camii),[1] Süleyman Paşa tarafından yeniden inşa ve ihya edildiği vakfiyede belirtilmektedir (VGMA, *d. 147*: 147, sıra: 48).

Kiel Evliya Çelebi'den nakille Müslümanların iskân edildiği 19 adet mahallenin 30 mihrap, 17 mescit ve 13 cami ihtiva ettiğini belirtmektedir. (Kiel, 1990: 50). Ancak vakfiyesi veya vakıf kaydına ulaşılabilen vakıf belgelerine göre şehirde yirmi beş cami ve mescit, on bir tekke/zaviye ile beşi medrese, üçü mektep, biri darulkurrâ, biri muallimhâne, biri kütüphane olmak üzere on bir eğitim kurumunun varlığı tespit edilmiştir. Burada özellikle cami/mescit kayıtları ile ilgili rakamlar birbirine yaklaşık olup, Evliya Çelebi'nin döneminden sonra da bazı mescitlerin inşa edildiği belgelerden anlaşılmaktadır.

Ayrıca vakıf çalışmalarının ana kaynaklarından olan hurufat (ruznamçe, hayrat eser görevli ataması) kayıtları ve hazine (atik) defterlerde hayrat eserlerin bakım onarımları veya değişimleri ile ilgili önemli ipuçlarına ulaşmaktayız. Karakasım Mahallesi'nde bulunan ve tarihî süreçte tamamen harap olan caminin Zübeyir b. Feyzi tarafından yeniden yapılarak ve

minber konularak cami halini aldığını, Sultan Bayezid Camii'nin Sadrazam Mehmed Reşid Paşa tarafından tamir edildiğini, Babakadı Camii'nin İbrahim Paşa tarafından yenilendiği belgelerin bize aktardığı önemli bilgiler arasındadır.

Özellikle Sultan Bayezid Camii ile Uzkurlu Ahmed Bey Külliyesi'nin Berat'taki en önemli eserlerden olduğu hususunda belgeler bizi aydınlatmaktadır. Ayverdi, Evliya Çelebi'ye dayandırarak caminin kale haricinde, uzun minareli, üç kapılı geniş bir revak sundurması olduğunu ve caminin 1780-1790'larda bir tamir gördüğünü Kiel'in bir notuna istinaden Oktay Aslanapa'nın bildirdiğini aktarır (Ayverdi, 2000: 407). Bir hurufat kaydında yer alan "Merhûm Sultan Bayezid Câmi'-i Şerîfi Sadrazam ve Serdâr-ı Ekrem Mehmed Reşid Paşa hazretlerinin fermân buyurdukları vechile bu defa müceddeden binâ ve ihyâ olunub" (VGMA, *d. 1185*: 444) ifadesi tamiratın Sadrazam Mehmed Reşid Paşa döneminde onun emriyle yapıldığını göstermektedir. Evliya Çelebi'ye göre camiye ilaveten Sultan Bayezid'in bir medrese ve imareti dahi bulunmaktadır (Kahraman, 2003: 301-302). Medrese yaklaşık sekiz metre ölçüsünde kare formunda usta taş işçiliği ile inşa edilmiştir ve küçük bir Arnavut camisini andırmaktadır (Kiel, 1990: 62).

Kiel'in naklettiğine göre şehrin en merkezî yerinde ana meydanda konuşlanan II. Bayezid Camii ülkenin en büyük camisidir. (Kiel, 1990: 55). Bunun haricinde kale içinde de başka bir Sultan Bayezid Camii bulunmaktadır. Evliya Çelebi'de bahsedilen cami günümüzde mevcut değildir (Kiel, 1990: 74).

Bununla birlikte hurufat kayıtlarında adı geçen "Sultan Fatih Camii"nin Evliya Çelebi ve Kiel tarafından adından bahsedilen Hünkâr/Fethiye Camii olduğu değerlendirilmektedir. Zira hurufat kayıtlarında "Sultan Fatih Camii"nin kale içinde olduğu belirtilmektedir. Diğer taraftan Kaplanzâde İbrahim Paşa'nın 1797 tarihli vakfiyesinde kale içinde bulunan "Fatih Sultan Mehmed Camii"nin tamirinin yapılması şartı, her ne kadar Evliya Çelebi ve Kiel'in çalışmasında zikredilmese de bu caminin mevcudiyetini ortaya koymaktadır.

Burada zikredilmesi gereken hususlardan birisi de Berat'ta çok sayıda tekkenin bulunmasıdır. Vakfiye ve hurufat kayıtlarına göre bu tekkelerden iki adedi Halvetî, iki adedi Celvetî, iki adedi Kadirî tekkesi olup, diğer tekkelerin bağlı bulunduğu tarikat kollarına ait bilgiye ulaşılamamıştır. Bu tekkelerden en önemlisi şehir merkezinde Mangalem Mahallesi'nde Sultan Bayezid Camii ile Hacı Sinan Medresesi'nin de içerisinde bulunduğu bahçenin doğu kısmında yer alan Şeyh Hasan Halveti Tekkesi'dir. Semahane giriş kapısı üzerinde bulunan kitabeden anlaşıldığı kadarıyla, yapı H.

1196/M. 1785 yılında Kurt Ahmed Paşa tarafından Celvetî tekkesi olarak yapılmıştır (Kiel, 1990: 62). Kiel, Babinger ve Ekrem Bey Vlora'yı kaynak göstererek tekkenin Şeyh Hasan ve Halvetî Tarikatı mensupları için yaptırıldığını yazar (Uçar, 140 2017: 529). Dervishi, tekkenin 15. yüzyıl sonunda yapıldığını ancak yıkılarak yerine 1782 yılında Kurt Ahmed Paşa tarafından aynı yere tekrar yapıldığını yazmakta ve H. 1196/M. 1785 yılını kitâbe ve süsleme tarihi olarak vermektedir (Uçar, 2017: 529).

Berat Şeyh Hasan Halvetî Tekkesi

Üsküdarlı Aziz Mahmud Hüdaî'nin halifelerinden olduğu belirtilen Şeyh Bayezid Tekkesi'nin Bayezid Camii civarında olduğu belgelerde sıkça zikredilmekte, bu durum Şeyh Hasan tarafından 15. yüzyıl sonlarında Halvetî Tekkesi olarak inşa edilen zaviyenin, Kurt Ahmed Paşa tarafından yenilendikten sonra Celvetî Tekkesi olarak hizmetini ifa ettiği ihtimalini akla getirmektedir ki, tekkenin Celvetîlere ait olduğunu belirten kitabe de bunu teyit etmektedir (Tütüncü, 2017: 135-137). Ayrıca 1242/1826 tarihli Kaplanzâde Süleyman Paşa vakfiyesinde tekkenin Sultan Bayezid Camii civarında olduğunun ve Aziz Mahmud Hüdaî hulefasından Şeyh Bayezid Tekkesi olarak belirtilmesi ve tekke dervişleri için vakıftan tahsisat yapılması da tekkenin bir Celvetî Tekkesi olduğunu ortaya koymaktadır (Çam, 2018: 135-150).

Arnavutluk'un diğer önemli şehirlerinden olan İşkodra (İskenderiye), Draç, İlbasan, Avlonya gibi şehirlerinde de oldukça fazla vakıf kurulmuştur. Ancak her biri ayrı ve uzun çalışmalar gerektirmekte olduğundan bura-

da Berat ve Akçahisar-Tiran vakıfları üzerinde bir değerlendirme yapılması ile iktifa edilmiştir.

BOSNA HERSEK VAKIFLARI

1463 yılında Fatih Sultan Mehmed zamanında Osmanlı ordularınca fethedilerek imparatorluk sınırlarına dâhil edilen Bosna vilayetleri Saraybosna (Bosnasaray), Travnik, Hersek-Mostar başta olmak üzere Bosna'nın diğer şehirleri de kurulan vakıflarla şehirleşme serüvenini tamamlamış ve vakıf külliyeleri ile vakıf eserlerinden bir kısmını da günümüze aktarabilmişlerdir.

Bosna Sancağı'nda kurulan vakıflara bir göz atıldığında Mehmed Paşa 862 h. (1457 m.), İshak Bey 866 h. (1461 m.), Hüsrev Bey 938,943, 944, 947 h. (1531-1536, 1537, 1540 m), Zaim, Karagöz Mehmed Bey 977 h. (1569 m.) tarihli vakıfların şu âna kadar tespit edilen en erken tarihli vakıflar olduğu tespit edilmiştir. Adı geçen vakıfların ve daha sonrasında kurulan diğer vakıfların yaptırdıkları külliye ve eserlerle Bosna şehirlerinin imarlarına büyük ölçüde katkıda bulundukları anlaşılmaktadır.

Bunlardan bilhassa Hüsrev Bey Vakfı incelendiğinde, vakfın Saraybosna'da cami, hankah (zaviye), imaret, kütüphane, medrese, misafirhane, hastane yaptırdığı, bunların bakım-onarım, görevli giderleri ve sair masraflarının karşılanması için Saraybosna, Bosna'nın diğer kazaları ile Rumeli'nde Sakız, Zihne ve başka yerlerde çiftlikler, mezralar, tarlalar, Saraybosna'da yüzlerce dükkân ve nakit paralar vakfettiği görülür. Hüsrev Bey Külliyesi Saraybosna ve Balkanlara manevi bir ruh kazandırmıştır.

Vşegrat Drina (Sokollu Mehmet Paşa) Köprüsü

Daru'l-cihâd, Dâru'l-Mücâhidîn Saraybosna'da Hüsrev Bey Külliyesi haricinde de oldukça fazla vakıf eser mevcut olup bunlardan birkaç tanesini hatırlatacak olursak; Gazi İsa Bey Camii (Külliyesi), İskender Paşa Camii ve Tekkesi, Kadirî Tekkesi (Silahtar Mustafa Paşa Tekkesi), Ali Paşa Camii, Hoca Durak Cami, Mustafa Bey bin İskender Paşa, Ayas Bey, İshak Beyoğlu Mustafa, Rüstem Paşa, Muhsinzade Mehmet Paşa vakıfları çok sayıda akar ve hayrat inşa ederek şehrin şenlenerek balkanların en güzide mekânlarından birisi olmasını sağlamışlardır.

Bugün Bosna deyince aklımıza ilk gelen kültür değerlerinden olan "Sokollu Mehmed Paşa Vakfı" tarafından yapılan, Vşegrad'da Drina nehri üzerine yapılan Drina Köprüsü, Mostar'da Karagöz Mehmed Bey Camii, Koski Mehmed Paşa Camii, Derviş Paşa Camii, Nasuh Ağa, Mustafa Paşa, Keyvan Kethüda, Babussaade Ağası Ahmed Ağa, Blagay Sarı Saltuk Tekkesi, Travnik'te Alaca Camii (Kamilizade Ahmed Paşa Camii/Süleyman Paşa Camii), Muhsinzade Mehmet Paşa, Korçalı Mehmet Paşa, Ali Namık Paşa, Rudo kasabasında Sokolluzade Mustafa Paşa Camii, Tekkesi, İmareti vb., Çayniçe'de Sinan Bey Camii, Medrese, Mektep ve Köprüsü, Banaluka'da Ferhat Paşa Külliyesi, Foça'da Kaptan-ı Derya Sinan Paşa, Gorajde'de Darussaade Ağası Sünbül Ağa, İzvornik'te Durali Bey, Koniçe'de Hüdaverdi Bey bin Ali vakıfları ve bununla hepsini sayma imkânımız olmayan vakıf kurucuları inşa ettikleri vakıf eserler vesilesiyle yaşanılası şehirler vücuda getirmişlerdir.

Blagay Sarı Saltık Tekkesi

Bütün Osmanlı coğrafyasında olduğu gibi Bosna-Hersek şehirlerinde de mahallelerin çoğu adlarını o bölgede kurulan vakıflardan veya vakıf eserlerden almıştır. Uzun süre Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yer alan Bosna-Hersek'te Çayniçe, İzvornik, Banaluka, Ruda, Kilis, Akçahisar, Trebin, Stolaç (İstolça), Kilis, Çelebipazarı, Bihke, Berçka (Brçko), Tuzla, Vşegrat, Yayça, Visoko gibi çok sayıda yerleşim yerinde birçok vakıf kurulduğunu ve kamu hizmetlerinin büyük bir bölümünün vakıflar eliyle yürütüldüğünü belgeler ortaya koymaktadır.

Makedonya Vakıfları

Balkan ülkelerinin tamamındaki vakıfları bir makalede ele alma imkânı bulunmamaktadır. Ancak bu çalışmamızda Balkan şehirlerinde kurulan ve akar hayrat bakımından önemli eserler inşa eden ve döneminde önemli hizmetler ifa eden ve bazıları günümüze ulaşan eserlerden bahsederek çalışmamızı tamamlayacağız.

Balkan Ülkeleri arasında vakıfların en yoğun bulunduğu ülkelerden birisi de yeni adıyla Kuzey Makedonya'dır. Makedonya geneline bakıldığında Debre, Gostivar, İştip, Kalkandelen, Kırçova, Koçane, Köprülü, Kratova, Kumanova, Manastır, Ohri, Pirlepe, Toyran, Ustrumca ve Üsküp Osmanlı döneminde vakıfların yoğun olarak kurulduğu merkezlerdir.

Debre'de "Kara Mustafa Paşa" nın camii, mektebi, daruttalim ve Celvetî Tekkesi, Şaban Baba Tekkesi, Debre Müftüsü Ahmed Hilmi Efendi'nin Yeni Camii ve hamamı, Gostivar'da Hamam mekteb, Çarşı Camii ve Yeni Camii, Şeyh Nuh Efendi Halveti Tekkesi ve Misafirhanesi, Beylikçi Mustafa Efendi'nin han, cami ve medresesi, İştib'de yaptırdığı Halveti Dergâhı için han, menziller, bedestan, değirmenler vakfeden Süleymaniye Camii Vaizi Abdulkerim bin Hüsamedddin, Çınarlı Medrese ve Mescidi, Veliyyüddin Bey Nakşibendi Tekkesi, Kalkandelen'de Recep Paşa tarafından yeniden inşa edilen Nakşibendi Tekkesi (Sersem Ali Baba Tekkesi), Yukarıçarşı Medresesi, Kırçova'da Şeyh Osman Camii, Çullu Baba Tekkesi, Koçane'de Hasan Bey bin Ali'nin han, dükkân, çiftlik ve medrese vakfı, Köprülü'de Ramazan Bey bin Mehmed'in dükkân, menzil, çiftlik, değirmen, bahçe, kervansaray, çeşme ve mektep vakfı, Hacı Ahmed Ağa Zaviyesi, Fatma Hatun binti Memi Vakfı, Ahmed Ağa bin Osman'ın yaptırdığı Celvetî Tekkesi için değirmen, sabunhane, debbağhane, bağ, bahçe ve nakit para vakfı, Selim Baba Kadiri Tekkesi, Süleyman Ağa Medresesi, Ali Bey Medresesi, Derbend Tekkesi, Kratova'da Ahmed Naib Efendi Medresesi, Seyyid Ahmed Efendi Medresesi, Sultan Murad Camii, Koçane'de Mehmed Bey Camii, Kumanova'da İbrahim Bey Camii ve Mektebi, Manastır'da Sungur Bey Camii ve tekkesi, Mustafa Efendi han, dükkan,

çiftlik, değirmen ve camii, Haydar Kadı Camii ve Mektebi, Ali Ağa bin Abdullah Kütüphanesi, Şeyh Zekeriyya Halveti Tekkesi ve Kütüphanesi, Atmaca Bey Mescidi, Ahmed Şerif Bey Mescid, mektep, Dershane, öğrenci yurdu ve çeşmeleri vakfı, Seyyid Mehmed Nazmi Rifai Tekkesi, Ohri'de Ali Çelebi Vakfı, Zeynelabidin Paşa Camii, tekke, aşevi, öğrenci yurdu vakfı, Ali Paşa Camii, Mahmud Çelebi Camii, Şerif Ahmed Bey Camii, tekke, çeşme, medrese, han vakfı, Pirlepe'de Gazi Evrenoszade Şemseddin Ahmed çifte hamam vakfı, Tulca'da Murat Bey Camii, Silahtar Abdullah Paşa Vakfı, Ustrumça'da çok sayıda sosyal hizmet için kurulan Ahmet Arsdlan Efendi Vakfı, Hasan Tahsin Efendi Nakşibendi Tekkesi ve Kütüphanesi Vakfı aklımıza ilk gelenlerdir.

Yahya Kemal'e göre her şeyden önce tarihsel kimliği olan, fetih ruhuyla kurulan bir serhat şehri olan (Işıksalan, 2015: 1-24) Bursa'nın devamı olarak zikredilen Balkanların incisi, Sultan Yıldırım Bayezid tarafından fethedilip, II. Murat tarafından inşa ve ihya edilen Üsküp Balkan şehirleri arasında en fazla vakfın kurulduğu şehirlerden birisidir. Evlad-ı Fâtihân şehirlerinden Üsküp'te ilk vakıf şehrin imar ve inşasını yapan Sultan II. Murad'dır. Yaptırdığı cami, medrese, imaret, hayrat ve akar eserlerle şehre ilk ruhani kimliğini veren Sultan Murad'ı, İsa Bey bin İshak Bey Camii, Tekke ve Köprü Vakfı, Mehmed Bey bin İsa Bey'in Üsküp ve Kalkandelen'de cami, imaret, çeşme ve suyolu vakfı, Yahya Paşa'nın camisi, imareti, mektebi ve çeşmeleri vakfı, Mustafa Paşa'nın cami ve imaret vakfı, Koklu Mehmed Bey'in kervansaray ve köprü vakfı, Hoca Muslihiddin'in Üsküp'te cami, çeşme, suyolları, Yenipazar'da cami, mektep, darulkurra, Terpiçe'de cami ve ribat vakfı, Sinan Paşa Hamamı ve akarları vakfı, Ayşe Hatun'un Celvetîyye Tekkesi ve Mescidi Vakfı, Kaçanikli Mehmed Paşa'nın cami, mektep, tekke, han ve köprü vakfı, Havva Kadın Halveti Tekkesi Vakfı, Mirahor Süleyman Paşa'nın Üsküp'te Meddah Camii, Milşuva'da Muallimhanesi, Urica'da mektep ve Dershanesi, Taşlıca'da köprüsü, Prebol'da mescidi, Özice'de medresesi vakfı, Şeyh Mehmed Efendi bin İsmail'in Rufaiyye Tekkesi vakfı, Mehmed Faik Paşa Camii vakfı, Hasan Rıza Efendi Camii ve Medresesi Vakfı, Meddah Baba Tekkesi, Sünbüliye (Sünbül Sinan Tekkesi) ve daha sayma imkânımız olmayan yüzlerce vakıf ve vakıf eser takip etmektedir.

Kosova Vakıfları

Balkanları şirin ülkesi Kosova, Prizren'de Atik Camii, (Fatih Sultan Mehmed Camii), Sufi Sinan Paşa Camii, Mehmed Paşa Camii ve Medresesi Vakfı, Mahmud Paşa Camii, mektebi, Dershanesi ve Nükudu Vakfı, Mehmed Baba Camii ve Medresesi vakfı, Tahir Paşa Camii, Medresesi,

Dershanesi ve Nükudu Vakfı, Bayraklı Camii, Saraçhane Tekkesi, Selanik Mutasarrıfı Mehmed Paşa Camii ve Medresesi vakfı, Koklu Mehmed Bey Camii ve Tekkesi Vakfı, Sinaniye Tekkesi, Şeyh Muslihiddin Efendi Tekkesi, Kutup Musa Tekkesi,

Priştine'de Hüdavendigâr Gazi Camii vakfı (Sultan Mehmed Camii), Hatuniye Camii, Derviş dede Camii, Sultan III. Selim Medresesi, Beşaret Bey Medresesi, Nefise Sultan Türbe, Medrese ve Mektebi Vakfı, Kaçanik'te Yemen Fatihi Gazi Sinan Paşa Camii, Mektebi, Han ve İmareti gibi önemli eserler bulunmaktadır. Ayrıca günümüzde Kosova sınırları dâhilinde bulunan Yakova, Mitroviçe, İpek, Vulçitrin, Gilan ve sair yerleşim yerlerinde çok sayıda Osmanlı vakıf eseri mevcut olup, genel olarak Kosova, camileri, tekkeleri, medreseleri, köprü, han ve hamamları ile bir açık hava müzesi konumundadır.

Ayrıca zikredilen şehirlere ait vakfiyeler ve vakıf belgeleri bölgede çok sayıda sosyal hizmetin (fakir-fukaraya ayni ve nakdi yardım yapılması, yetimlerin gözetilmesi, çeşme, suyolları, kaldırım ve mezarlık tamiri, fakirlere techiz ve tekfin hizmetleri, yolcu, tüccar, miskinlere barınma ve yeme içme hizmetleri, beledî hizmetler, ısınma, ışıklandırma hizmetleri, vakıflar yoluyla icra edildiğini göstermektedir. Ayrıca gene belgelere göre köy ve kasabalarda dinî eğitim, sosyal ve kültürel alanlarda hizmet veren çok sayıda vakıf kurulduğunu öğrenmekteyiz.

Tabii Bosna Hersek, Makedonya, Kosova ve Arnavutluk haricinde diğer Balkan ülkeleri Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan, Hırvatistan, Karadağ, Romanya'nın şehirlerinde kurulan birçok Osmanlı vakfı mevcuttur. Özellikle Yunanistan'da Selanik, Atina, Parga, Kavala ve diğer yerleşim yerleri ile Rodos, Midilli başta olmak üzere Ege adaları, Bulgaristan'da Sofya, Filibe, Varna, Silistre, Zağra, ve diğer bütün şehirleri, Karadağ'da Ülgün, Podgoriçe, Romanya'da Köstence, Tulca, İbrail, Babadağı, Deliorman, Sırbistan'da Belgrad, Yenipazar, Seniçe ve diğer şehir, kaza, kasaba ve köyleri ile Balkanların Avrupa'ya açılan kapısı konumunda olan Macaristan'da yüzlerce vakıf ve vakıf kaydı bulunmaktadır.

Ancak günümüzde kültürü yok etmenin maharet halini aldığı bu ülkelerin büyük bir kısmında her biri kültür değeri olan Osmanlı vakıf eserleri büyük oranda yok edilmiştir veya bakım onarımları yapılmayarak harap olmaya terk edilmiştir. Konu ile ilgili araştırma yapanlara göre binleri bulan eserlerden çok azı günümüze ulaşmış olup, özellikle Yunanistan, Bulgaristan, Macaristan, Sırbistan ve Karadağ'da bulunan vakıf kültür eserleri kendi hallerine bırakılmıştır. Bazı ülkeler ise bu eserleri kasıtlı olarak yok etmekte, eserlere ruhuna uygun olmayan işlev yüklemektedir.

Sonuç

Tarihî süreçte vakıf eserlerine verdiğimiz zarar, maalesef belirtilen ülkelerden az değildir. Bu sebeple ebedîlik şartı ile kurulmuş olan bu vakıfların bıraktıkları fevkalâde kıymetli eserlerinin korunması, akar ve hayratlarının izinin sürülebilmesi, takibi, vakıfların hukukunun korunması amacıyla bu vakıfların mevcudiyetine delil teşkil eden belgelerin derlenmesi büyük bir ihtiyaçtır. Özellikle Balkan ülkeleri başta olmak üzere Osmanlı coğrafyasının tamamında bulunan vakıf eserlerin tespit edilerek, analiz ve tahlil edilmeleri fevkalâde önem kazanmaktadır. Zira geçmişini bilmeyen toplumların ilerleme ve gelişme yolunda ivme yakalaması hayalden öte bir şey değildir. Kudretli ve kuvvetli medeniyetler mutlaka geçmiş medeniyetler üzerine inşa edilirler.

Vakıf eserleri bulundukları şehirleri ve yerleşim yerlerini şenlendirdikleri gibi, şehirlere uhrevi bir ruh katmış müesseselerdir. Her biri evlâd-ı fâtihan ve serhat şehri olan Balkan ülkelerindeki vakıfların ve tarihî süreçteki ifa ettikleri hizmetlerin tespit edilmesi ve doğru bir şekilde aktarılması ülkemiz ve insanımız için zaruret halini almıştır. Zira bölge ile rahmetli Ekrem Hakkı Ayverdi'nin çalışmaları haricinde geniş kapsamlı araştırmalar yapılamamış olması, üniversitelerinin çoğunda sosyal bilimler ve beşeri bilimler ile ilgili bölümler bulunan ülkemiz için büyük eksikliktir. Bu sebeple akademide çalışanların bu hususa gerekli önemi vererek içeriği dolu araştırma ve inceleme yapmaları gerekmektedir. Kanuni Sultan Süleyman'ın "eserler banilerinin himmetini hikâye eder" ifadesinde belirttiği üzere insan ortaya koyduğu eserle ve yaşadığı topluma verdikleri ölçüsünde ebedi olabilir. Bu sebeple Yahya Kemal'in ifadesiyle "cedlerin mağfiret iklimi" vakıf ruhunu ve müessesini iyi anlayabilir ve anlatabilirsek yeni bir medeniyet tasavvurundan söz edebiliriz.

Kaynakça

Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri – Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk*, IV. Kitap, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay. 2000, İstanbul.

Çam, Mevlüt, "Berat (Arnavut Belgradı) Vakıfları Üzerine Bir Değerlendirme". *Vakıflar Dergisi*. Sayı 50, s. 135-150.

Durmuş, Oğuzhan, Rijete Simitçiu (2016). "Arnavutlık Berat Vilâyetinde Yer Adları (Sûret-i Defter-i Sancak-i Arnavid'e Göre)". *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*. C. V., s. 91-102.

Giray, Muhteşem (1992). "Berat". *TDVİA*. C. 5. İstanbul. s. 473-475.

Işıksalan, Sevim Nilay, "Yahya Kemal'in Ahmet Âgâh'lı Yılları ve Üsküp", *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Y.201, C.2, S.1, s. 1-24

Kiel, Machiel, Kruya, *DİB İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 26 Diyanet Vakfı Yay., İstanbul. 2002,

Kiel, Machiel, Tiran, *DİB İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 41, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul. 2012.

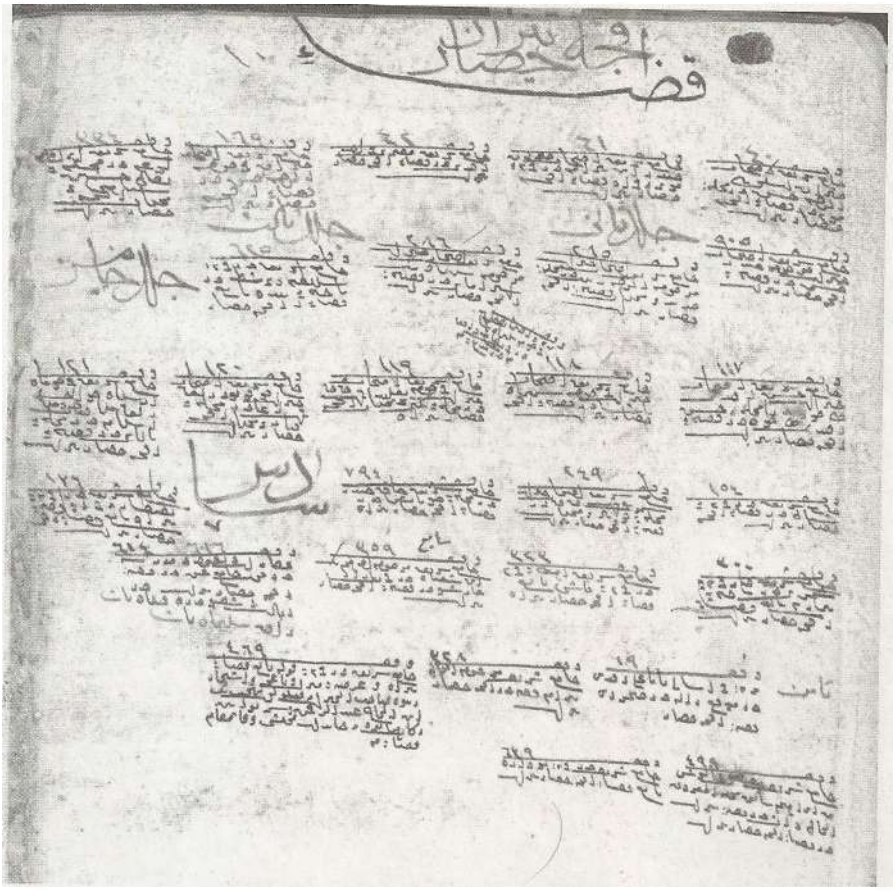
Kahraman, Seyit Ali vd., *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* Cilt 8, Yapı Kredi Yay. 2003, İstanbul.

Tütüncü, Mehmet (2017). *Corpus of Ottoman Inscriptions From Albania and Montenegro*, Sota, Haarlem/Hollanda.

Uçar, Metin, Ruhi Konak (2018). "Berat Şehrinde Osmanlı Döneminden Kalan Duvar Resimli Bir Ev", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sayı 38, s. 247-257.

Uçar, Metin (2017). "Berat Şeyh Hasan Halveti Tekkesindeki Resimli Bezemeler", *The Journal of Social and Humanities Sciences Research*. Sayı 4, s. 528-536.

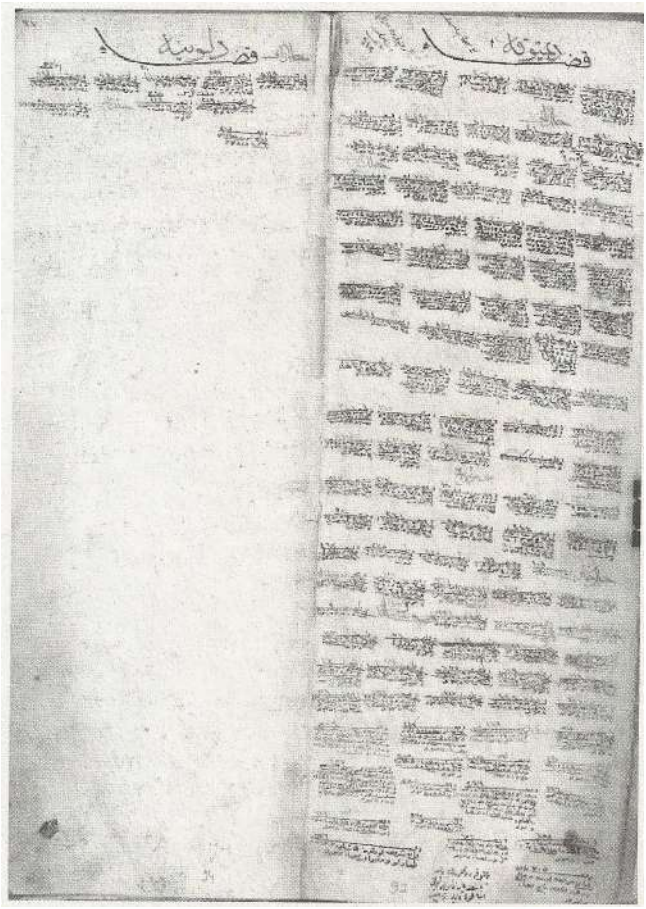
Ekler

Akçahisar-Tiran Vakıfları Fihristi

Balkan Şehirleri Vakıflarına Ait Hurufat Defterinden Bir Sayfa

Dimetoka Vakıflarına ait fihrist sayfası.

28 OCT
21 OCT

MÜTEFERRİKA'YA SAYGI

Szonja Emese Schmidt
Macaristan'da Kitap Kültürü ve Doğu'yla İlişkisi

BALKANLAR

Levent Kayapınar
15. ve 16. Yüzyıllarda Yunanistan'dan İstanbul'a Yapılan İskânlar

Güner Doğan
Balkanlarda Bir Osmanlı Muhaddidi

H. Seçkin Çelik
Ali Naci Karacan'ın "Ya Hürriyet Ya Ölüm"ü

Ömer Bedir
Romanya'da Türkçe Matbuatın Gelişimi ve "Türk Birliği" Gazetesi

Ayşe Kayapınar
Bulgaristan'da Edebiyat, Sanat ve Tarih Eserlerinin Türk Azınlık Politikasına Etkisi

Ertugrul Karakuş
Sosyalist Yugoslavya Dönemi Türk Şiiri

Eminalp Malkoç
1930'lu Yıllarda Belgrad Türk Elçiliği'nin Penceresinden Yugoslavya

Necmettin Turinay
Balkan Birliği'nin 1930'lar Dönemi Edebiyatına Yansımaları

Hüseyin Mevsim
Bulgar Edebiyatında İlk Kadın Seyyah: Evgenia Mars

Halis Ayhan
Avrupa Birliği'nin Batı Balkanları Dönüştürme Siyasası

Abdülmecit Nuredin
Makedonya'da Türkçe Eğitimin Statüsü

Yücel Yiğit
Mübadil mi? Casus mu?: Kurnaz ve İşkilli Bir Celep Athanas Emmanuel

Kemal Ramazan Haykıran
Balkanlara Korku Salan Bir Güç *Deliler*

Erol Karcı
Manastır Gureba Hastanesi (1894-1911)

Metin Seyyar
19. Yüzyılda Balkanlarda Meslekî Eğitim Kurumu Islahhâneler

Namık Çencen
Ortaöğretim Lise Tarih Ders Kitaplarında Balkan Savaşları

Neriman Ersoy Hacısalihoğlu
Bulgaristan Tarih Ders Kitaplarında I. Dünya Savaşı'nın Nedenleri ve Sonuçları

Mevlüt Çam
Balkan Ülkeleri Vakıfları

ISSN 1303-72420-0